

610.279

PLUTARCHO

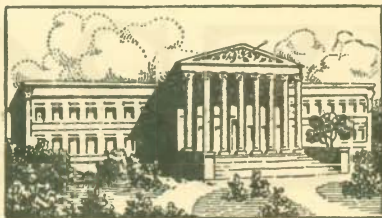
PÁRHUZAMO

ELETRAJZA

2



MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA



OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

018903

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

D^R KACSKOVICS KÁLMÁN

MÁSODIK KÖTET

11 NAGYOBB ÉS 20 KISEBB, A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPPEL



BUDAPEST

A FORDITÓ TULAJDONA

1895

Ára 4 korona.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár





PLUTARCHOS
PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA

DR. KACSKOVICS KÁLMÁN



BUDAPEST

A FORDÍTÓ TULAJDONA

1895

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

DR KACSKOVICS KÁLMÁN

MÁSODIK KÖTET

11 NAGYOBB ÉS 20 KISEBB, A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPPEL



BUDAPEST

A FORDITÓ TULAJDONA

1895

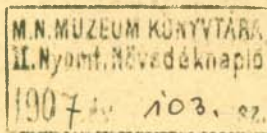
~~inget~~
~~780 k~~



610.273



018903



TARTALOM.

XIII. Timoleón	1. oldal.
XIV. Aemilius Paulus	39. „
Timoleón és Paulus Aemilius egybevetése	78. „
XV. Pelopidas	81. „
XVI. Marcellus	119. „
Pelopidas és Marcellus egybevetése	154. „
XVII. Aristides	159. „
XVIII. Marcus Cato	195. „
Aristides és Cato egybevetése	228. „
XIX. Philopoemén	235. „
XX. Titus Quintius Flaminius	259. „
Philopoemén és Titus Quintius egybevetése	285. „
XXI. Pyrrhos	289. „
XXII. Gaius Marius	335. „
XXIII. Lysandros	389. „
Lysandros és Sulla egybevetése	472. „
XXIV. Sulla	425. „

A képek jegyzéke.

Syrakusa a kikötővel	11. oldal.
Syrakusa térképe	19. „
A Krimesos melletti csata	29. „
Tropaion. Győzelmi jel	30. „
Az Olympos és vidéke	53. „
Théba síkja a Kadmeiával	84. „
Epaminondas	88. „
Marcellus	122. „
Syrakusa térképe	139. „
Archimedes halála	141. „

Aristides	162. oldal.
Marathón mezeje	167. «
Ostrakismos Aristides ügyében	171. «
Thermopylæ vidéke	211. «
Philopoimén	238. «
Titus Flaminius	261. «
Titus Flaminius fogadtatása az isthmosi játékokon	271. «
Hannibal halála	283. «
Pyrrhos	292. «
A vak Appius a senatusban	313. «
Az asculumi csata	317. «
Sella curulis	340. «
Teutón nők a szekérsánczon	363. «
Marius Minturnæban	377. «
Marius Karthágó romjain	379. «
Az athéni «hosszu falak» lerontása	406. «
Athéni pénz a bagolylyal	407. «
Sulla	427. «
A pártharczok korából	439. «
Az ókori Athén térképe	442. «
Az ókori Athén és a Piræus	446. «



XIII.
TIMOLEÓN.

(410—337. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár



Mások kedvéért fogtam ez életrajzok írásába, de immár saját magamért folytatam őket kedvtelésből, és a történetbe, mintegy tükörbe pillantva megkísérlem életemet e férfiak erényéhez szabni, irányítani. Ez eljárásomról bizonyos benső együttlét és társas összeköttetés jellege el nem tagadható. Ugyanis a történelem közvetítésével e férfiak mind-egyikét egymás után, mint betérő idegeneket barátságosan fogadom és azon elmélkedem, mekkora és milyen vala minden egyes; és tetteik közül a legszebbeket és legkiválóbbakat választom ki.

Gondolhatsz-e nagyobb gyönyört, mint ezt tevén?

ha az erkölcsök javításáról van szó.

Imádkozzunk mondja Demokritos,¹ hogy csak kedvező képekre találjunk, és a környező légkörből csak rokon, meg jó, nem pedig a rossz és ártalmas képletek tűnjenek elénk. Ezzel egy téves nézetet vitt be a bölcsészetbe, mely határtalan babonaságra vezethet. Mi ellenben a történelem tanulmányozása és az életrajzokkal való foglalkozás révén arra készítjük elő magunkat, hogy a legkitünőbb és leghíresebb emberek emlékét szünet nélkül lelkünkbe vessük és mindama rosszat, gonoszat és nemtelent, mit a társas együttélés szükségkép magával hoz, kiselejtezzük és eltávolítsuk, midőn gondolatainkat szelid

¹ Híres bölcsész Abderából, szül. 494. Kr. sz. e. Az érzéki szemléleteket képekből származtatta, melyek külső tárgyakból erednek és érintik érzéki szerveinket.

és derült hangulatban a legkitünőbb példányképekre irányítjuk. Ezek közül ez alkalommal a korinthusi Timoleón és Aemilius Paulus életrajzát adom át neked², ama két férfiút, kiket a közügyek terén nemcsak saját elhatározásuk, hanem a kedvező szerencse is vezetett úgy, hogy kételyt támasztottak az iránt, vajjon szerencsés végzetüknek, avagy belátásuknak köszönhetik-e inkább nagy vállalataik sikerét.

I. A syrakusaiak ügye Timoleón elküldetése előtt így állott. Miután Dión a zsarnok Dionysios elűzése után nyomban alattomos módon meggyilkoltatott, lázadás tört ki azok közt, kik Diónnal együtt felszabadíták a syrakusaiakat. A város egyik zsarnokot szüntelen a másikkal cserélve fel, kicsibe mult hogy a tengernyi csapás alatt teljesen pusztasággá nem vált. Sicilia többi része pedig a háborúk folytán pusztult el és lőn lakatlanná. Legtöbb város keverék barbárok és fizetetlen katonák hatalmába került, kik szívesen fogadták az uralkodó házak változtatását. Dionysios tíz év múlva idegen csoportokat gyűjtven össze, elűzé Nysaiost, ki akkor uralkodott a Syrakusa-beliek fölött, visszaszerzé hatalmát, újólág zsarnoknak veté fel magát, és amint egy kis csapat által váratlanul veszíté el akkori legnagyobb zsarnoki hatalmát, úgy viszont még váratlanabb módon, s mint lealázott száműzött ismét ura lett azoknak, kik őt elűzték. A syrakusaiak egy része a városban maradván, szolgáló lettek egy zsarnoknak, ki egyébként se volt valami szelid, most pedig a szerencsétlenségek súlya alatt lelkileg teljesen elvadult. A legkiválóbbak és legelőkelőbbek azonban Hiketashoz, a leontiek³ fejedelméhez fordultak, ennek kezeire bízák a sorsukat és a háborúra vezérükké választották, nem mintha ez jobb lett volna, mint a többi zsarnok, de mert más menekvésők nem maradt, és bízak benne, mert syrakusai származású lévén, oly hatalommal rendelkezett, hogy a zsarnokkal szembe szállhatott.

II. E közben a karthágóiak nagy hajóhaddal Siciliába érkeztek és azt hatalmuk alá vetni szándékoztak. A megijedt

² Sossius Senecio, kinek Plutarchos életrajzait ajánlá.

³ Leontini város Siciliában, éjszakra Syrakusától.

sicíliaiak elhatározták, hogy követséget küldenek Görögországba és a korinthusiaktól segítséget kérnek, nemcsak rokonságukra⁴ támaszkodva, vagy mert számos jótéteményeikben részesülvén, biztak bennök, hanem mert mindvégig úgy tapasztalták, hogy e város ép úgy szereti a szabadságot, mint gyűlöli a zsarnokságot, és mert számos terhes háborút küzdött végig, nem ugyan saját hatalmának és uralmának növelése, hanem a görögök szabadsága érdekében.

Hiketas parancsnokságát, nem a syrakusaiak megszabadítására, hanem azok leigázására szolgáló eszköznek tekintette és titokban már a karthágóiakkal tárgyalásokba is bocsátkozott, nyiltán azonban helyeselte a syrakusaiak elhatározását és maga is küldött velök Peloponnesusba követeket, nem mintha óhajtotta volna, hogy onnét segítség érkezzék, hanem hogy ha, a mi valószínű volt, a korinthusiak a görögországi belviszályok és zavarok miatt megtagadják a segédelmet, azt reménylél, hogy a Karthágó-beliek könnyen a dolgok élére fognak jutni, és mint szövetségeseit, fegyvertársaikat fogja őket a syrakusaiak vagy ezek zsarnokai ellen felhasználni. És ez mihamar be is bizonyult.

III. A követek megérkezvén, a korinthusiak, kik minden időben gondoskodni szoktak gyarmatvárosaikról, főleg pedig Syrakusáról, szerencsére ugyanakkor görögországi viszályoktól szabadok voltak, és békében és nyugalomban éltek, elhatározták tehát, hogy gyorsan segílyt nyújtanak. Vezér után néztek és az előljárók összeirták, javaslatba hozták azokat, kik a városban szerepelni törekedtek, midőn a népből egy férfiú felkel és Timoleónt, Timodémos fiát, nevezi meg, ki már nem vett részt a közügyekben s a vezérségre nem volt sem reménye, sem kedve. Úgy látszik, mintha valamely istenség sugalmazta volna e gondolatot ez embernek, oly nagy volt a szerencse kedvezése, mely az ő megválasztásában azonnal nyilvánult, oly nagy volt a siker, mely e nagy férfiú ereinyeit fényes világitásba helyezte. Timoleón szülei tekintélyes emberek voltak korinthusban: atyja Timodémos, anyja Déma-

⁴ Syrakusa korinthusi telepítvény volt.

rista. Amaz hazáját szerető és szelid természetű ember volt, egyébként csak a zsarnokságot és gonoszságot gyűlölte hevesen. Hadi dolgok tekintetében jellemes sajátságai oly szép összhangban állottak egymással, hogy kora ifjúságban nagy eszélyességet, öregségében pedig hasonló bátorságot tanusított. Volt egy bátyja Timophanés, ki miben sem hasonlított hozzá. Ez egy meggondolatlan ember volt, a kit egészen megrontottak az egyeduralmi eszmék, a melyekkel gonosz barátai és a folyton környezetében levő idegen zsoldosok eltöltötték, egyébként rendíthetlen a harcban és veszélyt kedvelő. Ez utóbbival polgártársait annyira megnyeré, hogy mint harcias és vállalkozó szellemű férfiút nem egyszer ruházták fel fővezér-séggel. És ebben Timoleón támogató, midőn testvérének hibáit, majd teljesen elfödé, vagy legalább kisebbíté; jó természeti sajátságait pedig kiemelés és érvényre juttatá.

IV. Ama csatában, melyet a korinthusiak az argosiakkal és kleóneiekkal⁵ vívtak, Timoleón a hoplíták soraiban harczolt, Timophanés pedig a lovasságot vezetvén, nagy veszélybe került. Lova ugyanis sebet kapott és ledobta, úgy, hogy az ellenség közé esett. Társai közül némelyek megrémülvén azonnal elszéledtek, ama csekély számúak pedig, kik körülötte maradtak, a nagyobb erővel küzdve csak nehezen tart-hatták magokat. Mihelyt Timoleón a történeteket észrevevé, azonnal segélyére futott és a már leterített Timophanést pajzsával befödé, majd miután számos löveget meg csapást testével és fegyverével felfogott, nagy nehezen elűzte az ellenséget és megmentette testvérét. A korinthusiak tartván attól, hogy az történik velők, ami azelőtt: hogy saját szövetségeseik foglalják el városukat, elhatározták 400 idegen zsoldos tartását és ezek vezérévé Timophanést tették. Ez a tisztesség és igazság megvetésével rögtön oly eszközökről kezdett gondoskodni, hogy a várost hatalmába kerítse; számos előkelő polgárt ítélet nélkül kivégeztetett és saját hatalmából egyeduralkodónak jelenté ki magát. Nehezen tűré ezt Timoleón, ki testvérének

⁵ Az úgynevezett korinthusi háboru folyamán történt, mely alkalommal Korinthus magát is elfoglalták az említett városbeliek.

gonoszságát saját szerencsétlenségének tekinté; előterjesztéseivel és kérelmével oda törekedett, hogy tegyen le őrzőgő és szerencsétlen uralom-vágyáról és keresse módját annak, hogy polgártársai ellen elkövetett vétkeit jóvá tegye. De Timophanés megvetőleg visszautasítá. Ekkor Timoleón maga mellé vevén rokonai egyikét, Aischylost, Timophanés feleségének testvérét és egyik barátját, egy jóst, a kit Satyrosnak nevez Theopompos, Ephoros és Timaios pedig Orthagorasnak, és pár nap elmúltával ismét fölkereste a testvérét. Ezek hárman körülveszik őt és könyörögnek, hogy térjen már egyszer észére, és változtassa meg magaviseletét. Timophanés kezdetben kineveti őket, majd haragra gerjed és erőszakoskodik. Timoleón kissé hátrább huzódik tőle és befödven fejét, könyezve megáll, a másik kettő pedig kardot ránt és rögtön lekaszabolja Timophanést.

V. Midőn e tettnek hire futamodott, a legkitünőbb polgárok magasztalák Timoleónnak a rosszat utáló fenkölt szellemét, hogy bár derék, ővéit szerető ember volt, hazáját mégis többre becsülé családjánál, az igazságot és becsületet az érdeknél és testvérét, midőn ez hazájáért bátran küzdött, megmenteni, megmenté ugyan, de a mint azt alattomosan leigázta, megölé. Azok ellenben, kik képtelenek voltak demokratikus viszonyok közt élni, és megszokták, hogy uralkodókra vessék tekintetöket, tetették magokat, mintha örülnének a zsarnok halálán, de azért gyalázták Timoleónt, hogy ily kegyetlen és utálatos bűnt követett el és egészen csüggeteggé tették. Midőn megtudta, hogy anyja is el van keseredve és borzasztó szítkokat és átkokat szórt reá, hozzá ment, hogy megvigasztalja, de ez nem bocsájtá szemei elé és elzará előtte házát. Ekkor Timoleón teljesen lesujtva fájdalmában s elméjében megzavarodva, eltökéllé, hogy éhhalállal emésztí el magát. De barátai nem hagyták magára, hanem a kérés és fenyegetés minden nemét alkalmazásba vették irányában, míg végre beleegyezik, hogy magában és mindenkitől távol éljen. A közügyektől teljesen visszavonult, sőt az első időkben még a városba se jött, hanem kétségbe esve bolyongott távol eső birtokán, a hol megtelepedett.

VI. Azon elhatározásokat, melyek a tények terén az észből és bölcsészetből nem nyernek erőt és szilárdságot, ily

módon könnyen megingatják és elragadják a mindennapi dicséretetek vagy gyalázások, nem lelvén támpontot saját észbeli indokaikban. Kitűnik ebből, hogy nem elég az, ha valamely tett szép és igazságos, kell hogy az elhatározás, melyből folyik, szilárd és változhatatlan legyen, hogy érett megfontolás után cselekedhessünk. Nem pedig mint az ingyenczek, kik falánk étvágygyal esnek neki a nyalánságoknak, majd hamarosan megterhelvén gyomrukat, undort kapnak. Tehát ne csüggedjünk el mi se gyengeségből véghez vitt tetteink miatt, mivel talán azok szép képzete immár elhalványodott. Hisz a megbánás még a szép tettet is elrutítja, holott a meggyőződésből és belátásból eredő elhatározás még akkor sem változik, ha a cselekményt nem kíséri siker. Az athéni Phokión ellenezvén Leosthenés vállalatait, midőn ez sikert aratott, és látván, hogy az athéniek hálaáldozatokat mutatnak be és büszkélkednek e győzelemre, azt mondá, hogy maga is óhajtotta volna ugyan azt véghez vinni, de azért csak megmarad adott tanácsa mellett. Még erélyesebben nyilatkozott a lokrisi Aristides, Platon egyik barátja. Midőn ugyanis az idősb Dionysios egyik leányát nőül kérte tőle, azt válaszolá, hogy örömebb látja leányát halottnak, mint egy zsarnok nejének. Nemsokára ezután Dionysios megöleté leányát és gúnyolódva kérdezé tőle, vajjon leányainak férjhezadásáról még mindig úgy gondolkozik. Aristides azt felelé, hogy mélyen fájlalja ugyan a történeteket, de szavait nem bánja meg. De mindezek kétségtelenül nagyobb és bevégzettebb erénynek nyilvánulásai.

VII. Ama szenvedés, mely elkövetett tette folytán Timoleónra nehezedett, lett légyen az a meghalt fölötti bánat vagy anyja előtti szégyenérzet, annyira megtöré és lesújtá lelkét, hogy közel húsz éven át semmi jelentékenyebb politikai tényben részt nem vett. Midőn kijelölése folytán a nép szívesen fogadá és vezérnek választá, felkelt Télekleidés, egyike azoknak, kik akkor tekintélyre és hatalomra elsők valának a városbad és felhivta Timoleónt, hogy hivatását mint derék és erényes polgár töltse be: «Mert — úgymond — ha vitézül harczolsz, azt fogjuk hinni, hogy zsarnokot öltél meg, ha pedig gyáván, hogy bátyádat». Míg Timoleón a tengeri küldetésre elő-

készületeket tett és csapatokat gyűjte össze, a korinthusiakhoz levelet hoztak Hiketastól, mely megváltozott gondolkodásáról és árulásáról tett tanúságot. Mert alig hogy elküldötte követeit a korinthusiakhoz, már is nyíltan a karthágóiakhoz csatlakozván, ezekkel együtt odaműködött, hogy kiűzze Dionysioszt és maga legyen a syrakusaiak uralkodója. De mivel attól félt, hogy a korinthusi haderő és hadvezér korábban érkezvén meg, vállalata hajótörést szenvedhet, oly tartalmú levelet küldött a korinthusiakhoz: hogy mi szükség sincs arra, hogy egy veszedelmes tengeri útra készüljenek, fáradságokba és költségekbe verjék magokat, tekintve különösen, hogy a karthágóiak ez ellen amúgy is tiltakoznak és már is számos hajókkal lesnek hajórajukra, mert miután a korinthusiak késedelmeskedtek, kényszerült őket szövetségeseivé tenni a zsarnok ellen. Midőn e levél felolvastatott, akkor a korinthusiak közül még azok is, kik előbb közönyösen viselkedtek a hadjárattal szemben, mindnyájan haragra lobbantak Hiketas ellen, úgy hogy nagy buzgalommal támogatták Timoleónt, és segítették felszerelni a hajóhadat.

VIII. Midőn a hajókat felszerelték és a csapatok szükségleteit beszerezték, Koré papnői álmukban látni vélték, mintha az istennők⁶ valamely utazásra készülődnének és azt mondanák, hogy Timoleónnal Siciliába szándékoznak hajózni. Azért a korinthusiak még egy szent háromevezőst szerelének fel, és azt a két istennőről nevezék el. Timoleón még Delphibe utazott és áldozatot mutatott be az istennek. A mint ott leszált a jósda szentélyébe, egy jelenség adta magát elő. A felhalmozott áldozati ajándékokról ugyanis egy szalag csúszott le, melyre koszorúk és győzelmi jelek voltak bevarrva és rászált Timoleón fejére. Úgy látszott, mintha az istenség maga küldené megkoszorúzva vállalataira. Timoleón erre hét korinthusi s két kerkyrai hajóval, melyekhez tizediknek a leukadiaiak szolgáltattak még egyet, tengerre szállt. Éjjel kedvező széllel a sík tengerre jutván, úgy látszott, mintha az égboltozata hajója felett

⁶ Koré (latinban Proserpina) és anyja Démétér (lat. Ceres), kiket együttesen tisztelték.

egyszeriben szétnyilott volna és ebből hatalmas és fényes láng ömlött ki. Majd egy fáklya emelkedett ki, mely hasonló volt a mysteriumokban szokásoshoz, ez a hajókkal egyirányban futott és Italia felé, a merre a kormányosok tartanak, haladván, eltűnt. A jósök kijelenték, hogy a látvány megerősíti a papnők álmát, és az istennők azért tüntették fel ez égi fényt, mert magok is részt vesznek a hadi vállalatban. És Sicilia tényleg Korénak van felszentelve. Mert mint regélik, itt történt meg elrablása, és a szigetet a nász alkalmával lefátyolozási⁷ ajándéku kapta.

IX. Így az isteni jelek felbátorították a hajórajt; sietve szeltek át a tengert és megérkeztek Italiába. De a Siciliából jövő hírek nagy zavarba hozták Timoleónt és lehangolták seregét. Hiketas ugyanis csatában legyőzte Dionysioszt, Syrakusának legnagyobb részét elfoglalá, őt magát pedig a fellegrárba és az úgynevezett Szigetbe (Ortygia) szorítván, ostrom alá fogta és körülzáncolta. A karthágóiaknak pedig meghagyá, hogy Timoleónt Siciliában partra szállni ne engedjék, mert ha őt viasszaszorítják, a szigetet maguk közt békésen feloszthatják. A karthágóiak tehát húsz három-evezőst küldének Rhegiumba, s e hajóhaddal utazának Hiketasnak Timoleónhoz menesztett követei is, kik eljárásának megfelelő utasításokat vittek magukkal; ezek illedelmes kifogásokból és ürügyekből állottak, melyekkel gonosz terveit leplezte. Azt kívánták ugyanis a követek, hogy ha Timoleónnak tetszik, jöjjön maga tanácsadás végett Hiketashoz, és vegyen részt minden sikereiben, hajóit azonban és seregét küldje vissza Korinthusba, mivelhogy a háború amúgy is be van már fejezve, és a karthágóiak el vannak határozva, hogy átkelését megakadályozzák, és ha azt erőszakolja, fegyverrel megtámadják. Midőn a korinthusiak megérkezvén Rhegiumba, találkoztak e követséggel, de megpillanták a közelben a horgonyzó karthágóiakat is és erősen fölháborodtak e gyalázat miatt. Mindnyájan haraggal teltek el Hiketas ellen, de egyben agodalommal a siciliaiak végett, mert vilá-

⁷ Görögül «anakalyptérion». Ezen ajándékot a völegény a menyasszonynak akkor szokta adni, midőn ez legelőször mutatá meg magát neki fátyol nélkül.

gosan látták, hogy ezek immár Hiketas árulásának és a karthágóiaknak, mint a zsarnokság támaszainak, zsákmányává és jutalmává lettek. Lehetetlennek látszott ugyanis előttük, egyaránt legyőzni az itt horgonyzó és még egyszer oly erős barbár hajóhadat, valamint Hiketas sicíliai haderejét, a melynek vezérletére jöttek.

X. Mindamellett Timoleón barátságos tárgyalásokba ereszkedett a követekkel és a karthágóiak vezéreivel, kinyilatkoztatván, hogy kész teljesíteni kívánságaikat, (mert mit is nyer-



Syrakusa a kikötővel.

hetett volna visszautasítás folytán), azonban, mielőtt visszatér egy görög és mindkét fél iránt barátságos rhegiumi város polgárainak jelenlétében őket meghallgatni és velők beszélni óhajtana. Mert ez személyes biztonsága tekintetében fontos ő reá nézve, de meg ők is szilárdabban megmaradnak a syrakusaiaknak tett ígéreteik mellett, hogyha megállapodásaikat egy népnek tanúsága előtt hozzák létre. Ezzel kecsegteté ők Timoleón, azon mesterkedvén, hogy az átkelést csalárd módon vigye keresztül, és ebben segélyére voltak a rhegiumi vezérek, kik

szívesen láttát a korinthusiak fenhatóságát a sicíliaiak felett és félték a barbárok szomszédságától. E célból népgyűlést hívnak össze, a kapukat bezárják, nehogy a polgárok más egyébbel foglalatoskodjanak, azután a nép elé lépven, egyik a másiknak adja a szót, hosszú beszédekkel mondanak ugyanazon tárgyról pusztán azon célból, hogy időt nyerjenek, míg a korinthusi hajók a tengerre szálnak, és hogy a karthágóikat minden gyanú nélkül a gyűlésen visszatartsák, a meny-nyiben Timoleón is jelen volt és azt a várakozást kelté, hogy mihamar fel fog kelni és beszédet mondani. Midőn azonban valaki titkon jelenté neki, hogy minden hajó a tengerre szált, csakis az övé maradt hátra és őt várja, átsiklik a tömegben, egyben a szószerk köré seregülő rhegiumiak is segélyére vannak, hogy elrejtőzzék, lemegy a tengerpatra és gyorsan elevez. A korinthusiak Tauromeniumnál⁸ Siciliában vetettek horgonyt, hol Andromachos a város ura és fejedelme, szívesen fogadá, miután már azelőtt meghívá őket. Ő volt Timaios történetíró atyja, s az időtájt legderekekben uralkodó Siciliában. Polgártársait törvény szerint és igazságosan kormányozá, és minden időben a zsarnokság nyílt, engesztelhetlen ellenségének tanusítá magát. Azért akkor átengedé Timoleónnak a várost fegyvertérnek, és reábirta polgártársait, hogy csatlakozzanak a korinthusiakhoz és segítsék felszabadítani Siciliát.

XI. A Rhegium-beli karthágóiak a gyűlés feloszlátása után Timoleón elhajózása miatt nagyon bosszankodtak, hogy ily módon kijátszottak, s ez alkalmat nyújtott Timoleónnak a Rhegiumbeliekkel szemben ama gunyos megjegyzésre, hogy vajjon nincs inyökre az alattomosság, hiszen ők phoeniciaiak!⁹ Egy három-evezős gályán követet küldenek tehát Tauromeniumba, ez hosszasan tárgyalván Andromachossal, kimé'etlen barbár módon meghagyá neki, hogy mielőbb üzze ki a korinthusiakat. Végre nyitott tenyerét mutatá neki és azután megfordítá azt, fenyegetődzvén, hogy városával ép így fognak elbánni.

⁸ Messene és Katané közt.

⁹ A phoeniciaiak, kiktől a karthágóiak (lat. Puni) származtak, családságuk miatt rossz hirben állottak; innét ez e közmondás: «fides Punica».

Andromachos mosolyogván, mi egyebet se válaszolt, minthogy nyílt tenyerét, valamint amaz odatartá és megfordítá, megparancsolván, hogy hajózzék el, ha nem akarja, hogy ugyanez történjék hajójával. Hiketas értesülvén Timoleón átkeléséről megrémült és számos karthágói három-evezős hajót rendelt a maga segítségére. Ez aztán teljesen kétségbesejté a syrakusaiakat megmenekülésük végett, látva, hogy kikötőjük a karthágóiakat uralja, a várost Hiketas bírja, a fellegrvárat pedig Dionysios tartja hatalmában, míg Timoleón Szicília szélén csak egy csekély városkába Tauromeniumba kapaszkodik, gyenge reményével és csekély haderejével. Mert csak ezer katonája volt, és ezek részére is alig rendelkezett a szükséges élelmiszerekkel. A városok sem bíztak benne, elmerülvén nyomorukban, ingerültek voltak minden seregvezér ellen, főleg pedig Kallippos és Pharax hűtlensége miatt. Az első athénei a második spártai volt; mindketten azt bizonygatták, hogy a szabadság helyreállítása és az egyeduralom megszüntetése végett jöttek. Ezek aztán megmutatták Sziciliában, hogy a zsarnokság nyomorúságai valóságos aranykorszak, és sokkal szerencsésebb azok sorsa, kik a szolgaságban vesztek el, mint a kik megérték az új szabadságot.

XII. A sziciliaiak tehát mi jobbat sem várva a korinthusitól, sőt azt hívnék, hogy ismét csak szép reménységekkel, hízlgő ígéretekkkel csalja meg és vezeti őket félre, midőn csak azért jött hozzájuk, hogy régi uraiknak ujakkal való felcserelésére csábítja őket, gyanuba fogták és visszautasították a korinthusiak felhívását. Kivéven Adranum¹⁰ lakosait. Ez egy kis város, mely az egész Sziciliában kiválólag tisztelt Adranus istenségnek volt szentelve. Ennek lakosai két pártra szakadtak, az egyik a karthágóiakat és Hiketast hívta meg, a másik pedig Timoleónhoz fordult. Mintegy véletlenül történt, hogy mivel mindketten siettek, ugyanazon időben érkeztek is meg. Hiketas ötezer katonával jött, míg Timoleónnak nem volt ezerkétszáz emberénél többje. Ezeket Tauromeniumból hozta magával, mely Adranumtól 340 stadiumra esik. Az első napon

¹⁰ Az Aetna tövénél.

utjának csak kis részét tévé meg, és aztán megállapoda. A második napon huzamos utat tett meg, nehéz járású vidéken keresztül, és már alkonyodott, midőn meghallá, hogy Hiketas ép akkor ért a városka alá és ott táborot ütött. A lochagok¹¹ és taxiarchok az első sorokat megállíták, hogy étkezzenek és pihenjék ki magukat, hogy bátrabban harcolhassanak, Timoleón azonban sorra járván, arra kéri őket, hogy azt ne tegyék, hanem gyorsan vonuljanak tovább és támadják meg az ellenséget, mely még rendben nincsen és minden valószínűség szerint az utazás fáradalmaival pihenni ki, és a sátrak felállításával meg a vacsora készítésével foglalatoskodik. Ezt mondva, megragadá pajzsát élükre állá és vezeté őket mintegy biztos győzelemre. Mindnyájan lelkesülve követték. Nem egészen harmincz¹² stadiumnyi távolságra voltak az ellenségtől. Ez utat megtevén, hirtelen az ellenség hegyibe esnek, ez megzavarodik és futásnak ered, még mielőtt észrevette volna támadásukat. Ez okból 300-nál nem sokkal többen estek el, de kétszer annyian fogattak el élve, és táboruk is bevétellett. Az adrianiták megnyiták kapuikat és Timoleónhoz csatlakozának; majd borzadálylyal vegyes bámulattal beszélték el, hogy a csata kezdetén a templom szent csarnokai maguktól föltáruultak és szemeikkel látták, a mint az isten lándzsájának hegyét rázta, arcát pedig sűrű izzadság lepte el.

XIII. Mindez valószínűleg nemcsak az akkori győzelemnek képezte kedvező előjelét, hanem egyben az után a következő vállalatoknak is, melyeknek e küzdelem volt szerencsés kezdete. Mert a városok hamarosan követeket küldvén Timoleónhoz, hozzá csatlakoztak és Mamerkus, Katana fejedelme, egy harczvágyó és gazdagságra kiváló férfiú is szövetséget kötött vele. A mi azonban legfontosabb, maga Dionysios lemondván reményeiről, és közel állván ahhoz, hogy a fellegvár bevétellett, de mert Hiketast ama gyalázatos veresége után megveté, Timoleónt pedig kezdé nagyra becsülni, követeket küldött hozzá és a korinthusiakhoz, hogy kezeikre adja magát, valamint a fellegvárat. Timoleón örvendő e nem remélt

¹¹ lochagos körülbelül százados, taxiarchos = ezredes.

¹² 6 kilometer.

szerencsének, Eukleides és Télemachos korinthusi férfiakat küldé a fellelgyárba 400 katonával, de nem is egyszerre, nem is nyilvánosan, mert ez lehetetlen vala, mivel az ellenség a kikötőben horgonyon állt, hanem titokban és osztagok szerint. E katonák uralmukba vették a fellelgyárat, a zsarnok palotáját, minden butorral és hadikészletekkel együtt. Mert számos lovak, mindennemű hadigépek és töménytelen lövegek voltak itt. Még 70,000 drb fegyver is hevert ott, mely régi idő óta be volt raktározva. Aztán kétezer katonája is volt Dionysiosnak, ezeket és minden egyebeket átadott Timoleónnak, maga pedig magához vevén kincseit, néhány barátjával Hiketas tudta nélkül hajóra szállt. Majd Timoleón táborába érkezvén — a hol is első ízben jelent meg magányos, lealázott állapotban — egy hajón csekély pénzzel Korinthusba küldetett. A legnagyobb és legvirágzóbb zsarnokságban, mely valaha létezett, születve és neveltetve, tíz éven át birtokában tartá azt és még további tizenkét éven át megőrzé Dión hadjárata után küzdelmek és háborúk közt hanyattatva. De a mit mint zsarnok vétkezett, azt felülmúlták szenvedései. Mert látta virágzó fiainak halálát, ártatlan leányainak meggyaláztatását, feleségének, egyuttal testvérének, miután az ellenség legorczátlanabb örömeinek zsákmányává lőn, gyermekeivel együtt legyilkolását és tengerbe vetetését. Mindez azonban Dión életrajzában részletesen meg van írva.

XIV. Midőn Dionysios kikötött Korinthusnál, nem akadt a görögök közt olyan, ki ne vágyott volna látni őt és beszélni vele. Némelyek gyűlöletből örültek szerencsétlenségeinek és szívesen gyűltek össze, hogy mintegy lábbal tiporják azt, kit a végzett már földre sujtott. Mások, kikben e sors-változás megindulást és részvétet keltett föl, ama rejtett és isteni okok nagy hatalmát látták érvényesülni az ő esetében, mely oly nyilvánvalóan jelentkezik a gyenge halandók sorsában. Mert e korszak nem mutathatott fel sem a természettől, sem a művészettől eredőleg oly művet, mely fölért volna a sors e munkájával; hogy az, ki kevéssel azelőtt Sicília zsarnoka volt, laczikonyhában hányódjék Korinthusban, vagy kenőcskereskedésben üldögéljen, korcsmában vizesbort igyék, köztereken

nyilvános személyekkel enyelegjen, ének-leczkékeket adjon az énekesnőknek és velők szinpadi énekek meg az összhangszabályai fölött vitázzék. Némelyek azt tartották, hogy Dionysios szórakozásból tette mindezeket, egyébként is könyelmű és kicsapongó hajlamú levén; mások meg azt vélték, hogy természet ellenére törekszik játszani e szerepet, midőn szórakozásaiban annyi ostobaságot árul el, azért hogy a korinthusiak semmiben ne vegyék, ne féljenek tőle és ne is gyanúsítsák, mintha nehezen tűrné sorsa változását és magasb dolgokra törekednék.

XV. Egyébként fölemlítik némely mondásait, melyekből kitűnik, hogy jelen sorsát nemesen tűrte. Midőn Leukásba¹³ jutott hajójával, mely várost szintént a korinthusiak alapították, valamint Syrakusát, azt jegyzé meg, hogy olyasmi esett meg vele, mint azon ifjakkal, kik hibába kerültek; mert a hogy ezek derült hangulatban időznek, testvéreik körében, atyjokat pedig szégyenkezve kerülük, úgy ő is röstelkedik szülővárosa előtt, de a leukasiakkal szívesen laknék együtt. Korinthusban egy idegen elég gorombán gunyolódott a bölcsekkel való társalgása fölött, melyben zsarnokoskodása alatt örömét lelte, s végre azt kérdezé tőle, vajjon mi hasznát vette Platón bölcsességének? «Hát azt hiszed, úgymond erre Dionysios, hogy mit se köszönhetek Platónnak, holott ily módon tűröm a sors forgandóságát?». Aristoxenos zenésznek és még másoknak, kik tudokolták tőle, vajjon mi panasza volt Platón ellen, ezt felelte: «Ama sok rossz közt, melylyel a zsarnokság telesteli van, egyik sem oly rossz, mint az, hogy az állítólagos barátok közül senki sem beszél nyíltszívűen. És ép ezek fosztottak meg engem Platón barátságától». Egy magát szellemesnek tartó egyéniség gunyolni akarván Dionysios, midőn belépett hozzá, kirázá köpönyét, mintha egy zsarnok előtt jelennék¹⁴ meg. Dionysios a gúnyt visszafordítván, felszólítá, hogy tegye azt akkor, ha kimegyen tőle, nehogy valamit a lakásból

¹³ Kis sziget az ioni tengerben, Corfu közelében hasonlónevű várossal.

¹⁴ A bizalmatlankodó zsarnokok megvizsgáltatták a színök elé járólok ruháját és kiráztatták köpönyét.

magával vigyen. Macedoniai Fülöp vendégség közben gúnyos célzást tett amaz énekekre és tragoediákra, melyeket az idősb Dionysios hagyott maga után, és tetette magát, mintha fel nem foghatná, vajjon mikor volt ezekre érkezése. Dionysios velősen azt felelé; «Akkor, midőn te vagy én, vagy mindazok kiket boldogoknak tartanak, a pohár mellett mulatunk». Platón nem láthatta meg Korinthusban Dionysios, mert ekkor már meghalt; a sinopei Diogenes azonban először találkozáván vele, e kiáltásra fakadt: «Mily méltatlanság, hogy így élsz!» Dionysios megállt és azt mondá neki: «Helyesen teszed, hogy részvételt vagy szerencsétlen sorsom iránt». «Mit, felelé Diogenes, azt hiszed, hogy tán sajnállak? Nem, boszankodom, hogy egy ilyen rabszolga, mint te vagy, ki megérdemled, mint atyád, hogy zsarnokságban öregedjél és halj meg, itt köztünk enyelegve, mulatva, töltöd napjaidat.» Midőn tehát egybevetem e szavakat, ama panaszokkal, melyekben Philistos,¹⁵ Leptines leányai felől tör ki, midőn az uralom szerencsés magaslatáról alacsony sorsra jutottak, azt hiszem, egy nő jajveszéklését hallok, ki elveszett alabastrom festékes tégelyeit, biboröltöneyeit, arany ékszereit sajnálja. Mindezeknek felemlítése tán nem helytelen ez életrajzok keretében, és azt hiszem nem is kellemetlen azon olvasóknak, kiknek idejük és érkezésük van.

XVI. Noha Dionysios balsorsa rendkívülinek tetszik, nem kevésbbé csodálatos Timoleón szerencséje is. Átkelvén ugyanis Sziciliába, harmincz nap alatt elfoglalja a syrakusai fellegvárat, és Dionysios a Pelloponnesusba küldi. E sikerek folytán felbátorodott korinthusiak 2000 hoplitát és 200 lovast küldenek hozzá. Ezek egész Thuriig¹⁶ jutottak el, de látván, hogy az átkelés lehetetlen, mivel a karthágóiak számos hajóikkal a tenger urai voltak, és kénytelenek tétlenül bevárni a kedvező alkalmat, szabad idejüket egy szép vállalatra használták fel. A thuriak ugyanis a bruttiumiak ellen hadra kelvén, átadák nekik városukat, melyet mint saját hazájukat becsülettel, hűen megőrizének. Hiketas ezalatt ostrom alá vevé a syrakusai fellegvárat, és az eleségnek bevitelét a korinthusiak számára a

¹⁵ A Dionysiosok vezére, egyúttal nevezetes történetíró.

¹⁶ A régi Sybaris helyén, a tarentumi öböl délnyugoti részén.

tengeren megakadályozá. Egyuttal pedig két zsoldosát föl-készítvén, alattomban Adranumba küldé, hogy orozva gyilkol-ják meg Timoleónt. Ez egyébkor se szokott személye köré őrséget rendelni, akkor meg ép az istenségbe vetett teljes bizalommal minden gyanú nélkül élt az adraniaiak közt. A küldöttek véletlenül értesülnek arról, hogy áldozni készül. A templomba mennek tehát, tört rejtven köpenyök alá. Majd azok közé keverednek, kik az oltár körül állnak, és közelebb férközni törekesznek Timoleónhoz. Már annyira vannak, hogy egymásnak jelt adjanak a cselekvésre, midőn valaki egyikök fejére sújt kardjával, ez lerogyik, de a tettes valamint a leütöt-tel jövő se maradnak állva; amaz karddal kezében futásnak ered, és egy magas sziklára menekül, a másik pedig átkarol-ván az oltárt, kegyelmet kért Timoleóntól oly feltétel alatt, hogy mindent felfedez. Midőn ezt megnyeré, beismeré, hogy úgy ő, mint megölt társa, Timoleón meggyilkolására küldettek ki. E közben mások lehozták a szikláról azt az embert, ki folyton azt kiabálta, hogy nem követett el jogtalanságot, sőt joggal ölte meg azt az embert, ki azelőtt atyját Leontiniben meggyilkolta. A jelenlevők közt tanui is akadnak, kik csodál-koznak a sors ama bölcs intézkedése felett, mely az egyik dolgot a másik által indítja meg, távoli tényeket vonatkozásba hoz egymással, és összeköti gyakran ezeket, noha látszólag tel-jesen különböznek egymástól és semmi közös vonatkozásban nem állanak úgy, hogy az egyiknek vége, mindig a másiknak kez-detét képezi. A korinthusiak tíz minával¹⁷ jutalmazák meg ez embert, hogy Timoleón jó szellemének jogos boszúérzetével se-gítségére vala, és már régóta érzett harágját nem tölté ki előbb rajta, hanem megőrizé azt mindaddig, míg a sors saját elhatá-rozását Timoleón megmentésével össze nem kapcsolá. A jelen szerencséje a jövőre nézve is reményt gerjesztett bennök, midőn Timoleónt egy szent lénynek tekinték; boszulónak, kitaz isten-ség küldött Sicília számára, hogy tiszteljék és őrködjének felette.

XVII. Midőn Hiketas e kísérlete nem sikerült és tapasztalá, hogy mindig többen csatlakoznak Timoleónhoz, szemre-

¹⁷ 788 korona.

hányást tett magának, hogy a rendelkezésére álló karthágói tekintélyes haderőt, úgy szólván szégyenkezve, csak kis részben vette igénybe és a szövetségeseket alattomban, mintegy lopva használta fel. Elhivatá tehát hadvezéröket Magónt egész hajóhadával. És be is vitorlázott a kikötőbe borzasztó hadával, 150 hajójával betöltötte a kikötőt, és 60,000 gyalogost szállított ki a partra, majd tábort ütött Syrakusában. Már is mindnyájan az vélték, hogy a régóta emlegetett és várt barbár betörés Siciliára nézve elérkezett. Mert a karthágóiaknak ama számos hadjárat daczára, melyet Siciliában végig küzdöttek, sohasem sikerült Syrakusát elfoglalniok; most azonban, hogy Hiketas befogadá őket és átadá a várost, ez nyilván a barbárok taborává lőn. A fellegvárat meg szállva tartó korinthusiak kétséges és nehéz helyzetbe kerültek. Elégséges élelmi szer már nem ált rendelkezésükre; sőt szükségét láttak a kikötők elzárása folytán, de egyttal a folytonos küzdelmek, harcok a falakért, mindenféle gépek és ostromszerek ellen, megosztották erejüket.

XVIII. Mindamellet Timoleón tudott segíteni rajtuk. Ugyanis Katanából élelmi szert küldözgete be hozzájuk halászbárkákon és könnyű csolnako-
kon, melyek főleg zivataros időben a barbár háromevezősök közt keresztül síklottak, mivel ezeket a hullámozó és háborgó tenger távol tartá egymástól. Magón és Hiketas ezt észrevevén, elhatározták, hogy elfoglalják Katanát, a honnét az élelmi szerek érkeznek az ostromlottak számára. Magokhoz veszik tehát haderejök magvát és kieveznek Syrakusából. A korinthusi Neón (az ostromlottak parancsnoka) a fellegvárból észrevevén, hogy az ellenség visszamaradt serege az őrszolgálatot hanyagul, gondatlanul teljesíti, váratlanul rátör a szétszort sorokra. Némelyeket levág, a többieket megfutamtja, és elfoglalja, megszállja az úgy-



nevezett Achradinát, mely Syrakusa legerősebb és legbiztosabb városrészének tartatik. Ez ugyanis bizonyos tekintetben, több városból van összeillesztve és alkotva. Minthogy itt nagy mennyiségű élelmiszerre és pénzre tett szert, megtartá e helyet, és nem tére vissza a fellegvárba, hanem megerősíté Achradina körfalát és összeköté azt erődítmények által a fellegvárral és mindkettőt őrizet alá vevé. Magón és Hiketas már közel valának Katanához, midőn egy syrakusai lovas beérvén őket, jelenté Achradina elfoglalását. Nagy zavarban sietve visszafordultak tehát, miután nem foglalhatták el sem ama várost, mely ellen indultak, sem azt meg nem tarthatták, melyet már birtak.

XIX. Kétséges, vajjon e sikert az eszélyességnek és bátorságnak, vagy a szerencsének kell-e tulajdonítani, de ami ezután következett, az úgy látszik teljesen a szerencse műve volt. A Thuriiban időző korinthusi katonák tartván a karthágói három-evezőstől, melyek Annón vezérlete alatt rájuk leselkedtek, mivel a tengert több napon át a szelek háborgóvá tették, egyben elhatározták, hogy gyalog folytatják utjokat a bruttiumiak földjén keresztül, és majd rábeszélést, majd erőszakot használva a barbárok ellen, eljutottak Rhegiumba, mialatt folyton nagy zivatar dúlt a tengeren. Azalatt a karthágóiak hajóparancsnoka, ki nem várta a korinthusiakat, azt vélve, hogy tétlenül vesztegelnek, egy hadifogást eszelt ki, melyről azt képzelé, hogy ez valami nagyon okos és ravasz cselvetés lesz. Megparancsolja hajóslegényeinek, hogy koszorúzzák föl magukat, azután fölékesíti a hajókat hellén megpun pajzsokkal és Syrakusa felé vitorlázik. Midőn a fellegvár közelében evez, nagy láрма és nevetés közt odakiált, hogy megverte és elfogta a korinthusiakat, amikor ezek a tengeren átkelének, hogy ez által az ostromlottakat elcsüggeszsze. Az alatt, míg e hiába való tréfáját játszotta, a korinthusiak a bruttiumiak földjéről eljutottak Rhegiumba, s minthogy azt senki sem őrizte, a szél pedig váratlanul megszűnván, simává és könnyűvé tévé az átkelést, gyorsan az ott levő járóművekre és halászbárára szállnak, és átkelnek Siciliába oly biztosan és oly szélcsend alatt, hogy lovaikat száron tartva a hajók mellett usztatták át.

XX. Mindnyájan átkelvén, Timoleón egyesíti őket és hamarosan hatalmába keríti Messénét, majd csatarendben Syrakusa felé vonul inkább eddigi szerencséjében és sikereiben bízva, mint katonái számában, mert nem voltak vele többen 4000-nél. Magón értesülván előnyomulásáról, zavarba jő, megijed, de gyanakodását növelte a következő esemény is. A város körül levő parti tavakban, melyek részint forrásokból, részint mocsarakból és a tengerbe ömlő folyókból bőven nyernek iható vizet, számos angolna él, úgy hogy gazdag fogásra tehet szert, aki csak akar. Az ellenséges felek zsoldosai ezekre halásztatni szoktak, ha érkezésök volt és a fegyverek pihentek. Minthogy mindnyájan görögök voltak, és személyes gyűlölségre egymás iránt okuk nem volt, a mennyiben a csatákon bátran verekedtek, a fegyvernyugvás alatt közeledtek egymáshoz és beszélgettek. Egykor ismét halásztatva beszédbe elegyedtek; dicsérték a tenger bőségét és a vidék termékenységet. A korinthusiak közt szolgáló katonák közül egyik ezt mondá: «Tehát ily nagy és minden javakban bővelkedő várost akartok ti, kik mindnyájan görögök vagytok, a barbárok kezére juttatni, hogy a gonosz és vérszomjas karthágóiakat közelebb telepítsétek hozzánk, holott ép velők szemben kíváncsatos volna, ha még több Sicilia védené Hellast. Vagy azt hiszitek, hogy Herakles oszlopaitól¹⁸ és az Atlanti Oceántól kezdve azért gyűjtöttek ily sereget össze és vezették azt ide, hogy Hiketas urálmáért veszélynek tegyék ki magukat. És ha Hiketasnak lenne vezérhez illő meggondolása, nem üzte volna ki törzsatyáit, nem hívta volna be az ellenséget hazájába, mert elnyerhette volna az őt megillető hatalmat és tiszteletet, ha a korinthusiakat és Timeleónt jószóval megnyeri.» E beszédek a zsoldosok széjjel vitték a táborban, és felkeltették Magón gyanuját az árulás iránt; ő különben is régen keresett ürügyet arra, hogy elvonulhasson. Bármint könyörgött Hiketas, hogy maradjon és bizonygatta, hogy mennyire föltötte állanak az ellenségnek. Magón ama meggyőződésben, hogy Timoleónnál bátorságra és szerencsére nézve sokkal hátrább áll, mint

¹⁸ Gibraltár.

főlényben van csapatainak számával, tengerre száll rögtön és elhajózott Libyába, így gyáván és minden józan emberi ok nélkül kezeiből kiereszté Siciliát.

XXI. A következő napon Timoleón csatarendbe állva előnyomul. Midőn megtudják, hogy az ellenség megfutamodott és látják, hogy a kikötőt a hajók odahagyták, nem tudják visszatartani a nevetést Magón gyávasága miatt, majd bejárlák a várost és kihirdetik, hogy jutalmat nyer az, ki följelenti, hogy az ellenséges hajóhad hová menekült előlök. Mindennek daczára Hiketas még harczolni kíván, és nem akarja kezei közül kiengedni ezt a várost, hanem szilárd állást foglal a megszállva tartott városrészekben, melyek erősek és nehezen bevehetők voltak. Timoleón felosztá seregét; ő maga az Anopus folyó mentén a legszilárdabb állás ellen intéz támadást, a második csapatnak, melyet a korinthusi Isias vezetett, megparancsolja, hogy Achradinából nyomuljon előre; a harmadik csapatot pedig Deimarchos és Démaretos vezették, a kik az utolsó segítséget hozták Korinthusból és pedig Epipolae ellen. Mivel a támadás minden oldalról egyszerre történt, Hiketas serege megfordult és futásnak eredt. A városnak fegyveres erővel való elfoglalása és gyors birtokba vétele az ellenség megfutása után joggal tudható be a küzdők vitézségének és a vezér ügyességének, de hogy a korinthusiak közül senki sem esett el vagy sebesült meg, az Timoleón szerencséjének kizárólagos műve, mely mintha csak versenyezni akart volna, e férfiú bátorságával azért, hogy a kik ezt meghallják, inkább csudálják nála a sors kedvezését, mint dicséretes tulajdonságait. Mert ennek hire nem csak Siciliában és egész Italiában terjedt el azonnal, hanem pár nap mulva egész Hellas viszhangoztatta e rendkívüli sikert; úgy annyira, hogy Korinthus városa, mely bizonytalanságban volt, vajjon a hajóhad átkelt-e a szoroson, egy időben értesült katonáinak szerencsés megérkezéséről és győzelméről. Ily szerencsésen folytak dolgaik, így tetézte a szerencse tetteik dicsőségét még különös gyorsasággal is.

XXII. Midőn Timoleón ura lett a fellegvárnak, nem vett rajta erőt azon érzület, mely Diónon, mert nem kimélé meg

e helyet szép fekvése és pompás épületei miatt, sőt őrizkedni akarván a gyanúsítástól, mely Diónt rossz hirbe keverte, azután megbuktatta, kihirdeté, hogy saját jószántából kiki jelenjék meg vas-szerszámokkal és lásson hozzá a zsarnokság erődítményeinek elpusztításához. Mindnyájan fölmentek tehát azokra, és ama hitben, hogy e hirdetés és e nap képezi szilárd alapját és kezdetét szabadságuknak, nemcsak a fellegvárat rombolták le, hanem a zsarnokok házeit és emlékeit is felforgatták. Timoleón elegyengette a talajt és törvényházat épített oda, hogy a népnek kedvében járjon és a demokrátiát a zsarnokság fölébe emelje. Midőn a várost elfoglalá, alig talált lakosokat benne, mert ezek majd a háborúk és lázongások alatt elpusztultak, majd pedig a zsarnokság elől elmenekültek. A syrakusaiak agorája pusztá hely volt, melyet oly sűrű és magas fű nőtt be, hogy a lovak legelhettek és a lovászok kényelmesen pihenhettek rajta. A többi városok pedig, csekély kivittel, telve voltak szarvasokkal, vaddisznókkal, a külvárosokban meg a bástyák körül, azok kiknek érkezése volt, bátran vadászhattak. Azok, kik erődítményekben és városokban laktak, nem hallgattak senkire és nem jöttek le a városba, mert mindnyájan borzadtak és undorodtak az agorától, a politikától és a szószéktől, a melyekből legtöbb zsarnokaik támadtak. Mindez arra birta Timoleónt és a syrakusiakat, hogy levélben kérjék meg a korinthusiakat, küldjenek Hellasból Syrakusába gyarmatosokat. Mert egyébként a vidék műveletlen marad, különben meg nagy háborút vártak Lybia felől, miután értesültek, hogy a kudarcz miatt felbőszült karthágóiak keresztre feszítették Magónnak holt tetemét, ki öngyilkos lőn, és nagy haderőt vonnak össze, hogy a következő tavasszal Siciliába keljenek át.

XXIII. Timoleón leveleivel együtt érkeztek meg a syrakusaiak követei, ama kérelemmel, hogy vegyék a korinthusiak városukat gondjukba és legyenek újólag megalapítói. A korinthusaiak nem zsákmányolák ki ez alkalmat hatalmuk növelésére, nem is tartának igényt a városra, hanem elsőben is követeket küldének a görögországi szent játékokra, és a legnagyobb népünnepeésekre, és hírnökök által közhirré tétették,

hogy a korinthusiak, miután a syrakusai zsarnokságot megsemmisítették és a zsarnokot elűzték, felhívják a syrakusaiakat és a többi siciliaikat, hogy jó szántukból telepedjenek meg Syrakusában, mint szabad és önkormányzattal bíró polgárok, és oszszák fel a földeket az egyenlőség és igazság elvei szerint. Azután Ázsiába és a szigetekre küldöttek át követeket, a hol értesülésük szerint a legtöbb menekülő szétszóródva letelepedett, és felhívták őket, hogy jöjjenek mindnyájan Korinthusba, és a korinthusiak saját költségükön, biztos kíséretet, szállítóhajókat és vezetőket fognak nekik adni, hogy Syrakusába mehessenek. Eme hirdetménynyel Korinthus magának a legigazabb és legszebb s egyszersmind utánzásra méltó dicséretet szerzett, mert az országot megszabadítja zsarnokaitól, megmenté a barbároktól, és visszaadá ismét polgárainak. De a Korinthusban összejöttek nem voltak elengedő számmal, azért könyörögtek, hogy Korinthusból és a többi görög földről vehessenek maguk mellé lakótársakat, és midőn közel tízezeren lettek, áthajóztak Syrakusába. De már Timoleón köré is sokan sereglettek Siciliából és Italiából, midőn ezek száma 60,000-re szaporodott, mint Athanis¹⁹ állítja, felosztá köztük a földet ingyen, az épületeket azonban 1000 talentumért²⁰ engedé át nekik, alkalmat nyújtván egy részt a régi Syrakusabelieknek, hogy a magukét visszavásárolhassák, másrészt pedig bő pénzforrást nyitott a népnek, mely annyira elszegényedett a háború és egyéb kiadások miatt, hogy még a szobrokat is el kelle adnia. Ezek mindegyikét szavazás alapján perbe fogták, és vádat emeltek ellene, mint azon embereknel szokás, kiket számadásra vonnak. A Syrakusabeliek az összes szobrokat elítélték ez alkalommal, mint mondják, kivéven Gelónnak, az egykori zsarnoknak képszobrát, melyet e férfiú iránti szeretetből és tiszteletből megőriztek ama győzelemért, melyet Himeránál a karthágóiakon aratott.

XXIV. Miután a város így új életre kelt és mindenünnen beöznlő polgárokkal benépesedett, Timoleón elhatározá, hogy a többi városokat is felszabadítja és teljesen kiirtja Sici-

¹⁹ Sicilii történetirő.

²⁰ 4.715,000 korona.

liából a zsarnoki kormányokat. Bevonul tehát seregével területökre, és kényszeríti Hiketast, ki a karthágóiaktól elállott, hogy kötelezze magát a várak lerombolására, és hogy mint magán egyén éljen a leontiniaknál. Leptines, Apollonia és számos más városkák zsarnoka, mivel veszélyben forgott, hogy erővel legyőzik, önkényt megadá magát, Timoleón megkiméltén életét, Korinthusba küldé, mert üdvös dolognak tartá, hogy Sicilia zsarnokai az anyavárosban mint száműzöttek megalázva éljenek a görögök szemei előtt. Ő maga pedig visszatért Syrakusába, hogy szervezze a polgári alkotmányt és rendezze a legfontosabb és leghasznosabb kérdéseket, Kephaloszsal és Dionysiosszal, a Korinthusból jött törvényhozókkal. Fel akarván továbbá használni a zsoldosokat, nehogy tétlenül veszteljenek, Demaréτος és Deinarchos vezérlete alatt elküldé őket a karthágóiak területére. Ezek számos várost elpártoltattak a barbároktól, és míg egyrészt maguk bőségben éltek, egyúttal sok pénzt is gyűjtöttek össze a zsákmányból a jövő háborúra.

XXV. Az alatt a karthágóiak 70,000 emberrel, 200 három-evezőssel, és 1000 teherhajóval, melyek hadi gépekkel, négyes fogatú hadi szekerekkel, és töméntelen élelmi szerrel, meg más készletekkel voltak megrakva, áthajóztak Lilybeumba,²¹ azon szándékkal, hogy többé részleges háborúba nem bocsájtkoznak, hanem egy csapással az egész Siciliából kiűzik a helléneket. Mert a hatalom elegendő volt a sicíliaiak alávetésére; még ha nem is gyengítették és tették volna tönkre egymást. Értesülvén, hogy a területük pusztíttatik, haragra lobbanva azonnal a korinthusiak ellen vonulnak, Hasdrubal és Hamilkar vezérlete alatt. Ennek híre gyorsan eljutván Syrakusába, a syrakusaiak úgy megrémültek e roppant hadierőtől, hogy annyi ezerekből alig háromezer ember mert fegyvert fogni és Timoleónhoz csatlakozni. A zsoldosok száma 4000-re ment. De ezek közül is közel ezren útközben gyáván visszafordultak, azt hajtogatva, hogy Timoleón nincs eszén, vénségére megbolondult, midőn 70,000 ember ellen, ötezer gyalogossal és

²¹ Sziget Sicilia nyugati sarka irányában, a karthágóiak megerődített helye.

ezer lovassal indul ki, és e hadat Syrskusától nyolcz napi távolságra viszi el, minek folytán sem a futókat megmenteni, sem az elesetteket eltemetni nem lehet. Nagy nyereségnek tartá Timoleón azt, hogy mindez csata előtt került nyilvánosságra. De a többieket sikerült néki felbátorítani, és gyorsan a Krimésos²² folyóhoz vezeté őket, a hová, mint értesült, a karthágóiak is megérkeztek.

XXVI. Midőn fölment egy halomra, melynek tetejéről meg lehetett látni az ellenség táborát és seregét, borostyánnal megrakott öszvérekre akadt. Katonáinak eszébe jutott ennek rossz jelentősége, mert a halottak sirját szokták borostyánnal koszorúzni, és innét jó ama közmondás, midőn valaki vesélyesen megbetegszik; «Ennek már csak borostyán kell». Timoleón, hogy e babonás és csüggeteg félelmet eltávolítsa szívéből, megállítá a hadoszlopot és a körülményeknek megfelelő beszédet mondott, melyben többek közt azt is említé, hogy a véletlen már a győzelem előtt kezeikbe szolgáltatja a koszorút. És a korinthusiak tényleg az isthmusi győztest borostyánnal koszorúzzák meg, mit nemzeti szokás szentesített náluk. Mert akkor még az isthmusi játékoknál, ép úgy, mint most a nemeiaiaknál a koszorú borostyánból készült, és nem régi idő óta csinálják azt fenyűből. A fenti beszéd után melyet katonáihoz intézett, Timoleón a borostyán után nyúl és először magát koszorúzza meg, azután példáját követik tisztjei és a közkatonák. A jósök pedig két repülő sast pillantottak meg; az egyik szétmarczangolt kigyót vitt karmai közt, a másik meg hangos, bátorító kiáltással repült utánna, megmutatták ezeket a katonáknak, mire mindnyájan imádkozva, könyörögve fordultak az istenekhez.

XXVII. Az évnek tavaszi szaka kezdődött és Thargelió²³n hó vége közeledett a napéj-egyenlőség felé. A folyóból emelkedő sűrű köd sötétséggel borítá be kezdetben a sikot, úgy hogy misem volt látható az ellenségből; egyedül zavart, tompa zaj hallatszott, mely a roppant sereg felől a dombtetőre hatolt. Midőn a korinthusiak a halomra feljutván ott megállapodnak,

²² Folyó a mai Palermo tájékán.

²³ Részben május, részben június hó.

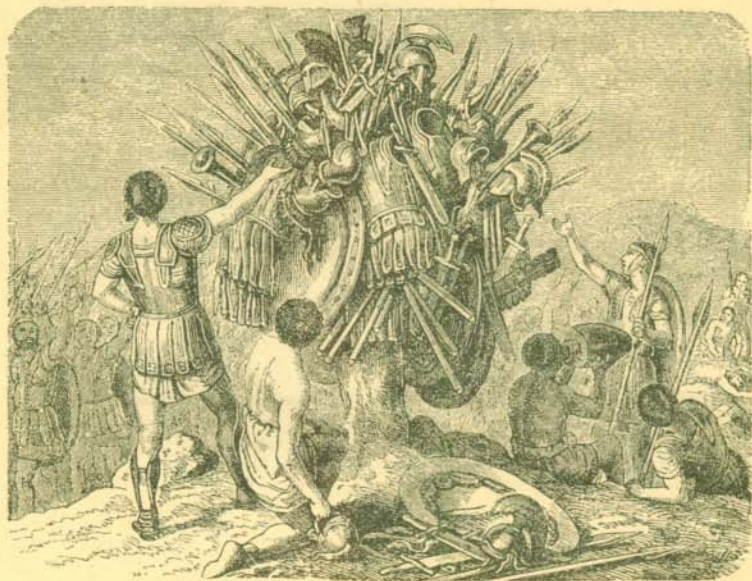
és letéve pajzsait pihenőt tartanak, a nap mozgásba hozza és fölemeli a gőzöket; a gomolygó lég a magaslatokra gyülemlik, és csucsaikat fellegbe burkolja. Az alatt fekvő vidék ellenben megvilágosodik, és feltűnik a Krimésos folyó, majd látható lesz az ellenség, a mint azon átkel. Elöl mennek a négyes hadi fogatok, szörnyűn felszerelve, ezek után 10,000 hoplita fehér pajzsokkal, ezeket karthágóiaknak ismerték fel fényes fegyverzetükről és lassú meg fegyelmezett menésükről; ezek után özönlöttek végre a többi nemzetbeliek, melyek rendetlenül tolongva törekedtek átkelni a folyón. Timoleón belátván, hogy a folyó lehetőséget nyújt neki arra, hogy az ellenség zöméből annyit szakítson el, a mennyivel ép megütközni akar; figyelmezteti katonáit, hogy az ellenség hadoszlopa a folyó által ketté van vágva; ugyanis némelyek már átkeltek azon, mások pedig csak szándékoznak. Megparancsolja tehát Demaretosnak, hogy a lovassággal rontson a karthágóiak közé, és zavarja meg őket, mielőtt idejök lenne hadirendbe sorakozni. Ő maga leszáll a síkra, a szárnyakra a siciliaiakat teszi, kik közé kevés idegen csapatokat kever, a központra pedig maga köré helyezi a syrakusaikat és a zsoldos csapatok magvát, azután kissé várakozik, hogy megfigyelje a lovasok működését. Midőn észreveszi, hogy ezek a hadoszlopok előtt haladó hadi szekerek miatt nem jöhetnek kézre a karthágóakkal, sőt hogy rendetlenség ne támadjon köztük, kénytelenek szüntelen kitérni és gyakori fordulatokat tenni, hogy újra támadhassanak, megragadja pajzsát, és mintegy természetfeletti, a szokottnál harsányosabb hangon odakiált a gyalogoknak, hogy bátran kövessék; lehet hogy az ütközet pillanatában a szenvedély és lelkesültség feszíti hangjának húrjait vagy, mint sokan vélték, akkor valamely istenség kiáltott vele együtt. A katonák rögtön visszhangoztatják kiáltását és sürgetik, hogy haladék nélkül vezesse őket előre. Timoleón tehát jelt ad a lovasoknak, hogy nyargaljanak el a hadiszerek sora mellett és oldalt támadják meg az ellenséget, aztán megparancsolja az első soroknak hogy pajzsaikkal zárkózzanak össze, a trombitásoknak meg, hogy rohamra fújjanak és rátör a karthágóikra.

XXVIII. Ezek az első rohamot szilárdul kitartják, mert testöket ércz-vért és sisak borítja és terjedelmes pajzs fűdi, mi sikertelenné teszi a dárdavetést. Midőn azonban a viadalban ép kardra kerül a dolog, a melynél az ügyesség nem kevésbbé fontos mint az erő, egyszerre a hegyekről borzasztó zivatar zudúl alá, kísérve a villogó mennykövektől. Majd a halmokat és a magaslatok csucsait körülövező felhők, zápor, szélvész és jégzivattal vegyest lenyomulnak a csatatérre: a zivatar a görögöket hátban éri, míg a barbároknak arczát veri és szemét elvakítja, mert a felhőkből fergeteges zápor, és folyton cikázó villámok hullanak, a mi főleg az újonczoknak sok bajt okozott. Nem kevésbbé szolgált hátrányukra a mennydörgés és a zuhogó zápor, meg a jégtől csapdosott fegyverek zöréje, mely megakadályozá, hogy a vezérek parancsait meghallhassák. A karthágóiak fegyverzete nem volt könnyű mint elbeszéltem, hanem teljesen pánczélból állott, a miért a sár megnehezíté mozgásukat, tunikájuknak ránczai pedig vízzel telvén meg, a harcban nehézkesekké és tehetetlenekké tevő őket, úgy hogy a görögök könnyen leteríték ezeket, ha pedig elestek, képtelenek voltak a sárból fegyverzetükkal egyben felkelni. A Krimésos folyó is, melyet a zápor megdagasztott, az átkelők tömege miatt kicsapott medréből, és a számos szakadékokkal, mélyedésekkel átszelt síkság megtelik vízárral, mely utját nem találja és a karthágóiak hemperegve csak keservesen tudnak abból szabadulni. Végre a szűnni nem akaró zivatarban a helének az ellenség első hadrendjét, mintegy négyszáz embert felkonczolván, a sereg zöme futásnak ered; számosan a síkságon utolérctvén megöletnek, sokan vesznek a vízbe, kiket a folyó elragad, és olyanokra visz, akik még átkelőben voltak; a legszámosbakat pedig, kik a halmokra ügyekeznek az üldöző könnyű csapatok szabdálják össze. A tízezer halott közt állítólag háromezer volt a karthágói, nagy gyászára szülővárosuknak. Mert sem származásra, sem gazdaságra vagy tekintélyre ezeknél nem volt kiválóbb köztük senki, és nem is emlékeznek arra, hogy azelőtt egy csatában annyi karthágói esett volna el. Mert rendszeren libyaiakat, spanyolokat és numidákat szoktak csatáikon síkra állítani, és vereségeiket mások vérével megfizettetni.



A Krimésos melletti csata.

XXIX. A hellének az elesettek méltóságát a zsákmányról ismerték fel. Mert oly nagy tömegben volt az arany meg az ezüst, hogy a zsákmánylóknak legkisebb gondja sem volt a vásra meg érczre. Majd a folyamodon átkelvény, elfoglalták a tábornak is, minden podgyászszal egyetemben. A foglyok közül a katonák sokakat kéz alatt eltulajdonítottak, nyilvánosan pedig ötezret jelentettek be; birtokukba került még kétszáz négylavas hadikocsi is. Legszebb és legnagyobb látványt nyuj-



Győzelmi jel (Tropaion).

tott Timoleónnak sátora, melyet mindenféle zsákmányon ya elhalmoztak, ezek közt ezer vért és tizezer pajzs tünt ki főlegl szépségével és művészetével. Minthogy kevesen voltak ahhoz, hogy oly sokat kizsákmányoljanak, másrészt redkivül sok prédára akadtak, a győzelmi jelet, a csata után harmadik napon, csak nehezen birtak felállítani. A győzelem hírével együtt elküldé Timoleón Korinthusba a zsákmányolt fegyverzetek legszebbjeit is óhajtván, hogy hazája mindenki előtt bámulat tárgyává legyen, midőn látják, hogy egyedül Korinthus az a görög

városok közt, melyben a legkiválóbb templomok nem hellén zsákmánynyal vannak felékesítve, sem a rokonaik, törzsbeliiek vérevel áztatott fogadalmi ajándékoknak szomorú emlékjelével, hanem barbár prédákkal, melyek dicső feliratokban tanuskodtak a győzők vitézséggel párosult igazságszeretetéről, hogy a korinthusiak és Timoleón, a vezér, megszabadítván a Siciliában lakó helléneket a karthágóiaktól, hálájuk jeléül ajánlják fel ezeket az isteneknek.

XXX. Ez után Timoleón, a zsoldos csapatokat visszahagyá az ellenséges területen, hogy pusztítsák, prédálják a karthágóiak birtokát, maga pedig visszatérek Syrakusába. Itt aztán amaz ezer főből álló zsoldos csapatot, mely a csata előtt cserben hagyta, kitiltá Sicilia területéről és kényszeríté, hogy napnyugta előtt távozzék Syrakusából. Ezek átkelvén Itáliába, a Bruttium-beliectől hűtlenül felkonczoltattak; e büntetéssel sújtá őket az istenség árulásuk miatt. Eközben Mamerkos, Katané fejedelme és Hiketas, akár irigységből Timoleón sikerei iránt, akár félelemből tőle, mivel veszélyes és engesztelhetlen ellensége volt e zsarnokoknak, szövetséget kötnek a karthágóiakkal és sürgősen felhívják őket, hogy küldjenek hadierőt és vezért, ha nem akarják, hogy Siciliából teljesen kiessenek. Geskón tehát tengerre szállt hetven hajóval és görög zsoldosokat vett magához. Ezelőtt ugyanis a karthágóiak sohasem fogadtak görögöket szolgálatukba, csakis most, hogy megbámulták ezeket, mint a legvitézebb és legyőzhetetlen katonákat. Midőn ezek mindnyájan Messené vidékén összegyűltek, a Timoleón által a város segítségére küldött négyszáz idegen zsoldost felkonczolták. Majd a karthágóiak birtokán, az úgynevezett Jetæ körül cselekedvén, a leukadiai Euthymus vezérlete alatt álló zsoldosoknak, ezeket leöldösték. Ez esemény folytán lett főleg Timoleón szerencséje oly nagyhirű. Mert e zsoldosok ép azok közül valók voltak, kik a phokisi Philomelossal és a Delphi-beli Onomarchossal együtt Delphit hatalmukba kerítették és részt vettek azokkal a templom kirablásában. Gyűlölve mindenkitől, kerülve az egész világtól mint elátkozottak, Peloponnesusba szerte kóboroltak, míg Timoleón más katonák hiányában őket felfogadá. Megérkezvén Siciliába, győztek mind-

azon ütközetekben, melyekben az ő vezetése alatt küzdöttek. Miután a legtöbb és legnagyobb küzdelmek befejezést értek, Timoleón ezeket más vállatokra küldé ki segélykép, és ime elvesztek, elpusztultak mind, nem ugyan együttesen, hanem csoportonként, mintha az isteni jogszolgáltatás igazolni akarta volna Timoleón szerencsáját, hogy a gonoszoknak megfenyítéséből a jókra mi kár se háromoljék. Így az isteneknek Timoleón iránti kegyelme, nem kevésbbé csodálandó balszerencséjében, mint sikeres vállalataiban.

XXXI. De a syrakusai nép neheztelt, hogy a zsarnokok gúnyt űztek belőle. Mamerkos ugyanis, ki nagyra volt azzal, hogy költeményeket és tragédiákat irogatott, hánytorgatta a zsoldosok felett nyert győzelmét és azok pajzsait az isteneknek felajánlván, ily gúnyos verset irt rájuk:

Bibor, ivor, aranyos meg ámbraköves díszű sok pajzst
Szerze nekünk pajzsunk, bárha ez ócska, silány.

Ezek után, mialatt Timoleón Kalauria ellen vonult seregével, Hiketas betört a syrakusaiak területére és bő zsákmányra tett szert. Majd sok kárt és jogtalanságot cselekedvén ugyancsak Kalauria felé ment, hogy megalázza Timoleónt, kinek csak kevés számú katonája volt. Timoleón engedé őt elvonulni, de aztán lovasságával és könnyű csapataival űzőbe vevé. Hiketas ezt észrevevén, átkel a Damyriás folyón, és a másik parton védelmi állásba helyezkedik, bátorságot merítvén az átkelés nehéz voltából, úgy a mindkét oldali partok meredekségéből. Eközben Timoleón csapat-parancsnokai közt különös vita és vetélykedés támad, s ez késelteti az ütközetet. Egyik sem akart utolsó lenni az átkelésben és mindegyik első sorban kíván küzdeni az ellenséggel; így az átkelés nem is ment rendesen végbe, mert tolakodtak és megelőzni törekedtek egymást. Timoleón sorsot akarván huzatni a vezérekkel, mindegyiktől elvevé gyűrűjét, beveté köpönyébe mind és összekevervén, történetesen azt huzá ki, melybe egy győzelmi jel volt bevésve. Midőn ezt a fiatal harcosok megpillantják, örömkialtásban törnek ki, nem várják be többé a második huzást, hanem sebtiben ki hogy tud, átrohannak a folyón és kézre

mennek az ellenséggel. Ez nem állja ki rohamuk erejét, hanem futásra kerekedik és elveszti minden fegyverét, meg ezer halottat.

XXXII. Nem sokára ezután Timoleón a leontiniak területére vezetvén seregét, élve elfogja Hiketast, ennek fiát Eupolemost, és a lovasság parancsnokát Euthymost, kiket megkötözve saját katonái visznek hozzá. Hiketas és fiatal fia mint zsarnokok és árulók halállal lakolnak. Euthymos pedig egy derék, és a harcokon bátorságával kipróbált katona azért nem talált szánalomra, mert azzal vádolták, hogy gúnyt űzött a korinthusiakból. Állítólag midőn a korinthusiak ő ellenük haddal utban voltak, a leontiniak előtt nyilvános beszédet mondván, azt hánytorgatá, hogy nincs abban semmi félelmes vagy borzasztó, ha

Korintheta nők hagyák el házukat.²⁴

Hisz az emberek többsége úgy van a természettől alkotva, hogy a gonosz beszédektől inkább sértve érzi magát, mint az ily tettektől. Mert az ellenségnek szükségkép meg van engedve az, hogy tetteles megtorlást vegyen, míg a rágalmazás, úgy látszik féktelen gyűlöletből és gonoszságból ered.

XXXIII. Timoleón visszaérkeztevel a syrakusaiak Hiketas nejai és leányai fölött a népgyűlésen bíróságot ültek, és halálra ítélték őket. Úgy látszik, hogy Timoleón tettei közül ez a legkelletlenebb. Mert ha ő közbevetette volna magát, e nők nem vesznek vala el ily módon. Valószínűleg nem érdeklődött irántuk és átengedte őket a nép haragjának, mely így állt boszút Diónért, Dionysios elűzőjéért. Ugyanis Hiketas volt az, ki Diónnak nejét Aretét, nővérét Aristomachét, és még kisded fiát élve a tengerbe taszítottá. De ezt Dión életrajzában már elbeszéltem.

XXXIV. Timoleón ezután Mamerkos ellen Katanéba vezeti seregét és őt, ki az Abolos²⁵ folyó mellett csatarendben várja,

²⁴ Euripides Medeájának ama helyét, melyben Medea így szállítja meg a korinthusi nőket: «Ő korinthusi asszonyok, kijöttem lakásomból», Enthyomos tréfásan elferdíté, miért is életével lakolt.

²⁵ Helyesebben Alabus, Syrakusától éjszakra, e város és Katané közt ömlik a tengerbe.

meggyőzi és megfutamítja, seregéből kétezer embernél többet leöl, kiknek jó részét a Geskóntól segítségül küldött phöníciaiak képezik. Erre a karthágóiak tőle békét kérnek, s ezt azon feltétel mellett el is nyerték: hogy megtartják a Lykos folyón túli területet, megengedik azoknak, kik akarnak, hogy onnét Syrakusába költözhessenek, kiadván vagyonukat és családjukat és lemondanak a zsarnokok szövetségéről. Mamerkos reményében elcsüggedve Itáliába vitorlázott, hogy a lukániaiakat Timoleón és a syrakusaiak ellen fölzigassa. Kísérői azonban visszafordítják a három-evezősoket, és Siciliába hajózáván átadják Timoleónnak Katanét, s így kénytelen volt Mamerkos Messenébe Hippónhoz, e város zsarnokához menekülni. Timoleón ellenük vonul és szárazon meg vizen ostrom alá fogja őket; Hippón hajón akar menekülni, de elfogatik. A messéneiek kezébe kerülván, ezek a gyermekeket az iskolákból a színházba vezetik, hogy a legszebb látványnak, egy zsarnok megbüntetésének tanúi legyenek, azután kínpadra vonják és megölik. Mamerkos önkényt megadá magát Timoleónnak, oly feltétel alatt, hogy a syrakusaiak ítéljenek felette, de Timoleón ne emeljen ellene vádat. Syrakusába vezettetvén, megjelenik a nép előtt és megkísérli a már rég elkészített beszéd elmondani, de szava lármában vesz el és látva, hogy a gyülekezet engesztelhetlen, ledobva köpenyét, keresztül rohan a színházon és fejvel nekiszalad a lépcsőnek, hogy életét kioltsa. De nem ily halál érte, mert még élve vezették el, és a rablókkal egy büntetést szenvedett.²⁶

XXXV. Ily módon irtá ki Timoleón a zsarnokságot és vetett véget a háborúnak. Így az egész szigetet, melyet nyomorúságtól elvadítva és lakósaiktól meggyölölve talált, úgy megszeli-díté és annyira kedves tanyájává tévé mindenkinek, hogy idegenek is hajóra szálltak lakást veendőik ott, a honnét az előtt még a polgárok is elmenekültek. Többek közt Akragast és Gelát, két tekintélyes várost, melyet a karthágóiak az attikai háború után feldúltak, akkor telepítették be újra, amazt Megellos és Pheristos Eleából, ezt meg Gorgos Keosból, kik

²⁶ Keresztre feszítették.

visszaszállították az összegyűjtött régi polgárokat. Ezeknek letelepedésök alkalmával nemcsak biztonságot és nyugalmat nyújtott Timoleón, e kegyetlen háború után, hanem egyéb szükségességekkel is ellátta és buzgón segíté őket, miért is úgy szerették mint alapítójukat. De a többiek is mind hasonló érzelemmel viseltettek iránta, azért sem békekötés, sem törvényhozás, sem földfelosztás vagy államberendezés nem látszott előttük helyesnek, ha nem vett abban részt, vagy annak kisimítását maga nem vezette, mint a művész midőn a bevégzett műnek megadja az illő és az isteneknek tesző csint, kellemet.

XXXVI. Görögországnak ama korszakban számos jeles fiai voltak, kik nagy dolgokat vittek véghez, mint Timotheos, Agesilaos, Pelopidas és Epameinondas, kit Timoleón főleg mint a képül választott, azonban ezek tetteinek fényét erőszak és fáradalom homályosítja el, úgy hogy azok némelyikét még megszólás és bánat is követé, holott Timoleón cselekményei közt kivéve a testvérével szemben alkalmazott kényszert, egy sem akad, melyre mint Timaios mondja, nem illenék Sophoklesnek e fölkiáltása:

Óh istenek! mely Aphrodite vagy Erós
Segíti őt? ²⁷

Mert valamint Antimachos²⁸ költeményei és Dionysios festményei — mindkettő Kolophonból — erőtől duzzadók és hangulatosak, mégis erőltettség és mesterkeltség jellemzi azokat, holott Nikomachos²⁹ képei és Homér versei az erély és kellemen kívül, a könnyedség és fesztelenség színét hordják magukon; hasonlóan Epameinondas és Agesilaos hadi tevekénysége sok fáradsággal és nehézségekkel volt összekötve, míg Timoleóné, ha párhuzamot vonunk, a mellett hogy szépség és könnyűség jellemzi azt, az előtt, ki helyesen és igazságosan ítél, nem a szerencse művének, hanem szerencsés vitézség művének tűnik fel; noha Timoleón minden sikerét a sze-

²⁷ Elveszett költeménye Sophoklesnek.

²⁸ Sokrates és Plató idejéből való költő.

²⁹ Nagy Sándor korabeli festő.

rencsének tudta be. Midőn barátjainak haza irt, vagy ha a syrakusaiak előtt beszédet mondott, gyakran kifejezé háláját az istenség iránt, hogy meg akarván menteni Siciliát, azt az ő nevéhez fűzte. Így házában szentélyt emelt a Véletlen Szerencsének és áldozott is neki, házát pedig szent védszellemének ajánlotta fel. Ama házat, melyben lakott, a syrakusaiak adományozták neki, hadi jutalmul, úgy szintén egy kiválóan szép és kellemes mezei jószágot is. Itt tölté el nyugalomban legtöbb idejét nejével és gyermekeivel, kiket Korinthusból elhozott. Mert nem tért többé vissza hazájába, nem vett részt Görögország zavaiban, nem tette ki magát polgártársai irigységének, annak a szirtfoknak, a melyben legtöbb hadvezér, a dicsőség és hatalom után való telhetetlen szomszja miatt hajótörést szokott szenvedni. Állandón Syrakusában telepedett le, élvezvén jó tetteinek gyümölcseit, melyek legkiválóbbika az volt, hogy annyi sok várost, annyi ezer embert látott maga által boldognak.

XXXVII. De valamint Simonides szerint minden pacsirtának kell, hogy búbja legyen, úgy bármely demokratia se lehet el szélhámosság nélkül, hát két démagog Laphystios és Démainetos megtámadta Timoleónt. Laphystios egy jogügyben kezest kívánt Timoleóntól; ez nem engedé meg a polgároknak, hogy zavart csináljanak és akadékoskodjanak, a miatt, mert ép azért tette ki magát önkényt annyi fáradságnak és veszélynek, hogy a syrakusaiak, ha akarnak, a törvényhez folyamodhassanak. Démainetosnak pedig, ki a népgyűlésen számos vádat emelt hadi működése ellen, Timoleón mi egyebet sem válaszolt, minthogy hálával tartozik az isteneknek, kik meghallgatták ama kérelmét, vajha megérné azt, hogy a syrakusaiak a szólás szabadságot élvezhessék. Timoleón kétségtelenül saját korszakának minden hellén férfja közt a legnagyobb és legszebb tetteket vitte végbe. Egyedül ő volt az, ki magát ama tettekben, melyekre a sophisták ünnepi beszédekben folyton sarkalták vala a görögöket, kiválólag érvényesíté. A sors megőrzé őt tisztán, vérsenny nélkül, mind ama bűnöktől, melyek akkoriban a régi Görögországot sanyargatták. Tanúságot tett nagy szellemi erejéről, és bátorságáról szemben a

barbárokkal meg zsarnokokkal és igazság-szeretetéről, jóságáról a hellének és barátai iránt. A legtöbb diadaljel, melyet emelt, nem okozott polgártársainak sem könnyüket, sem gyászt, és alig nyolcz év alatt örökös, meggyökerezett bajaitól és nyavalyáitól megtisztítva adá vissza Siciliát lakósainak. Előregedvén, látása meggyöngült, majd pedig teljesen elvesztette szeme világát, nem mintha önmaga hozzájárult volna, vagy hogy a sors gonosz játékát üzte volna vele, hanem ez valószínűleg öröklött baja volt, melyet az idő viszontagságai növeltek. Mert mint mondják, családjabeliei közül számosan veszítették el szemök világát, az öregség sorvasztó hatása alatt. Athanis azt állítja, hogy még a Mamerkos és Hippón elleni hadjárat folyamában a Milæ³⁰ előtti táborban hályog jött szemére és mindenki előtt kétségtelen volt, hogy idővel meg fog vakulni. De e miatt nem állott el az ostromtól, hanem mindvégig folytatá a háborút, míg el nem fogta a zsarnokokat. Mihelyt azonban vissza érkezett Syrakusába, letevő a főparancsnokságot, azzal mentegetvén magát polgártársai előtt, hogy immár az ügyek legszebb véget értek.

XXXVIII. Hogy Timoleón panasz nélkül tűré e csapást, ezen ki sem csodálkozhatik. De inkább bámulni lehet ama tiszteletet és hálát, melyet a syrakusaiak e férfiú iránt vakságában tanusítottak; tömegesen járultak ajtóí elé, a keresztül utazó idegeneket házához, vagy nyaralójához vezették, hogy megláthassák az ő jótevőjüket, büszkélkedtek és nagyra voltak azzal, hogy életét ő náluk kívánta befejezni, megveté ama fényes visszatérést Hellasba, melyet dicső tettei készítettek számára. A megtiszteltetésére irányuló száma nyilvános iratok és cselekmények közt, előkelő helyet foglal el a syrakusai nép ama határozata, hogy valahányszor idegen nemzetekkel esik háborújuk, korinthusi vezért választanak. Szép látványt nyújtott az is, a mi az ő tiszteletére a népgyűléseken történt. Közönséges ügyeket a syrakusaiak magukban szokták elbírálni, nagyobb fontosságú kérdésekhez azonban őt meghívták; kétfogatú kocsin vitetve haladt az agorán keresztül a színház

³⁰ Messenától nyugotra a Lipari szigetekkel szemben.

felé, és amint ült kocsiján, úgy is jött be, a nép pedig egy hangú felkiáltással üdvözlé őt. Timoleón viszonzván az üdvözlést, az üdvkiáltásoknak és magasztalásoknak időt engedett, azután meghallgatá a felvetett kérdést, majd előadá véleményét. Midőn ezt elfogadták, a szolgák ismét kivontatták szekerét a színházon keresztül, a polgárok pedig taps és örömjaj közt kísérek el, a többi közügyekben aztán maguk határoztak.

XXXIX. Ily tisztelet és jóakarat környezé őt agg napjaiban, mint közös atyát, midőn egy könnyű betegség járulván vénségéhez, elragadá a halál. Pár napi haladékot adtak a syrakusaiaknak a temetési előkészületek megtételére és a szomszédbeliek meg idegenek összejövételére. A végtisztesség nagy pompával ment végbe, fölékesített koporsóját sors útján kiválasztott ifjak vitték keresztül a Dionysiosok palotáin, melyek akkor romokban heverték. A halotti menetben ezer meg ezer férfi és nő vett részt. Valóságos ünnep volt ez, mert mindnyájan fel voltak koszorúzva és fehér ruhába öltözködve. A jajgatások és könyek, melyek az elhunyt dicsőítésébe gyűltek, nem szokásos tisztelet-nyilvánítások, vagy megállapított szolgálatok voltak, hanem igazi gyászt és szívből fakadó hálaérzetet jelentettek. Végre a koporsót a máglyára helyezték, és Demetrios, kinek akkor legerősebb hangja volt a hirdetők közt, eme nyilvános határozatot hirdeté ki: «A syrakusai nép a korinthusi Timoleónt, Timodemos fiát 200 mina³¹ költségen temetteti el és elrendeli, hogy örök időn át zene- és lóversenyekkel, meg testgyakorlatokkal tiszteljék emlékét, mert a zsarnokokat kiirtá, a barbárokat leveré, a legnagyobb elpusztított városokat benépesíté és törvényeket ada a sicíliaiaknak». Hamvai számára az Agorán emeltek siremléket, azt később oszlopcsarnokokkal vették körül és torna-helyet építettek melléje, melyet gymnasium gyanánt az ifjúságnak engedtek át és Timoleonteionnak nevezték el. Maguk pedig megtariva ama törvényeket és alkotmányt, melyeket Timoleón állapított meg, hosszú időn át jólétben éltek.

³¹ 15,756 korona, vagy ha syrakusai minát értünk rajta, úgy körülbelül 6400 korona.



XIV.

AEMILIUS PAULUS.

(227—158. Kr. sz. e.)



II.

Hogy Aemilius családja patriciusi és pedig a legrégebbek közül való volt Rómában, abban a történetírók többsége megegyezik. Hogy azonban e nemzetség elseje, kitől melléknevét nyerte, Mamercus volt,¹ a bölcs Pythagoras fia, ugyanaz, ki beszédének kellemé és megnyerő volta miatt «Aimilios»-nak hivatott, azt csak némelyek állítják azok közül, kik Numa király neveltetését Pythagorasnak tulajdonítják. A legtöbben, kik e házból hírnévre tettek szert, szerencséjüket azon erénynek köszönhették, melyre törekedtek, holott Lucius Aimilius bátorságát és belátását a cannaei szerencsétlenség mutatá ki. Nem tudva lebeszélni és megakadályozni hivataltársát, hogy megütközzék, kelletlenül részt vett ugyan a csatában, de a futásban nem tartott azzal, ki a veszélyt felidézve őt cserben hagyá, hanem helyét megállta, és az ellenséggel küzdve halt meg. Ennek leányát vette nőül a nagy Scipio, fia pedig, kinek élettörténetét írjuk, azon időszakban érte el férfikorát, midőn erényekben és dicsőségben legkiválóbb férfiak virágoztak, és mégis kitűnt, ámbár nem azon foglalkozásokra törekedett, a melyekre amaz időbeli előkelő ifjak, és kezdettől fogva nem is azonos utat választott ezekkel. Mert nem gyakorlá magát a törvénykezési szónoklatban és teljesen mellőzé az üdvözléseket, kézszorongatásokat és nyájaskodásokat, a miknek segedelmével a hizelgő és előretörő szellemű emberek,

¹ Mások szerint Numa négy fiainak egyike. (Lásd Numa életrajzát, VIII. fejezet).

a népnek hajlamába becsúszni törekednek ; nem mintha azok bármelyikére természeti képességgel nem birt volna, hanem mert ezeknél magasztosabb dicsőséget tartott szemei előtt, olyat, mely a bátorságon, igazságosságon és hűségen alapul ; ezekben aztán csakhamar felülmulá kortársait.

III. Az első előkelő állást, melyre pályázott, az aedilisit, tizenkét társa ellenében nyeré el, kik később állítólag mindnyáian consulok lettek.

Augurrá, azaz oly pappá választatván, kit a rómaiak a madárjóslatok és égijelenségek megfigyelőjévé, felügyelőjévé tesznek, oly jól alkalmazkodott az ősi szokásokhoz, oly behatóan tanulmányozá a régieknek az istenszolgálat körüli szertartásait, hogy e papi hivatal, melyet csak tiszteleti állásnak tekintenek, és melyre csak dicsőségből törekesznek, ő általa a legmagasztosabb művészetté lett, és megerősíté ama bölcsek nézetét, kik a vallást az isteni tisztelet tudományának magyarázták. Mert mindent ügyességgel és buzgalommal teljesített, minden mást abbahagyott, a midőn ezzel volt foglalatoss, mit se hanyagolt el, de újítást se tett, hanem még a legjelentéktelenebb dolgok felett is vitázott társaival, bebizonyítván nekik, hogy habár az istenséget kegyesnek és elnézőnek tartják is az ily hibákkal szemben, mégis az ezek körüli hanyagság és figyelmetlenség veszélyessé válhatik az államra nézve. Mert senki sem ingatja meg az alkotmányt mindjárt kezdetben valamely nagy törvényszegéssel, ellenben, kik csekély dolgokban elhanyagolják a pontosságot, megsemmisítik a fontosabbak iránti gondosságot is. Hasonlókép szigorú megfigyelője és őre volt a hadi erkölcsöknek és szokásoknak ; mint hadvezér sohasem törekedett katonái kegye után, sem pedig, mint legtöbben az akkori időkben, nem versengett az előző parancsnokság révén egy másodikat megszerezni, alárendeltjei iránt való kedvezéssel és engedékeny bánásmóddal, hanem mint egy pap a szigorú isteni szertartásokat, úgy magyarázá a katonai szokásokat is, félelmes vala az engedetlenek és a fegyelemszegők előtt, és így juttatá sikerhez hazáját, midőn úgyszólván mellékes dolognak tartá az ellenség legyőzését, szemben a polgárok fegyelmezésével.

IV. A rómaiak már harczban álltak a nagy Antiochusszal és legtehetségesebb vezéreiket küldötték ellene, midőn nyugot felől egy másik háborújuk is támadt, ugyanis Hispaniában nagy lázadás tört ki. Az utóbbi helyre Aemiliust küldék el, mint praetort és nem hat lictorral, mint a többi praetorokat rendesen, hanem még egyszer annyival, úgy, hogy mintegy a consuli méltóság jelvényeivel rendelkezett. A barbárokat rendes csatában két ízben legyőzte és közel 30,000 embert ölt meg. E fényes siker nyilván onnét eredett, hogy a helyzet előnyeit és egy folyón való átkelést ügyesen felhasználván, katonáinak megkönnyíté a győzelmet. Azonfelül 250 várost vetett hatalma alá, a melyek önkényt meghódoltak előtte. A tartományt, miután azt megbékéltette és hűségre térítette, elhagyá, és Rómába tére vissza, a nélkül, hogy e hadjárat folytán csak egy drachmával is vagyonosabb lett volna. De egyébként is hanyag vagyongyűjtő volt, inkább bő költő, ki nem kímélte sajátját. Nem is birt nagy vagyonnal, úgy, hogy halála után neje hozományának visszafizetésére az csak szűkösen volt elegendő.

V. Neje Papiria, Masón, consuli méltóságot viselt férfiu leánya volt; ettől azonban hosszú házaselet után elvált, noha derék gyermekei volt tőle, mert ez hozta a világra a híres Scipiót és Fabius Maximust.

Elválásának oka írásban nem jutott reánk, de úgy látszik, nagyon is igaz ennek a római férfiúnak az elválásra vonatkozó szava, midőn nejét elküldé magától. Mikor ugyanis barátai kérdezték, korholták őt, és hogy neje nem józan-e, nem szép és jó anya-e? saruját nyujtá feléjük — melyet a rómaiak calceusnak neveznek — és ezt kérdé tőlük: «Nemde ez csinos és új, és mégse tudja egyitek sem, hol szorítja lábamat». Noha tényleg csak nagy és nyilvánvaló hibák szokták az elválást előidézni, gyakran azonban megúnás és az erkölcsök eltéréséből eredő apró, sűrű koczódások, a melyeket mások nem ismernek, legyőzhetlen ellenszenvet szülnek a házasságot illetően. Miután Aemilius elvált Papiriától, mással kelt egybe, és ettől két fia született, kiket házánál tartott, az első házasságából valókat azonban örökbefogadás útján a leghatalmasabb

és legelőkelőbb családokba vétette fel: és pedig az idősbiket Fabius Maximus, öt ízbeni consul vette családjába, a fiatalabbikat meg Scipio Africanus, unokatestvére fogadta örökbe és a Scipio nevet is reáruházta. Aemilius egyik leányát Catónak fia vevé nőül, a másikat pedig Aelius Tubero, az a kiváló férfiú, ki a rómaiak közt valódi nagy lélekkel tudta elviselni a szegénységet. Tizenhatan valának ugyanis ugyanazon egy családhoz tartozók, mindnyájan Aeliusok. Csak egy házacska-juk volt és egy kis birtokuk, mely közös tűzhely mellett elég-séges volt a számos gyermeknek és nőnek. Ezek között volt tehát az ő leánya is, pedig Aemilius két ízben volt consul és két ízben tartott diadalmenetet. A nő azonban nem szégyenlé férje szegénységét, sőt csodálá erényét, a mely miatt szegény volt. Míg a mostani testvérek és rokonok, ha közös vagyonukat nem választják el égaljak, folyók, sánczok, vagy ha tág térségek nem feküsznek közbe, nem szünnek meg egymással viszálykodni.

Ily példákkal szolgál a történelem elmélkedés, megfigyelés céljából azoknak, kik saját előnyükre fel akarják használni azokat.

VI. Aemilius consullá választatva, hadjáratot intézett az Alpok mellett lakó ligurok ellen, kiket némelyek ligustinoknak is neveznek. Harcias, vad nép ez, mely megtanulá a hadakozást a rómaiaktól, kiknek szomszédságában lakik. Ezek Itália végső részeit birják, melyeket az Alpok határolnak, meg az Alpok közt ama vidéket, melyet a Tyrrheni tenger mos, szemben Lybiával, vegyesen a gallokkal, és a tenger melléki iberiaiakkal. Azon időben a tengerre vetették magokat, rabló hajókra szállván, a kereskedő gályákat pusztították és harácsolták, elvitorlázva egész a herculesi oszlopokig. Aemilius megérkeztekor, számra negyvenezeren voltak, és szembeszáltak vele. Ez, noha egészben csak nyolczezer emberrel rendelkezett, összecsapott az ötszörös ellenséggel, és megfutamítván azt, falai közé zárta, majd enyhe, méltányos feltételeket ajánlott neki.

Mert a rómaiak nem akarták teljesen kiirtani a ligur nemzetet, mely a gallok fészkelődésével szemben reájok nézve gátul és elővédül szolgált; ezek ugyanis folyton fenyegették

Italiát. Bizalommal Aemilius iránt, átszolgáltaták neki hajóikat, városaikat. Ez visszaadá városaikat, minden károsítás nélkül, csakis a falakat rontá le, hajóikat azonban mind elvevé és egy járművet se hagyta náluk, mely több mint három evezővel volt ellátva, és szabadlábba helyezé a tengeren meg szárazföldön ejtett számos idegen és római foglyokat. Ezek valának ama kiváló tettei, melyek első consulságát jelezték. Idő folytán több ízben nyilvánítá szándékát, hogy ismét consul akar lenni, egy alkalommal pályázott is arra, azonban sikert nem ért, mert mellőzték; azután nyugton maradt, vallási dolgokkal foglalatoskodva, nevelve fiait a hazai és ősi szokások szerint, a melyekben ő is nevelődött, de még több buzgósággal a görög mód szerint. Mert nemcsak nyelvmesterek, sophisták, és szónokok voltak az ifjak körül, hanem szobrászok, festők, ló- és kutyaidomítók, és görög vadászmesterek is. Atyjuk pedig, ha közügyek nem akadályozták, mindig jelen volt tanóráikon, gyakorlataikon, mint olyan, a ki gyermekeivel legtöbbet törődött a rómaiak között.

VII. Az államügyeket illetőleg azon időponton állottak a rómaiak, hogy Perseusszal, a macedonok királyával hadakozván, vezéreiknek fölpanaszolták, hogy a dolgokat ügyetlenségük és gyávaságuk miatt nevetséges, szégyenletes helyzetbe juttatták, és több veszteséget szenvedtek, mint okoztak az ellenségnek. Akkoriban történt, hogy a rómaiak Antiochust, kit nagynak is neveznek, miután föladta Ázsia egyéb részeit, a Tauruson túl szoríták és Syria határai közé zárak; s ő örült, hogy tizenötezer talentumon² megvásárolható a békét. Kevéssel azelőtt pedig Philippust verték le Thessaliában, és a görögöket a macedon iga alól felszabadították, egyben pedig Hannibalt is legyőzték, kivel egy király sem hasonlítható össze merészségre vagy hatalomra.

Tűrhetetlennek tarták tehát, hogy Perseusszal szemben, mintha méltó ellenfele volna Rómának, ne küzdhetnének egyenlő sikerrel, holott az atyja veresége folytán már régóta csak hatalmának roncsaival harczolt ellenök. Mert nem tudták,

² Körülbelül 70,725.000 korona.

hogy Philippus, legyőzetése után, a macedon haderőt sokkal erősebbé és harciasabbá tette. Ezt szándékozom röviden kifejteni, jó előről kezdve.

VIII. Antigonusnak, Nagy Sándor utódai és vezérei leg-hatalmasbikának, ki megszerzé magának, valamint leszármazói-nak a királyi czímet, volt egy Demetrius nevű fia és ennek a fia volt Antigonus, melléknéven Gonatas. Ettől származott Demetrius, ki csak rövid ideig uralkodott és elhalálozván a kiskoru Philippust hagyta maga után. A macedonok fejei félve a zavaroktól, meghívták Antigonust, az elhunynak unoka-testvérét, nőül adták hozzá Philippusnak anyját, először gyám-nak és vezérnek tették meg, azután, hogy kitapasztalták mér-sékletét, és közhasznú tehetségét, királynak. Dósónnak is nevez-ték, mert mindig ígéretett, de nem állt a szavának.

Ezután Philippus lett a király, ki még ifjonta kitünt a többi királyok felett és azon reményt kelté, hogy Macedonia régi dicsőségét helyreállítja s a rómaiaknak immár az egész vilá-got fenyegető hatalmát korlátok közé szorítja. Skotusánál azon-ban Titus Flaminiustól nagy csatában legyőzve megrémült, és teljesen a rómaiak kegyelmére adta magát, örülvén, hogy mérsékelt büntetéssel szabadulhatott. Később azonban nehezen viselte sorsát, meggyőződván arról, hogy a rómaiak kegye szerinti uralom inkább illik a dőzsöléssel megelégedő rab-szolgához, mint az öntudatos, bátor emberhez, s gondolatait ismét a háborúra irányítá, és arra alattomban, ravasz módon előkészületeket tett. Ugyanis az utak mentén és a tengerpar-ton levő városokat gyarló, elhagyatott állapotban hagyá, hogy mintegy szánakozást keltsenek, míg haderejét a felső vidékekbe voná össze, és a belföldi erődítéseket, őrhelyeket és városokat, fegyverekkel, sok pénzzel és derék katonasággal tölté meg, anyagot gyűjtven a háborúhoz, s ezt mindenki előtt titkolta. 30,000 teljes fegyverzet feküdt raktáron, 8,000.000 medimnus³ gabona volt felhalmozva a várakban, és oly összeg pénz, mely elegendő volt az ország védelmi szempontjából, tiz éven át tizezer zsoldos tartására. Azonban hiányzott ideje arra, hogy

³ 400,000 hektoliter.

vállalatát megindítsa és a kivitelhez fogjon, mert fájdalom és kétségbeesés megrövidíték napjait. Rájött ugyanis, hogy egyik fiát, Demetriust, a rosszabbiknak rágalmai folytán igazságtalanul végeztette ki. Hátra hagyott fia, Perseus, a királysággal együtt a rómaiak elleni gyűlöletét is öröklé; de ennek terhével képtelen volt megbirkózni, jellemének kisszerűsége és alávalósága miatt, a melyben rejlő számtalan szenvedélyek és gyengeségek közt első helyet foglalt el a kapzsiság. Állítólag nem is volt törvényes származású, mert Philippusnak neje kapta őt, mint ujjonszülöttet Gnathaenias nevű argolisi varrónőtől, ki neki anyja volt, és titkon becsempészte férje családjába. Ez volt főleg oka annak, hogy Demetriust láb alól eltéteté, félve attól, hogy a királyi család törvényes örökösével birván, felfedezné az ő korcs származását.

IX. Mindazáltal, daczára alacsony és nemtelen jellemének, hatalmának erejére támaszkodva, háborúra ragadtatá magát, melyet hosszú ideig sikerrel birt ki; megverte a consuli vezéreket, seregeket és nagy hajóhadakat, sőt némelyeket el is fogott. Megszalasztja egy lovasütközetben Publius Liciniust, ki először tört be Macedoniába, megöli kétezerötszáz derék katonáját, és még hatszázat elfog közülök. A rómaiak hajóhada Oreum⁴ körül horgonyozva váratlanul oda vitorlázik és hegyibe támad, húszerhajót rakományával együtt hatalmába kerít, a többieket pedig, melyek telvék gabonával, fenéken fúrja, ezenfelül még négy ötsoros evezőst is elfoglal.

Egy második csatát is ad, a melyben visszaszorítja Hostilius consult, ki az elimiai⁵ szorosokat akarja kierőszakolni, midőn ez alattomosan nyomul be Thessaliába, csatát ajánlván fel neki, megfélemlíti.

Amúgy mellékesen hadat intéz a Dardania-beliek⁶ ellen, egyben megvetésből a rómaiak iránt, meg időtöltésből, tizezer barbárt vág le és nagy zsákmányra tesz szert. Egyidejűleg felláztatja a gallokat is, kik az Ister⁷ mellett tanyáznak, és bas-

⁴ Euboia sziget északi partján fekvő város.

⁵ Macedoniának Epirus felé terjedő vidéke.

⁶ Macedoniától északra lakó népek.

⁷ Duna.

ternaeknak hivatnak; ez egy lovas és harczias nép. Felhívja még az illyreket is királyuk, Genthius által, hogy csatlakozzanak hozzá a háborúra. És elterjedt a hire annak is, hogy a barbárok, az ő pénzén megvétetve, alsó Gallián keresztül az adriai tenger partja mentén betörni készülnek Itáliába.

X. A rómaiak ezekről értesülvén, belátták, hogy a vezérválasztásnál nem vethetnek tekintet a nép kegyére és pártoskodására, hanem oly férfit kell a sereg vezérletére felhívni, ki belátással bír és alkalmas nagy vállalatok vezetésére. Ily férfiú volt Aemilius, ki ugyan előrehaladt korban állt, a hatvanhoz közel levén, de testi erejének teljében volt, környezve vőitől és felnőtt fiaitól, nagyszámu barátaitól és tekintélyes rokonaitól, kik mindnyájan biztatták, hogy engedjen a nép felhívásának és fogadja el a consulságot. Kezdetben visszautasítá a nép óhaját és kikerülé annak tisztelet-nyilvánítását, jóindulatát, mint a kinek nincs szüksége a parancsnokságra. De mivel a nép naponként ajtaja elé sereglett, és hangos kiabálás közt szólítgatá a Forumra, engedett, és mihelyt megjelent a consulságra pályázók között, úgy látszott, mintha nem a vezérséget fogadná el, hanem hogy a háborúhoz hozott volna győzelmet, sikert, és azt polgártársainak nyujtaná, midőn leszáll a Mars mezejére. Ily öröm és reménység közt fogadták őt mindnyájan. Megválaszták másodízben consulnak, és nem engedék a tartományokat kisorsolni, a mint szokásban volt, hanem mindjárt reábízták a macedoniai háború vezetését. Mondják, hogy midőn a nép egyhangulag megválasztá Perseus ellen vezérnek, és pompával haza kíséré, kis leánykáját, Tertiát, könyvek közt találá. Átkarolván, kérdezi bánatának okát. Ez megöleli, és csókokkal halmazza el: «Nem tudod, atyám, mondá, hogy a mi Perseusunk meghalt?» értvén a saját nevelésű kis kutyáját, mely e névre hallgatott. «Jó szerencse, leányom, felelé ő, elfogadom a jóslatot.» Így említi ezt Cicero, a szónok, a Jóslatról szóló értekezésében.

XI. Szokásban volt, hogy a consulatust elnyerők, hálájok kifejezés céljából, a szónoki székről köszönetüket nyilváníták a népnek. Aemilius gyűlésre híván össze a polgárokat, kijelenté, hogy első ízben a consulatusra azért pályázott, mert maga

magának volt szüksége e tisztségre, másodízben azonban, mert ő nekik van szükségök vezérre; ezért tehát, köszönettel nem tartozik nekik. Ha azonban azt hiszik, hogy valaki más sikeresebben intézendi a háborút, szívesen eláll a vezérségtől, de ha biznak benne, úgy ne avatkozzanak vezéri hivatásába, s a beszédekben ne áradozzanak, hanem ellenmondás nélkül szolgáltatassák mind azt, mire szüksége van a háborúban, mert ha a hadvezérnek parancsolni akarnak, még nevetségesebbé teszik magukat e hadjáratban, mint a minők most. E szavaival mély tiszteletet keltett a polgárságban személye iránt, és nagy reményt a jövőre nézve; örültek mindnyájan, hogy mellőzve a hizelgőket, nyílt szívű és belátással bíró férfit választottak vezérnek. Ennyire szolgálja volt a római nép az erénynek és becsületnek, hogy a fensőséget, elsőséget mások felett elnyerhesse.

XII. Hogy Aemilius Paulus, kiindulván a hadjáratra, szerencsével hajózott és kényelmesen utazott, azt a szerencse kedvezésének tulajdonítom, mely őt gyorsan és biztonsággal juttatá a táborba. De ha e háboruban és hadjárata folyamán tekintetbe veszem merész gyorsaságát, terveinek kitűnőségét, barátainak odaadó támogatását, a veszélyben való rendíthetlen bátorságát, számításbeli pontosságát, melylyel mindeneket végrehajtott, képtelen vagyok e férfiú állítólagos szerencséjének betudni fényes és dicső művét, mint az más hadvezéreknél szokás. Ha csak nem állítja valaki azt, hogy Aemilius vállaltainak kedvező sikere Perseus kapzsiságának volt az eredménye, kinek pénzsóvársága felforgatá, megsemmisíté a macedonoknak e háború iránt táplált nagy és fényes reményeit.

Kérelmére ugyanis eljöttek hozzá a basternák, tizezer lovassal és ugyanannyi parabatesszel,⁸ mindnyájan zsoldosok, és oly emberek, kik nem értettek sem a földműveléshez, sem hajózáshoz, vagy a pásztorkodáshoz, a miből megélhetnének, hanem csak egy mesterséget űztek: folyton harcolni és legyőzni azokat, kik szembeszálltak velük. Midőn ezek Maediko⁹

⁸ Könnyű fegyverzetű gyalogharczosok, kiket a görögök a lovasok közé keverték.

⁹ Thraciának a Strymonés Mesius folyók közötti vidéke.

körül táborozván, a király seregéhez csatlakoztak, e hatalmas természetű emberek bámulatos ügyességükkel, az ellenség ellen intézett büszke és fenhéjázó fenyegetéseikkel a macedonokban bizalmat és ama véleményt kelték fel, hogy a rómaiak nem fogják helyüket megállni, hanem rémületbe esnek e különös és borzalmas mozdulatok látására. Így lelkesíté fel Perseus embereit és tölté el őket reménnyel, midőn mindegyik vezér ezer darab arany követelésével áll elő. E roppant összeg megtántorítja és esztét veszi Perseusnak, fősvénységből lemond szövetségökről, mintha pusztán gazdálkodnia, nem pedig a rómaiakkal kellene harczolnia, és pontos számadást kénytelen volna adni a hadi kiadásokról az ellenségnek, melylyel harczol; noha a rómaiak példáján okulhatott vala. Mert ezek, nem tekintve egyéb hadi készletüket, százezer embert gyűjtöttek össze, és tartottak a szolgálatra készenlétben. Ő pedig ily roppant haderővel és háborúval szemben, melyre oly erő-kifejtés történt, számlálgatja, rejtegeti aranyát és fél ahhoz nyulni, mintha másé volna. Így cselekedett az, ki nem valami lydiaitól vagy phoeniciaitól¹⁰ származott, hanem a ki rokonságnál fogva igényt tartott Nagy Sándor és Fülöp érdemeire, kik is azzal az elvvel győzték le minden elleneiket, hogy a győzelmet pénzzel kell megvásárolni, nem pedig a pénzt győzelemmel. Azért szélteben beszélték, hogy a hellén városokat nem Fülöp foglalta el, hanem Fülöp pénze. Nagy Sándor pedig, midőn az indusok elleni hadjáratba fogott, látva, hogy a macedonok a terhes, fárasztó perzsa kincseket alig képesek czipelni, fölégeté elsőben is a királyi szekereket és aztán reá bírá a többieket, hogy ugyanazt tegyék, hogy így fűrgén, mintegy kötelékeiktől megszabadulva, induljanak a háborúba. Perseus azonban, ki elhalmozá saját személyét, gyermekeit és királyságát arannyal, nem akart saját megmentéseért csekély pénzt is áldozni, hanem szívesebben hurczoltatá el magát, minden kincseivel együtt, mint gazdag hadi foglyot, hogy a rómaiaknak megmutassa, mennyit kuporgatott össze takarékoságával számukra.

¹⁰ Kereskedőnépek, kik a pénzt fő tekintetben részesíték.

XIII. De nemcsak a galatákat küldé vissza, megcsalván őket, hanem még Genthium, az illyrek királyát is rávevé háromszáz talentum¹¹ árán, hogy vegyen részt a háboruban. A pénz a király saját küldöttei előtt számlálták meg, s azt ők maguk le is pecsételték. Midőn Gentius a kívánt összegre nézve biztosítva érezte magát, egy kegyetlen és gyalázatos tettet követett el: a rómaiak hozzá érkező követeit ugyanis elfogatá és megbilincselte. Perseus most abban a meggyőződésben volt, hogy nincs pénzre szüksége őt a háborúra ösztökélni, mert Genthium zálogot adott már az engesztelhetetlen ellenségeskedésre, és ily jogsértés következtében magamagát dobta a háborúba, megcsalta tehát a háromszáz talentummal és eltűrte, hogy nemsokára ezután gyermekeivel, nejével együtt királyságából, mintegy fészekből, kiragadjon Lucius Anicius praetor, kit a rómaiak hadsereggel küldöttek ellene.

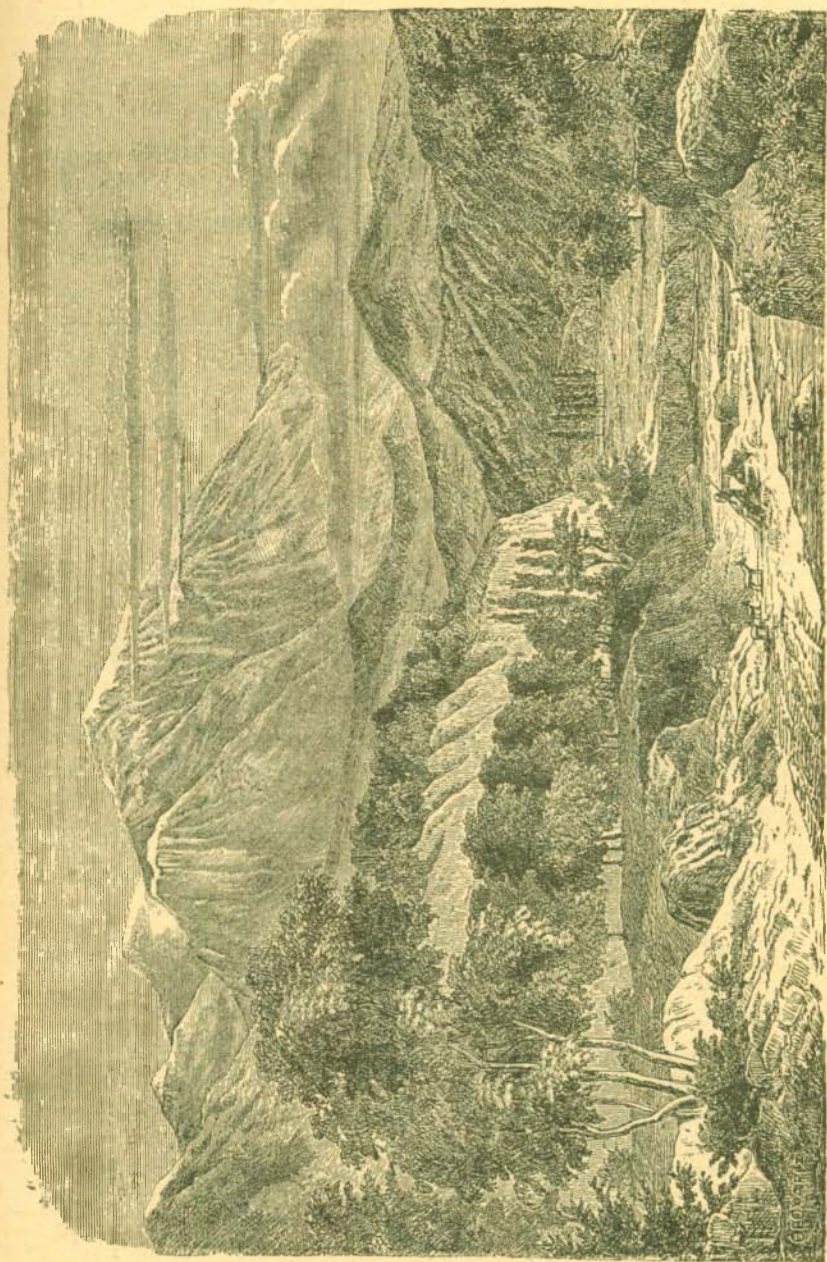
Ily ellenfél ellen indult Aemilius, s bár őt megveté, hadi készletét és hatalmát megcsodálta. Mert négyezer lovasa volt, és phalanxa körülbelül negyvenezer gyalogosból állt. A tengerparton, az Olympus hegy lábánál foglalt állást, oly helyeken, melyek egy oldalról sem voltak megközelíthetők, s melyeket mindenfelől sánczokkal, meg palánkfalakkal erősítve meg, teljes biztonságban érzé magát, azt híven, hogy időhaladék és költekezés által kimeríti Aemiliust. Ez azonban lelkét ébren tartá, minden tervre, minden kísérletre, hogy sikert érjen. De a mint látá, hogy a sereg régi fegyvelmeztlenségéből kifolyólag, a vesztegelés miatt békétlenkedik és vezéri hivatásába avatkozva gáncsoskodik a tétlenség fölött, megfeddi katonáit, szigorúan meghagyván, hogy ne avatkozzanak más dolgába, és ne legyen másra gondjuk, mint testükre, meg fegyverzetükre, hogy erőlyesen cselekedhessenek és kezelhessék római módra a kardot, ha majd a vezér arra alkalmat ad. Elrendelé egyuttal, hogy az éjjeli őrök lándzsa nélkül teljesítsék szolgálatukat, hogy annál éberebbek legyenek és küzdjék le álmukat, ha látják, hogy a támadó ellenséggel szemben nem védhetik magukat.

¹¹ 1.414.500 korona.

XIV. A víz hiánya miatt leginkább szenvedtek Aemilius emberei, mert csak kevés és majdnem ihatatlan forrás szivárgott a tenger közelében. Aemilius, tekintve a háta mögött emelkedő Olympus hegy magasságát, mely sűrűn volt borítva fákkal, azok üde levélzetéről azt következtetvé, hogy a hegység mélyében friss forrásoknak kell lenni, ő azért a hegy tövénél számos gödröt és kutat ásatot. Ezek mindjárt megtöltek tiszta és élő vízzel, mit a hegy nyomása szorított rohamosan a nyílások felé. Némelyek azonban azt állítják, hogy nem léteznek víztartók elrejtve ama helyeken, a honnét a források kiömlenek, és felbuggyanásukat nem felfedések vagy megnyitásuk idézi elő, mert ez tulajdonkép átalakítása és megsűrítése a nedves anyagoknak.

E nedves anyag azon gőzök összetömörüléséből és meghidegüléséből származik, melyek a mélységben nyomásnak lévén kiteve, csepfolyóssá válnak. Valamint az asszonyi emlők nincsenek telve víztartók módjára készen folyó tejjel, hanem a táplálékot magukban átváltoztatva, hozzák létre és szivárogtatják ki a tejet, hasonlókép a hűvös és bő forrású helyek, nem tartalmaznak rejtett vizeket, sem pedig víztartókat, melyekből mint már meglevő forráskészletekből, annyi patak és mély folyam tör elő; mert a levegőnek és gőzöknek összenyomása és sűrűsödése hozza létre a vizet. Azért tehát a felásott helyek az ily felforgatás folytán jobban adják és szivárogtatják a vizet, valamint az asszonyi emlők a szopás folytán, mert a gőz vizes és cseppfolyós anyaggá válik; míg ama helyek, melyek megmunkálva és fölnyitva nincsenek, a vizek előteremtésére alkalmatlanok, hiányozván ama mozgás, mely létrehozza a nedveséget. De a kik ezt állítják, maguk adnak kifogást a kételkedők kezére, hogy ily módon az állatoknak nincs vérök, hanem ez csak a sebesülés alkalmával jön létre, midőn bizonyos életerő, vagy a hús átváltozáson megy keresztül, mely azt fölolvasztja és folyóvá teszi.

De ez állítást megczáfolja ama körülmény is, hogy a bányákban és aknáknak dolgozók mély folyókra bukkannak, melyek nem lassanként képződtek, mint történnie kelle, ha eredetüket közvetlen a föld megmozgatásának köszönnék, ha-



Az Olympus és vidéke.

nem egyszerre bőven ömlenek elő. Megtörtént az is, hogy a hegyekből és sziklákból, melyek megrepedtek, erős vízszugár lövelt elő, mely később kiszáradt. De legyen ez elég erről.

XV. Aemilius néhány napig nyugton maradt, s mondják, hogy két ekkora szemben álló sereg, soha sem viselte magát ily csendesesen. Végre mindent mozgásba hozva és megkísérelve, értesült, hogy csak egy felvonulási út maradt őrizetlen, az, mely Perrhaebián¹² keresztül Pythium és Petra felé vezet; e helynek őrizetlen volta erősebb reményt kelte benne, mint félelmet annak zordonsága és meredeksége, a mi miatt őrizetlen is maradt. Haditanácsot tartván, a jelen levők közt legelőször Scipio, melléknéven Nasica, Scipio Africanus veje, ki később a senatusban oly nagy tekintélyre tett szert, ajánlkozott a kémszemle vezetésére.

Utána pedig Fabius Maximus, Aemilius legidősebb fia, kelt fel nagy lelkesen, noha még egész ifjú volt. Aemilius örömmel adott tehát nekik egy csapatot, nem ugyan oly nagyot, mint Polybius elbeszéli, hanem akkorát, amekkorát maga Nasica állít ama levelében, melyet egy bizonyos királyhoz e küldetés tárgyában intézett. Ez pedig állt a legiókon kívül levő háromezer itáliai harcosból, és a balszárnyból, mely körül-belül ötezerre ment. Ezekhez még Nasica csatolt százhusz lovast, és a Harpalus által küldött thrákok meg krétaiak vegyes csapatából kétszázat.

Ezekkel a tenger felé veszi útját és Herakleiónál¹³ tábort üt, mintha hajón szándékoznék megkerülni és bekeríteni az ellenséges tábort. Miután a katonák megvacsoráltak, és sötétség állt be, Nasica a tiszteknek fölfedezte való szándékát és még az éj folytán visszavezeté őket a tengertől, majd pihenés végett Pythium falai alatt megállapodott seregével. Itt az Olympus hegy magassága több mint tíz stadiumra¹⁴ emelkedik, mint azt annak a felirata jelzi, ki a hegyet megméri: «Az Olympus csúcsán Pythiumnál Apolló temploma — a függőleges vonal

¹² Perrhaebia Macedonia és Thracia határán fekvő vidék, Pythium város, Apollónak szentelt templommal. Petra, erődített hely egy sziklán.

¹³ Macedonia határvárosa Thessalia felé.

¹⁴ 1850 méter.

szerint mérve — tíz stadium magasságban van, melyhez végy még négy láb híján egy egész plethrumot.¹⁵ Xenagoras, Eumelus fia mérte meg az ösvényt. Légy üdvöz, ó fejedelmi Apolló, és adjad pártfogásodat.» Ámbár a földmérők azt állítják, hogy sem a hegyek magassága, sem a tenger mélysége nem haladja meg a tíz stadiumot, de úgy látszik, hogy Xenagoras e mérést nem végezte felületesen, hanem rendszeresen, és a kellő műszerekkel.

XVI. Nasica az éjt e helyen tölté. Ez alatt Perseushoz, ki Aemiliust azon egy helyben mozdulatlanul látá és a történeteket nem is gyanítá, egy útközben megszökött krétai jövén, jelenté, hogy a rómaiak megkerülik. Ez bár zavarba jött, de táborállását el nem mozdítá, hanem a macedoni Miló vezérlete alatt tizezer idegen zsoldost és kétezer macedoniait, ama parancscsal küldé ki, hogy siessenek és szállják meg a szorosokat. Polybius szerint a rómaiak e csapatra álom közben törték rá, Nasica pedig azt állítja, hogy heves és veszélyes ütközetre került a dolog a magaslatokon, és ő maga egy thrák zsoldost, ki megtámadá, mellén keresztül szurt dárdájával és leteríté; midőn pedig az ellenség viasszaszorítottatott, és Miló fegyver nélkül, egy ingben gyalázatosan megfutott, az ellenséget sikeresen üldözé, majd pedig seregével leszálla a síkságra. Midőn a futók Perseusba botlottak, ez megrémülvén reménye meghiusultán, hamarosan fölkerekedék seregével és visszavonult. Most tehát ama kényszerhelyzetben állt, hogy vagy Pydna¹⁶ előtt állapodik meg, és csatát kockáztat, vagy seregét a városokba elszélyesztvén, úgy várja be az ellenséget, mely ha már egyszer betört az országba, csakis nagy vérengzés és öldöklés árán volt kiűzhető onnét. Különben is katonái számra nézve felülmulják a rómaiakét és készek lelkesen védelmezni gyermekeiket, nejeiket, a király szemei előtt, ha ez veszedelmüket megosztja velök. Ilyesekkel felbátoríták Perseust barátai, tábort üt tehát, előkészületeket tesz az ütközetre, szemügyre veszi a vidéket, kiosztja a parancsnokságokat, hogy a rómaiakat még előnyomulásuk közben megtámadja. A tér-

¹⁵ Egy plethrum 30'83 méter.

¹⁶ Pydna macedoniai tengerparti város Pieria tartományban.

ség síkot képezett, s így a phalanx kifejlődésére alkalmas volt, mert ez nyílt vidéket igényel, és a rajta levő lánczolatos hal-mok lehetővé tették, hogy a könnyű fegyverzetűek visszavonulhassanak és kerülő mozdulatokat tehessenek. A síkságot középén szelték át az Aeson és Leukus folyók; ezek ugyan akkor — a nyár folytán — nem igen voltak mélyek, de mégis gyaníthatólag, nehézségeket okozhattak a rómaiaknak.

XVII. Aemilius, miután egyesült Nasicával, csatarendbe állva levonult az ellenség ellen. A mint azonban megpillantá annak hadállását és nagy tömegét, elcsodálkozva megállítá a hadoszlopokat, és a teendők felett tanakodott magában. A fiatal tisztok, kik égtek a vágytól, hogy harcolhassanak, hozzá sietvén kérték, hogy ne habozzék, főleg pedig Nasica, kit Olympus körüli sikere föllelkesített. Aemilius mosolygva felelé: «Igen, ha a te korodban volnék, de ama számos győzelmek, melyek megismertették velem a legyőzöttek hibáit, egyben gátolnak is abban, hogy a menetelésből egyenest ütközetbe bocsájtkozzam, egy már sorakozott és hadirendbe állított phalanxszal». Ezután az első soroknak, melyek az ellenséggel szemben állnak, megparancsolja, hogy osztagokba sorakozva, alkossanak harczvonalat, a hátulsók pedig megfordulván azon helyen hányjanak sánczokat és üssenek tábort. Így az által, hogy a leghátulsók, egyik a másik után, folyton visszahúzódtak, harczvonalát észrevétlenül felbontá és egész seregét minden zavar nélkül a táborba juttatá. Midőn beállt az éj, és az esteli után a katonák nyugalomra, álmra tértek, a hold, mely épp töltén és magasan állott, egyszerre elsötétült, majd fényét vesztvé, többféle szint váltott, végre eltűnt. A rómaiak, szokásuk szerint, hogy annak fényét visszahívják, ércz eszközökkel nagy zajt csapnak és égő fáklyákat meg szövetnekeket emelgetnek az ég felé.

A macedonok ilyesmit nem tettek, mert az egész tábort félelem és rettegés szállta meg, és a tömeget alattomban ama hír járta át, hogy e látvány a király vesztét jelenti.

Aemilius nem volt teljesen járatlan, és tapasztalatlan a holdfogyatkozási szabálytalanságokban, melyek a holdat meghatározott időszakokban, a föld árnyékába juttatják, és azt

mindaddig elrejtik, míg az elsötétített égtájon keresztül haladván, ismét fényt nyer a naptól. Mivel azonban sokat adott a vallásra és szeretettel foglalkozott az áldozatokkal, meg jóslásokkal, mihelyt észrevevé, hogy a hold visszanyeré fényét, tizenegy borjut áldozta fel annak. Virradatkor pedig Herkulesnek áldozott husz ökröt, annélkül hogy kedvező előjeleket kapott volna; de a huszonegyediknél feltűntek a jelek és győzelmet ígértek a rómaiaknak az esetre, ha védőleg viselik magukat. Száz ökröt ajánlott fel tehát az istennek és szent játékokat, majd megparancsolá a tiszteknek, hogy állítsák csatarendbe a sereget. Ő maga pedig megvárta, míg a nap elhajolt és nyugatra szált, nehogy az reggel a szemébe süssön katonáinak, midőn harcolnak, és az időt üldögélve tölté el sátorában, melyből kilátás nyilott a síkságra és az ellenség táborára.

XVIII. Alkonyat felé, mint némelyek állítják, Aemilius cselvetése folytán, a támadás az ellenségtől indult ki. A rómaiak ugyanis egy kantározatlan lovat hajtottak a macedonok felé, és ennek üldözése szolgáltatott alkalmat az ütközetre. Mások szerint azonban a thrákok Alexander vezérlete alatt a rómaiak egy takarmány-szállítmányát megtámadák. Ezek ellen hétszáz ligur heves rohamot intéze, majd mindkét részről mind több és több segély érkezvén, a csata általánossá lőn Aemilius, mint egy kormányos, a két sereg mozgásából és hullámozásából következtetvén a bekövetkező ütközet nagy arányait, előjött sátorából és bejárva a legiók sorait, bátorítá őket. Nasica a tusázókhoz vágatván, észrevevé, hogy az ellenség egész ereje már-már harczba keveredett.

Elől haladnak a thrákok, kiknek tekintete, mint maga beszéli, leginkább keltett rémületet; magas termetű emberek ezek, csillogó fehér paizsokkal és lábpánczélokka fegyverkezve, fekete köntösben, jobbválukon fölfelé szegezett nehéz vaslándzsáikat zörgetvén. A thrákok után vonulnak a zsoldosok, különféle fegyverzettel, közjük keverve a Paonia-beliek.¹⁷ Ezek után, mint harmadik hadosztály, a macedonok válogatott csapata

¹⁷ Tartomány északra Macedoniától.

következik, bátorságra, ifjú erőre nézve virágja a seregnek, csillogó aranyozott fegyverzettel és új biborköntösökben.

Midőn ezek állást foglaltak, a sánczokból előnyomultak az ércpajzsosok hadsorai, melyek eltölték a síkot vas- és réz fegyverzetük csillogó fényével, egyben a hegyek is visszaharsogtak lármájoktól és üvöltésüktől. Oly merészen és gyorsan vonultak előre, hogy első halottaik a római táborsánczoktól alig két stadiumra¹⁸ estek össze.

XIX. A mint a támadás kezdetét vette, megjelent Aemilius is és észrevette, hogy az első sorban álló macedonok, lándzsáik hegyét beledöfték a rómaiak pajzsába, és távol tartották ezeket úgy, hogy kardjaikkal hozzájuk nem férhettek. Ugyanakkor a többi macedonok, mintegy jelszóra, vállukról leveszik pajzsukat és kifeszített lándzsákkal fogadják az előre törő legiókat. Megpillantván e szilárd pajzs-falat és áttörhetlen lándzsa-erdőt, félelem és rémület szálta meg Aemiliust, mert ennél ijesztőbbet soha sem látott, és később is gyakran visszaemlékezett e jelenet okozta benyomásra. És ekkor mégis vidám, derült arczczal mutatá magát harczosai előtt, mellvért és sisak nélkül lovagolván el soraik között.

A macedonok királya ellenben, a mint Polybius beszéli, alig hogy az ütközet kezdetét vette, megfélemledett, és Pydnába vágatott, azon ürügy alatt, hogy Heraklesnek áldozatot mutat be, a ki ugyan gyáváktól nem fogad el gyáva áldozatot és az igaztalan könyörgéseket meg nem hallgatja. Mert nem igaz dolog: lövés nélkül célt találni, helyt nem állva győzni, teljes tétlenséggel sikert aratni, a rossznak jó végét várni. Ellenben Aemilius kérelmét meghallgatá ez istenség, mert ő lándzsával kezében kért erőt és győzelmet a háborúban, és harczolva hívta fel az istent, hogy harczoljon oldalán. Mindennek daczára egy bizonyos Posidonius, ki mint állítja, ez időszakban élt, és az eseményeknél jelen volt, de meg Perseusnak történetét is megírta több könyvben, azt beszéli, hogy Perseus nem gyávaságból vagy a teljesítendő áldozat ürügyével távozott el, hanem mert az ütközetet megelőző napon lábszárán egy lórugást

¹⁸ 369 méter.

kapott, a csatában azonban, noha rosszul érzé magát, barátai ellenkezése daczára, a teherhordó lovak közül vezetettet egyet elő, és arra felszálván, mellvért nélkül vetette magát a küzdő hadsorok közé. Ekkor a két ellenfél mindennemű lövegeinek záporában, egy egészen vasból való hajító dárda érte őt, nem ugyan hegyével, hanem harántékosan jobb oldalát horzsolta, s oly erővel repülve, hogy tunicáját felhasítá és testén véres zuzást okozott, melynek jelét hosszú ideig őrizte a király. Ezeket hozza fel Posidonius Perseus védelmére.

XX. A rómaiak tehát, megtámadták a phalanxot, de képtelenek voltak azt áttörni, ekkor Salvius, a pelignók¹⁰ vezére, csapatának jelvényét megragadván, az ellenség közé dobta. A pelignók erre, minthogy az itáliaiak nagy véteknek és méltatlanságnak tartják a jelvény cserbenhagyását, ama hely felé rohantak; mindkét fél borzasztóan vérengző tusára kél egymással. A pelignók arra törekeshnek, hogy kardjaikkal félre csapják és pajzsaiikkal visszataszítsák a lándzsákat, vagy kezökkel megmarkolván, elragadják azokat, a macedonok pedig két kézre fogva lándzsájukat, a támadókat keresztül szúrják fegyverzetükkel együtt, mert a lándzsa erejének sem a pajzs, sem a mellvért ellen nem állt ugyanezek fejük felett dobálják a pelignók és marrucinok testeit, kik vakon, és vadállati dühvel teszik ki magokat az ellenség csapásainak, és a biztos halálnak vetik oda magokat. Az első hadsor ily módon megtörtetvén, az utána következők engedni kezdenek; de ez nem futás volt, hanem visszavonulás az úgynevezett Olokros hegy felé. Ekkor, mint Posidonius beszéli, Aemilius szétrepíté ruháját, mikor látta, hogy a pelignók engednek, a többi rómaiak pedig ingadoznak a phalanx előtt, melyre sikertelen minden roham, mert ez mintegy a lándzsák hegye által képzett bástya ellentállt bármely oldalról jövő támadásnak. Azonban a talaj egyenetlensége, meg a harczvonal hosszúsága miatt az ellenség nem tudá föntartani zárkózott pajzsvonalát; Aemilius észreveszi, hogy a macedonok phalanxán nyílások és hézagok támadnak, mint az elő szokott fordulni nagy hadseregeknél és

¹⁰ Alsó Itáliából Nápoly vidékéről, úgy a marrucinok is.

a küzdők különféle mozdulatai közben, midőn egyrészt visszaszorul, a másik meg előre tör. Gyorsan ott terem tehát, kisebb osztagokra tagolja seregét és megparancsolja, hogy az ellenség harczzonalának nyílásaiba, hézagaiba törjenek be, oly formán, hogy ne egységes támadást intézzenek annak tömegére, hanem csoportonként bocsájtkozzanak harciba annak egyes részeivel. A mint Aemilius ezekre a tiszteket, ezek pedig a katonákat kitaníták, a rómaiak az ellenség fegyverei alatt annak hadvonalába siklanak, törnek be, és majd fedetlen oldalát támadják meg, majd pedig kanyarodást tévén hátban fogják; és a phalanxnak ereje, egységes műve azonnal megtört.

E küzdelemben, melyben ember ember ellen és csoportonként harczolt, a macedonok rövid kardjaikkal hiába sujtottak a rómaiak szilárd és lábíg érő pajzsaira, míg könnyű pajzsaiikkal, a rómaiak kardjának súlyos és heves csapását, mely egész fegyverzetükön keresztül testükbe hatolt, fel nem foghatták, minek folytán megfutamodtak.

XXI. E helyen tehát nagy ütközet fejlődött ki. Ugyancsak itt veszíté el kardját Marcus, Catonak fia, és Aemiliusnak veje, a ki kiváló vitézséget tanusított. E fiatal ember gondos nevelésben részesülván, kitűnő atyjának bátorsága kiváló jeleivel tartozott, és inkább kívánja a halált, mintsem hogy élve engedje át fegyverét zsákmányul az ellenségnek, vissza fut a csatátérre, barátainak meg társainak, kikkel csak találkozik, elbeszéli balesetét, és segítségüket kéri. Erre számos, bátor férfiak, egy lélekkel keresztül hatolnak a római hadsorokon és az ellenségre törnek.

Nagy küzdelem, vérengzés, sok öldöklés után, a macedonokat elűzik e helyről, majd tágas, szabad tér birtokába jutván, a kard kereséséhez látnak. Midőn nagy nehezen számos fegyver és halott alatt elrejtve feltalálják azt, rendkívül megörülnek és hadi dalra gyujtva, még lelkesebben támadnak rá a még ellentálló macedonokra.

Végre, a háromezer főből álló válogatott csapat is, mely küzdve megállta helyét, teljesen lekaszaboltatott. A többi futók közt oly nagy vérengzés történik, hogy a síkságot és a hegyiség lábát elboríták a holt tetemek, a Leukos folyó vize pedig,

midőn a csata utáni napon a rómaiak átkeltek rajta, még mindig vértől volt zavaros. Mert a macedonok közül állítólag huszonötezeren felül estek el. A rómaiak pedig, mint Posidonos mondja, száz, Nasica szerint, csak nyolczvan embert veszítettek.

XXII. S e nagy ütközet rendkívül gyors eldöntést nyert, mert kilencz órakor kezdődött a harcz, és tizkor már ki volt víva a győzelem. A nap hátra levő szakát az üldözésre használták fel a rómaiak; ugyanis százhusz stadium²⁰ távolságra üzték az ellenséget, és csak késő este tértek vissza. A szolgák fáklyákkal mentek a győzők elé, és örömkialtások közt vezették sátraikba, a melyek fényesen ki voltak világítva és folyondár meg borostyán koszorúkkal felékesítve. De magát a vezért mély bánat emészté.

Két fia közül ugyanis, kik vele táboroztak, az ifjabbik sehol sem volt látható, pedig ezt kedvelte leginkább, mert látta, hogy erélyes tulajdonára nézve felette áll testvéreinek. Mint-hogy azonban tüzes és becsvágyó lelkületű volt, noha korára nézve még csak gyermek, azt gyanítá Aemilius, hogy tapasztalatlanságból a harczoló ellenség közé keveredvén, menthetlenül elveszett. Késégében, fájdalmában részt vett az egész tábor; a katonák vacsorálás közben felugráltak és fáklyákkal szerte szét futkostak, némelyek Aemilius sátra felé, mások meg a sánczok elé, keresvén őt az első elesettek közt. Levertség vőn erőt a táboron, és kiáltások tölték be a síkot, hangoztatva Scipio nevét. Mert kedveltje volt mindenkinek ifjúsága kezdetétől fogva, minthogy hadi és politikai tulajdonságokra nézve egyik rokona sem mérkőzhetett vele. Későn, midőn már majdnem lemondottak róla, tért vissza az üldözésből két vagy három társával, az ellenség párolgó vérével borítva, mint egy nemes vadász eb, kit a győzelem gyönyöre nagyon messze ragadott el. Ez volt Scipio, ki idők múltán leromboló Kartagót és Numantiát, ki érényre nézve messze megelőzé a korabeli rómaiakat és legnagyobb tekintélyre tett szert. A szeszerencse Aemilius sikerei fölött más alkalomra halasztá

²⁰ Körülbelül 22 $\frac{1}{2}$ kilométer.

forbátját, és ekkor még győzelmének osztatlan örömét engedé élvezni.

XXIII. Perseus futása közben Pydnából Pella²¹ felé vette útját; egész lovassága épségben menekült meg a csatából. Midőn a gyalogosok utólérték a lovasokat, gyáváknak, árulóknak szidalmazták, lovaikról lerángatták és ütlegelték őket. Perseus e zavargástól megijedve, elfordítá lovát az útról, és hogy fel ne ismerjék, levetvén biborpalástját, maga elébe tevé, koronáját pedig kezeiben tartá. Azután, hogy barátaival menetközben beszélgethessen, leszálla lováról és azt száron vezeté. De ezek közül az egyik azon ürügy alatt, hogy feloldott saruját megköti, a másik, hogy lovát megitatja, a harmadik, hogy szomját oltsa, lassanként cserben hagyván őt, mindannyian elszöktek tőle; nem annyira az ellenségtől, mint a király szeszélyeitől tartva. Mert szerencsétlensége által megrendítve, vereségének okait mindnyájokra törekedett tolni. Midőn éjjel Pellába érkezett, kincstárosait, Euklost és Eulaiost, kik vele találkozván, a történetek miatt neki szemrehányást tettek, avagy az alkalmatlan időben nyílt szívű tanácsot adtak, haragra lobbanva mind a kettőt törével leszurá. Úgy, hogy senki sem maradt mellette, a krétai Evanderen az aitoliai Archedomuson, és a boiotiai Neónon kívül. Katonái közül, egyedül a krétaiak követték, nem ugyan jóakaratból iránta, hanem mert sóvárogtak kincsei után, mint a méhek a méz után. Mert tömérdek drágaságot vitt magával és megengedé, hogy ebből a krétaiak bilikomokat, áldozati edényeket és más arany- meg ezüstkészleteket körülbelül ötven talentum²² értékben elharácsoljanak. Majd először Amphipolisba,²³ innét aztán Galépsosba érvén, félelme kissé csillapodott, de a vele született és megrögzött betegségébe, a fősvenységbe, ismét visszaesett. Siránkozott barátai előtt, hogy tévedésből, néhány aranyedényt, mely Nagy Sádortól származik, a krétaiakra fecsérelt, és könyvek közt kérte azokat, a kiknek birtokában voltak, hogy cseréljék ki pénzért. A kik őt jól ismerték, azok

²¹ Macedonia fővárosa a Lydias folyó mellett.

²² 235.700 korona.

²³ Macedoniai város a Strymon torkolatánál, Galépsos amattól délre.

tudták, hogy a krétaiakkal krétai módon²⁴ akar elbánni, de a kik hittek neki és visszaszolgáltatták az edényeket, azok kelepczébe kerültek. Mert nem adott pénzt cserében és így harmincz²⁵ talentumot nyerekedett barátain, mely összeg ugyan mihamar az ellenség birtokába került. Majd áthajózott Samothrakéba²⁶ és a Dioskurok²⁷ oltalma alá menekült.

XXIV. A macedonok minden időben arról voltak ismeretesek, hogy szerették királyaikat; ekkor azonban, minthogy az összezúzott támaszszal együtt, minden összeomlott, megadák magukat Aemiliusnak és két nap alatt egész Macedonia urává tevék őt.

És úgy látszik, ez is azoknak véleménye mellett tanuskodik, kik ama sikereket a szerencsének tulajdonítják; különben is egy áldozata közben isteni jelenség mutatkozott. Midőn ugyanis Aemilius Amphipolisban áldozott, és a szent cselekmények folyamatban voltak, villám csapott le az oltárra és megújítá, felemészté az áldozatot.

Mindent felülmul azonban az istenség és a szerencse ama kedvezése, melyben e győzelem hírért részesíté. Perseus pydnai legyőzése után a negyedik napon, midőn Rómában a nép a lóversenyeket nézte, egyszerre ama hír terjedt el a nézőtér előréssében, hogy Aemilius nagy ütközetben legyőzte Perseust, és meghódította egész Macedoniát. Innét gyorsan terjed a hír a tömeg közé, mely megörülve tapsokban tör ki, és egész nap tartja magát a városban. Azután, hogy a hirt nem lehetett biztos forrásra visszavezetni, mert úgy látszott, hogy egyképpen került az mindenki szájára, akkor hamarosan szétoszlott, elmosódott. Néhány nappal később, biztos értesülést nyervén, elcsodálkoztak, hogy ezen előre szárnyaló hír, a valószínűtlenség leple alatt a valót tartalmazta.

XXV. Így beszélnek, hogy az itáliaiak Sagra²⁸ melletti csatájának hire, még az nap eljutott Peloponnésusba, a médok

²⁴ Görög közmondásra vonatkozással, mely így szól: «A krétaiak mindig hazugok».

²⁵ 141,420 korona.

²⁶ Szíget az Aegai tengerben közel a thraciai partokhoz.

²⁷ Castor és Pollux.

²⁸ Folyó Alsó Itáliában, a bruttiumiak földjén. A locrok és Rhegiumbeliek győzték le itt a crotoniakat.

ellen vivott mykalei csatáé pedig Plataiába. Midőn a rómaiak leverték a Tarquiniusokat, kiket a latinok haddal támogattak, ennek híré azonnal jelentette két szép és derék férfiú, kik látszólag a táborból jöttek. Ugy hitték, hogy ezek a Dioskurok voltak. Az, ki legelőször találkozott velük a Forumon, midőn izadsággal elborított lovaikat felfrissíték, csodálkozott azon, mit a győzelemről beszéltek. Erre ezek, állítólag, mosolyogva kezökkel megsimogatták szakállát, mely is a feketéből azonnal vörösre változtatta át színét, mi által ama beszéd megerősítést nyert, az illető férfiú pedig Aënobarbus nevet kapott, mi réz-vörös szakálat jelent. Mindezeket megerősíté az is, mi a napjainkban történt meg.

Midőn Antonius elpártolt Domitianustól, és Germania felől nagy háború volt várható, mely megrémíté Rómát, egyszerre a nép ösztönszerűleg önmagától a győzelemnek híré terjeszté el, és Rómát ama hir járta be, hogy Antonius megöletett, és megvert seregéből a legkisebb rész sem maradt fenn. És e hir oly erősen, szilárdul tartá magát, hogy sokan a hatósági személyek közül áldozatokat mutattak be az isteneknek. De midőn keresik azt, kitől a hir eredt, és senki se találkozik, hanem az újságot mindenik másra meg másra tolja, és végre eltűnik, elmerül, mintegy végtelen tengerbe, a megmérhetlen sokaságba, kitünt, hogy semmi biztos alappal nem birt, és gyorsan elpárolgott a városból. Domitianus seregével Antonius ellen indulván, útközben találkozik azon követséggel, mely levélben értesíti őt a győzelemről. Kiderült ekkor, hogy a hir ép az nap merült fel, a melyen a győzelem történt, noha a két hely több mint huszezer²⁹ stadium távolságra volt egymástól. E tény nem ismeretlen kortársaink előtt.

XXVI. Cneius Octavius, Aemilius hajóhadának parancsnoka, horgonyt vetvén Samothráke előtt, az istenek iránti tiszteletből nem sérté meg az asylumot, hová Perseus menekült, de elzárá, hogy ki ne hajózzék és el ne meneküljön. Mindennek daczára, Perseus valahogy titokban megnyert egy krétait, Oroandest, ki egy könnyű sajka birtokában volt, hogy kincseivel vegye fel őt.

²⁹ 4000 kilométer, tényleg azonban nem több, mint 1000 kilométer.

Ez, mint igazi krétai járt el; kincseit ugyanis még az éj folytán beraká és meghagyá Perseusnak, hogy gyermekeivel, és nélkülözhetlen szolgálóival jőjjön a következő éjjel a kikötőbe. Ceres temploma elé, ő azonban még az este szélnek ereszté vitorláját. Perseus pedig szánalomra méltón szenvedett, midőn szűk ablakocskán keresztül leereszté a falon magát, gyermekeit és nejét, kik nem a fáradalmakra és bujdosásra születtek. De minő keserves jajgatásra fakadt, midőn valaki megmondá neki, mikor a tengerparton kóborolt, hogy Oroandest a sík tengeren látta vitorlázni.

E közben a nap feltűnt. Perseus minden reményét vesztvé, visszafut a falak felé, most már nem titokban, de mégis megmenekült nejével együtt a rómaiaktól. Gyermekeit, önmaga bizta Iónnak kezeire, ki ugyan azelőtt Perseusnak kedvence volt, most pedig árulója lett; ez juttatá főleg ama kényszerhelyzetbe e szerencsétlen embert, hogy, mint a vadállat, melynek kölykeit elragadják, azok kezeire adja magát, kik már hatalmukban tarták gyermekeit. Főleg Nasicába helyezte bizalmát, és ő vele kívánt beszélni; de ez távol lévén, megsíratá sorsát majd megfontolva kényszerhelyzetét, Cneiüsnak adá meg magát. Ez alkalommal nyilvánvalóvá tette, hogy pénzsovárgásnál még nemtelenebb egy bajban leledzik, t. i. az élet után való sovárgásban, a mely miatt, még azon egyetlen jót is elveszté, melyet a sors megszokott őrizni azok számára, kiket sanyargat: a szánalmat. Perseust, kérelmére Aemilius elé vezetik, ez felkelvén, szemében könyekkel megy barátai társaságában elibe, mint egy nagy férfiú elé, kit a boszuló ég végzete mélyen lesujtott.

Perseus azonban, még látványnak is gyalázatos arczczal, elibe borul, átkarolja térdeit és nemtelen hangok, könyörgésekben tör ki, mit Aemilius képtelen eltűrni, meghallgatni, fájdalmas, szomorú arczczal tekintve reá: «Szerencsétlen, mondá, miért fosztod meg magadat a legnagyobb szemrehányástól, melyet a sors ellen emelhetnél, az oly tettek által, melyek hihetővé teszik, hogy te nem vagy méltatlanul szerencsétlen, és hogy nem a mostani, hanem az előbbi szerencsédre vagy érdemtelen. Miért alacsonyítod le győzelmemet és kisebbité

sikereimet, midőn a rómaiak oly nemtelen, méltatlan ellenfelének tanusítod magad? A vitézség még a szerencsétlen számára is megszerzi az ellenség tiszteletét, míg a gyávaság, a rómaiak szemében, bár ha szerencsével jár is, mindenkép megvetésre méltó».

XXVII. Mégis felemelé Perseust és kezét nyujtva neki, átadá Tuberónak, azután fiait, vőit és a tisztek közül főleg az ifjabbakat sátorába vezeté, majd mindnyájuk csodálkozására huzamos ideig gondolatba merülten ülve marad. Végre a szerencséről és az emberi dolgokról kezd beszélni:

«Vajjon, mondá, egy emberi lényhez illő-e az, ha jelenvaló szerencséjében elbizakodik, büszkélkedik, hogy egy várost, egy népet vagy királyságot meghódított? A szerencsének e forgandósága, mely a közös gyengeség példáját nyújtja a harczosnak, nem szolgál-e neki okulásul, hogy semmi sem állandó és tartós? Mert mily körülmények közt érezheti magát az ember bátorságban, midőn még a mások felett nyert győzelem is arra kényszeríti, hogy féljen a sorstól, és az öröm is lehangoigtságot von maga után, annak gondolatára, hogy a forgandó szerencse majd ezt, majd azt részesíti kegyében. Ime látjátok, hogy Nagy Sándor öröksége, ki a hatalom legmagasabb fokára emelkedett, és kit a legnagyobb birodalom uralt, egy szemhunyas alatt lábaitok alatt hever; és a királyok, kik rövid idővel azelőtt annyi ezer meg ezer gyalogossal és lovassal valának környezve, most mindennapi ételüket, italukat ellenségeik kezéből nyerik; hiszitek-e hát, hogy létezik számunkra oly szerencse, melynek állandósága az idővel szembeszáll? Küzdjétek le tehát fiatal emberek, a győzelem feletti üres büszkélkedést, fenhéjázást, legyetek alázatosak, szerények, folyton a jövőre irányozva szemeteket, a midőn végre a sors mindenki jelen szerencséjén kitölti boszuját.» Ilyen elmélkedések után elbocsájtá Aemilius az ifjakat, kiknek büszkeségét és elbizakodottságát mélyreható szavaival, mint egy zablával, megfékezé.

XXVIII. Ezután, seregének pihenőt adva, maga Görögország látására indult, mi dicséretes, de meg emberszerető szórakozást is nyujtott neki. Útja mentén ugyanis, a népeknek

segítségére volt, alkotmányaikat rendezte és a királyi raktárakból egyiknek gabonát, a másiknak meg olajat adott ajándékba. Mert, mint mondják, oly nagy készleteket talált, hogy inkább azok hiányoztak, kiknek ilyesekre szükségük volt, mint sem hogy ezek kimerültek voltak. Delphiben egy nagy, fehér kövekből összeillesztett négyszegletes oszlopot látván, a mire Perseus aranszobrát akarták helyezni, erre a magáét téteté, azt mondván: hogy a legyőzöttek helyet tartoznak adni a győzőknek. Olympiában ő tette állítólag ama közszájon forgó nyilatkozatot, hogy Phidias Homér után képezte Zeus szobrát.³⁰ Midőn Rómából a tíz követ megérkezett, a macedonoknak visszaadá területüket, városaikat, szabadoknak, függetleneknek nyilvánítá őket és száz talentum adót vete ki reájuk, a minek több mint kétszeresét szolgáltatták be királyaiknak. Azután az istenek tiszteletére mindenféle játékokat tartott, áldozatokat hozott, ünnepeket, lakomákat adott, a mikre nézve a királyi kincseket bőven igénybe vette; ez alkalommal oly figyelmet fordított a rendre, az illendőségre, a helyek kijelölésére, a vendégek fogadására, oly kiváló, átgondolt tapintatosságot tanúsított abban, hogy mindenkinek érdeme szerint megadja a kellő tiszteletet és elismerést, hogy a görögök csodálkoztak, miként terjesztheti ki még a játszi szórakozásokra is figyelmét és tarthatja meg az illendőség szabályait a legjelentéktelenebb dolgokban is az a férfiú, ki oly fontos államügyeket vezet. De örülhetett is annak, hogy e számos és fényes készülétek közepett a jelenlevőknek az ő látása nyújtott legkellemesebb élvezetet és látványt. Azoknak, kik csodálták gondosságát, azt mondá, hogy a léleknek egy ugyanazon sajátosságához tartozik, egy csatát vagy vendégséget jól elrendezni, amazt, hogy az ellenségre nézve mentől félelmesebb, emezt pedig, hogy a vendégeknek minél kellemesebb legyen. De az

³⁰ Hivatkozás az olympiai templomban levő Zeus-szoborra vonatkozó amaz elterjedt hitre, hogy Phidiasnak a szobor megalkotásánál állítólag e homérosi szavak lebegtek szemei előtt:

Mondá s barna szemöldeivel ráinte Kronión,
S ambroziás haja meglebbent a rettenetesnek
Mennyei főjéről, mire megrendült az Olympos.

emberek leginkább dicsérték szabadelvűségét és nagylelkűségét, midőn még látni sem akará a király kincstárában felhalmozott tömérdek ezüstöt és aranyat, hanem mindjárt átadá azt a quaestoroknak, a közpénztár számára. Csakis a király könyveit engedé át fiainak, kik tudománykedvelők valának; a vitézségi díjak kiosztásánál pedig vejének, Aelius Tuberonak, egy öt font súlyú kupát adott. Ez volt az a Tubero, a kiről említettük, hogy tizenhat rokonával lakott együtt egy kis birtokon mely mindnyájukat táplálta.

És állítólag ez volt az első ezüst, mely az Aeliusok házába jutott, csak hogy az erény és tisztesség útján; ez ideig sem ők, sem nejeik nem használtak ezüstöt vagy aranyat.

XXIX. Miután mindent bölcsen elintézett, búcsút vett a hellénektől; felhívá a macedonokat, hogy emlékekben tartván a rómaiaktól nyert szabadságot, őrizték meg azt törvénytisztelettel és egyetértéssel, majd fölkerelkedett Epirus felé, rendeletet nyervén a senatustól, hogy adja prédául e városokat, ama katonáinak, kik vele együtt harczoltak Perseus ellen. Mindezeket egyszeriben váratlanul és rögtönösen akarván meglepni, maga elé hivat minden városból tiz előkelő férfit, és meghagyja nekik, hogy a mennyi arany és ezüst csak van házaikban, templomaikban, hozzák elő. Azután mindegyikkel egy csapat katonát és egy centuriót küld vissza, mintegy őrizetkép, hogy kutassák föl és gyűjtsék össze az aranyat, ezüstöt. A kitűzött napon a katonák egy és ugyanazon időben hirtelen előtörnek és pusztítják, fölharácsolják a városokat, úgy hogy egy óra alatt százötvenezer ember esett rabszolgaságba, hetven város pedig fölprédáltatott, ámbár e roppant pusztításból és általános veszedelemből egy katonának nem jutott több, mint tizenegy drachma.³¹ Az egész világ megborzadt a háború e végkimenetele fölött, mely ily csekély nyereség és haszon miatt, egy egész nemzetet juttatott végenyészetre.

XXX. Aemilius, miután e megbízatást, mely jóságos és szelid természetétől oly annyira idegen volt, teljesíté, lement Óricum³² felé. Innét seregével átkelvén Itáliába, felevezett a

³¹ 9 korona.

³² Epirus legészakibb tengeri kikötője, Illyria határán.

Tiberen, egy tizenhat-evezős királyi hajón, mely zsákmányolt fegyverekkel, biborszövetekkel pompásan fel volt ékesítve. A rómaiak mintegy ünnepségre és diadalmeneti látványosságra vonulnak elibe, hogy előre élvezzék azt, és a parton kísérik a lassan haladó hajót. A katonák azonban, kik irigy szemmel tekintettek a királyi kincsekre, mintha nem kaptak volna annyit, mint vártak, titokban haragot tápláltak Aemilius ellen, majd nyíltan vádolták, hogy kegyetlen és zsarnok vezérnek tanusítá magát velük szemben, és kevés buzgóságot mutattak, hogy a diadalmenet elnyerésére irányuló törekvését támogatják. Észrevevén e hangulatot Servius Galba, Aemilius ellensége, ki alatta, mint hadi tribun szolgált, és nem átalotta nyíltan kimondani, hogy a diadalmenetet nem szabad neki engedélyezni. Számos rágalmakat terjesztett el a seregben a vezér ellen, mindinkább élesztve a már meglevő elégedetlenséget, és követelést a néptribunoktól, hogy más napra halasztzák a határozat-hozatalt, mert csak négy óra maradván hátra, ama nap nem elegendő a vád emelésére. A néptribunok felszólítására, hogy csak mondja el, a mit akar, hosszadalmas, mindenféle rágalmaktól hemzsegő beszédbe fogott, melylyel a nap hátra levő szakát kihuzta. Majd beköszöntvén az éj, a néptribunok feloszlatták a gyűlést. A katonák még merészebben sereglettek Galba köré, és összecsoportosulva napkelte előtt megszállták ismét a Capitoliumot, hol a tribunok a népgyűlést tartani szándékoztak.

XXXI. Kora reggel megkezdődvén a szavazás, az első tribus elveté a diadalmenetet, a minek hire csakhamar eljuta a többi néphez és a senatushoz is. A tömeg méltatlankodik az Aemiliuson ejtett gyalázat miatt és hiábavaló lármába tör ki. De a legtekintélyesebb senatorok felindulva a történeten, biztatják egymást, hogy vessenek féket a katonák szabaddosságának, vakmerőségének, mely elvégre is mindenféle jogtalan és erőszakos tettekben fog kitörni, ha minden akadály nélkül sikerül nekik Paulus Aemiliust megfosztani győzelmi díjától. Keresztül hatnak a tömegre és seregestül felmennek a Capitoliumba, a tribunokat megkérlik, hogy függeszék fel a szavazást, míg a néppel nem közlik azt, a mit akarnak. Mind-

nyáján tartózkodnak a szavazástól. Majd csend állván be, előlép Marcus Servilius, egy consul-viselt férfi, ki huszonhárom ellenséget ölt meg páros viadalban, és azt mondja, hogy minő vezér lett légyen Paulus, azt főleg most tudja meg, midőn látja, hogy mily fegyelmetlen és gonosz hadsereggel tudott oly nagy és fényes sikereket kivívni. De csodálkozik azon, hogy a nép, mely oly örömet lelte az illyrek és ligurok felett tartott diadalmenetekben, most magamagától irigyl, hogy a macedonok élő királyát, Nagy Sándor és Fülöp dicsőségét fogolyként láthassa meghurczolva a rómaiak fegyvere által. «Mert nem különös-e az, folytatá, hogy ti előbb, midőn a győzelemnek megbizhatlan hire terjedt el a városban, áldozatokat mutattatok be, könyörögvén az istenekhez, hogy mielőbb láthassátok e hír megvalósulását, most pedig, midőn vezérek igazi győzelemmel tér haza, nemcsak az isteneket fosztjátok meg az őket megillető tisztelettől, de tinmagatokat is az örömtől, mintha csak félnétek megpillantani sikereitek nagyságát, vagy kimélni akarnátok egy ellenséges királyt. Mindazáltal, nemesebb dolog volna, ha a diadalmenet visszautasítása a király iránti könyörületből venné eredetét, nem pedig a vezér iránti gyűlöletből. De oly féktelenségre ragad titeket a gonosz indulat, hogy a hadvezetésről és diadalmenetről merészel beszélni az az ember, kinek sebhelye nincsen, és teste az elpuhultságtól, a kényeztetéstől csillog, és pedig mi előttünk, a kik annyi sebek által tanultuk meg vezéreink vitézségét vagy gyávaságát megítélni.» Egyidejűleg ruháját felnyitván, megmutatja a mellét borító sebhelyek hihetetlen sokaságát. Aztán, hogy megfordul, felfedi testének egyes részeit, melyeket nyilvánosan megmutatni illőnek nem tartják, és Galbához fordulván, így szól: «Te nevensz ezek fölött, de én meg büszke vagyok reájuk, polgártársaim előtt, mert ő érettük ültem lovon éjet-napot összevetve szüntelen, attól kaptam mindezt. De rajta vigyed őket a szavazásra, én meg leszállok és követni fogok mindenkit, hogy kiismerjem a gonoszokat és hálátlanokat, kik a háborúban jobb szeretik, ha hizelegnek, mintha parancsolnak nekik.»

XXXII. E szavak, úgy mondják, oly hatást és oly változást idéztek elő a katonákban, hogy minden tribus egyhan-

gulag megszavazta Aemiliusnak a diadalmenetet. A felvonulás ily módon ment végbe. A nép, a verseny-szintereken, melyeket circusoknak neveznek valamint a Forumon állványokat állított fel, ellepte a város ama részeit, honnét a felvonulás látható volt és fehér ruhába öltözve helyet foglalt. Minden templom nyitva állt, és koszorúkkal meg füstölő edényekkel volt telve. Nagy számban voltak lictorok és rendőrök, a kik a rendetlenül betolakodó és lóató-futó sokaságot viasszaszoríták és az utcákat szabadon, nyitva tarták. Az ünnepélyes felvonulás három napra vala felosztva. Az első nap, melyen a zsákmányolt szobrok, festmények és óriási szobor-alakok kétszázötven fogaton vitettek elő, alig volt elégséges e látványra. A második napon hozták számos szekereken a legszebb és legdrágább macedon-fegyvereket, melyeknek újonnan tisztított ércze, vasa tündöklött, s noha művészi gonddal voltak elrendezve, a mint legjobban összeillettek, úgy látszottak, mintha véletlenül lettek volna össze-vissza dobálva, a sisakok a pajzsokon, a mellvérték a lábpánczélokra, a krétai pelták, thrák gerrák és tegzek lóablákkal összezavarva, melyek közül meztelen kardok, összeszezúzott dárdák nyultak ki. Mind e fegyverek oly lazán voltak összekötve, hogy a mint a vitelközben összeütköztek, zord és félelmes hangot adtak, és még a legyőzött fegyverek látása is borzadályt keltett. A fegyvereket vivő szekerek után háromezer férfiú haladt, kik hétszáz-ötven edényben edényenként háromszáz talentumnyi³³ ezüstpénzt vittek; ez edények mindegyikét négy ember tartotta; mások meg ezüstkelyheket, szarukat, kupákat és csészéket vittek, melyek a látványra művészileg felváltak díszítve, és úgy nagyságuk, mint vésésük gazdagságával tűntek ki.

XXXIII. Harmad napon kora reggel először is a trombitások vonultak elő, kik nem a menetelésnél vagy díszfelvonulásnál szokásos dalt fújták, hanem azt, a melylyel a rómaiak a csatára indulnak. Ezek után vezettek százhusz hizott ökröt, bearanyozott szarvakkal, szalagokkal és füzérekkel ékesítve. Az ifjak, kik ezeket vezették, az áldozás céljából gaz-

³³ A talentum a rómaiaknál, mint súlymérték 30 kgmot tett. Pénzürtékben az egész összeg 10.586,900 korona.

dagon kivarrt kötényt viseltek; utánok fiuk haladtak, arany és ezüst áldozati edényekkel. Ezeket követték az aranypénzt vivők, mely is, mint az ezüst, három talentumonként edényekbe volt felosztva. Ezen edények száma hetvenhét volt.

Ezek után jöttek azok, kik ama szent kelyhet vitték, a melyet Aemilius drága kövekkel berakva, tíz talentum aranyból készíttetett, azután következtek az Antigonus-, Seleucus- és Therikles-féle edények, majd Perseusnak arany asztalkészlete, aztán Perseus szekere és fegyverzete, melyen koronája feküdt. Csekély távolságra a király fogságba jutott gyermekei jöttek, velük nevelőik, tanítóik, ápolóik siró csoportja, ezek a nézők felé nyújták ki kezeiket és taníták a gyermekeket arra, hogy könyörögjenek, esdekелjenek a néphez. Két fiú és egy leány volt, kik koruk miatt nem igen fogták fel szerencsétlenségük nagyságát. De érzéktelenségük szemben sorsuk változásával, még inkább felkelté a könyörületet, hogy alig vették észre az elhaladó Perseust. A részvét miatt csak a zsenge gyermekekre irányozták tekintetüket a rómaiak, sokaknak szemei könnyekkel teltek el, s mindnyájoknak e látvány fölötti örömébe szomorúság vegyült, a míg csak a gyermekek elhaladtak.

XXXIV. Perseus maga gyermekei és ezek szolgálai után haladt, barna ruhába öltözve, macedoniai sarukban; úgy látszott, hogy szerencsétlenségének nagysága teljesen megrendíté és megzavará esztét. Őt barátainak és udvari embereinek csoportja követé, fájdalomtól levert arczczal; ezek könnyes szemeiket folyton Perseusra függeszték, azon meggyőződést kellve, a nézőkben, hogy csak az ő balsorsát siratják, a magokéval pedig mit se törődnek.

Noha Perseus átizent Aemiliushoz és kéreté, hogy ne tegye ki a látványosságnak, ne hurczolja a diadalmenetre. Aemilius azonban valószínűleg, hogy kigunyolja gyávaságát, és az élethez való ragaszkodását, ezt üzente neki: «Mit kíván még, hiszen már előbb is hatalmában állt és most is abban áll, csak akarja», arra czélozva, hogy a gyalázatot a halállal megelőzheti. De a gyávának ehhez nem volt szive, hanem bizonytalan reményekben ringatván magát, a tőle elragadott zsákmány egy részévé lőn. Közvetlen ezek után négyszáz

arany koszorút vittek, melyet a városok küldöttek követek által Aemiliusnak győzelemdíja fejében. Azután maga Aemilius jött pompásan földísztített szekéren, az a férfi, ki e fény nélkül is méltó volt arra, hogy a tekintetet lekösse; arannyal himzett bitoröltönyben, jobb kezében borostyán ágat tartva. De az egész sereg is borostyánt vitt kezében, és cohorsok, osztagok szerint kíséré a vezér kocsiját, miközben majd tréfával fűszerezett nemzeti dalokat, majd pedig győzelmi és dicsőítő énekeket dalolt Aemilius tetteiről; a kire irányult minden figyelem, a kit példányképül állított fel mindenki, és egy derék ember se irigyelt.

Úgy látszik azonban, hogy egy szellem van a végzettől arra kirendelve, hogy a nagy és rendes mértéket felülmuló szerencsét megrövidítse és az emberi életet úgy vegyítse, hogy az a bajoktól soha se legyen ment és zavartalan, hanem mint Homér állítja, azoknak látszik legjobban folyni dolguk, kiknél a jó és balszerencse egyformán váltakozik.

XXXV. Aemiliusnak négy fia volt, ezek közül ketten, Scipio és Fabius, idegen családokba mentek át, mint mondtuk, örökbefogadás útján, a két másik kiskorú pedig, kik második nejétől születtek, házában vele maradtak. Ezek közül az egyik, ki tizennégy éves volt, Aemilius diadalmenete előtt öt nappal hunyt el, a másik, a tizenkét éves, diadalünnepe után harmadnapra halt meg. Senki sem volt a rómaiak közül, ki szerencsétlenségét vele ne szenvedte volna át, mindnyájan megborzádtak a sors e kegyetlensége miatt, mely nem átallott, ily gyászt hozni, arra a házra, melyet lelkesedés, öröm és áldozatok töltének be, és siralmat, könnyüket vegyíteni a győzelmi énekekbe és diadalünnepebe.

XXXVI. Aemilius azonban, ama helyes meggyőződésben, hogy az embernek bátorságára, erélyére nemcsak a fegyverek és dárdák ellenében van szüksége, hanem hasonlókép a sors csapásai ellen is, a jelen események változandóságát oly bölcsen rendezé el és helyezé egyensúlyba, hogy családi csapásai elenyésztek a nyilvános szerencsében, és se nagyságát le nem alázták, sem dicsőségének fényét el nem homályosították. Mert, mint elbeszéltük, alig hogy eltemeté idősbik fiát, megtartá

diadalmenetét, a második pedig a diadalmenet után halván meg, gyűlésre hívá össze a római népet és mint oly ember intézett hozzá beszédet, kinek nincs szüksége a vigasztalásra, hanem ki maga vigasztalja a saját szerencsétlensége által meg-szorított polgártársait. Elmondá, hogy sohasem félt attól, mi az emberektől jó, de folyton remegett attól, mi az istenek-től ered; a szerencse rendkívüli bizonytalanságától, állhatatlan-ságától, különösen a háború alatt, melyben az, mint kedvező szellő mozdítá elő minden vállalatait, kivált akkor várt ő valamely változást és vihart: «Mert, mondá, egy nap alatt kel-tem át az Ióniai tengeren, és érkeztem Brundisumból Corcy-rába; innét ötöd napra Delphibe jutva, áldozatot mutattam be Apollónak, ugyancsak öt nap múlva átvettem a Macedoniában levő hadsereget, majd azon a szokásos tisztítást³⁴ véghezvivén a hadműveletekhez fogtam, és még más tizenöt nap alatt a há-borút dicső befejezéshez juttattam. Bizalmatlankodva a sorsban, vállalataim kedvező lefolyása miatt, minthogy teljes bátorságban voltam és az ellenség részéről mi veszély se fenyegetett, főleg az átkelésnél félttem a sors változandóságától, midőn annyi siker után ily nagy és győztes hadsereget, zsákmányt és elfogott királyokat viszek haza. Azonban szerencsésen érkeztem hozzá-tok, és a várost örömben, lelkesedésben úszva és áldozatokkal telve találtam. Mindamellet gyanum a szerencse iránt nem szünt meg, tudván, hogy az nem nyújt az embereknek semmi nagy kegyet őszintén és neheztelés nélkül. És e félelemtől szorongó és a város jövőjén aggódó lelkem nem szabadulhatott meg előbb, míg oly borzasztó szerencsétlenség nem zúdult család-omra, hogy legderekabb fiaimat, kik egyedüli örökseim leendettek, e szent napok alatt egymás után kelle eltemetnem. Ime, most már ment vagyok a nagy veszedelmektől, bizom és hiszek abban, hogy szerencsétek zavartalan és szilárd marad. Mert ez szerencsés vállalataim miatt eléggé megboszulta magát rajtam a reám mért csapások által, és az emberi gyengeség szembeszökő példáját mutatta föl úgy a győztesben, mint a legyőzöttben; ama különbséggel, hogy Perseusnak, a legyő-

³⁴ Lustratio = hadiszemle, mely vallási szertartásokkal és engesz-telő áldozatokkal volt egybekötve.

zöttek, megvannak gyermekei, Aemilius, a győztes, azonban elveszté az övét.»

XXXVII. Állítólag ily magasztos és nemes szavakat intézett Aemilius a néphez, s ezek őszinte és mesterkéletlen lelkületéből fakadtak. A mi Perseust illeti, ámbár Aemilius szíve megesett sorsának forgandóságán és melegen óhajtott rajta segíteni, de semmi egyebet nem eszközölhetett ki, minthogy az úgynevezett carcerből, tisztességes helyre vitték és embersegesebb bánásmódban részesítették. Itt tartották őrizet alatt, míg az írók többségének állítása szerint éhhalállal vetett véget életének. Némelyek azonban elhalálozásának különös és példátlan módját említik.

Az őrizetére rendelt katonákat ugyanis megsértvén, ezek haragját vonta magára és minthogy másképp nem bánthatták, kínozhatták, nem engedték elaludni, szorgosan szemmeltartották, és midőn szunnyadóban volt, minden eszközt felhasználtak, hogy őt folyton ébren tartsák, míg végre ily módon kimerülve, elhunyt.

Gyermekei közül szintén meghalt kettő, a harmadik, Sándor, mint mondják, igen ügyes volt a vésésben és faragásban, egyuttal a római írást és nyelvet is megtanulván, hatósági írnok lett, és e hivatásban nagy képzettséget és kedvet tanusított.

XXXVIII. Aemilius macedoniai sikereiből a népre azon előny hárult, a mely miatt háláját kiválókép ki is érdemlé, hogy oly roppant összeget szolgáltatott be a közkincstárba, hogy a népnek egész Hirtius és Pansa idejéig³⁵ nem kelle adót fizetni, a kik Antonius és Caesar első háborúja alatt viselték a consuli tisztet. Egy sajátságos és különös körülmény Aemiliusnál az is, hogy daczára ama kiváló tisztelet- és kedvezésnek, melyben őt a nép részesíté, megmaradt aristokratikus pártállásán és mit se tett vagy mondott oly czélból, hogy a nép kegyét megnyerje, hanem mindig az előkelőkkel és kiválókkal tanácskozott a közügyek felől. És ez volt az, mit később Appius Scipio Africanus szemére lobbantott.

³⁵ K. e. 43-ig, a mi összesen 25 évi időköz.

Mindketten akkor ugyanis a legnagyobb tekintetben állván a városban, a censori méltóságért versenyeztek. Appius oldalán a senatus meg az aristokraták állottak, a kiknek pártjához tartoztak mindenkoron az Appiusok. Scipio pedig nem tekintve arra, hogy magamagától nagy volt, még nagy kedveltségben és tiszteletben állt a népnél is. Midőn egykor Scipio a Forumra jövé, Appius ennek oldalán alacsony származású embereket és volt rabszolgákat pillantott meg, kik mint piaczi szájhűsők képesek voltak arra, hogy a tömeget felizgassák, és cselszövényeikkel, lármájukkal mindent kierőszakoljanak, hangosan felkiáltott: «Óh Paulus Aemilius, sírj a föld alatt, midőn látod, hogy fiadat, Aemilius a hirdető, Licinius, meg Philoneicus vezetik a censorságra». Azonban Scipio azért birta a nép jóindulatát, mert lehetőleg növelte annak hatalmát; míg Aemilius, noha aristokratikus érzelmű volt, nem volt kevésbé kedvelt a nép előtt, mint az, ki leginkább igyekszik neki hizelegni, és kedvében járni.

És ezt azzal tanúsíták a rómaiak, hogy egyéb tisztességeken kívül még a censorságra is méltatták, mely is minden hivatalos állások közt a legtiszteltelemtőbb, és nagy hatásköre még az életmód vizsgálatára is kiterjed.

Mert a censoroknak jogában állt kizárni azt a senátusból, ki illetlen életmódot folytatott, és viszont abba a legderekabbat felvenni, a kicsapongó fiatalokat lefokozni azzal, hogy lovaiktól megfosztották. Ők ügyeltek fel szintén a javak megbecsülésére, és a polgárok belajstromozására.

Az ő censorsága alatt 337,452 polgár iratott össze. A senatus élére³⁶ Marcus Aemilius Lepidust állította, a ki már negyedizben viselte az előlülői tiszte, abból három jelentéktelen senátort kizárt és a lovagok vizsgálatánál, úgy ő, mint hivataltársa Marcius Philippus, hasonló mértékletességet tanúsítottak.

XXXIX. Miután hivatalának számos és fontos ügyeit intézte, súlyos betegségbe esett, mely ugyan idővel elveszíté veszélyes jellegét, de terhes és nehezen orvosolható lett. Orvo-

³⁶ Princeps senatus, mintegy elnök.

sainak tanácsára Elea,³⁷ itáliai városba hajózott, hol is huza-mosb időt töltött egy tengerparti mezei jószágon, mely teljes nyugalmat adott. De a rómaiak nem tudtak ellenni nélküle, és a színházakban gyakorta kifejezték azt, hogy óhajtanák őt mielőbb látni. Minthogy bizonyos szertartásnak alkalmá állt előtte, melyet végeznie kelle, de meg mert egészsége is látszólag eléggé helyreállt, visszatért Rómába. A többi papokkal együtt elvégezé ezen áldozást, miközben a nép örvendezve sereglette körül, a következő nap pedig ismét áldozatot mutatott be az isteneknek saját felgyógyulásáért. Mindezen áldozatokat elvégezvén, mint mondtuk, hazament és lefeküdt; majd a nélkül, hogy egészségében valamely változást előre érzett volna, elveszté eszméletét és önkivületbe esett, majd harmadnapon elhunyt, miután egész teljökben élvezé mind ama javakat, melyeket szükségesnek tartanak az emberi boldogsághoz. Temetése bámulatra méltó pompa közt ment végbe, és a buzgalom e férfiú erényét a legszebb és legdicsőbb végtiszteletadás-sal ékesítette. De ezzé nem az arany, vagy elefántcsont, nem a készletek hivalkodó pompája tette, hanem a vonzalom, a tisztelet és nemcsak polgártársainak, hanem még ellenségeinek is hálája. Mert a történetesen jelenlevő iberiaiak, ligurok és macedonok közül az erősebb ifjak vállaikra emelék a koporsót és vinni segéllék, az idősebbek pedig követék, miközben Aemiliust, hazájuk jóltevőjének, megmentőjének nevezik. Mert nemcsak meghódoltatásuk alkalmával bánt mindegyikkel szeliden és emberségesen, hanem életének még hátralevő szakában is folyton sok jót tett velük és érdeklődött irántuk, mint akár barátai és rokonai iránt.

Vagyona, mint mondják alig ment háromezázhetvenezer drachmára,³⁸ melynek örökösévé, két fiát tette, de az ifjabbik, Scipio, ki a még gazdagabb Scipio Africanus családjába véte-tett fel, az egész örökségét átengedé bátyjának. Ilyen volt, mint mondják, Paulus Aemilius élete és jelleme.

³⁷ Alsó Italiában, a Lucania-beliek földjén. A rómaiak Veliának nevezték.

³⁸ 288,600 korona.

TIMOLEÓN ÉS PAULUS AEMILIUS EGYBEVETÉSE.

I. A történet szerint ilyen levén e két férfiú élete, világos, hogy az egybevetés nem mutathat fel számos különbségeket és eltéréseket.

Mindkettő híres ellenféllel háboruskodott, az egyik a macedonokkal, a másik meg a karthagóiakkal; mindketten világra szóló győzelmeket arattak; ez meghódítá Macedoniát és megdönté Antigonus trónöröklését a hetedik királyban, amaz megsemmisítte Siciliában minden zsarnoki uralmat, és felszabadította a szigetet. Ha csak nem akarja valaki azt a kifogást tenni, hogy Aemiliusnak, a még ereje teljében levő és a rómaiakat legyőző Perseusszal, Timoleónnak pedig a már teljesen kétségbeesett és végletekre szorított Dionysiuszal akadt dolga. De viszont Timoleón előnyére szolgál, hogy számos zsarnokot és a karthagóiak tekintélyes seregét összeverődött seregével győzte le, nem pedig mint Aemilius hadban jártas és engedelmességre megtanított katonákkal, hanem zsoldosokkal és fegyelmetlen harcosokkal, kik csak kényük-kedvük szerint szoktak hadakozni. Mert egyenlőtlen eszközökkel elért egyenlő siker, a vezér előnyére szolgál.

II. Tetteikben mindketten igazságosak és önzetlenek voltak. Úgy látszik azonban, hogy Aemiliust hazájának törvényei és erkölcei közvetlenül ilyenné nevelték, holott Timoleón magamagát képezte azzá. Ennek bizonyosságára szolgál, hogy a rómaiak ama korszakban mindnyájan egyenlő szabályoknak és szokásoknak voltak alávetve és tisztelték a törvényeket, meg polgártársaikat. A görögöknél ellenben nem akadt egy vezér, vagy parancsnok se, ki meg ne romlott volna, mihelyt lábát Siciliába tette, kivéve Diónt. Ámbár ezt is sokan gyanúsították azzal, hogy egyeduralomra törekedett, és spártai mintára alkotott királyságról álmódzott. Timaios azt beszéli, hogy a syrakusaiak dicstelenül, szégyenletesen üzték el Gyliptest, mert telhetetlen pénzvágyat bizonyítottak reá vezérsége alatt. Azon igazságtalanságokat és hűtlenségeket, melyeket a spártai Pharax és az athéni Kallippus a Sicilia fölötti uralom reményében elkövettek, számos történész irta meg. És kik

voltak ez emberek, vagy minő eszközök felett rendelkeztek, hogy ily reményeket tápláltak? Az egyik a syrakusaiaktól elüzött Dionysius szolgálatába szegődött, Kallippus pedig egyike volt Dión zsoldos tisztjeinek. Timoleón azonban, a syrakusiakhoz ezek kérelmére, könyörgésére küldetett el, mint teljhatalmú parancsnok, kinek nem kelle keresni a hatalmat, hanem csak megtartani azt, mit önszántukból, szabadakaratukból átadtak neki, és mégis vezérségének, uralmának céljául a törvénytelen kormányok ledöntését tűzte ki. Csodálatra méltó vonás Aemiliusnál az, hogy oly roppant királyság ledöntése után, vagyonát egy drachmával se növelé, a kincseket meg nem tekinté, sem nem érinté, noha másoknak bőven ajándékozott azokból. Nem mondom ezzel, hogy Timoleón ócsárlást érdemel azért, hogy szép házat és jószágot fogadott el, mert ily szolgálatok után valamit elfogadni nem szégyenletes, de mégis szebb, semmit se fogadni el, és az erény legfőbb teljessége abban nyilvánul, hogy még azt se veszi igénybe, a mit elfogadnia szabad. Valamint ama testnél, mely csak a hideget, vagy csak a meleget képes elviselni, sokkal erősebb az, mely mindkét légváltozásnak jobban tud ellentállni, úgy a léleknek erélye és ereje abban nyilvánul, hogy a kedvező szerencsében, az elbizakodás sem el nem puhítja és el nem erőtléníti, sem pedig a balsorsban le nem sujtja. Annyiban tehát Aemilius tökéletesbnek látszik, hogy nehéz sorsában, nagy fájdalmai közepett, midőn gyermekeit elveszté, épp oly nagynek és tiszteletreméltónak mutatá magát, mint mikor szerencséjének dellőjén állott. Timoleón ellenben; miután hősie tettét testvérével szemben végrehajtá, nem tudott az ész segítségével fájdalmának ellentállni, mert a bánat és fájdalom úgy lesujtá, hogy húsz éven át nem volt bátorsága a szószéken vagy az Agorán megjelenni. Szégyenkezve kell kerülni a gyalázatot; azonban a félénk aggodalmaskodás minden megszólással szemben az egyszerű, józan jellemnek az ismertető jele ugyan, de nem a lelki nagyságé.



XV.
PELOPIDAS.

(382—364. Kr. sz. e.)

Országos Széchényi Könyvtár



I.

Az idősbik Cato, midőn bizonyos egyének, egy a hadban meggondolatlanul bátor és vakmerő embert magasztalának előtte, azt mondá nekik, hogy különbség van abban, ha valaki a bátorságot nagyra, vagy ha az életet kevésre becsüli. És ebben igaza van. Antigonus seregében szolgált egy vakmerő ember, ki azonban gyenge egészséggel, megrongált testi szervezettel birt. Egykor a király halaványságának okát kérdezvén, megvallá, hogy titkos betegség csiráit hordja testében. A király gyengéd érzetében megparancsolá orvosainak, hogy ha még van segedelem, fejtsenek ki legnagyobb figyelmet irányában. Így e bátor katona meggyógyult, de többé nem volt oly veszélykedvelő és a küzdelmekben oly heves, úgy hogy Antigonus magához hivatá és csodálkozását fejezé ki előtte e változás felett. Ez nem titkolá annak okát és azt mondá: «Te magad tettél engem, király, bátortalanabbá, midőn megszabadítál ama bajoktól, melyek miatt az életet megvetettem». Erre czéloz az is, mit egy sybarita a spártaiakról mondott, hogy nem nagy dolgot visznek végbe, midőn a csatába megöletik magokat, hogy így annyi vesződségtől és oly keserves életmódtól megszabaduljanak. Mert a kéjelgésben és a puhalkodásban elcsenevészedett sybariták előtt azok, kik a szép iránti lelkesedésből és becsvágyból nem félték a haláltól, úgy tűntek fel, mintha gyűlölnék az életet. De a spártai-

aknak az erény mindkettőt megadá; hogy örömet találjanak úgy az életben, mint a halálban, mint a következő sírfelirat tanúsítja:

Meghaltanak ők,
Életöket s a halált egyaránt nem többre becsülve.
Mint, hogy elég szépen töltse be mindenik azt.



Théba síkja a Kadmeiával.

Mert a halált kerülni nem szégyenletes, ha valaki tisztességes indokból kíván élni, valamint nem dicséretes bevárni, ha az az élet megvetéséből ered. Innét van, hogy Homér a legbátrabb és leg-harcziasabb férfiakat mindig jól, kellőleg felfegyverkezve állítja ki a csatára, a görög törvényhozók meg büntetést szabtak arra, ki pajzsát elveté, de nem arra, ki kardját vagy lándzsáját elhagyja mintegy oktatásul, hogy mindenkinek előbbrevaló gondját képezze az, hogy őt magát baj ne érje mint hogy az ellenségnek bajt szerezzen, főleg pedig, midőn az illető egy városnak vagy hadseregnek feje.

II. Ha Iphikrates¹ meghatározása helyes, hogy a könnyű gyalogság a kezekkel, a lovasság a lábakkal, a phalanx a mell és törzsszel, a vezér pedig a fejjel hasonlítható össze, úgy ez, ha gondatlanul és vakmerően teszi ki magát a veszélynek, nemcsak saját életét hanyagolja el, hanem mindazokét, kiknek üdve az övétől függ, és viszont. Ezért Kallikratidas,² ki egyébként nagy ember volt, helytelen választ adott ama jósnak, ki figyelmezteté, hogy óvakodjék a haláltól, a mi azt áldozatok előre jeleznek, midőn mondá: «Spárta sorsa nem egy emberen áll». Tényleg Kallikratidas mint harcos, akár a vízen, akár a szárazon, csak egy ember volt; de mint hadvezér, egymagába összpontosítá mindnyájok erejét, tehát nem egy embert képezett az, kivel együtt oly számosan vesztek el. Helyesebben fejezte ki magát az öreg Antigonus, midőn Andros³-nál tengeri ütközet előtt állott, és valaki azt mondá, hogy az ellenség hajóinak száma sokkal nagyobb. «Hát engemet, kérdé tőle, hány hajóba számítasz?» Nagy fontosságot tulajdonított tehát, a mint van is, annak a vezérségnek, mely bátorsággal és tapasztalattal van összekötve, melynek első kötelessége megóvni azt, ki a többieket mind megóvjá. Azért Timotheus⁴ helyesen mondá, midőn egykor Chares⁵ az athe-neieknek sebhelyeit, és lándzsáktól átlukasztott pajzsát mutogatá, hogy: «Én részemről nagyon röstelettem, midőn Samos ostrománál egy löveg esett le közelemben, hogy inkább mint meggondolatlan ifjú viseltem magamat, mint egy oly vezér és parancsnok, ki akkora hadierő felett rendelkezik». Ha azonban a vezérnek személyes veszélyeztetése az egész seregre nézve nagy fontosságú következménnyel jár, akkor nem szabad sem karját, sem testét kimélnie, bármit beszéljenek is azok, kik azt állítják, hogy a jó hadvezérnek öregségtől, vagy legalább öregségben keil kimúlnia. Ha azonban a siker csekély előnyt

¹ Athéni hadvezér.

² Spártai hadvezér a peloponnésusi háború vége felé szerepelt.

³ Sziget az Aegai tengerben.

⁴ Athéni vezér, kevéssel Fülöp király kora előtt.

⁵ Athéni vezér, a Chaeronea melletti balvégzetű csata egyik okozója.

rejt magában, a kudarcz pedig egész vesztét vonja maga után, úgy bizonyára senki se követeli a vezértől, hogy mint közkatona veszélylyel járó tetteket hajtson végre. Ezeket tartottam szükségesnek előre bocsájtani, midőn Pelopidas és Marcellus életének írásához fogok, kik nagy férfiak voltak ugyan, de vakmerőségök áldozataivá lőnek. Mindketten a tett emberei és rendkívül harczvágyók voltak és fényes hadi tényekkel ékesítették hazájokat; félelmes ellenfelekkel küzdöttek, az egyik, mint beszélik, az eddig legyőzhetetlen Hannibalt verte meg először, a másik pedig nyílt csatában győzé le a spártaiakat, kik szárazon és vizen uralkodtak.

De ezek nem kimélték magokat, és élteket minden megfontolás nélkül áldozák fel, ép ama korban, midőn legnagyobb szükség vala az ily férfiak életére és vezérségére. Eme hasonlatosságból indulva ki, állítottuk szembe e két férfiú életrajzát.

III. Pelopidas, Hippoklus fia, thebai tekintélyes családból származott, épúgy mint Epaminondas. Nagy bőségben nevelkedve, még ifjonta fényes háznak birtokába jutva, törekedett az érdemes szűkölködőknek segítségére lenni, bebizonyítandó, hogy ő valódi ura kincseinek, nem pedig rabszolgája. Mert az emberek egy része, mint Aristoteles mondja, vagy fősvénységből nem élvezi gazdagságát, vagy pedig visszaél azzal élhetetlenségből; ezek aztán egész éltükön át rabjai az élvezeteknek, amazok pedig folyton ügyeikkel bajoskodnak. Mindnyájan szívesen vették igénybe Pelopidas bőkezűségét és ember szeretetét, egyedül Epaminondast nem tudta barátai közül rábirni, hogy részes legyen gazdagságában. Ő azonban osztozkodott Epaminondas szegénységében, öltözetének egyszerűsége, asztalának mértékletessége, munkában való fáradhatatlansága hivatalbeli becsületessége által, mint Kapaneus Euripidesnél, kinek élete gazdagságban úszott, de a bőségre legkevésbé se volt büszke; sőt röstellette volna, ha azt látják róla, hogy testére több gondot fordít, mint a thébaiak legszegényebbike. Epaminondas megszokva a szegénységet, mely örökségét képezte, a bölcselkedés által még könnyebbé, elviselhetőbbé tévé azt, és kezdettől fogva nőtlen életre tökéllé el magát. Pelopidas ellenben fényes házasságra lépett, gyermekei is vol-

tak, mindazáltal nem nagy gondot fordított a pénzszerzésre, sőt minden szabad idejét hazájának szentelvén, vagyonát csökkenté. Barátai korholták, azt mondván, hogy egy szükséges dolgot hanyagol el, t. i. vagyonát. «Szükséges, biz' Isten, ennek a Nikodémosnak» mondá, miközben egy sánta és vak emberre mutatott.

IV. E két férfiú egyenlően képesítve volt a természetből minden érényre, ama különbséggel, hogy Pelopidas inkább kedvelte a testgyakorlatot, Epaminondas pedig a tanulmányt; szabad időben az egyiknek szórakozását a palaestra és a vadászat, a másiknak meg az iskolák látogatása és bölcselkedés képezte. De ama számos és szép tulajdonságok közt, melyek mindkettőjüknek dicsőségére váltak, a belátással bíró emberek egyet se becsülnek oly nagyra, mint azt, hogy vonzalmokat, barátságukat annyi küzdelmek, hadi és polgári működések közepett, kezdettől fogva mindvégig változatlanul megőrizték. Mert ha visszatekintünk, Aristides, Themistokles, Kimón, Perikles, Nikias és Alkibiades politikai pályafutására, mennyi viszálylyal volt az teljes, mily irigységgel és féltékenységgel voltak egymás iránt!

Viszont, ha szemügyre vesszük Pelopidas és Epaminondas kölcsönös jóindulatát, tiszteletét, helyesebben és több joggal nevezhetjük ezeket bajtársaknak, akár mint vezéreket, akár mint tisztviselőket, mint azokat, kik folytonos küzdelmeikben inkább egymást, mint az ellenséget törekedtek legyőzni. Ennek valódi oka pedig érényök volt, melynek alapján tetteik után nem a dicsőséget, vagy gazdagságot keresték, mely a keserű és czivakodó irigységnek szülő anyja, hanem mert isteni szereptől lángolva, hazájokat már kora ifjúságoktól fogva ép önmagok által kivánták a fény és nagyság legmagasabb fokára helyezve látni, azért mindegyik a másiknak sikerét sajátjának tekinté. Mindazáltal a történetírók többsége azon véleményben van, hogy e benső barátság a mantineai hadjáratl kezdődött, melyben ama segédcsapattal vettek részt, a melyet Théba akkori barátainak és szövetségeseinek, a spártaiaknak segítségül küldött vala. Egymás oldalán állottak a hopliták soraiban és harcoltak az arkádiaiakkal, midőn pedig a spártaiak ama

szárnya, hol ők állottak, engedett és jórészt futásnak eredt, pajzsaikkal összezárkózva védekeztek a támadók ellen. Pelopidas előlről hét sebet kapván, a barátok és ellenségek holttesteiből képezett halomra rogyott. Epaminondas bár holtnak vélé, teste és fegyverei elé állá és egyedül vevé fel a veszélyes harczot számosakkal, elhátározván, hogy inkább meghal, mintsem elhagyja az elesett Pelopidast. Már veszélyes helyzetbe jutott, lándzsával mellén, karddal pedig karján kapott sebet, midőn a másik szárnyról Agesipolis, spártai király, segítségére jött és minden várakozás ellenére, mindkettőjüket megmenté.



Epaminondas.

V. Ez időszaktól kezdve a spártaiak ugyan névleg a thébaiak barátai és szövetségesei maradtak, tényleg azonban ez állam büszke öntudatosságát és hatalmát gyanús szemmel nézték, főleg pedig Ismenias és Androklidas pártját gyűlölték, melynek Pelopidas is tagja volt, mert előttök nagyon is szabadságszeretőnek és népiesnek látszott. Ekkor Archias, Leontidas és Philippus, olygarchikus érzelmű, gazdag, de szélsőségekre hajló férfiak, reábeszélük a lakoniai Phoibidast, ki seregével Boiótián keresz-

tül vonulóban volt, hogy foglalja el rögtönében a Kadmeiát,⁶ űzze ki az ellenpártiakat és az olygarchiát behozván, helyezze az államot a spártaiakhoz való függési viszonyba. Phoibidas beleegyezők, és a mit sem váró Boiotia-beliekre támad, ép a thesmophoriák⁷ ünnepén, a fellelgyárat elfoglalja, elragadja Ismeniaszt és Spártába viszi, hol nem sokára kivégzik.

⁶ Theba fellelgyára, Kadmos phoeniciai király építette, kitől nevét nyerte.

⁷ Demeter tiszteletére megtartott ünnep. Ez tanítá a monda szerint az embereket, hogy törvények szerint éljenek, a mit az ünnep görög elnevezése is jelez.

Pelopidas, Pherenikus és Androklidas sok másokkal futva menekülnek el és száműzetnek. Epaminondas azonban az országban marad, mert kicsinyelték, mint bölcselőt, ki cselekvésre képtelen, és mint szegényt, kinek befolyása nincs.

VI. A spártaiak ugyan megfosztották Phoibidast a parancsnokságtól, és százezer⁸ drachma birsággal róvták meg, de azért a Kadmeiát megszállva tartották. Minden görög csodálkozott e viszásság fölött, midőn a tetteket megbüntetik, tettét magát pedig jóváhagyják. A thébaiak elvesztvén hazai alkotmányukat, Archias- és Leontidastól leigázva, még csak nem is remélhettek szabadulást a zsarnokságtól, belátva, hogy azt a spártai uralom dárdái őrzik; és lehetetlenség lerontani, ha csak valaki azok szárazföldi és tengeri főhatóságának véget nem vet. Mind a mellett Leontidas emberei által értesülvén, hogy a menekültek Athénben tartózkodnak, ott úgy a nép rokonszenvét, mint a jóra való emberek tiszteletét kinyerték, titokban lest vetett nekik. Ismeretlen embereket küld oda, kik alattomosan megölik Androklidast, a többieket azonban elhibázzák. Együttal a spártaiak levelet intéznek az athéniekhez, meghagyván nekik, hogy ne fogadják be és ne segíeyezék a szökevényeket, hanem üzzék ki, minthogy a szövetségesek közös ellenségnek nyilvánították őket. Az athéniek azonban ősi és velök született emberszeretetöknél fogva mi jogtalanságot se követtek el a thébaiak ellen, hálásak akarván irányukban lenni, mert ők leginkább mozdították elő az athéni nép hazatérhetését, és mert határozatot hoztak, hogy ha egy athéni fegyveresen menne keresztül Boeotián a zsarnokok ellen, annak a boeotiaiak közül se látója, se hallója ne legyen.

VII. Pelopidas, noha a legifjabbak közé tartozott, egyenként is buzdítá a száműzötteket, de meg egybegyűlve is beszédet intézett hozzájuk, hogy gyalázat, nemtelenség hazájok leigáztatását és idegenektől való megszállását eltűrni, míg ők maguk megelégedvén azzal, hogy megmenekültek és életüket tengethetik, az athéniek határozataitól függenek és megaláz-

⁸ 78.780 korona.

kodva hizelegnek folyton azoknak, kik a nép nyelvén beszélni és azt meggyőzni képesek. Kell, hogy koczkáztassanak mindent legszentebb érdekeikért, és vegyék például Thrasybulus merészségét, erényét, hogy, valamint ő azelőtt Thébából felkerekedve buktatta meg Athénben a zsarnokokat, úgy viszont ők meg Athénből indulva ki, szabadítsák fel Thébát. E szavak által meggyőzette, titokban Thebába üzennek, hátra maradt barátaikhoz, közölve velök elhatározásaikat. Ezek helyeselték azt és Charon, a legtekintélyesebb köztük, beleegyezett, hogy házáat rendelkezésükre állítja; Phillidas pedig kivitte, hogy Archias és Philippus mellett, kik akkor polemarchok valának, irnok lett, Epaminondas meg már régóta eltölté a fiatalok szívét bátorsággal; a gymnasiumokban ugyanis serkenté őket, hogy támadjanak a spártaiakra és birkózzanak velök, azután, midőn látá, mint büszkélkednek fölényök és győzelmök felett, szemökre hányta, hogy szégyenleniök kellene inkább magokat azért, hogy rabszolgái azoknak, a kiknek erőre olyannyira fölötté állanak.

VIII. A cselekvés napja kitűzetvén, a száműzöttek elhatározták, hogy Pherenikos vezetése alatt Thriasiumba gyülekezzenek össze és várakozzanak, a fiatalok közül pedig néhányan előre haladjanak és menjenek be a városba. Ha pedig valami szerencsétlenség érné ezeket az ellenség részéről, a többiek mindnyájan gondoskodjanak, hogy se gyermekeik, se rokonaik szükségét ne lássanak. Pelopidas ajánlkozott legelőször, azután Melón, Damokleidas és Theopompos, mindnyájan az első házakból való férfiak, kiket odaadó barátság kötött össze, és a kik folyton versengtek a dicsőségért és bátorságért egymással. Összevéve tizenketten valának. Ezek búcsút vesznek a hátramaradóktól, küldöttet menesztenek Charonhoz és rövid felöltőben útra kelnek, vadász-kutyákkal meg hálókkel ellátva, nehogy gyanút ébresztszenek azokban, kikkel útközben találkoznak, és hogy úgy lássék, mintha czéltalanul kóborolnának, vadászgatnának. Midőn a tőlük előremenesztett küldött megérkezik Charonhoz és jelenti, hogy útban vannak, ez a veszély közeledtére nem változtatja meg elhatározását, hanem mint a féle derék ember, rendelkezésükre bocsájtja házáat. Egy bizo-

nyos Hipposthenidas, ki ugyan nem volt gonosz ember, sőt jó hazafi és őszinte híve volt a száműzötteknek, kinél azonban hiányzott az elhatározottság, merészség azon foka, melyet a válságos pillanat és a kezök ügyében levő vállalat megkövetelt, a már előtte álló küzdelem nagyságától megtántorodik. majd hosszú töprengés után belátja, hogy úgyszólván hanyatt-homlok mennek a spártaiak uralmának, és azok hatalmát szándékoznak megtörni, egynehány száműzött gyarló, üres reménységeire támaszkodva. Szó nélkül hazamegy tehát és barátainak egyikét Melónhoz, meg Pelopidashoz küldé azon üzenettel, hogy halasszák el a dolgot mostanság, várjanak jobb alkalomra és térjenek vissza Athénbe. A küldöttnek neve Chlidón volt, ez gyorsan hazafut, elővezeti lovát és a kantárt kéri. Felesége, minthogy nem tudja előteremteni, zavarában azt mondja, hogy barátai egyikének odakölcsonzé erre szóváltás, majd szitkozódás következik, és az asszony megátkozozza utazását, de még azokat is, kik küldték. Minthogy Chlidon ezzel a nap jó részét elhúzta-vonta, egyben, mert a történeteket is rosszra magyarázta, teljesen letesz útjáról és egyéb dolga után lát. Ily kevésbe múlt tehát, hogy e rendkívül nagy és dicső tett mindjárt kezdetben meg nem hiusult.

IX. Pelopidas és társai ezalatt parasztruhát öltve magokra s szétoszolva még nappal belopóznak a városba más és más úton. Minthogy ép télre fordult az idő, szél fútt és havazott, annál inkább is rejtve maradtak, mert legtöbben a zivatar miatt házaikba menekültek. Azok pedig, a kiknek gondjuk volt arra, hogy a történeendőket figyelemmel kísérik, fogadták az érkezőket és azonnal Charon házához igazították őket, a hol a száműzöttekkel negyvennyolczan voltak együtt. A zsarnokok dolga pedig így állott. Irnokuk, Phillidas, tudomással birt a száműzöttek tervéről, mint azt elbeszéltük, és mindenben segédkezet nyújtott nekik. E napra már régóta meghívta Archiast és társait egy társas mulatságra, úgyszintén néhány könnyű vérű asszonyt is, azon szándékkal, hogy az élvezetek-től elernyedve s a bortól elázva, a száműzöttek kezére szolgáltatja őket. De még nem voltak teljesen részegek, midőn ugyan való, de bizonytalan és kellőkép meg nem erősített

jelentés jutott hozzájuk a száműzöttek felől, hogy a városban rejtőzködnek. Phillidas másra tereli a beszélgetést, Archias azonban egyik szolgát elküldi Charonhoz, azon parancssal, hogy rögtön jöjjön hozzá. Már beesteledett, és Pelopidas meg társai a házban fölkészülődtek, felöltötték vértjeiket és fölcsatolták kardjaikat. Egyszerre kopogtatnak az ajtón, valaki odaszalad és megtudja a szolgától, hogy a polemarchok hivatják Charont, és ezt odabent egészen megrémülve jelenti. Mindnyájan arra a gondolatra jönek, hogy tervök el van árulva, és ők mindnyájan veszve vannak, a nélkül, hogy bármit is tettek volna, mi bátorságukhoz méltó lenne. Daczára ennek, megállapodnak, hogy Charon engedelmeskedjék és jelenjék meg egész gyanútlan a polemarchok előtt. Az egyébként vitéz és a veszélyekkel szemben rendíthetlen, merész Charont e pillanatban az összeesküvők miatt aggodalom szállja meg és fájdalmasan érinti ama gondolat, hogy az árulás gyanúja ő reá száll az esetben, ha annyi derék polgár el találna veszni. Midőn távozni készül, előhossa nevének szobájából még kiseded, de szépségre s erőre kortársai közül kiváló fiát és odaadja Pelopidas kezébe, hogy bánjék azzal ellenséggként és ne kimélje, ha csalárdság vagy árulás derülne ki rája. Charon fájdalma és nagylelkűsége sokakat könyekre indít, de mindnyájan méltatlankodnak azon, hogy közülök bárkit is oly gyávának és a jelen veszélylyel szemben oly csüggedtnek tart, hogy őt valamivel gyanúsíthatná vagy egyáltalán vádolhatná, kéri egyúttal, hogy fia sorsát ne csatolja az övékéhez, hanem a bekövetkezendő eseményektől eltávolítva, helyezze bátorságba, hogy a zsarnokoktól megmenekülvén, hazájának és barátainak bosszúlója lehessen. Charon azonban kinyilatkoztatja, hogy fiát nem távolítja el, mert találhat-e dicsőbb életet és üdvöt részére, mintha atyjával és annak annyi barátaival együtt szennytelen halál éri. Majd az istenekhez fohászkodik, társait megöleli és bátorítja, aztán eltávozik, miközben összeszedi magát, és oly arckifejezést, hanglejtést törekszik felvenni, mely lényegesen eltér ama lelki állapottól, melyben leledzik.

X. Midőn a polemarch házának ajtajához érkezik, Archias és Philippos elibe mennek. «Charon, így szólítja meg őt

Archias, hallottam, hogy bizonyos egyének titkon a városba jöve, itt rejtőzködnek és néhány polgár velök czimboráskodik». Charon eleinte zavarba jő, majd azt kérdezi, hogy kik azok, kik bejöttek és kik rejtegetik őket, aztán hogy látja, hogy Archias semmi biztosat sem tud mondani, mindjárt gyanítja, hogy a feljelentés nem a beavatottaktól eredt. «Vigyázzatok, felelé, hogy üres hírekkel zavarba ne hozzanak titeket. De azért vizsgálatot fogok tartani, mert nem szabad semmit se kicsinyelni». E szavait a szintén jelenlevő Phillidas helyesli és Archiast visszavezeti, majd színborral erősen itatja és a dőzsölést az asszonyok megjelenésének reményével élesztgeti. Midőn Charon lakására visszatér, barátait elszánva találja, nem hogy győzelmet, vagy menekülést reméljenek, hanem hogy dicsően haljanak meg, miután az ellenség közt nagy vérengzést vittek véghez, a valót csakis Pelopidasszal közli, míg a többieket költött beszédekkel tartja, hogy Archiasszal más tárgyak felől értekezett. Az első vihar alig vonult el, már is egy másodikat zúdított az összeesküvőkre a sors. Athénból ugyanis Archias főpaptól a hasonnevű Archiashoz, ki ennek barátja és házigazdája volt, egy bizonyos egyén levelet hozott, mely már nem üres és téveteg gyanút tartalmazott, hanem az egész vállalkozásnak minden részletét pontosan, a mint az később ki is derült, jelezte. Archias részeg volt már, midőn a levél vivőjét elibe vezették, ez a levelet átadván, így szólt: «E levél küldője meghagyá, hogy azt azonnal olvasd el, mert fontos ügyekről szól». Archias mosolyogva felelé: «Eh, várhat a fontos ügy holnapig!» és a levelet átvevén, vánkosa alá tévé, aztán folytatá Phillidasszal megkezdett beszélgetését. Ez a szava közmondássá lett s máig is használatos a görögöknél.

XI. Midőn a cselekvésre alkalmas időt elérkezettnek vélik, az összeesküvők két csoportra oszlanak. Az egyik Pelopidasszal és Damoklidasszal élén az egymáshoz közel lakó Leontidas és Hypates ellen indul, Charon meg Melón pedig Archias és Philippos ellen. Vértjök fölé női ruhát öltenek, sűrű erdei és törpe-fenyőkoszorúkat tesznek fel, hogy arczokat elfödjék. Azért, midőn az étkező ajtaja előtt megjelennek, kezdetben láрма és tapsolásban törnek ki a mulatozók, azt hivén, hogy

a régen várt nők érkeztek meg. De midőn azok az étteremben körültekintve, az asztalok körül fekvőket jól felismerik, kardot rántanak és az asztalokon át Archiasra meg Philipposra rohannak s megmutatják, hogy kicsodák. Phillidas tanácsára a vendégek közül néhányan csöndben maradnak, a többiek azonban kísérletet tesznek, hogy a polemarchokkal együtt védelmezzék magokat és felállnak, de részegségök miatt könnyűszerrel elbánnak velök. Pelopidásnak és társainak azonban nehezebb dolguk akadt, mert Leontidast, a józan és bátor embert támadták meg. Ajtaját már csukva találják, mert aludt, és sokáig kopogtatnak, a nélkül hogy valaki meghallotta. Végre, nagy nehezen, egy szolga észreveszi és előjön a ház belsejéből, hogy a závárt félretolja. De alig hogy enged az ajtó és kinyílik, betörnek azon át csoportosan, a szolgát földre terítik és a hálószoza felé rohannak. Leontidas a láрма és tolongásból gyanítja az esetet, felugrik, kirántja a kardját, de elfelejti a lámpát kioltani, hogy így az összeesküvők a sötétben egymásba ütközzenek. Miután az erős világításnál meglátták, hálószozája ajtajáig elibök megy, és az első belépőt, Kaphisodorust, egy vágással leteríté. Midőn ez lerogyik, másodszor Pelopidasszal kel tusára. De az ajtó szűk volta és az útban heverő Kaphisodorosnak holtteste a küzdelmet nehezé és fárasztóvá teszi. Végre Pelopidas győz és megölvén Leontidast, társaival együtt egyenest Hyppotes ellen indul, és annak házába hasonló mód betör. Hyppotas azonban hamarosan nesztét veszi és szomszédaihoz menekül, de ezek nyomban követik, elfogják és megölik.

XII. Miután ezeket keresztül vitték és Melón csapatával egyesültek, izentek Attikába, az ott hátramaradt száműzötteknek, felhívták a szabadság védelmére a polgárokat és felfegyverezték a hozzájuk csatlakozókat. E célból a csarnokokban felfüggesztett fegyvereket elvevék és a házuk körül levő lándzsamag kardkovácsok műhelyeit feltörék. Segélyökre jött csapattal Epaminondas meg Gorgidas is, kik szép számban gyűjtöttek össze fiatalokat és az öregebbek közül a derekabbakat. Majd az egész város megmozdul, nagy láрма keletkezik, a házakat kivilágítják és az utczákon lótnak-futnak. De a nép

tömegesen nem gyülekezik össze, mert a történetek miatti rémületében és bizonytalanságában a nap jöttét várja. Ugy látszik, a spártaiak vezérei hibát követtek el, hogy rögtön össze nem gyülekeztek és támadást nem intéztek az összeesküvőkre. Mert ezek őrserege ezerötyszáz emberből állt és a városból is sokan hozzájuk pártoltak. De a kiabálás, a fáklyák fénye és a nép összecsoportosulása nagy félelembe ejtette őket, úgy, hogy nyugton maradának, csak a Kadmeiát iparkodván megtartani. Napkeltével megjelentek Attikából a menekültek fegyveresen és a nép gyűlésre sereglett össze. Epameinondas és Gorgidas vezették be Pelopidast és társait, a papok környezetében, kik áldozati füzéreket vittek és felhívták a polgárokat, hogy keljenek a haza és az istenek védelmére. E látványra az egész gyülekezet örömrivalgás és taps közt felemelkedik és mint jóltevőit, megmentőit fogadja a férfiakat.

XIII. Pelopidas ezután, hogy Melónnal és Charónnal együtt boiotarchnak választatott, mindjárt ostrom alá vette a fellegvárat és minden oldalról támadást intézett ellene, iparkodván elűzni a spártaiakat és felszabadítani a Kadmeiát, mielőtt Spártából sereg érkezne. És csak annyi idővel előzta meg ezt, hogy a helyőrségnek szabad elvonulást engedvén, ez Megarában találkozott Kleombratossal, ki is nagy hadi erővel sietett Théba ellen. A spártaiak, a három harmostes közül, kik Thebában valának, Hermippidást és Arkissost halálra ítélték, a harmadikat, Lysanoridast pedig súlyos pénzbírságban marasztalták el, ki is önként elköltözött Peloponnésusból. E felszabadítást a görögök Thrasybulus tette testvérének nevezék el, mert ugyanoly bátorsággal, ugyanoly veszélyek és küzdelmek közt hajtották végre, mint az, és a szerencse hasonló módon sikerrel koronázta. És valóban nem is lehet egykönnyen másokat felhozni, kik oly kevesen oly sokat, ily elhagyatottan oly hatalmasokat, tisztán bátorsággal és vitézséggel meggyőztek volna és hazájoknak nagyobb előnyöket vívtak volna ki. E vállalatot még dicsőbbé tette azon változás, melyet az a közügyekben előidézett. Mert ama háború, mely megsemmisítette Spárta tekintélyét és véget vete tengeri, meg szárazföldi uralmának, azon éjjel kezdődött, a melyen Pelopidas, nem egy

őrséget vagy erődöt, avagy fellegvárat kerített hatalmába, hanem tizenketted magával egy házba belépven, ha ugyan szabad az igazságot költői hasonlatba burkolni, feloldá és összezúzá a spártai uralom bilincsét, mely eddig feloldhatatlannak és törhetetlennek látszott.

XIV. Midőn a spártaiak nagy sereggel Boiotiába betörték, az athéniek úgy megrémültek, hogy lemondottak a thébaiak szövetségéről és a boiotok pártosait törvény elé állítván, néme-lyeket kivégeztek; másokat száműztek, vagy pénzbírságra ítélték. Ily módon rosszul álltak a thébaiak ügyei, senki se jöven segíélyekre. Történetesen Pelopidas és Gorgidas voltak akkor boiotarchok; ezek arra törekeshnek, hogy újra vizsályt támaszszanak az athéneiek és spártaiak közt, és e célra a következő csellel éltek. A spártai Sphodrias, a hadi dolgokban nevezetes és híres, de e mellett könnyű elméjű és üres reményekkel meg dőre becsvágygyal eltelt ember, visszamaradt Thespiáénál^o egy csapattal, hogy a thebaiaktól elpártolókat magához vegye és segíelyezze. Pelopidas saját elhatározásából titokban egy kereskedőt küld hozzá barátai közül pénzzel és oly ajánlattal, mely nagyobb hatással volt reá, mint a pénz: hogy fogjon inkább nagyobb vállalatokba, csapjon váratlanul a Piraeusra, melyet az athéniek őrizetlen hagynak és kerítse azt hatalmába. A spártaiaknak mi sem lesz kedvesebb, mint Athén elfoglalása, a thébaiak pedig neheztelnek az athéniekre, kiket árulóknak tartanak és nem fognak nekik segítséget nyújtani. Sphodrias végre enged a rábeszélésnek és katonáival fölkerekedvén, éjnek idején betör Attikába. Egész Eleusisig hatol, de itt katonái, mert terve nyilvánvaló lett, bátorságukat vesztik, visszatér tehát Thespiába, miután a spártaiakat egy kelletlen és súlyos háborúba bonyolította.

XV. Ennek folytán az athéniek ismét készségesen szövetségre léptek a thébaiakkal; majd biztosították tengeri uralmokat, és körülhajózáván, az átpártolásra hajlandó görögöket magokhoz csalogatták. Az alatt a thébaiak magukban küzdöttek a spártaiakkal napról-napra, csatáik ugyan nem voltak

^o Boiotiai város a Helikón lábánál.

nagyok, de ezek nagy tauulságot és gyakorlatot nyújtottak, feltüzelték bátorságukat, megedzették testöket, megszokván a küzdelmeket, egyben gyakorlatra és öntudatra tettek szert. Állítólag ezért mondá a spártai Antalkidos Agesilaosnak, midőn ez Boiotiából megsebesülve tért vissza: «Ugyan szép tandíjat kaptál a thébaiaktól, azért hogy akaratum ellenére megtanítád őket harczolni, hadat viselni». Igazában azonban nem Agesilaos volt mesterök, hanem azok, kik éles elmével alkalomszerűleg, tapasztalatilag az ellenségre uszíták a thébiaikat, mint a vadászkutyákat szokták, majd pedig, ha megízlelték a győzelmet és bátorságra gyúltak, egész biztonságban visszavezetik őket. Ezek közül a legnagyobb dicsőség Pelopidast illeté. Mert ama naptól kezdve, hogy első ízben a sereg vezérévé nevezték ki, egy év se múlt el a nélkül, hogy vagy a szent sereg parancsnokává, vagy leggyakrabban boiotorchosszá ne választották volna, s e tisztet mindhalálig viselte. Plataiánál és Thespiánál történt meg a spártaiak leveretése és megfutamodása, ez alkalommal Phoibidas is életét veszté, ki a Kadmeiát elfoglalta vala. Pelopidas Tanagranál is megverte őket és Panthoidast, a harmostest, megölte. E küzdelmek a győzők önbizalmát és bátorságát emelték ugyan, de nem verék le teljesen a meggyőzöttek önhittségét. Mert ezek nem valának nyílt ütközetek, vagy csaták, melyekben szokott és rendszeres hadállást foglalnak el az ellenfelek, hanem inkább alkalmi meg-rohanások, melyekben a thébiaiak majd hátráltak, majd az ellenséget űzni kezdték, majd összecsapva vele, vívtak ki sikereket.

XVI. De a tegyrai¹⁰ csata, mely mintegy előjátékát képezte a leuktrainak, nagy dicsőséget szerzett Pelopidasnak, mert sem vezértársai vitássá nem tehatték sikerét, sem az ellenség nem talált ürügyet a vereség elleplezésére. Orchomenos városa a spártaiakhoz pártolván, ezektől biztonságára két ezredet kapott, ezért Pelopidas mindig leselkedett reá és várta a kedvező alkalmat. Midőn meghallá, hogy az őrsereg hadmenetre kelt Lokrisba, azon reményben, hogy a várost őrizet nélkül találja,

¹⁰ Boiotiai város Apolló jósdájával.

útra kelt a szent sereggel és kevés lovassal. A városhoz közeli-
lítvén, egy spártai csapatot talált ott, mely a helyőrség felvál-
tására jött, visszavonult tehát seregével Tegyrán keresztül, az
egyedüli járható úton, mely a hegyek körül vezetett. Mert a
Melas folyó, mely mindjárt eredetétől kezdve hajózható tavak
és mocsarak közt tekereg, az egész közbeeső területet járhat-
lanná teszi. Nem messzire a mocsáron alul van a tegyrai
Apolló temploma és nemrég óta elhagyott jósdája, mely azon-
ban egész a méd háborúig virágzott, a midőn Echekrates volt
főpapja. A rege szerint itt született ez isten. A közellevő
hegyet is Délosnak nevezik, hol megszűnik a Melos folyó ki-
áradása. A templom háta mögött két patak csörgedezik, ezek
vize bőségre, édességre és üdeségre csodálatos. Az egyiket
még ma is Phoinixnek (pálma), a másikat pedig Elaiának
(olajfa) nevezzük. Így hát az istennő nem két fa, hanem két
patak közt szült volna. Közel van ide a Ptóon hegy is, így
nevezve a borzadálytól, melyet állítólag egy vadkannak rö-
gtöni megjelenése keltett fel az istennőben. Azonkívül e vidék
a Python¹¹ és Tityos történetét alkalmas összeköttetésbe hozza
az isten születésével. De mellőzöm a többi számos bizonyíté-
kot. Mert a hazai hagyomány nem helyezi ezen istent azok
közé, kik eredettel birnak és csak átváltozás útján jutnak
halhatatlanságra, mint Herakles és Dionysos, kik erényeik
miatt vetették le a halandó és a szenvedésnek alávetett anya-
got, hanem Apollo egyike az örökkévaló és származás nélküli
isteneknek, ha ugyan ily fontos dolgokban a legrégibb és leg-
bölcsebb emberek hagyományaira támaszkodhatunk.

XVII. Ép Tegyra előtt bukkannak egyidejűleg egymásra
a thébiaiak, kik az orchomeniai területről vonultak vissza, és
a spártaiak, kik az ellenkező oldalon tértek vissza Lokrisból.
Mihelyt ezeket megpillantják, a mint a szorosokból kibonta-
koznak, valaki Pelopidashoz fut és azt mondja: «Az ellenség
kezei közé jutottunk». «Talán, felelé ez, inkább azok a miéink

¹¹ Python egy nagy kigyó, mely a delphi jósdát őrizé és magát
Apollót is feltartóztatá, hogy abba belépjen, a miért agyonnyilazá. Tityost,
Jupiter fiát, ki Latonával erőszakoskodott, ennek gyermekei hasonló
sorsra juttatták.

közé». Azonnal megparancsolja az utócsapatnál levő lovasságnak, hogy vágtsasson előre rohamra. Maga pedig a hoplitákat, kik háromszázan vannak, szorosan összezárkóztatja, ama meggyőződésben, hogy bárhova intézzen is támadást, keresztül fogja törni az ellenséget, noha az számra fölötte áll. Két morája volt itt a spártaiaknak; egy *mora*, mint Ephoros mondja, ötszáz emberből áll, Kallisthenes¹² szerint hétszázból, mások, köztük Polybios szerint, kilencszáz emberből. De bátran is mentek a spártaiak polemarchjai Gorgoleón és Theopompos a thébaiakkal szembe. A támadás, főleg a hol a két fél vezére állt, nagy hévvel és erővel ment végbe. Először is a spártaiak polemarchjai esnek el, kik együtt törnek Pelopidasra, majd azok, kik környezik őket, hullanak el a csapások alatt, ekkor rémület szállja meg az egész sereget és szétválva utat nyit a thébaiak előtt, hogy kedvök szerint előre törhetnek és keresztül haladhatnak, de midőn Pelopidas a nyitott úton nyomul azok ellen, kik még ellenállanak és rajtok áttörtetve szórja maga körül a halált, ekkor mindnyájan hanyatthomlok futásnak erednek. Az üldözés azonban nem terjed messzire, mert tartottak a thébaiak a közel levő orchomenosiaktól és a spártaiak felváltó seregétől. Annyit azonban kierőszakoltak, hogy a győzelmet biztosították és a megvert seregen vonultak keresztül. Majd győzelmi jelet állítanak, a halottakat kifosztják és büszke önérzettel térnek haza. Mert tényleg a spártaiak eddigi számos hadjárataik folyamán, melyeket akár görögökkel, akár pedig a barbárokkal viseltek, soha nem szenvedtek vereséget csekélyebb számú ellenségtől, ha nagyobb erővel rendelkeztek, sőt még akkor se, ha egyenlő erővel vívtak nyílt csatát. Azért bátorságra ellenálhatatlanok voltak és már hírnevökkel is rémületbe ejtették ellenfeleiket, kik még egyenlő erővel is képteleneknek tarták magukat megfelelő előnyöket kivívni, ha a spártaiakkal összetűztek. E csata tanítá meg legelőször a többi görögöket, hogy nemcsak az Eurotas, a Babyka és Knakion közti területen teremnek harczbiró, bátor férfiak, hanem ama népeknél is, hol oly ifjak születnek, kik röstellik a mi

¹² Aristoteles tanítványa, Nagy Sándort Ázsiába kíséré, hol ez őt összeesküvés miatt kivégezteté.

gyalázatos, merészek arra, mi dicséretes és a megszólást inkább kerülük, mint a veszedelmet, mert ezek a legfélelmeesebbek az ellenség előtt.

XVIII. A szent sereget, állítólag, Gorgidas szervezte először. Háromszáz válogatott férfiból állt, kiknek élelmet, tartást és táborhelyet a Kadmeiában a város adott, azért hívták a város seregének, mert akkoriban tulajdonkép a fellegvárakat városoknak nevezték. Némelyek azt állítják, hogy e csapatot szeretőkből és kedveseiből állították össze. Említik e mellett Pammenes egy tréfás mondását is, hogy Homer Nestora nem értett a taktikához, midőn elrendelé a görögöknek törzsek és czéhek szerinti osztályozását:

Hogy törzs védje a törzst s nemzetség védje nemét meg,

holott a szeretőt kedvese mellé kellett volna állítania. Mert a törzs- és czéhbeliék a veszélyek közt édes keveset törődnek egymással, míg a szeretet kötelékei által összefűzött csapat feloldhatatlan és szétválaszthatatlan, a midőn egyrészt a kedves iránti szeretet, másrészt a szégyenérzet, hogy gyalázatba ne kerüljön a szerető szemei előtt, készíti őket szembeszállni egymásért a veszélyekkel. És ez éppen nem csodálható, a mennyiben ezek jobban restelkednek a távollevő szeretőtől, mint bárki más jelenlevőtől, mint ama harczos, kit ellenfele leterített és már meg akart ölni, esdekelve kérte ezt, hogy mártsa mellébe kardját: «Nehogy, monda, szeretőm szégyenelje magát holttestem előtt, ha látja, hogy hátul kaptam sebet». Mondják, hogy Iolaos, Herakles szeretője is részt vett ennek küzdelmeiben és oldalán harczolt. Aristoteles azt állítja, hogy még az ő idejében is a szeretők és kedveseik Iolaos sirjánál szoktak kölcsönös hűségesküt tenni. Valószínű tehát, hogy e csapatot azért nevezték szentnek, a mennyiben Plató is a szeretőt az istenség által föllelkesített barátoknak nevezi. Mint mondják, a szent sereg egész a chaeroneai csatáig győzhetetlen maradt. Midőn e csata után Fülöp megtekinté a holtakat, megállapodott ama helyen, hol a háromszázak feküdtek, szemben az ellenséggel, lándzsákkal átdöfött mellel, mindnyájan fegyveresen egymás oldalán, elbámult és megtudván, hogy

ez a szeretők és kedveseiknek csapata volt, könnyezve mondá : «Vesszenek nyomorultan, a kik gyanúsítani merik e férfiakat, hogy bármi gyalázatot is követtek el vagy szenvedtek».

XIX. Különben a thébaiak e szeretkezése, nem Laios szenvedélyétől veszi eredetét, mint a költők állítják, hanem a törvényhozóktól, kik a thébaiak indulatos és zabolázatlan természetét már gyermekkoruktól kezdve meg akarván szelidíteni és lecsendesíteni, elrendelik a fuvola használatát, úgy a komoly, mint játszi foglalkozások közt, azt tiszteletben meg elsőségben részesíték és a palæstrákban is feltűnően fejlesztették iránta a vonzalmat, ezáltal mérsékelvén a fiatalok erkölcsseit. És e tekintetben helyesen jártak el, hogy városuk védőjévé azon istennőt tették, ki állítólag Arestól és Aphroditétól született,¹³ mert mindenütt, a hol a harczy kedv és bátorság szoros összeköttetésben áll és együtt jár a reábeszéléssel és a Charisokkal, ott található a legtokéletesebb alkotmány, a mely az öszhang törvényeinek leginkább hódol. Gorgidas e szent sereget az első sorokba osztá és a hopliták phalanxa élére állítá, ezáltal nem tevő szembeszökővé e férfiak bátorságát, nem használá ki erejüket a közös cselekvésre, a mennyiben szét volt tagolva és erősen összekeverve silányabb csapatokkal. Pelopidas azonban, midőn ezek vitézsége Tegyránál oly fényesen kitűnt, hol is magukban és szemei előtt küzdöttek, nem választá és szélyeszté el többé őket, hanem mint önálló hadtestet használá fel s a legnagyobb veszélyeknek tevő ki. Mert, valamint a lovak, ha kocsi elé összefogatnak, gyorsabban futnak, mintha magánosan vannak, nem mintha erősebben nekirugaszkodva, a levegőt könnyebben szelnék, már számuknál fogva is, hanem mert az egymásközi verseny feltűzeli indulatukat, így azt tartá, hogy a derék emberek, kik egymást kölcsönösen ösztönzik a dicséretes tettekre, több haszonvehetőséget és erélyt tanúsítanak a közös munkában.

XX. A spártaiak minden görög néppel békét kötván, immár egyedül a thébaiak ellen folytatták a háborút. Kleombrotos király tizezer hoplita és ezer lovas élén betört ország-

¹³ Harmonia Kadmos thébai király néje.

gukba. Immár nem abban a veszélyben forogtak a thébaiak, mint ennek előtte, hanem a végpusztulás fenyegetésével, annak hirdetőjével állottak szemben, és oly rémület szállta meg Boiotiát, minő még soha. Midőn Pelopidas kijött házából, neje sirva kíséré ki és kéré, hogy gondoljon életével: «Ily tanácsot, válszoló erre, csak közembereknek kell adni, a vezéreknél ellenben, hogy gondoljanak másokéval». A táborba érkezve és egyenetlenségben találva a boiotarchokat, mindjárt Epaminondas pártjára állt, ki arra szavazott, hogy csatát kell az ellenségnek ajánlani. Mert noha Pelopidas nem volt boiotarchnak megválasztva, csak a szent sereg parancsnoka volt, de bíztak benne, a minthogy meg is érdemlé az a férfiú, ki annyi tanújelét adá hazájának szabadságszeretete felől. Midőn elhatározáék, hogy csatát koczkáztatnak és Leuktránál a spártaiakkal szemben táborozának, Pelopidasnak álmában látomása lőn, mely szerfölött zavarba hozá. A leuktrai síkon állanak Skedasos leányainak sirhalmai, kiket e helyről Leuktridáknak neveznek, mert miután spártai idegenek meggyalázták őket, itt temették el. Ily gyalázatos és törvénytíró tett elkövetése után, az atya, hogy igazságot Spártában nem nyert, megátkozta a spártaiakat és kioltotta életét a hajadonok sirján. Azóta jóslatok, meg jövendölések szüntelen óva intették a spártaiakat, hogy őrizzék meg és óvják magokat a leuktrai bosszútól, mit azonban a nép nem igen értett meg, (de meg a hely miatt is kétség forgott fenn, mert Lakoniában is van a tenger mellett egy kis város, melyet Leutrának neveznek, meg Arkadiában, közel Megalopolishoz, szintén létezik egy hasonló nevű helység. Különbön is e sajnos esemény sokkal régibb keletű a leuktrai ütközetnél.

XXI. Nos, midőn a táborban aludt Pelopidas, úgy rémlett előtte, mintha e hajadonokat látná sirjaik körül jajveszékelve és átkot szórva a spártaiakra, majd meg Skedasost, ki meghagyá néki, hogy leányainak áldozzon föl egy szőke szüzet, ha meg akarja győzni az ellenséget. E meghagyást oly borzasztónak és törvényellenesnek tartotta, hogy mihelyt fölkel, azonnal közlé azt a jósokkal és parancsnokokkal. Némelyeknek ez volt a véleményök, hogy nem szabad e parancsot

tekinteten kívül hagyni, vagy engedetlenséget tanúsítani. Hivatkoznak a régiebb időkben Menoikeusra,¹⁴ Kreon fiára, és Makariára,¹⁵ Herakles leányára, az újabb időkben pedig a bölcs Pherekydesre, ki a spártaiaktól megöletvén, bőrét a spártai királyok, jóslat folytán, megőrizték, Leonidasra, ki egy jóslatnak engedelmeskedve, úgyszólván Hellas üdvéért áldozta fel magát, és végre azon ifjakia, kiket Themistokles a salamisi tengeri ütközet előtt Dionysos Omestesnek tiszteletére megöletett; mindezeket a siker később igazolta. Felhozzák azt is hogy Agesilaus, mint Agamemnon ugyanazon helyről ugyanazon ellenség ellen hadrakelve, az istennő¹⁶ lányát kéré tőle áldozatul, a midón Aulisban, alvás közben, ugyanazon látomása volt. De minthogy az gyengeszívúségből nem adta oda, hadjárata balul, szégyenletesen ütött ki. Mások ellenben őt lebeszélni törekednek, hogy ily barbár és törvénytíró áldozat nem lehet kedves a fensőbb és fölöttünk levő istenek egyikének se. Mert most nem typhonok és gigasok uralkodnak, hanem az istenek és emberek atyja. Hisz valóban balgaság azt hinni, hogy az istenségek az emberek vérében, legyilkolásában örömeiket lelik, ha pedig ilyenek léteznének, ezekre mint tehetetlen lényekre, nem kell gondot vetni, mert csak a gyenge és gonosz lélekben fogamzanak és gyökerezhetnek meg ily esztelen, szörnyű kívánságok.

XXII. Mig a főnökök ily vitában voltak és Pelopidas egyáltalán nem tudta mittevő legyen, egy kanczacsikó megugorván a menetből, a táboron keresztül vágat, és midőn ép elébök ér, egyszerre megáll. Mindenkinek figyelmét magára vonta, sörényének csillogó vörhenyeges fénye, büszke délczeg tartása és bátor nyerítése által. Theokritos, a jó, egyet gondol és odakiált Pelopidashoz: «Ime, itt jó áldozatod, szerencse fia!

¹⁴ Midón a hét vezér Thebát ostromolta, Teiresias azt jóslta, hogy a thébaiak csak azon esetben győznek, ha Kréon király fia, Menoikeus, magát Aresnek feláldozza, a mit ez meg is tett.

¹⁵ A heraklidáknak a jóslat csak úgy ígért győzelmet Euristheus ellen, ha valaki magát feláldozza a közjóért, mire Makaria rászánta magát a halálra.

¹⁶ Artemis (Diana).

ne várjunk mi más szűzre, ám vedd és áldozd fel azt, a mit maga az isten ad». Erre megfogják a lovat és a szűzek sirjaihoz vezetik, majd imaközben felkoszorúzzák és örvendezve feláldozzák. Azután közhírré teszik a táborban Pelopidas látomását és az áldozást.

XXIII. Az ütközetben Epaminondas a balszárnyon ferde csatavonalt képezett, azon czélból, hogy a többi hellénektől minél távolabb tartsa a spártaiak jobb szárnyát, ő maga pedig Kleombrotost egész erejével megtámadván, oldalt foghassa és visszaszoríthassa. Midőn az ellenség észreveszi e mozdulatot, azonnal csatarendjének megváltoztatásához lát, jobb szárnyát kiterjeszti, hogy nagy számára támaszkodva, elnyomja és körülkerítse Epaminondast. De Pelopidas e pillanatban előrohan és a háromszázzal futó lépésben megelőzi Kleombrotost, mielőtt ez szárnyát kifejleszthetné, vagy ismét összevonhatná és zárt csatasort képezhetne, és a spártaiakra tör, kik nincsenek sorakozva, hanem össze-vissza vannak zavarodva, ámbár a spártaiak, a hadügyeknek e mindenekfelett ügyes művészei és tanult mesterei, mire se képezték és szoktatták magukat annyira, mint arra, hogy ne tévelegjenek és össze ne zavarodjanak az esetben, ha a csatarend megbomlanék, hanem hogy a sorokban mindnyájan kölcsönösen támogassák egymást és zárkózzanak össze, és a hol történetesen veszély állt be, maguktól állítsák helyre a rendet, és harcoljanak mint azelőtt. Ekkor azonban Epomeinondas phalanxa csak ezekre magukra tör, és a többieket mellőzi, Pelopidas pedig hihetetlen gyorsasággal és vakmerőséggel terem a hadsorok között. Önbizalmuk és tudományuk annyira megrendült, hogy a spártaiakat, oly vereség és öldöklés érte, a minő eleddig soha sem. Azért, noha Epaminondas volt a boiotarch, nem pedig Pelopidas, és bár amaz az egész hadsereg vezére volt, ez meg csak egy kis osztály parancsnoka, közös részök volt e győzelem és siker dicsőségében.

XXIV. Mint boiotarchok most együttesen betörték Peloponnesusba, hol a népek legtöbbjeit maguk részére vonták és elpártoltatták a spártaiaktól Élist, Argost és Arkadiát teljesen, sőt magának Lakoniának legnagyobb részét is. Már a téli

napéjegyen közelített és az utolsó hónapból csak kevés nap volt hátra, midőn a következő hó elején másoknak kelle az uralmat átvenni, és halálbüntetés volt azokra szabva, kik azt át nem adják. A többi boiotarchok félve e törvénytől, de a telet is kikerülni szándékozván, iparkodtak haza vezetni a sereget. Pelopidas azonban, mindjárt Epaminondas nézete mellé állt, és felbuzdítván polgártársait, Spárta ellen vonult, majd átkel az Eurotason, számos városaiakat elfoglalja és az egész vidéket a tengerig elpusztítja, hetvenezer hellénből álló hadsereg elén, melynek kevesebb mint tizenkettedrészét képezték a thébaiak. Azonban e férfiak dicsősége eredményezte azt, hogy nyilvános rendelet vagy közhatározat nélkül hallgatag követték a szövetségesek parancsukat. Mert úgylátszik, első és legkorlátlanabb törvény az, hogy a ki megmentése végett másra szorúl, természetsszerűleg veti magát annak uralma alá, a ki képest őt megmenteni. Valamint a kik derült időben hajónak, vagy a kikötőben horgonyoznak, fennhéjázva fitymálólag viselék magukat a hajó-kormányosokkal szemben, de ha vihar vagy veszély éri őket, csak azokra függesztik tekintetüket, csak azokba helyezik reményüket; ép így az argivok, elisiék és arkádiaiak is közgyűléseiken ugyan versengtek, vitáztak a thébaiakkal a fővezérlet miatt, de a küzdelmekben és veszélyek alatt, önkényt engedelmeskedtek ezek vezéreinek és követék parancsait. E hadjárat alatt egész Arkádiát egy állammá egyesítették és elszakítván a spártaiaktól a messénei területet, melyet azok maguk közt felosztottak, a régi messenieket visszahívták és a helyreállított Ithoméba telepítették.

Hazatértökben a kenchreaiak területén meggyőzik az athénieket, kik a szorosok körül megtámadák közlről őket és az átvonulást megakadályozák.

XXV. E tetteik folytán az egész világ nagyrabecsülte vitézségüket és csodálta szerencséjüket, azonban polgártársaik. meg politikai ellenfeleik irigysége, mely az ő dicsőségekkel együtt növekedett, számukra méltatlan és illetlen fogadtatást készített. Mert visszatérve mindketten főben járó perbe kerültek, hogy noha a törvény rendelete szerint a boiotarchiát még az év első havában, melyet Bukatiósnak neveznek. kelle átad-

niok az új boiotarchoknak, azt egész négy hónappal meghossz-
szabították, a mely idő alatt t. i. Messene, Arkádia és Lakonia
ügyét rendezték.

Pelopidas került először törvény elé, és ezért nagyobb
veszélyben is forgott, de mindkettőjüket felmentették. Epami-
nondas ezen alávaló vádaskodást szeliden tűrte, ama meggyő-
ződésben, hogy a bátorság és nagylelkűség egyik fő kelléke :
a politikában a rossz akaratért boszút nem forralni. Pelopidas
azonban, ki természeténél fogva indulatosabb volt, de barátai
is ingerelték, hogy álljon boszút ellenségein, erre a következő
alkalmat ragadta meg. Menekleidas a szónok, egyike volt
azoknak, kik Pelopidasszal és Melónnal Charon házába gyűltek
össze, de midőn a thébaiak nem méltatták hasonló tiszteletre,
az egyébként rendkívül ügyes, de gonosz indulatú és féktelen
szónok e tehetséget arra használta fel, hogy a felette állókat
rágalmazza és alattomosan vádolja, a mivel ama fenti per után
sem hagyott fel. Epaminondasnak meghiusítá boiotarhosszá
való választását és huzamos ideig ellene működött a politikai
téren. Pelopidast illetőleg nem érezve magát elég erősnek,
hogy a nép előtt gyanussá tegye, megkísérlé összeveszíteni
Charonnal; és irigy emberek módjára, kik közös vigaszt lel-
nek abban, ha azokat, kiknél jobbak nem lehetnek, másoknál
valamely tekintetben rosszabbaknak tüntethetik fel, szüntelen
kiemelé a nép előtt Charon tetteit, és dicsőíté haditényeit,
győzelmeit. A Plataia melletti lovassütközetnek pedig, a melyet
a lenktrai csata előtt Charon vezérsége alatt nyertek, ily módon
akart emléket emelni. A kyzikosi Androkydes megbízatást
nyert a várostól egy bizonyos ütközet képének lefestésére, és
ezen dolgozott Thebában. Midőn az elszakadás megtörtént és
a háború kitört, a kép már majdnem készen volt és a thé-
baiak magukhoz vették. Menekleidas most azon törekszik, hogy
irják fel arra Charon nevét és ajánlják fel, egyedül ama cél-
ból, hogy elhomályosítsa Pelopidas és Epaminondas dicső-
ségét. Ez azonban nagyon dőre kívánság volt; annyi és oly
nagy ütközetekkel szemben előnyt adni, az oly haditénynek,
győzelemnek, melyben, mint mondják, egy bizonyos Gerandas
és vele együtt negyven névtelen spártai esett el, de semmi

egyéb fontos dolog nem történt. E javaslatot, Pelopidas mint törvényellenest megtámadá, a mellett érvelve, hogy a thébaiak ősi szokásaival nem egyezik meg egyes embernek külön megistizelése, hanem a haza részére kell teljesen fentartani a győzelem dicsőségét. De Charont nem szünt meg az egész per folyama alatt dicséretekkel elhalmozni, másrésről azonban kimutatá Meneklidas rágalmazó gonosz indulatát és azt kérdezé a thébaiaktól, vajjon ők maguk semmi dicsőt se tettek? Meneklidast pénzbírságra ítélték, melyet, annak nagysága miatt leróvni képtelen levén, később megkísérlé az alkotmány megváltoztatását és felforgatását.

Az életrajzok keretében elmélkedés szempontjából ezek is birnak némi jelentőséggel.

XXVI. Alexander pherai zsarnok számos thessaliai néppel nyílt háboruskodásban állt és mindnyáját veszélylyel fenyegette, a városok tehát Thébába küldének követeket, vezért és segédcsapatokat kérni. Pelopidas látva, hogy Epaminondas a peloponnésosi ügyekkel foglalatatos, följárlá magát és szolgálatait a Thessalia-belieknek, nem tűrtözethetve magát, hogy tudományát és tehetségét tétlenül pihentesse, de azon meggyőződésből is, hogy a hol Epaminondas jelen van, ott más vezérre nincs szükség. Thessaliába vonul tehát seregével és Larissát azonnal birtokába keríti és megkísérlé, hogy Alexandert, ki hozzá jött békét kérni, a zsarnokból szelid és törvényszerető uralkodójává tegye a thessaliaiaknak. Ez azonban egy engesztelhetlen és vadindulatú ember volt, kinek kegyetlensége, kicsapongása és kapzsisága ellen számos panaszt tettek. Pelopidas felindulván ellene, keményen bánt vele, mire ez testőreivel együtt hamarosan elosont. Pelopidas a zsarnoktól teljes biztonságban és egymás közti békes egyetértésben, hagyván hátra a Thessalia-belieket, Macedoniába vonul, hol Ptolemaios háborúban állt Sándorral, a macedonok királyával, mert mind a kettő magához hívá, hogy legyen kiegyeztető és békebíró közöttök, majd pedig szövetségese és segítőtársa annak, ki jogtalanul sérelmet szenvedett. Alig hogy megérkezik, egyenlenségeiket kiegyenlíti, a száműzötteket visszahelyezi és kezesül Philippot, a király testvérét, meg

harmincz ifját nyer a legkitünőbb családokból és ezeket Thébába viszi, megmutatván a helléneknek, hogy mily messzire terjed ki a thébiaiak tekintélye, hatalmuk hire, az igazságosságukba vetett bizalom miatt. Ez volt az a Fülöp, ki később a hellének ellen szabadságukért harczolt és akkoriban még mint gyermek Thébában Pammenes házában tartózkodott. E körülmény teszi valószínűvé, hogy Epaminondasnak buzgó utánczója lett és hihetőleg eltamulta annak a háborúban és a hadvezetésben tanúsított vállalkozó tevékenységét, de ez csak egy kis része volt e férfiú erényeinek; mert önuralmának, igazság-szeretetének, nagylelkűségének és jóságának, a mikben igazán nagy volt Epaminondas, sem természet, sem utánzás folytán soha részese nem lőn.

XXVII. Ezek után a thessalok ismét panaszt emeltek a pherai Sándor ellen, hogy háborgatja városaikat. Ezért Pelopidast küldötték hozzájuk követségbe Isméniaszal. Ez megérkezik a nélkül, hogy hazulról hadi erőt hozott volna magával, vagy hogy háborúra számítana, kényszerül tehát az ügyek sürgőssége miatt magukat a Thessalia-belieket igénybe venni. Ekközben Macedoniában ismét zavarok törnek ki. Ptolemaios ugyanis megölte a királyt és az uralmat kezére kerítette, az elhunynak barátai pedig Pelopidast hívták magukhoz. Ez készségesen bele avatkozik ügyeikbe, de saját csapatokkal nem rendelkezvén az országban szed össze zsoldosokat és ezekkel egyenest Ptolemaios ellen indul. Midőn közel jutnak egymáshoz, Ptolemaios pénzzel megvesztegetvén a zsoldosokat, rábirja őket, hogy hozzá pártoljanak. De félve Pelopidas dicsőségétől és nevétől, elébe járul, mint fellebb valójának; kezét nyújtja neki, könyörög és szentül fogadja, hogy megőrzi a hatalmat a király testvérei részére, hogy a thébiaiak barátait és ellenségeit magáének tartja, ezek biztosítására, fiát Philoxenost és ennek ötven barátját tuszul adja. Ezeket Pelopidas Thébába küldi. De neheztelvén a zsoldosokra árulásuk miatt, midőn értesül, hogy javaik nagyobb részét, úgy gyermekeiket és nejeiket Pharsalos környékén helyezték el, azt hivé, hogy ezeket hatalmába kerítvén, kellő elégtetelt vesz magának, a rajta elkövetett sérelmért, azért néhány thessaliait gyűjt össze és

Pharsálosba megy. Alig hogy megérkezik, Alexander is megjelenik hadi erővel. Pelopidas azt véli, hogy magát igazolandó jó, tehát hozzá indul Isméniasszal, noha tudja, hogy bűnnel és vérrel van szennyezve, mégis azt képzeli, hogy nekik Théba, s viszont a saját tekintélye és dicsősége miatt semmi bántódásuk sem leszen. Midőn Alexander fegyvertelenül magánosan látja őket közelíteni, azonnal megfogatja őket és Pharsálost is birtokába keríti. Félelem és rettegés fogja el erre minden alattvalóját, mert méltán tarthattak attól, hogy ily jogtalan-ság és vakmerőség elkövetése után senkit sem fog kimélni és így fog elbánni mindenkivel, ki csak keze ügyébe kerül, akár ember, akár dolog legyen az, mint az, ki már leszámolt életével.

XXVIII. A thébiaiak erről értesülván, nagyon zokon vették azt és azonnal sereget küldöttek ki, de mert Epaminondas iránt haragot tápláltak más vezéreket választottak. Pelopidast a zsarnok Pherába hurczolá és eleinte megengedé, hogy bárki is beszélhessen vele, azt híván, hogy a szerencsétlenség már eléggé megalázta és lealacsonyította, Pelopidas ellenkezőleg bátorítá a bánatoskodó pheraiakat, hogy a zsarnok mihamar el fogja venni büntetését, sőt magának Sándornak azt izené, hogy esztelenül cselekszik, a midőn napról-napra kinozza a szerencsétlen és neki mit se vétő polgárokat, őt pedig kiméli, pedig jól tudhatja, hogy boszut fog állani rajta, ha majd megszabadul. A zsarnok csodálkozván bátorságán és rettenthetetlenségén, azt mondá: «Ugyan, miért siet annyira Pelopidas meghalni?» Midőn ezt Pelopidas meghallá így felelt: «Azért, hogy annál gyűlöletesebbé válj az istenek előtt, mint most és minél hamarább vessz el.» Ettől fogva megtiltá a külvilággal való érintkezést neki. Thebe, Iasonnak leánya és Alexander neje, értesülván Pelopidas öreitől ennek bátor és nemes magaviseletéről, vágyott őt látni és vele beszélni. Hogy hozzá jött, asszony létére nem fedezé fel azonnal jellemének nagyságát, a midőn ily nyomorban látá, de megeresztett hajáról, ruhájáról és azon elbánásról, melyben részesíték, következteté, hogy keserves és dicsőségéhez nem méltó helyzetben leledzik és sirásra fakadt. Pelopidas eleinte csodálkozott, nem tudván, ki ez az asszony, majd hogy megismeré, atyja, Iason után

üdvözlé, ki neki barátja és társa volt. Midőn Thebe azt mondá neki; «Szánom feleségedet» ezt feléle neki a Pelopidas: «Én meg tégedet, hogy szabad létedre mégis töröd Sándort.» E szavak mélyen meghatották az asszonyt, mert nehezen tűrte a zsarnok vadságát és féktelenségét, ki egyéb kicsapongásai mellett, Thebének legifjabb testvérét is kedvesévé tette. Azért gyakorta meglátogatta Pelopidast és nyíltan kitérte előtte szenvedéseit és bátorsággal meg gyűlölséggel telt el szive Sándor ellenében.

XXIX. A thebaiak vezérei betörték ugyan Thessaliába, de akár tapasztalatlanságból, akár balsorsból mit sem végezhettek és csufosan visszavonultak. A város ezek mindegyikét tizezer drachma birsággal róvta meg és Epaminondast küldötte el a sereggel. Egyszerre nagy mozgalom támadt a Thessalia-beliek közt, kiket a vezér dicsósége fellelkesített és a zsarnok ügyeinek csak kis lökés kellett, hogy veszni induljanak, oly nagy félelem szálta meg vezéreit és barátait, oly nagy volt alattvalóiban a hajlandóság az elpártolásra, oly annyira örültek a jövőnek, hogy meglátandják immár, mint lakol vétkeiért a zsarnok. Epaminondas azonban, Pelopidas megmentését előbbre helyezvén, saját dicsóságánál, tartott attól, hogy Sándor szorongatott helyzete miatt kétségbe esvén, mint valami vadállat fordul majd Pelopidas ellen, azért huzta, halasztotta a háborút; ide-oda vonult seregével és késlekedő intézkedései által olykép törekedett a zsarnokot hangolni, hogy teljesen szabadjára ne ereszse arczátlan vakmerőségét, se pedig föl ne ingerelje elkeseredett, dühös lelkületét. Mert ismeretes volt előtte ama vadság és megvetés, mit a zsarnok a becsület és igazság irányában tanusított, ki is az embereket elevenen szokta eltemettetni, majd meg másokat vadkan és medve bőrbe varratott és vadászebeit rájuk uszítván, vagy széjjelszaggattatá, vagy pedig maga nyilazta el azokat csupa kedvtöltésből. Meliboiában¹⁷ és Skotusában, mely városokkal barátságos összeköttetésben állott, midőn gyűlést tartottak a polgárok, testőreivel körül veteté ezeket és korkülömbség nél-

¹⁷ Magnesiai városok, közel Macedoniához.

kül felkonczoltatá őket. A lándzsát, melylyel nagybátyját Polyphront megölé, megszentelé és megkoszuzá és Tychon név alatt áldozott neki, mint egy istenségnek. Egykor egy tragikai színészt látva, ki Euripides «Trójai nők» című szindarabjában játszott, hirtelen eltávozott a színházból és azt izené neki, hogy legyen nyugodt és ne játszóék azért rosszabbul, mert nem azért távozott a színházból, mintha őt megvetné, hanem szégyenlette volna magát a polgárok előtt, ha ezek őt, ki még sohasem szánakozott az általa megölt embereken, Hekuba és Andromache szerencsétlensége fölött sirni látnák. És mégis ez az ember félt Epaminondas dicsőségétől, nevétől és hadi tekintélyétől:

Leeresztve szárnyát, mint levert kakas.

és hamarosan követeket küldé hozzá, hogy magát igazolja, Epaminondas azonban nem tudta lelkére venni, hogy ily emberrel kössenek a thébaiak békét és barátságot, mégis harmincz napi fegyverszünetre lépett vele és kiszabadítván Pelopidast meg Isméniast, visszavonult.

XXX. Midőn a thébaiak értesültek arról, hogy a spártaiak és az athéniek a nagy királyhoz ¹⁸ követeket menesztettek szövetségkötés végett, ők is elküldék Pelopidast és kitűnően választottak, tekintve ennek hirnevét. Mert először is neve, a merre csak a király tartományain keresztül haladott, mindenütt ismeretes és híres volt. Ugyanis a spártaiakkal vívott csatáinak híre nem lassanként, kicsinyenként terjedett Ázsiában, hanem mihelyt a Leuktra melletti csatának híre futamodott és ehhez új meg új sikerek csatlakoztak, folyton nagyobbodott és elterjedt az, a legtávolabbi vidékekre is. Azután, hogy a palota satrapái, vezérei és tisztjei megpillanták, bámulatuknak e szavakban adónak kifejezést: «Tehát ez az ember, ki a spártaiakat a tengeri és szárazföldi uralomból kizavarta és a Taygetos meg Eurotas mögé szorította Spártát, mely nemrégiben Agesilaos vezérlete alatt háborút indított a nagy király és a perzsák ellen, Susa és Ekbatana bir-

¹⁸ A perzsa királyhoz.

tokáért.» Mindezeknek nagyon örült Artaxerxes, dicsósége iránti bámulata méginkább fokozódott és nagy tiszteletben részesíté, mert örömet látá, hogy a legnagyobb férfiak szerencséjöknek tartják, ha neki udvarolhatnak. De midőn őt szemtől-szemben látá és hallá beszédét, mely szabatosb vala az attikainál és egyszerűbb a spártainál, még inkább megkedvelé és a királyok sajátos szenvedélyének hatása alatt nem titkolá el e férfiú iránti tiszteletét, de az rejtve nem maradt a többi követek előtt sem, hogy őt becsüli legtöbbre. Mindazáltal meglátszik, hogy a görögök közt leginkább Antalkidast tisztelte leginkább, a kinek illatszerekbe mártva elküldé ama koszorút, melyet lakomazás közben fején viselt. Pelopidast ugyan ilyesmivel nem kényezteté, de a szokottnál sokkal drágább és nagyobb ajándékokat küldé neki és minden kérelmét jóváhagyá, t. i. hogy a görögök legyenek függetlenek, Messenét építsék fel ujra, a thébaiak pedig maradjanak a király ősi barátai.

E választ elnyerve, de minden egyéb ajándékot vissza utasítva, kivévén azt, mi a király kegyének és jóindulatának zálogát képezte, Pelopidas útra kelt. És ép ez szokta rossz hirbe keverni a többi követeket. Timagorast ugyanis az athéniek birói ítélet folytán kivégezték és pedig ha ez az ajándékok sokasága miatt történt, helyesen és igazságosan. Mert nemcsak aranyat meg ezüstöt fogadott el, hanem egy drága ágyat és szolgákat is, kik azt felvetik, mintha a görögök ehhez nem értenének; ezenfelül még nyolczvan tehenet és hozzá pásztort is, mert bizonyos betegsége miatt tehéntejre volt szüksége. Végre pedig a tenger felé haladtában, gyaloghintón viteté magát és a hordozóknak a király négy talentum¹⁹ bért fizetett.

De úgy látszik, hogy nem a megvesztegés ingerlé föl főképpen az athénieket. Egykor ugyanis Epikrates, a «hosszúszakálú», nemcsak, hogy nem tagadá el, hogy ajándékot fogadott el a királytól, sőt kinyilatkoztatá, hogy határozati javaslatot fog szerkeszteni, hogy a kilencz archon helyett éven-

¹⁹ 18,856 korona.

ként kilencz követet válaszszanak a királyhoz, a népből, a szegények közül, hogy az ajándékokból megszédhessék magukat, a nép pedig nevetett rajta. Az athéniek azért boszongkodtak tehát, mert a thébaiaknak minden sikerült, nem gondolván meg, hogy Pelopidas dicsősége mennyivel felette állt a szónoki fogásoknak és szép beszédeknek, kivált ama fejedelem előtt, ki mindig méltányolta azokat, kiknek fegyverét folyton győzelem kísérte.

XXXI. Pelopidasnak e követsége visszatértekor nem kis mértékben növelé iránta a jóindulatot, úgy Messene felépítésének, mint az összes görögök függetlenségének biztosítása miatt. Az alatt a pherai Sándor hamarosan visszatért előbbi természetéhez; Thessalia több városát megkárosítá. Phthiotis, Achaia és Magnesia minden népeit helyőrségekkel raká meg. A városok értesülve Pelopidas visszatéréséről, azonnal követeket küldének Thébába, esapatokat és öt vezérnek kérvén. A thébaiak mindkettőt készséggel megszavazák. Minden gyorsan készen áll és a vezér már indulóban van, midőn napfogyatkozás áll be és fényes nappal sötétség borúl a városra. Pelopidas látva, hogy e jelenség mindenkit rémületre hoz, azt hívé, hogy nem kényszerítheti megfélemledett és reményőket vesztett katonáit és nem veszélyeztetheti hétezer polgár életét. De kész önmagát föláldozni a Thessalia-beliekért, maga mellé vesz háromszáz részben thébai önkénytes, részben idegen lovast és megindul, daczára a jósok tilalmának, daczára többi polgártársai óhajának. Mert e nagy égi tüneményt rossz előjelnek tartották egy híres emberre nézve. Azonban Pelopidas a szenvedett sérelmek miatti haragjában szerfölött fel van indulva Sándor ellen, de meg azzal is kecssegteti magát, hogy annak házát züllött állapotban és teljes zavarban találandja (azok után a miket Thébától hallott). De leginkább lelkesíti a vállalat dicső volta, abbeli óhaja és becsvágya, hogy ugyanakkor, a midőn a spártaiak Dionysiusnak, Sicilia zsarnokának vezéreket és harmosteseket küldének, midőn az athéniek Alexander zsoldjában állanak és mint jóltevőjöknek ércszobrot emelének neki, megmutassa a görögöknek, hogy az egyedül a thébaiak indítanak hadat az elnyomottak ügyében és döntenek a törvénytelen és erőszakos uralmakat.

XXXII. Pharsálosba érkezvén, sereget gyűjt össze és egyenest Alexander ellen vonul. Ez a mint észreveszi, hogy Pelopidas körül csak kevés thébai van, míg ő több mint kétszer annyi hoplitával rendelkezik, mint a Thessalia-beliek, elibe megy egész Thetidiumig.²⁰ Midőn valaki azt az észrevételt teszi, hogy a zsarnok nagy sereggel közelít, «Annál jobb, mondá Pelopidas, annál többeket fogunk legyőzni.» A sikság közepe táján, az úgynevezett Kynos kephalai²¹ felé, magas és meredek halmok emelkednek és mindkét fél megindul gyalogságával, hogy ezeket megszálja. Pelopidas pedig számos és derék lovasságát az ellenség lovasaira veti. Meg is veri őket és a futókat a síkon üldözni kezdi, midőn észreveszi, hogy Sándor megszállja a halmokat, megelőzvé a későn érkező Thessalia-beliek hoplitáit, kik ez erős és meredek állást kierőszakolni törekeshetnek és egész erejével rájuk veti magát, az első sorban levőket levágja, a többiek pedig sebet kapva, mit se végezhetnek. Pelopidas ezt meglátva, a lovasait vissza hívja és megparancsolja nekik, hogy vágjanak be az ellenség tömegébe. Ő maga azonnal pajzsot ragad és futva azok közé keveredik, kik a halmok körül küzdenek, a hátsó sorokon keresztül az elsőkhöz törtet és oly erőt, lelkesedést önt övéibe, hogy az ellenség azt véli, hogy a támadókat testben és lélekben kicserélték. Mégis két vagy három rohamot vissza vernek, de látva, hogy a hopliták nagy erővel törnek föl, meg a lovaság is visszatér az üldözésből, végre engednek és folyton harczolva visszavonulnak. Pelopidas a magaslatokról áttekintést nyer az ellenség egész serege felett, mely ugyan még nincs teljes futásban, de rendetlenség és zavar vesz rajt erőt, megáll és körültekint, keresve szemeivel Alexandert. Midőn ezt megpillantja, a mint a jobb szárnyon a zsoldosait bátorítja és rendezgeti, esze nem tud uralkodni haragján, fölgerjed e látványra és indulatának engedi át úgy személyét mint a csata vezényletét, jóval a többiek elé rohan és hangos kiabálással páros viadalra szólítja fel a zsarnokot. Sándor nem fogadja el a kihívást, nem várja be, hanem testőrei közé futván elrejtő-

²⁰ Thessaliai város délre Skotussától.

²¹ Kutyafejek, a melyekhez a kérdéses sziklák hasonlítanak.

zik. A zsoldosok közül az elsőket, kik kézre mennek, Pelopidas leveri és sokan elhullanak csapásai alatt. De a többiek távolról dárdáikkal átverik fegyverzetét és sebet is ejtenek rajta, míg a kétségbe esett Thessalia-beliek futva segítségére sietnek. De már elesett, midőn a lovasok előrohanva megfutamtíják az egész phalanxot, messzire üldözik és megtöltik a síkot holtakkal, több mint három ezer embert kaszabolván le.

XXXIII. A jelenlevő thébaiaknak Pelopidas halála fölötti bánatán épen nem lehet csodálkozni, hisz atyjuknak, mentőjöknek és mesterőknek nevezték őket, a ki őket legszebb és legnagyobb küzdelmeikre tanítá vala. De a Thessalia-beliek és a szövetségesek, határozataikban felülmulva mindama tiszteletet, mely az emberi erényt megilletheti, fájdalommal még inkább napfényre hozták e nagy férfiú iránt érzett hálájukat. A kik ugyanis részt vettek ez ütközetben, mint beszélük, a nélkül, hogy vértjüket letennék, lovaikat lekantároznák, vagy sebeiket bekötőznék, hanem amúgy fegyveresen, az ütközettől kihéhvülve mentek a halotthoz s mintha még érzékeinek ura lett volna, teteme körül halomra rakták az ellenséges zsákmányt, megnyirták lovaik sörényét, sokan még saját hajukat is. Visszatérve sátorokba számosan, nem gyújtottak tüzet, se eledelhez nem nyultak, csend és levertség ült az egész táboron, mintha nem is ők vívták volna ki a fényes és nagy fontosságú diadalt, hanem a zsarnok győzte és igázta volna le őket. A városokból pedig, midőn ennek híre ment, megjelentek az előljárók, velők a fiatalok, gyermekek és papok, a holttest fogadására, mindnyájan győzelmi jeleket, koszorúkat és arany fegyverzeteket hozva. Midőn a holttestet sirba akarták helyezni, előléptek a legvénebb Thessalia-beliek és kérték a thébaiakat, hogy ők temethessék el a holtat. Egyikök pedig így szólt: «Szövetséges társak, egy kegyelmet kérünk tőletek, mely tiszteletet és vigaszt nyújt nekünk e nagy szerencsétlenségben. Mert nem az élő Pelopidast kísérik a Thessalia-beliek, nem is érzi ő, a midőn a méltó tiszteletet megadják neki; de ha megengedtetik nekünk, hogy tetemét érintsük, hogy magunk ékesítsük fel és temessük el azt, meg fogtok arról győződni, hogy a Thessalia-belieket nagyobb szerencsétlenség

érte, mint a thébaiakat. Mert ti csak egy derék hadvezért veszítettetek, mi azonban nem csak ezt, de szabadságunkat is. Hogyan is merészeljünk mi tőletek más vezért kérni, midőn nem adhatjuk vissza nektek többé Pelopidast.» A thébaiak beleegyeztek kérelmükbe.

XXXIV. Soha fényesb temetés nem volt az óvénél, ha ugyan a fényt nem az elefántcsontba, az aranyba és biborba helyezzük, mint ezt Philistos képzei, csodálattal dicsőítvén Dionysius temetését, a mely mint egy szinpadi utójátéka volt, az ő nagy tragoediájának, zsarnokságnak. Nagy Sándor Hephaistion halálakor nemcsak a lovak és öszvérek sörényét metszeté le, hanem a falak párkányait is leszedeté, hogy a városok is gyászolni látszanak, a midőn előbbeni diszók helyett megnyirbált, elégtelenített alakot vettek fel. Mind ez azonban egy kényúr parancsa volt, a mely kényszerrel hajtatott végre, irigységet keltve azok iránt, kik ahhoz jutottak és gyűlöletet azokban, kiket arra kényszerítettek, nem szolgáltat ez bizonyosságot sem a háláról, sem a tiszteletről, de igenis annak barbár fényűzéséről, pompájáról és hivalkodásáról, a ki bőségét üres és utánzásra nem méltó dolgokra fecserli. Ellenben, ha egy magán polgár hal meg idegen földön, távol nejétől, gyermekeitől és rokonaitól és minden kérés vagy kényszer nélkül, mégis annyi nép meg város vetélkedve kíséri sirjába és halmozza el koszorúkkal, arról méltán állítható, hogy elnyerte a legtokéletesebb boldogságot. Mert boldogság közepett meghalni nem szerencsétlenség, mint Aesopus állítá, sőt nagy szerencse, hisz a halál a derék emberek dicső tetteit biztonságba helyezi és nem engedi át a sors változandóságainak.

Azért helyesebben szólítá meg egy laconiai Diagorast, az olympiai győzöt, ki látta Olympiában fiainak, látta fiai és leányai gyermekeinek megkoszorúzását. «Halj meg immár, mondá Diagoras, mert nem szállhatsz föl az Olympusra.» Azonban véleményem szerint, az olympiai és pythiai győzelmeket mind összevéve, senki se hasonlíthatja méltóan össze ezeket Pelopidas csak egy csatájával is, ki pedig számosakat vivott ki sikerrel, életének java részét tiszteletben, dicsőségben élte

át, végre aztán tizenharmadik boetarchiája idejében dicsőségének koronáját tette fel, midőn a zsarnok meggyilkolása céljából a Thessalia-beliak szabadságáért halt meg.

XXXV. Halála bár nagy bánatot okozott a szövetségeseeknek, de még nagyobb hasznukra szolgált. Mert a thébaiak alig hogy értesültek Pelopidas haláláról, mit se halogotva boszujokat, gyorsan hadra keltek hétezer hoplitával és hétszáz lovassal, Malkitas meg Diogeiton vezérlete alatt. Ezek a végletekre szorítva és hatalmában megtörve találják Alexandert, kényszerítik, hogy adja vissza a Thessalia-belieknek ama városaikat, melyeket tőlök elvett, hagyja meg a magnétákat, phthiátákat és achaiokat szabadságukban, vonja vissza a helyőrségeket és esküdjék meg, hogy bárki ellen vezetik vagy parancsolják a thébaiak, engedelmeskedni fog. Ezekkel egyelőre beérték e thébaiak. De még elbeszélem, mily boszut vettek az istenek kevéssel később Pelopidas haláláért. Thebe, Alexander neje, mint elbeszéltük, először Pelopidastól tanulá meg, hogy ne rettegjen a zsarnokság külső fényétől és pompájától, ámbár fegyverek és őrségek környezik is. Azután, mert félt férje hűtlensége miatt, kegyetlenségét pedig megutálta, három testvérével Tisiphonosszal, Pytholaossal és Lykophronnal élete ellen merényletet forral és ezt következőleg hajtja végre. A zsarnok egész palotáját örök tarták megszállva, kik egész éjen át virrasztának, kivéve egy emeleti szobát, hol a házastársak aludtak, melyet egy meglánczolt kutya őrizett. Ez félelmes volt mindenkinek, kivéve kettőjüket és egy szolgát, ki azt táplálta. Midőn a végrehajtásra kitűzött idő elérkezett, Thebe elrejté testvéreit egy közel levő szobába és szokása szerint bemegy Sándorhoz magánosan, ki már aludt, de kis várattva ismét kijő és megparancsolja a szolgának, hogy vezesse el a kutyát, mert férje békén akar aludni. Azután tartva attól, hogy ha az ifjak felmennek, zaj támad a lépcsőn, beteríti azt gyapottal. Majd felvezeti testvéreit, kik törökkel vannak fegyverkezve és az ajtó elé állítja, ő pedig bemegy, leveszi a feje fölött függő kardot és megmutatja nekik jeléül, hogy a zsarnok aluszik és hatalmukban van. Az ifjak megijednek és haboznak, Thebe leszídja őket és haragjában esküdjök, hogy

fölkelti Sándort és felfedezi tervőket, azután a megfélemlített és megszegyenített ifjakat bevezeti, ágya köré állítja és lámpát hoz elő. Az egyik lábait tartja erősen megmarkolva, a másik haját ragadja meg és fejét visszahuzza, a harmadik pedig tűrével agyonszurja.

Tekintve kimulásának gyorsaságát, talán szelidebb halál érte, mint a minőt megérdemlett, annyiban azonban, hogy ő volt az egyedüli vagy legalább az első zsarnok, a kit saját neje gyilkolt meg és hogy teste, halála után gyalázattal halmoztatott, mert a pheraiaiak kidobták, lábbal taposták, gazságaihoz méltó büntetést szenvedett.



XVI.
MARCELLUS.

(258—208. Kr. sz. e.)



I.

MARCUS Claudius, ki öt ízben vala Rómában consul, állítólag bizonyos Marcusnak volt fia és ez viselte legelőször családjában a Marcellus nevet, mi Poseidoniosszal¹ szólva, annyit jelent, mint Martialis. Mert a hadban járatos, testileg izmos, vasmarkú és természeténél fogva harczkedvelő volt. Ámbár e vad marczonaság csak a harcz mezején jelentkezett nála, egyébként pedig magaviseletében józan és ember-szerető volt, kedvelé a görög műveltséget és tudományokat, a mennyiben tisztelé és csodálá azok felkentjeit, neki magának azonban bokros elfoglaltsága miatt nem jutott annyi érkezése művelésükre és gyakorlásukra, mint óhajtotta volna. Mert ha az istenség valakit, Homer² szerint

Ífjú korától fogva kemény harczokba tanított
Ártni magát, valamiglen eléri a vénség.

úgy ez az akkori kiváló rómaiakkal történt meg, kik mint ifjak a karthágóiakkal harczoltak Siciliáért, férfi korukban meg a gallokkal magáért Itáliáért, már vénségökben pedig ismét a karthágóiakkal és Hannibállal küzdöttek, nem nyervén üdülést a háborútól, mint számos mások vénségük miatt, hanem előkelő származásuk és vitézségük folytán kénytelenek voltak a hadak, hadjáratok élére állni.

¹ Stoikus bölcsepsz és történetíró Caesar idejében.

² Ilias XIV. 85., 86.

II. Marcellus ugyan a küzdelem semmiféle nemében sem volt ügyetlen és járatlan, de a páros viadalban magamagát múlta felül; egy kihívás elől se tért ki és megölte mindazokat, a kik csak kihívták. Siciliában megmenté életveszélyben forgó testvérét, Otaciliust, a midőn pajzsával fődé be és megölte támadóit. E tetteért, még mint ifjú, koszorúkat és díjakat nyert a vezérektől, majd tekintélye növekedésével a nép magasabb rangú aedilisnek választá meg, a papság pedig augurnak. Ez egy neme a papi hivatalnak, melyre a törvény a madárjósolás megfigyelését és szemmeltartását bízta volt. Mint aedilis egy



Marcellus

kelletlen pört kényszerült folyamatba tenni. Volt neki egy hasonló nevű fia, szép ifjú, kit polgártársai józan magaviselete, valamint műveltsége miatt egyaránt nagyra becsültek. Beleszeretett ebbe Capitolinus, Marcellus hivataltársa, egy kéjencz, kicsapongó ember és ajánlatot tett neki. Az ifjú kezdetben önmagától ellenállt a csábításoknak, midőn azonban ez új kísérletet tett, megmondá atyjának, ez fölháborodván, a senatus elé idézé a csábítót. Capitolinus mindenféle kibúvókat és csel-fogásokat eszel ki, a tribunok-

hoz folyamodik, de miután ezek pártját nem fogják, tagadással igyekezik a vád alól menekülni. És minthogy ajánlatának tanúi nem voltak, a senatus jónak látja maga elé idézni a fiút. Midőn ez megjelenik és látják pironkodását, könyeit, szégyenérzettel vegyes haragjának kitörését, nem kívánnak semmi egyéb bizonyítékot, szavazáshoz fognak és Capitolinust pénzbírságra ítélik, a melyből Marcellus ezüst áldozó csészét készített és azt az isteneknek szenteli fel.

III. Alig hogy a karthágóiakkal huszonkét évig tartó háború befejezését nyerte, Róma új küzdelmekbe bonyolódott a

gallokkal. A kelta eredetű és Itáliának az Alpok tövénél elterülő vidékén lakozó insubrok, noha már magukban is hatalmasok voltak, segítségükre hívják a gallok zsoldos hadait, kiket gesatáknak neveznek. Csodás dolognak, a szerencse művének látszott, hogy a kelta háború nem tört ki egyidejűleg a lybiaival,³ hanem a gallok ephedrosok⁴ módjára helyt foglalván, tisztességesen és igazságosan nyugton maradtak, míg amazok háborúskodtak és csak győzelmük után botlottak beléjük és akkor hívták ki őket, midőn amazok nyugton vesztegeltek. Mindennek daczára a harcznak tere nagy félelmet idézett elő, mert a szomszédos ellenséggel közel határszéli háborút kelle viselniök, de meg idejárult a gallok régi nagy tekintélye is, a kiktől, úgy látszik, leginkább tartottak a rómaiak, tekintve, hogy városukat már egyszer elfoglalták és ennek folytán törvényt hoztak, melyben a papokat felmentették a hadi szolgálat alól, kivéven azon esetet, ha ismét gallokkal lenne háborújuk. E félelmöket nemcsak előkészületeik tanúsíták, mert mint állítják, annyi ezer meg ezer embert állítottak fegyverbe, a mennyit sem azelőtt sem azután, hanem az áldozati szertartások körül életbeléptetett újítások is. E tekintetben ugyanis barbár és embertelen intézkedésektől távol állottak, sőt a mennyire lehetséges volt, a görögök szabályait fogadták el és szelidséget tanúsítottak az isteni szolgálatban. Ekkor azonban, hogy a háború kitörőben volt, kényszerültek a sybillai könyvek bizonyos jóslatainak engedelmeskedni és két görögöt, egy férfit és egy asszonyt és hasonlókép két gallt, az úgynevezett Ökör-piaczon elevenen eltemetni, a kiknek tiszteletére november hóban még napjainkban is bizonyos szertartásokat végeznek, a melyeknek látása a helléneknek és galloknak tilalmas.

IV. Az első ütközetek majd nagy győzelmeket, majd vereségeket hoztak a rómaiakra, de döntő eredményre nem vezettek. Midőn Flaminius és Furius consulok nagy sereggel kivonultak az insubrok ellen, úgy mondják, hogy a picenumi

³ Tulajdonkép karthagói háborúval; Lybia a. m. Afrika, a hol Karthago volt.

⁴ E néven nevezték azon küzdőt, ki egyelőre ülve leste a két másik viaskodását és ennek befejeztével a győzővel szállt viadalra.

területet keresztül szelő folyónak habjai véresek voltak és Ariminum városánál három hold tűnt fel. A consulválasztásnál a madarak röptét megfigyelő papok pedig kinyilatkoztatták, hogy a consulok megválasztása hibásan és rossz előjelek közt ment végbe. A senatus azonnal visszahívó levelet küldött a táborba a consulokhoz azon meghagyással, hogy mihamarabb térjenek vissza hivataluk letétele végett és consuli minőségükben semmiféle lépéseket se tegyenek az ellenséggel szemben. Flaminius kezéhez vevén a levelet, előbb nem bontá fel azt, míg ütközetbe ereszkedvén, meg nem futtatá a barbárokat, majd területüket feldúlá. Midőn gazdag zsákmánynyal visszatért és a nép nem ment elébe, sőt mert a visszahívásra nem hajlott azonnal és a levélnek nem engedelmeskedett, de még kigúnyolta és megvetette azt, kicsibe múlt, hogy a diadalmenetet meg nem tagadták tőle. De miután megtartá diadalmenetét, egyszerű magánpolgárrá tették, arra kényszerítvén, hogy hivaltársával együtt mondjon le a consulságról. Ily összefüggésben állottak a rómaiaknál a közügyek a vallással; a jóslatok és ősi szokások megvetését még a legnagyobb sikerek közt sem bocsájtották meg, mert a város üdve tekintetében fontosabbnak tartották azt, ha a vezérek tisztelik a vallást, mintha legyőzik az ellenséget.

V. Igy Tiberius Sempronius, ama férfiú, kit a rómaiak vitézsége és becsületessége miatt fölötte szerettek, kinevezte Scipio Nasicát és Gaius Marciust utódainak a consulságban. Ezek már tartományaikban voltak seregök élén, midőn véletlenül papi könyveket olvasgatván, azt találja, hogy bizonyos szokást figyelmen kívül hagyott. Ez pedig ebből állott: Midőn egy tisztviselő a városon kívül valamely bérelt házban vagy sátorban a madarak megfigyelésére leült és bárminő okból kényszerült visszatérni a városba, mielőtt még biztos jeleket kapott volna, oda kelle hagyni az előzőleg bérelt helyiséget és másikat választani, hogy abban előlről kezdje megfigyelését. Úgy látszik, Tiberius előtt ez a körülmény ismeretlen volt és kétszer vette igénybe ugyanazon helyiséget, a midőn a fent nevezett férfiakat consulokká nevezé ki. Később rájött a hibára és jelenté a senatusnak. A senatus nem hagyá tekinteten kívül

e bár csekély jelentőségű mulasztást, hanem irt a consuloznak és ezek oda hagyván tartományukat, gyorsan visszatértek Rómába és letették hivatalukat. Ez azonban csak később történt. De ép a kérdéses időszakban is két igen tekintélyes pap fosztatott meg szent hivatalától, és pedig Cornelius Cethegus, mert az áldozati állat beleit szabályellenesen nyújtotta előre, meg Quintius Sulpitius, mert fővegét, a pileust, melyet a flamenek viselnek, áldozás közben leejtette; Minucius dictator ép kinevezendő volt a lovasság vezérévé Caius Flaminiust, midőn egy soresnek nevezett egernek czinczogása hallatszott, erre mindkettőjüket elmozdították és másokat választottak helyökbe. És a rómaiak ámbár ily csekélységekben nagy pontosságot tanúsítottak, nem keverték abba semmi babonáságot, azért, hogy ősi szokásaikat sem meg nem változtatták, sem pedig túl nem lépték.

VI. Miután tehát Flaminius és társa lemondottak méltóságukról, az úgynevezett ideiglenes királyok Marcellust nevezték ki consulnak, az pedig átvevén hivatalát, maga mellé társul Cneius Corneliust választá. Mondják, hogy a gallok hajlandók voltak tárgyalásokba bocsátkozni és a senatus is óhajtá a békét; de Marcellus háborúra tüzelé a népet. Mindennek daczára a béke létrejött, de úgylátszik, hogy a gesaták felújíták a háborút. Átkelnek az Alpokon, fellázítják az insubrokat, kik harminczezeren vannak és így megkettőzött erővel, eltelve öntudattal, egyenesen Acerrae⁵ ellen vonulnak, a mely város a Pó folyamon túl fekszik. Itt Britomartus, a gesaták királya, magához vevén tízezer embert, elpusztítja a Pó melléki vidéket. Marcellus ezekről értesülván, consultársát visszahagyja Acerrae előtt az összes nehéz fegyverzetű gyalogsággal és a lovasság egy harmadával, ő maga pedig a többi lovassággal és gyalogságból a legfűrgébbekkel, körülbelül hatszázalal megindul, éjjel-nappal egyhuzamban előre nyomul, míg a tízezer gallra nem bukkan Clastidium⁶ körül; ez egy gall falu, mely csak kevéssel ezelőtt jutott a rómaiak uralma alá. De nincs ideje arra, hogy seregének nyugtot, pihenőt adjon, mert

⁵ Az Adda és a Humatia összefolyásánál Cremona mellett.

⁶ Milano és Piacenza között.

a barbárok rögtön észreveszik megérkezését, de a vele levő csekély számú gyalogságot lenézik, lovasságát pedig figyelembe se veszik. A kelták ugyanis főleg a lovassági harcban tűnnek ki és ebbe helyezik fölényüket, akkor pedig lovasságuk száma jóval meghaladá Marcellusét.

Reá rohannak tehát nagy erő kifejtéssel és borzasztó fenyegetések közt, élükön vágtható királyukkal, hogy megsemmisítsék.

Marcellus, hogy kisdéd csapatát hamarosan el ne nyomják és be ne kerítsék, lovasságának vonalát kiterjeszté és szárnyát annyira megnyújtá, hogy az nem sokat hibázott az ellenségétől. Már rohamra készül, midőn lova történetesen az ellenség vad kiabálásától megbokrosodik, megfordul és Marcellust erőnek erejével visszafelé viszi. Félvén attól, hogy ez esemény folytán a rómaiak közt babonáságból zavar támad, gyorsan félre húzza a kantárt, megzabolázza lovát és körben az ellenséggel szembe fordítja, miközben a naphoz imádkozik, mintha nem véletlenül, hanem ép e célból végezte volna körmozdulatát. Mert szokásban van a rómaiaknál, hogy megfordulnak, midőn az isteneket imádják. Midőn az ellenséggel már-már összecsapott, fogadalmat tesz Jupiter Ferretriusnak, hogy az ellenségtől nyerendő legszebb fegyvereket neki szenteli.

VII. Ekközben a gallok királya megpillantja őt és jelvényeiről következtetvén, hogy ő a vezér, lovával messzire a többiek elé vágthat és megvető, fenyegető hadi kiáltással elébe megy, miközben lándzsáját zörgeti. E férfiú testi nagyságára nézve messzire kivált a gallok közül és arany, ezüst meg különféle színekkel és ékítményekkel megrakott fegyverzete, mint a villám csillogott ki a többiek sorából. Midőn Marcellus körülhordozza szemeit a phalanxon és e fegyverzet látszik előtte legszebbnek, azt véli, hogy ez az, a mit az istennek felajánlott volt. Hegyibe vágthat tehát e férfiúnak, átveri dárdájával mellvértjét, lovának erős rohamával élve a földre teríti, majd egy második és harmadik csapást irányozva reá, kioltja életét. Azután leugrik lováról, kezeit a megholt fegyverzetére teszi és az ég felé fordítva szemeit, ezeket mondja: «Oh Jupiter Ferretrius, ki pillantásodat veted a vezérek és hadi főnökök nagy tetteire, műveire a háborúkon és csatákon, téged hív-

lak tanúságul, hogy én vagyok a rómaiak között a harmadik, ki mint vezér a vezért és mint parancsnok a királyt saját kezével sújtá le és ölé meg, és néked ajánlá fel az első és legszebb zsákmányt. Te pedig adj hasonló szerencsét a még előttünk álló küzdelmekben.» Ezután lovasai összezsapnak az ellenféllel, de nem pusztán annak lovasságával, hanem a gyalogsággal is, mely amavval együtt rohant előre és egy a módjára meg nemére különös, fényes győzelmet arattak. Mert mint mondják, ily kevés lovasság sem azelőtt, sem azután nem győzött le ennyi lovast és gyalogost együttesen. Miután az ellenség jó részét leölé, fegyvereit és drágaságait hatalmába ejté, visszatére consulársághoz, ki nagy ügygyel-bajjal hadakozott a keltákkal a gallok legnagyobb és legnépesebb városa körül. Mediolanumnak⁷ nevezik ezt és az azon vidékbeli kelták fővárosuknak tekintik. Ezért is lelkesen küzdenek érte és az ostromló Corneliust viszont ostrom alá veszik. Midőn Marcellus megérkezik, a gesáták értesülvén királyuk vereségéről és haláláról, eltávoznak Mediolanum csakhamar elesik, a kelták a többi városokat önként átadják és mindenben alávetik magukat a rómaiaknak, a miért is méltányos békét nyernek.

VIII. Erre a senatus megszavazta Marcellusnak magának a diadalmenetet, kinek bevonulását külső pompája, gazdag zsákmánya és főleg a rendkívüli termetű hadi foglyok tették mindenekfölött bámulatossá.

De a legkellemesebb és legújdonabb látványt maga Marcellus nyújtá, midőn a barbárnak teljes fegyverzetét hozá Jupiter részére. Leváगतott egy nagy és sudaras tölgytörzset és miután azt diadaloszlop módjára kifaragtatta, felaggatá és ráerősíté a zsákmányolt fegyverzet egyes darabjait, és szépen elrendezve, egymáshoz illeszté azokat. Midőn a menet megindult, fölemelé a diadaljelt, négyesfogatú kocsira szállt és mintegy saját tetteinek legszebb, legdicsőbb győzelmi szobra vonult keresztül nagy pompával a városon. Őt követte serege, fölékesítve legszebb fegyvereivel, alkalmi dalokat énekelve, meg az istenek és a vezér tiszteletére győzelmi énekeket. Így haladt

⁷ Milano.

Marcellus előre, midőn Jupiter Feretrius templomához érkezvén, abba belépett és felajánlá, felszentelé áldozati ajándékát. Ő volt a harmadik és egész a mi napjainkig az utolsó, a ki ily módon tartá diadalmenetét. Első ízben Romulus ajánlá föl a Caeninae-beli Akrón fegyvereit, másodszer Cornelius Cossus, az etruriai Tolumniusét, ezek után pedig Marcellus Britomartusét, a gallok királyáét, Marcellus után pedig senki más. Az az isten, a kinek ezeket felajánlják, Jupiter Feretriusnak neveztetik, némelyek szerint ama görög szótól, mely a diadaljelnek állványon vitelét jelenti, mert e nyelv akkor a latinokéval erősen össze volt keverve. Mások szerint e szó mellékneve a villámokat szóró Jupiternek, mert ütni latinul annyi mint ferire. Némelyek e szót a harczközből történő vagdalkozásból származtatják. Mert a csata folyamán, midőn üldözik az ellenséget, most is sűrűn «feri» szóval biztatják egymást, mi annyit tesz: «üsd!» A zsákmányt általában «spoliá»-nak nevezik, ezeket azonban különösen «opimiá»-nak hívják. Azt állítják különben, hogy Numa Pompilius emlékiratában első, második és harmadik spolia opimiát említ és elrendeli, hogy az első zsákmányt Jupiter Feretriusnak kell szentelni, a másodikat Marsnak, a harmadikat pedig Quirinusnak; hogy az elsőért háromszáz, a másodikért kétszáz, a harmadikért meg száz *as*⁸ tiszteletdíjban részesítsék a győztest. A legalaposabb nézet szerint azonban csak azok egyedül az opimiák, melyeket a csata folyamán a hadvezér az általa megölt hadvezértől először ragad el. De ennyi elég is lesz e tárgyról. A rómaiak e győzelemnek és a háború befejeztének annyira örvendeztek, hogy a pythiai Apollónak ezüst vegyítő edényt küldének Delphibe hála ajándékuul szövetséges városaikat pedig bőven részesítették a zsákmányból, sőt még Hierónak, Syracusa királyának is, mint barátjuknak és szövetségesüknek tekintélyes ajándékokat küldének.

IX. Midőn Hannibal betört Itáliába, Marcellus hajóhad élén Siciliába küldetett. Bekövetkezett a cannaei szerencsétlenség; sok ezer római veszett el az ütköztben és csak

⁸ A királyok korabeli *as libralis* = körülbelül 45 korona s így a fenti értékek 13,500, 9000 és 4500 koronával érnek fel.

kevesen menekültek futással Canusiumba. Már attól tartottak, hogy Hannibal egyenest Rómára veti magát, miután haderejük javát megsemmisíté. Marcellus először is ezerötszáz embert küldött el hajóiról a város védelmére, majd, miután a senatustól rendeletet vett, maga is Canusiumba ment és az oda összegyűlt csapatokat kivezeté a sánczokból, hogy a vidéket védtelenül ne hagyja. A rómaiak legtehetségesebb és leghatalmasabb vezérei jobbára ott hullottak el a csatatéren, Fabius Maximusnak pedig, ki legnagyobb tekintetben állt megbízhatósága és belátása miatt, túlzott óvatosságú rendszerét, hogy vereséget ne szenvedjen, cselekvésben való tétlenséggel és bátortalansággal vádolták.

Azt híván, hogy benne birnak ugyan oly hadvezérrel, ki alkalmas őket megvédeni, de nem képes arra, hogy az ellenségen boszút vegyen, Marcellushoz folyamodnak, hogy ennek tetteirejét, merészségét amannak óvatosságával és előrelátásával egyesítsék és mérsékeljék, majd együttesen megválasztják őket consulokká, majd pedig felváltva, egyiket mint consult, a másikat pedig mint proconsult küldik ki az ellenség ellen. Posidonius azt mondja, hogy a rómaiak Fabiust pajzsuknak, Marcellust meg kardjuknak nevezték. Maga Hannibal azt állítá, hogy Fabiustól, mint mesterétől, Marcellustól pedig mint ellenfelétől retteg, mert az megakadályozza, hogy valami rosszat kövessenek el, ez meg maga követi el azt rajta.

X. Marcellusnak kapóra jött ama nagy fokú fegyelmetlenség és vakmerőség, mely Hannibal katonái közt a folytonos győzelem miatt elterjed, azért először is a táborból széledezőkre és a vidéken kóborlókra veti magát és felkonczolja őket, ezzel is fogyasztván az ellenség haderejét. Azután Nápoly és Nola városok segítségére menván, a nápolyiakat megerősíti a rómaiak iránti hagyományos hűségökben; betérve Nolába, itt egyenetlenségben találta a népet, mely Hanniballal tartott és a senatust, mely azt képtelen volt féken tartani és lecsöndesíteni. Volt e városban egy férfiú, ki születésére nézve az elsők közé tartozott, de meg bátorságára is kivált, névszerint Bandius. Ez Cannaenál rendkívül vitézen küzdött és a karthágóiak közül sokat ölt meg, míg végre testét, számos

lőveggel elborítva, a halottak közt találták fel. Hannibal csodálattal adózék vitézségének; nemcsak váltság nélkül bocsájtá el, hanem meg is ajándékozá, sőt vendégbarátjává tevé. Hogy háladatos legyen iránta, legbuzgóbb párthíveinek egyike lőn és a népet erősen sarkalá az elpártolásra. Marcellus kegyetlenségnek tartá egy ily fényes sorsú férfiút, ki a rómaiak legnagyobb küzdelseinek osztályosa lőn, megölni, minthogy emberszerető természete, meg kellemes társalgása által képesítve volt arra, hogy egy becsvágyó jellemet megnyerjen. Midőn egy alkalommal Bandius üdvözlé őt, megkérdezte tőle, hogy kicsoda, noha már régóta jól ösmerte, alkalmat és ürügyet keresvén, hogy beszélgetésbe bocsátkozhassék vele. «Bandius vagyok», felelé ez, erre Marcellus tettetett örömmel, meg csodálkozással így szólt: «Hogy-hogy, — mondá — te vagy az a Bandius, a kiről annyit beszélnek Rómában azok, kik Cannanál küzdöttek, ki egyedül nem hagyá cserben Paulus Aemilius consult, hanem elébe állt a reá irányzott számos lövegnek és testével felfogá azokat?» «Igen», felelé Bandius és megmutatá neki néhány sebhelyét. «Vajjon miért nem jöttél azonnal hozzám, — folytatá Marcellus, — midőn irántunk való barátságodnak ily tanujeleit hordod magadon? Azt hiszed tán, hogy barátaink vitézségének megjutalmazására elég hálátlanok vagyunk, midőn az még az ellenségénél is tiszteletre talál?» Ily nyájas szavak után kezét nyújtja neki és egy hadi ménnel, meg ötszáz⁹ ezüst drachmával ajándékozta meg.

XI. Ez időtől fogva Bandius Marcellusnak legbiztosabb párthíve és szövetségese lőn, ki a legnagyobb készséggel jelenté fel és vádolá be az ellenzék pártosait. És ezek sokan voltak s azt tervezték magukban, hogy megtámadják a rómaiak málhát, ha ezek az ellenség ellen kivonulnak.

Ez okból Marcellus a városon belül csatarendbe állítá seregét, a podgyászt meg a kapuk közelébe helyezé és a nolaiaknak hirdetmény útján megtiltá, hogy a falakhoz közelítsenek. A falaknak ez elhagyott állapota arra indítá Hannibált, hogy seregével rendetlenebbül vonuljon előre, mintha a

⁹ Körülbelül 390 korona.

városban zavargás ütötte volna fel fejét. Ez alatt Marcellus kinyittatá a vele szembe eső kaput és legkiválóbb lovasai élén kirohánván, az ellenséget arczban támadá meg. Mindjárt azután a gyalogság futó lépésben egy másik kapun nyomult ki kiabálás közt és mialatt Hannibal ezek ellen újlag megosztá seregét, a harmadik kapu is feltárult, a melyen át a többiek is kiözönlöttek és minden oldalról neki estek az ellenségnek, mely a váratlan támadás folytán megrémült és rosszúl küzdött azokkal, kikkel már összetűzött, mert újabb és újabb csapatok törtek rá. És itt történt meg először, hogy Hannibal katonái a rómaiaknak engedtek és számos halottat meg sebesültet veszítve, viasszaszorítottak táborukba. Azt állítják ugyanis, hogy ötezeren estek el, míg a rómaiak közül alig ötszázan. Livius ugyan nem erősíti meg azt, hogy a vereség ily nagy mérvű volt, sem hogy az ellenség ennyi halottat veszített; de azt bevallja, hogy az nagy dicsőséget hozott Marcellusra, és hogy ez ütközetből a rómaiak annyi szerencsétlenség után csodás bátorságot merítettek, látva, hogy a meggyőzhetlen és ellenállhatatlannak tartott ellenség szintén szenvedhetett vereséget a küzdelmek során.

XII. Azért, az egyik consul elhalván, a nép a távollevő Marcellust hívá meg ennek utódjául és az előjáróság akarata ellenére elhalasztá e tisztség betöltését, míg ő a táborból visszatért. Meg is választották az összes szavazatokkal consulk; minthogy azonban égzengés támadt és a papok ezt rossz előjelnak vették, másrészt meg tartván a néptől, nem mertek nyíltan a választás ellen szegülni, Marcellus önkényt lemondott hivataláról. De azért a hadi szolgálat alól nem vonta ki magát, hanem, miután proconsullá választották, ismét visszatért a Nola előtti táborba és keményen sanyargatá azokat, kik Hannibal pártjára álltak. Ez gyorsan ott termett segélyükre és csatára hívta fel Marcellust, ki azonban nem volt hajlandó ütközetbe ereszkedni. De midőn serege jó része, ütközetre nem számítván, zsákmánylás után látott, megrohanta azt, miután előzőleg gyalogosai közt hosszú matrózlándzsákat osztott ki és megtanítá őket távolról célba venni s eltalálni a karthágóiakat, kik rossz dárdavetők voltak és csak közelről

tudtak rövid lándzsákkal verekedni. Ugy látszik, ez volt oka annak, hogy a kik csak összetűztek ez alkalommal a rómaiakkal, azonnal hátat fordítottak és hanyatt-homlok futásnak eredtek, elvesztettek ötezer halottat, hatszáz hadi foglyot, az elefántok közül négyet megölve, kettőt pedig elevenen. A mi azonban legfontosabb, hogy ez ütközet után harmadnapon több mint háromszáz, vegyesen numidiai és iberiai lovasokból álló csapat átpártolt a rómaiakhoz, a mi soha ezelőtt Hanniballal meg nem történt, mert bár különböző fajú és erkölcsű barbár népekből volt összeállítva serege, azt mégis hosszú időn át meg tudta egy érületben őrizni. E szökevények állandóan hűek maradtak úgy Marcellushoz, mint az őt követő vezérekhez.

XIII. Miután Marcellus harmadízben consulnak választott, Siciliába vitorlázott.

Hannibálnak e háborúban való sikerei vágyat keltének a karthágóiakban, hogy ismét hatalmukba kerítsék e szigetet, főleg, miután Hierónymus zsarnok halálával nagy zavarok támadtak Syrakusában. Ez okból már előzőleg is küldöttek oda a rómaiak Appius vezérlete alatt hadakat. Midőn Marcellus a parancsnokságot átveszi, a rómaiak közül számosan a lábai elé vetik magukat; ily szerencsétlenségben sinylődtek ezek. Ama katonák közül, kik Cannae körül Hannibal ellen küzdöttek, sokan elszöktek, sokan meg élve fogságba estek és pedig oly nagy számban, hogy még a falak őrizetére sem maradt a rómaiaknak katonaságuk. De ezek oly büszkeségben, fenkölt szellemenben leledztek, hogy Hannibálnak abbeli ajánlatát, hogy csekély váltságdíjért visszaadja a hadi foglyokat, nem fogadták el, hanem kereken visszautasították és inkább eltúrték, hogy azok elveszszenek, vagy Itália határain kívül szolgaságba adassanak el. Azok pedig, kik futással menekültek meg, tömegesen Siciliába küldettek ama szigorú meghagyással, hogy ne tegyék lábukat Itáliába, míg csak Hanniballal tart a háború. Ezek, hogy Marcellus megérkezett, hozzá sereglettek, földre vetették magukat eléje, sírás-rívás közt kérték, hogy alkalmazza őket ismét tisztességes hadi szolgálatra, igérvén, hogy megmutatják, hogy ama futás inkább balsorsuk, mint gyávaságuk

eredménye volt. Megesett a szíve Marcellusnak; azon írásbeli kérelmet intézi tehát a senatushoz, hogy ezekkel tölthesse be seregének mindenkori megfogatkozását. Hosszú tanácskozás után a senatus azt határozá, hogy a rómaiaknak nincs szükségük gyáva emberekre a közszolgálatban; de ha Marcellus mégis használni kívánja ezeket, a vezér ne részesítse egyiküket sem a vitézség kitüntetésére szokásos koszorúban vagy jutalmakban.

E határozat mélyen sértette Marcellust és midőn a sicíliai háború után visszatért Rómába, keserűen panaszkodott a senatusra, hogy oly számos és nagy szolgálataért még abban a viszonzásban se részesült, hogy számos polgártársa szerencsétlenségén segíthetett volna.

XIV. Siciliában első tevékenysége oda irányult, hogy Hippokrates, sőt a syrakusaiak vezérétől szenvedett sérelmet megtorolja. Ez ugyanis, hogy a karthágóiaknak kedvét keresse és a korlátlan uralmat elnyerhesse, Leontini közelében számos rómaid felkonczolt. Marcellus rohammal bevette Leontinit, a lakosokat magukat ugyan nem bántotta, de a szökevényeket kik csak kezébe kerültek, megkorbácsoltatta és kivégeztette, Hippokrates előzőleg ama hírt bocsájtotta szárnyra a syrakusaiak közt, hogy Marcellus a leontiniek egész fiatalságát legyilkoltatta, azután, hogy ezek zavarba jöttek, a várost is hatalmába keríté. Erre Marcellus egész seregével felkerekedve, Syrakusa ellen indult, majd annak közelében táborni ütt és követeket küldött a városba, hogy a leontini dolgokról felvilágosítást adjanak. De minthogy ennek mi eredménye se volt mert a syrakusaiak Hippokrates befolyása alatt állván, a követeknek hitelt nem adtak, szárazon és vízen egyaránt rohamra indult. A szárazföldi sereget Appius vezeti, ő maga hatvan ötevező-soros gálya felett parancsnokol, a melyek mindennemű fegyverekkel és lövegekkel vannak megrakva. Azonfelül nyolcz egymáshoz erősített gályából hidat alkot, melyre roppant gépet helyez és a falaknak indítja hajóit, bízván nagy és fényes készleteiben, valamint saját hírnevében is. De mind ez semmi sem volt Archimedesnek és az ő gépeinek. Noha ezeket e férfi nem tartá ugyan olyanoknak, melyek bármi

fáradtságot is érdemelnének, mert ezek legtöbbje egy földmérő szeszélyének játékaik voltak, melyeket Hiero király hő kívánsága folytán készített, ki rábírá, hogy fordítsa művészetét a szemlélődés teréről az anyagi dolgokra és hozza összekötésbe valamikép az érzéki észrevétel által az elméletet a gyakorlati szükségletekkel, hogy az ez által a nép előtt világosabban érthető legyen. Az oly híres és kedvelt gépészet terén az első kísérleteket Eudoxos¹⁰ és Archytas tették, hogy a földmérés tudományának változatos szint adjanak és érzéki meg mesterséges eszközökkel támogassák ama feladatokat, melyeknek észtani meg betűszerinti bebizonyítása nehézségekkel jár. Így mindketten a középarányos vonalakról szóló feladványt, mely sok geometriai dolognak az alapja, hadi gépek készítésére alkalmazták oly módon, hogy a kúpszeletek segítségével bizonyos «mesographos»¹¹ nevű eszközöket szerkesztettek össze.

De Plato boszankodott e miatt és szemrehányásokat tett nekik, hogy elrontják és megsemmisítik azt, a mi jó van a geometriában, midőn azt a testetlenek és eszményiek teréről érzéki tárgyakra vonják le és ismét a testekhez utalják, a melyek huzamos és fárasztó ipari munkát igényelnek. Így vált ki a földmérésből a gépészet és hosszú időn át a bölcsészet által megvettétvén, a hadi művészetek egyikévé lett.

Mindazáltal egykor Archimedes, Hiero királynak, ki barátja meg rokona volt, azt írta, hogy egy adott erővel bármely

¹⁰ Endoxos orvos, csillagász és földmérő, a tarentumi Architasszal, a pythagorasi iskolának oszlopos férfiai valának. Plato kortársai.

¹¹ A régi görögök matematikai munkálkodása jóformán csak a geometriára szorítkozott: ők geometriai szerkesztésekkel számítottak. Így a Pythia — Eratosthenes szerint — azt kívánta, hogy az istenségnek egy koczkaalakú oltárt emeljenek, melynek tömörsége éppen kétszerese legyen a már meglévőnek. E koczka oldalának hossza, ha a félakkora koczka oldalát 1-nek vesszük, tndvaleműleg $= \sqrt[3]{2}$. A harmadik gyök vonásához azonban a görögök még nem értettek s a fenti problema megfejtése céljából bizonyos szerkesztésekhez és gépekhez folyamodtak, melyek geometriailag pontos eredményt nem adtak, de gyakorlati szempontból elégségeseknek bizonyultak. Ilyen gép lehetett a mesograph vagy mesolab. (S. G.)

adott súlyt meg lehet mozdítani, sőt, mint beszélük, bizonyítékainak erejétől elragadtatva azt állítá, hogy magát ezt a földet is megmozdítaná,¹² ha volna egy más föld, a melyen lábait megvethetné. Midőn Hiero csodálkozva kéré, hogy vigye át tételét a gyakorlatba és mutassa meg neki, hogy mozdít meg valamely nagy súlyt kis erővel, ez egy királyi teherhajót nagy vesződséggel és erőfeszítéssel a partra húzat, megrakja számos emberekkel és a szokásos teherrel, bizonyos távolságra leül, aztán minden munka és erőfeszítés nélkül kezével meghúzza egy csigasor elejét és oly símán és minden döczczenés nélkül magához vonja azt, mintha csak a tengeren csuszna. A király elbámult ezen, de felfogta e művészet nagy horderejét, reábeszélé tehát Archimedest, hogy mindenféle, a támadásra s a védelemre szükséges ostromgépeket szerkesztszen neki.

Ezeket ugyan ő maga alkalmazásba nem vevé, mert életének legnagyobb részét háború nélkül, ünnepségek közt tölté el, de akkor ép kapóra jöttek a syrakusaiaknak úgy a gépek, mint a gépeknek feltalálója.

XV. Midőn a rómaiak mindkét oldalról támadást intéztek, a syrakusaiakat rémület szállta meg és félelmökben elnémultak, azt híván, hogy ily erő és ekkora hatalommal mit se állíthatnak szembe. De Archimedes megindítja gépeit és ezek a szárazföldi csapatokra mindennemű lövegeket és rendkívül nagyságú köveket szórnak oly robajjal és hihetetlen gyorsasággal, hogy senki sem képes erejöknek ellentállni, tömegesen földre verik azokat, kiket csak érnek és a hadsorokat összezavarják. A mi a hajókat illeti, majd hirtelen gerendák ereszkednek le a bástyák fokáról és teljes súlyukkal a hajókra nehezedvén, átfújják és a tenger mélyére süllyesztik azokat, majd meg a darú csőréhez hasonló vaskapcsokkal orruknál fogva felemelik és függőleges farral a vízbe buktatják, míg más hajókat belülről alkalmazott ellentétes erők önmaguk körül forgatnak és a falak tövénél kimeredő sziklák és szirtek csúcsaihoz csapnak, mely alkalommal a hajóslegénység jórészt nyomorúságosan elpusztul. Borzalmas látványt nyújt, a mint

¹² T. i. csiga-sora segítségével.

egyik hajó a másik után a tengerből kiemelve függő helyzetben ide-oda lóbálódzik, majd midőn az embereket kihajigálja és kidobálja s üresen a falakhoz ütődik, vagy a tengerbe siklik, a hogy a gép szabadon ereszté. Ama gép, melyet Marcellus egy hajóhídon vitetett előre s mely sambuka nevet viselt, ezen hangszerrel való hasonlatossága miatt, még távolról halad a falak felé, midőn egy tíz talentum¹³ súlyú kő éri, majd egy második, utána egy harmadik, melyek nagy zajjal és ropogással hegyibe esvén, szétroncsolják a gépezet állványát, a hid-sarkokat elszakgatják és magát a hidat összerontják úgy, hogy Marcellus, nem tudva mittevő legyen, hamarosan elhajózik s a gyalogságnak is parancsot ad a visszavonulásra. Majd tanácsot tartván, elhatározzák, hogy lehetőleg éjjel tesznek kísérletet a falakhoz jutni, arra számítván, hogy az Archimedes által használt kötelek rendkívüli feszítő erejőknél fogva fejük felett fogják elröpíteni a lövegeket, közelről pedig hatástalanok maradnak a kellő lőtér hiányában. De Archimedes, úgylátszik, erre a célra már régóta készítettett gépeket, melyek minden távolsághoz alkalmazkodva, rövid lövegekre is be voltak rendezve; azért a falakon sűrű sorban álló kis lőrésekben úgynevezett skorpiók voltak elhelyezve, melyek kis lőtávolsággal birtak és közelről észrevétlenül sebesítették meg az ellenséget.

XVI. Midőn a rómaiak, mint hitték: észrevétlenül a falak alá értek, egyszeriben a nyilak és lövegek záporába jutottak, sűrűen, mintegy függőlegesen kövek hullottak fejükre, a falakról meg mindenünnen lövegek repültek feléjük, visszavonultak tehát. De a távozókat a nagy távolságra berendezett gépek kiröpített lövegei utolérik ismét és nagy rombolást okoznak az emberek közt, nagy zavart, összeütközést a hajók közt, mert képtelenek az ellenséghez hozzáférni. Archimedes ugyanis gépeinek javarészt a bástyák mögé helyezte, úgy hogy a rómaiak úgy voltak vele, mintha csak az istenekkel harcolnának, kik láthatlanul annyi tömérdek bajt zúdítanak rájuk.

XVII. De Marcellus szerencsésen elmenekült és gúnyosan így szólt művészeihez meg gépészeihez: «Vajjon ne hagyjuk-e

¹³ 300 kgr.

fel a küzdelmet szemben azzal a Briareus-féle¹⁴ gépészszel, ki, mint kupával, merít vizet hajóinkkal és aztán megvetéssel hajtja el azokat és túltesz a mesebeli százkezüeken, midőn egyszerre annyi tömérdek löveget szór reánk». És tényleg az összes syracusaiak mintegy testét képezték Archimedes hadi készülékeinek, ő pedig mindennek mozgató, forgató lelke volt, s míg a többi fegyverek mozdulatlan heverték, a város egyedül az ővéit vette alkalmazásba, úgy a védelem, mint a támadás czéljából. Végre, midőn Marcellus látá, hogy a rómaiak oly rémületbe estek, hogy mihelyt a falakról kinyúló bármely kis kötelet vagy fát pillantottak meg, azonnal azt kiabálták, hogy Archimedes valami gépet irányoz rájuk és hátat fordítva, megfutottak, minden küzdelemmel, támadással felhagyott és az időre hagyta az ostrom kimenetelét. Archimedes ily nemes és magasztos lelkülettel ennyi elméleti kincs birtokában, nem volt hajlandó ama találmányait írásban megörökíteni, a melyek nem is emberi, de isteni belátás hírére szereztek meg számára, sőt a gépészeti foglalkozást és általában minden művészetet, mely az élet szükségleteinek szolgál, nemtelen és alacsony mesterségnek tekinté; egyedül azon ismeretekbe helyezé becsvágyát, a melyekben a szép és tökéletes nincs összevegyítve a szükségesséssel, a melyek másokkal össze nem hasonlíthatók és mintegy vitát keltenek az anyag meg a bizonyítás között, a melyhez az a nagyságot és szépséget, ez pedig a pontosságot és meggyőző erőt szolgáltatja. Mert a geometriában nem található egy nehezebb és fogasabb tétel sem, a melyet ő egyszerűbben és világosabban ki nem fejtett volna. Ez eredményt némelyek e férfiú természeti tehetségeinek tulajdonítják, mások meg rendkívüli szorgalmának, noha — úgy látszik — mindez fáradság nélkül és egész könnyűséggel jött vala létre. Mert midőn hiába keressük magunkban valamely kérdés megfejtését, az ő tőle nyert felvilágosítás után íziben azt képzeljük, mintha magunktól találtuk volna ki, ily könnyű és rövid úton vezet bennünket a bebizonyításhoz. De nincs is ok arra, hogy ne adjunk hitelt annak, a mit felőle beszélnek,

¹⁴ A rege szerint 100 karú óriás, Kronos és Gea szülötte.

hogy egy házi és folyton körülötte levő szirén által elbájolva, megfélekedezett az evés-ivásról és testének gondozásáról és midőn gyakran erővel húzták el a fürdéshez, vagy kenekedéshez, a tűzhely falára geometriai alakokat rajzolt és kenés közben testén ujjával vonalakat húzott, mintegy hatalmas szenvedélynek adva át magát, megbúvólva teljesen a múzsáktól. S ez az ember, a ki számos szép találmányok szerzője volt, mint mondják, pusztán arra kérte barátait és rokonait, hogy halála után helyezték sírjára a gömböt tartalmazó hengert és írják fel rá a körülfogó test többletének a bent foglalt testhez való viszonyát.¹⁵

XVIII. E tulajdonságaival Archimedes úgy maga-magát mint a várost — a mennyiben rajta állott — meggyőzhetlenül tartá fenn az ostrom alatt. E közben Marcellus meghódítá Megarát,¹⁶ Sicilia egyik legrégibb városát és elfoglaltá Hippokratés táborát Acrillaenál¹⁷ és több mint nyolczezer emberét megöle, a midőn sánczhányás közben megrohaná.

Beszárguldozta Sicilia nagy részét, elpártoltatott a karthagoiaktól számos városokat és leverte mindazokat, kik csak vele szemben síkra szállni mertek. Idő folytán elfogott egy spártait, Damippust, ki Syracusából akart kievezni. A syrakusaiak váltságdíjért óhajtották visszanyerni ez embert; mialatt ennek ügyében gyakran szóváltásokat, tárgyalásokat folytatott, szemeibe ötlött egy torony, mely gondatlan őrizet alatt állt, de alkalmas volt jó csomó katonának titkon való befogadására, mivel a hozzá vezető fal könnyen megmászható volt.

¹⁵ T. i. ezt, hogy 3 : 2. A sírkövére kívánt geometriai testekkel azt az általa feltalált szép geometriai tételt akarta illusztrálni, hogy az u. n. egyenlő oldalú henger s a beléje írható legnagyobb gömb köbtartalma úgy viszonylik egymáshoz, mint 3 : 2. Ez ismertető jel alapján kutatta fel a sirt 137 évvel utóbb a Syrakusában quaestorúl időző Cicero, midőn a városbeliek nagy ámulatára, a kik mit sem akartak tudni arról, hogy nagy honosuk náluk van eltemetve, egy bozóttal és dudvával egészen benőtt helyet megtisztítatva, a sírkövet nekik megmutatta. A jeletet maga írja le Tusc. disp. V. 23. (S. G.)

¹⁶ Syrakusától éjszakra fekvő város, megkülönböztetendő a görögországitól.

¹⁷ Város délre Syrakusától.

Miután pedig a gyakori összejövetelek és értekezések folyamán a torony magasságáról helyes kepzetet szerzett magának, hágcsókat készíttetett és felhasználván a syrakusaiaktól Diána tiszteletére megülni szokott ünnepet, a midőn azok a bornak és vigasságnak engedik át magukat, észrevétlenül nemcsak a tornyot keríti hatalmába, hanem köröskörül a falakat is, melyeket fegyveresekkel rak meg, mielőtt felvirradt és elzárja a Hexapylát.¹⁸ Midőn a syrakusaiak az ellenséget észrevevén, zavarogva mozgolódni kezdenek, Marcellus egyszerre mindenünnen megfuvatja a harsonákat, erre ezek megrémülnek és futásnak erednek, mintha a város minden részét elfoglalta volna az ellenség. De hátramaradt a legerősebb, legszebb és legnagyobb városrész, az Achradina, mert a külső várostól, melynek egyik részét Neapolisnak, a másikat Tichének neveznek, bástya választja el.

XIX. E pontokat megszállván, virradatkor a Hexapylán keresztül, vezéreinek szerencsekívánatai közt bevonul, a városba. Ő maga azonban, mint beszélük, egy magaslatról alá te-

kintvén, elgondolkozott a város nagysága és szépsége fölött, majd könyekre fakadt és fájdalmas érzettel gondolt annak jövőjére, megfontolván, hogy rövid idő alatt mily változáson megy keresztül külseje, alakja, ha majd hadseregének prédájává lesz. Mert a vezérek közül senki sem mert ellent állni a katonának, kik hasznót akartak húzni a rablásból, sokan még a város felégetését és teljes lerombolását is követelték. Ezt azonban Marcellus éppenséggel nem engedé meg és csak kelletlenül, kényszerülve egyezett abba, hogy a kincseket és rabszolgákat sajátjukká tegyék, de megtiltá, hogy szabad embe-

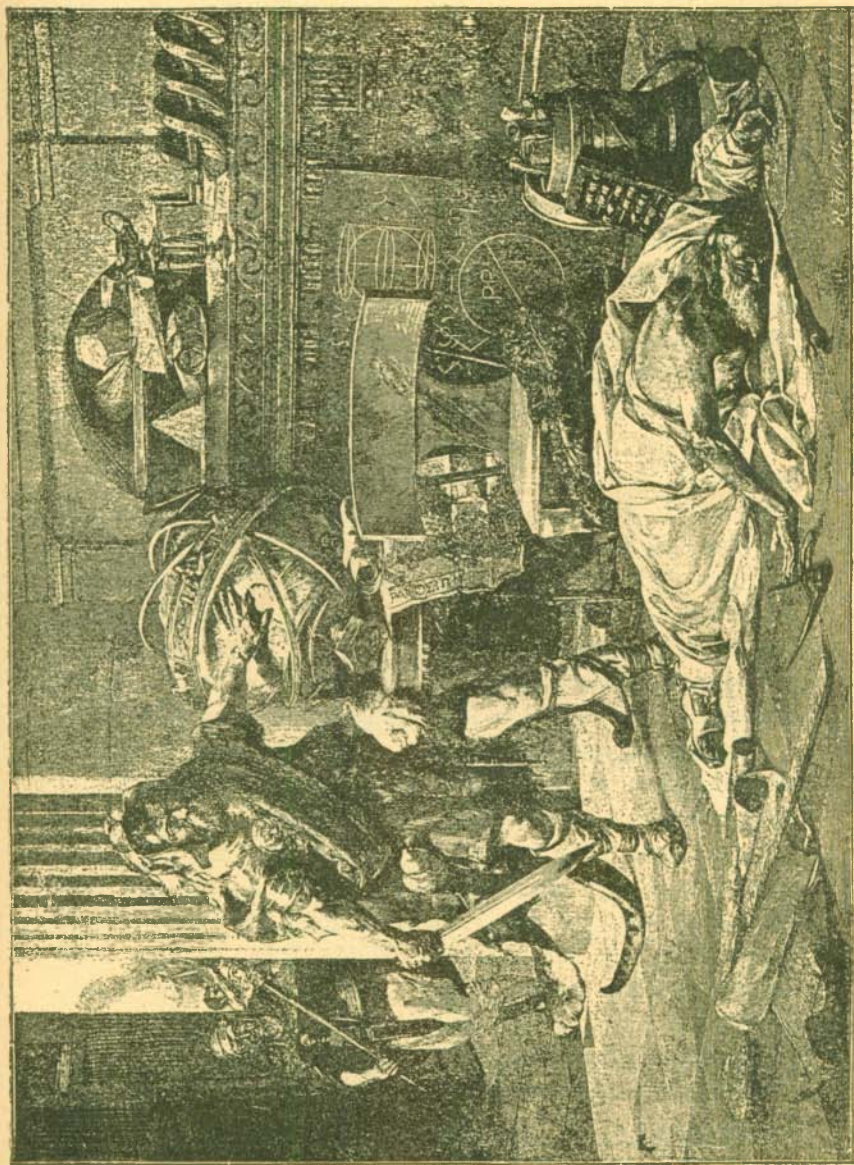


¹⁸ Szó szerint «Hatkapu», egy nagyszerű épület, mely bemenetül szolgált az úgynevezett Tyché városrészbe.

rekhez nyúljanak és szigorúan meghagyá, hogy senkit meg ne öljenek, se meg ne gyalázzanak vagy rabszolgává tegyenek a syrakusaiak közül. És jóllehet, hogy ily mérsékletet tanúsított, szápnalmasnak tartotta a város sorsát, rokonszenvét és fájdalmas részvétét a nagy öröm közepett szívébe nem rejt-heté, előre látván azt, hogy e nagy és fényes boldogság rövid idő alatt semmivé válik. Mondják, hogy a zsákmány nem volt jelentéktelenebb, mint az, melyet később Karthágóból ragadtak el. Nemsokára árulás folytán, a város többi részeit is elfoglalták és erőszakkal felprédálták, kivéven a királyi kincseket, mert ezek a közkincstárnak tartattak fenn. De leginkább fájt Marcellusnak Archimedes szerencsétlensége.

Archimedes épen egy mértani alakon töprengett magában, e szemlélődésen csüngött szemeivel s gondolataival és nem vevé észre a rómaiak lótását-futását, sem a város elfoglalását. Egyszerre elibe áll egy katona és megparancsolja, hogy kövesse Marcellus elé. Archimedes vonakodik, mielőtt meg nem fejti feladatát és a bebizonyítást be nem végzi. A katona haragra gyúl, kardot ránt és megöli. Mások meg úgy beszél-lik, hogy a római katona kirántott karddal állott mindjárt elibe, hogy megölje, de Archimedes reá pillantván, könyörgött és esdekelt előtte, hogy várjon egy rövid pillanatig, hogy feladata ne maradjon bevégezetlenül, se levezetés nélkül, a katona erre mit se vet és megöli. Egy harmadik változat sze-rint, midőn Archimedes Marcellushoz vivé mennyiségtani esz-közeit, napóráit, tekéit, szögmérőit, a melyekkel a napnak nagyságát szokta mérni, katonák találkoznak vele s azt hívné, hogy a ládában aranyat visz, megölik. De mindnyájan meg-egyeznek abban, hogy Marcellus fájlalta halálát, a gyilkosát, mint egy szentségtörőt, utálta és rokonait, midőn feltalálá, tiszteletben részesíté.

XX. A külföldi népek tudták azt a rómaiakról, hogy ügyesek a hadi mesterségben és félelmesek fegyverrel a ke-zökben, de azt is, hogy méltányosságnak, emberszeretetnek s egyáltalán a politikai erényeknek semmiféle tanújelét nem adták. Úgy látszik, hogy Marcellus bizonyítá be ez alkalom-mal először, hogy a rómaiak igazságszeretetben nem állanak



Archimedes halála.

a görögök mögött. Mert oly illendőséget tanúsított tárgyalásai közepett, annyi jó szolgálatot tett a városoknak s a magánosoknak egyaránt, hogy bár némi tekintetben szigorral bánt el az ennaiakkal, megaraiakkal és syrakusaiakkal, ennek oka, úgy látszik, inkább azokban leledzik, kik az elszenvedtek, mint a kik azt elkövették. Többek közül csak egy esetet fogok megemlíteni. Van Siciliában egy Engyium¹⁹ nevű kicsi, de ősrégi város, híres azon istennők megjelenéséről, kiket anyáknak²⁰ neveznek. Templomát — állítólag — krétaiak emelték. Ebben bizonyos lándzsákat és érc-sisakokat mutogattak, a melyekre Mériones²¹ és Ulixes, helyesebben Odysseus neve volt felírva, kik azokat az istennőknek szentelték fel. E várost, mely buzgó pártosa volt a karthágóiaknak Nikiás, egy előkelő polgár igyekezett a rómaiak pártjára hozni, gyűléseiken leplezetlen nyíltsággal szólalt fel és kimutatta az ellenzékiek eljárása helytelenségét. Ezek, félve hatalmától és tekintélyétől, elhatározták, hogy hatalmukba kerítik személyét és a karthágóiaknak kiszolgáltatják. Nikias észreveszi, hogy már titokban lépten-nyomon lefelkelnek rája, nyilvánosan illetlen nyilatkozatokat tesz az anyaistennőkről és sok oly dolgot követ el, a melyekkel hitetlenséget, megvetést árul el, szemben ezek hagyományos megjelenésével és tiszteletével. Örülnek ennek ellenségei, hogy ő maga szolgáltatja a legnyomósabb vádat maga ellen, a melynek alapján elítélendő lesz. Midőn már minden készen áll elfogatására, a polgárság gyűlést tart. Nikias, akkőzben, hogy beszél és a népnek előterjesztést tesz, egyszerre arczczal földre veti magát, azután kis vártatva, mialatt természetesen a rémület miatt csend állott be, fölemeli fejét, körütekint, reszkető, tompa hangon, mely lassankint erősebb és érczesebb lesz, kiabálni kezd. Midőn látja, hogy a nézőközönséget néma borzadály lepi meg, elveti köpenyét, szét-hasítja alsó ruháját és félmeztelen felugorván, a színház kijárata felé szalad, kiabálva, hogy az Anya-istennők üldözik. Babonaságból senki sem meré kezét rávetni, sem útját állani, sőt kitér-

¹⁹ Sicilii város, a rege szerint itt ragadta el Plúto Proserpinát.

²⁰ Cybele, Juno és Ceres.

²¹ A krétaiak vezére Idomeneus-szal Spárta alatt.

nek előle, majd a kapukhoz fut, miközben egyáltalán nem takarékoskodik egy bolondhoz és megszállotthoz illő hangokkal, mozdulatokkal. Felesége, ki tudója és részese volt férje cselének, veszi gyermekeit és elsőben is mint oltalomért könyörgő, az istennők temploma előtt leborúl, aztán mintha tévelygő férjét keresné, a nélkül, hogy valaki feltartóztatná, bátorságosan kimegy a városból. Ily módon megmenekülván, Marcellushoz érnek Syrakusába. Marcellus erre Engyiumba megy és a lakosokat bilincsekbe vereti, hogy féktelenségökért, hűtlenségökért megbüntesse. De Nikias sírva jó elébe, megragadja kezeit, átkarolja térdeit és könyörög polgártársaiért, első sorban ellenségeiért. Marcellus ellágyul, megbocsájt mindenkinek, teljesen megkíméli a várost. Nikiasnak pedig terjedelmes földet meg számos ajándékot ad.

Igy beszéli ezt el Posidonius, a bölcsész.

XXI. Marcellust ezután a rómaiak visszahívták ama háborúhoz, melyet saját országukban, tűzhelyeik körül vívtak. Visszatérvén, magával hozá a Syrakusában talált legszebb műkincsek javarészét, hogy diadalmenete fényét emelje általuk, Rómát pedig felékesítse velök. Mert Róma mindez ideig nem birta, de nem is ismerte ama kecses és kiváló műtárgyakat, nem volt abban látható semmi ama bájos, izléses, elragadó ékességekből. Megrakva barbár fegyverekkel, véres zsákmányokkal, megkoszorúzva diadalmeneti és győzelmi emlékekkel komor, félelmes látványt nyújtott, mely nem volt való a félénk és a kényes szemlélőnek.

Mert miként Epaminondas Boiotiát Ares táncz helyének, Xenophon pedig Ephesust a háború műhelyének nevezi, úgy nézetem szerint az akkori Rómát, Pindar szavaival élve, bátran a hadban dühöngő Mars templomának lehetett nevezni. Ezért Marcellus nagyobb népszerűségben állt a népénél, mert a várost ama bájos, kecses és a szemeknek változatos látványt nyújtó hellénművekkel felékesíté; az öregebbek ellenben inkább Fabius Maximust kedvelték.

Mert ez Tarentum meghódítása után az ilyesekhez nem nyúlt, sem azokat magával el nem vitte, csakis a kincseket és más drágaságokat szállította el, de a szobrokat ott hagyta,

a midőn ez emlékezetes szavakat mondta: «Hagyjuk csak a tarentumiaknál haragos isteneiket.» Marcellust ellenben első sorban azzal vádolták, hogy a várost gyűlöletessé teszi, a midőn nemcsak az embereket, hanem még a foglyúl ejtett isteneket is diadalmenetre használja, azután meg, hogy azt a népet, mely eddig csak háborúhoz és földműveléshez volt szokva, mely nem ismeré a gyönyört, a tétlenséget és mint Euripidesnél Hercules: «Darabos, dísznélküli, de képes a legnagyobbra», szórakozásra, fecsegésre csábította, hogy a művészetek és művészek körül hivalkodjék és a nap legnagyobb részét azzal fecsérelje el. Marcellus azonban ezzel még a helének előtt is dicsekedett, hogy ő tanítá meg rómaiakat becsülni és csodálni a görögök szép és bámulatos műveit, a mihez eddig nem értettek.

XXII. Marcellus ellenfelei ellenezték diadalmenetét, mert bizonyos tenni valók maradtak még hátra Siciliában, de mert irigységet is kelthetett volna harmadik diadalmenetével. Beleegyezett tehát, hogy a teljes és nagy bevonulást az albai hegyen tartsák meg, a kisebb pompa pedig Rómában menjen végbe. Ez utóbbit a görögök «euan»-nak, a rómaiak meg «ovas»-nak (ovatio) nevezik. Ez esetben a győző nem száll négylovas szekérre, nem visel borostyán-koszorút és körülötte nincsenek trombitások, hanem gyalog halad sarukban, környékezve számos fuvalástól és fején myrtus-koszorúval, a mi inkább békés és kellemes, mint rémületes látványt nyújt. És előttem épp ez a legfontosabb bizonyítéka annak, hogy régenten a diadalmenetek osztályozása nem a tettek nagyságának, hanem azok kiviteli módjának alapján történt.

Ugyanis, a kik csatában vérontással győzték le az ellenséget, azok ama martialis, félelmetes bevonulást tartották meg és a fegyvereket meg az embereket borostyánnal koszorúzták meg, mint a hogy azt a hadsereg megtisztításánál szokták tenni. Ama vezéreknek ellenben, kiknek nem volt szükségük háborúra, hanem békés tárgyalásokkal és a szó meggyőző erejével hoztak mindent szép rendbe, azoknak a törvénygyőzelmi üdvözlétkép e békés és ünnepies díszmenetet adá. Mert a fuvola a béke hangszere, a myrtus pedig Venus

fája, ki az istenek között leginkább irtózik az erőszaktól és vérontástól.

E diadalmenet egyébként nem az «Evoé» kiáltástól nyerte az «ovatio» elnevezést, mint legtöbbször vélik, hisz a másik diadalmenetnél is Evoét kiabálnak, énekelnek, hanem a görögök ez elnevezést tévesen származtatták egy náluk honos szokásból, azt hívén, hogy Bacchus, kit Eviosnak és Thriambosnak nevezünk, valami vonatkozásban áll e díszmenettel. Ez azonban nem felel meg a valóságnak. Hagyományos szokás volt, hogy a vezérek a nagy diadalmenetnél marhát áldoztak fel, ennél meg juhot, A rómaiak a juhot «oves»-nek nevezik és innét nyerte a triumphus az «ovatio» nevet. Érdemes e helyen figyelembe venni, hogy a lakóniai törvényhozó a rómaiakkal ellentétesen szabályozta az idevonatkozó áldozatokat. Spártaiban ugyanis a tisztétől megváló vezér, ha szándékát csatlárdság vagy rábeszélés által vitte keresztül, ökröt áldozott, ha pedig csata folytán, akkor kakast. Jóllehet, rendkívül harcias emberek voltak, mégis többre becsülték, az emberhez méltóbbnak tartották ama győzelmet, melyet ékesszólással és eszélyességgel nyertek el, mint a melyet erővel és bátorsággal. E tárgyról különben mindenki szabadon alkothat véleményt magának.

XXIII. Marcellus negyedízbeni consulsága alatt, ellenfelei reábírták a syrakusaiakat, hogy Rómába jöve, vádolják és panaszolják be a senatus előtt kegyetlen és szerződésellenes bánásmódja miatt. Marcellus történetesen a Capitoliumon áldozatot végzett, a senatus pedig még gyűlést tartott, midőn a syracusaiak megjelentek és kihallgatást, igazságot kértek. Marcellusnak hivataltársa elutasítá őket, boszankodván azon, hogy Marcellus távollétében emelnek ellene panaszt. Amint Marcellus erről értesült, azonnal odajött, elsőben is elfoglalá székén helyét és végzé consuli tisztét, azután, hogy egyéb teendőit is elintézte, leszálla székéről és mint magán egyén, azon helyre állt, a honnét a vádlottak védekezni szoktak és ezzel alkalmat adott a syrakusaiaknak, hogy vádat emelhesenek ellene. Ezeket rendkívül zavarba hozta e férfiú méltósága és önbizalma és az, a mi tekintetében elviselhetetlen volt

rájok nézve, ha fegyvert viselt, az még félelmesebbnek tűnt fel előttük a bíboröltönye alatt. De Marcellus ellenfeleinek bátorítására belekaptak a vádaskodásba és hosszas, siránkozással kevert beszédet mondtak, melynek lényege abból állt, hogy mint a rómaiak barátai, szövetségesei, olyat kelleltszenvedniök, a minőtől más vezérek legtöbbször még az ellenséget is megszokták kímélni.

Ezekre Marcellus azt válaszolá, hogy ama gonoszságokért, melyeket a rómaiakon elkövettek, nem szenvedtek más egyebet, mint azt, a mitől a háborúban és fegyveres erővel legyőzött embereket megölni lehetetlen.

Azt pedig, hogy ilyképpen ostromoltattak ki, maguknak tulajdonítsák, mert sokszoros felhívásának engedni nem akartak. Hisz nem a zsarnokok kényszeríték őket, hogy háborút kezdjenek, hanem maguk választottak maguknak zsarnokokat, hogy háborúskodhassanak. Midőn beszédeiket elmondották és szokás szerint a senatusból eltávoztak, velök ment Marcellus is és a senatus tanácskozásának vezetését hivataltársára bízta, A tanácsterem ajtaja előtt maradt a nélkül, hogy az ítélet előtti félelem vagy syrakusaiak elleni harag rendes arckifejezését megváltoztatta volna, szelíden, nyugodtan várta be a pör kimenetelét. Midőn a szavazás megtörtént és Marcellus győztesnek jelentetett ki, a syrakusaiak lábai elé veték magokat és könyek közt kérék, hogy haragját rajtuk, a jelenlevőkön töltse ki, maga a város iránt pedig legyen könyörületes, mely emlékében tartja azt, a mit vele tett és hálával van eltelve irányában. Marcellus ellágyulva, megbocsájt ezeknek, a többi syrakusaiaknak meg mindvégig jóltevőjök maradt. A senatus pedig megerősíté őket szabadságukban, a melyet tőle nyertek, törvényeikben és a még meglevő vagyonukban. Viszonzásúl rendkívüli tiszteletben részesíték; többek közt törvényt hoztak, hogy valahányszor Marcellus vagy leszármazói Siciliában horgonyt vetnek, a syrakusaiak koszorúzzák meg magukat és mutassanak be áldozatot az isteneknek.

XXIV. Ezen ügy befejeztével Hannibal ellen fordult. A cannaei ütközet után, majdnem minden consul és vezér csak egy hadtani szabályt vett alkalmazásba a férfiú ellen:

kerülni az összeütközést, senki sem merészelvén vele szembe szállni és kézre menni.

Marcellus azonban ellenkező utat választott. Ő úgy látta, hogy azon idő alatt, a melytől Hannibal megsemmisítését várják, maga Itália fog észrevétlenül végleg elpusztulni Hannibal által. Fabius pedig, a ki mindig csak a biztonságra van tekintettel, nem alkalmas arra, hogy a haza baján segítsen, mert arra vár, hogy Róma kimerült erejével szűnjék meg a háború is, akár a orvosságok alkalmazásában félénk, bátortalan orvosok, kik a beteg erejének kimerülésében a betegség hanyatlását vélik látni. Először a nagy samnit városokat foglalá el, a melyek elpártoltak a rómaiaktól, ezekben nagy gabonakészlet és pénz jutott a kezeire, meg a Hannibal helyőrségét képező három ezer katona. Azután, hogy Hannibal Gneius Fulvius proconsult magát és vele tizenegy haditribunját Apuliában megölte és serege legnagyobb részét felkonczolta, Marcellus levelet küldött Rómába polgártársaihoz, felhíván őket, hogy legyenek bátrak, ő már útban van, hogy kedvét szegje Hannibálnak.

Mint Livius beszéli, e levél felolvasása a helyett, hogy a szomorúságot kisebbitené, csak növelé a félelmet, mert a rómaiak azt hívék, hogy e merénylet veszélye annyival nagyobb mint a mennyivel Marcellus jobb vezér Fabiusnál. Marcellus, miként ír, egyenest Hannibal üldözésére indul, betör Luca- niába, hol őt Nomistrum városa mellett a magaslatokon erős hadállásban találja és a síkon tábornok út. A következő nap mindjárt csatarendbe állítja seregét s minthogy Hannibal leszáll a magaslatokról, ütközetbe bocsájtkozik vele, mely azonban eldöntetlen marad, noha heves és huzamos volt. Mert reggel három órakor²² kezdődött és csak a beálló éj vetett annak nehezen véget. Marcellus virradáskor ismét elővezette seregét és a holtak között állást foglal, majd új csatára hívta ki Hannibalt a győzelem eldöntése végett. De minthogy ez visszavonul, az ellenség halottait kifosztja, az övéit eltemeti és üldözésére indul. A Hannibal által készített számos kelepczét szerencsésen kikerüli, minden csatározásban sikert arat, bámulatot

²² A mi időszámításunk szerint reggeli 8 óra.

gerjesztve. Ez okból, midőn a tisztújítások ideje közelgett, helyesnek tartá a senatus, hogy inkább a másik consul hívasék el Siciliából, minthogy Marcellust mozdítsák el Hannibal mellől, kivel összegabalyodott. Midőn amaz megérkezik, a senatus meghagyá neki, hogy nevezze ki dictatornak Quintus Fulviust. Mert a dictatort sem a nép, sem a senatus nem választhatja, hanem a consulok vagy praetorok egyike megjelenvén a népgyűlésen, azt nevezi ki dictatornak, kit jónak vél. Innét származik a «dictator» elnevezés is, mert «megmondani» latinul «dicere». Némelyek szerint a dictator név onnét jó, hogy ez nem veszi igénybe sem a szavazást, sem a kézfelemelést, hanem saját önelhatározása szerint rendelkezik, intézkedik. Így azon hatósági rendeleteket, a melyeket a helének diatagmáknak neveznek, a rómaiak «edictum»-oknak hívják.

XXV. Marcellusnak tiszttársa Siciliából megérkezvén, mást akart dictatornak kinevezni és hogy szándéka ellenére ne kényszerítsék cselekedni, éjnek idején Siciliába visszahajózott. Ennek folytán a nép Quintus Fulviust nevezé ki dictatornak, a senatus pedig irt Marcellusnak, kérve, hogy hagyja azt helyben. Marcellus enged és megerősíti a nép határozatát, ő pedig proconsulnak választatik a következő évre. Majd megállapodik Fabius Maximusszal abban, hogy ez kíséreltet tesz a tarentumiak ellen, ő maga pedig csatározásokkal és különféle mozdulatokkal megakadályozza Hannibalt abban, hogy Tarentumnak segílyt nyújtson. E czélból Canusium ellen vonúl és midőn Hannibal folyton változtatja táborhelyét s kerüli az ütközetet, Marcellus mindenütt előtte terem. Végre táborütés közben hegyibe esik és csatározásokkal szorongatja. Hannibal megindul és elfogadja a csatát, de az éj elválasztja őket. A következő nap Marcellus ismét megjelenik csatarendbe állított seregével. Hannibal haragra gyúlva, összegyűjti a karthágóiakat és kéri őket, hogy megelőző győzelmeik biztosítására vívják meg ezt az ütközetet is. «Mert beláthatjátok, — úgymond — hogy annyi győzelem után nem tudunk sem lélekzetet venni, sem megpihenni, ha ezzel az emberrel le nem számolunk.» Ezután összecsapnak és küzdenek. Úgy látszik, hogy ekkor

Marcellus, egy alkalmatlan időben véghez vitt mozdulat következtében, kudarcot vallott. Midőn ugyanis jobb szárnya szorongatott helyzetbe jutott, megparancsolá, hogy egyik csapata vonuljon a harczélre. E mozdulat zavart idézett elő a harczolók közt és az ellenségnek juttatá a győzelmet, a mely alkalmommal ezerhétszáz római esett el. Marcellus sánczai közé visszatérve, összegyűjté seregét és azt mondja, hogy sok római fegyvert és testet lát ugyan, de egyetlen egy római férfit se. Erre mindnyájan bocsánatát kérik. Marcellus felelé, hogy legyőzötteknek nem ad, hanem ha győznek igen. «Holnap ismét harczolni fognak, hogy polgártársaik előbb hallják meg a győzelmet, mint a vereséget.» E szavak után legyőzött csapatainak búza helyett árpát osztatott ki.

E csata során számosan kerültek veszélyes és sanyarú helyzetbe, de — mint állítják — senki se találkozott köztük, kinek Marcellus szemrehányásai jobban ne fájtak volna, mint saját sebeit.

XXVI. Hajnalhasadtakor kitűzték a vörös zászlót, a bekövetkező csata szokásos jelét. A megalázott cohorsok, kérelmők folytán, az első hadvonalba helyeztetnek és a tribunok a többi csapatokat sorba, rendbe állítják. A hogy Hannibal ezt meghallá, így kiált fel: «Oh, Hercules! hát mit tegyünk ezzel az emberrel, a ki sem a jó, sem a balszerencsét nem tudja elviselni. Ő az egyetlen ember, ki mint győztes nem hagy nyugtot és mint legyőzött nem vesz pihenést. Úgy látszik, örökké fogunk harczolni vele, mert ha sikert arat, a vakmerőség, ha kudarcot vall, a szégyenérzet szolgáltat neki ürügyet a harczra.» Erre a seregek összerontanak és minthogy egyenlő sikerrel küzd mind a két fél, Hannibal megparancsolja, hogy az elefántokat állítsák az első hadvonalba és hajtsák azokat a római csapatokra. Egyszerre nagy tolongás és zavar támad az első sorok között, midőn egy hadi tribun, névszerint Flavius, megragad egy zászlót, szembe megy velök és a zászló alsó hegyével megszúrja az első elefántot. Ez visszafordul, rá esik az utána következőre, megrémíti ezt, valamint a többi előre törő állatokat. A mint ezt Marcellus megpillantja, megparancsolja a lovasságnak, hogy teljes erővel rohanja meg a

zavarba jött szárnyat és kavarja fel még jobban az ellenséget. Ezek egy fényes támadással a karthágóiakat egészen a táborukig vetik vissza, miközben a megölt és lerogyó elefántok a legnagyobb veszteséget idézik elő köztök. Állítólag több mint nyolczezer emberük veszett itt el. A rómaiak halottainak száma háromezerre ment, kevés híjával azonban mind megsebesült. És ez alkalmat nyújtott Hannibálnak, hogy az éj folytán nyugton felkerekedjék és minél távolabb húzódjék vissza Marcellustól. Mert ez a sebesültek nagy száma miatt képtelen volt őt üldözni: hanem lassú menetekben Campaniába vonult és a telet Sinoessában²³ tölté, hogy katonáit megpihentesse.

XXVII. Hannibal elszakítván magát Marcellustól, mintegy felszabadult seregét bátran használta föl arra, hogy szerte száguldozva, lángba borítsa Itáliát. Marcellus e miatt rossz hírbe került Rómában. Ellenségei felizgatták Publius Bibulus néptribunt, egy szónoklatban jártas, de erőszakos embert, hogy emeljen ellene vádat. Ez gyakorta összegyűjté a népet és rávenni törekedett, hogy más vezérnek adja át a hadsereg vezényletét. «Mert — úgymond — Marcellus, miután a háborúban csekély előgyakorlatokat végzett, a küzdő iskolából mintegy a meleg fürdőbe vette magát, hogy testét gondozza.» Marcellus ezekről értesülve, a legatusokra bízta a tábort, maga pedig, hogy a rágalmakkal szemben védekezhessék, Rómába megy. E rágalmakból kifolyólag azonban már kész pörrel találja magát szemben. A kitűzött határnapon a nép a Circus Flaminiusban gyűl össze. Bibulus felkel és előterjeszti vádját, Marcellus röviden, egyszerűen védekezik, de az első és legtekintélyesebb polgárok fényes, nyiltszívű beszédet mondanak mellette, felhívják a polgárokat, hogy ne mutassák magukat rosszabb bíráknak, mint az ellenség, midőn gyávaság miatt ítélik el Marcellust, ki az egyedüli a vezérek közt, a kit Hannibal kikerül és a kivel azért, hogy ne kelljen megütköznie, ép annyit mesterkedik, mint azért, hogy másokkal megütközhessek. E beszédek elmondása után az ítélet a vádló reményét annyira meghazudtolá, hogy Marcellus nemcsak tel-

²³ Latiumban tengerparti város, meleg fürdőiről volt nevezetes.

jesen felmentetett a vád alól, hanem még ötödízben consullá választatott.

XXVIII. Hivatalát átvevén, először is megszüntette Etruriában ama nagy mozgalmat, mely elpártolásra irányult és a városokat sorba járva, lecsendesítette. Azután fel akará szentelni azt a templomot, melyet a Dicsőség és Erény tiszteletére a siciliai zsákmányból épített. De a papok ebben megakadályozták, nem tartván méltónak, hogy két istenséget egy templomba zárjanak.

Hozzáfogott tehát, hogy melléje egy másik templomot építsen, noha nem szívesen vette amaz akadékoskodást, melyet rossz előjelnek tartott. Számos más jelenségek is zavarólag hatottak reá, mint az, hogy némely templomokba a villám sujtott. Jupiter templomában az aranszobrot a patkányok megrágták; beszéltek, hogy egy ökor emberi hangot hallatott, egy gyermek elefántfejjel jött a világra. Ezekhez járult, hogy az istenek haragjának eltávolítására felajánlott engesztelő áldozatok kedvezőtlenül ütöttek ki. Ilyesekkel tartották a jósök Rómában vissza Marcellust, noha ezt türelmetlenség lángja emészté. Mert senki sem érzett oly égő vágyat valami után, mint e férfiú, hogy döntő ütközetet vívjon Hanniballal. Éjente ez képezte álmát, barátai és hivataltársaival ez volt kizárólagos beszéd-tárgya, az istenekhez egyedüli imája: csatában Hannibalhoz férközni. De legnagyobb örömét az képezte volna nézetem szerint, ha egy fal vagy egy sáncz zárta volna körül mind a két hadsereget, hogy ott élethalál harczot vívhasson vele. Ha már nem állt volna dicsősége teljében, ha ezer jelét nem adta volna annak, hogy tapasztalatra és belátásra nézve bármely vezérrel kiállja a sarat, azt mondanám, hogy itjonti szenvedély és becsvágy jobban elragadá őt, mint a hogy tisztességes korához illett. Mert túl volt már a hatvanon, midőn ötödízben consulkodott.

XXIX. Miután a jósök által jelzett tisztító és egyéb áldozások megtörténtek, Marcellus tisztársával kiindult a háborúra, és Bantia meg Venusia²⁴ városok közt szüntelen harczra ingerlé

²⁴ Lucania és Apulia határán fekvő két város, az utóbbi Horatius születés-helye.

Hannibalt. Ez azonban csatába nem ereszkedett; de a mint értesült, hogy a consulok egy hadosztályt menesztettek az epizephyriai locrók ellen, a Petilio²⁵ mellett levő magaslaton cselt vetett nekik és kétezer ötszáz embert levágott közülök. E kudarcz még inkább harczra tüzei Marcellust, felkerekedik és közelebb vonul seregével az ellenséghez. A két tábor közt feküdt egy erős hadállást nyújtó halom, mely mindennemű bokrokkal volt benőve, mindkét oldalán szabad kilátással a körülötte fekvő lapályra, a melyen lefelé csörgedező források tüntek fel. A rómaiak csodálkoztak, hogy Hannibal, ki előbb érkezett, nem szállta meg ezen előnyös fekvésű pontot, hanem átengedte azt az ellenségnek.

Hannibálnak figyelmét ugyan nem kerülte el, hogy e hely kiválólag alkalmas a táborozásra, de még inkább a lesvetésre. Főleg azonban e célra akarván azt felhasználni, a bozótot és szakadásokat megraká számos nyilassal meg dárdavetővel, azon meggyőződésben, hogy ez alkalmas fekvésű hely a rómaiakat majd magához csalja. És reményében nem is csalatkozott. Mert a rómaiak táborában azonnal a közbeszéd tárgya lett, hogy meg kell szállni e helyet, hadászatilag fejtegették, hogy mennyi előnyt nyernek az ellenség felett azáltal, ha ott táboroznak, vagy legalább ha megerősítik a halmot. Marcellus jónak látta, hogy körültekintés végett kevés lovassal oda vágasson. De előbb a jóst előhivatja és áldozatot mutat be. Midőn az első áldozati állat elesik, a jós megmutatja neki, hogy a májnak nincs feje. A mint a másodikat feláldozzák, a májnak feje rendkívüli nagynak tűnik fel és minthogy a többi jelek is bámulatosan kedvezők voltak, az előzők által keltett félelem is megszűnni látszott. De a jósok kinyilatkoztatják, hogy ez a körülmény még inkább növeli félelmüket, zavarukat, mert ha az áldozásnál kiválólag kedvező jelek követték a legszomorúbbakat, leggyászosabbakat, e változás különössége méltán gyanut kelt. «De a sorsot útjában — mint Pindar mondja — sem tűz, sem érczfal fel nem tartóztatja.» Kiindul tehát consuitársával, Crispinus-szal, fiával, a hadi tribunnal és össze-vissza

²⁵ Délitáliai nép a Zephyrium hegyfoka körül Bruttiumban, Petilio ugyanezen tartományban.

százhusz lovassal. Ezek közül egy sem volt római, hanem nagyjában tyrrhéniaiak, kivéve a negyven Fregellae-belieket²⁶ kik Marcellus előtt minden alkalommal tanujelét adták vitézségüknek és hűségüknek. Minthogy a halom sűrű bozóttal volt fedve, a tetőn egy ember ült az ellenség megfigyelése végett; ő maga ugyan látható nem volt, de a rómaiak táborát áttekintheté. Ez jelzi a történeteket a rejtekben levők előtt. Ezek engedik Marcellust egészen közelre jönni, aztán egyszerre előteremnek, mindenünnen körülözlők, dárdát vetnek, szúrnak, vágnek, üldözik a futókat és küzdenek azokkal, kik ellentállanak, t. i. a negyven Fregellae-belivel, a kik, minthogy a tyrrhének mindjárt kezdetben megfélemedve, széjjel futottak, sorakoznak és a consulok előtt védekeznek, míg csak Crispinus két dárdalövegtől sebet kapva, meg nem fordítja lovát és elvágat, majd Marcellus oldalát is átjárja egy széles lándzsa, a melyet a rómaiak lanceának neveznek. Csak ekkor hagyják el a már elesett Marcellust a Fregellae-beliek közül azok, kik életben maradtak és magukkal ragadván megsebesült fiát, a tábor felé futnak. Nem sokkal többen estek el, mint negyvenen, öt lietor és tizenennyolcz lovas pedig fogságba került. Crispinus meghalt sebei folytán, csak pár napig élve túl az ütközetet. Oly szerencsétlenség eddig még soha sem érte a rómaiakat, hogy egy ütközetben mind a két consul életét veszítette volna.

XXX. Hannibal a többiekkel nem sokat törődött, de mihelyt értesült Marcellus elestéről, ama helyre sietett és a halott mellé állva, sokáig szemlélé Marcellus hatalmas testalkatát és arczvonásait a nélkül, hogy egy elbizakodott szót ejtene, vagy tekintetével bármi örömet elárulna, hogy egy ily tevékeny és veszedelmes ellensége esett el. Elcsudálkozott váratlan vége felett; elvevé gyűrűjét, holttestét illő módon fölékesíté és méltó tisztelet-adás mellett elégetteté. Azután hamvait ezüst urnába helyezé, a mely fölé arany koszorút illeszté és elküldé fiának. Egynéhány numida találkozáván azokkal, kik azt vitték, rájuk támadnak, hogy elragadják az urnát, de azok

²⁶ Latiumi város, a volscok határán.

ellentállanak, a numidák erőszakoskodnak és harcuközben a csontok széjjel szóródnak. Midőn Hannibal erről értesült, környezete előtt így fakadt ki: «Semmi sem történhetik az istenség akarata ellen.» A numidákat ugyan megbünteté, de a maradványok összeszedésével vagy visszaküldésével többé már nem törődött, mintha csak Marcellus különös elhunytá és temetésétől való megfosztatása valamely istenség végzéséből történt volna. Így beszélik el ezt Cornelius Nepos és Valerius Maximus. Míg Livius és Augustus Caesar azt állítják, hogy az urna Marcellus fiához vitetett és fényesen eltemettetett.

Marcellus nyilvános emléke a Rómában levőkön kívül a következők: egy gymnasium a sicíliai Catanében, a Syrakusából és Samothrakéból hozott szobrok és festmények, ez utóbbiak az úgynevezett Kabiri isteneknek voltak felszentelve, viszont mások Sindosban²⁷, a Minerva templomában. Itt állott képszobra is Posidonius szerint a következő felirással:

Ime ez itt, vándor, nagy csillaga római földnek,
Marcellus Clodius, ősi családbeli sarj.
Hétszer volt consul, mint Marsnak bajnoka élt és
Számítalan ellenfélt győze le hősi vasa.

A felirat szerzője a két proconsulságot az öt ízben való consulsághoz számította.

Nemzetsége fényesen virágzott egész Marcellusig, Caesar unokaöccsége, ki Octaviának, Caesar nőtestvérének és Marcellusnak volt a fia. Ez, mint aedilis fiatalon hunyt el Rómában kevéssel azután, hogy Caesar leányát nőül vette. Tiszteletére, emlékezetére anyja, Octavia, egy könyvtárt emelt, Caesar pedig az úgynevezett Marcellus-színházat.

PELOPIDAS ÉS MARCELLUS EGYBEVETÉSE.

I. Ime, ezek azok, a mik a történetírók elbeszélése szerint Marcellusról és Pelopidasról feljegyzésre méltók. Természeti és erkölcsi tulajdonságaik közösek, mintha csak versenyeznének

²⁷ Város Rhodus szigetén.

egymással: mert mindketten bátrak, fáradhatlanok, heves-vérűek és nagylelkűek voltak. De mégis egy különbség látszik fentforogni köztük, hogy Marcellus számos általa rohammal bevett városokban vérengzést vitt véghez, holott Epaminondas és Pelopidas a győzelem után soha sem öltek meg senkit, sem pedig városokat rabigába nem hajtottak. Állítják, hogy a thébaiak sem bántak volna úgy el az Orchomenos-beliakkal,²⁸ ha ők jelen lettek volna. A mi tetteiket illeti, úgy Marcellusnak a kelták elleni vállalata valóban nagyszerű, csodálatos, a midőn egy csekély számú lovas csapattal együttvéve annyi gyalogost és lovast megkergetett, mit a történet egy más vezérről nem egy könnyen említhet fel, és az ellenség vezérét saját kezével ölte meg. És ép ebben vallott kudarczot Pelopidas, midőn erre törekedett, mert elvérzett, kiszenvedett a zsarnoktól, mielőtt cselekedhetett volna.

Mindazonáltal Marcellus e tetteivel bátran összevethetők a leuktrai és tegyrai fényes, nagyszerű küzdelmek. Marcellus részéről ugyan alattomos és ravaszság által sikerre juttatott tettet felmutatni nem tudunk, olyanokat, a minőket Pelopidas száműzetéséből hazatértekor, úgy Thébában a zsarnokok megbuktatása alkalmával véghez vitt. De e tett bizonyára elsőséget érdemel mindazok között, a melyeket valaha alattomossággal és csalfasággal véghez vittek.

Hannibal kétségtelenül veszélyes és félelmes ellenség volt a rómaiakra nézve, ép úgy, mint a spártaiak akkoriban a thébaiakra. Megdönthetetlen tény az, hogy Pelopidas azokat Tegyránál és Leuktránál leverte, míg Marcellus Hannibalt Polybios állítása szerint, egyetlen egyszer sem győzte le, mert ez nyilván egész Scipiőig legyőzhetetlen maradt. Mi azonban Liviusnak, Caesarnak, Neposnak és a görög történetírók közül Juba királynak adunk hitelt, hogy Hannibal Marcellustól némi vereségeket, kudarczokat szenvedett, ezek azonban döntő ered-

²⁸ Tekintélyes város Boiotiában, melynek lakosai a spártaiakkal tartottak. Midőn kevésel Epaminondas halála után néhány thébaival összeküvést forraltak az iránt, hogy a thébai alkotmányt felforgassák, a thébaiak megrohanták a várost, a férfiakat leöldösték, a nőket és gyermekeket szolgaságba adták.

ményre nem vezettek és úgy látszik, e küzdelmekben csak hamis kudarcz érte a karthágóiakat. De már joggal és méltán bámulatot érdemel az is, hogy seregeiknek annyi veresége, annyi vezéreiknek megöletése, birodalmuknak úgyszólván teljes összeomlása után, bátorságot öntött a rómaiakba, hogy szembeszálljanak elleneikkel.

Mert Marcellus volt az egyedüli ember, ki a már régóta megfélemlített, elrémített római hadseregben új lelkesedést, vágyat keltett szemébe nézni az ellenségnek, ki biztatta, bátorította őket, hogy ne engedjék könnyedén kezeik közül kisiklani a győzelmet, hanem tegyék azt kétségessé, drágán megvásárolhatóvá. Szerencsétlenségeik következtében megszokván azt, hogy boldognak érezték magukat, ha futással menekülhettek Hannibal elől, megtanítá őket arra, hogy piruljanak azon, ha vereségnek köszönik megmentésüket, hogy szégyeneljék magukat, ha csak keveset is engednek és szomorkodjanak, ha győztesek nem lehetnek.

II. Noha Pelopidas, mint vezér, egy csatát sem veszített, Marcellus pedig a korabeli rómaiak közt legtöbb győzelmet nyert, talán a nehezen meggyőzhető vezér egy vonalba helyezhető számos sikerei folytán azzal, ki legyőzhetetlen maradt. Marcellus ugyan bevette Syrakusát, Pelopidasnak terve azonban Spártával szemben nem sikerült. De én az hiszem, hogy Sicilia alávetésénél nagyobb dolog Spártáig hatolni és elsőnek lenni az emberek között, ki az Eurotast haddal átlépte, ha ugyan valaki azon ellenvetést nem teszi, hogy ama tett, ép úgy mint a léuktrai csata, inkább Epominondasnak, mint Pelopidasnak tulajdonítandó, míg Marcellus vállalatának dicsőségét senkivel meg nem osztá. Mert egyedül foglalá el Syracusát, consultársa nélkül futtatta meg a keltákat, szembeszállt Hanniballal a nélkül, hogy azt valaki javalta volna, sőt mindnyájan visszatartani törekedtek és a háborúnak alakját megváltoztatván, ő volt az első parancsnok, a ki a rómaiak merészségét visszaállította.

III. Egyik férfinak halálát sem magasztalhatom, sőt különös végök fájdalommal vegyes boszúsággal tölt el. Csodálom Hannibalt, hogy ama számos csatákban, melyeknek még előszámálása is fárasztó lenne, még csak sebet sem kapott, szeretni

tudom «Kyros neveltetésé»-ben²⁹ Chrysantast, ki felemelt karddal már ellenségére akar sújtani, de midőn a trombita visszavonulásra jelt ad, elereszti emberét, majd nyugodtan, rendben távozik. Mindazáltal Pelopidasnak megbocsátható, hogy a küzdelem közepette nekitüzesedvén, haragja nem épen nemtelen boszúra ragadá. A vezérre nézve, mondja Euripides, legszebb az, ha győzelemmel menekül meg, de ha meg kell halnia, úgy az erényért áldozza fel életét.

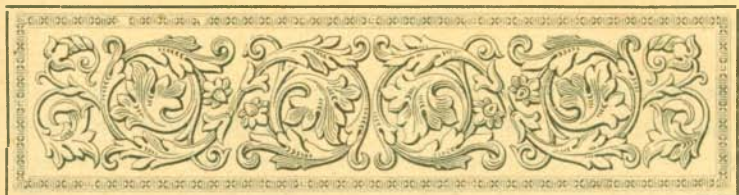
Ily módon az elesettnek halála nem képez balesetet, hanem egy cselekményt. De minthogy Pelopidas a győzelem végcélját csakis a zsarnok elestével látta biztosítva, haragja mellett nem ok nélkül ragadá el heve. Marcellus ellenben parancsoló szükség, vagy ama lelkesedés nélkül, mely a veszély közepett gyakran minden meggondolástól megfoszt, vakon rohant a veszedelembé; nem mint hadvezér esett el, hanem mint valamely kémlő katona vagy előőr, a midőn ötszörös consulságát, három diadalmenetét, királyokon nyert zsákmányát, diadaljeleit oda dobá az iberiaiaknak és numidáknak, kik úgy adták el életöket a karthágóiaknak. Ezek szinte méltatlankodtak is magukban sikerük fölött, a midőn azt a férfiút, ki a rómaiak közt vitézségre, hatalomra, dicsőségre nézve leginkább kitűnt, a kémszolgalatot teljesítő Fregellae-beliek soraiban ölték meg. De nem kell azt hinni, hogy én e két nagy férfiút vádolni akarom, ez nyílt szívű méltatlankodásomnak kifejezése ép azok érdekében, az ő személyök és bátorságukkal szemben, a melyért feláldozták minden egyéb erényeiket, nem kímélvén életüket, lelküket, mintha csak önmagukra nézve vesznének el, nem pedig hazájokra, barátaikra és szövetségeseikre nézve is. Haláluk után Pelopidast a szövetségesek temették el, a kikért meghalt. Marcellust meg az ellenségek, a kik megölték. Amaz nagy és irigylésre méltó szerencse, de a szeretet és hálánál nagyobb, magasztosabb az, ha a gyűlölség a neki ártalmas erénynek csodálattal adózik. Mert itt az erény egyedül vívja ki magának a tiszteletet, amott pedig érdek és haszon vegyül az erény szeretetébe.

²⁹ Xenophonnak «Cyropaedia» cz. híres műve (IV. 1.).



XVII.
ARISTIDES.

(530—467. Kr. sz. e.)



I.

ARISTIDES, Lysimachos fia, az antiochisi törzsből, Alopéké községből származott. Vagyoni viszonyait illetőleg a nézetek eltérők. Némelyek szerint nyomasztó szegénységben élt, és két leánya, kiket halála után hátra hagyott, sokáig nem mehetett férjhez szegénysége miatt. A phaléroni Demetrios¹ azonban sokaknak e véleményével szemben azt mondja »Sokrates« című iratában, hogy a phaléroni területben ismer egy jószágot, mely Aristides-é volt, a hol el van temetve. Családja vagyoniasságára nézve bizonyítékul felhossa elsőben is az eponymos archonságot,² melyet babbal való szavazás³ után nyert el, és a mely méltósághoz csak a legvagyonosabbak, az ugynevezett ötszáz medimnosos⁴ családok jutottak el. Másodszor felhossa az ostrakismost, mely soha sem sujtá a szegényeket, hanem csak a nagy családokból származó és előkelő nemzetségek miatt irigyelt fárfiakat. Harmadszor és utoljára a triposokat,⁵ melyeket mint karvezető⁶ Dionysos tem-

¹ Híres szónok és nyelvész. N. Sándor halála után a macedonok helytartója Athénben.

² A tiz athéni archon (kormányzó) egyike, a kiről azon év nevét nyerte.

³ Az athéniek babbal szavaztak az előljárókra.

⁴ A kik földbirtokuk után 500 medimnus száraz és folyó gyümölcsből álló jövedelemmel birtak. Egy medimnus 52 liter.

⁵ Három lábu szék vagy edény.

⁶ A Dionysios tiszteletére rendezett ünnepeken színi előadások is tartottak, a melyek a régiebb időkben lényegileg karok (chorus) felvonu-

plomában győzelmi ajándékkép helyezett el, a melyeket még a mi időnkben is mutogatnak. A megőrzött felirat így szól: »Az antiochiai törzs győzött, Aristides volt a karvezető, Archestratos pedig a színrendező.« Ez az érv, noha a leg-erősebbnek látszik, mégis a leggyöngébb. Mert Epaminondas, kiről pedig az egész világ tudja, hogy nagy szegénységben nevelkedett és élt, és Plato, a bölcsész, is vállaltak karvezetőséget, mely nem csekély pompával járt, amaz fuvalásokkal, emez meg körtánczot járó gyermekekkel, csakhogy Platonnak a syrakusai Dion szolgáltatta a költségeket. Epaminondasnak pedig Pelopidas. Mert a tisztességes emberek barátaik ajándékai ellen nem folytatnak engesztelhetlen, örökös háborút, és



Aristides.

bár nemtelennek tartják azokat, a melyeket megőrizés vagy nyereszkedés végett fogadnak el, de nem utasítják vissza azokat, melyekkel önzetlenül szolgálják becsvágyukat, pompaszeretetüket. A tripost illetőleg, Panaitios ⁷ kimutatja, hogy Demetriost a nevek hasonlatossága hozta tévedésbe. Mert a méd háborúktól kezdve egész a peloponnésosi háború végeig csak két Aristides van mint győztes karvezető feljegyezve, és ezek egyikének sem Lysimachos az atyja, hanem az első Xeno-

philos fia, a második pedig sokkal később élt a mi Aristide-sünknél, mint ezt egyrésről az Euklides után behozott írásjelek, másrésről meg a hozzácsatolt Archestratos név bizonyítja, a mely a persa háborúk idejében egyáltalán nem, a peloponnésosi háborúk idején azonban sűrűen előfordul, mint karigazgatóé. Különben Panaitios nézete alaposb vizsgálódást igényelne. A mi az ostrakismost illeti, úgy ennek mindenki alá volt vetve, a

lásában állottak. Ennek költségeit a chorégos — karvezető — viselte. Ez tehát egy tiszteleti, de költséges hivatal volt, mert idők folytán a karok rendkívül nagy fényvel állítottak ki. Mindennek daczára az egyes törzsek folyton versenyték e tisztességért, melyet rendszerint az a törzs szokott elnyerni, a mely a legnagyobb pompát fejté ki.

⁷ Stoikus bölcs Rhodos szigetéről 145 körül kr. sz. e.

ki csak tekintélyével, születésével és szónoki hatalmával a tömeg fölé emelkedett. Így Damon, Perikles mestere is száműzetett ostrakismosszal, mert úgy látták, hogy több belátása van, mint a többieknek. Az archonságot pedig, mint Idomeneus ⁸ állítja, nem a babbal való sorsolás, hanem az athéniek választása folytán nyerte el Aristides. De, ha csak a Plataia melletti ütközet után lett archonná, mint a hogy maga Demetrius írja, úgy nagyon valószínű, hogy ily nagy dicsőség és sikerek után erényei miatt tartották méltónak e tisztségre, a melyhez különben csak gazdaság útján szoktak eljutni. Egyáltalán kétségtelen, hogy Demetrius nemcsak Aristidest, hanem még Sokratest is törekszik megszabadítani a szegénységtől, mint egy nagy rossztól, mert azt állítja, hogy Sokratesnek saját háza volt, sőt hetven ⁹ minát adott kamatra Kritonnak.

II. Aristides benső barátja volt Klisthenesnek, ki a köztársaságot a zsarnokok ¹⁰ bukása után megállapította. Az államférfiak közül főleg Lykurgost bámulá és igyekezett utánozni. Az aristokrata párthoz szegődött, de szemben találá magát Themistoklesszel, Neokles fiával, ki a néphez szított. Némelyek különben azt állítják, hogy együtt nevelkedvén, már gyermekkoruktól fogva mindig ellenkeztek egymással úgy a komoly dolgokban, mint a játékban és tréfában. E viszálykodás idejekorán látni engedé természeti hajlamaikat. Themistokles talá-lékony, merész és fortélyos volt, gyorsan kész mindenbe belefogni, míg Aristides állhatatos, szilárd jellemű, hajthatatlan igazságú volt, ki hazugságot, álnokságot, fortélyt még játék-képpen sem engedett meg magának. A keosi Ariston ¹¹ azt állítja, hogy ellenségeskedésök szeretkezésből vette eredetét, és nőtte ki magát ily gyűlölséggé. Mindketten ugyanis beleszeretvén a keosi Stesilausba, ki korabeliei közül kitűnt alak-jára, külsejére nézve, e szenvedély úgy elragadá őket, hogy az ifju szépségének elhervadásával sem tettek le vetélykedésükről, hanem, mintha cz csak előjátéku szolgált volna számukra,

⁸ Epikuros barátja és tanítványa.

⁹ 5515 korona.

¹⁰ Pisistratos fiai: Hippias és Hipparchos.

¹¹ Peripatetikus bölcslő.

íziben azon felherülten és ellenséges indulattal vetették magukat a közdolgokra. Themistokles barátok szerzésére adta magát, és ezzel nem megvetendő védelemhez és hatalomhoz jutott, azért midőn valaki azt mondá neki, hogy úgy íogja jól kormányozni az athénieket, ha mindenkit egyenlő és pártatlan bánásmódban részesít, ezt felelé: »Sohasem kívánnék oly trónon helyet foglalni, a melyen barátaim nem volnának előbbre valók másoknál.» Aristides ellenben maga tört magának utat a közélet mezején. Mindenek előtt nem akart sem barátainak bűntársa lenni, sem pedig azáltal, hogy kedvöket szegi, magát előttök kellettenné tenni. Azután meg belátá, hogy számosakat ép a barátaik hatalmába vetett bizalom késztet igazságtalan tette; s így óvakodott ettől, mert azt tartá, hogy egy derék polgárnak csak a becsületes, igazságos szóért és tettért szabad hevülnie.

III. De Themistokles számos vakmerő ujtásai, a melyekkel Aristides köztevékenységének ellene szegült és azt meghiusítá, végre őt is arra kényszeríték, hogy ellenezze Themistokles tetteit, részint önvédelemből, részint hogy korlátozza hatalmát, melyet a nép kegye napról napra növelt. Jobbnak tartá a népre nézve némely hasznos intézkedést feláldozni, sem hogy amaz mindenben győzedelmeskedvén, fölébe kerüljön. Végre aztán egy alkalommal, midőn egyik üdvös indítványát Themistokles meghiusítá és megbuktatá, a gyűlésből eltávozván, nem állhatta meg, hogy ki ne mondja, hogy Athén közügyeire nézve nincs más menekvés, mint ha őt és Themistoklest a barathronba¹² vetik. Egy más alkalommal ismét valami indítványt tett a nép előtt és sok ellenkezés meg versengés mellett is keresztülvitte azt, de mikor az előlülő fel akará vetni a kérdést a nép előtt, elállott attól, mert a vita közben meggyőződött ártalmas voltáról. Gyakran mások által téteté meg indítványát, nehogy Themistokles iránta való irigységből gátat vessen közhasznu intézkedésének. De bámulatra méltó volt benne az az állhatatosság, melyet a politikai élet változandó-

¹² Mély gödör Athén közelében, hová a balálra ítélteteket szokták beletaszítani. Ennek szélei és feneke hegyes vasakkal volt ellátva, hogy a beledobottak onnét ki ne menekülhessenek.

ságaiban feltüntetett. Mert a kitüntetések nem kapatták el, és ha csapások érték, nyugodt, szelid maradt azon meggyőződésben, hogy hazáját egyképpen kötelessége szolgálni, nem pénzért, sőt tekintet nélkül a dicsőségre meg jutalmazására és egyéb anyagi előnyökre. Így történt, hogy midőn a színházban egy alkalommal Aischylosnak Amphiaraiosra vonatkozó eme versét szavalták:

Igaznak lenni óhajt ő, s nem látszani.
Gyümölcsessel dúsan rakva mély barázda van
Szívében, bölcs tanácsot sarjazó,

akkor minden szem Aristidesre irányult, mint a kinek erényét ama dicséret legméltóbban megilleti.

IV. Volt neki elég ereje arra, hogy az igazságért nemcsak a kedvezéssel és jó indulattal, hanem a haraggal és gyűlöléssel is szembe szálljon. Beszéli, hogy egyszer egyik ellenfelét a törvény elé idézé, a vád előterjesztése után a bírák nem akarták meghallgatni a panaszoltat, hanem egyenest szavazást kértek. Erre Aristides felugrik és a vádlottal együtt könyörög, hogy hallgassák meg, és élhessen a maga igazával. Más alkalommal meg két magán ember ügyében bíraskodván, az egyik fél azt hozá fel, hogy ellenfele sokszor megsértette Aristidest. »Mondd el inkább jó ember, felelé Aristides, mivel sértett meg tégedett, mert a te ügyedben bíraskodom, nem pedig a magaméban.« Midőn a közjövédelmek felügyelőjévé választatott, számos sikkasztást derített fel, a melyet nemcsak a vele hivataloskodók, hanem elődei, főleg pedig Themistokles elkövettek.

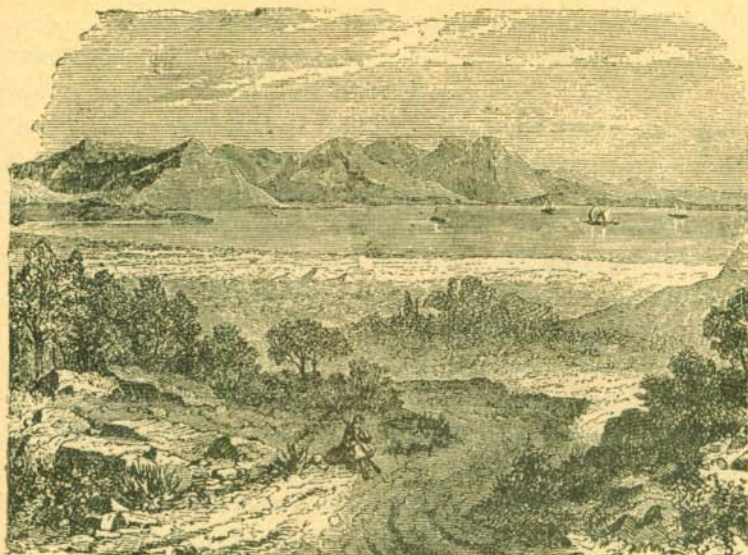
Bölcs ember volt, csak hogy nem birt a kezével.

Ezért Themistokles ráusztá a tömeget Aristidesre, számadás tétele alkalmával lopással vádolá, és mint Idomeneus állítja, sikerült is neki, hogy elmarasztaltassa. Boszankodtak ezen a város legkiválóbb és legtisztességesebb polgárai, és nem csak felmentették a bírság alól, hanem előbbi hivatalára ujolag megválasztották. Most Aristidest azt színlelé, mintha megbánta volna előbbi eljárását, és enyhébbnek mutatkozott, meg is szeretteté

magát a közpénzek sikkasztóival, a midőn nem vont senkit se felelősségre, és szigorú vizsgálatot sem indított, elanyyira, hogy ezek, miután a közvagyonból jól megszédtek magukat, az egekig magasztalták Aristidest, és sürgetőleg ajánlgatták a népnek, hogy újból válaszsza archónná. Midőn már a szavazásra került a sor. Aristides keményen megfeddte az athénieket «Midőn, úgy mond, híven és becsületesen vittem hivatalomat, ti legyaláztatok, most meg, hogy tekintélyes közvagyonat átengedtem a tolvajoknak, csodálatra méltó polgárnak tartotok. A mi személyemet illeti, én jobban röstellem a mostani kitüntetésemet, mint az előbbi elmarasztaltatásomat, benneteket azonban sajnálak, a kiknél dicsőbb dolog hizelegni a gonoszoknak, mint a közvagyon megőrizni.» Ezt mondván felfödé a sikkasztásokat, de el is zárá azok ajkait, kik az imént még lármáztak, bizonykodtak mellette, viszont azonban megnyeré a legjobbak valódi, jogos dicséretét.

V. Midőn Datis azon ürügy alatt küldetve Dariustól az az athéniekhez, hogy Sardes felgyújtásaért őket megbüntesse, tényleg azonban azért, hogy a helléneket meghódoltassa, Marathónnál teljes hajóhadával horgonyt vetett, és az egész vidéket tűzzel vassal pusztította, az athéniek tíz vezért választának e háborúra, kik között Themistokles volt a legtekintélyesebb, befolyásosra és hírnévre pedig Aristides következett utána. Akkoriban a csatát illetőleg Miltiades véleményéhez csatlakozván, az eldöntést nem kis mértékben segíté elő. Ugyanis a vezérek napról napra váltakoztak a fővezérletben; midőn Aristidesre került a sor, ez átengedé Miltiadesnek, megmutatván vezértársainak, hogy engedelmeskedni és magát alárendelni tehetséges embernek nem szégyen, sőt inkább tiszteletre méltó és üdvös. Ily módon lecsendesité villongásaikat, midőn pedig megnyugtató és rábírá őket, hogy közakarattal a legkitünőbbnek tanácsát kövessék, megszilárdítá Miltiades tekintélyét, miután hatalma oszthatatlanná vált. Mert most már mindenik önkényt lemondott napos parancsnokságáról, hogy Miltiadesnek alárendelje magát. A csatában főleg az athéniek középhada jutott szorongatott helyzetbe és a barbárok leg-huzamosabb ideig itt harcoltak a leontisi meg az antiochisi

törzsszel. Dicsően küzdöttek itt egymás oldalán Themistokles és Aristides. Mert amaz a Leontis- emez pedig az Antiochis-községből való volt. Midőn aztán megszalasztják a barbárokat és hajóikra vetik őket vissza, az athéniek észreveszik, hogy azok nem a sziget felé hajóznak, hanem a széltől és a tengerártól akaratuk ellenére Attika belső részei felé üzetnek, megrémülnek, hogy Athént védőktől üresen meglepethetnék, kilencz törzsszel tehát a város felé sietnek, a hová még az nap el is jutnak.



Marathón síkja.

Marathónban Aristides maradt hátra a hadifoglyok és zsákmány őrizetére, és nem hazutolta meg a beléhelyezett bizalmat. Ámbár szerte szét hevert ott az arany meg az ezüst, a sátrak és az elfoglalt hajók megtömvék mindenféle ruhákkal és más megszámlálhatlan kincsekkel, sem magának nem jutott eszébe, hogy azokat érintse, sem másoknak nem engedte meg, ha csak valaki tudta nélkül félre nem kaparitott valamit, mint Kallias a fáklyavivő.¹³ Egy barbár ugyanis valószínűleg hosszú

¹³ Az eleusisi mysteriumoknál a fáklyavivő pap.

haja és szalagjai miatt a királynak vélvén őt, leborult előtte, aztán kezénél fogva elvezeté és tömérdek aranyat mutatott neki, mely egy kútba volt elásva. Kallias a legvadabb és legigaztalanabb emberek módjára, az aranyat magához vevé, a barbárt pedig megőlé, hogy másoknak tudomására ne hozhassa. Innét van az, mint mondják, hogy a comoedia-írók lakko-plutosoknak¹⁴ nevezték el a családjához tartozókat, gunyos vonatkozással ama helyre, a hol Kallias az aranyat feltalálta volt. Mindjárt ezután Aristides archon eponymosnak választatott. Ámbár a phaléroni Demeter azt állítja, hogy kevés halála előtt érte a tisztség, közvetlenül a Plataia melletti csata után. De a nyilvános lajstromokban Xanthippides archon után, a ki alatt Mardonius Plataiánál legyőzetett, a számos archonok közt egyetlen egy Aristides név se fordult elő, holott Phanippos után, a ki alatt az athéniek Marathonnál győztek, közvetlenül Aristides van archónnak bejegyezve.

VI. De Aristides valamenyi erényei közül a nép az ő igazságosságát érezé leginkább, mert ez nyújtá a leghuzamosb és legáltalánosb hasznot.

Igy nyerte meg, daczára hogy szegény és alacsony sorsu volt, a valóban fejedelmi sőt isteni melléknévet, hogy «igazságos», a melyre a királyok és zsarnokok egyike sem vágyott. Ezek jobb szerették magokat «városverők»-nek, «villámok»-nak, «győztesek»-nek, mások meg «sasok»-nak vagy «keselyük»-nek neveztetni, mert úgy látszik, többre becsülték a hatalommal és erővel, mint az erénnyel megszerzett dicsőséget. Ámbár az istenségnek, melylyel összehasonlítani és azonosíttatni sóvárógnak, három megkülönböztető sajátsága vagyon: a halhatatlanság, a hatalom és az erény; ezek közül az erény a legfenségesebb és legistenibb. Mert a halhatatlanság a végtelen ürnék és az ős elemeknek sajátja, nagy hatalma van a földrengésnek, a villámnak, a szélviharnak és vízáradásnak is, az igazságnak és jognak részesévé azonban az istenség egyedül azt tevé, a ki gondolkodik és szemlélődik.

¹⁴ Lakkos kut, plutos gazdagság.

Ezért vannak az emberek rendszerint három érzellemmel eltelve az istenség iránt: csodálattal, félelemmel és tisztelettel.

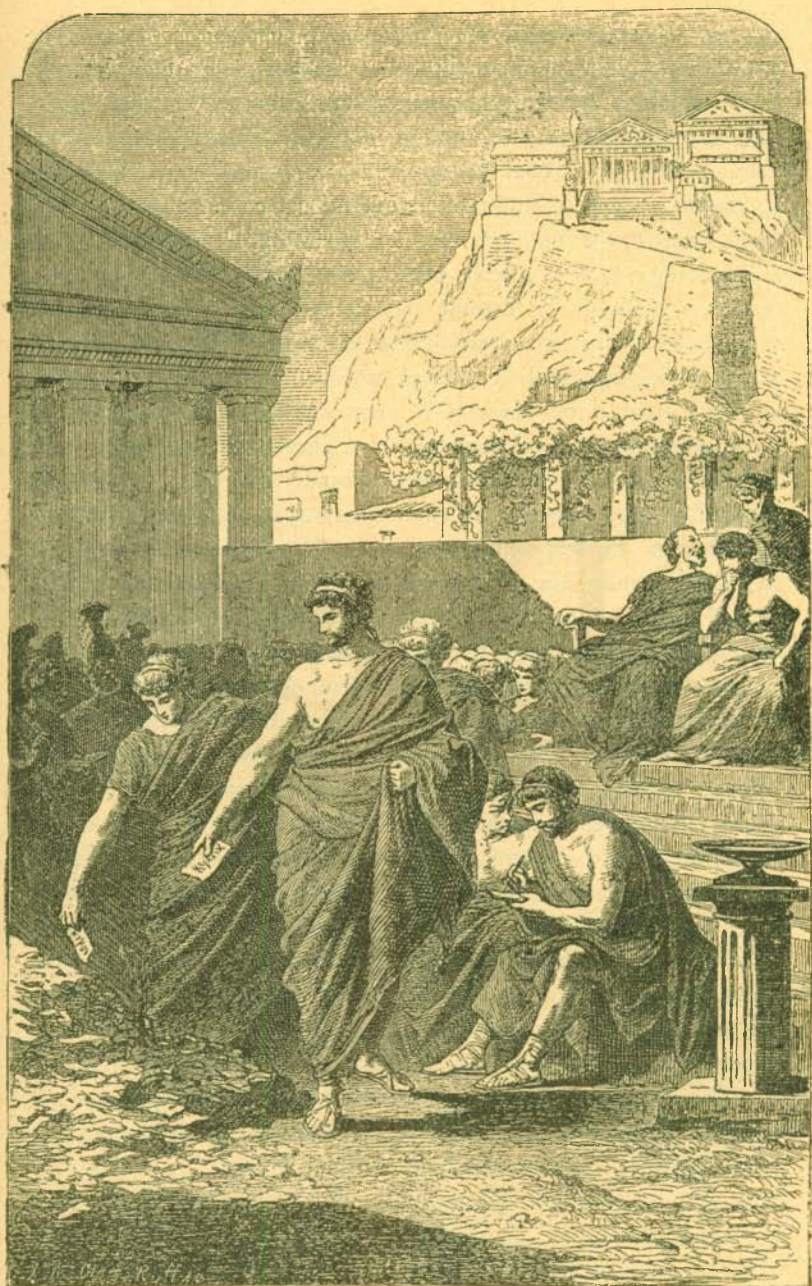
Csodálják és boldogolják azt, mert halhatatlannak és örökké valónak tartják; félnek, rettegnak tőle korlátlan hatalma miatt és tisztelik meg imádják igazságosságáért. Azonban mindamellett is vágyódnak az emberek a halhatatlanság után, melyre természetük szerint képtelenek és a hatalom után, mely többnyire a szerencsétől függ; az erényt azonban, noha az isteni javak közül egyedül ezt nyerhetik el, hátrább helyezik, a mi téves okoskodás, mert az igazságosság istenivé teszi azok életét, kik a hatalom, uralom és szerencse tetőpontján állanak, míg az igazságtalanság állativá.

VII. Megtörtént Aristidesszel, hogy ép «igazságos» mellékneve, melyért eleintén megszerették, hozott reá irigységet. Főleg pedig Themistokles részéről, ki a tömeg közt azt hiesztelé, hogy immár Aristides maga ítélvén és bíraskodván minden ügyekben, megsemmisítette a törvényszékeket és észrevétlenül testőrség nélkül egyeduralmat alkotott a maga számára. A nép büszkélkedve győzelmében, máris túlbecsülte önmagát és boszankodott azokra, a kik hirben és dicsőségben a tömeg fölé emelkedtek. Összesereglettek tehát mindenünnen a városba és ostrakismos útján száműzték Aristidest, dicsősége iránt táplált irigységüket a zsarnokságtól való félelmük neve alá rejtvén. Mert az ostrakismos nem gonoszság büntetése volt, hanem illedelmességből, a túlságos nagy tekintet és hatalom kisebbitésének, korlátozásának nevezték el, tényleg azonban szelid kiengesztelése volt az irigységnek, mely rossz indulatát nem ugyan helyrehozhatlanul, hanem sérelme tárgyának tíz évi eltávolítása által adta ki. Midőn utóbb az ostrakismost hiába való, semmirekellő emberek ellenében is kezdték alkalmazásba venni, teljesen megszüntették. Legutoljára Hyperbolost üzték el ostrakismos útján és pedig állítólag a következő okból. Alkibiades és Nikias, a város leghatalmasabbjai, pártviszályt keltettek. Midőn a nép már ostrakismos útján szavazáshoz fogott, és nyilvánvaló volt, hogy egyik vagy másik elbukik, értekezésbe bocsájtkoztak egymással, egyesítették pártjaikat és kivítették Hyperbolos száműzetését. Ez időtől fogva az ostra-

kismos lealacsonyítása és megvetése miatt boszankodó nép, avval teljesen felhagyott és azt megszüntette. Az ostrakismosnál pedig, hogy röviden körvonalazzuk, következőkép jártak el. Kiki vett egy cserépdarabot (ostrakont), ráírta annak a polgárnak nevét, a kit száműzni akart és elvitte az agórának egy bizonyos helyére, mely korláttal volt bekerítve. Az archónok először is összeolvasták az odavitt cserépdarabokat, mert ha hatezernél kevesebben voltak a szavazók, az ostrakismos nem volt érvényes. Arután név szerint külön rakták mindegyiket és hírnők útján kihirdették azt, a kire a legtöbb szavazat esett és a ki vagyonának szabad élvezése mellett száműzetett. Midőn ép a cserepekre írták Aristides nevét, úgy beszélük, hogy egy közönséges és az írásban járatlan paraszt Aristidesnek, kit olyan jött-ment ember-félének tartott, oda nyujtá cserepét és kéré, hogy írja fel Aristides nevét. Midőn ez csodálkozva kérdezé, mit vétett neki Aristides «Semmit, válaszolá ez, nem is ismerem ezt az embert, de boszongodom, hogy mindenféle igazságosnak hallom nevezni.» Aristides mit se felelt ezek hallatára, felírá nevét a cserépre és átadá a parasztnak. Midőn bucsut vett a várostól, az égnek emelé kezeit és ellenkezőleg Themistoklesszel, imájában azt kíváná, hogy az athéniek sohase jussanak oly helyzetbe, hogy kénytelenek legyenek Aristidesre visszaemlékezni.

VIII. Három évre ezután, midőn Xerxes Thessalián és Boiotián keresztül Attika ellen nyomult, az athéniek visszavonták a törvényt és megengedték a száműzötteknek a hazaterést, főleg attól tartva, nehogy Aristides az ellenséghez csatlakozván, számos polgárt elcsábítson és a barbároknak megnyerjen. De rosszul ítélték e férfiuról. Mert Aristides nem csak e határozat előtt bátoritá, buzdítá szüntelen a görögöket szabadságuk megvédésére, hanem a határozat után, a midőn Themistokles teljhatalmu fővezérré neveztetett, tettel és tanácsal mindenkép kezére szolgált, miáltal legnagyobb ellenségét, a közjó érdekében leghirebb emberré tevő. Midőn ugyanis Eurybiades ¹⁵ elhatározá Salamis szigetének elhagyását és a

¹⁵ Spártai király, az egyesült görög hajóhad parancsnoka.



Ostrakismos Aristides ügyében.

barbár háromevezősök éjnek idején felszedvén a horgonyt, körülzárták a szorosokat, a szigeteket pedig megszállták annélkül, hogy valaki a körülzárolást észrevette volna, Aristides megindult Aeginából és az ellenséges hajókon vakmerően keresztül evezett. Még azon éjjel Themistokles sátorához érve, kihivatá őt magát és ezt mondá: «Themistokles! ha okosak akarunk lenni, hagyjuk abba hiábavaló és gyermekes viszályunkat és kedjünk egy üdvös, dicső versenybe, hogy Hellas megmentéseért vetélkedjünk: te mint archon és vezér, én mint segéded és tanácsosod. Ép most értesülök arról, hogy te egyedül ragaszkodol a leghelyesebb tervhez, midőn azt kívánod, hogy a szorosok közt minél hamarabb megtörténjék a döntő ütközet. A szövetségesek ugyan ellenszegülnek tervednek, de ugylátszik az ellenség kezedre dolgozik. Mert immár a tengert elől, hátul, köröskörül úgy ellepték az ellenséges hajók, hogy még akaratuk ellenére is kénytelenek a görögök bátor emberek módjára viselni magokat és harcra kelni, hisz a menekülés útja el van vágva.» Themistokles erre így felelt: «Nem óhajtottam ugyan, Aristides, hogy te erre vonatkozólag jobbnak tansítsad magadat nálamnál, de megkisértendem, hogy szép kezdeményezéssel versenyre kelve, tettekkel muljalak felül.» Együttal közlé vele, mily cselt eszelt ki a barbárral szemben és felhivá, beszélje rá és értesse meg Eurybiadesszel, hogy nem létezik menekvés tengeri ütközet nélkül; mert ő hozzá több bizalommal volt Enrybiades. Azért, midőn a vezérek haditanácsában a korinthusi Kleokritos azt veté oda Themistoklesnek, hogy még Aristides se helyesli tervét, mert bár jelen van, de hallgat, Aristides azt felelé, hogy nem hallgatna, ha Themistokles nem a legjobb javaslatot terjesztette volna elő; így most se szól semmit, nem ugyan jó indulatból e férfiuhoz, de mert helyesli nézetét.

IX. A hellének hajóparancsnokai tehát ehhez képest cselekedtek. Midőn Aristides észrevév, hogy a kis Psittaleia szigetet, mely Salamis előtt a tengerszorosban fekszik, az ellenség megrakta csapatokkal, tutajokra szállítja katonái legbátrabbjait és legharczosabbjait, kiköt Psittaleián, harcra kell a barbárokkal és levágja azokat, kivéve néhány előkelőbbet, a kiket

élve fog el. Ezek közt volt Sandaukénak, a király hugának három fia, a kiket rögtön Themistokleshez küldé; ezekel állítólag egy jóslat folytán Euphrantides jós meghagyására Dionysos Omestesnek¹⁶ feláldoztak. A szigetet magát Aristides minden oldalról megszállta hordáival és leste azokat, kik oda kivették, hogy se a szövetségesek közül senki el ne vesszen se pedig az ellenségből senki el ne szökjék. Mert valószínűleg ezen az oldalon történt legsűrűbben a hajók összeütközése és leghevesebben folyt az ütközet, miért is a győzelmi jelet Psittaleián állították fel. E csata után, hogy Themistokles próbára tegye Aristidest, azt mondá neki, hogy dicső tettet vittek ugyan végbe, de a java még hátra van: hogy Európában fogják el Ázsiát azzal, hogy mihamarabb hajózzanak a Hellospontos felé és rontsák le a hajóhidat.¹⁷ Aristides ráförmed és megfeddi, hogy hagyjon föl e tervvel, keresse inkább utját-módját annak, hogy mihamarabb kiüzzék a perzsát Hellasból, nehogy ha a visszavonulás utját előtte elzárják, kényszerítve legyen ily hatalmas sereggel magát védeni. Azért Themistokles ujlag elküldé titokban hadifoglyainak egyikét, Arnakest, az eunuchot, azon üzenettel a királyhoz, hogy ő a hajóhídhöz már indulófélben levő helléneket erről lebeszélte, mert a királyt meg akarta menteni.

X. Ennek folytán a megrémült Xerxes rögtön a Hellospontos felé iparkodott. Mardonios¹⁸ azonban a sereg javával, körülbelül háromszázezer emberrel visszamaradt Görögországban. Még mindig elég félelmes volt, hogy szárazföldi seregében erősen bizakodva fenyegetse a helléneket, meg is írta nekik: «Meggyőztétek tengeri alkotmányaitokkal a szárazföldi embereket, a kik nem értenek az evező-húzáshoz, most azonban Thessalia lapályos földje és Boiotia síksága alkalmas harczter a derék lovasok és gyalogok számára.» Az athéniekhez pedig külön levelet küldött és üzenetet a királytól azon ígérettel, hogy fölépített városukat¹⁸ nagy

¹⁶ Lásd Themistokles élete XII. feje.

¹⁷ Melyen Xerxes szárazföldi seregét átverette.

¹⁸ Melyet a salamisi csatát megelőzőleg üresen találva, teljesen feladott.

összeg pénzt ad nekik és a hellének urává teszi őket, ha a háborútól elállanak.

A spártaiak erről értesülve, nagyon megijedtek, követeket küldöttek tehát Athénbe azzal a kérelemmel, hogy küldjék el gyermekeiket, feleségeiket Spártába és engedjék meg, hogy az öregeket ők tarthassák, mert a nép nagy nyomorúságban volt, minthogy úgy területéről mint városából ki volt forgatva. Ennek daczára, miután meghallgatták a követeket, Aristides indítványára, a következő bámulatra méltó választ adták: az ellenségnek, ugymondák, megbocsájtják, ha azt hiszi, hogy pénzért, kincsért minden megvásárolható, mert ezek nem ismernek ennél becsesebbet; de neheztelnek a spártaiakra, hogy az athéniaknál egyedül mostani inségöket, nyomorúságukat tekintik és megfélemlkeznek erényeikről, nagylelkűségükről, a midőn élelmi szerek fejében hívják fel őket arra, hogy küzdjenek Hellasért. Ezen indítvány megtétele után Aristides a követeket a gyűlés elé vezeté és megbízta őket, hogy mondják meg a spártaiaknak, mikép nincs annyi arany sem a földön, sem a föld alatt, a mennyiért az athéniak cserébe adnák a hellének szabadságát. Mardonius követeihez a napra mutatva, így szólt: «Míg ez pályáján halad, az athéniak harczolni fognak a perzsákkal, hogy boszút álljanak feldult országukért és megszenteltelenített, porrá égetett templomaikért.»

Még azt is a határozatba véteté, hogy a papok átkot mondanak azokra, kik csak alkudozásba is lépnének a médokkal, vagy hűtlenek lennének a hellének szövetségéhez.

A midőn Mardonius másodizben betört Attikába, az athéniak ismét átköltözködtek Salamis szigetére. Aristides pedig a spártaiakhoz küldetvén, szemükre hányja lassuságukat, hanyagságukat, hogy Athént ismét a barbárok zsákmányára hagyták és sürgeti őket, hogy segítsenek Hellasnak ott, hol még lehetséges. Az ephorok szépen meghallgatták, de azért látszólag az egész nap csak mulatozás meg vígasság közt ünnepelték meg a Hyakinthiát,¹⁹ mely ép akkora esett. Éjjel azonban kiválasztottak ötezer spártait, a kiknek mindegyike

¹⁹ Hyakinthos egy szép ifju volt, a kit Apollo a rege szerint vetőkoronggal ölt meg. Ennek emlékére ülték meg a kérdéses ünnepet.

még hét hélotát vett maga mellé és az athéniek tudta nélkül elküldék őket. Midőn aztán Aristides előállit ismét szemrehányásával, nevetve mondák neki, hogy félre beszél, vagy álmodik, hisz a sereg már útban van Oresteion²⁰ felé az idegenek ellen; (idegeneknek nevezték ugyanis a persákat).

Aristides erre azt mondá, hogy nem időszerű tréfájok, midőn az ellenség helyett barátaikat vezetik félre. Így beszéli ezt Idomeneus. De Aristides határozatában nemcsak ő említetik mint követ, hanem Kimon, Xanthippos és Mironides is.

XI. Aristides a következő csatára vezérnek választatván, nyolczezer hoplitát vesz maga mellé és Plataiába megy. Itt csatlakozik hozzá Pausanias, az összes görög hadak vezére a spártaiakkal, de a többi görögök is tömegesen sereglenek össze. A barbárok seregének zöme az Asopos folyó mentében terült el és nagysága miatt se hossza se vége nem volt, csakis a podgyászt és legdrágább holmikat zárták körül négyszögletes fallal, a melynek mindegyik oldala tiz stadium²¹ hosszú vala. Az élisi Tisamenos Pausaniasnak és az összes helléneknek az esetre jósolt és ígért győzelmet, ha a védelemre szorítkoznak és nem támadnak. Aristides meg Delphibe küldött követet és az isten azt válaszolá hogy: lefogják győzni az ellenséget, ha Zeushoz, a kithairóni Hérához, Pánhoz és a sphragidioni nymphákhoz fordulnak imájukkal, ha Androkraates, Leukón, Peisandros, Damokrates, Hypsion, Aktaion és Polyidos hősöknek áldoznak és ha a saját földjükön, az eleusisi Déméternek és Leányának mezején állnak szemben a veszélylyel. E jóslat nagy zavarba hozta Aristidest. Mert a hősök, kiknek áldozatot rendelt, a Plataia-beliek ősei voltak, s a sphragidioni Nymphák barlangja a Kithairon egy szirtfokán volt a nyári napnyugat felé fordulva, a hol azelőtt állítólag jóshely is volt és a vidékbeliek közül számosan találkoztak megszállottak, a kiket nympholéptosoknak neveztek.

De az eleusisi Déméter mezejének felemlítése és ama körülmény, hogy az athénieknek a győzelem csak az esetre lőn oda ígérve, ha a csatát saját területükön vívják meg, arra

²⁰ Arkadiai város.

²¹ Két kilométer.

indítá őket, hogy a harcz színterét áthelyezzék ismét Attikába. Ekkor a Plataia-beliek vezérének Arimnéstosnak úgy rémlett, mintha álmában a megmentő Zeus azt kérdezte volna tőle, hogy a hellének mire határozták el magukat; ő erre azt válaszolá: «Holnap, uram, a hadsereget Eleusisba fogjuk elvezetni és ott fogunk a jóslat rendelete szerint a barbárokkal harcolni.» Az isten pedig azt mondá, hogy teljes tévedésben vannak; mert a jóslatban jelzett helyek Plataia földjén vannak, csak keressék, fel fogják azokat találni. Arimnéstos e világos látomány után felébredvén, iziben magához hivatá polgártársai legidősbjeit és tapasztaltabbjait, ezekkel tanakodván, szorgos kutatás után felfedezé, hogy Hysión közelében a Kithairón alatt egy ősrégi szentély áll, mely az eleusisi Déméternek és leányának nevét viselé. Aristidest tehát azonnal maga mellé vevén, elvezeté ama helyre, mely a lehetőleg alkalmas volt a gyalog hadsorok elhelyezésére, szemben egy a lovasságra fölényben álló ellenséggel, tekintve, hogy a Kithairon lába, a síkság végső és a templomig nyúló részeit használhatatlanná tevő lovasságra nézve. Ennek közelében állt Androkrates hős emléke is, melyet sűrűk berek és árnyas fák vettek körül. Hogy azonban a jóslat által ígért győzelem reménye, miben se szenvedjen fogyatkozást, a Plataia-beliek Arimnestos indítványára elhatározták, hogy a plataiai földnek Attika felé eső határköveit elmozdítják és területeket átadják az athénieknek, hogy ezek a jóslat szerint saját földjükön küzdhessenek Hellas ügyéért. E nagy lelkű tett folytán a Boiotia-beliek oly világra szóló hirre tettek szert, hogy Nagy Sándor, akkor már Azsiának ura, számos évvel a történetek után, fölépítteté Plataia falait és az olympiai játékok alkalmával hirdetőik által közhirrét téteté, hogy a király e kegyben részesíti a Plataia-belieket, becsületességük, nagylelkűségük megjutalmazására, hogy a perzsa háborúk alatt átengedték területüket a helléneknek és hősi bátorságról tettek tanúságot.

XII. A Tegea-beliek ²² vizályba keveredtek az athéniekkel a hadállás miatt. Azt kívánták ugyanis, hogy valamint a

²² Peloponnesosi város Lakonia határán.

spartaiak örök időktől fogva a jobb szárnyat foglalták el, úgy ők meg a balszárnynon legyenek, miközben erősen hánytorgatták őseiket. Boszankodtak ezen az athéniek, de Aristides hozzájuk lépven, így szólt: «A jelen pillanat nem engedi meg, hogy a Tegea-beliak előkelő származását és érdemeit vitassuk, de nyíltan kimondjuk előttetek spártaiak és minden hellén ember előtt, hogy az állás sem nem adja, sem el nem veszi a bátorságot. Bármilyen helyre is utaltak bennünket, mi azon leszünk, hogy azt megbecsüljük és megőrizzük és hogy szégyent ne hozzunk előbb kiküzdött küzdelmeinkre. Mert nem azért jöttünk ide, hogy szövetségeseinkkel vitázzunk, hanem hogy az ellenséggel harcoljunk; nem azért, hogy őseinket magasztaljuk, hanem hogy megmutassuk az egész Hellasnak, hogy bátor férfiak vagyunk. Így majd e csata fogja kitüntetni, minő tiszteletet érdemel mindegyik város, vezér, vagy katona.» Ezek hallatára, a haditanács tagjai és vezérek az athéniek javára döntöttek és nekik engedték át a másik szárnyat.

XIII. Midőn Hellas sorsa így függőben volt, az athéniek ügyei pedig főleg ingadoztak, néhány előkelő és gazdag családkból való férfi, kiket azonban a háború szegénységre juttatott, látva, hogy vagyonukkal együtt hatalmuk és tekintélyök is eltűnt a városban, míg mások uralomra és tiszteletre tettek szert, titkos összejöveteleket tartott egy Plataia-belinek házában. Itt összeesküvést szőttek a nép uralmának megszüntetésére. Ha pedig az nem sikerülne, úgy felforgatnak mindent és a perzsáknak elárulják hazájukat. E cselszövények a táborban folytak és már számosan keveredtek azokba, midőn Aristides észrevette a dolgot. Aggódva a jelen helyzet miatt, nem tartá tanácsosnak sem elhanyagolni, sem pedig teljesen nyilvánosságra hozni ez ügyet, mert nem tudá, hogy a vizsgálat mily arányokat fog ölteni; módját keresé tehát annak, hogy az igazság rovására a közérdeket megóvhassa. A számos összeesküvő közül csak nyolczat fogadott el, de ezekből ketten a legterhesebb vádlottak, kik ellen első sorban inditák meg a bírói eljárást, a lamptraí²³ Aischines és az acharnai Agésias

²³ Lamptra és Acharnai attikai községek.

a táborból a futással menekültek. A többieket elbocsájtá, ezzel alkalmat nyújtván azoknak, kik azt hívék, hogy még nincsenek felfedezve, hogy magokat biztonságban érezzék és tetteiket megbánják, de megérteté velök, hogy számokra a háború lesz az igazi törvényszék, a melyben vétkeiket lemoshatják, ha ugyan hazájokhoz igaz, jó szándékkal vannak.

XIV. Ez események után Mardonius lovasságával, melyben érezé túlsúlyát, kísérletet tesz a hellének ellen és tömeges támadást intéz ellenök, kik a Kithairon hegység sziklás lábánál erős állást foglaltak; kivéve a Megara-belieket. Ezek, számra háromezeren, jobbára a síkon táboroztak, a miért is sokat szenvedtek a rájuk özönlő lovasságtól, mely minden oldalról megrohanja őket. Gyorsan hívivől küldenek tehát Pausanias-hoz segítséget kérve, hogy magukban nem birnak ellenállani a barbárok tömegének. E hírrel egyidejűleg Pausanius látja ugyan, hogy a Megara-beliek a nyilak és dárdák záporától elvannak boritva és szűk térre összeszorítva, de ő maga képtelen a nehéz és súlyos fegyverzetű spártai phalanxszal a lovasság ellenében segítségökre menni, megkísérli bátorságra, vetélkedésre serkenteni a hellének vezéreit és osztagparancsnokait, kik körülette vannak, valjon ki vállalkoznék önkényt közülök, a megaraiakért kiállani és segítségökre menni. Mindnyájan haboznak; csak Aristides ajánlkozik az athéniek nevében és elküldi legbátrabb osztagparancsnokát, Olympiodorost, ki alatt háromszáz válogatott katona állott, vegyesen ijászokkal. Ezek hamarosan harczra készen állanak és rohamlépésben előre törnek. A mint megpillantja ezeket Masistios, a barbár lovasság parancsnoka, egy csoda erejű, kiváló nagy és derék férfiú megfordítja lovát és rájuk rugtat. Az athéniek helyt állanak és összezsapnak; heves küzdelem fejlődik ki, mintha csak e próbától függne az egész csata kimenetele. Ekkor Masistios lova nyíl-lövéstől találva lovagját leveti; ez lebukván, fegyverzetének súlya miatt mozdulatlan marad és nem bir felkelni. Az athéniek hegyibe esnek, de hiába vagdalják, mert nemcsak mellét és fejét, hanem karját és lábait is arany, réz és vaslemezek borítják. Végre egy katona, láncsanyelének a végét szemébe üti sisakja nyílásán keresztül és megöli. Erre

a többi perzsák oda hagyván a holt testet, megfutamodnak. A hellének sikerük nagyságát nem a halottak számából tudták meg, hiszen csak kevesen estek el, hanem a barbárok gyászából. Mert ezek Masistios miatt megnyirták magukat, lovaikat és öszvéreiket, és a síkot jajgatásukkal, sirásukkal töltötték be oly férfit veszítvén el, ki legeslegelső volt bátorságban és Mardonios után második a hatalomban.

XV. A lovasütközet után jó ideig tétlenül maradtak az ellenfelek. Ugyanis a jósok az áldozatokból a perzsáknak is, meg a görögöknek is győzelmet helyeztek kilátásba, ha védekeznek, és vereséget, ha támadnak. Végre is Mardonios megúnta a várakozát, mert csak pár napra volt már elesége, de meg a hellének is több és több segédcsapatokkal erősödtek, elhatározá tehát, hogy hajnal hasadtakor átkelve az Asopos folyón, váratlanul megtámadja a helléneket. Még az nap este ki is adá vezéreinek a parancsot. Ugy éjjél tájban egy lovasember lopózkodik a hellének táborához és felszólítja az utjába eső őröket, hogy hívják elő Aristidest, az athéniek vezérét. A mint ez iziben megjelent, így szól hozzá: «Én Sándor, a macedonok királya vagyok; irántatok való jó indulatból legnagyobb veszélynek téve ki magamat, eljöttem, nehogy a hirtelen támadás miatti rémületben rosszabbul harcoljatok. Mardonios ugyanis harcra kél veletek, nem ugyan jó reménységből, sem bizalommal, hanem élelem szűke miatt, mert maguk a jósok is baljóslatu áldozatokkal és jövendéléseikkel vissza akarják őt tartóztatni a csatától, de seregén is nagy lehangoltság meg félelem vett erőt. Kénytelen tehát merészen szerencsét próbálni, mert ha vesztegel, a legvégső szükség vár rá.» Ezt mondván Sándor, kéri Aristidest, hogy vegye fontolóra a dolgot és tartsa emlékében, de másnak mit se szóljon felőle. Aristides azt felelé, hogy nem volna helyes azt Pausanias előtt eltitkolni, mivel ő viseli a fővezéri tisztelet, ám a többiek a csata előtt ne tudjanak meg semmit, ha azonban Hellas győzdelmeskedik, mindenkinek meg kell ismerni Sándor odaadását és bátorságát. E párbeszéd után a macedonok királya visszalovagolt, Aristides pedig elment Pausanias sátorába és közölte vele a mondottakat. Összehivatták tehát a többi

vezéreket és megparancsolták, hogy helyezték készenlétbe a sereget, mert csata előtt állanak.

XVI. E közben, mint Herodotos beszéli, Pausanias azt ajánlá Aristidesnek, hogy helyezze át az athénieket a jobb szárnyra és állítsa a perzsákkal szembe, mert jobban fognak küzdeni, miután harczmódjukat ugyis ismerik és előbbi győzelmök lelkesíti őket, neki meg engedje át a balszárnyat, a hol a médokhoz pártolt hellénekkal fog harczra szállani. Az athéniek többi vezérei Pausanias e kívánságát méltatlannak, fennhéjázónak tartották, hogy egyébként a csatarendet változtatlanul hagyva, őket mint valami helotákat ide-oda helyezi és az ellenség legjava harczosainak elébe veti. De Aristides megérteté velők, hogy teljesen téves véleményben vannak; a minapában ugyanis azon villongtak a Tegea-beliekkel, hogy melyikök foglalja el a balszárnyat és büszkélkedtek a nekik odaitélt elsőségen; most pedig, hogy a spártaiak önkényt átengedik nekik a jobb szárnyat és mintegy reájok ruházzák a fővezérletet, nem elégszenek meg a dicsőséggel és nem tartják nyereségnek, hogy nem honfiakkal, rokonokkal, hanem barbárokkal és született ellenségekkel kell megküzdeniök. Ezek folytán az athéniek teljes készséggel kicserélik a spártaikkal hadállásukat és e bátorító szózat járta be soraikat, hogy «az ellenség sem jobb fegyverrel, sem bátrabb szívvvel nem fog támadni, mint Marathónnál, ugyanazok a nyilai, ugyanazok a tarka ruhái, meg az arany elpuhult testökön, elsatnyult lelkekön. Nekünk is azonosak fegyvereink és testünk, de bátorságunkat fokozzák győzelmeink; mi nem csupán országunkért, városunkért küzdünk, mint ők, hanem a marathóni és salamisi győzelmi jelekért, nehogy valaki azokat Miltiades és a szerencse műveinek tartsa, hanem az athénieknek tulajdonítsa.» Ezek tehát sietősen kicserélik helyeiket. De a thébaiak szökevények útján erről tudomást nyertek és megjelenték Mardoniosnak. Ez meg vizont, akár mert félt az athéniektől, akár mert dicsvágyból a spártaiakkal óhajtott összeütközni, azonnal átvezeté a perzsákat a jobb szárnyra és a vele levő helléneket rendelé az athéniakkal szembe szállani. Midőn ezen álláscsere megtörténtét Pausanias észrevevé, ő is visszafordult és a jobbszár-

nyon foglalt állást, hasonlóképen Mardonius is, mint eredetileg a balszárnyon helyezkedett el ismét, szembeszállván a spártaiakkal. Így tétlenül telt el az egész nap. A hellének tanácsot tartva elhatározták, hogy táborukat távolabb teszik és valami vízbő helyet szállanak meg, mivel a közeleső forrásokat a barbárok lovassága zavarossá és hasznavehetetlenné tette.

XYII. Még az éj folytán megindultak a vezérek a kitűzött táborhelyek felé, de a csapatok nem igen voltak hajlandók követni őket és együtt maradni; sőt midőn fölkerekedtek az első táborsánczokból, számosan Plataia felé futottak, hol nagy zavar támadt, a mint szerte széledeztek és sátraikat minden rend nélkül felállították. A spártaiakkal pedig megesett, hogy akarattuk ellenére elmaradtak a többiektől. Amompharetos, egy tüzeslelkű és veszélykedvelő férfiú, már régóta epedett a harcz után és rossz néven vette a sok késedelmeskedést, habozást, ekkor azonban a helyváltoztatást egyenesen futásnak, szökésnek nevezé és kinyilatkoztatá, hogy nem hagyja el helyét, hanem ott marad és osztagával bevárja Mardonioszt. Midőn Pausanias odamenve hozzá, elmondá, hogy ez az összes görögök határozata és rendelete folytán történik, Amompharetos egy nagy követ ragadva fel kezeivel, azt Pausanias lába elé dobá s azt mondá, hogy ez az ő szavazata a csata mellett, a többiek gyáva határozatával, rendeletével mitse törődik. Pausanias pillanatnyi zavarában, a már indulóban levő athéniekhez küldött, kérve őket, hogy várakozzanak és együtt menjenek, egyben ő is megindítá seregét Plataia felé, ama reményben, hogy Amompharetost maga után vonja. E közben felkelt a nap; Mardonios, ki észrevév, hogy a hellének elhagyták volt táborukat, rendbe szedve seregét nagy kiabálással és lármával megrohaná a spártaiakat, mintha nem is harczra indulnának a barbárok, hanem csak ugy kardélére hánynák a futó helléneket. S kevésbe mult, hogy ez meg nem történt. Pausanias látva a fejleményeket, megállítá csapatait és megparancsolá, hogy mindenki foglalja el helyét a csatarendben, de akár haragjában Amompharetosra, akár pedig az ellenség hirtelen támadása fölötti zavarában elfelejtett jelt adni a többi helléneknek. Így történt, hogy ezek nem mindjárt, s nem tömegesen, hanem

osztagonként és szétszóródva jöttek segítségére, a mikor már a csata megkezdődött. Minthogy pedig áldozás közben kedvező jelek nem mutatkoztak, megparancsolá a spártaiaknak, hogy tegyék pajzsukat lábaikhoz és mozdulatlan állásban figyeljenek ő rá, de ne védekezzenek az ellenség ellen, ő maga pedig új áldozatot vágott le. E közben az ellenséges lovasság előre tör; már lőtávolba ér és nyilaik néhány spártait leteritenek. E pillanatban nyíl találja Kallikratest is, a ki mint modják, legszebb férfi volt a görögök közt és a legmagasabb a hadseregben. Ez haldokolva azt mondja, hogy nem halálát panaszolja fel, hisz azért jött el hazáiról, hogy meghalhasson Hellasért, csak azt bánja, mikép anélkül hal még, hogy karját használhatta volna. Helyzetük rendkívül veszedelmes, de e férfiak önmérséklete is bámulatos vala.

Mert a támadó ellenséggel szemben nem védekeztek hanem az istenségtől és vezéröktől várják a kitüzött pillanatot és nyugton néznek a lövéseknek, a halálnak szemébe helyökön. Némelyek azt is beszélnek, hogy Pausaniast, midőn a hadsoroktól kissé távolabb áldozott és imádkozott, egy csoport lydiai megtámadván, elrabolták és széjjel szórták áldozati készleteit. Pausaniasnak, valamint környezetének nem levén fegyvere a kéznél, botokkal és korbácsokkal ütlegették azokat. E megtámadás emlékezetére vesszözik meg még ma is Spártában az ifjakat ²⁴ az oltár körül és tartják azután a lydiaiak díszmenetét.

XVIII. Míg a jós az egyik áldozatot a másik után vágja le, Pausanias a helyzet fölött kétségbe esve, könybenuszó szemeit Héra temploma felé fordítja és kezeit az égnek emelve, a kithairóni Herához meg a többi istenekhez esdekel, kik Plataia földén laknak, hogy ha a végzet nem is adja meg a győzelmet a helléneknek, legalább harczolva veszszenek el és tettel mutathassák meg az ellenségnek, hogy azok bátor és harczban jártas férfiak ellen szálltak síkra. Míg Pausanias az isteneknek könyörög, imájával egyidejűleg kedvező áldozati jelek mutatkoznak és a jós győzelmet jövendöl. Erre az egész sereg parancsot kap, hogy szálljon szembe az ellenséggel és a pha-

²⁴ Arternis Orthia oltára körül.

lanx egyszerre egy fenevad tekintetét ölti magára, mely égneк meredező szőrrel küzdelemre készül. A barbárok is megértették akkor, hogy férfiakkal lesz csatájuk, a kik küzdeni fognak mind halálíg. Azért fonott pajzsaitat védbástya gyanánt maguk elé helyezik és mögűlők nyilaznak a spártaikra. Ezek azonban zárt sorokban összeszorított pajzsaiakkal előrenyomulnak és rohamukkal áttörіk a pajzsfalat, arczba, mellbe dőfik a perzsákat és sokakat megölnek közülők. Ám de ezek nem estek el gyáván, tétlenül. Mert megragadják pusztá kézzel a spártaiak lándzsáit és nagy részt széttörіk; majd bátran fegyvert rántanak és szekerczéikkel, kardjaikkal vagdalkoznak, a spártaiak pajzsait elrángatják és birokra kelve sokáig ellentállnak. Az athéniek e közben mozdulatlan állásban várják a spártaiakat, midőn azonban a küzdők nagy harcizaját meghallják és egy hirmondó érkezik állítólag Pausaniástól, ki a történetekről értesítést ad, gyorsan felkerekednek segítségökre. A mint a síkon keresztül vonulnak, a hely felé, honnan a lárma hallatszik, a perzsabarát hellénekbe ütköznek. Aristides, mihelyt megpillanja ezeket, messzire előre menve rájuk kiált, a hellén istenekre kéri őket, hogy tegyenek le a küzdelemről és ne állják el útjokat, ne akadályozzák meg őket, hogy segílyt vigyenek azoknak, kik Hellasért kockáztatják életöket. De midőn látá, hogy mitsem adnak szavaira és csatára sorakoznak, fölhágy abbeli szándékával, hogy a spártaiaknak segítségére menjen, összecsap ezekkel, kik körülbelűl ötvenezeren vannak. De ezek nagyrésze mindjárt enged és visszavonul, minthogy a barbárok is megfutottak. A csata állítólag leghevesebb volt a thébaiak részén, mert a legelőkelőbb és leg hatalmasabb embereik ez időben a perzsák buzgó pártosai valának, a nép pedig nem jószántából, hanem az oligarchia kényszerítése folytán követé őket.

XIX. A csata így két részre oszolván, először a spártaiak szorították vissza a perzsákat. Mardonios egy Arimnestos nevű spártai ember ölte meg fejét kővel bezuzván, a mint azt Amphiarao²⁵ jósdája előre megjövendölte neki. Mardonios

²⁵ Hires jós. a Théba ellen vonuló hét vezérnek egyike, kit állítólag kocsi²⁵tűl-lovastűl a föld nyelt el. A jósdához fordulók az áldozati állat bőré²⁵n aludtak egy éj²⁵n át, és a feleletet álmukban nyerték el.

ugyanis egy lydiai férfit küldött oda, egy káriait pedig Trophonios jós helyére. Ez utóbbinak a jós káriai nyelvű választ adott. A lydiainak pedig, midőn Amphiaros templomában elszunyadt, úgy rémlett, mintha az istennek szolgája melléje állana és azt parancsolná neki, hogy távozzék, de minthogy nem akart elmenni, egy követ hajított fejéhez, úgy hogy azt hivé, hogy meghal a csapás alatt; így adják elő az esetet. Erre a futó perzsákat palánkfalaik közé zárják. Kevéssel ezután az athéniek is megfutamatják a thébaiakat és háromszázat vágnak le legelőkelőbb, legkiválóbb embereik közül az ütközet folyamán. A futás beálltakor érkezik hozzájuk egy követ ama hírrel, hogy a perzsákat megerősített táborukban ostrom alá fogták. Menekülni engedték tehát a helléneket és gyorsan a spártaiak segítségére mennek az erődített táborhoz. A spártaiak tehetetlenek és tapasztalatlanak lévén az ostromlásban, az athéniek alig hogy megjelennek, beveszik a tábort és az ellenség közt nagy vérengzést visznek végbe. A háromszázezerből állítólag csak negyvenezer menekült meg futással Artabazos vezetése alatt. Mig azok közül, kik Hellas szabadságáért küzdöttek összesen ezer háromszázhatvanan estek el. Ezekből ötvenketten voltak athéniek, mindnyájan mint Kleidemos beszéli, az Aiantis községből, mely legnagyobb vitézséget tanusított. Ez okból áldozatot mutattak be az Aiantis-beliak a sphragidioni nympháknak, a mint a jósda azt a győzelemért elrendelé és annak költségét a közkinctár viselte. A spártaiak kilenczvenegy, a tegeaiak pedig huszonhat embert veszítettek. Csodálkozni lehet Herodotoson, a midőn azt állítja, hogy csak spártaiak keveredtek tusába az ellenséggel, a többi hellének közül pedig senki más. Mert az elesettek nagy száma, úgy az emlékoszlop is azt tanusítja, hogy a győzelmet közösen vívták ki. És az oltárra se helyezték volna az alábbi felírást, ha csak három város küzdött, a többiek pedig mozdulatlan maradtak volna:

Itt győzé le Arés erejével a médet a hellén
S hálából a szabad Hellasért e közös oltárt
Néked ajánlá fel, Zevs Eleutherios. ²⁰

²⁰ Megszabadító.

E csatát az athéniek időszámítása szerint a boédromiön hó²⁷ negyedikén, a boiotoké szerint pedig a panemos hó huszon-negyedikén vívták meg, a mely napon még ma is összeül a hellének egyetemes gyülekezete Plataiában és a Plataia-beliék a Megszabadító Zeusnak áldozatot mutatnak be e győzelemért. De az időszámítási eltérés felett nem lehet csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy még ma is, a midőn a csillagászat sokkal pontosabb, némelyek a hónapok kezdetét és végét így, mások meg máskép számítják.

XX. A csata után az athéniek nem engedték át a spártaiaknak a győzelem díját és abba se egyeztek bele, hogy azok magoknak győzelmi oszlopot emeljenek. Kevés híja volt, hogy a hellének ügye mindjárt romlásnak nem indult, kik is már-már fegyvert ragadtak egymás ellen, hanemha Aristides ismételt kéréseivel, intéseivel vissza nem tartja vezértársait, főleg pedig Leókratest, meg Myrónidest és reá nem bírja őket, hogy bizzák az ügyet a hellének eldöntésére. Az ennek folytán megtartott gyülekezeten a megarai Theogeiton azt indítványozza, hogy a győzelmi díjat más államnak kell átengedni, hacsak nem akarnak polgárháborút felszítani.

Erre felkel a korinthosi Kleokritos; mindenki azon hitben van, hogy a korinthosiak számára kéri a díjat, mert Spárta és Athén után legnagyobb tekintélyben állt Korinthus. De mindenkinek csodálkozására és örömére a Plataia-beliék érdekében szólal fel és azt tanácsolja, hogy a viszálykodás megszűntetése céljából, adják át a Plataia-beliéknek a győzelmi díjat a kiknek megtiszteltetését egyik fél sem veszi zokon.

E javaslatot először is Aristides fogadá el az athéniek nevében, azután Pausanias a spártaiak nevében. Miután ily módon az egyetértés helyre állt, a zsákmányból nyolczvan talentumot²⁸ juttattak a Plataia-beliéknek, a kik ebből Athénának templomot építettek és szobrot emeltek neki, a szentélyt pedig festményekkel ékesítették, a melyek még mai napság is teljes díszükben fenmaradtak. Győzelmi jeleket pedig külön-külön állítottak ugy a spártaiak, mint az athéniek. Az áldozatok felől

²⁷ Augusztus 15 — szeptember 15-ig.

²⁸ 377.200 korona.

való kérdésekre a pythiai Apolló az felelé, hogy emeljenek egy oltárt a Megszabadító Zeusnak, előbb azonban ne áldozzanak, míg az egész országban el nem oltották a barbároktól megfertőztetett tüzeket és tisztát nem gyújtottak a Delphi-beli közös tűzhelyről. A hellének archonjai tehát azonnal bejárták az országot és kényszeríték mindazokat, kiknek tűzők volt, hogy azt eloltsák. Egy Plataia-beli, névszerint Euchidas, vállalta magára, hogy mihamarabb tüzet hoz az isten oltáráról, és elindult Delphibe. Itt megtisztítá testét, belocsolá magát szentelt vízzel, azután tüzet vevén az oltárról, futva vissza indult Plataia felé és napnyugta előtt meg is érkezett ide, egy nap alatt ezer stadiumot²⁹ téve meg. Üdvözlí polgártársait, átadja nekik a tüzet és rögtön összeesik, majd nemsokára kiadja lelkét. A Plataia-beliek eltelve hámulattal iránta, az Artémis Eukleia templomába temették el, síremlékére pedig e verssort írták:

Pythóba futott Euchidas, de még az nap haza tért.

Ezen Eukleiat, legtöbben Artemisnak tartják és nevezik. Némelyek azonban azt állítják, hogy ez Heraklesnek és Myrtónak, Menoitios leányának és Patroklos testvérének lánya, kit, mivel szűzen halt meg, a boiotok és lokrisiak tiszteletben részesítenek. Minden közterükön ugyanis meg van oltára és szobra, a menyasszonyok meg vőlegények pedig áldoznak neki.

XXI. Ezek után a görögök általános gyűlést tartván, Aristides azon indítványt téve, hogy egész Hellasból minden évben Plataiába jöjjenek össze a tanácsosok és az ünnepi követek, hogy minden ötödik évben a szabadság tiszteletére harczjátékot tartsanak és görög hadsereget állítsanak fel a perzsák elleni harczra, mely tizezer gyalogosból, ezer lovasból és száz hajóból álljon. A Plataia-beliek pedig szentek és sérthetetlenek legyenek, hogy az istenségnek Hellasért áldozatokat mutathassanak be. Midőn ezek jóváhagyattak, a Plataia-beliek magukra válaltak, hogy az elesett és itt eltemetett görögök tiszteletére évenként halotti áldozatot hoznak. És ezt a mai napig a következő módon végezik. A boiotoknál alalkomenios-

²⁹ Közel kétszáz kilométer.

nak nevezett maimaktérión hó³⁰ tizenhatodik napján kora reggel díszmenetben vonulnak ki; elől megy egy trombitás, ki csataindulót fú, ezt kocsik követik megrakva myrtus ágakkal és koszorúkkal, majd egy fekete bika; azután szabad ifjak jönnek, kik a halotti áldozathoz bort és tejet visznek korsókban, meg olajat és illatos kenőcsöket szelenczékben. Rabszolgának ugyanis a szent szolgálatnál semmihez sem szabad nyulni, mert ama férfiak a szabadságért haltak meg. Végül megy a Plataia-beliek archonja. Ennek egyébkor tilos vashoz nyulni és más színű ruhát mint fehéret viselni, de ekkor biborruhát ölt, és karddal oldalán, kezében vizes kancsóval, mely a levéltárban őriztetik, a városon keresztül a sírok felé vonul. Itt vizet merit a forrásból, maga kezével lemossa a síroszlopokat és myrrhával megkeni, azután a bikát levágja a máglya fölött és imádkozván Zeushoz és az alvilági Hermeshez, meghívja a derék férfiakat, kik Hellas üdvéért haltak meg, a torra és véráldozatra. Majd bort kever a kehelybe és kiönti, mondván: «Iszom ama férfiakért, a kik a hellének szabadságáért haltak meg.» Ezeket a Plataia-beliek még ma is megtartják.

XXII. Midőn az athéniek visszatértek a városba, Aristides észrevevé, hogy ismét visszahelyezni törekszenek régi jogaiba a demokrátiát. Ekkor azon meggyőződésben, hogy egyrésről vitézségeért méltó tekintetbevételt érdemel a nép, másrésről nem volna könnyű dolog a fegyverek által erőssé lett és győzelmeiben elbizakodott néppel erőszakoskodni, határozatot hozatott, hogy az alkotmány közös java legyen mindenkinek és az archonok az összes athéniek közül választassanak. Themistokles a népnek azon előterjesztést tette, hogy egy terve, eszméje volna, a mit nyilvánosságra ugyan nem hozhat, de az hasznos és üdvös lenne a városra nézve. Meghagyták tehát Aristidesnek, hogy hallgassa meg azt és alaposan vizsgálja meg. Themistokles közlé Aristidesszel, hogy a hellének hajórajának fölégetését tervezi, a minek folytán az athéniek a leg-hatalmasabbak és mindenek urai leendének. Aristides megjelenvén a nép előtt, kinyilatkoztatá, hogy ama tethnél, melyet

³⁰ Részben október, részben november hó.

Themistokles véghezvinni szándékozik, mi sem hasznosabb, de egyuttal mi sem igazságtalanabb. A mint ezt meghallották az athéniek, megparancsolták Themistoklesnek, hogy hagyjon fel tervével. Ennyire szereté a nép az igazságot, ennyire bízott és hitt a férfiúban.

XXIII. Midőn Aristidest Kimonnal együtt vezérnek elküldék a perzsák elleni háború folytatására, és ő ott azt tapasztalá, hogy Pausanias meg a többi spártai vezérek keményen fennhéjázva bánnak a szövetségesekkel, ő maga is szeliden, barátságosan viselkedett irányukban, de Kimont is reávette, hogy az egész táborozás alatt nyájasságot, szolgálatkészséget tanusita velők szemben, úgy, hogy nem fegyverek, sem hajókkal vagy lovasokkal, hanem méltányosságával, és eszélyességével észrevéletlenül elragadá a spártaiaktól a főnhatóságot. A szövetségesek egyébként is megkedvelték az athénieket, Aristidest igazságszeretete és Kimont előzékenysége miatt, de jó indulatukat még inkább fokozta Pausanias kapzsisága és keménysége. A szövetségesek tisztjeivel mindig haragosan, durván bánt, a közembereket pedig botozással büntette vagy egész napon át állni kényszeríté egy vashorgonnyal a vállukon.

Senkinek se volt szabad alomszalmát és takarmányt szerezni, vagy a forrához vízért menni a spártaiak előtt, mert különben szolgálai ostorral kezükben kergették el a közeledőket. Midőn ezért Aristides egyszer Pausaniasnak szemrehányást akart tenni és tanácsot adni, ez ránczba szedve homlokát, azt mondá, hogy nincs érkezése, és meg se hallgatá. Ettől fogva a hellének vezérei és hajóparancsnokai, főleg pedig a Khios-, Samos- és Lesbos-beliek sürgették Aristidest, hogy fogadja el a fővezérséget és vegye pártfogásba a szövetségeseket, kik már régóta vágnak elszakadni a spártaiaktól és az athéniekhez csatlakozni. Aristides azt felelé, hogy belátja ugyan előterjesztésök szükségességét, igazságosságát, de hitelt érdemlő tettet kíván, mely egyszer végrehajtva, nem engedi többé, hogy a katonák szándékukat ismét elváltoztassák.

Ennek folytán a samosi Uliades és a khiosi Antagoras összebeszélvén, Byzantium körül megtámadják Pausanias három evezősét, mely legelől evezett és közre fogják. Pausanias ezt

látva, telemelkedik és haragosan azzal fenyegeti meg az embereket, hogy rövid idő múlva meg fogja nekik mutatni, hogy nem az ő hajóját támadták meg, hanem saját hazájukat. Ezek felszólítják, hogy mondjon le és köszönje szerencséjének, mely Plataianál néki kedvezett, hogy méltó büntetését el nem veszi. mert a hellének már csak e győzelmét tisztelik.

Végre aztán a szövetségesek ott hagyták a spártaikat és az athéniek mellé álltak. Ez alkalommal is kitűnt Spárta csodálatos nagylelkősége. Midőn ugyanis tapasztalták, hogy vezéreiket hatalmuk nagysága megrontja, önkényt lemondottak a fenhatóságról és nem küldöttek többé vezéreket a háborúhoz mert jobban szerették a józan és erkölcsaikhez hű polgárokat, mint az egész Hellas fölötti uralmat.

XXIV. A hellének már a spártaiak fenhatósága alatt is fizettek bizonyos járulékot a háborúhoz, de országosan akarván azt városonként felosztani, Aristidest kérték el az athéniectől, azzal bizván meg, hogy vizsgálja meg területüket, jövedelmeiket és állapítsa meg kinek-kinek szolgáltatását vagyona, tehetése szerint. Ily nagy hatalom korlátlan birtokában, a midőn bizonyos tekintetben Hellas minden ügyei egyedül ő tőle függöttek, szegényen távozott, de még szegényebben tért vissza, miután nemcsak önzetlenül és igazságosan, hanem mindenki megelégedésére részrehajlás nélkül elkészíté a vagyonbeli kirovást. Mert valamint a régiek Kronos korszakát, úgy magasztalták a szövetségesek Aristides kivetését, Hellas boldog korának nevezve azt, főleg midőn a járulék nemsokára megkét-szereződött, majd meg háromszorosára emelkedett.

Ez ugyanis Aristides kivetése szerint négyszáz³¹ talentumra rugott, mit Perikles közel egyharmaddal emelt fel, mert, a hogy Thukydides állítja, a peloponnesusi háború kezdetekor a szövetségesek hatszáz³² talentumot fizettek az athénieknek. Perikles halála után pedig a népvezérek fokenként, kerek ezerháromszáz³³ talentumra verték föl azt, nem mintha a háború hosszadalmassága és változó sikere miatt oly költségessé, drágává

³¹ 1.886.000 korona.

³² 2.829.000 korona.

³³ 6.129.700 korona.

lett volna, hanem mert a népet ajándékokkal, látványpénzekkel, szobrok és templomok készítésével csábították. Aristides nagy és csudálatra méltó névre tett szert ezen adókövetése által. Themistokles azonban, mint beszélük, gúnyt űzött belőle, azt állítva, hogy nem egy férfuihoz, hanem egy erszényhez méltó dicséret, melyben pénzt őriznek, ezzel méltatlanul torolván vissza Aristidesnek egy nyiltszívű megjegyzését.

Egykor ugyanis Themistokles azt állítá, hogy egy vezérnek legkiválóbb tulajdonságát abba helyezi, hogy az ellenség szándékát kiismerje és előre kitapasztalja. «Valóban, felelé Aristides, ez szükséges dolog, Themistokles, de szép és egy vezérhez igazán méltó tulajdonság az is, ha tud uralkodni kezein.»

XXV. Aristides ezután megeskette a görögöket és maga is megesküdött a szövetségre az athéniek nevében, majd átkot mondván, tüzes vasat hajított a tengerbe.³⁴ Később, midőn az athénieket, ugylátszik, a körülmények arra kényszeríték, hogy hatalmukat keményebben gyakorolják, felszólítá az athénieket, hogy az esküszegést hárítsák ő reá és tegyék azt, mit a közérdek megkíván.

Theophrastos azt állítja, hogy e férfiu, ki egyébként saját ügyeiben és polgártársaival szemben oly szigorúan igazságos volt, a nyilvános ügyekben főleg hazája érdeke szempontjából járt el, mi is gyakran igazságtalanság elkövetését tette szükségessé. Így állítólag, midőn a szövetségi pénzeknek a szerződés ellenére Delosból Athénbe való átszállításáról tanakodtak és a samosiak erre vonatkozólag indítványt tettek, azt mondá Aristides, hogy az ugyan nem igazságos, de hasznos intézkedés. És midőn végre Athénnek annyi ember fölötti uralmat szerze meg, ő maga szegény maradt és nem becsülte kevesebbre ama dicsőségét, a mit szegénysége hozott reá, mint azt, a mit győzelmi jeleivel szerzett. Kiderül az a következőből is. Kallias, a fáklyahordó, rokona volt neki. Ezt ellenségei főbenjáró vétekkel vádolták. Miután vádjokat annak rendje szerint előterjesztették, egy a dologhoz nem tartozó körülményt hoztak fel a bírák előtt: «Ismeritek, mondák, Aristidest, Lysi-

³⁴ Ezzel azt akarván jelképezni, hogy az átkok érvényben maradjon mindazideig, míg csak a tengerbe hajított vas a víz felszínére nem jó.

machos fiát. kit minden hellén csodál. Mit gondoltok, hogyan foly annak sorsa odahaza, midőn ily kopott köpönyegben látjátok őt a nyilvánosság előtt megjelenni. Nem-e valószínű, hogy a ki a közönség előtt didereg, az éhezik odahaza és egyebekben is szükségét lát? Ime ez a Kallias pedig, ki rokona és a leggazdagabb az athéniek közt, elnézi, mint szűkölködik gyermekestül, feleségestül, miután sok hasznát vette e férfinak és gyakran élvezte annak nálatok levő befolyását.» Midőn Kallias észrevé, hogy e miatt kiválólag fölháborodtak a bírák és rossz hangulatban vannak irányban, előhívá Aristidest és kérte, hogy legyen tanuja a bírák előtt, hányszor tett neki ajánlatokat és könyörgött, hogy fogadjon el valamit tőle, de ő visszautasítá, azt felelvén, hogy ő neki jobban illik büszkének lenni szegénységére, mint Kalliasnak gazdagságára. Mert sok embert láthatni, a kik gazdagságukat majd jól, majd rosszúl használják fel. de olyat ritkán találhatni, ki szegénységét nemesen viseli el; mert csak azok szégyenlik szegénységöket, a kik nem szívesen tűrik azt. Midőn Aristides Kallias mellett mindezekről tanúságot tett, nem találkozott egy se a hallgatók közt, ki távoztában nem inkább óhajtott szegény lenni, mint Aristides, semhogy gazdag, mint Kallias. Ezt a sokratikus Aischines jegyezte fel. Platon is valamennyi hirneves és elismert nagy emberek közt Athénben ezt az egyetlen férfit tartja tiszteletre méltónak. Mert Themistokles, Kimon és Perikles a várost oszlopcsarnokokkal, drágaságokkal és számtalan csecsebecsével töltötték meg, holott Aristides az erényre való tekintettel kormányozá azt. Themistokles iránt való mérsékletességének is nagy bizonyságait adá.

Ez ugyanis egész nyilvános szereplésében ellensége volt neki, ő általa száműzetett a városból és midőn Themistokles házaárulásért bevádoltatván, kellő alkalmat nyújtott neki a megtorlásra, haragját nem érezteté, sőt mikor Alkmaion, Kímon és sok mások rátámadtak, vádolták, egyedül Aristides nem szólt, nem tett semmit kárára és nem használta fel ellensége balszerencsáját, valamint előbb nem irigylé jó szerencsáját.

XXVI. Aristides némelyek szerint Pontosban halt meg, a hová állami ügyekben hajózott el; mások szerint Athénben

agg korában hunyt el, szeretve, tisztelve polgártársaitól, A macedoniai Krateros³⁵ ezeket beszéli e férfiú elhunytáról: Themistokles száműzetése után, úgymond, a nép önkénykedése számtalan alattomos vádaskodót keltett életre, kik a legderekabb és legtekintélyesebb férfiak üldözésére adták magokat és azokat a szerencse meg hatalom által elkapatott tömeg irigységének dobták oda zsákmányul. Többek közt Aristídes, az amphitropei Diophantes vádja folytán megvesztegetésben vétkesnek találtatott, hogy az adók behajtása alkalmával az ionoktól pénzt fogadott el. Nem tudván a birságot, mely ötven³⁶ minára rugott, leróvni, elhajózott a városból és Jóniában halt meg. De erről Krateros semmi írásbeli bizonyítékot se nyújtott, sem ítéletet, sem néphatározatot, ámbár ő az ilyeseket szorgosan fel szokta jegyezni és a kutfőkre hivatkozni. Azonban, úgy szólván, minden egyéb történetírók, kik csak az athéni nép igazságtalanságait vezérei ellenében elbeszélték, mint Themistokles száműzetését, Miltiades fogságát, Perikles megbirságolását, Paches halálát, ki a bíróság előtt ölé meg magát a vádlottak padján, midőn elmarasztalták, meg számos ilyeseket összehordottak és elterjesztettek, Aristídesnek csak száműzetését hozzák fel, de ily elítéltetéséről sehol sem emlékeznek.

XXVII. Különben még most is mutatják sírját Phaleronban,³⁷ melyet állítólag a város költségén emeltek számára, mert még temetési költség se maradt utána. Leányait is, mint mondják, a prytaneum házasítá ki. A város közköltségén tartá meg lakodalmukat és mindegyiknek háromezer drachmát³⁸ szavazott meg hozományul. Fiának, Lysimachosnak pedig száz ezüst³⁹ minát és ugyanannyi plethron⁴⁰ beültetett földet adott a nép, ezenkívül még naponkint négy drachmát⁴¹ rendelt neki,

³⁵ Kevéssel élt Aristídes után. Arról ismeretes, hogy az athéni néphatározatok egy gyűjteményét állítá össze.

³⁶ 3939 korona.

³⁷ Athén egyik kikötője.

³⁸ 2234 korona.

³⁹ 7874 korona.

⁴⁰ 90,000 □ méter.

⁴¹ Körülbelül 3 korona 20 fillér.

Alkibiades indítványára. Lysimachos egy leányt, névszerint Polykritét, hagyván maga után, ennek Kallisthenes elbeszélése szerint a nép az olympiai győzőkkel egyenlő tartást biztosított. A phaleroni Demetrius, a rhodusi Hieronymos és Aristoxenos, a zenész meg Aristoteles, ha ugyan a «Nemességről» írott könyv Aristoteles eredeti munkái közé sorolható, beszélik, hogy Myrtót, Aristides unokáját, a bölcs Sokrates vette nőül, noha másik neje is volt, de hogy amaz özvegységre jutott, ezt is magához vevé nagy szegénysége és nyomora miatt. De ezt Panaitios Sokrates életrajzában elegendőképp megczafolá. A phaleroni Demetrios «Sokrates»-ében azt beszéli, hogy emlékezik Aristides leányának fiára, Lysimachosra, ki olyannyira szegény volt, hogy élelmet az Iakcheion⁴² közelében üldögélve egy álmfejtő táblácskával keresé; ő tehát indítványt tett és reá is birta a népet, hogy anyja, valamint ennek testvére számára naponként három obolost⁴³ engedélyezzen élelemre. Ugyanazon Demetrios, midőn törvényhozó lett, a három obolos helyett ez asszonyok mindegyikének egy-egy drachmát⁴⁴ rendelt. Különböben nem esik csudánk azon, hogy a nép ennyire gondoskodott a városban levőkről, ha tekintetbe vesszük, hogy midőn az athéniek értesültek arról, mikép Aristogeitonnak⁴⁵ leányunokája Lemnosban szorult helyzetben él, úgy hogy férjet sem kaphat szegénysége miatt, elhozták Athénbe, egy jó házbeli férfiuval összeházasították és hozományul a Potamai földbirtokot adtak neki. Athén emberszeretetének és jóságosságának számos tanujeit adja még napjainkban is, a miért méltán csodálják és tisztelik.

⁴² Dionysos temploma.

³³ Körülbelül 40 fillér.

⁴⁴ 78 fillér.

⁴⁵ Aristogeiton Harmodiosszal a zsarnok pisistratidák elűzésének főindítója volt.



XVIII.

MARCUS CATO

(AZ IDŐSBIK).

(234—149. Kr. sz. e.)



I.

MARCUS CATO, mint mondják, Tusculumból származott. Mielőtt a hadi meg politikai pályára lépett, atyai jószágán élt a sabinok földjén. Elődei közül, kik ügylátszik teljesen ismeretlenek voltak, maga Cato atyját, Marcust, mint derék férfiut és jó katonát dicséri és azt beszéli, hogy nagyatyja, Cato, többször részesült hadi kitüntésekben és midőn öt hadi lovát elveszté a csatákban bátor magaviselete miatt a közkinctár azok becsárát megtéríté neki. Minthogy a rómaiak szokás szerint azokat, kik családjuk által hirnèvre nem jutottak és csak önmaguk által kezdettek ismeretessé lenni, «uj emberek»-nek hívták, a hogy Catót is nevezék, ez azt mondá, hogy a dicsőségre és tisztségekre nézve ugyan uj, eldödeinek tettei és erényei folytán azonban ősrégi. Harmadik néven azelőtt nem Catónak hívták, hanem Priscusnak;¹ csak később nyerte el mély belátása miatt a Cato nevet, mert a rómaiak «catus»-nak nevezik a belátással bíró embert.

Külsejére nezve vörhenyeges volt, kék szemekkel, mint ezt egy következő verses felirat nem épen kedvezőleg kifejezi:

Meghalsz, ámde te így sem kellesz a Phersephonénak,
Vörhenyeges, harapós, kékszemű csúnya Cato.

Testi szervezetét munka, mértékletes életmód és kora ifjúságától fogva teljesített hadi szolgálat fölötté előnyösen fej-

¹ Öreg, régi.

lesztették ki és ez erőt, egészséget biztosított számára. Az előadási képességet, melyet mintegy második testének, egy nemcsak tisztességes, hanem szükséges eszköznek tartott az oly férfiú céljaira nézve, a ki nem akar homályban, tétlenségben élni, törekedett kiképezni, fejleszteni, a mennyiben a szomszédos községekben és városkákban valahányszor csak kérték a bíróságok előtt jogi segílyt nyújtott. Kezdetben csak buzgó ügyvédnek tartották, később meglehetős szónoknak, majd idő folytán azok, kiknek dolguk akadt vele felismerték jellemének szilárdságát, fennköltségét, mely nagy dolgokra, egy állam vezetésére termett. Mert, mint kitünt, nemcsak a perekben és jogi vitákban tanúsított tisztaságot, megvásárolhatatlanságot, de még ezen ügyködéséből reá háruló, dicsőségre se adott valami sokat.

Jóval inkább óhajtott magának, az ellenséggel való küzdelmekben és hadjáratokban hirt szerezni, így aztán már ifjonta teste tele volt az ellenségtől kapott sebekkel. Mint maga beszéli, tizenhat éves volt, midőn az első hadjáratban részt vett, azon időtájt, mikor Hannibal sikerei közepette fölégeté Itáliát. A csatákban kitünt ügyes karja, szilárd, helyt álló lábai és marczona tekintete által. Beszéde fenyegető, hangja borzasztó volt az ellenséggel szemben s e tekintetben helyesen gondolkodott és másokat is arra oktatott, hogy az ilyesek gyakran jobban megfélemlítik az ellenséget, mint a puszta kard. A menetelésnél gyalog haladt, maga vivé fegyvereit, csak egy szolga követé, ki élelmét hordá; és mint mondják, sohasem zsörtölődött, pörlekedett ezzel, a midőn ebédjét vagy vacsoráját elibe tévé, sőt gyakran, midőn elvégezé hadi kötelességeit, segített neki azt elkészíteni. A hadjárat alatt csak vizet ivott, egyedül ha forrón szomjuhozott, kért eczetet, vagy ha ereje hanyatlott, kis lőrét vett magához.

II. Cato földjei szomszédságában állt Manius Curiusnak viskója, azé, ki három izben tartott diadalmenetet. Gyakran eljárogatott oda Cato és látva a csekély földbirtokot meg igénytelen lakást, felmerült lelkében ama gondolat, hogy ime az a férfiú, ki legnagyobb lett a rómaiak közt, ki meghódoltatta a legharcziasabb népeket, ki elűzé Italiából

Pyrrhust, kis földjét maga kapálgatja és három diadalmenet után ily tanyában lakik. Itt találták őt a samniták követei tűzhelyénél ülve, a mint répát főzött és sok arannyal kínálták meg, mit ő visszautasított: «Semmi szüksége sincs annak aranyra, monda, a ki ily ebéddel megelégszik; reám nézve szebb dolog, meggyőzni azokat, a kiknek aranyuk van, mint ha magamnak van aranyom.» Ily gondolatok közt távozott Cato és midőn ujlag szemügyre vevé saját házát, telkeit, szolgálait, háztartását, törekedett fokozni munkásságát és korlátozni fölös költségeit. Midőn Fabius Maximus Tarentum városát elfoglalá, Cato még egész ifjontá teljesített alatta hadi szolgálatot. Ez alkalommal bizonyos Nearchos — pythagorianus bölcselő — volt szállásadója; itt iparkodott annak tanait elsajátítani. Minthogy épp amaz elvek magyarázatát hallá tőle, melyeket Platon is hirdetett, hogy t. i. az élvezet a legvezedelmesebb csábító szer a rosszra, hogy a test a legnagyobb szerencsétlensége a léleknek, hogy ez nem képes attól másképp megszabadulni és megtisztulni, hanem ha lehetőleg elválasztja, elkülöníti magát a testi szenvedélyektől az elmélkedés által, azért Cato még inkább megkedvelé az önmérsékletet és egyszerűséget. Különben, mint mondják, a hellén műveltséggel csak későn ismerkedett meg és hogy előhaladott korban állott már, a midőn görög könyvek keze ügyébe kerültek s már csak csekély hasznót merített. Thukydidesből, de valamivel többet Demosthenesből, szónoki képességének fejlesztésére. Mindazáltal iratai gondosan vannak tarkítva hellén elvekkkel és elbeszélésekkel, elmés mondásai meg eszméi között számosak azok, a melyek szószerint vannak a görögből lefordítva.

III. A rómaiak közt élt egy tekintélyes előkelő patricius, névszerint Valerius Flaccus, a ki nagy ügyességgel birt a felledező szép tulajdonságok felfedezésében, de jó akarattal is, azokat fejleszteni és dicsőségre vezetni. Ennek fekvősegei szomszédosak voltak Catóéival. Cselédjei által értesül Cato munkásságáról, mérsékletes életmódjáról és csodálkozással hallja, hogy ez már kora reggel a Forumra megy és ügyvédekkel azok mellett, kik arra felkérlik, midőn aztán mezejére

visszatér, télen egyszerű felöltőben, nyáron pedig ruha nélkül, együtt dolgozik cselédeivel, asztalánál egy kenyeret eszik, egy ugyanazon bort iszik velük. De meg szerénységéről, mértékletességéről is sokat beszélnek, sőt némely elmés mondásait is idézzetik már, meghívja tehát vacsorára. Ettől kezdve bizalmasa lesz és megismeri nyájas, tisztességtudó jellemét, melynek, mintegy növénynek, gondozásra és nyílt égalju talajra van szüksége. buzdítja és rá igyekszik beszélni, hogy szentelje magát Rómában a közügynek. Cato elmegy oda és hamarosan számos barátot, tisztelőt szerez magának védőbeszédei által, de Valerius is előmozdítja tekintélyét, tisztességét, így aztán először haditribun, majd quaestor lesz belőle. Idő folytán fényes, kitűnő névre tesz szert és Valerius oldalán pályázik a legnagyobb tisztségekre, vele együtt lesz consul, nemsokára pedig censor.

Az idősb polgárok közül főleg Fabius Maximushoz csatlakozott, a ki akkor nagy hirben, tekintélyben állott, de inkább erkölceit és életmódját választá magának legszebb példányképül. Ezért semmibe se vette, hogy a nagy Scipióval, a ki még akkor egész ifjú volt, de úgy látszott, hogy Fabius hatalmát irigylé és azt ellensúlyozni törekedett, viszályba keveredett. Midőn ugyanis mint quaestor az afrikai háborúba küldetett Scipióval és tapasztalá, hogy ez szokása szerint költekező életmódot folytat és a pénzt mit sem kímélve pazarolja katonáira, nyíltan szemére lobbantá neki, hogy a legnagyobb hiba nem a költekezésben áll, hanem abban, hogy a katonák ősi egyszerűségét megrontja, a kiket zsoldjuk fölöslege élvezetekre, kéjelgésre csábít. Scipio azonban azt felelé neki, hogy nincs szüksége egy fukarkodó pénztárosra, midőn kifeszített vitorlával rohan a háborúba; hazájának csak tetteiről, de nem pénzéről tartozik számadással.

Cato tehát eltávozott Siciliából és Fabiusszal együtt nagy lármát csapott a senatusban, hogy Scipio kimondhatatlan összegeket pazarol el és idejét, fiatal suhancz módjára, a színházakban, vivőiskolákban fecséreli, mintha csak ünnepeket rendezne, nem pedig hadat vezényelne. Ezzel kivitte, hogy tribunokat küldenek hozzá, azzal a megbizatással, hogy

vezessék őt Rómába, ha a vádak valóknak látszanának, Scipio azonban kimutatá, hogy a győzelem főleg a hadi készültségtől függ és midőn kitünt, hogy csak szabad érkezésében szórakozik barátai társaságában és életmódjának kedvtöltései nem teszik őt könnyelművé, komoly és fontos kötetességei teljesítésében, nem akadályozták őt többé, hogy elhajózzék a háborúra.

IV. Catónak pedig tekintélye ékesszólása révén folyton emelkedett, már is többnyire római Démosthenesnek nevezék; de életmódja még hiresbbé, tiszteltebbé tevé. Mert a szó hatalma képezte ugyan az ifjagnál, a pályabért, a miért egymással versenyeztek, de oly férfiú, a ki a személyes munka ősi szokásához hű maradt, a ki megélegetett az egyszerű vacsorával, a hideg reggelivel, az ócska ruházattal és pórias lakással, a ki többre becsülte a fölösleges dolgok nélkülözhetését, mint azok birhatását, az ritkaság számba ment, tekintve, hogy akkoriban már a köztársaság tisztaságát nagy terjedelménél fogva meg nem őrizheté, mert annyi országok és emberek feletti uralom az erkölcsöket nagyobbára összekeveré és az életmódok különféle példáit fogadá magába. Méltán csodálták tehát Catót, hogy midőn másokat a fáradalmak kimerítének és az élvezetek elpuhítának; őt ezek egyike se győzé le és pedig nemcsak míg ifjú volt és a dicsőségért versenyzett, hanem még vénségében is, fehér hajjal consulsága és diadalmenete után, mint egy győztes athleta, a ki állandóan megőrzi a szokásos fegyelmet és ugyanaz marad utolsó leheletéig. Mint maga beszéli, sohasem viselt száz drachmánál² drágább ruhát, még consul és praetor korában sem ivott más bort, mint munkásai, vacsorára készített eledele nem került többbe a piacon, mint harmincz as-ba³ és mindez a köztársaság érdekében történt, hogy teste erős legyen a hadi szolgálatra. Egy babyloniai tarka szőnyeg jutván örökség folytán bírtokába, azt azonnal eladá, egyik mezei laka se látott meszelést, soha nem vett rabszolgát ezerötszáz drachmánál⁴ drágábban, mert nem gyengéd és kellemes külsőjű,

² 79 korona 28 fillér.

³ Körülbelül 1 frt.

⁴ 1183 korona 20 fillér.

hanem dolgos és erős kocsisokra, béresekre volt szüksége. És azt hívé, hogy ezeket is el kell adnia, ha megőregeszenek, hogy tétlenül ne táplálja őket. Egyáltalán, szerinte, mindaz, a mi fölösleges, nem olcsó és a mire szükség nincs, ha csak egy as-ba kerül is, már drága. Szivesebben szerzett legelőket, szántókat, mint oly földeket, melyeket öntözni, gereblyézni⁵ kelle.

V. Mindezt némelyek e férfiú fősvénységére vezették vissza, mások ellenben helyeselték, hogy magát mások megjavítása és kijózanítása szempontjából ily szűkösön összevonta. De azon körülmény, hogy szolgálait, mint vonó állatokat használá ki, hogy vénségükre elűzé vagy eladá őket, ez előttem rendkívül keményszívűség jelének látszik, mely azt tartja, hogy az ember és ember közt nincs más társadalmi kötelék, mint a haszon és érdek. Pedig láthatjuk, hogy a jóság tágasabb teret foglal el, mint az igazság. Ugyanis természetünknel fogva a törvényt és igazságot egyedül az emberekkel szemben érvényesíthetjük, a jótékonyság és kegyesség azonban, mely az emberiesség gazdag forrásából fakad, gyakran még az értelmetlen állatokra is kiterjeszkedik. Mert a dologban elcsigázott lovaknak táplálása, nemcsak a kölyök, hanem már elvénhedett kutyáknak gondozása is, illő egy jóságos emberhez. Az athéni nép a Hekatompodon⁶ építése alkalmával, szabadon és nyűg nélkül ereszté ki a legelőre azon összvéreket, melyek a munka közben legnagyobb kitartást tanúsítottak. Ezek közül, mint beszélük, egy önkényt visszatért a dologra és majd elől, majd pedig mellette szaladgált az Akropolisba szekereket vontató igásoknak, mintha csak biztatná, ösztönözné azokat. A nép pedig elhatározá, hogy haláláig közkölségen tápláltassék. Kimon lovainak sirja, a melyekkel Olympiában három izben győzött, saját siremlékének közelében áll. Ezt tették sok mások kutyáikkal, a melyek házukban nevelődtek fel és velük éltek; így a régiebb időkben Xanthippos kutyáját, mely azon alkalommal, hogy a nép, Athént⁷ elhagyá, a

⁵ Tehát díszkerteket.

⁶ Athéna temploma az Akropolison az u. n. Parthenón. L. I. köt., 337. l.

⁷ Midőn a Salamisi ütközet előtt s perzsák elől menekült.

három-evezős mellett úszott át Salamisba, egy előfoknál temeté el, a melyet mai napig is kutyasírnak neveznek. Nem szabad tehát lelkes lényekkel, mint elhasznált sarukkal, vagy más eszközökkel bármi, melyeket az ember, ha a használat közben eltörnek, vagy elrongyolódnak, elhajít, hanem, ha semmi másért, pusztán az emberszeretet elsajátítása céljából, szoktatni kell magát a szelidségre, jóságosságra ezekkel szemben. Én részemről még dolgos marhámat se tudnám vénsége miatt eladni, nem hogy egy előregedett embert, elűznék, mintegy hazájából, ama házból, mely őt táplálta, azon életmódból, a melyet megszokott, jelentéktelen pénzösszegért, a midőn az a vevőre nézve épp oly használhatlanná vált, mint az eladóra. Cato ellenben e tekintetben mintegy hivalkodva, azt állítja, hogy azt a lovat, a melyet consul korában hadjárata alatt használt, Iberiában hagyá vissza, hogy az állam terhére ne kelljen számítani annak hajóbérét. Hogy az ilyesek nagylelkűségre vagy kicsinyes gondolkodásmódra vezetendők-e vissza azt az olvasó saját meggyőződése szerint bírálja el.

VI. Egyebekben azonban rendkívüli önmérséklete miatt bámulatos volt e férfiú. Így vezér korában a maga és kísérete számára havonként nem vett többet igénybe, mint három attikai medimnus⁸ búzát, igavonószai számára pedig naponként nem egészen három fél medimnus árpát.

Midőn a sardiniai tartományt elnyeré, míg az ő előtte levő praetorok közköltségen szokták kiállítani sátoraikat, ágyaikat, ruházatukat és a lakosságnak nagy terhére voltak, számos szolgálkkal, barátaikkal, valamint költséges lakozásaikkal berendezkedésükkel, Cato egyszerűségével hihetetlen különbséget teremtett. Mert költségeinek fedezésére a közszolgáltatást soha, semmiféle alakban igénybe nem vette.

Midőn meglátogató a városokat, gyalog, koci nélkül utazott, egyetlenegy közszolga kíséré, a ki ruháit és egy az áldozáshoz szükséges csészét vitt. Bár ezekben annyira engedékenynek és szelidnek tanusítá magát alattvalóival szemben, viszont egyebekben méltóságát, szigorát teljes mértékben

⁸ Körülbelül 150 liter.

évezteté; engesztelhetetlen volt az igazság-szolgáltatásban, pontos és hajlíthatlan a hatósági rendeletek végrehajtásában, úgy, hogy a rómaiak uralma a Sardina-beliekre nézve sohasem volt félelmesebb és egyben kedveltebb.

VII. Ez a saajátság nyilatkozott beszédmódjában is, mely kellemes és egyben erőteljes volt, tetszetős és visszataszító, enyelgő és rideg. eszmegazdag és vitatkozó. Ép úgy mint Platon Sokratesről állítja, hogy külsőleg ugyan nehézkesnek, satyr-szerűnek, vakmerőnek tűnt fel azok előtt, a kik vele érintkeztek, belsőleg azonban komolysággal és oly tulajdonságokkal volt eltelve, a melyek hallgatóit könnyekre indíták és szívüket ellágyíták. Azért nem tudom, mi juthatott azoknak eszébe, a kik azt állíták, hogy Cato előadási modora leginkább hasonlított Lysiaséhoz. Egyébiránt ítéljenek e fölött inkább azok, a kik a római szónokok előadási sajátosságaiban járatosak. Mi pedig hadd jegyezzük fel néhány emlékeztetreméltó mondását, ama meggyőződésben, hogy az emberek jelleme, bármit mondjanak is mások, sokkal jobban jelentkezik szavaikban, mint arczvonásaikban.

VIII. Egyszer, midőn a római nép alkalmatlan időben erőnek erejével gabnakiosztást követelt, Cato, hogy azt attól elterelje, így kezdett beszédébe: «Nehéz dolog, polgártársaim, a gyomorhoz beszélni, mert nincsen füle.» Midőn kikelt a fényűzés ellen, ezt mondá: «Keserves feladat, azt a várost megmenteni, melyben dragábban adnak egy halat,⁹ mint egy ökröt.» Máskor a birkákhoz hasonlítja a rómaikat: «Valamint ezek, úgymond, egyenként nem fogodnak szót, csoportosan azonban követik pászorukat, úgy ti is, ha egy helyre gyűltök össze, azoktól vezettetitek magatokat, a kiknek tanácsát különkülön igénybe venni nem volnátok hajlandók.» A nők uralmáról értekezve így szólt: «Minden emberek uralkodnak az asszonyok felett, mi pedig minden ember felett, asszonyaink azonban mi felettünk.» Ez különben Themistokles mondásából van átvéve. Ő mondta ugyanis, midőn fia anyja révén sok követeléssel állt elibe, hogy «Asszony! az athéniek paran-

⁹ A rómaiak a halakra roppant sokat költöttek.

csolnak a helléneknek, én az athénieknek, te én nekem, fiad pedig neked; csak vissza ne éljen aztán hatalmával, a mely őt, noha még nem nőtt be a feje lágya, minden hellén fölé helyezi.» Azt is állítá Cato, hogy a római nép nemcsak a bibor becsértékét határozza meg, hanem még a tudományokét is: «Mert valamint, úgymond, a festők legszivesebben alkalmazzák azt a színt a kelmére, minthogy legtetszetősebb a szemnek; úgy ifjaink is azon tudományokat tanulják legbúzgóbban, a melyek dicséretetekben részesülnek.» Felhívá polgártársait, hogy ha már az erény és mérsékletesség által lettek nagygyá, ne változzanak meg, hogy rosszabbá legyenek; ha pedig a mértektelenségnek és bűnnek köszönik nagyságukat, ám változzanak meg, hogy jobbak lehessenek, mert már elég nagyok lettek ezek által. Azokról, a kik folyton hivatalokra vágyódnak, azt mondá, hogy ezek az utat nem ismerő emberek módjára, mindig lictorokkal óhajtanak utazni, nehogy eltévedjenek. Korholá polgártársait, hogy gyakran választják meg ugyanazokat tisztviselőknak: «Ugy látszatok, hogy nem sokra méltatjátok a közhivatalokat, vagy pedig nem tartatok sokakat méltóknak a hivatalokra.» Egyik ellenfeléről, a ki alávaló, rossz életet folytatott, így nyilatkozott: «Ennek anyja átoknak, nem pedig áldásnak tekinti azt, hogy ez túléli őt,» Midőn figyelmeztették egy emberre, ki a tenger mellett fekvő atyai telkeit elkótyavetélte, tettetett csodálkozással mondá: «Íme ő erősebb mint a tenger, mert amit ez nagy nehezen mosott volna alá, ő könnyedén lenyelé.» Midőn Eumenes¹⁰ király Rómába jött, a senatus nagy pompával fogadá, a legelőkelőbb polgárok pedig versenyezve keresték kegyeit, feltűnt, hogy Cato gyanakodólag, tartózkodólag viselé magát vele szemben. Valaki azt jegyzé meg neki: «Hisz becsületes ember ő és barátja a rómaiaknak.» «Az lehet, felelé Cato, de egy király már természeténél fogva husevő állat és az annyira magasztalt királyok közül egyik sem érdemes arra, hogy párhuzamba helyezték, egy Epominondaszsral, Themistokleszsral, Perikleszsral, Manius Curiuszsral vagy Hamilcarral,

¹⁰ Pergamoni király, a rómaiak hű barátja.

mellék néven Barkasszal.» E fajta mondásai még: «Ellenségeim fenekednek rám, hogy még éjjel is felkelek és saját ügyeimet elhanyagolva, közdolgokkal foglalatoskodom. De én jobb szeretem elveszteni az elismerést, ha jót cselekszem, mint kikerülni a büntetést, ha rosszat teszek.» «Mindenkinek megbocsátom a vétkét, csak a magamét nem.»

IX. A rómaiak Bithyniába három követet választának, ezeknek egyike podagrás volt, a másiknak feje lékelés folytán lyukas, a harmadikat pedig bolondnak tartották. Nevetve monda erre Cato, hogy a rómaiak oly követséget küldenek ki, a melynek sem lába, sem feje, sem esze nincs. Midőn Scipio az achájai száműzöttek érdekében Polybios¹¹ kedvéért közbenjárt és a senatusban nagy vita eredt meg, némelyek hajlandók voltak nekik a hazatérést megengedni, mások azonban ellenezték ezt, ekkor felkelt Cato: «Mintha csak semmi dolgunk se volna, monda, nap hosszat itt ülünk, azon töprengve, vajjon néhány vén görög embert, a mi, vagy az achájai halottvivők temessenek-e el.» Miután megengedték a hazatérést e férfiaknak, Polybios pár nap múlva igyekezett ismét a senatus elébe jutni a végett, hogy a száműzöttek visszanyerhessék ama tisztségeket, a melyeket megelőzőleg Achaiában viseltek, a miért a Cato véleményét törekedett ki-
puhatolni, Cato mosolyogva monda, hogy Polybios, akár mint Ulysses ismét a Kyklops barlangjába akar vissza menni, hogy az ott felejtett fővegét és övét elhozza.¹² Azt állítá továbbá, hogy az okos embernek több hasznára van az esztelen, mint az esztelennek az okos; mert amaz őrizkedik az esztelennek hibáitól, míg ez nem utánozza az okos példáját. Jobb szereti, monda, azon ifjakat, kik elpirulnak, azoknál, a kik elhalaványodnak; nem kell neki az oly katona, a ki menet közben kezeit, a küzdelemben pedig lábait mozgatja, vagy a kinek erősebb a horkolása, mint a hadi kiálltása. Egy fölötte kövér embert így gunyolt ki: «Hogyan lehet a hazának

¹¹ A nagy történetíró, a kit Paulus Aemilius fogolyként küldött Rómába.

¹² Ez az Odysseában nem fordul elő és Cato itt nyilván valamely ezt tárgyaló travestiára gondol.

hasznára az oly test, a melyet a nyeldeklőtől kezdve az ágyékiig a has tölt be?» Midőn egy élvhajászó ember kereste az ő társaságát, Cato visszatartá, mondván, hogy nem élhet oly ember társaságában, a kinek inye sokkal érzékenyebb, mint szive. Azt is állítá, hogy a szerelmesnek lelke másnak testében él. Egész életén át állítólag három dolgot bánt meg: először, hogy egyszer feleségére titkot bizott, másodsor, hogy vizen ment oda, a hová szárazon is eljuthatott volna s harmadsor, hogy egy egész napot tétlenségben töltött el. Egy rossz erkölcsű öreg embernek ezt mondá: «A vénség számos baját ne tetézd a vétek gyalázatával.» Egy a méregkeverés gyanujában álló néptribunnak, a midőn hátrányos törvényjavaslattal lépett fel és annak keresztülvitelén erőszakoskodott, ezt vetette oda: «Fiatal ember, nem tudom mi rosszabb, kotyvalékosdat meginni, vagy javaslatodat elfogadni.» Midőn egy kicsapongó, gonosz életű ember rágalmazá, azt mondá neki: «A küzdelem egyenlőtlen közöttünk; mert te a rosszat készségesen meghallgatod és szívesen el is mondod, nekem pedig kellemetlen olyat mondani és szokotlan meghallgatni.» E fajtájúak voltak Cato szellemes mondásai.

X. Bizalmas barátjával, Valerius Flaccusszal consullá választatván, sors útján ama tartományt nyeré, melyet a rómaiak Hispania Citeriornak neveznek.

Itt némely népeket fegyver erejével hódította meg, másokat pedig rábeszélés folytán nyert meg, midőn egyszer csak a barbárok nagy hadseregébe ütközött és abban a veszélyben forgott, hogy gyalázatos vereséget szenved. E miatt a közel lakó keltibereket szövetkezésre hívta fel. Ezek azonban a segedelemért kétszáz talentumot¹³ követeltek. A többiek mindnyáján elviselhetetlen szégyennek tartak, hogy a rómaiak a barbároknak, segítség fejében bért fizessenek, Cato azonban azt állítá, hogy ebben nincs mit szégyenleni, mert ha győznek, az ellenségéből, nem pedig a magukéból fogják azt megfizetni, ha meg vereséget szenvednek, nem lesz a ki követeljen, sem az, a kin követeljenek. Cato e csatában teljes győzelmet

¹³ 843,000 korona.

vivott ki és egyebekben is fényes sikerrel haladt előre. Polybius jelenti, hogy a Baetis¹⁴ folyón innen fekvő városok falait egy ugyanazon napon lerontatá, ezek pedig számosak voltak s mind megrakva fegyver-fogható férfiakkal. Cato maga beszéli, hogy több várost hódított meg, mint a hány napot Hispániában töltött és ez nem üres dicsekvés, mert azok száma tényleg négyszázra ment. Katonái közt, bár ezek a hadjárat alatt tekintélyes zsákmányra tettek szert, fejenként még egy litra ezüstöt¹⁵ osztott ki, azt mondván, hogy jobb, ha a rómaiak közül számosan térnek vissza ezüsttel, mintha kevesen arannyal. Ő reá azonban, mint maga beszéli, a zsákmányból semmi sem jutott, azon kívül, a mit megivott és megevett. «És nem is kárhoztatom, mondá, azokat, a kik ilyesekben hasznukat keresik, csakhogy én jobb szeretek az erényért versenyezni a legerényesebbekkel, mint a kincsekért a leggazdagabbakkal és a kapzsiságért a legkapzsisabbakkal.» De nemcsak önmagát, hanem környezetét is tisztán megőrizé minden nyerésszédéstől. E hadjárat alatt őt szolgálta vele. Ezeknek egyike, névszerint Paccus, a hadi foglyok közül három fiúskát vett meg kéz alatt. Midőn ezt Cato megtudá, Paccus felakasztá magát inkább, mintsem hogy Cato szemei elé lépjen. Cato pedig a fiukat eladá és azok árát a köz-kincstárba tevé.

XI. Még Hispaniában tartózkodott, midőn a nagy Scipio, az ő ellenfele, abból a szándékból, hogy sikereit megakassza és az ibériai ügyeket kezére kerítse, keresztül vitte, hogy ama tartományban utódának választották meg. Tőle telhetőleg sietett tehát odautazni és végett vetett Cato uralmának. Ez e közben a kíséretét képező öt cohors gyalog és ötszáz lovas élén leigazá a laketanok népét és a kiszolgáltatót hatszáz szökevényt kivégezteté. Midőn e miatt Scipio jajveszékelt, Cato gunyosan azt felelé, hogy Róma csak úgy fog a legnagyobb hatalomra eljutni, ha a nemesek és nagyok nem engedik át az elsőséget az erényben az alsóbb osztályoknak, a plebejusok pedig, a minő ő is, versenyeznek a derékségben azok-

¹⁴ A mostani Guadalquivir.

¹⁵ Körülbelül 60 korona.

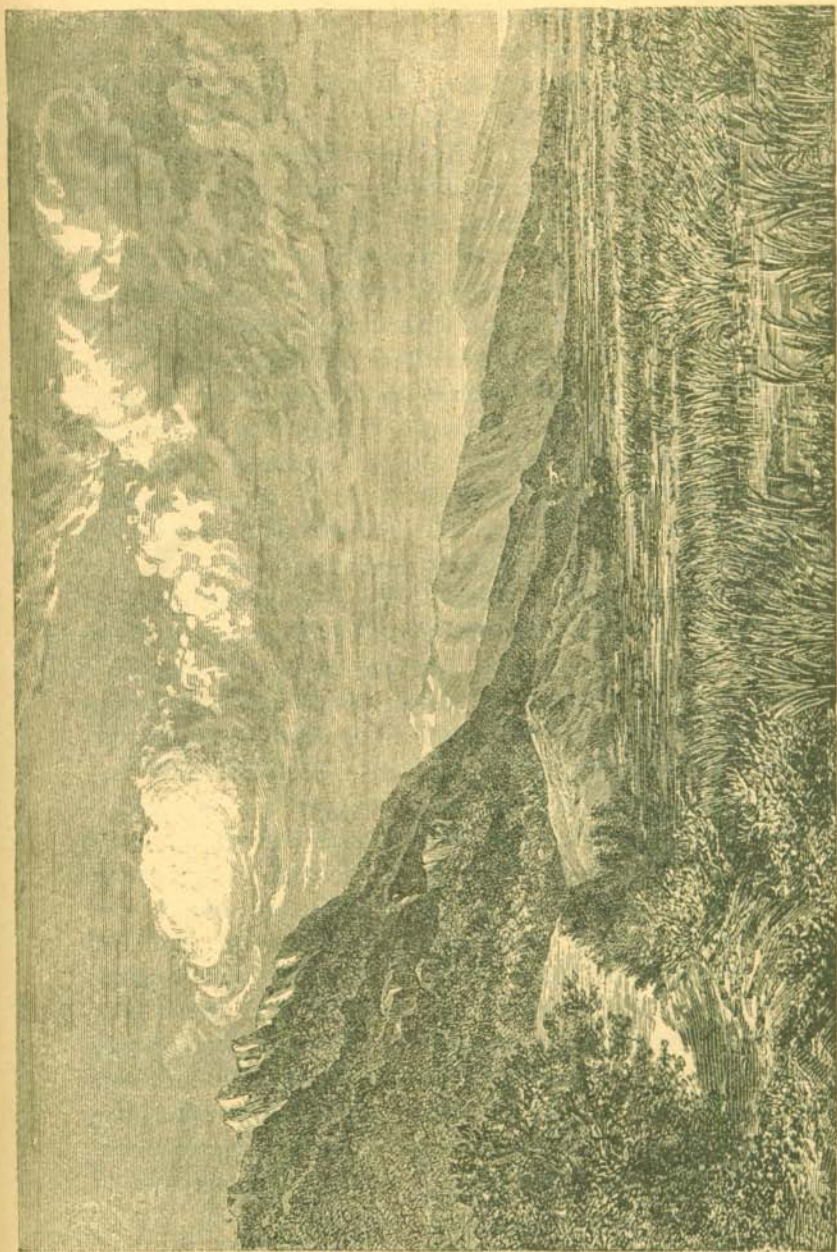
kal, a kik származásra és hirnévre fölöttük állanak. A senatus mindennek daczára elrendelé, hogy Cato intézkedéseiből mit sem szabad megváltoztatni és módosítani, úgy hogy Scipiónak uralma inkább saját dicsőségének volt kárára, mint Catoéra, mert az tétlenségben és hiába való időfecsérlésben telt el. Miután Cato megtartá diadalmenetét, nem tett úgy, mint legtöbbben azok közül, a kik nem az erényért, hanem a dicsőségért versyenek; hogy midőn a legmagasabb méltóságokra eljutottak és a consulatust meg diadalmenetet elnyerték, életük immár hátra levő szakát a gyönyörök és szórakozások számára rendezik be és a közügyektől visszavonulnak; Cato nem szünt meg, nem hagyott fel az erény gyakorlásával, hanem ép úgy, mint azok, a kik a közügyekkel csak foglalkozni kezdenek és a tiszteletre, a dicsőségre szomjuhoznak, új pályán tört útat magának, készségesen barátai meg polgártársai rendelkezésére bocsátá magát és nem mondott le sem az ügyvédkedésről, sem a hadjáratokról.

XII. Igy Tiberius Sempronius consulnak thraciai és dunai hadjárataiban mint legatus vett részt. Manius Aciliust is elkíséré, mint hadi tribun Hellasba a nagy Antiochus ellen, kitől a rómaiak Hannibal után jobban féltek, mint bárki más-tól. Ez ugyanis majdnem egész Ázsiát, úgy a mint azt Seleukos Nikator bírá, hatalma alá vetve, számos és harcos barbártörzseket alattvalóivá téve, elbizakodottságában összetűzött a rómaiakkal, mint a kik immár egyedül méltó ellenfelek hozzá. A háborúhoz illő ürügykép a görögök felszabadítását adá elő, kiknek erre mi szükségük se volt, hisz csak nem régi-ben lettek szabadok és függetlenek Fülöp és a macedonok igájától a rómaiak szivessége folytán. Tengerre szállt tehát hadával Hellas felé, mely rögtön forrongásba jött, mert a demagogok a király segítségébe vetett reménynyel megrontották az országot. Manius követeket küldé a városokba. Titus Flaminius pedig a felbujtott népek jó részét minden zavar nélkül megfékezé és lecsendesíté, a mint ezt életrajzában megírtuk volt. Cato pedig a korinthusiakat, a Patraebelieket és Aegium-belieket nyerte meg a rómaiak ügyének. Leghosszabb időt azonban Athénben töltött. Mondják, hogy

van egy beszéde, a melyet görög nyelven intézett a néphez; ebben kifejezé csodálkozását a régi görögök erényei fölött, meg azt, hogy a várost szépsége s nagysága miatt gyönyörrel tekinti meg.

Ez azonban a valónak nem felel meg. Ellenkezőleg, tolmács útján érintkezett az athéniakkal, ámbár képes lett volna nyelvükön velük beszélni, de úgy tett, mert ragaszkodott a hazai szokásokhoz és kineveté a görög dolgokért rajongókat. Így kigunyolá Posthumius Albinust is, ki görög nyelven írta meg történetét és e miatt bocsánatot kért: «Meg lehetne néki bocsátani, mondá, ha az Amphiktyonok határozata folytán vállalkozott volna e munkára.» Elbeszéli továbbá, hogy az athéniak bámulták beszéde rövidségét, szabatosságát, mert a mit ő kevés szavakban adott elő, azt a tolmács hosszadalmasan és sok szókkal fejezte ki. Egyáltalán pedig az a hite, hogy a helléneknél a szavak az ajkakra folynak, míg a rómaiaknál, a szívből fakadnak.

XIII. Miután Antiochus seregével elzárta a thermopylaei szorosokat és a természeténél fogva szilárd állást nyújtó helyeket még sánczokkal és falakkal is megerősíté, nyugton táborozott azokban, azt hívén, hogy az ellenséget kizára Hellasból. A rómaiak teljesen lemondottak arról, hogy arczytámadással kierőszakolják az átmenetet. Cato azonban megemlékezvén arról, hogy a perzsák annak előtte megkerülték a szorost és körülvették a görögöket, maga mellé vevén a sereg egy részét, éjnek idején felkerekedett. Midőn a magaslatokra jutottak, a kalauzkodó hadi fogoly eltévesztette az utat és járatlan, meredek helyeken bolyongva, nagy félelemben és csüggettségbe ejtette a katonákat. Cato belátva a veszélyt, megparancsolja, hogy mindenki mozdulatlan maradjon és várjon; aztán maga mellé veszi Lucius Manliust, egy, a hegymászásban ügyes embert, és útra kel, nagy fáradsalmak és veszélyek közt a sötét, holdvilág nélküli éjben, keresztül-kasul a vadolajfákon és meredek szirteken, a melyek minduntalan elzárják a szabad és biztos kilátást, míg végre egy ösvényre bukkannak, melyről azt hiszik, hogy az az ellenség táborához vezet le. Jeleket tesznek egyes szembeötlő csúcsokra, a melyek



Thermopylae vidéke.

— A híres szoros: ut ma már be van iszapoltódva; balra a Kallidromos. —

a Kallidromos¹⁶ hegységet meghaladják, aztán ismét visszafordulva, egyesülnek a sereggel, majd ama jelek irányában előre vonulván, elérik az ösvényt és a menetet rendbe hozzák. Alig haladnak azonban kissé előre, midőn az ösvény egyszerre mély szakadásba vesz el. És ismét félelem, nyugtalanság szállja meg őket, mert nem tudják, se nem látják, hogy oly közel jutottak az ellenséghez.

E közben felkel a nap és egyikük zajt vél hallani, majd hamarosan megpillantja a görögök táborát és a szirteken az előőröket. Cato ekkor nyomban megállítja a sereget és magához hivatja, a többieket mellőzve, a firmianakat,¹⁷ a kiknek hűségében és bátorságában mindig megbizott. A hogy ezek hozzá szaladnak és sűrűen körül állják, így szól hozzájuk: «Szükségem van egy élve elfogott ellenségre, hogy megtudjam, kicsodák ezek az előőrök és mily erősek; micsoda terve van a sereg zömének, minő állásban van és mily előkészülettel vár minket. De ezen elragadást gyorsan és vakmerően kell végrehajtani, mint a hogy az oroszánok fegyver nélkül is bátran vetik magukat a félenk állatokra.» Cato e szavaira a firmianok, úgy a mint vannak, vesd el magad, a hegyekről le az előőrök felé rohannak és váratlanul hegyibük esve, mindnyájukat fölzavarják és elszélesztik, de egyet közülük fegyveresen elfognak és átadják őt Catónak. Ettől megtudja, hogy a sereg zöme a királylyal együtt a szorosok közt táborozik és hogy a magaslatokat hatszáz válogatott aitoliai katona őrzi. Cato megvetve ezeket úgy csekély számuk, mint hanyagságuk miatt, trombita harsogás és hadi kiáltás közt azonnal előre nyomul, legelől maga kivont karddal. Midőn az aitolok megpillantják őket, a mint a szirtekről hegyibük rohanak, a főtábor felé futnak és rémülettel töltik el azt.

XIV. Ekközben Manius is törekszik alulról kierőszakolni a sánczokat és a szorosokra zárt sorokban rohamot intéz. Antiochust száján egy kő éri, mely fogait kiüti, mire nagy fájdalmában hátra felé fordítja lovát. Seregének egy része sem, száll szembe a rómaiakkal, s bár a visszavonulás útja járatlan

¹⁶ Az Oeta hegység legmagasabb része.

¹⁷ Firmium városából való katonák Ancona tájékaról.

tekervényes és legyőzhetlen akadályokkal van egybekötve, mert mély mocsarak, éles szirtek várják azokat, kik elbuknak vagy megcsúsznak, a szorosokból ezek felé gomolyognak, taszigálják egymást és az ellenség vasától és csapásától való félelem veszedelembé sodorja őket. Cato, úgy látszik, nem volt az az ember, a ki tartózkodott valaha az öndicsérettől és el nem kerülé a nagyszavú magasztalásokat, mint a nagy tetteknek közvetlen következményét. E tetteit még inkább elhalmozza dicséretekkel és azt mondja, hogy a ki látta őt mint üldözte, aprította az ellenséget, bevallotta volna, hogy Cato nem tartozik a népnek annyival, a mennyivel a nép Catónak és maga Manius a consul a győzelemtől egészen felhevülve, megölelé és hosszú ideig karjai között tartá, majd örömeben arra fakadt ki, hogy sem ő, sem az egész nép nem képes őt szolgálataiért méltóan megjutalmazni. Acsata után Cato azonnal Rómába küldetett, hogy saját személyében legyen hirtvivője a győzelemnek. Szerencsésen áthajózott Brundisiumba, innét egy nap alatt Tarentumba jutott, majd négy napi utat tevén, partra szállától ötödik napon Rómába érkezett és első hozta meg híré a győzelemnek. És eltölté a várost örömmel meg áldozatokkal, a népet pedig azon büszke öntudattal, hogy immár ura lehet az egész földnek és a tengernek.

XV. Körülbelül ezek Cato legnevezetesebb hadi tettei. A mi a politikai ügyeket illeti, úgy látszik, hogy a gonoszok üldözését és megbüntetését buzgalma kiváló tárgyának tekinté. Mert maga is számos váddal lépett fel, de elősegíté mások vádindítványait is, sőt még vádlókat is állított elő, mint Petiliust¹⁸ Scipió ellen. Minthogy azonban ezt, a ki nagy családból származott és magasztos lelkületével minden rágalmat porba tiport, megsemmisíteni képtelen volt, békében hagyta őt. De ennek testvérét Luciust, miután vádlóival összeállt, a kincstár javára nagy összeg pénzberságra ítélte. Lucius ezt nem birván kifizetni, közel volt ahhoz, hogy fogságba kerül, midőn aztán a néptribunokra hivatkozva, nagy

¹⁸ Ez tribun társával azzal vádolá egyebek közt Scipiót, hogy Antiochustól pénzt kapott azért, hogy részére előnyös békét eszközöljön ki.

nehezen megmenekült. Mondják, hogy mikor egy ifju, a ki elhunyt atyjának ellenségét bíróilag megbecstelenítetté, az ítélet kihirdetése után a Forumon sétált és Cato vele találkozott, Cato őt megölelé és azt mondá, hogy ily halotti áldozatokat kell nyújtani a szülőknek, nem bárányokat és kecskéket, hanem ellenségeik könnyeit és elítéltetését. Azonban politikai pályáján maga sem maradt érintetlen, mert a hol csak valami rést nyitott ellenségeinek, bíróság elé került és állandó veszélyben forgott. Mint beszélük, ugyanis közel ötvenszer állott bíróságot, legutólján nyolczvanhat éves korában. Ekkor fakadt azon emlékezetes szavakra: «Keserves dolog, olyanak, a ki más ivásúakkal élt, ismét mások előtt védekezni.» De ez nem képezi még befejezését pereinek, mert négy év múlva bevádolá Sergius Galbát, kilenczven éves korában. Tehát miként Nestor három emberéletet küzdött át, folytonos tevékenységben. Mert, a mint elbeszéltük, számos viszálya volt a politika terén a nagy Scipióval és élete elnyult egész az ifju Scipióig, ki amannak örökbefogadás útján unokája volt, fia pedig Aemilius Paulusnak, Perseus- és a macedonok legyőzőjének.

XVI. Tíz évre consulsága után Cato a censorságra pályázott. E hivatal minden egyéb tisztség koronája és bizonyos tekintetben befejezése volt a politikai pályafutásnak. Számos egyéb jogosítványa mellett hatáskörébe tartozott a polgárság életének, erkölcsének szemmeltartása is. Mert sem a házasság vagy családalapítás, sem az életrend vagy vendégeskedés a rómaiak felfogása szerint nem volt kivonható a vizsgálat és ellenőrzés alól és átengedve mindenki veszélyeinek, óhajainak. Sőt ama meggyőződésből, hogy ezekben sokkal jobban megnyilatkozik az emberi jellem, mint a politikai és nyilvános cselekedetekben, két férfit választának felügyelőnek, erkölcsbírónak és fegyelmezőnek, nehogy valaki az élvezetekbe vesse magát és megszegje az ősi életszokásokat. És pedig az egyiket a patriciusok, a másikat meg a plebejusok közül. Ezeket censoroknak nevezék és hatalmukban állá lovától megfosztani, vagy a senatusból kiűzni azt, a ki rendetlen, kicsapongó életet folytatott, Ugyszintén rájuk tartozott a pol-

gárok vagyonának megvizsgálása és megbecsülése, és ennek osztályozása alapján alapították meg a törzseket és tribusokat. Ezeken kívül más fontos jogai is vannak e hatóságnak. Azért Catónak jelöltsége a senatus majdnem minden előkelőbb és kiválóbb tagjának ellenzésével találkozott. A patriciusokat az irigység furdalta, mert a nemesség súlyos lealáztatásának tekinték, hogy az alacsony származású emberek a legfőbb tisztességre és hatalomra emelkedjenek.

Azok, a kik tudatában voltak annak, hogy gonosz életet folytatnak és az ősi erkölcsöket megszegették, remegtek e férfiú zordonságától, hogy hatalmának gyakorlatában kemény, kérlelhetlen fog lenni. Ezért tehát egyetértve kieszeltek azt, hogy Cato ellenében hét jelöltet állítottak fel, a kik szép reményekkel kecsegtették a népet, azon hitben, hogy ez elnéző és kedvét kereső censorokat óhajt. Cato ellenben semmi kedveskedést nem mutatott, hanem a gonoszokat a szószékről szemtől-szembe megfenyegeté és azt kiabálá, hogy az államnak nagy tisztogatásra van szüksége s figyelmezteté a népet, hogy ha józanul gondolkodik, nem a legnyájasabb, hanem a legdurvább orvost kell választania. Ilyen pedig csak ő és Valerius Flaccus, a patriciusok egyike. Csak ezzel egyedül lesz képes a kéjelgés és bujaság hydráját kimetszeni, kiégetni és valami érdemeset véghez vinni. A többiekről úgy látja, hogy mindegyik csak azon erőszakoskodik, hogy rosszul vigye a hivatalát, mert fél azoktól, a kik jól töltik be hivatalukat. A római nép pedig valóban nagynak mutatta magát, érdemesnek arra, hogy nagy férfiak vezéreljék, mert nem félt e férfiú keménységétől, szigorától, sőt amaz édeskedő és mindent a szájok ize szerint tenni látszó jelölteket visszaveté és Flaccust választá meg Catóval egyetemben, a kire immár nem mint a censorságért pályázóra, hanem mint valóságos, rendelkező censorra hallgatott.

XVII. Cato barátját és hivaltársát, Valerius Flaccust, princeps senatuszá nevezi ki és a senatusból számosakat vetett ki, köztük Lucius Quintiust, a ki hét évvel azelőtt consul volt és a mi még nagyobb dicsőségére szolgált, testvére volt Titus Flaminiusnak, Fülöp legyőzőjének. E kiűzésnek oka a

következő volt: Lucius egy virágzó szépségű kedvenczre tett szert, a kit szüntelen maga körül tartott, hadjárataiban oly tiszteletre, tekintélyre emelt, a minőt benső barátainak és rokonnainak egyike sem élvezett. Lucius történetesen egy consuli tartományt igazgatott. Egy mulatozás alkalmával kedvencze, mint rendesen, oldalán pihent és mindenféle hízélgésekkel halmozá el Luciust, kit a bor különben is izgatott és többek közt azt mondá neki: «Oly annyira szeretlek, hogy noha odahaza gladiator harczok vannak, a mit én még sohasem láttam, mégis te hozzád siettem, bármennyire óhajtanám is látni egy ember megöletését.» Lucius nyájaskodását viszonzozandó, azt mondá: «Hacsak ez a bajod, ne szomorkodjál azon, hogy oldalamon fekszel, ám segíteni fogok rajta» s kiadá a parancsot, hogy egy halálra ítélt embert vezessenek be az étterembe, a lictor pedig bárdjával álljon mellé, aztán újra megkérdezé kedvenczét, hogy óhajtja-e kivégzését látni. Midőn ez igenlő választ adott, megparancsolá a lictornak, hogy vegye fejét ez embernek. Az írók többsége így beszéli el ezt; és Cicero a «Vénségről» irt pár beszédében így adja ezt magának Catónak a szájába.

Livius azt állítja, hogy a meggyilkolt egy gall szökevény volt és nem a lictor, hanem Lucius sajátkezüleg ölte volna meg, a mely esemény Cato beszédében van megírva. Midőn Cato így kiüzé a senatusból Luciust, ennek testvére méltatlankodva a népre hivatkozott és azt kíváná, hogy Cato adja elő a kiüzetés okát. Cato szót emelt és elbeszélé ama mulatozást. Lucius megkísérlé tagadni, de midőn Cato esküt ajánla fel neki, elhallgatott, ekkor tehát nyilvánvalólag méltó büntetés érte. De egykor előadás alkalmával, midőn Lucius a színházban a consulviselte helye mellett elhaladva, valahol távolabb ült le, a nép megszánta és hangos kiabálással kényszeríté, hogy foglalja el előbbi helyét, mintha ezzel a történetet jóvá tenni, elsimítani akarná. Cato kiüzé még a senatusból Manliust egy consuljelöltet is, mert ez nejét, nappal, saját leánya szeme láttára megcsókolá. Őt mondá, neje soha máskor, csakis nagy égdörgés alkalmával szokta megölelni és tréfásan jegyzé meg, hogy ő csak akkor boldog, ha Jupiter menydörög.

XVIII. Gyűlöletes szemrehányást vont magára Cato az által is, hogy Luciust, Scipio testvérét, egy férflút, a ki diadalmenetet is tartott, lovától megfosztott; úgy látszott, mintha a már meghalt Scipio Africanusra akart volna szegyent hozni. De legtöbbeket főleg a fényűzés korlátozása miatt sértett meg. Minthogy az már számosakat rontott meg, lehetetlen volt ezt egyenesen kiirtani, kerülőt tett tehát és elrendelé, hogy ama ruhákat, kocsikat, női ékszereket és házi butorokat, a melyek külön-külön ezerötszáz drachmát¹⁹ meghaladó értékkel bírnak, a vagyonszeírásba tizszeres becsű szerint vegyék fel, azt akarván, hogy a magasb becslés folytán az adójuk is emelkedjék. E célból ezerre három ast²⁰ vetett ki, hogy a kik a pótlékkal megterhelve vannak, látva, hogy az egyszerű és takarékos polgárok egyenlő vagyon mellett a kincstárnak kevesebb adót szolgáltatnak, ennek folytán kényszerítve legyenek a fényűzésről lemondani. Azonban nemcsak azok nehezteletését vonta magára, a kik a fényűzés fenntarthatása végett alávetették magukat ezen adóknak, hanem azokét is, a kik lemondottak a fényűzésről az adó miatt. Mert az emberek többsége azt képzei, hogy gazdagságától fosztják meg, a midőn megakadályozzák abban, hogy azt fitogtassa, pedig csak a feleslegest szokták mutogatni, nem pedig a szükségeset. Ez okból csodálkozott, allítólag Ariston²¹ bölcsész leginkább, hogy az emberek boldogabbaknak tartják azokat, a kik csak a szükségesben és hasznosban bővelkednek. A thessaliai Skopas, midőn egyik barátja olyas valamit kért tőle, a mi annak nem volt valami nagy hasznára és az mondá, hogy nem kér semmi szükségest vagy hasznost tőle, azt felelé: «És én éppen az ily haszontalan meg felesleges tárgyak által érzem magamat boldognak, gazdagnak.» Így a gazdagság utáni vágy valóban nincs kapcsolatban semmi velünk született szenvedéllyel, mert az nem egyéb, mint egy erőltetett, kívülről lelkünkbe tolakodott tévhit.

XIX. Cato azonban a vádaskodásokat fel se vette, sőt fokozá szigorát, elvágatá azon vízvezetékeket, a melyek a köz-

¹⁹ 1181 korona 20 fillér.

²⁰ Körülbelül 30 fillér.

²¹ Chios szigetről származó bölcs 236 körül Kr. sz. e.

források vizét elfogták és a magánházakba meg kertekbe vezették, lebontatá, lerontatá a házaknak az utcákra kiszögellő részeit, a vállalkozói munkák bérét leszorítá, míg a jövedékek haszonbérét lehetőleg fölemelé. Ezek miatt nagy gyűlölség támadt ellene. Titus Flaminius és társai egyesültek ellene és a senatusban megsemmisítették a templomokra és nyilvános építkezésekre vonatkozó vállalkozói szerződéseket, bérleményeket, mint az államra hátrányosokat és a legmerészebb tribunokat feltűzelték, hogy Catót idézzék a nép elé, a mely aztán el is ítélte őt két talentum²² bírságra. Sok ellenzésre talált a Basilica fölépítése alkalmával is, a melyet Cato a tanácsház mögött a Forumon közköltésen emelt és Basilica Porciának nevezett. De a nép, úgy látszik, censorságával bámulatosan meg volt elégedve. Hygieia²³ templomában ugyanis szobrot emelt neki s erre Catónak nem hadjárait, vagy diadalmenetét iratta fel. A felirat ugyanis fordításban így hangzik: «A lejtőn álló, romlásnak induló római birodalmat Cato mint censor, bölcs rendelkezéseivel, józan erkölcsével és oktatásaival ismét helyreállította, megjavította.» Noha azelőtt kigunyolá azokat, a kik az ilyes megtiszteltetésekért rajongtak, azt mondván róluk, hogy nem látják be, hogy a mivel ők büszkélkednek, az csak az érczöntők és festők műve, míg a polgárok az ő legszebb képét szívükben hordják. Azoknak, a kik csodálkoztak a fölött, hogy míg számos névtelen egyéniségnek van szobra, ő neki pedig nincsen, azt felelé: «Jobb szeretem, ha azt kérdezik, hogy miért nincsen szobrom, mint ha azt, hogy miért van.» Egyáltalán azt tartá, hogy a jó hazafinak nem szabad a dicséretet elfogadni, ha csak ez az állam hasznára nem válik; noha bárkinél is többet dicsérte önmagát. Így elbeszéli, hogy a kiknek élete hibában leledzett és emiatt megszólásnak voltak kitéve, azt szokják mondani, hogy méltatlanul korholják őket, hisz ők nem Catók, viszont azokat, a kik némely tetteiben ügyetlenül utánozták, balog Catóknak nevezik, — hogy a senatus veszélyes körülmények közt csak ő reá függeszti szemeit,

²² 9430 korona.

²³ Az egészség istennője.

mint a hajóutasok a kormányosra; és távollétében elhalasztja a legfontosabb ügyek elintézését.

Minderről mások is tesznek tanuságot, mert életmódja, ékesszólása és előhaladott kora miatt nagy tekintélynek örvendett Rómában.

XX. Cato jó atya volt, derék férj és gondos gazda, a ki nem tekinté kisszerűnek, hiábavalónak vagy mellékesnek javaira gondot viselni. Azért szükségesnek vélem, hogy elmondjam erre vonatkozólag azt, a mi ide való.

Inkább előkelő, mint gazdag nőt vett el feleségül, azt tartván, hogy noha valamint a gazdag, úgy az előkelő származású nő is büszke és öntudatos, de az előkelő nő mégis inkább rösteli a rosszat és azért könnyebben vezetteti magát férje által a jóra. Szerinte, a ki nejét vagy gyermekét üti, az szent tárgyra emeli kegyeletlen kezét. Nagyobb dicséretnek tartá jó férjnek, mint nagy senatornak lenni.

A régi Sokratesben mit sem csodált annyira, mint azt, hogy rossz indulatú felesége és bárgyú gyermekei iránt, állandóan szelidséget és jó indulatot tanúsított. Midőn fia született, nem akadt oly sürgős teendője, kivéve a közügyeket, hogy neje mellett ne lett volna, a midőn az a csecsemőt mosdatá és pólyázá. Az anya saját tejével táplálá azt, gyakran nyújtá emlőit rabszolgái gyermekeinek is, hogy e közös táplálás jóindulatot keltsen fel fia iránt. Midőn a fiu értelmé fejlődni kezdett, maga mellé vevé őt Cato és irni-olvasni tanítá, noha képzett tanítója volt egy Chilon nevű rabszolga, ki számos fiukat oktatott. Mert nem akará, mint maga mondja, hogy egy rabszolga pirongossa, vagy füleinél fogva tépázza fiát, a miért az lassacskán tanul, sem pedig, hogy azt, a mi oly fontos, neveltetését egy rabszolgának köszönje. Maga volt tehát az elemi oktatója, a törvénytanáítója és a tornamestere és nem csak a dárdavetésre, a fegyverforgatásra, a lovaglásra tanítá fiát, hanem még az ökölvívásra is, továbbá hogy a hideget, meleget eltűrje és uszva leküzdje a folyó örvényeit, sodrát. Elbeszéli, hogy sajátkezüleg és nagy betűkkel irt össze számára egyes történeti eseményeket, hogy a fiú már odahaza tanulja megismerni őseinek tetteit és erkölceit

hasznára fordítani. Illetlen beszédektől fia jelenlétében nem kevésbbé tartózkodott, mint akár ama szent hajadonok előtt, a kiket Vesta-szüzeknek neveznek. Sohasem fürdött vele együtt. És ez úgy látszik, közös szokása volt a rómaiaknak; mert még az apósok is óvakodtak együtt fürödni vőikkel; pironkodtak volna előttük levetközni és magukat leleplezni. Aztán, hogy eltanulták a görögöktől a mezitelen fürdést, viszont tőlük ragadt át a görögökre, hogy ugyanazt tegyék ők is a nőkkel. Így munkálkodott Cato ama szép művön, hogy fiát az erényre képezze és alakítsa. Ez kifogástalan buzgalmat tanusított és lelke jeles tulajdonságainál fogva, mindenre hajlandóságát mutatott, de teste gyengébb volt, hogy sem a fáradalmakat kibirta volna, úgy, hogy Cato kénytelen volt a túlszigorú és kemény fegyelmet kissé lazítani. Mindez azonban nem szolgált akadályul, hogy jó katona ne legyen belőle és a Perseus elleni csatában Paulus Aemilius vezérlete alatt magát ki ne tüntesse. Ez alkalommal, hogy kardját, mely egy csapás folytán izzadt kezéből kicsúszott, elveszté, kétségbeesve fordult társaihoz, maga mellé vevé őket és ismét az ellenség közé ronta. Kemény küzdelemmel és erőfeszítéssel megtisztítja a helyet és megtalálja kardját egy rakás fegyver meg az ellenség és barátok holtteste képezte halom alatt. E miatt Paulus, a vezér, megdicséré az ifjat, Cato pedig egy meglevő és fiához intézett levelében fennen magasztalá ragaszkodását és hűségét kardjához. Idő folytán a fiatal Cato nőül vevé Paulus leányát, Tertiát, Scipio nővérét, a midőn nem kisebb mértékben köszöné saját, mint atyja, érdemének, hogy egy ily nemes családdal közeli viszonyba léphetett.

Ily szép gyümölcsöket termett Catónak fiára fordított gondossága.

XXI. Számos rabszolgái voltak, ezeket a hadi foglyok közül vásárolta, főleg az olyanokat, a kik még kicsinyek voltak és alkalmasok a nevelésre és kiképzésre, mint akár a kutyakölykek és csikók. Ezeknek egyike sem léphetett idegen házba, hacsak maga Cato vagy neje nem küldé oda. Ha azt kérdezték tőlük, hogy mit csinál Cato, csak azt felel-

ték, hogy nem tudják. Minden rabszolgának vagy valami szükséges dolgot kelle otthon végeznie, vagy aludnia; nagyon szerette azokat, a kiknek jó álmuk volt, azt tartván, hogy szelidebbek azoknál, a kik virrasztanak és bármi munkára jobban felhasználhatók, ha kialudták magukat, mint a kik alvásra szorulnak. Meggyőződve arról, hogy a szerelem viszi a rabszolgákat a legnagyobb könnyelműségre, bizonyos megalapított pénzösszegért megengedé, hogy a rabnőkkel közlekedhessenek, de eltiltá, hogy bármi más nőhöz közelítsenek. Eleintén, a midőn még szegény volt és hadi szolgálatban állott, élelmét illetőleg soha se zsörtölődött, sőt rút dolognak tartá a gyomor kedvéért a szolgálkával zsémbelni. Később, hogy vagyona megszorodott, barátai és tisztársai számára vendégséget adva, az étkezés után szíjjal fenyítetté meg azokat, a kik a felszolgálásban vagy az étkek elkészítésében bárminemű hanyagságot tanúsítottak. Mindig azon mesterkedett, hogy rabszolgái viszálykodásban, egyenetlenségben legyenek egymással, mert jó egyetértésük félelmet és gyanút keltett benne.

Ha valaki közülük halált érdemlő cselekményt követett el, azt csak akkor végezteté ki, ha minden rabszolgája ki-mondottá reá a halált. Mikor aztán a vagyonszerzéshez jobban hozzálátott, azt találá, hogy a földmivelés inkább szórakoztató, mint haszonhajtó foglalkozás; tőkéit tehát biztos és tartós jövedelmet nyújtó tárgyakba helyezé; vett tavakat, hőforrásokat, posztókallók és egyéb műhelyek számára alkalmas helyeket, földbirtokot természetes legelőkkel, erdőségekkel, miből szép hasznót húzott és a miben, mint mondá, még maga Jupiter se tehet kárt. Gyakorolta még a legrosszabb hirben álló uzsorát is a tengeri kereskedelemben és pedig a következő módon. Meghagyá adósainak, hogy többekkel álljanak össze társaságba. Midőn ötvenen voltak, ugyan annyi hajóval, maga csak egy részt vállalt, Quintius szabadon bocsátott rabszolgája nevében. ki aztán az adósokkal együtt intézte az üzleteket és a hajó-járást. Így nem veszélyeztette egész tőkéjét, hanem csak annak kis részét és e mellett nagy nyereségre tett szert. Azonkívül rabszolgáinak, ha akarták, szintén adott kölcsön pénzt. Ezek gyermekeket vásároltak, aztán

Cato költségén kitanították, begyakorlák őket, majd pedig egy év múlva ismét tovább adták. Cato számosokat megtartott közülük, azon az áron, a mit a legtöbbet ígérő ajánlott és azt levonta az adott előlegből. Sőt fiát is sarkalta az ily eljárásra, mondván, hogy a vagyonkisebbités nem egy férfiúhoz, csakis özvegyasszonyhoz illő. De még erősebb dolog az, midőn Cato azt meri állítani, hogy az a valóban bámulatos, isteni és dicső ember, a ki számadásaiban többet hagy maga után, mint a mit kapott.

XXII. Cato már koros volt, midőn Karneades akademikus és Diogenes, a stoikus, Athénből követségbe jöttek Rómába, amaz ötszáz talentum²⁴ bírság elengedését kérve az athéniek javára, a miben az Oropos-beliek panasza folytán a Sykion-beliek makacsság miatt elmarasztalták őket. A legtudványóbb ifjak azonnal hozzájuk siettek, hogy hallgathassák és bámulhassák őket. Főleg pedig Karneades kellemes lénye, melynek hatalma ellenállhatatlan volt és hirneve, mely megfelelt tehetségének, roppant nagy és lelkes hallgatóságot vonzott magához és mintegy forgó szél, megtölté zúgásával a várost. Elterjedt a hire annak, hogy egy bámulatos tudományú férfiú, ki mindenkit lebilincsel és hatalmába kerít, oly szeretetet éleszt az ifjakban a tudományok iránt, hogy minden örömeikről, szórakozásaikról lemondván, csak a bölcseségért rajonganak.

Tetszett ez a többi rómaiaknak, mert szívesen látták, hogy ifjaik a görög műveltséggel foglalkoznak és ily bámulatos férfiak társaságát élvezik. De Cato eleitől fogva boszankodott azon, hogy a tudományszomj belopódzott a városba, attól tartva, hogy a fiatalok becsvágyukat csakis erre fordítják és az ékesszólás dicsőségét jóval előbbre teszik annál, a mely a tettek és hadjáratokból ered. De midőn a bölcsék hire folyton terjedt a városban és egy előkelő férfiú, Caius Acilius, saját buzgó kérése folytán, első beszédeiket a senatus előtt tolmácsolhatta, elhatározá Cato magában, hogy tisztességes módon eltávolít minden bölcsét a városból. A senatus

²⁴ 2.357,000 korona.

elébe megy tehát és szemére hányja a hatósági személyeknek, hogy egy követség már régóta tétlenül időzik a városban, a mely oly emberekből áll, a kik képesek mindent elhitetni, a mit csak akarnak. Mielőbb tisztába kell jönni a dologgal és határozatot hozni a követek ügyében, hogy térjenek ezek vissza iskoláikba és tartsanak előadást a hellének gyermekeinek, a római ifjak pedig csak hallgassák, mint előbb is, a törvényeket és az előljárókat.

XXIII. Mindezt Cato, nem Karneades iránti elfogultságból tette, mint némelyek vélik, hanem a bölcsészet iránti határozott ellenszenvből, a hellén múzsa és műveltségnek ingetetéséből, a mi úgyszólván becsvágyát képezte. Így még Sokratest is fecsegő és erőszakos embernek nevezé, a ki, szerint, minden lehető módon megkísérlé, hogy hazája fölött zsarnokoskodjék, a midőn lerontá az erkölcsöket és polgártársait a törvényekkel ellentétes nézetekre csábította és vonta. Kigúnyolta Isokrates iskoláját, a melyben, mint mondja, megvénülnek a tanítványok, hogy aztán az alvilágban Minos előtt vegyék hasznát mesterségüknek és vigyék pereiket. Hogy fiát a hellén tudományok iránt elfogulttá tegye, aggkorához kevésbbé illő merész nyilatkozatot tett, mintegy megjósolva és előre megjövendölve, hogy a rómaiak elvesztendik uralmukat, ha a görög tudomány ragálya tölti el őket.

De az idő bebizonyítá e sötét jóslat üres voltát, mert Róma épp akkor emelkedett a hatalom legmagasb fokára, a midőn a hellén tudomány és műveltség abban teljes honosságot nyert.

Ám Cato nemcsak a görög bölcsek iránt viselkedett ellenszenvvel, hanem még azokra is gyanakodott, a kik Rómában az orvosi tudományokat gyakorolták. Kétségkívül hallott valamit Cato Hippokrates ama feleletéről, a midőn őt a nagy király sok talentumot ígérve neki, magához hívá, hogy: a hellének ellenségeinek, a barbároknak sohasem leend szolgálátára. Cato azt állítá, hogy ez minden orvosnak közös fogadalma és inté fiát, hogy óvakodjék mindnyájától. Mint mondá, készített magának egy vény-gyűjteményt és e szerint kezelé házi betegeit és szabta meg életrendjüket. Semmiféle böjtöt

nem hagyott megtartani, betegeit főzelékkel, récze, galamb vagy nyúlhussal táplálá. Mert ezen elegeket könnyűeknek és alkalmasoknak tartá a gyengélkedőkre nézve, azon felül, hogy jól tudnak aludni, a kik az effélékkel élnek. Ily gyógy mód és életrend betartása mellett őrizték meg úgy ő maga, mint ővé egészségsüket.

XXIV. De e tekintetben a Nemesist még se kerülheté el, mert nejét és fiát elveszíté. Ő maga azonban szerencsés szervezeténél és szilárd testalkatánál fogva legtovább kibirta, úgy hogy még öregségében sem mondott le a szerelemről, sőt magas kora daczára második házosságra is lépett. Erre pedig a következők szolgáltattak alkalmat. Nejének halála után fiát összeházásítá Paulus leányával. Scipio hugával, maga pedig özvegységében egy fiatal rabnővel élt, a ki titkon járogatott hozzá. De házuk kicsiny volt arra, hogy menye a dolgot észre ne vegye. Egykor a rabnő kihívó módon haladt el az ifjú Cato szobája előtt, ez ugyan mit se szólt, de megvető tekintettel mérte végig és elfordult, a mi aztán az öregnek tudomására jutott. Midőn belátja, hogy e dolog nincs tetszésére a fiataloknak, minden panasz, minden szemrehányás nélkül, szokása szerint lemegy barátaival a Forum felé, egy bizonyos Saloniushoz fordul, ki azelőtt irnokoskodott nála és ez alkalommal kísérei közt volt, hangosan azt kérdezi tőle, vajjon leányát férjhez adta-e már? Emberünk azt felelé, hogy esze ágában sincs, a míg azt ő vele nem közli. «Nos, mondá Cato, én alkalmas vőt találtam számodra, ha ugyan, hitemre, korát nem kifogásolod; egyebet nem lehet ellene mondani, csak hogy nagyon öreg.» Salónius az felelé, hogy reá bizza a dolgot és adja a leányt annak, a kit választott, mert cliense volt Catónak, de meg reá is szorult pártfogására. Cato nem csürcsavarja a dolgot, hanem megmondja, hogy a leányt saját maga számára kéri. Emberünk eleinte, mint képzelhető, ez ajánlatra megdöbrent, mert azt hívé, hogy Cato már túl van a házasság idején, ő pedig jóval alacs onyabb származású, hogy sem egy consularis és triumphalis családdal rokonságba lépjen.

De a midőn belátá, hogy Cato komolyan veszi a dolgot, szívesen beleegyezett és lemenvén a Forumra, azonnal meg-

tarták az eljegyzést. A lakadalmi készülődések közben Cato fia maga mellé vevé néhány rokonát és előttük megkérdezé atyját, mi panasza vagy kifogása van ellene, hogy mostohát visz a házba. «Ments isten fiam, felelé Cato, mindenben meg vagyok veled elégedve és semmi panaszom sincs, hanem hát több ily fiút kívánok még magamnak és több ily polgárt a hazának. a minő te vagy.» E mondással, állítólag, először Peisitratos, az athéni zsarnok élt, a midőn már felnőtt fiainak az argosi Timónassát tevő mostohájukká és ettől született, mint állítják, Jophón meg Thessalos. Catónak e házasságából csakugyan fia született és ennek anyja után Salominius mellékevet adott. Idősb fia praetor korában mult ki. Cato műveiben gyakran emlékezik meg róla, mint derék férfiúról. Beszélik, hogy bölcs megnyugvással viselé el e csapást, a miért azonban erélye a politikai ügyekben mit sem lankadt el. Mert az öregség miatt a közszolgálatban el nem ernyed, mint később Lucius Lucullus és Metellus Pius; mert ennek viselését hazafias kötelességének ismerte, nem pedig mint Scipio Africanus, a ki a dicsőségén rágmállódó irigység miatt elfordult a néptől, visszavonult a köztevékenységtől és végső napjait tétlenségben tölté. Hanem, mint a hogy Dionysiosnak tanácsolta valaki, hogy tartsa legszebb temetési pompájának a zsarnoki uralmat, úgy Cato is az öregség legszebb foglalatosságának tekinté a közszolgálatot és midőn érkezése volt, üdülésül és lelki táplálékul szolgált neki a könyvírás meg a földmivelés.

XXV. Cato különféle tárgyú értékes észrevételeket irt, így történetieket is. A földmiveléssel már ifju korában foglalkozott, főleg a haszon szempontjából. Mert mint maga mondja, két keresetforrása volt, a földmivelés és a takarékoság. Később azonban már csak szórakozást és elmélkedést nyújtott neki a mezei gazdaság. Irt egy könyvet a földmivelésről, a melyben még a lepénykészítésről és a gyümölcs-aszalásról is beszél, mert becsvágyát képezte, hogy mindenben valami kiváló és különös legyen. Mezei jószágán költségesebb asztalt tartott, mert minden alkalommal meghívá birtokos szomszédjait és közel lakó barátait, a midőn is vidáman mulatozott velük. Társasága nemcsak kortársainak volt kellemes és kíváncs, hanem még az

ifjaknak is, mert széleskörű élettapasztalattal birt és számos ismereteket szerzett, a miket érdemes volt meghallani.

Az asztalt legjobb eszköznek tekinté a barátságkötésre, a melynél bő dicséretben részesültek a derék és erényes polgárok, de a hiábavalókról, gonoszokról említés se történt, se megrováskép, se dicséretkép, mert Cato ezeket kizárá lakomáiról.

XXVI. Legutolsó nyilvános működése, mint vélik, Kartágó feldulásával kapcsolatos, a mely műre ugyan a fiatal Scipió tette fel a koronát, de a háborút magát főleg Cato tanácsára, indítványára kezdték meg a következő indokból. A rómaiak ugyanis elküldték Catót a karthágóiakhoz és Massinissához, a numidák királyához, a kik háborúban állottak egymással, hogy tartson vizsgálatot a viszálykodás okaira nézve. Massinissa eleitől kezdve barátja volt a római népnek, a karthágóiak pedig Scipiótól szenvedett vereségük folytán szövetségeseik lettek, miután a rómaiak fenségjogaiktól megfosztották és súlyos adófizetéssel sújtották őket. Cato városukat nem úgy találta, mint a rómaiak vélték, nyomorúságos, megalázott állapotban, sőt virágzó ifjúság bővében, duzzadó gazdagságban, telve mindenféle fegyverek- és hadi készletekkel, a mire a város nem kis mértékben volt büszke. Nem tartá tehát Cato alkalmoszerűnek azt, hogy a rómaiak a numidák és Massinissa ügyeit vizsgálják és rendezzék, sőt az előbbiekhöz hasonló veszélynek teendik ki magukat, ha idejekorán meg nem hódítják azt a várost, a mely ősidőktől fogva ellenségük és haragosuk, hihetetlen föllendülésében. Gyorsan visszafordult tehát, és előterjeszté a senatusnak, hogy a karthágóiak előbbi vereségei és szerencsétlenségei nem annyira hatalmukat, mint esztelenségüket kisebbitették és a szenvedett csapások nem tették őket gyengébbekké, sőt ellenkezőleg tapasztaltabbakká a háborúban. A numidákkal való veszélyben már előre készülődnek a rómaiak elleni küzdelmekre. A béke és fegyverszünet reájuk nézve ürügyét képezi a háború elodázásának, a mely csak a kedvező alkalmat lesi.

XXVII. E beszéd után állítólag Cato a senatusban készülve lybiai fűgékert ejtett el a mint tógáját felveté. Midőn

pedig csodálták ezek nagyságát és szépségét, Cato azt veté oda, hogy az a föld, a mely ezeket termi, három napi hajózásra esik Rómától. De még erőszakosabb nyilatkozat volt az, a mit befejezésekép tett, a midőn bármely dologra nézve véleményeit előterjeszté; «Nézetem az, hogy Karthágónak nem szabad léteznie». Ennek ellenében Publius Scipió, melléknéven Nasica, fejtegetéseit mindig ezzel szokta végezni: «Az a véleményem pedig, hogy Karthágónak kell léteznie».

Scipió valószínűleg észrevevé, hogy a nép dölyfösségében számos kihágásokra vetemedik és jóléte meg elkapatottsága miatt a senatus által immár alig zabolázható, hogy hatalmánál fogva az egész államot kénye - kedve szerint erőszakosan bárhova is magával ragadja, azt akará tehát, hogy legalább a Karthágótól való félelem legyen amaz üdvös fék, mely a tömeg vakmerőségét korlátozza, azt tartván, hogy a karthágóiak sokkal gyöngébbek, mintsem a rómaiakat hatalmuk alá hajthassák, de elég erősek még, hogy le ne nézzék őket. Cato ellenben épp azt tartá veszedelmesnek, hogy a népnek, a melyet szerfölötti hatalma kicsapongásokra, ballépésekre ragadott, folyton feje fölött függjön egy még mindig hatalmas és a szerencsétlenségek által sújtott, de kijózanodott város, hogy Róma fel ne szabaduljon teljesen ama külveszély félelmétől, mely főnhatóságát fenyegeté és a mely nem enged érkezést neki, hogy belső bajaitól magához térjen. Ilymódon idézé elő, mint mondják, Cato a harmadik és utolsó háborút a karthágóiak ellen.

A hadjárat kezdetén azonban elhunyt, miután megjósolá, hogy ki fogja azt befejezni. Ez akkor még fiatal ember volt, egy hadi tribun, de a hadjárat folyamán tanúságot tett úgy belátásról, mint bátorságáról. Midőn ennek híre jött Rómába és Cato erről értesül, állítólag így kiáltott fel:

egyedül ő

Fontolgat, míg a többi csak árny módjára kovályog.²⁶

E kinyilatkoztatást Scipió csakhamar tetteivel erősíté meg. Cato vérségéből egy fiút hagyott hátra a második házasságá-

²⁶ Od. X. 495.

gából, akinek mellékeve, mint elbeszéltük, Salónius volt és egy fiunokát, elhunyt fiától, Salonius mint praetor halt meg, és az ettől származó Marcus consulsára jutott. Ez volt nagyatyja Catónak, a bölcsésznek, a ki erénye és hírneve folytán korának legkiválóbb embere volt.

ARISTIDES ÉS CATO EGYBEVETÉSE.

I. Miután megirtuk mindezt, a mi emlékezetre méltó e férfiakról, ha az egyiknek életét a másikéval általánosságban összehasonlítjuk, a különbség köztük alig észrevehető, a meny nyiben az számos lényeges hasonlatosságban vész el. Ha azonban minden egyes részletet kell párhuzamba állítani, mint a hogyan ez a költeményekre és festményekre nézve történik, mindkettőjüknek közös tulajdonsága az, hogy minden külső segédeszközök nélkül, egyedül derék voltak és tehetségük révén jutottak a tekintélyhez és a közszerepléshez. De nyilvánvaló az is, hogy Aristides abban az időszakban tűntette ki magát, a midőn még Athén nem volt nagy, a népszónokok és vezérek pedig szerény és aránylagos anyagi körülmények közt éltek. Mert akkor a legnagyobb becsosztály az ötszáz,²⁶ a második a háromezr, a harmadik pedig a kétszáz medimnosokat foglalta magában. Ellenben midőn Cato kisded városából és paraszti foglalkosából kiindulva Rómában a politikai életbe, mintegy végnélküli tengerbe vetette magát, e város kormányában már nem volt többé helye a Curiusoknak, a Fabritiusoknak és Atiliusoknak, nem az ekétől és ásótó hívá el a szegény és a kezük munkája után élő polgárokat a szónoki székre, hogy tisztviselők és a nép vezetői legyenek, hanem megszokta azt, hogy tekintettel legyen az előkelő származásra, a gazdaságra, a bőkezűségre és korteskedésre és bőségében, hatalmában fennen bánt azokkal, a kik a közhivatalokra vágyódtak. Egész más volt az: egy Themistoklest birni ellenfelül, a ki sem fényes származással, sem nagy vagyonnal nem rendelkezett, mert midőn először a közpályása lépett

²⁶ L. Solon XVIII. fej.

állítólag öt, vagy mások szerint három talentumból állt a vagyona, — vagy az elsőségért egy Scipió Africanusszal, egy Servius Galbával, vagy Quintius Flaminiuszal vetélkedni anélkül, hogy egyéb támasza lett volna, mint az igazság érdekében felemelt nyiltszívű szava.

II. Aristides Marathónnál, azután pedig Plataiánál csak a tíz vezérek egyike volt; Cato ellenben számos vetéltársaival választatott meg consulnak, majd pedig mint censor nyert előnyt hét előkelő és kitűnő pályázó fölött. De Aristides ama sikerekben nem vitt első szerepet, mert Miltiades nyerte el az első díjat Marathónnál, Themistokles pedig Salamisnál, Plataiánál meg, a mint Herodotos beszéli, a legszebb győzelmet Pausanias vívta ki. Sőt a második díjat is egy Sóphanes, egy Ameinias, egy Kallimachos és Kynaigeiros tette előtte vitássá, a kik ama harczokban kiválólag kitüntették magukat. Cato ellenben, nemcsak mint consul vivott elsőséget ki magának bátorságával és belátásával az iberiai háborúban, hanem még mint hadi tribun, másnak consulsága alatt is ő nyerte el a győzelem dicsőségét Thermopylaénél, a midőn a szorosokon át széles utat nyitott a rómaiaknak Antiochushoz és hátban támadá meg a királyt, a ki csak előre tekintett. E győzelem, mely kiválólag Cato műve volt, kiűzé Hellasból Ázsiát és abba utat nyitott Scipiónak. A harczban tehát mindketten legyőzhetetlenek voltak. A politikában azonban Aristides száműzetvén, elbukott és Themistokles cselszövényei folytán vereséget szenvedett, Cato ellenben, noha úgyszólván minden kiválóan nagy és hatalmas ember Rómában ellenfele volt, mint egy athléta küzdött egész vénségéig és bukás nélkül tartá tenn magát mindvégig. Számos közkeresetet indított ellene, számosak ellen ő indított pert, ezeket mind megnyerte, ő azonban soha el nem marasztaltatott, mert életmódja képezte mentsvárát, ékesszólása pedig hatályos fegyverét, a melynek több joggal tulajdonítható az, hogy e férfiú méltatlanul mit se szenvedett, mintsem szerencséjének és védőszellemének. Aristotelesnek, a bölcsésznek is ugyanezen nagy előnyéről tanuskodik Antipater, a midőn annak halála után azt írja róla, hogy egyébek mellett a rábeszélés tehetségét is bírta.

III. Hogy a politikai erény a legtökéletesebb, a mit csak az ember bírhat, abban mindenki egyetért. A legtöbben azonban azt állítják, hogy ennek nem kis részét képezi a gazdaságtan. Mert egy város tulajdonkép nem egyéb, mint a háznak összesített csoportja, mely lényegében a közületre vonatkozó erejét az egyesek jólétének köszöni. Lykurgos midőn kiközösíté az ezüstöt és azt a tűzben megrontott vaspénzzel helyettesíté, a gazdálkodástól nem voná el polgártársait, hanem csak a gazdaság előidézte fényűzést, romlottságot, kicsapongást küszöbölé ki, de jobban gondoskodott arról, mint bármi más törvényhozó, hogy a szükségekben, hasznosakban mindenki bővelkedjék, mert a közület szempontjából jobban félt a szegény, nyomorgó és tűzhely nélküli embertől, mint a gazdag és bővelkedőtől. De világos az, hogy Cato nem volt rosszabb gazdája saját házának, mint az államnak ; mert növelé vagyonát, tanítója lőn másoknak a gazdálkodásban és a földművelésben, a mennyiben ezekre vonatkozólag sok hasznosat irt össze. Aristides ellenben szegénységével még az igazságosságot is gyanuba keveré, hogy az a családra romlást hoz s szegénységbe dönti és hogy az mindenkinek inkább üdvös, mint annak, a ki azt bírja. Ámbár Hesiodos gyakran buzdít bennünket az igazságosságra és egyben a takarékos gazdálkodásra, a henyéséget pedig, mint az igazságtalanság forrását, gyalázza. És helyesen mondja Homer : ²⁷

a dolog avagy

Háztartás soha sem tetszett, mi derék fiut és lányt
Nagyra nevel ; de hajókba valék mindenha szerelmes,
Ütközetekbe, sikos dárdákba, nyilakba,

a mennyiben a kik elhanyagolják saját házukat, azok jogtalan uton gyarapodnak. Mert nem áll az, a mit az orvosok az olajról mondanak, hogy valamint az a test külső részeire kiválólag üdvös hatású, míg a belsőknek nagyon ártalmas, úgy az igazságos ember is csak másoknak van hasznára, de magát és övéit elhanyagolja. E tekintetben tehát Aristidesnek államtudo-

²⁷ Od. XIV. 222. Szabó fordítása.

mánya feltűnőleg foggyatékos volt, ha ugyan áll az, a mit a legtöbbben mondanak, hogy még arról sem gondoskodott előre, hogy leányainak kelengyét, vagy maga számára temetési költséget hagyjon hátra. Azért adhatott Cato háza egész negyediziglen consulokat, praetorokat Rómának; unokái, dédunokái egész ifjan a legmagasabb méltóságokat viselték. Míg Aristidesnek utódait, a ki pedig első volt a görögök között, a nyomasztó szegénység részben jóstáblák magyarázatára alacsonyította le, részben pedig nyomoruk miatt arra kényszerítette, hogy nyilvános könyöradományért nyujtsák ki kezüket, és egyikük sem volt abban a helyzetben, hogy valami nagyra vagy ősrühöz méltóra csak gondolhatott volna.

IV. De ez mindenek előtt vitás kérdés. Mert a szegénység magában egyáltalán nem szégyen, csakis ha ez a könnyelműségnek, kicsapongásnak, pazarlásnak vagy az oktalanságnak következménye. Ám egy bölcs, munkás, igazságszerető és bátor férfiúnál, a ki minden erényével a köznek szolgálatában áll, a szegénység, a nagylelkűség és felemelkedett gondolkodásmód jele. Mert nem vihet az végbe nagyot, a ki kicsiséggel bibelődik, és nem segíthet az sokak szükségén, a kinek magának is sok igényei vannak. Nagy segítséget nyújt a politikai életben nem ugyan a gazdagság, hanem a mértékletesség, azzal, hogy a maga számára semmi fölöslegest nem igényelvén, nem is vonja el a figyelmet a köztevékenységtől. Egyedül az istenségnek nincs semmire szüksége és az emberi erények közül az a legtokéletesebb, legisteniebb, a mely szükségleteit a legszűkebbre képes összevonni. Valamint a jó és szilárd szervezettel bíró testnek nincs szüksége sem fölösleges táplálékra, sem ruházatra, úgy az egészséges életmód és háztartás beéri a legközönségesebbekkel. De a szükséglettel arányban kell lenni a keresetnek, mert a ki sokat gyűjt össze, de keveset vesz igénybe, az nem mértékletes, hanem vagy dőre, ha se nem szükségli, sem nem óhajtja azt, a mije van, vagy nyomorult, ha óhajtja ugyan, de fősვნისიგბილ annak élvezetéről lemond.

De Catóhoz magához szívesen intézném e kérdést: Ha a gazdagság az élvezet céljából van, miért büszkélkedik abban, hogy sok vagyont halmoz fel, a midőn kevéssel is beéri? Ha

azonban dicséretes dolog az, a minthogy az is: közönséges kenyeret enni, ugyanazt a bort inni, a mit a napszámosok és cselédek, a biborról, a meszelt lakásról lemondani. akkor sem Aristides, sem Epaminondas, sem Manius Curius vagy Caius Fabricius nem tértek le a helyes utról, a midőn lemondottak az oly dolgok birtokáról, a miknek használatát megvetették. Mert semmi szüksége sem volt egy embernek, a kinek a répa volt a legkedvesebb eledele és azt maga főzte meg, a míg a felesége kenyeret sütött, arra, hogy annyit hadarjon össze az egyiptomi as-ról és irkáljon arról az iparról, a mely által valaki leggyorsabban meggazdagodhatik. Mert nagy előny az egyszerűség és az önmérséklet, minthogy egyben megszabadít a fölöslegesnek vágyától és annak gondjától. Ezért mondotta állítólag Aristides a Kallias-féle pörben, hogy csak azoknak kell a szegénységet szégyelniök, a kik akaratok ellenére szegények. míg a kik önkényt azok, mint ő is, bátran dicsekedhetnek. Mert nevetséges volna Aristides szegénységét könnyelműségnek tudni be, holott ő neki hatalmában állt, hogy minden gyalázatos tett nélkül gazdag emberré legyen, ha csak egy barbárt kifosztott, vagy egy sátort feltört volna.

V. A mi a hadjáratokat illeti, Catoéi a rómaiak különben is nagy hatalmát nagyban nem növelték, holott Aristideséi a görögök legszebb és legfényesebb hadi tényeit foglalják magukban, mint a marathóni, a salamisi és Plataia melletti ütközetek. Mert Antiochus méltán össze nem hasonlítható Xerxesszel, valamint a spanyol városok lerontott falai nem a barbárok ezreivel, a kik szárazon és vizen vesztek el. A mellett, hogy Aristides tette nem állt hátrább senkinél, de a dicsőséget, a koszorúkat, úgyszintén a gazdagságot és kincseket átengedé azoknak, a kik jobban rászorúltak, hiszen ezek nélkül is mindnyájuk közül kivált. Én ugyan nem teszek szemrehányást Catónak, hogy szüntelenül dicséri és mindenki fölé helyezi magát, noha egyik iratában azt mondja, hogy épp oly dőreség magamagát dicsérni, mint gyalázni; de erényében tökéletesebbnek látszik nékem az az ember, a ki nem szorúl mások dicséretére, mint az, a ki gyakran dicsőíti önmagát. Mert a szerénység nem kis mértékben mozdítja elő az engesz-

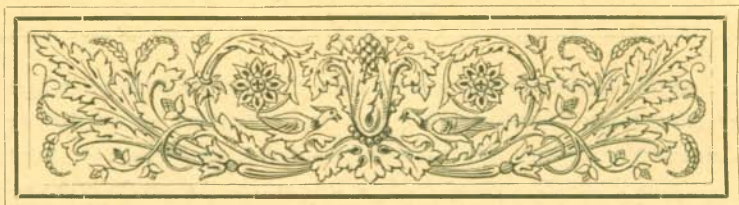
telékeny politikát. holott a becsvágy nehezen tűrhető és az irigység legbővebb forrása, a mitől Aristides teljesen ment volt, míg Cato nagy mértékben bírta azt. Aristides azzal, hogy Themistokles legnagyobb vállalatait támogató és bizonyos tekintetben darabontja vala annak vezérsége alatt, biztosítja Athén győzelmét, Cato azonban azzal, hogy Scipiónak mindenben ellene dolgozott, kicsibe mult, hogy meg nem akadályozza, meg nem hiusítja a karthágóiak elleni hadjáratát, a melyben a győzhetetlen Hannibált megsemmisíté. Végre aztán szünet nélküli gyanusító, rágalmazó cselszövényeivel kiűzé őt a városból, testvérét pedig sikkasztás miatt gyalázatos bűnperbe dönté.

VI. A mértékletességét, a melyet Cato számos alkalommal a legszebb dicséretekkel halmozott el, Aristides mindenkoron valóban tisztán és érintetlenül őrizte meg; Catót azonban állásához és korához nem méltó második házassága nem csekély és nem indoktalan megszólásnak tette ki. Mert hogy vén létére, a midőn már felnőtt fia és fiatal menyje volt, egy szolgának, egy napidijasnak leányát vette nőül, az bizonyára nem helyes tett volt tőle. Hisz akár élvezetvágyból, akár haragból tette azt, hogy kedvesét fián megboszulja, úgy a tett, mint annak indoka szégyenletes volt. De alaptalan ama gúnyos válasz is, a mit fiának adott. Mert ha még más hasonlókép derék gyermeket óhajtott birni, eleinte kellett volna azt meggondolnia és tisztességes házasságot kötnie, nem pedig beérni egy közönséges nővel kötött titkos viszonynyal és aztán, hogy az napfényre jutott, oly embert választani ipának, a ki ugyan arra könnyen rá volt birható, de rokoní összeköttetésével nem nagy tisztességet hozott reá.



XIX.
PHILOPOEMÉN.

(253—183. Kr. sz. e.)



I.

RLEANDROS előkelő származásu és polgártásai előtt nagy tekintetben álló férfiú volt Mantineában. Balsorstól üldözve, hazájából elmenekült és Megalopolisba¹ ment, főleg Kraugisnak, Philopoemén atyjának kedveért, ki egyéb tekintetben is nevezetes ember volt, vele pedig benső baráti viszonyban állott.

Míg ez élt, minden jóban részesült, halála után pedig vendégbarátságát viszonzandó, nevelése alá vette annak elárvult fiát, mint a hogy Homéros szerint Phoinix nevelte volt Achilleust és annak jellemét nemes és királyi módon képezé, fejleszté már kezdettől fogva. Midőn Philopoemén gyermekkorát átlépte, további neveltetését a megapolisi Ekdemos és Demophanes vevék át, a kik az Akadémián Arkasilaos² tanítványai voltak és kartársaik közt kiválólag törekedtek a bölcsészetet az államkormányzatra és a nyilvános ügyekre alkalmazni. Ezek voltak azok, a kik hazájukat megszabadíták a zsarnokságtól, a mennyiben titkon gyilkosokat fogadtak Arisztodémós ellen, Aratossal együtt pedig elűzték Nikoklest, a Sikyon-beliek zsarnokát, majd meg a kyréneiek³ kérelmére, a kiknek városa zavarok közt sínylődött, áthajóztak Afrikába és jó törvényeket, kitűnő alkotmányt adtak e városnak. Min-

¹ Mantinea és Megapolis tekintélyes városok Arkádiában.

² A második Akadémia megalapítója.

³ Kyrénai éjszaki Afrikában.

den egyéb ténykedésük mellett még Philopoemén nevelését is vezették, hogy a bölcsészet segedelmével Hellas közös údvére kiképezzék e férfiut. De kiválókép szerette is Hellas őt, mint öregségének késő gyümölcsét, a kit annyi ős vezér erényeinek örököseként a világra hozott s kinek dicsőségével együtt növekedett hatalma. Őt magasztalva egy római, a legutolsó görögnek nevezé el, mintha csak ő utána Hellas nem szült volna egyetlen nagy és hozzá méltó férfiut sem.



Philopoemén

II. Philopoemén külsőre nem volt oly rut, mint némelyek vélik, hisz láthatjuk szobrát, a mely Delphiben még mindig fennáll. A mi megarai házi asszonyának tévedését illeti, az, mint mondják, Philopoemén kedélyességére és igénytelen ruházatára vezetendő vissza. Midőn ugyanis e nő értesült arról, hogy az achaiok vezére hozzájuk érkezik, a vacsorakészítés körül nagy zavarba jött, minthogy férje történetesen nem volt odahaza. Ekközben belép Philopoemén, egyszerű köpenyben, a nő valami szolgának vagy előfutárnak vélvén őt, felszólítja, hogy legyen segítségére.

Philopoemén iziben leveti köpönyét és fát hasogat. Megérkezik a házigazda és megpillantva kérdi tőle: «Mi ez, Philopoemén?» «Mi volna más, felelé ez, dór szójárásban, mint hogy rossz külső-mért lakolok.» Titus Flamininus meg így gunyolódott egyéb testi sajátságai fölött: «Valóban Philopoemén, szép karjaid és lábszáraid vannak, de nincs gyomrod,» a mennyiben rendkívül karcsu dereka volt. De a guny tényleg inkább haderejére vonatkozott, mert voltak derék hoplitái és lovasai, de gyakran szűkében volt a pénznek. Ezeket beszélék Philopoeménről az iskolákban.

III. Becsvágyó jelleme nem volt teljesen tiszta sem a czívdási vágytól, sem ment az indulatosságtól. Bárha Epaminondast vágyott főleg példányképül venni, annak tevékenységét, belátását és önzetlenségét hatékonyan utánzá is, de szelidségét, komolyságát, emberszeretetét a politikai vitákban képtelen volt elsajátítani, haragos és vitatkozó természete miatt, miért is, úgy látszik, inkább a hadi mint polgári erényekre termett. Már gyermekkorától kezdve szerette a katona-életet és buzgón foglalkozott az idevonatkozó tanulmányokkal, mint a fegyverforgatással és lovaglással. Minthogy a birkozásra jól megtermettnek látszott, és egyik másik barátja meg gyámja biztatta őt a testgyakorlatra, megkérdezé tőlük, vajjon a hadiszolgálatra nézve nem hátrányos-e a tornázás. Ezek azt válaszolák neki, mint a hogyan van is, hogy az athlétának teste és életrendje teljesen elüt a katonáétól, hogy egészen más természetűek életszabályaik, gyakorlataik: az athléták hosszas alvással, bőséges táplálkozással, rendszeres mozgással és nyugalommal növelik és tartják fenn szervezetüket; bármilyen kihágás és eltérés a szokott életmódtól, változást, hanyatlást idéz elő náluk, holott a katona testének minden egyenlőtlenségre és szabálytalanságra alkalmasnak kell lennie, főleg pedig, hogy a nélkülözést és álmatlanságot könnyen elviselje. Ezek hallatára Philopoemén, nemcsak maga kerülé, sőt kigunyolá az ilyes gyakorlatokat, hanem később mint hadvezér, a mennyire töle függött, kicsinyléssel, megvetéssel minden athlétai gyakorlatot számúze, mint olyant, a mely a szükséges harcokra legalkalmasabb szervezetet alkalmatlanná tudja tenni.

IV. Nevelőinek és tanítóinak keze alól kiszabadulva, részt vett polgártársai ama portyázásaiban, a melyekre ezek, Lakoniába betörvén, rablás és zsákmánylás végett vállalkoztak és hozzászoktatá magát, hogy első legyen a kivonulók és utolsó a hazatérők közt. Szünet közben vagy vadászattal vagy földmíveléssel fárasztá testét, hogy azt egyben fürgévé és erőssé tegye. Volt egy szép birtoka husz stadiumnyira ⁴ a várostól. Napról-napra eljárogatott ide a reggeli vagy vacsora után és

⁴ Négy kilométer. A «város»-on itt következetesen Megalopolist kell érteni, mint Philopoemén életének kiváló színterét.

bármilyen útjában eső alomra is ledőlt, hogy kipihenje magát, mint akármelyik napszámos. Kora reggel fölkelve szőlőpásztorai-val vagy béreseivel a munkához látott, majd visszatért ismét a városba és barátaival meg az előljárókkal a közügyek körül foglalatoskodott.

A hadi vállalataiból eredő minden hasznát lovakra, fegyverekre és hadifoglyok kiváltására fordítá, vagyonát azonban a földművelés, mint a legigazságosabb kereset által igyekezett gyarapítani. És ezt nem tekinté mellékfoglalkozásnak, sőt inkább nagyon szükségesnek tartá azt, hogy saját vagyont szerezzon az magának, a ki a másokétól tartózkodni akar. Hallgatá a bölcselők értekezéseit és olvasá irataikat is, de nem mind, hanem csak azokat, a melyeket az erény szempontjából üdvöseknek vélt. Homéros költeményeiben főleg ama helyekre fordítá figyelmét, a melyek nézete szerint felébreszték a bátorságot és feltüzelték a képzelő tehetséget. Egyéb olvasmányok közül főleg Euangelosnak a taktikáról irt művével, meg a Nagy Sándorra vonatkozó történetekkel foglalkozott kiváló szeretettel ama meggyőződésben, hogy az olvasás a tettek forrásává leszen, ha ugyan nem időtöltés és terméketlen fecsegés végett történik. Ezért nem adott semmit az elméleti harcztanban a táblákra rajzolt tervekre, hanem magán, a helyszínen szerzett tapasztalatot és tett kísérleteket, a terep-elhajlásokat, a síkság megszakadását, a folyók, szakadékok és szorosak változásait, átalakulásait, a melyek a harczvonal összehuzására vagy kiterjesztésére befolyással vannak; mindezeket menetelés közben önmagában tevő megfontolás tárgyává, sőt kíséretével is megfigyelteté. Egyáltalán úgy látszik, hogy e férfiú illeténél nagyobb szenvedélyt tanusított a hadi dolgok iránt; szerette a háborút, mint a mely az erénynek legváltozatosabb tért nyujt és megvetette azokat, mint tétlen embereket, kik azzal nem foglalkoztak.

V. Philopoemén már harmincz éves volt, midőn Kleomenes, a spártaiak királya, éjnek idején hirtelen megtámadta Megalopolist, az órséget legyőzvén, a városba hatolt és az Agorát hatalmába keríté. Philopoemén segélyére siet, de az ellenséget képtelen kiűzni, noha bátran, vakmerően küzd, azon-

ban a polgárokat ugyszólván kilopá a városból, szembeszálva üldözőikkel és magára vonva Kleomenest, míg végre nagy nehezen mint utolsó távozik a városból, miután lovát elveszté és sebeket kapott. Kleomenes aztán a Messenébe menekvő megalopolisiakhoz követeket küld, felajánlván vagyonuk és területük visszaadását. Philopoemén látva, hogy polgártársai ez ajánlatot szívesen veszik és sietnek visszatérni, ellenszegül és megakadályozza szándékukat. elibük terjesztve, hogy Kleomenes nem fogja visszaadni a várost, sőt még a polgárokat is hatalmába fogja keríteni, hogy annál biztosabban birhassa a várost, mert nem azért tartja azt birtokában, hogy a házakat és üres falakat veszteg őrizze, hisz ezek elhagyatottsága is arra fogja késztetni, hogy feladja a várost. E szavaival polgártársait ugyan szándékuktól eltéríté, Kleomenesnek azonban alkalmat nyujta arra, hogy a város legnagyobb részét elpusztítsa, felforgassa és gazdag zsákmánnyal terhelve távozzék.

VI. Majd aztán Antigonos⁵ király segílyt nyujtandó Kleomenes ellen, előnyomuit az achájokkal, s minthogy ez megszálva tartá a magaslatokat és a szorosokat Sellasia⁶ körül, közel hozzá csatarendbe állítá seregét, azon elhatározással, hogy megtámadja és állásából kiszorítja őt. Philopoemén polgártársaival a lovassághoz volt beosztva, oldalán az illyrek erős és harczedzett csapatával, mely a hadrend hátvédét képezte, Ezeknek meg volt parancsolva, hogy mindaddig nyugton várakozzanak, míg a másik szárnyon a király egy lándzsára akasztott bibor köpenynyel jelt nem adott. Az illyrek tisztjei megpróbálkoznak, hogy a spártaikat megnyomják, míg az achájok, a vett parancshoz képest, mozdulatlanul helyükön maradnak. Euklidas, Kleomenes testvére, észrevevén az ellenség hadrendjében beállott hézagot, hamarosan könnyű seregének legfűrgebbjeit kerülőre küldi azon parancscsal, hogy hátban támadják meg és vágják el a illyreket, a kik a lovasságtól elszakadtak. A mi meg is történt, mert a könnyű csapatok elnyomták és zavarba hozták az illyreket. Philopoemén belátja, hogy nem nagy dolog hegyibe esni a könnyű csapatoknak, de meg

⁵ Melléknéven Doston, macedoniai király.

⁶ Város Lakoniában.

az alkalom is önkényt kínálkozik, közli tehát azt a király tisztjeivel. De ezek nem hallgatnak rá, hóbortosnak tartván, lenézik, mert akkor még egy ily fontos hadmozdulat véghezvitelére nem birt elég nagy és megbízható tekintélyvel. Összevonja tehát polgártársait és maga kezére intéz támadást. A könnyű csapatok mindjárt nagy zavarba jönnek, aztán tetemes veszteséggel megfutamodnak. Hogy a király tisztjei még jobban felbátorodjanak és hamarosan az összezavarodott ellenségre vessék magokat, Philopoemén leszáll lováról és a patakok megszakadékokkal borított egyenetlen terepen lovas vértjében meg nehéz fegyverzetében keservesen, nagy fáradsággal küzködik gyalog, míg egy dárda minkét czombát átjárja. A seb ugyan nem volt halálos, de a löveg oly erős volt, hogy annak hegye a czom másik részén jött ki. Eleinte tehát mintegy békó által volt lenyügözve Philopoemén, teljesen képtelen magán segíteni, mert a dárdavető szíjjának gombja, mely a löveggel együtt a sebbe hatolt, megnehezíté annak kihuzását. Minthogy a jelenlévők hozzányulni nem mertek, a csata pedig teljes hévvel folyt, Philopoemén haragtól és dicsőségvágytól égve olyannyira toporzékolt, hogy lábainak ide-oda mozgatása, rázása által a löveget közepén széttörte, aztán annak darabjait külön-külön huzatá ki sebéből. Így megszabadulva kardot ránt és az első sorokon áthatol, majd az ellenségre rohan, a midőn is a küzdőkben nagy lelkesedést és versengő bátorságot éleszt. A győztes Antigonos a macedonoknak ama fogas kérdés veté oda, hogy mért intéztek parancs nélkül támadást a lovassággal? Ezek azzal mentegetik magukat, hogy egy megalapolisi ifju előre rohant és akarata ellenére magával ragadta őket, hogy az ellenséggel kézre menjenek. Antigonos mosolyogva mondá: «Bizony az az ifju egy nagy vezér tettét vitte véghez.»

VII. Ez időtől fogva méltán emelkedett a dicsősége Philopoeménnek. Antigonos is igyekezett őt hadiszolgálatára megnyerni, parancsnokságot és szép fizetést ajánlván neki; de ő ezt visszautasította, főleg mert ismeré természetét, mely engedelmeskedni nem tudott, nem akart. De nem akarván tétlenül vesztegelni, Krétába hajózott, hogy a hadban gyakorlatot és tapasztalatot szerezzen. Itt huzamosb ideig edzé magát, har-

czias szellemű és a hadnak minden nemében járatos, e mellett józan és rendes életmódú férfias társaságában, de oly hírnévvel is tért vissza Achaiába, hogy tüstént a lovasság vezérévé választották. A parancsnoksága alá került lovasok lovai szedett-vedettek voltak, a minőkre hadjárat idején történetesen szert tettek, a lovasok közül pedig számosan kibujván a háboru alól, másokat küldöttek maguk helyett, de mindnyájuknál egyaránt teljesen hiányzott a tapasztalat s a bátorság. A főnökök pedig folyton szemet hunytak ezek fölött, mert az achájoknál legtöbb befolyása volt a lovagoknak és főleg ezektől függött a büntetés meg a jutalom. De Philopoemén nem enged, nem tágit. Bejárja a városokat, minden egyes fiatal emberben becsvágyat kelt fel, megbünteti azokat, a kiknél kényszereszközökre volt szükség, gyakorlatokat, felvonulásokat, harczjátékokat rendez, főleg oly helyen, a hol legtöbb nézőjük akadt és rövid idő alatt bámulatos elevenséget, lelkesedést kelt fel bennük. A mi pedig a hadtanban főfontosságu, begyakorlá őket arra, hogy úgy az egyenkénti fordulatokat és kitéréseket, mint a században való kanyarulásokat, és egyéb mozdulatokat gyorsan, fürgén végezzék és hozzá szoktatá őket, hogy az egész osztag által véghez vitt ügyes mozdulat olybá tűnjék fel, mintha az egy testnek önkénytes mozdulata volna. A heves csatában, a melyet az aitolok és az elisiek ellen a Larissa ⁷ folyó mellett vívtak, az elisiek lovas parancsnoka, Damaphantos, előre ugratván Philopoeménre rohan. Ez kiáll a támadásnak, megelőzi és egy dárdadöféssel leteríti őt. Alig hogy ez elesett, az ellenség megszaladt. Philopoemén pedig híres lett, mint oly férfiu, ki nem áll hátrább egy ifjúnál sem bátorságra, egy öregnél se belátásra nézve, hanem egyiránt kiválik a küzdésben s a vezérletben.

VIII. Az achájok szövetségét eredetileg Aratos emelé tekintélyre és hatalomra, a midőn a jelentéktelen és egymástól szétvált városokat egyesíté és egy valóban hellén meg békés jellegű alkotmányt adott nekik. Amint aztán a folyó viznél kezdetben a csekély és jelentéktelen testek üllepednek

⁷ Achaia és Elis határán.

le, majd ezekhez mások csatlakoznak, tapadnak és szilárd, kemény tömeggé válnak egymás közt, úgy Hellas akkori gyenge, bomladozó, városokra szakgatott állapotában, legelőször az achaiak egyesültek, körükbe vonták a szomszéd városokat és segédelmőkkel megszabadították zsarnokaiktól, majd meg békés egyetértéssel és politikai rendszabályokkal magukhoz csatolták azokat és elhatározták, hogy egy testté és hatalommá teszik a Peloponnesust.

De míg Aratos élt, jobbra a macedon fegyverekről függtek, kedvét keresván majd Ptolemaiosnak, majd ismét Antigonosnak vagy Fülöpnek, kik a hellének minden ügyeibe beavatkoztak. Midőn azonban Philopoemén jutott a hatalomra, az achájok már elég erőseknek érzék magukat szemben lehatalmasb elleneikkel is, nem vőnek tehát többé igénybe külföldi pártfogókat.

Mert Aratos, ki a harczok mezején inkább tétlennek tanúsítja magát, vállalkozásait nagyobbára egyezkedéssel, szelidséggel és királyok pátfogásával vitte keresztül, a mint az életrajzában meg van írva. Philopoemén ellenben, az ügyes és érelyes szellemű harczos, kit e mellett a szerencse és siker kísért mindjárt első küzdelmeiben is az achájoknak hatalmával egyben azok öntudatást is növelé, mert hozzászoktak, hogy vele szerencsések, győztesek legyenek majdnem minden küzdelmeikben.

IX. Először is ujtásokat hozott be a harczmodorra és fegyverzetre nézve, a mi amúgy is rossz lábon állt az achájoknál. Ugyanis könnyen kezelhető pajzsokat viseltek, mert ezek vékonyak voltak, de keskenyebbek, hogysem a testet fedezték volna, dárdáik is jóval rövidebbek voltak a macedonok lándzsáinál, a miért ugyan könnyűségüknél fogva hajításra és távoli harczra igen alkalmasak voltak, de az ellenséggel összekeveredve a rövidebbet huzzák. A kisebb csapatok szerinti alakzat és tagolat náluk szokatlan volt, csak a phalanx-alakot használták, de előre szegezett szuronyok és összezárkozott pajzsok nélkül, mint az a macedonoknál megvan, a miért aztán könnyen széjjel szórattak és áttörettek. Philopoemén mindezeket elmagyarázva, reábirtha őket, hogy a hosszú helyett a kerek paj-

zsot, a rövid dárda helyett a hosszú lándzsát alkalmazzák, hogy sisakkal, mellvérttel meg lábpánczéllal fedjék magukat és a szilárd, álló harcztot gyakorolják be a mozgékony könnyű csatározás helyett. Hogy reávette az ifjakat az ily fegyverzetre, már eleve oly bátorságot önte beléjük, mintha csak győzhetetlenekké váltak volna. Azután jobb irányba törekedett terelni megszokott fényüzésüket, költekezésüket, mert lehetetlen volt teljesen kiirtani belőlük e régtől fogva megrögzött, üres, dőre szenvedélyt, mely a fényes öltözetek, biborszőnyegek és gazdag vendégségek szeretetében vetélkedett. Philopoemén azon kezdé, hogy a fényűző vágyat a hiábavaló dologról a hasznosokra és dicséretesekre fordítá és hamarosan rábeszélte, rászoritotta mindnyájukat, hogy a testükre napról napra tett kiadásaikat korlátozzák és csak a hadifelszerelésben mutassanak fényt meg pompát. A telt műhelyekben egyebet se lehetett látni, mint, hogy hogyan zuzzák szét a kupákat, a théríklési⁸ ivóedényeket, hogyan aranyozzák a mellvértet, és ezüstözik a pajzsokat meg a zablyákat, a versenypályákon pedig tanítás alatt levő csikókat és fegyvergyakorlatokat végző ifjakat, a nők kezei közt csakis sisakokat, tarka színű forgókat, himzett lovas mentéket és gyalogsági köpenyeket. Már maga e látvány bátorságukat növelve és lelkesedést keltve bennük, merészekké és készekké tévé őket a veszedelmekkel szembe szállni. Minden egyebekben a pompa szemlélete kéjvágyat és elpuhultságot idéz elő azoknál, kik vele élnek, mert az érzékeknek mintegy csipkedése, csiklandozása ingerli az értelmet, holott az ilyesekben erősíti és felemeli a szívet. Homéros is így állítja elénk Achileust; ez ugyanis az elébe helyezett új fegyverek láttára, mint egy önkivületbe, tűzbe jó, hogy derék voltát azok által tanusíthassa. Philopoemén illetén módon felékesítvén az ifjakat, begyakorlásukhoz, megedzésükhöz látott, és ezek buzgón, lelkesen végeztek minden katonai mozdulatokat; az új hadrend fölöttébb megnyerte tetszésüket, mert tömörsége miatt áttörhetlennak látszott, a fegyverek pedig jól állottak testükhöz és könnyűdek voltak, szinte gyönyörűséggel érintették,

⁸ Fekete kúpok, a melyek nevüket Théríklés korinthusi fazekastól vették.

viselték azokat fényük, szépségük miatt és vágyódtak tehát mielőbb harczra kelni, megmérkőzni az ellenséggel.

X. Ez időszerint az achájok háboruban állottak Machanidaszsal, a spártaiak kényurával, ki nagy, tekintélyes haderejére támaszkodva egész Peloponnesost fenyegeté. A mint híre jött annak, hogy betört Mantinea területére, Philopoemén, azonnal kivonult ellene seregével. Mind a kettő a város közeliében állította csatarendbe seregeit, a melyek a számos zsoldoson kívül a két állam minden haderejét magukban foglalták. A mint ütközetre került a dolog, Machanidas zsoldosaival megfutattá az ifjasokat és a tarentumiakat, a kik az achájok első hadvonalát képezték, de ez a helyett, hogy a magánharczolókat támadta volna meg, hogy áttörje az ellenség álló hadvonalát, a futók nyomába esett és az achájok hadirendben álló phalanxának oldalán vonult el. Daczára e nagy kudarcznak, mely mindjárt az ütközet elején adta elő magát, a minek folytán ügyük, ugylátszik, vesztenek, pusztulásnak indult, Philopoemén teteté magát, mintha mindezt fel se venné és annak semmi fontosságot sem tulajdonítana. De észrevevén, hogy az ellenség mily hibát követelt el az üldözés által, a midőn a phalanxtól elszakadt és a támadásra hézagot adott, nem ment szembe velük, nem akadályozá őket, hogy a futók után rohanjanak, sőt engedé őket mellette elvonulni, hogy ezáltal nagy hézag támadjon, aztán egyenest a spártaiak hoplitái ellen indul, látván hogy a phalanx fedetlen elhagyatott állapotban van és oldaltámadást intéz rája. Ennek vezére sem volt jelen, de harczot sem várt, mert mindnyájan azt hitték, hogy győztek és teljes diadalt arattak, látván Machanidast, mint üldözi az ellenséget. Philopoemén ezeket nagy vérengzés közt megfutamítja — állítólag több mint 4000 embert veszítettek — és Machanidas ellen indul, ki zsoldosaival az üldözésből ép visszatérőben van. Kettejüket nagy és mély árok választja el, szembe vágatnak egymásnak a két ellenkező oldalról, az egyik, hogy átjusson azon és elmeneküljön, a másik, hogy ezt megakadályozza. S ez nem is két egymással küzdő vezérnek látványát nyújtá, hanem mintha egy önvédelemre kényszerített fenevaddal szállna szembe merész vadászként Philopoemén.

Ekkor a kényur lova, egy erős tűzes állat, mindkét oldalán vérig sarkantyuzva megkísérli az átkelést, sügyével neki ugrik az árokpartnak és minden erejét megfeszíti, hogy első lábával kivergődjék. E pillanatban Simias és Polyainos, a kik a harczban mindig Philopoemén oldalán álltak és paizsaikkal fedték, előre szegezett dárdával feléje rugtatnak. De Philopoemén megelőzi őket és előbb jut Machanidashoz, majd látva, hogy ennek lova fejével fedi gazdája testét, maga kissé oldalt hajol, marokra kapja dárdáját, keresztül dőfi és leteríti ellenfelét. Ezen állásban tünteti őt fel amaz ércszobor, a melyet az achájok tiszteletére Delphiben emeltek, csodálván e tettét és hadjáratát.

XI. Állítólag a nemeai játékok alkalmával a vezéri tisztet másodizben viselő és csak nem régiben mantineai győztes Philopoemén akkoriban az ünnepek miatt pihenőt tartva, bemutatót a görögöknek fényes díszben a phalanxot és hadimozdulatokat végez vele a szokásos gyorsasággal meg elevenséggel. Azután a cziterások versenye alatt bement a színházba, magával vivé hadiöltözetben, bibor alsóruhában mind megannyi virágzó és hasonló koru ifjait, kik amellet, hogy mély tisztelettel adóztak vezérüknek annyi szép, dicső küzdelem alapján ifjonti büszkeséget is árultak el.

Alig hogy beléptek, Pylades a czitera-énekes, történetesen Thimotheus⁹ «Perzsák» czimű költeményét kezdé énekelni:

Régi szabadságunk fényes koszorúja dalomban.

Az énekes csengő hangja, összhangban e költemény magasztosságával azt idézte elő, hogy az egész színházi közönség Philopoeménre irányítá tekintetét és ujongó tapsra kelt; mintha csak régi dicsőségük visszaszerzésére nyertek volna ezzel új reményt a görögök s lelkesedésükben az akkori vitézséget közelítették volna meg.

XII. Az ütközetekben és veszélyek közepett valamint a fiatal lovak sajnálják megszokott lovasukat és ha megbokrosodnak, megvadulnak, mást hordoznak, úgy az achájok had-

⁹ Költő és zenész Miletosból az V. században Kr. sz. e.

serege másnak vezérlete alatt elcsüggedett és aggódva kereste szemeivel Philopoemént, de alig hogy megpillantá őt, azonnal felvidult és bizva visszanyerte erélyességét, mintha csak érezné, hogy vezérei közül egyedül ő vele nem mer szembeszálni az ellenség, mert fél még nevétől, dicsőségétől is, a mint az tetteikből nyilvánvaló lett. Fülöp, a macedonok királya, azon meggyőződésben, hogy az achájok ismét alá vetnék magukat neki, ha Philopoemént láb alól eltétetné, titokban Argosba küldött embereket, hogy őt meggyilkolják. De cselvetése kitudódott és Fülöp gyűlöletessé, megvetetté lőn minden görög előtt. A boiotok Megara ostroma alkalmával már reménykedtek, hogy azt hamarosan elfoglalják, midőn egyszerre az a hír támad köztük, hogy Philopoemén az ostromlottak segítségére siet, hogy közel is van, ott hagyják már a falakhoz támasztott létrákat és futásra kerekednek. Midőn Nabis, a spártaiaknak Machanidas után következő zsarnoka, Messenét váratlanul elfoglalá, akkor Philopoemén történesen magánéletet folytatott és semmiféle haderővel nem rendelkezett. De miután Lysippost, az achájok vezérét nem birta segélynyújtásra rávenni, a ki azt hajtogatta, hogy e város már menthetetlenül elveszett, mint-hogy az ellenség abba megfészkelte magát, Philopoemén maga ment Megalopolis segítségére, néhány polgártársa kíséretében, a kik nem várva sem törvényt, sem határozatot a természet örök szabályai szerint a derekabbat követték mint vezérüket. A mint Nabis értesült közeledtéről, nem várá be, bárha a városban megvetette lábát, hanem egy másik kapun át kilopózkodva, sietséggel elvezeté seregét, szerencséjének tartva, hogy elmenekülhet, és el is menekült, Messene pedig felszabadult.

XIII. Eleddig ezek Philopoemén szép tettei. De második elutazása Krétába, a gortyniak¹⁰ kérelmére, a kiknek szükségük volt hadvezérre háboruskodásaikban, azon rossz hírbe keverte, hogy azért távozott el, míg hazája háborúban állt Nabisszal, hogy kikerülje a harczot, vagy hogy alkalmatlan időben keressen másoknál dicsőséget. Mert azon időszakban a magalopolisiaiak olyannyira sanyarú helyzetbe kerültek a háboru folytán, hogy

¹⁰ Gortyna tekintélyes város Kréta sziget keleti részén.

falaik mögé zárkóztak és az utcákat vetették be, mert mezeik köröskörül el voltak pusztítva, az ellenség pedig csaknem kapuik alatt táborozott.

Philopoemén ily körülmények közt harczolt a krétaiakért és viselt vezéri tisztet a tengeren túl, a mi által rászolgált ellenségeinek ama vádjára, hogy megszökött a hazáját sanyargató háború elől. Voltak, a kik azt állíták, hogy az achájok más vezéreket választván, Philopoemén mint magán egyén, bátran felhasználhatta érkezését arra a vezérletre, a melyre a gortyniak felkérték. Mert ő ellensége volt a tétlenségnek, harczászati meg hadi tehetségeit pedig mint egyéb birtokát folytonosan gyakorolni és használni akará, a mi kiviláglik abból is, a mit egykor Ptolemaios királyra vonatkozólag mondott. Némelyek ugyanis magasztalták ezt, hogy naponként szorgosan gyakorolta seregét és nem röstelve a fáradságot fegyverek közt edzette testét. «Ugyan ki csodálhatja e királyt, mondá, hogy az ő korában nem azt mutatja meg, a mit tud, hanem még mindig tanul.»

A megalopolisiak e miatti nehéztelésükben már árulónak tarták őt és azon voltak, hogy száműzzék. Az achájok azonban ennek ellene szegültek és elküldék Aristainos vezért Megapolisba, ki noha politikai viszálykodásban volt Philopoeménnal, a büntetés végrehajtását megakadályozá. Ez időtől fogva Philopoemén polgártársai megvetésének volt kitéve, miért is több szomszédos községeket elpártoltatott tőlük és rátanítá ezeket, hogy mondják, mikép kezdetben se fizettek a megalopolisiaknak adót, se pedig függési viszonyban nem álltak velük. És midőn ezek ily előterjesztéseket tettek, nyíltan mellettük kardoskodott, velük együtt szította a lázadást szülővárosa ellen az achájok tanácsában. De ezek később történtek. Midőn Krétában a gortyniak társaságában harczolt, egy poloponnesosi és arkádiai férfiú módjára nem vitte a háborút tisztességesen, nemesen, hanem a krétaiak erkölceit ölté magára és felhasználá velük szemben a saját mesterkedéseiket, alattomos cselvetéseiket, csalárdságukat és hamarosan megmutatá nekik, hogy ők csak gyermekek, hiábavaló, üres cselszövényeikkel szemben a valódi tapasztalattal.

XIV. Krétában véghezvitt tettei miatt bámulattól, fénytől környezetten tért vissza Peloponnesusba. Fülöpöt már Titus Flamininustól leverve, Nabist ellenben a rómaiakkal és az acháiokkal még küzdelemben találta.

Ez ellen rögtön vezérré választatva tengeri csatát kockáztatott, de ugylátszik, hogy Epaminondas sorsában részesült, mert sokkal rosszabbul küzdött a tengeren, mint jeles tehetségei és hirneve után várható volt. Azon különbséggel, mint némelyek állítják, hogy Epaminondas tartván attól, mikép ha egyszer polgártársai megizlelik a tengeri hajózás előnyeit, a helytálló hoplitákból Plato szerint észrevétlenül rossz matrózok válnak, azért mitsem végezve önkényt távozott el Ázsiából a szigetekről; Philopoemén ellenben azon meggyőződésben, hogy a szárazföldi harcban szerzett ismeretei elegendők arra, hogy a tengeren is sikert arasson, beláthatta, hogy a tehetségnek mily kiváló elemét képezi a gyakorlat, és a szokásnak mindenre vonatkozólag mily nagy a befolyása. Mert tapasztalatlansága miatt nemcsak a tengeri ütközetben huzta a rövidebbet, hanem midőn egy régi, de híres hajót, mely negyven év óta nem szolgált, a vízre bocsájtván, legénységgel megrakta, ezáltal annak korhadt állapota miatt polgártársai életét kockáztatá. Midőn ezek folytán észrevé, hogy az ellenség őt megveti, mint olyan, a ki a tengeren teljes kudarcot vallott és elbizakodva ostrom alá fogja Gythion városát, rögtön ellenük indul hajóival. Ezek éppen nem várták, sőt a győzelem miatt szerte széledeztek. Éjjel partra szállítja katonáit és előre nyomulván az ellenség sátraiba üszköt vet, táborát felperzseli és számosakat leöl közüle. Pár nappal később midőn egy nehéz járásu vidéken haladt keresztül, egyszerre előtűnt Nabis, az achájok nagy rémületére, kik minden reményt feladnak, hogy megszabaduljanak a veszélyes vidéktől, a melyet az ellenség megszállva tart. Philopoemén megáll egy pillanatra, átfutja szemeivel a vidék sajátosságait és megmutatja, hogy a taktika a hadi művészet sarkpontja. Egy kis mozdulatot hajtát végre a phalanxszal és a körülményeknek megfelelő alakot változtat, majd minden nehézség nélkül, könnyen kihuzza magát a zavarból, rátör az ellenségre és keményen megveri azt. A mint észreveszi,

hogy az ellenség nem Spárta felé vette futását, hanem elszé-lyedezett a síkon, a mely halmokkal, bokrokkal volt fedve és a melyet a patakok, meg szakadások a lovasságra nézve alkal-matlanná tettek, az üldözéssel felhagy és még világos nappal táborba száll. Gyanítva, hogy az ellenség a sötétség beálltával egyenkint, kettenkint fog a város felé lopózkodni, az achájok egy erős csapatát karddal fegyverkezve a város körül levő szakadékok és halmok közé lesbe állítja. És itt veszett el Nabis seregének legjava, a mennyiben a visszavonulást nem sűrű csapatban vitték véghez, hanem a mint futás közben egy-másra bukkantak és így madarak módjára fogdostattak össze a város körül, a mint az ellenség kezei közé vetették magukat.

XV. E tettei miatt Philopoemén a színházakban a görö-gök kiváló szeretetének és tiszteletének jeleivel találkozott, de a becsvágyó Titus Flamininus titkos neheztelését is magára vont. Mert ez mint római consul méltóbbnak tartá magát az achájok csodálatára, mint az egyszerű arkádiai férfiú, és azt hívé, hogy jótéteményeivel jóval fölötte áll annak, hisz ő egyet-lenegy hirdetménye által felszabadítá Hellast, a mennyiben az Fülöp és a macedonok igája alatt állt. Ezért Titus véget vetett a Nabisszal való háborúnak, Nabis pedig az aitolok orgyilkossága által mult ki. E közben Spártában zavarok támadván, Philo-poemén felhasználá a kedvező alkalmat, betört hadával és részben erővel, részben reábeszéléssel oda vitte a dolgot, hogy Spárta beállt az achájok szövetségébe. A minek folytán bámu-latos hírnévre tett szert az achájoknál, hogy ily nagy tekin-télyű és hatalmas várost szerzett meg számukra, mert nem kis dolog volt az, hogy Spárta Achaia egy része lett. De a spár-taiak főbbjeit is megnyeré, kik benne szabadságuk órét remél-ték feltalálhatni. Azért, midőn Nabis házát és jószágait pénzzé tették, a miből százhusz talentum ¹¹ jött be, elhatározták, hogy azt neki ajándékba adják és e végett követséget küldének hozzá. Ekkor nyilvánvalólag kiderült, hogy ő nemcsak látszatra, hanem valójában is a legderekabb férfiú volt. Mert elsőben is a spártaiak közül senki sem volt hajlandó egy ily férfiról az

¹¹ 565,800 korona.

ajándék tárgyában értekezni; mindnyájan féltek és meghátráltak ettől, aztán javaslatba hozták Timolaost, Philopoemén vendégbarátját. De Timolaos maga is, a midőn Megalopolisba érkezett és beszállván Philopoeménhoz, közelről megismeré társalgásának a fennkölségét, életmódjának egyszerűségét, jellemének megközelíthetlen, hozzáférhetlen voltát, szemben a gazdagsággal hallgatott az ajándékról, utazásának más indokot keresett és eltávozott. Ugyanez történt vele, a midőn másodizben ismét elküldetett. Végre harmadik útja alkalmával, nagy nehezen elszánta magát arra, hogy feltárja előtte a városnak jó indulatát. Philopoemén örömmel hallgatta meg őt, aztán személyesen elment Spártába és azt tanácsolá nekik, hogy ne vesztegessék meg barátaikat és a becsületes embereket, a kiknek erényeit ingyen élvezhetik, hanem a gonoszokat és azokat vegyék meg vesztegessék meg, a kik a népgyűléseken viszályba keverik az államot, hogy szájukat pénzzel betömvén, kevesebb boszuságot okozzanak nekik. Mert mindig jobb elejét venni az ellenség nyílt szavának, mint a baráténak. Ily nemesen gondolkodott a pénz felől.

XVI. Midőn azután Diophanes, az achájok vezére, értesült arról, hogy a spártaiak ismét lázonganak, és már azon volt, hogy őket megfenyítse, ezek fegyvert ragadnak és az egész Peloponnésost zavargásba hozzák. Philopoemén ekkor Diophanes haragját megengesztelni, lecsöndesíteni törekedett s utalt a körülményekre, hogy a midőn Antiochos király és a rómaiak oly roppant seregekkel fenyegetik Hellast, a szövetség fejének egész figyelmét arra kell irányítania, hogy belzavarokat ne támaszson, sőt a visszaéléseket hallgassa el és hunyjon szemet rájuk. De Diophanes nem hallgatott reá, hanem Titusszal együtt betört Lakóniába és mindketten egyenest Spárta ellen vonultak. Philopoemén méltatlankodásában most oly tettet merészelt, mely ugyan sem a törvény, sem az igazság követelmények meg nem felelt, de nagy fontosságu volt és bátor öntudatra vallott. Lakoniába vette be magát és mint egyszerű magánzó az achájok vezére és a rómaiak consula elől elzárá az utat, Spártában a zavarokat lecsendesíté és a spártaikat a szövetségbe visszahelyezte, mint azelőtt voltak. Később, hogy

a vezéri tisztet viselé, neheztelvén valami okból a spártaikra, visszavivé a száműzötteket a városba és nyolczvan spártait kivégeztetett, a mint Polybios állítja, Aristokrates szerint pedig háromszázötvenet; a falakat lerontatá és egy tekintélyes területet elszakítván tőlük, azt a megapolisiakéhoz csatolá. Kiüzé mindazokat, a kiket a zsarnokok spártai polgárjoggal ruháztak fel és áttelepíté őket Achaiába, kivévén háromezeret. Ezeket, minthogy engedetlenkedtek és nem akartak Lakoniából távozni, eladatá és mintegy gúnyból a bejött pénzen Megalopolisban fedett oszlopcsarnokokat építtetett. Hogy boszuját kitöltse rajtuk és méltatlan szenvedéseiket tetőzze, államintézményeikre vonatkozólag a legkegyetlenebb és legtörvénytelenebb tettet követé el. Lerontá és megsemmisíté ugyanis a Lykurgos-féle alkotmányt, a midőn kényszeríté a gyermekeket és ifjakat, hogy ősi nevelési rendszerüket az achájokéval cseréljek fel, mert szerinte Lykurgos törvényei mellett büszke öntudatukat soha sem adják fel. Akkori súlyos szerencsétlenségeik közepett a spártaiak túrték, hogy Philopoemén szétszakgassa az állam izmait és alázatosak, engedelkenyek lettek, később azonban engedélyt nyerve a rómaiaktól, hogy az achái alkotmány elvethessék, ősi intézményeiket, a mennyire oly szerencsétlenségek és romlottság után lehetséges volt, visszanyerték és helyreállították.

XVII. Azalatt, míg a rómaiak Hellasban Antiochosszal háborút viseltek, Philopoemén mint magánzó élte napjait. Látva, hogy Antiochos Chalkisban vesztegel és idejét, nem tekintve korát, lakodalmakban, fiatal leányokkal való szeretkezésekben tölti el, míg a syriaiak teljes rendetlenségben, vezér nélkül a városokban szerte kódorognak és kéjelegnek, boszankodott, hogy akkoriban nem lehetett vezére az achaiaknak és irigyelte, mint mondá, a rómaiaktól győzelmöket. «Ha én lehetnék vezér, kiáltott fel, a korcsmákban hánynám kardélire mind ezeket az embereket!» Miután a rómaiak legyőzték Antiochost, most mindinkább és inkább beleavatkoztak a hellén viszonyokba és hatalmukkal körülövezték az achájokat, de a népvezetők is előmozdították ügyüket. Mikor hatalmuk mindenre kiterjedt az istenség segedelmével és a vég már közelített, a mely felé ellenálthatatlanul ragadá sorsa Hellast, Philopoemén, mint egy derék

kormányos a hullámok elleni küzdelemben, kényszerült némelykor engedni és átengedni magát a körülményeknek, legtöbb esetben azonban ellenált és törekedett a szabadság ügyének megnyerni azokat, a kik szónoklásra és cselekvésre kiválólag alkalmasak voltak.

A megalopolisi Aristainos nagy tekintetben állott az acháioknál, de a rómaiakat folyton udvarolta, azon hitben, hogy nem szabad azoknak ellenszegülni, nehogy hálátlanságot tanúsítanak irányukban. Mint beszélik Philopoemén szótlanul hallgatá meg őt a tanácsban, bár neheztelt, végre haragját nem fékezhetvén, ezt mondá Aristainosnak: «Mit sietsz? jó ember, úgy is megéred Hellas végzetes óráját.» Manius római consul, legyőzvé Antiochost, azt kívánta az achájoktól, hogy engedjék meg a spártai száműzötteknek a visszatérést, és Titus is Maniusszal azonos kívánsággal lépett fel a száműzöttekre vonatkozólag. Philopoemén ezt megakadályozzá, nem ugyan a száműzöttek iránti ellenségeskedésekből, hanem mert azt akará, hogy annak kivitelét őneki és az achájoknak, nem pedig Titusnak, vagy a rómaiaknak köszönjék. És a rákövetkező évben mint hadvezér maga vezette vissza a száműzötteket. Büszke lelke felháborodásában így szegült ellen az önkénynek.

XVIII. Hetven éves korában, a midőn már nyolczad izben volt az achájok vezére, azon reménységgel kecsegteté magát, hogy nemcsak hivatalát huzza ki háboru nélkül, hanem a közviszonyok lehetővé teszik, hogy életének még hátralevő szakát nyugalomban töltse el. Mert a mint a test erejével egyzersmind a betegségek is alább hagyni látszanak, úgy a görög államok hatalmának megfogyatkozásával szűnt a viszálykodás. De a Nemesis, mint egy a már célhoz érő athlétát, életének véghatárán sujtá földre. Beszélik, hogy midőn egy társaságban a jelenlevők bizonyos egyént magasztaltak, a ki a hadvezetésben jelesnek látszott, ezt mondá Philopoemén: «Ugyan érdemes-e szót vesztegetni arra az emberre, a ki élve engedi magát az ellenségtől elfogatni?» Pár nap mulva a messénei Deionkrates, Philopoeménnek személyes ellenségei a ki mindenki előtt gyűlöletes volt gonoszsága és féktelensége miatt, Messenét elpártoltatá az achájoktól, de híre jött annak is, hogy a Kolonis

nevű községet hatalmába keríteni szándékozik. Philopoemén történetesen Argosban lázban feküdt, ezt azonban meghallván, egyhuzamban Megalopolisba megy, egy nap alatt több mint négyszáz stadiumnyi¹² utat téve meg. Innét egyenesen Messéne segítségére siet, magához veszi ama lovasokat, a kik legjobb hirben álltak a polgárok között és ámbár egészen ifjak még, de Philopoemén iránti szeretetből is odaadásból önkényt vállalkoztak e hadjáratra. Midőn Messené irányában lovagolnak, az Euandros-halom körül találkoznak Deinokratesszel, összeecsapnak és őt megfutatják. Azonban ötszázan, t. i. azok, a kik Messéne vidékét őrizték, váratlanul támadást intéznek, a minek láttára azok, a kik előbb megverettek, ismét össze szedekeznek a halmokon. Philopoemén tartva a bekerítéstől, de meg kimélni akarva lovaságát, egy nehéz járatú vidéken keresztül huzódik vissza, maga a hátvéddel tart, gyakorta összezap az ellenséggel és teljesen magára vonja azt. De az nem mer vele szembe szállni, csak távolról kiabálva száguldozik körülötte. Minthogy fiatal lovasai miatt gyakran megállapodik, hogy egyenként segítségükre legyen, észre sem veszi, hogy az ellenség tömegében el van szigetelve. De senki sem mer vele kézre menni, csak távolról lövöldözik és egy sziklás, szakadékos helyre szorítják, a hol keservesen vergődik és összevérezé lovát. Philopoemén folytonos gyakorlat által elevenné tette agg korát és az egyáltalán nem szolgált akadályul, hogy megmeneküljön, de akkor testét a betegség úgy elgyötörte, az utazás úgy elcsigázta, hogy nehezére, terhére esik minden mozdulat, majd aztán lova is megbotlik és leveti. Kemény estében fejét megsérté és sokáig hever szótlanul ugyannyira, hogy az ellenség holtnak vélte; már forgatni kezdék testét és fegyverzetétől megfosztani. Majd felfemeli fejét és körültekint, mire tömegesen rárohannak, hátra szorítják kezét és megkötözve elhajtják, gonosz szidalmakkal és gyalázattal halmozzák el férfit, a ki még álmában sem gondolta, hogy Deinokrates valaha így bánik el vele. ◀

XIX. Messéne lakosai e hírre csodásan fellelkesülnek és a kapuk köré csoportosulnak. De midőn látják, mint vonszolják

¹² 80 kilométer.

Philopoemént méltatlanul hirnévéhez, előbbi dicső tetteihez és győzelmi jeleihez, megsajnálják és rokonszenvet éreznek iránta, úgy hogy könyekre fakadnak és elcsüggednek az emberi hatalom csalékonyságának, semmiségének gondolatára. Így lassanként az a jóindulatú nézet terjed a nép közt, hogy vissza kell emlékezniök jótéteményeire és a szabadságra, a mivel őket megajándékozta, a midőn Nabist a kényurat elűzte. Csak kevesen voltak a kik Deinokrates iránti kedvezésből kinvallatását és megöletését kívánták e férfinak, a ki mint engesztethetlen heves ellenség, Deinokratesre nézve, még félelmetesebb leendett, ha szenvedett megaláztatása és fogsága után megszabadul.

Elvitték tehát az ugynevezett Thésaurosba, egy földalatti helyiségbe, mely nem nyer sem világosságot, sem levegőt kívülről, de még ajtóval sem bír, hanem egy hegyibe hengerített nagy kővel záródik el; ide tették őt le és a követ hegyibe gördítvén, köröskörül fegyveres őrköt állítottak. Ekközben az achái lovasok a futásból összeszedelőzködtek, s minthogy Philopoemén sehol sem volt látható, halottnak hitték, hosszú ideig álldogáltak, hangosan kiabálva nevét és beszédbe eredtek egymással, hogy menekvésük mily gyalázatos és jogtalan, tekintve, hogy vezérüket, a ki életét áldozá fel az övékéért, kiszolgáltatták az ellenségnek. Azután együttesen megindultak és mindenütt keresték, majd értesülvén elfogatásáról, híret vitték az achái városokba. Ezek nagy szerencsétlenségnek tarták elfogatását és elhatározták, hogy követség útján visszakövetelik Philopoemént a messéneiektől és ekközben előkészületeket tettek a háborura.

XX. Az achájok tehát e mellett maradtak, Deinokrates pedig főleg az időhalasztástól félt, mely Philopoeménre nézve meghozhatná a szabadulást. Hogy elébe vágjon tehát az achájok intézkedéseinek, mihelyt az éj beállt, és a messéneiek csoportjai elszéledeztek, kinyitatta a börtönt és egy hivatalszolgát küld abba; ez méregpoharat visz magával, ama meggyással, hogy adja át Philopoeménnek és maradjon mellette, míg azt kiissza. Philopoemén köpenyébe burkolva feküdt a földön, de nem aludt, hanem fájdalmában, bűjában tépelődött. Megpillantván a világosságot és a közelében álló embert a

méregpohárral, gyengeségében nagy nehezen összeszedi magát és felül. Atvéve a poharat, megkérdezi tőle, hogy tud-e valamit lovásairól, főleg pedig Lykortasról. A szolga azt feleli, hogy jobbára megmenekültek, mire jóváhagyólag int fejével és szeliden reátekintve ezt mondá: «Helyesen van, legalább nem vallottunk mindenben kudarcot.» Azután egy szó, egy hang nélkül kiiszsza a poharat és ismét lefekszik. A méregnek nem nagy dolgot adott, mert hamarosan elhunyt gyengesége folytán.

XXI. Midőn halálának híre elterjed az achájok közt, a városokon általános bánat és levertség vett erőt. Az ifjuság és az előjárók Megalopolisban összegyülvén, hogy bosszujokat egy pillanatig se halogassák, Lykortast¹³ választják meg vezérüknek, betörnek Messeniába és ennek vidékét mindaddig pusztítják, míg a messéneiek bele nem egyeznek, hogy az achájok szövetségét elfogadják. De Deinokrates öngyilkosságával megelőzte őket. Azok, a kik Philopoemén kivégzését javalták, saját kezük által vesznek el, a kik pedig kinvalatását kívánták, azokat Lykortas összefogatja, hogy kinok közt haljanak meg. Philopoemén holttestét elégeték, hamvait egy urnába gyűjték össze és elindulnak hazafelé, nem rendetlenségben, se zavarban, hanem egybeköték a halotti menetet a győzelmi pompával. Látni lehetet köztük olyanokat, a kik felkoszorúzták magukat, de szemeikben könnyek ülték, másokat meg, a kik a megkötözött ellenségeket hajtották. Magát az urnát pedig, a mely a szalagok és koszoruk sokaságától alig volt látható, az achájok vezérének fia, Polybios vitte körülötte a legelőkelőbb achájokkal. Ezt követték a katonák teljes fegyverzetben, fölékesített lovakon, nem mutatva sem elcsüggedést e nagy gyász miatt, sem büszkélkedést a győzelem folytán. A közbeneső városok és falvak lakói elibük jönnek, hogy mintegy a hadjáratról visszatérő Philopoemént üdvözljék, megérintik az urnát és a kísérethez csatlakoznak Megalopolisig. Midőn közibük vegyülnek a vének, az asszonyokkal és gyermekekkel, a jajgatás az egész seregen át, már a városig terjed és ez keseregve siratja, mé-

¹³ Polybio, történetíró atyja.

lyen sajnálja nagy fiát, a kivel együtt az achájok közti elsőségét is sirba szállni látja. Nagy fénynyel temeték el, a mint hozzá méltó is volt és sirhalma körül a messeniai hadifoglyokat agyonkövezik. Számos szobrai vannak és nagy tisztességben részesül a görög városok határozata folytán, de egy római Korinthusnak Hellasra nézve oly szerencsétlenséget képező elpusztulása idejében megkísérlé azokat egy szálíg lerontani, hogy őt magát sirjában is üldözze, azt bizonygatva, hogy életében a rómaiak iránt ellenséges, rossz indulattal viselkedett. A perbeszédék folyamán Polybios válaszolt az alattomos vádaskodónak és pedig oly eredményesen, hogy sem Mummius, sem pedig a követek nem merték magukra venni, hogy e kitünő férfiú iránti tiszteletet lerontsák, noha gyakran ellenkezett Titusszal, meg Maniusszal. De ezek, mint méltó is, megtudták különböztetni az erényt az érdektől, a dicsőt a hasznostól, igazságosnak, illőnek tartották, hogy a kik jóban részesültek, a jóltevőnek hálával és viszonzással tartoznak és hogy egy derék férfiú köteles tisztelni a másíknak emlékét. Ennyit Philopoeménről.



XX.

TITUS QUINTIUS FLAMININUS.

(227—182. Kr. sz. e.)



I.

Hogy Titus Quintius Flamininus, a kit Philopoeménnel párhuzamba helyezünk, minő volt külsőjére, azt a ki csak akarja, megláthatja ércz szobrán, a mely a karthágói nagy Apolló mellett a Circusszal szemben áll és görög felírással van ellátva. A mi jellemét illeti, az állítólag heves volt haragjában s jó indulatában egyaránt. De még sem egyenlő mértékben, mert a büntetésben szelid volt és engesztelőkeny, jó szolgálataiban pedig állhatatos; lekötelezettjei iránt jóakaró minden körülmények között, mintha az ő jóltevői lennének és buzgón törekedett, mint legbecsesebb kincset megőrizni, megbecsülni azokat, a kik kegyeiben részesültek. Rendkívül becsvágyó és dicsszomjas lévén, a legnagyobb és legszebb tetteket egyedül kívánta véghez vinni és jobb szerette azokat, a kik jótéteményeire szorultak azoknál, a kik öneki tehettek sziveségeket; amazokat erénye anyagának, emezeket dicsősége vetélytársainak tekinté. Ifjukorától kezdve katonai nevelésben részesült. Akkoriban ugyanis Róma nagy küzdelmekbe volt bonyo-



Flamininus

lódva és e hadjáratok folyamán alkalmuk nyílt az ifjaknak, hogy a hadviselést alapján elsajátíthassák. Első ízben a Hannibal elleni háboruban szolgált mint legatus¹ Marcellus consulsága alatt. Midőn Marcellus törbe jutván, elesett, Titus neveztetett ki Tarentum területére és magának Tarentumnak kormányzójává, mely másodizben lön elfoglalva; e hivatásában nem kevésbbé tünt ki igazságszeretetével, mint haditehetségeivel. Azért, midőn gyarmatosokat küldének két városba — Narniába és Consába,² — őt választották alapítónak és parancsnoknak.

II. E körülmény úgy elkapatá, hogy mellőzve a közbenső, az ifjabbaktól elfoglaltatni szokott tisztségeket, minők a tribunság, a praetorság és aedilség, egyenesen a consulságra pályázott és lejött a Forumra, a hol őt ama gyarmatosok buzgón támogatták. Fulvius és Manlius néptribunok ugyan ellenkeztek és veszedelmesnek tartották, hogy egy fiatal ember a törvény ellenére a legmagasabb méltóságba erőszakolja magát, a ki bizonyos tekintetben még a kormányzat első szertartásaiba, mysteriumaiba sincs beavatva; de a senatus átengedé a határozat-hozatalt a népnek, ez pedig megválasztá őt Sextus Aeliusszal együtt consulnak, bárha még nem volt harmincz³ esztendő. Sorshuzás utján a Fülöp és macedonok elleni háború jutott neki és így a rómaiak szerencséjére oly ügyekkel meg emberekkel akadt dolga, a kikkel szemben nem volt kíváncs, hogy a vezér mindenben a fegyverekhez és erőszakhoz folyamodjék, hanem inkább, hogy alkudozások és reábeszélés utján nyerje meg azokat. Mert Fülöpnek ugyan az ő macedoniai uralma elegendő volt arra, hogy az első lökést kiállja, de egy huzamos tartamu háborúban a hellének hatalma képezte támaszát, mentsvárát, kincses házát, egyáltalán haderejének magvát. Mindaddig tehát, a mig ez el nem szakadt Fülöptől, az ellene intézett háboru egy ütközet által megoldást nem nyerhetett.

¹ Ekkor husz éves volt.

² Consa város Etruriában. Narnia Umbriában.

³ A consulságra törvényesen megállapított életkor a betöltött 40 esztendő volt.

Hellasnak eddig kevés érintkezése volt a rómaiakkal, csakis ekkor bonyolodtak össze először ügyeik és ha a vezér nem lett volna becsületes jellemű, nem alkalmazta volna inkább az ékesszólás, mint a fegyver hatalmát, mely által megnyeré a vele érintkezőknek bizalmát és viszont engedett a szelidségnek, a midőn jogkörét állhatatosan megőrizé, — bizonyára nem egy könnyen cserélték volna fel a görögök a megszokott uralmat egy idegennel. Mindezt az események igazolni fogják.

III. Titus tapasztalván, hogy az őt megelőző consulok, úgy Sulpicius, valamint Publius, az év késő szakában vonultak be Macedoniába, lassan fogtak a háboruhoz, erejüket helyi csetepatékban meg egyes utak és élelmi szállítmányokért való csatározásokban emésztették föl szemben Fülöppel, nem tartá helyesnek, hogy valamint azok consuli esztendejüket a közügyek intézésében és tiszteleti jogaik gyakorlásában otthon tölték el és csak annak vége felé indultak a hadjáratra, úgy ő is egy esztendőt nyerjen hivatalában, t. i. az egyik évben consuli, a másikban pedig vezéri hivatását teljesítse. Ellenkezőleg becsvágyát helyezvén abba, hogy tisztének tartama alatt erélyesen lásson hozzá a háboruhoz, a városi tisztelet-nyilvánításokról, kitüntetésekről lemondott. A senatustól kikéré, hogy testvérét Luciust vihesse magával hajóhad-parancsnokul, majd azon katonák közül, a kik Scipióval Iberiában Hadsdrubalt Afrikában meg Hannibalt magát leküzdötték, a még fegyverfoghatókat és harczvágyókat, számra háromezeret, mintegy serege magvaként magához vevén, szerencsésen átkelt Epirusba. Fülöppel szemben táborozva találta Publiust, a ki az Apsos ⁴ folyó körüli szorosokat meg átjárókat már hosszú idő óta megszállva tartja vala, de a terep-nehézségek miatt mit se volt képes keresztül vinni. Titus tehát átvevé a parancsnokságot, haza küldé Publiust és szemle alá vevé a vidéket. Ez a természettől nem kevésbbé van megerősítve, mint a Tempe ⁵ völgye, csakhogy szép fákkal zöldelő ligetekkel, üdítő helyekkel, kies mezőkkel mint ez, nem ékeskedik. Nagy és magas hegyek

⁴ Epirus és Illyria közt, a mostani Albániában.

⁵ Thessaliának egy szűk völgye, a melyen a Peneios folyó csörgedezik. A régi költők gyakori magasztalásának tárgya.

futnak össze mind a két oldalról, egy széles és mély torkolatot képezve, a melyen keresztül a Peneioshoz alakra meg sebes-ségre hasonló Apsos folyó törtet keresztül. Ez a hegyek lábait teljesen elfödi, csakis a folyó mentén hagy egy sziklába vágott keskeny meredek ösvényt, a melyen egyébként is nehezen hatolhat át egy sereg, ha pedig megszállva tartatik, ugy teljesen járhatatlan.

IV. Némelyek azt tanácsolák Titusnak, hogy vezesse seregét a Dassaréti⁶ tartományon keresztül Lykos felé, a merre könnyű és járható az út. De ez félvén attól, hogy, ha a tengertől távol terméketlen és műveletlen vidékbe veszi magát, Fülöp pedig kerüli a csatát, élelmi szerekben szükségét lát és mint előde, kényszerül mitse végezve ismét visszavonulni a tengerhez, elhatározá, hogy a magaslatok ellen támadást intéz és az átmenetet kierőszakolja. De a hegyeket Fülöp seregével megszállva tartotta, a rómaiakra mindenúnnen nyilak, dárdák özöne hullott, számos sebesülés történt és a heves ütközetben sokan estek el mindkét részről, anélkül, hogy a csata kimenetele belátható lett volna. Ekkor az ottani vidékből pásztorok jöttek Titushoz, a kik tudomására hoztak, hogy van egy kerülő, melyet az ellenség elhanyagolt, és megígérték, hogy hadseregét azon körül vezetik és legfeljebb három nap alatt a hegytetőkre juttatják. Hűségük kezeséül, jót állónak, hagyták Charopsot, Machatas fiát, egy előkelő férfit az epiroták között, a ki jó indulattal viselkedett a rómaiak iránt és Fülöptől féltében alattomban kezükre dolgozott. Ebben bizván Titus, kiküldé egyik legatusát négy ezer gyalogossal és háromszáz lovassal, vezetőkül meg ama pásztorok szolgáltak, de megkö-tözöttek. Nappal mélyedékes és erdős helyeken vonván meg magukat, pihenőt tartottak, éjjel pedig a hold fényénél vonul-tak, mely is ép töltén állott. Ezek elküldése után Titus a következő napokon seregét nyugosztalta, nem számítva némely az ellenséget foglalkoztató csatározásokat. De a midőn a kerü-lőre kiküldött seregnek a magaslatokon megjelenie kelle, kora reggel az összes nehéz és könnyű fegyverzetű seregét mozgásba

⁶ Macedoniának nyugoti határtartománya. Lykos egy város ugyan-ezen tartományban.

hozza és három részre osztja. Ő maga a folyó melletti szűk ösvényen vezeti osztagait egyenest a hegynek, kitéve a macedonok lövegeinek és folytonosan viaskodva azokkal, a kik e nehéz járásu helyeken utját állják. Seregének többi része pedig mindkét oldalról együttesen vetélkedve megy a harcza és bátran neki vág a terep nehézségeinek. Ekkor felkel a nap és gyenge, mint egy hegyi ködszerű füst száll fel a távolban és lesz láthatóvá a kerülő uton megszállott magaslatokon; ezt az ellenség azonban nem veszi észre, mert hátha esett neki. De a rómaiak küzdelmeik, fáradozásaik közepett bizonytalan vélekedésben hányódnak és reményüket vágyaikhoz irányítják. Majd midőn a füst folyton növekedik és sűrűen felfelé gomolyodva, elsötétíti a levegőt, nyilván való lesz, hogy az baráti jeladás, mire aztán a rómaiak hadiriadással az ellenségre vetik magukat és visszaszorítják azt a legzordonabb vidékre, hátul a kerülő csapat pedig viszonozza a hadi riadót.

V. Ennek következtében általános futás állott be az ellenségnél, de két ezernél több abból nem esett el, mert a vidék zordonsága az üldözést lehetetlenné tette. A rómaiak kezébe sok pénz, sátor és rabszolga került, mialatt a szorosok uraivá lettek. Erre Epiruson keresztül oly rendben, önmérséklettel hatoltak át, hogy, bárha hajóiktól és a tengertől messzire eltávolodtak, havi gabna-jutalékukat pedig nem kapták meg, sőt piacokban sem bővelkedtek, a mindennel gazdagon megáldott tartományt mégis megkimélték. Titus ugyanis értesülve arról, hogy Fülöp mintegy szökevény haladván keresztül Thessalián, a városok lakosságát a hegyekbe költöztetvé, a városokat magukat pedig felégeté és a tömegük vagy súlyok miatt el nem szállítható javakat fölprédáltatá, a minek folytán a tartományt bizonyos tekintetben már a rómaiaknak földadá, erkölcsi kötelességének ismeré katonáit odautasítani, hogy azt átvonultokban mint sajátjukat és részükre átengedettet kiméljék. És e fegyelmük jótékony hatását mihamar tapasztalhatták a rómaiak. Mert alig hogy beléptek Thessaliába, a városok hozzájuk csatlakoztak, a Thermopylaeken túl lakó hellének pedig vágyakozva, sóvárogva várták Titus érkezését. Az achájok a Fülöppel kötött szövetséget felmondván, elhatározták, hogy a rómaiak

társaságában hadra kelnek ellene. Az Opus-beliek ⁷ pedig, a kiknek a rómaiak akkori legbuzgóbb pártosai, az aetolok, azon ajánlatot tevék, hogy megszállják városukat és megvédelmezik, erre mit se adtak, hanem Titushoz küldének és hűségében bizakodva, annak adák meg magukat. Beszélik, hogy Pyrrhus, midőn megfigyelő helyéről először pillantá meg a rómaiak hadállását, azt mondá, hogy a barbárok ⁸ hadirendje éppen nem látszik barbárnak. Így a kik legelőször találkoztak Titusszal, kényszerültek ehhez hasonló nyilatkozatot tenni. Mert a macedonoktól csak azt hallották, hogy egy idegen vezér vonul előre barbár hadsereg élén, a ki fegyver erejével mindent felforgat és leigáz, majd aztán, hogy találkoztak e korára nézve ifju, barátságos tekintetű emberrel, a ki a görög nyelvet jól beszéli s az igazi érdemnek tisztelője, csodás módon elragadtattak tőle és hazatérve, a városokban vonzalmat terjesztének iránta, úgy hogy mindnyájan szabadságuk megalapítóját látták benne. Midőn aztán Fülöppel, a ki hajlandónak mutatkozott az egyezésre, találkozóra összejött és békét meg barátságot ajánlott neki ama feltétellel, hogy adja vissza a helléneknek függetlenségüket és távolítsa el a helyőrségeket, a mit azonban ez nem fogadott el, ekkor mindnyájan, még azok is a kik Fülöphöz szítottak, tisztában voltak azzal, hogy a rómaiak nem azért jöttek, hogy a görögökkel, hanem hogy a görögök érdekében harcoljanak a macedonokkal.

VI. Így Titus békés uton egyebekben is sikerrel jár el. Midőn Boiotián harcz nélkül keresztül vonult, elébe jövének a thébaiak első emberei, a kik ugyan a macedonokkal tartottak Brachylles⁹ rábeszélése folytán, de tisztelettel üdvözlétek Titust, mert mindkét féllel fönn akarták tartani a baráti viszonyt. Titus szívesen fogadá őket és kezét nyujtaná nekik, majd csendesen folytatá útját, közben tudakozva, kérdezősködve meg beszélgetve addig tartóztatá szándékosan őket, a mig utban levő katonáit magához vonta. Így haladván előre, a thébaiakkal együtt vonult be a városba. Ezek ugyan nem valami nagyon

⁷ A lokrok egyik törzse.

⁸ Görög ember szájában a. m. nem görög, itt = római.

⁹ A boeotia-beliek boeotarchája = kormányzója.

örültek ennek, de utját állani nem merték, mert meglehetősen számu csapat követé. Titus ekkor előlépett és mintha nem volna ura a városnak, törekedett őket arra bírni, hogy a rómaiak pártjára álljanak, a miben neki Attalos király szószólója volt és vele együtt biztatá a thébaiakat. Attalost azonban, ki ugylátszik, korát túlhaladó buzgalommal igyekezett Titus mellett szónokolni, beszédközben szédülés, vagy gutaütés érte, a mi eszméletétől íziben megfosztá, úgy hogy összeesett és nem-sokára azután hogy hajón Ázsiába vitték, el is halálozott. A Boiotia-beliek pedig a rómaiak pártjára álltak.

VII. Midőn Fülöp Rómába küldé követeit, Titus is menesztte a maga részéről ügyvivőket, oly célból, hogy a senatus hosszabítsa meg az ő tisztségét, ha a háboru tovább tartana, ellenkező esetben pedig, hogy a békét megköthesse. Mert rendkívül becsvágyó levén, félt attól, hogy egy más hadvezérnek a háború folytatására való kiküldése őt a dicsőségtől megfosztaná. Barátai aztán keresztül is hajtották, hogy Fülöp nem nyerte el azt a mit kívánt, Titus pedig továbbra is a hadvezetés élén maradt. Titus tehát elnyervén a határozatot, ujult reményekkel azonnal Fülöp megtámadására indult. Katonainak száma meghaladta a 16,000-et, a kikhez az aetolok 6000 gyalogost és négyszáz lovast állítottak. Fülöp serege száma nézve körülbelül hasonló volt. Midőn szembe menvén egymással Skotussához¹⁰ értek, azon elhatározással, hogy ott döntő ütközetet vivnak, a két sereg szomszédsága, mint rendesen történni szokott, nem keltett félelmet a katonákban, sőt bátorsággal és becsvágygyal tölté el őket, a rómaiakat ama vélekedésben, hogy meggyőzik a macedonokat a kiknek hatalma és bátorsága Nagy Sándor győzelmei miatt, rendkívüli hirben állott náluk; a macedonokat pedig ama reményben, hogy ha meggyőzik a rómaiakat, a kiket előkelőbbeknek tartottak a perzsáknál. Fülöpöt még dicsőbbé teszik Nagy Sándornál. Titus buzdítá katonáit, hogy derék és vitéz embereknek tanusítsák magokat, mert a legszebb szintéren, Hellasban fognak a légderekkabb ellenféllel megküzdeni. Fülöp azonban akár vé-

¹⁰ Magnesiai város.

letlenből kelletlen hibát követett el. A táboron kívül volt ugyanis egy magas sirhalom, fölmenl erre és mint az ütközet előtt történni szokott, elkezdett szónokolni és katonáit búzítani. De a baljoslatu hely roppant levertséget okozván táborában, maga is megdöbbsent és az nap kerülé a csatát.

VIII. A következő napon virradás körül egy nedves, esős éj után a felhők köddé válva, mély sötétségbe boríták az egész síkot és a magaslatokról sűrű pára szállván le a táborok közt levő térre, mindjárt napkezdetekor elfödé a csatatért. A két fél részéről megfigyelés és kémiszolgálat végett kiküldött osztagok a korlátolt terepen egymásra bukkanak és küzdelemben keverednek az ugynevezett Kynoskephalae¹¹ körül, s melyek csúcsos, párhuzamos halom-csoportot képeznek és alakjuk hasonlatosságától nyerik nevüket. A küzdelemben, mint az ily zordon helyeken várható, a futás az üldözéssel váltakozik. Mindkét fél táborából folyton segítséget küld azoknak, a kik szorongatva vannak és visszavonulnak, majd hogy az ég kiderülván meglátják a történőket, egész erejükkel összezsapnak. A jobb szárnyon Fülöp van előnyben, a ki egész phalanxát a magaslatról a rómaiakra veti, s ezek az összezárt pajzsok súlyát és dárdák heves támadását kiállni képtelennek. Bal-szárnyát azonban a halmok szétválasztják, elszakgatják. Titus tehát ott hagyja a már megvert szárnyat és gyorsan a másik felé fordulván hegyibe esik a macedonoknak, a kiket a talaj-egyenetlensége és zordonsága megakadályoz abban, hogy phalanxba sorakozzanak és zárkozott mély hadoszlopot képezzenek, a miben erejük súlypontja fekszik és kik mellett még súlyos, nehezen kezelhető fegyverzetükkel ember-ember ellen kénytelenek küzdeni. Mert a phalanx tényleg egy meggyőzhetetlen állathoz hasonlít, a meddig egy testet képez és megőrzi összezárt pajzsainak egységes hadvonalát; de ha megbomlik, minden egyes küzdő elveszti még saját erejét is részben fegyverzetének sajáttsága miatt, de mert erejét inkább az egésznek egyes részeivel való összeköttetéséből, mint önmagától meríti. Midőn ezek megfutamodnak, a rómaiak egyrésze

¹¹ Kutyafejek.

a futók üldözéséhez lát, a másik pedig a még küzdő macedonokat fogja oldalt és lekaszabolja, úgy hogy a már-már győztesek is elszélednek és fegyvereiket elhányva futásra kerekednek. Nem kevesebben mint 8000-en estek el, 5000-en pedig fogságba kerültek. Hogy Fülöp bátorságosan elmenekült, annak okai az aetolok voltak, a kik a tábor fölprédálásához, felharácsoláshoz fogtak, a míg a rómaiak üldözőben voltak úgy anyira, hogy midőn visszatértek, már mit se találtak.

IX. Legelsőben is emiatt támadtak a rómaiak meg az aetolok közt viszályok és kölcsönös szemrehányások. Idő folytán még inkább megsértették az aetolok Titust, a mennyiben maguknak tulajdoníták a győzelmet és sietve elterjeszték hírét a hellének közt, úgy hogy mindenekelőtt ő róluk irtak, őket énekelték meg a költők és magánosok, a kik csak e tettet magasztalák. Főleg a következő feirat járt szájról szájra :

Itt fekszünk harminczezeren Thessália síkján,
 Senki se volt siratónk, senki se földéle el;
 Aetolok és latinok kaszaboltanak itt le tömegben :
 Téres Itália hős Titus alatt hada.
 Émathiának ¹² bánata nagy, s a derék Fülöp is csak
 Szarvasnál gyorsabb lábaival menekül.

E vers Alkaiostól ¹³ való, a ki azért nagyitá hamisan az elesettek számát, hogy Fülöpöt kigunyolja ; különben az, hogy a vers mindenütt közszájon forgott, Titust még inkább sérté mint Fülöpöt. Ez utóbbi aztán, hogy ne maradjon Alkaios adósa, a következő párverset csatolta az előbbihez :

Alkaios számára lehántva, levéletlenül már
 Itt mered égne a dísz, vándor ! kész a bitó.

Titust azonban, a ki sokat adott a görögök tiszteletére, az ilyesmi rendkívül felháborítá. Azért a hátralevő ügyeket maga intézte el, mit se adván az aetolokra ; ezek pedig boszan-

¹² Macedonia egyik tartománya ; itt az egész ország helyett áll.

¹³ Össze nem cserélendő a hasonló nevű mytilenei híres költővel.

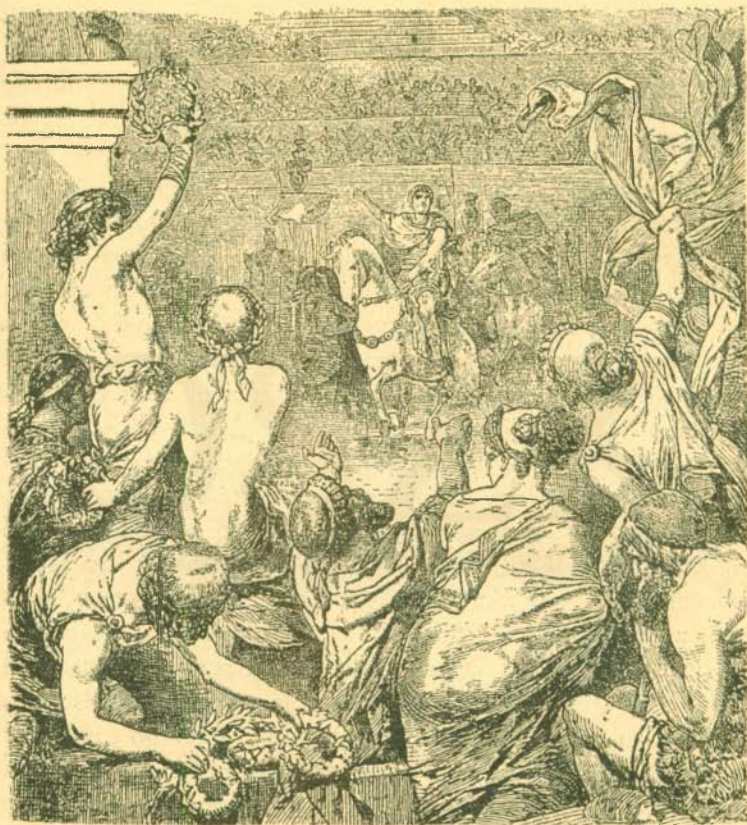
kodtak. Midőn aztán Titus elfogadá azt a követséget, a mely Fülöptől békeajánlatokat hozott, akkor ezek bejárták a többi városokat, azt kiabálván, hogy Fülöpnek áruba bocsájtá a békét, a midőn fennforgott annak lehetősége, hogy a háború gyökerestől kiirtassék és megsemmisítesse az uralom, a mely elsőben igazá le Hellast. Mialatt a aetolok ilyes beszédekkel nyugtalanították a szövetségeseket, Fülöp maga jövéen el a békétárgyalásokra, minden gyanunak elejét vette és sorsát a rómaiak meg Titus kezébe tette le. Titus pedig ily feltételek alatt vetett véget a háborúnak: visszaadá Fülöpnek a macedoniai királyságot, kötelezé arra, hogy Hellasra való minden igényeiről mondjon le és fizessen birsággá ezer talentumot;¹⁴ tiznek kivételével, minden hajójától megfosztá, fiainak egyikét, Demetriust kezesül vevé és Rómába küldé. Ezáltal a jelen körülményeket a legjobban kihasználá, valamint a jövőre is tekintettel vala. Mert az afrikai Hannibal, a rómaiak engesztelhetetlen ellensége mint száműzött már akkor Antiochus királyhoz ment és sarkalta, hogy kövesse szerencsáját, a mely hatalmát sikerrel koronázta volt. Ez a maga erejéből már is nagy vállalatokat hajtván végre, a «nagy» melléknevet nyerte el és a világoralomra vetette tekintetét, főleg pedig a rómaiakkal kívánt szembe szállni. Ha Titus mindezt bölcsen előre nem látva, a békére hajlandó nem lett volna, ha a Fülöppel való háborúhoz még Antiochosé is hozzájárult volna és az akkori idők legnagyobb, leghatalmasabb királyai közös indokokból egyesültek volna Róma ellen, ez ujólag nem kisebb veszélyeket, küzdelmeket állandott ki, mint Hanniballal szemben. Így azonban Titus idejekorán a két háború közé helyezvén a békét, véget vetett az egyiknek, mielőtt a másik kezdetét venné és ezzel megsemmisíté Fülöpnek az utolsó, Antiochusnak pedig az első reményét.

X. A tiz követ, a kiket a senatus Titushoz küldé, azt tanácsolá neki, hogy a többi helléneket szabadítsa fel mind, kivéve Korinthust, Chalkist,¹⁵ és Demetriast s helyezzen ezekben Antiochus ellen való biztonság szempontjából helyőrséget. Ekkor

¹⁴ 4,715,000 korona.

¹⁵ Chalkis város Euboiá szigetén, Demetrias erős vár Thessaliában.

az aetolok, a kik a vádaskodáshoz nagyon is értettek, nyíltan a városok felizgatásához láttak. Felhívták Titust, hogy oldja fel Görögország békóit, — így szokta hívni Fülöp a fennnevezett városokat ; — a hellénekhez pedig ama kérdést intézték,



Titus Flamininus fogadtatása az isthmosi játékokon.

vajjon most, midőn nyakvasuk simább bár, de súlyosabb is mint a régi, örvendeznek-e és csodálják-e Titust jóltevőjök-ként? hogy Görögország lábairól levevé ugyan a bilincset, de azt nyakára tette. Neheztelve, boszankodva ezek miatt Titus a küldöttek tanácsához fordult kérelmével és végre keresztül

vitte, hogy e városok is felszabadultak az őrség alól, hogy legyen teljes a jótétemény, a melyben Hellast részesíti. Az isthmosi¹⁶ játékok alkalmával nagy embersokaság telepedett le a stadionban, hogy a verseny-küzdelmeket szemlélje, mert a hosszú időn át tartó háborútól megmenekült Hellas a szabadság reményében és a béke biztonságában ünnepeskedett. Miután a gyülekezetben trombitaszóval a hallgatásra jel adott, egy hirdető állt elő és közhirre tevő: hogy a római senatus és Titus Quintius, a parancsnokló consul, miután legyőzték Fülöpöt és a macedonokat, a helyőrségektől és adóktól mentesítik és felszabadítják a korinthusiakat a lokrisiakat, a phokisiakat, az Euboia-belieket, az achájokat, a phthiotisiakat, a Magnesia-belieket, a thessalokat és Perrhaibia-belieket, hogy ősi törvényeikkel élhessenek. Első pillanatban ezt nem értették meg mindnyájan vagy legalább nem biztosan, mert a stadionban nyugtalan, zajos mozgalom támadt a csodálkozó, kérdezősködő tömeg közt, a mig aztán a hirdetés ismétlését kívántak. Midőn ujólag csend lett, s a hirdető bátrabban kieresztvén hangját, a hirdetmény az egész gyülekezeten áthatolt és érthetővé lett, egy hihetetlen, nagy kiáltást harsant el egész a tengerig. Az egész szinkör lábra áll, senki se gondol a küzdőkre, mindnyájan sietve felugornak, átkarolják és Hellas megmentője-, védőjeként üdvözlík Titust. És ekkor megtörtént az, a mit gyakorta állítottak a hang erejéről és hatásáról. Ugyanis a varjak, a melyek történetesen a stadium fölött repültek, abba beleestek. Ennek oka a levegő szétrepedése volt. Ugyanis ha nagy, erős kiáltás keletkezik, a levegő megoszlik, a repülő állatoknak nem nyújt támaszt és lehullásukat idézi elő, mintha csak légüres térben kóborolnának; vagy tán helyesebben mint egy a nyílhoz hasonló löveg által találva zuhannak alá és vesznek el. De lehetséges az is, hogy ilyenkor a levegőben forgatag támad, mint akár a tengerben az örvény és a hullámtorlódás nagy vihar alkalmával.

XI. Ha azonban Titus a látványosság vége felé előre gyanítván a tömeg tolongását és összezsugorodását, azt hamarosan

¹⁶ Metikertos és Palaimón tengeri istenségek tiszteletére tartott játékok.

ki nem kerüli, valószínű, hogy nem menekülhetett volna meg épen az őt mindenünnen körül özönlő szertelen sokaságtól. Midőn aztán beletáradtak a sátra körül való kiabálásba, de meg az éj is beállt, megölelték, megcsókolták a kit csak megpillantottak, barátaikat, polgártársaikat, majd egymás társaságában lakmározásra, ivásra tértek. Ekkor aztán, mint gyanítható, örömeik közepette, még inkább fontolóra vették és megtárgyalták Görögország sorát, hogy hány háborút viseltek már a szabadságért és soha ennél szilárdabbra, édesebbre nem tettek szert, hogy mások zászlói alatt ugyszólván vérontás és gyásznélkül jutottak e legdicsőbb és legvitásabb pályabérhez. Ha a vitézség és belátás ritka az embereknél, úgy az erények között legritkább az igazságosság. Az Agesilaosok, a Lysanderek, a Nikiások és Alkibiadesek jól értettek a hadvezetéshez és ahhoz hogy a tengeren és szárazföldön mint vezérek ütközetet nyerjenek, de sikereiket nemes módon a közjóra és szép czélokra kihasználni nem tudták. Mert ha a marathóni fegyvertényt, a salamiszi tengeri ütközetet, a plataiai és thermopylai csatákat és Kimonnak az Eurymedon, valamint Cyprus melletti győzelmeit nem tekintjük, minden más csatát Hellas önmaga ellen saját rabságára vivott meg, minden győzelmi emléket saját szerencsétlenségére és gyalázatára emelt és főleg vezérei gonoszsága, becsvágya által dőit romlásba. És ime idegen emberek, a kik az ősi rokonságnak csak csekély nyomait és elmosódott jelenségeit látszottak birni, a kiktől még az is csodálni való volt, ha Hellasnak szóval és tanácscsal váltak hasznára, a legnagyobb veszélyek és fáradsalmak árán ezek ragadták ki Hellast a zsarnokok meg kényurak körmei közül és tették szabaddá.

XII. Ily szemlélődésbe merültek a hellének; és az eredmény tényleg megfelelt a hirdetményben foglaltaknak. Egyidejűleg Titus elküldé Lentulust Ázsiába a Bargylia-beliek¹⁷ felszabadítására; Stertiniust pedig Thrakiába, hogy az ottani városokból és szigetekről Fülöp helyőrségeit távolítsa el. Publius Villius meg Antiochushoz hajózott, hogy a hatósága alatt levő

¹⁷ Cariai nép Kis-Ázsiában.

hellének szabadságáról vele tárgyalásba bocsájtkozzék. Titus maga pedig átkelt Chalkisba, majd innét Magnesiába vitorlázott, kivonta a helyőrségeket és a népeknek visszaadá alkotmányait. Argosban a nemeai játékokhoz versenybírónak választatván meg, e népünnepséget a legszebben elrendezé és itt ismét közhirre tételé hirdető által Hellas szabadságát. Azután meglátogatván a városokat, a törvényt és igazságot helyreállítá, egyetértést és jóindulatot létesite a polgárság közt, megszünteté a pártvillongásokat, visszahívá a száműzötteket és nem volt kevésbbé büszke arra, hogy a helléneket összebékelteté meg kiegyezteté, mint arra, hogy a macedonokat legyőzte, elannyira, hogy immár jótéteményei közül a legkisebbnek látszott a szabadság. Beszélik, hogy Xenokrates¹⁸ a bölcseő, midőn őt Lykurgos, a szónok, megszabaditá a jövedékbérlőktől, a kik őt fogságba voltak hurczolandók és elhurczolóit vakmerőségükért megbüntetteté, találkozáván Lykurgos fiaival így szolt: «Fiuk! szép hálában részesitem atyátokat, mert ím az egész világ dicsőiti őt, azért, a mit velem tett.» Titus és a rómaiak azonban a hellének iránt tanusított jótéteményekért nemcsak dicséretet arattak, hanem elnyerték minden népek bizalmát és tiszteletét és méltán. Mert nemcsak hogy elfogadták vezéreiket, hanem még értük is küldöttek, meghívták őket és alájuk vetették magukat. Nemcsak egyes városok és népek, hanem még a királyok is, a kiket más királyok szorongattak, oltalomért hozzájuk menekültek, úgy, hogy rövid idő alatt, bizonyára az istenség közreműködésével minden uralmuk alá került. De Titus sokat is tartott Hellas megszabadítására. Delphiben ezüst pajzsokat ajánlott fel és a magáét is a következő felirással:

Üdv nektek, Jupiternek gyermeki, gyors paripások:

Nektek Tyndaridák¹⁹ Spárta királyai, üdv!

Titus, az Aeneadás,²⁰ itt teszi le nektek a diszpajzst,

A ki Göröghonnak visszaadá szabadát.

¹⁸ Plato tanítványa Chalkedonból.

¹⁹ Castor és Pollux.

²⁰ Titus valami rokonságot eszelt ki Aeneasszal s a trójaiakkal.

Hasonlókép följánlott Apollónak egy arany koszorut ;
erre meg ezt írá :

Ékül ambroziás fűrtidre Latóna fiának
Hoztam ím neked én ez aranyos koszorút,
Titus az aeneadák vezetője ; te meg Nyilazó ! adj,
Isteni Titusnak hirnevet s hősi erőt.

Igy Korinthus városa két izben jutott ahhoz a szencsé-
hez, hogy a görögök ott jótéteményekben részesültek. Mert
akkoriban Titus és aztán napjainkban Nero hasonlókép az
isthmosi játékok alkalmával nyilvánítá szabadokká és függet-
lenekké Korinthosban a helléneket. Amaz a mint elbeszéltük,
hirdető által, Nero pedig saját személyében, a midőn a piaczon
a szószékről beszédett intézett a néphez. De ez később²¹ történt.

XIII. Titus ekkor a spártaiak legborzasztóbb és legke-
gyetlenebb zsarnoka, a Nabis ellen való jogos és dicső háború-
hoz fogott, de annak bevégeztével reményeikben megcsalta a
helléneket. Mert noha hatalmában állt őt megsemmisíteni, azt
tenni nem akará, hanem kiegyezvén vele, Spártát méltatlan
szolgaságba veté ; tán tartott attól, hogy a háboru hosszura
nyulván, Rómából egy más vezér érkezik, a ki őt dicsőségétől
megfosztandja, tán mert féltékenykedett és irigyelte a Philo-
poemén iránt tanusított tiszteletet, a ki egyéb dolgukban is a
hellének legügyesebb emberének mutattá magát, főleg pedig
e háboruban bámulatos jeleit adta bátorságának, tehetségeinek
miért is Titusszal egyenlőkép magasztalták őt az achaiok és
tiszteletük nyilvánításaival halmozták el színházaikban, a mi
szerfölött boszantá Titust, mert méltatlannak találá, hogy a
rómaiak consula, egész Hellas előharczosa, hasonló bámulat
tárgya legyen azzal az egyszerű arkádiai férfiuval, a ki csak
jelentéktelen, határszéli háborúban parancsnokoskodott. Titus
ezek ellenében azzal védekezett, hogy a háborut azért fejezé
be, mert meggyőződött arról, hogy a zsarnokot a többi spár-
taiak nagy veszedelme nélkül meg nem semmisítheti. Ama
számos tisztelet közül, a mit az achajok Titus számára meg-

²¹ T. i. 263 évvel utóbb, K. u. 67-ben.

szavaztak, úgylátszik egyik sem állt arányban jótéteményeivel, kivéve egy ajándékot, melyet ő valamennyi egyéb ajándékai fölött becsben tartott. A dolog így állott: A Hannibal elleni háboruban a rómaiak közül számosan hadifogságba esvén, mindenfelé árúba bocsájtattak és szerteszét raboskodtak. Magában Görögországban számuk ezer-kétszázra rugott; ugyan mindenkor a szálamokra méltók voltak ezek sorsuk forgandósága miatt, főleg pedig, mint képzelhető, akkor, a midőn fiaikkal, testvéreikkel, rokonaikkal találkoztak, a szabadokkal a szolgák, a győzőkkel a hadifoglyok. Titus bármennyire szánakozott is ezeken, uraiktól nem ragadá előket, de az achájok fejenként öt mináért²² vissza váltották és egyhelyre gyűjtven össze mindnyájukat, a már elhajózni készülő Titusnak vissza adták. Boldog érzülettel vitorlázott el Titus, mert dicső tetteiért dicső s egy nagy férfiú meg jó hazáéhoz méltó jutalmat nyert. És úgy látszik ez volt diadalmenetének fénypontja. Mert az emberek, a szabadon bocsájtott rabszolgák módjára, fejüket lenyirták, pileust²³ tettek fel és így követték Titust diadalmenetében.

XIV. Szép látvány nyújtott, a menet alkalmával a hadizsákmány is: a hellén sisakok, a macedon pajzsok és a lándzsák. De nem volt jelentéktelen a kincsek mennyisége se. Mert mint Tuditanus²⁴ feljegyezi, e diadalmenetben 3713 font olvasztott aranyat,²⁵ 43,270 font ezüstöt,²⁶ 14,514 Fülöp-féle aranyat²⁷ vittek elő, nem számítva azt az ezer talentumot,²⁸ a mivel Fülöp tartozott. De ezt később, főleg Titus közbenjárása folytán elengedték neki, a rómaiak szövetségesüknek nyilvánították őt és fiát a kezességből szabadon bocsátották.

XV. Midőn Antiochos számos hajókkal és csapatokkal átkelt Hellasba, hogy a városokat elpártoltassa és lázadásra

²² 394 korona.

²³ A phrygiai sipkához hasonló főveg, a mit a felszabadítottak viseltek.

²⁴ Sempronius Tuditanus, a Scipiók korabeli író.

²⁵ Körülbelül 2.400,000 korona.

²⁶ Hozzávetőleg 1,800,000 korona.

²⁷ Mintegy 360,000 korona.

²⁸ 4.715,000 korona.

birja, az aetolok, kik már régóta ellenséges, harcias érzülettel viselkedtek a rómaiak iránt, mindenben kezükre dolgoztak, ürügyül, okul adván a háborúra a görögök felszabadítását, a kiknek erre ugyan semmi szükségük nem volt (mert szabadok valának), hogy ezzel tisztességes ürügy hijában a király szájára szépséges indokot adjanak. A rómaiak, a kiket e lázadás és a király hatalmának hire nagy aggodalomba ejte, a háborúra vezérül Manius Acilius consul küldék és melléje legatusul Titus adák, tekintettel a helléneknél levő befolyására. Ez alig hogy megjelent, némelyeket hűségükben már is megerősített, másokat pedig, a kiket a baj épp megtámadni kezdett, az iránta való jó indulattal, mint egy kellő időben alkalmazott orvossággal állított helyre és megakadályozta őket ballépésükben. Csak kevesen menekültek el előle, a kiket az aetolok már előre megnyertek és teljesen megrontottak. Ezeket, bár haragudott rájuk és boszankodott miattuk, mégis pártfogásába vette az ütközet után. Antiochos ugyanis Thermopylaenél megveretvén, megfutamodott és rögtön visszahajózott Ázsiába. Erre Manius consul előre nyomulván, némely aetoliai törzseket maga fogott ostrom alá, másokat pedig Fülöp király által fenyítettette meg. Mig ugyanis a macedon király rabolta a dolopokat, a Magnésia-belieket, pusztította az athamánokat és az aperantokat, az alatt Manius, miután Herakleát²⁹ felharácsolá, az aetolok uralma alatt levő Naupaktost³⁰ vevé ostrom alá. Titus megszánván a görögöket, a Peloponnésból áthajózott a consulhoz. Először is szemére hányta neki, hogy mint győző a háború gyümölcseit Fülöp által engedi elragadni és haragból egyetlen egy város megszállásával veszteti idejét, a mig a macedonok számos népeket és királyságokat igáznak le. Aztán, hogy az ostromlottak megpillanták őt, a falakról reá kiabáltak és kezeiket kinyujtva hozzá esdéltek, akkor ugyan semmit se szólt, hanem elfordult és könyezve eltávozott. Majd aztán értekezvén Maniusszal, lecsil lapítá haragját és keresztül vitte, hogy fegyverszünetet és időt

²⁹ Thessaliai tekintélyes város az Oeta hegy lábánál.

³⁰ Aetoliában, a korinthusi tengeröbölben.

adjon az aetoloknak, hogy azalatt ezek követek által Rómában enyhe békefeltételeket nyerhessenek.

XVI. De legtöbb vesződéssel és fáradsággal járt az, a midőn a chalkisiai érdekeiben veté magát közbe Maniusnál. Ezek ama házasság miatt vonták magukra haragját, a melyet Antiochos a háború kezdetekor, figyelembe nem véve sem saját korát, sem a fennforgó körülményeket, koros férfiú létére, tisztán szerelemből kötött egy fiatal leánnyal, Kleoptolemos leánnyal, a ki állítólag a hajadonok legszebbike volt. És épp ez tette a Chalkis-beliakat a király legbuzgóbb pártosaivá, kik városukat fegyvertérül rendezésére állították. Ezért ama csata után Antiochos is sebbel-lobbal Chalkisban keresett menekülést és melléje vevén fiatal nejét, kincseit meg barátait, Ázsiába vitorlázott. Manius tehát haragjában egyenest a Chalkis-beliak ellen vonult, Titus pedig követé, törekedvén őt megkérlelni, meglágyítani. Végre aztán az ő, valamint a parancsnokló rómaiak kérése folytán sikerült őt megszelídíteni, lecsendesíteni. Az ily módon megmentett Chalkis-beliak a legszebb és legnagyobb középületeiket Titusnak szentelék s ezeken ma is olvashatók a következő felírások: «A nép Titusnak és Heraklesnek ajánlja e gymnasiumot», másutt pedig: «A nép Titusnak és Apollónak ajánlja e Delphiniumot.» Sőt még napjainkban is választás útján egy Titus-papot jelölnek ki és midőn tiszteletére áldoznak, az ital-áldozat végeztével, egy magasztalására készített éneket dalolnak, a mit hosszúsága miatt ugyan egész terjedelmében föl nem jegyeztünk, de a vége így hangzik: «Tiszteljük a rómaiak hűségét, mely legerősebb őre esküjünknek. Zengjétek szüzek a nagy Zeust, Rómát, Titust, meg a rómaiak hűségét. Üdv neked Paian, üdv ó megszabadító Titus.»

XVII. Ama megérdemelt hódolaton kívül, a melyben a görögök őt részesíték, elnyeré emberszerető erkölcssei által azt a valódi tiszteletet is, mely a benső ragaszkodásban áll. Mert bár a közügyekből és becsvágyából kifolyólag, némelyekkel összeütközései voltak, mint Philopoeménnel, majd Diophanesszel, az achaiak vezérével, szélsőségekre nem vetemedett, sem indulatossága tetteiben nem tört ki, mert az észelyes

nyíltszívűség szavai lecsendesítőleg hatottak reá. Senkivel szemben sem volt keserű. Sokak előtt azonban kissé hevesnek és könnyűvérűnek látszott. Egyébként pedig érintkezésében mindenkiel kellemes, társalgásában meggyerő és szellemes volt. Az achájok Zakynthos³¹ sziget uraivá akarván magukat tenni, hogy őket attól elterelje, azt mondá, hogy veszélynek teszik ki magukat, ha a teknős békák módjára fejüket a Peloponnésosból nagyon is kidugják. Midőn Fülöppel a fegyverszünet és a béke végett először tárgyalásra összejött és ez azt a megjegyzést tevő, hogy Titus sokad magával jó, hol ő egyedül van, azzal vágott vissza: «Magad tevéd azt, hogy egyedül vagy, mert megölted barátaidat, rokonaidat.» A messénei Deinokrates Rómában egy tivornyán megérkezéskor, női ruhába öltözve tánczolt. A következő napon kérte Titus támogatását Messenének az achájoktól való elszakítására irányuló szándékában. Titus azt felelé, hogy fontolóra veszi a dolgot, de csodálkozik azon, hogy midőn ily fontos ügyekre vállalkozik, képes egy tivornyán tánczolni és énekelni. Midőn Antiochos követei az achájok előtt a király seregének nagyságát vázolták és a csapatok számos elnevezéseit előszámlálták, Titus elbeszélé, hogy egykor vendégbarátjánál étkezvén, megszólta számos fogásait és csodálkozását fejezte ki, hogy hol eszközölt ily bőséges változatos bevásárlást; erre házi gazdája azt felelé, hogy az étkek mind disznóhúsból valók és csak az elkészítés meg az összeállítás módjában különböznek egymástól. «Tehát, úgymond, ti se bámuljátok, achái férfiak, Antiochos haderejét, midőn lándzsásokról, dísásokról, darabantokról hallatok; hisz ezek mindnyájan. Syriába valók, csak a fegyverzetük különböző.»

XVIII. Hellasban való ténykedése és az antiochosi háború után Titus censorrá választatott. Ez egyike a legfőbb méltóságoknak, a mely bizonyos tekintetben a politikai pályafutásnak befejezését képezi. Hivataltársa ama Marcellus fia volt, a ki őt izben viselte a consulságot. A senatusból kivettek négy férfiút, a kik nem tartoztak a legelőkelőbb családokhoz

³¹ A Peloponnesos nyugati partjaival szemben; most Zante.

és a beiratkozók közül a polgárság kebelébe felvettek mindenkit, a ki csak szabad szülőkől származott, a mire Terentius Culeo kényszeríté őket. Ez ugyanis e határozatot azért vitte a népnél keresztül, hogy lealázza az aristokratákat. Akkoriban Rómában a két leghiresebb és legnagyobb férfiú, Scipio Africanus és Marcus Cato viszályban állottak egymással. Amazt Titus a senatus elnökévé tevé, mint a legelső és legderekbabb polgárt, Catóval azonban ellenségeskedésbe keveredett, a mire okot a következők szolgáltatnak. Titusnak volt egy fítestvére, Lucius Flamininus, a ki jellemre egyébként se hasonlított hozzája, egy a nemtelen örömeiben elmerült ember, a ki az illendőség követelményeit semmibe se vevé. Vele élt ifjú kedvencze, a kit hadjáraitra is magával vitt és proconsulsága alatt folyton oldalán tartott. Egy lakomán a kegyencz, kedveskedni akarván Luciusnak, azt mondá, oly hevesen szereti őt, hogy Rómában ott hagyá a gladiatori küzdelmeket, noha még emberölést nem látott és így saját kedvtelését Luciusének alárendelé, Lucius örvendezve felelé: «Se baj, vágyadnak eleget fogok tenni.» Megparancsoló tehát, hogy a börtönből vezessenek elő egy halálra ítéltet, előhivatá a lictort és meghagyá neki, hogy az étkezőben vegye fejét ez embernek.

Az antiumi Valerius az állítja, hogy Lucius ezt nem kedvenczének, hanem szeretőjének kedvére tette. Livius szerint pedig Cato maga mondja azt beszédében, hogy Lucius egy szökevény gallt, a ki gyermekeivel és nejével ajtójához jött, az étkezőbe vezettetett és azt sajátkezüleg ölte volna meg, hogy kedvesének örömet szerezzen. Valószínű azonban, hogy ezt Cato a vád borzasztóbbá tétele végett mondotta. Hogy pedig az illető nem szökevény, hanem halálra ítélt rab volt, többek közt Cicero a szónok is állítja «Az öregségről» irt értekezésében, a miben ez elbeszélést magának Catónak szájába adja.

XIX. Midőn idővel Cato censor lett és a senatust mustra alá vette, a senatusból kizára Luciust, noha már consuli méltóságot is viselt, és gyalázatában osztozni látszott fítestvére is. Ezért mindketten a nép elé járulván, alázatosan, kisírt szemekkel méltányos kéréssel látszottak polgártársaikhoz for-

dulni, a midőn követelték, hogy adja okát Cato annak, a mire támaszkodva egy fényes családot ily gyalázattal sujtott. Cato minden vonakodás nélkül előlépett és hivataltársa mellé állva megkérdezé Titustól, van-e tudomása ama lakomáról. Midőn ez tagadólag felelt, elbeszélé az esetet és eskü alatt felszólítá Luciust, hogy nyilatkozzék, vajjon előadása nem felel-e meg a valónak. Lucius hallgatott; a nép pedig annak tudatában, hogy a megbecstelenítés jogosan történt, Catot a szószékről ünnepiesen haza kíséré. Titus testvére szerencsétlenségét mélyen fájlalva egyesült Cato régi irigyeivel és a a senatusban többségre jutva, megsemmisítteté, érvénytelenítteté ama bérlői és vállalkozói szerződéseket, a melyeket Cato a nép érdekében kötött, és számos terhes pereket akasztott nyakába. Kétlem azonban, hogy okosan és helyesen járt el. a midőn engesztelhetetlen gyűlölségre fakadt egy törvénytisztelő hivatalnok és kitűnő polgár ellen, egy rokon, de hozzá méltatlan férfiú érdekében, a ki a mellett még méltókép bűnhődött is. Mindennek daczára, midőn egykor a római nép a színházban előadáson együtt ült és a senatus, szokás szerint, a díszhelyeket foglalá el, Lucius pedig szegyenkezve, megalázkodva a leghátulso sorokban húzta meg magát, e látvány szálnalmat ébresztett és a tömeg nem türtőztette magát, addig kiabált, hogy foglalja el előbbi helyét, míg csak azt nem tevő, a consularisok pedig maguk közé befogadák őt.

XX. Addig míg Titus természetében rejlő dicsvágya, elégséges tápláló anyagot lelt a vázolt hadjáratokban, a mikben résztvett, jó hírnevét megőrizé. Még consulsága után is tett hadi szolgálatot mint tribun, noha erre senki sem szorítá. Midőn azonban előregedvén, a közhivataloktól elvonult, rászolgált arra a vádra, hogy élte még hátra levő szakában, távol a közügyektől, képtelen megfékezni égő dicsszomját és fiataloskodó szenvedélyeit. Becsvágya ily kitörésének tulajdonítható a Hannibal ellen való eljárása is, a mivel számosak gyűlöletét vonta magára. Hannibal ugyanis, hazúlról, Karthágóból elmenekülvén, Antiochosnál húzta meg magát. De midőn a Phrygiában történt ütközet után ez örömmel kapott a békén, Hannibál tovább menekült és sok kóborlás után végre

Bithyniában Prusias királynál állapodott meg és ennek kegyeit kereste. Minden római tudta azt, de mindnyájan szemet hunytak rá, ügyefogyottsága, öregsége miatt, mint egy sorsüldözöttre.

Midőn Titus mint követ a senatus megbízásából más egyéb ügyek végett Prusiához érkezett és az ugyanott tartózkodó Hannibált megpillantá, boszorkodott, hogy ez még életben van és daczára Prusias sűrű kérésének, könyörgésének barátja, védencze érdekében — engesztelhetetlen maradt. Állítólag, volt egy ősi jóslat, mely Hannibal haláláról így szólt :

Libyssa hantja föld be majd, hős Hannibál!

Hannibal Lybiát gyanította és sirját Karthágóban, a hol végső napjait remélte eltölthetni. Azonban van Bithyniában egy homokos vidék a tenger közelében és azon fekszik egy kis falu, a mely Libyssa nevet visel. Ebben tartózkodott Hannibal. De minthogy folyton bizalmatlankodott Prusias gyengeségében, meg a rómaiaktól is tartott, házat már előzőleg hét földalatti uttal látta el, a melyek szobájából más és más irányban haladtak és mindannyian meglehetősen távolságban titkos kijárással bírtak. Mihelyt értesült Titus parancsáról, megkísérlé a menekülést az alagutakon keresztül, de mindenütt királyi őrekre bukkanván, elhatározá, hogy életét önmaga oltja ki. Némelyek azt állítják, hogy köpenyét nyakára tekervén, megparancsolá szolgájának, hogy térdét vesse meg a hátán, húzza meg a köpenyt erősen és csavarja addig, míg elfogy a lélekzete és megfullad. Mások szerint Themistokles és Midas példájára bikavért ivott. Livius meg azt állítja, hogy méreg levén nála, azt megkeveré és a kupát kezeibe véve így szólt : «Ám szabadítsuk meg a rómaiakat terhes gondjuktól, ők úgysis nehezen és régen várják a gyülölt aggastyán halálát. De Titus nem fog irigylendő győzelmet aratni, sem pedig méltót őseihez, a kik ellenségüknek és legyőzőjüknek, Pyrrhusnak tudomására hozták az ellenne tervbe vett méregkeverést.»³²

³² L. Pyrrhus 21. feje.

XXI. Ily véget ért, mint állítják, Hannibal. Midőn erről a senatusnak jelentést tettek, sokak ellenszenvét vonta magára Titus túlzott, kegyetlen eljárásával, hogy Hannibalt, a szárnyaszegett, megtépázott madarat, kit ártalmatlan volta miatt szabadjára eresztettek, megölé, anélkül, hogy erre bárki sarkalta



Hannibal halála.

volna, tisztán dicsvágyból, hogy halálával hirnevét gyarapítsa. Utaltak Scipio Africanus szelidségére, emelkedett lelkületére, és azt még inkább bámulták, hogy a legyőzhetetlen és félelmes Hannibalt Lybiában levervén, nem üzé ki hazájából, nem követelte ki polgártársaitól, sőt az ütközet előtt értekezetre összejövén vele, barátságosan fogadá, az ütközet után pedig

a békekötés alkalmával a legkisebb megvetéssel, lealázással sem tetőző e férfiú balsorsát. Mondják, hogy Ephesusban ismét találkoztak és a séta közben Hannibal a tisztelet-helyet maga számára vette igénybe, a mit Africanus fel se vett, hanem egyszerűen tovább sétált. Azután, hogy a hadvezérek felől szóba eredtek és Hannibal azt állítá, hogy Sándor volt az első a vezérek közt, a második Pyrrhus, a harmadik pedig ő maga, Africanus nyugodt mosolylyal veté oda: «És ha én téged le nem győztelek volna?» «Akkor, válaszolá Hannibal, nem harmadiknak, hanem elsőnek tettem volna magamat». A nép Scipió ez eljárását csodálván, még inkább megszólta Titust, hogy egy holttetemre emelte kezét, a mely mások tulajdona volt. Voltak azonban olyanok is, a kik a történeteket helyeselték és a kik Hannibalt a míg csak él, alvó tűznek tartották, a mely élesztésre vár. Mert, szerintük, élte virágában nem teste, vagy karjai voltak félelmesek a rómaikra nézve, hanem furfangossága, tapasztalata, párosúlva vele született gyűlöletével és elkeseredettségével. Ezeket pedig az aggkor nem szünteti meg, mert a természeti sajátságok a jellemben fenmaradnak, míg a szerencse nem állandó, hanem változó esélyei közt új vállalatokra ösztökéli a remény segedelmével azokat, a kiket a megrögzött gyűlölet háborúra késztet. De a későbbi események még inkább Titus mellett tanuskodnak. Így Aristonikos,³³ egy cithera-énekes fia, támaszkodva Eumenes dicsőségére, egész Ázsiát lázongással, háborúval tölté el, így Mithridates, ki Sulla és Fimbria győzelmei és annyi sereg meg vezér pusztulása után, oly hatalommal támadt ismét szárazon és vízen Luccullusra. Hannibal nem is volt ügyefogyottabb helyzetben Cajus Mariusnál, mert egy királylyal baráti viszonyban állt, kényelmes életviszonyok közt élt, egyébbel sem foglalkozván, mint hajók, lovak és hadseregek szervezésével. A Lybiában szerte kóborló, kolduló Marius balsorsán csak nevetgéltek a rómaiak, a míg nemsokára aztán Rómában öldöklés és korbácsolás közepett térdet fejet haj-

³³ Aristonikos törvénytelen fia volt Eumenes királynak. Midőn ennek törvényes fia meghalt, ez országát a rómaiakra hagyta. Ekkor Aristonikos maga számára igényelvén a trónt, nagy lázadást szított Kis-Ázsiában

tottak előtte. Így a jelenben mi sem kicsiny vagy nagy tekintettel a jövőre! Mert a sors viszontagságai csak az élettel együtt szűnnek meg. Ezért állítják némelyek, hogy Titus nem saját elhatározásából követte el azt; ő ugyanis Lucius Scipióval együtt követségbe küldetett; e küldetésnek pedig egyedüli célja volt Hannibal elvesztése. Minthogy ezek után Titusnak semmiféle politikai vagy haditényéről nem beszélhetünk, életét pedig békésen végezte be, ideje, hogy az egybevetéshez lássunk.

PHILOPOEMÉN ÉS TITUS QUINTIUS FLAMININUS EGYBEVETÉSE.

I. A görögök iránt tanúsított jótétemények nagysága tekintetében Titusszal méltán egybe nem vethető sem Philopoemén, sem sokan mások, a kik Philopoeménél kitünőbb férfiak voltak. Mert egyrésről görögök harczoltak görögökkel, másrésről egy nem görög küzdött a görögök érdekeiért. Sőt midőn Philopoemén képtelen léven saját háboruszkodó polgártársainak segítséget nyújtani, Krétába vitorlázott, épp akkor győzé le Titus Fülöpöt Hellas közös közepén és szabadítá föl az összes népeket meg a városokat. Ha mindegyiknek csatáit vesszszük szemügyre, kitűnik, hogy Philopoemén az achájok élén több görögöt pusztított el, mint Titus macedónt, a midőn a hellénekért küzdött. Az egyiknek hibái becsvágyból, a másiké pedig czivakodó hajlamból eredtek. Az egyik könnyen haragra lobbant, a másik meg nehezen engesztelődött ki. Titus fenntartá Fülöp királyi méltóságát és megbocsájta az aetoloknak; Philopoemén ellenben haragjában megfosztá hazáját a körülfekvő adózó vidéktől. Titus hű barátja maradt azoknak, a kiknek jó szolgálatokat tett, Philopoemén ellenben haragjában mindjárt kész volt jó indulatát is megvonni. Megelőzőleg jóltevője levén a spártaiaknak, később lerontá falaikat, elpusztítá területüket és végre magát alkotmányukat is megváltoztatá és megsemmisíté. De úgy látszik, hogy még életét is feláldozá haragból és czivódási viszketegből, a midőn kedvezőtlen körülmények között és a kelleténél

nagyobb hevesseggel Messenébe tört és hadműveletét nem vezeté, mint Titus, előrelátással és óvatossággal.

II. De a hadjáratok és a győzelmi jelek sokasága tekintetében Philopoemén tapasztalata kipróbáltabb. Titus háborúja Fülöp ellen két csatában dőlt el, míg Philopoemén ezer csatában aratván sikert, nem hagyott a szerencsének semmi alkalmat hátra, hogy ügyességét kétségbe vonja. Ezen felül Titus a rómaiak delelő pontján álló hatalmával szerezte babérjait, Philopoemén ellenben Hellas hanyatló korában jutott dicsőséghez, azért ennek sikere saját műve volt, míg ezé a rómaiak közös munkája. Titus jó katonákat vezényelt, Philopoemén pedig mint vezér tevő azokat jókká. És hogy ő a görögök ellen küzdött, az ugyan nem volt szerencsés körülmény, de bátorságának, vitézségének kétségtelen jelét képezte, hisz a hol minden egyéb tényező hasonló, ott a derékség adja meg az elsőséget. Mert a legharcziasabb görögökkel, a spártaiakkal és a krétaiakkal küzdvén, a legravasabbakat felfanggal, a legbátrabbakat merészséggel győzte le. Tegyük még hozzá, hogy Titus a már rendelkezésére álló eszközökkel győzött, felhasználva azon fegyverzetet és hadtani szabályzatot, a mit elődeitől átvett, Philopoemén ellenben maga hozott be és alakított át egy hadi szervezetet; így azt a mitől a győzelem főleg függ, az egyik újból találta fel, a másik meg a már meglevőt alkalmazta. Philopoemén saját karjaival számos nagy tettet vitt véghez, Titus egyet se. Ugy hogy egy aetoliai, névleg Archedémos, gúnyolódott fölötte, hogy a mikor ő kivont karddal rohant a harczoló és ellentálló macedonokra, Titus az égre emelvén kezeit, megállott és imádkozott.

III. Titus egyébként szép tetteit vezéri vagy követi minőségében vivé véghez, holott Philopoemén nem kevésbbé jelesnek és vállalkozónak tanúsítá magát az achájok előtt, akár mint vezér, akár mint egyszerű magányzó. Mint egyszerű magányzó elűzé Nabist Messenéből és felszabadítá a messénieket; mint ilyen elzárá Spárta kapuit Diophanes vezér és Titus előtt, a kik az ellen indultak és megmenté a spártaiakat. Így mint született vezér nemcsak a törvény szerint, hanem a törvény ellenére is tudott uralkodni, a mint a közérdek magá-

val hozta ; nem várt arra, hogy az alattvalók kezeiből nyerje el az uralmat, hanem élt azzal, ha arra alkalom nyílt és inkább tekinté azt vezérnek, a ki a polgárok érdekeit szíven viselte, mint azt, a kit azok megválasztottak. Valóban nemes volt Titus a hellének iránt való szelidségében, emberszeretében, de még nemesebb volt Philopoemén szemben a rómaiakkal állhatatosságában és szabadságszeretetében. Mert könnyebb dolog a szükölködőkkel jót tenni, mint ellenszegülve ártani a hatalmasoknak. Egyáltalán minthogy vizsgálódásunk alapján a különbség nehezen határozható meg, ám vizsgálód azt, hogy helyesen ítélünk-e, a midőn a hellének a hadi tapasztalat és a vezérség, a rómainak pedig az igazságosság és jóságosság koszorúját juttatjuk.



XXI.

PYRRHOS.

(325—272. Kr. sz. e.)



I.

A thesprotok¹ és a molossok első királya, mint beszél-
lik, az özönvíz után Phaëton volt, egyike azoknak, a
kik Pelasgossal Epirusba jöttek vala. Mások szerint
Deukalion és Pyrrha építették a dodonai² templomot és
ugyanott a molossok közt telepedtek le. Jóval később Neo-
ptolemos, Achilleus fia vezette népét e vidékre, azt uralmába
vette és királyi utódokat hagyott maga után, a kiket Pyrrhi-
dának neveztek. Mert úgy ő neki gyermekkori neve Pyrrhos³
volt, valamint törvényes fiainak egyikét, a ki Lanassétól,
Hyllos fiának, Kleodaiosnak leányától származott, Pyrrhosnak
nevezte. Ez időtől kezdve Achilleus Epirusban isteni tisztelet-
ben részesült és a táj nyelven «Aspetos»⁴ nevet nyert. Az
első királyok után következők barbárságba sülyedtek és ha-
talmuk meg életük homályban maradt. Az első, a kiról a tör-
ténét emlékezik, Tharrypas volt, a ki a városokat hellén
erkölcsökkel és tudománynyal meg emberszerető törvények-
kel rendezte és hirnévre tett szert. Tharrypasnak fia volt
Alketas, Alketasé Arybas, ennek meg Tróasnak pedig Aiaki-
des. Ez utóbbi nőül vette Phthiát, a thessaliai Menón leányát,
ama férfiuét, a ki magát a lamiai háborúban⁵ kitüntette és

¹ A régi Epirus három részre volt felosztva: Charniára, Thespro-
tisre és Molossisra. Itt a Deukalion korabeli özönvízről van szó.

² A legrégibb görög jósló hely, Jupiternek szentelve.

³ Vörhenyeges.

⁴ Kimondhatlan.

⁵ Az a háború, a melyet az egyesült görögök a macedonok ellen
indítottak N. Sándor halála után. Nevét Lamiától, egy thessáliai város-
tól nyerte, a melynek falai közt a görögök Antipatert ostrom alá fogták.

Leósthene után a legnagyobb tekintélynek örvendett a szövetségesek között. Aiakidesnek Phthiától született két leánya Deidamia és Tróas, meg egy fia Pyrrhos.



Pyrrhos

II. A molossok fel-lázadván, elűzték Aia-kidest és vissza vezet-ték Neoptolemos fiait, Aiakides barátait pedig összefogdosták és kivé-gezték. A még cse-csemő Pyrrhost, a kit az ellenség mindenütt keresett, Androkleides és Angelos emberei alattomban kezükre kerítették és elmenekültek vele, magukkal kényszerítván néhány szolgát és asszonyt, a gyermek dajkálására. Épp e miatt menekülésük fáradságos és lassú lett, majd az elfogatás pillanatában a gyermeket három megbízható és izmos ifjú, Androkleión, Hippias meg Neander kezére adják, meghagyván nekik, hogy fussanak a mint birnak, hogy Megarába, egy macedoniai helységbe jussanak. Ők maguk pedig,

majd kéréssel, majd ellenállással az üldözőket sötét estig feltartóztatják, míg nagy nehezen eltávolítván őket a Pyrrhost vivők után szaladnak. Nap nyugta felé, közel ahhoz,

hogy reményük teljesülését lássák, egyszerre csalódás éri őket. A város alatt ömlő folyóhoz érve, az borzasztó, vad látványt nyújtott és minden kísérletük, hogy azon átkeljenek, hiában való volt. Mert a szakadó zápor szerfölött megdagasztotta a vizet, a sötétség pedig mind ezt még félelmesebbé tette. Már kétségbe esnek a fölött, hogy átvihessék saját erejükből a gyermeket és az őt tápláló nőt, midőn a túlsó parton néhány ott áldogálló lakost pillantanak meg, kéri őket, hogy legyenek segítségükre az átkelésben és Pyrrhost mutogatják nekik, kiabálva, könnyörögvé. Ezek azonban nem értik meg őket a folyó zuhogása, moraja miatt. És mulott az idő, míg ezek kiabáltak, amazok meg nem értették meg őket. Végre egyikük arra a gondolatra jó, hogy lefejtí egy tölgyfának a kergét, csatjával néhány betűt vet rá, a mi jelzi a gyermek esetét és sorsát, aztán a kérget egy kő köré csavarja, hogy a dobás közben súlylyal birjon és a túlsó partra veti. Némelyek meg azt állítják, hogy a kérget dárda hegyére tűzve hajították át. Amint a túlsó partiak elolvassák az írást és belátják az eset sürgősségét, levágnak néhány fát, összekötik azokat és átkelnek a folyón. Történetesen az, a ki első kelt át közülük, Achilleus nevet viselt és ez vette át Pyrrhost, a többieket pedig, úgy a mint érték, társai szállították át.

III. Miután így megmenekültek és az üldözőket megelőzték, Illyriába Glaukias királyhoz jutottak, ezt otthon találván felesége mellett, a fucskát a szoba közepére a földre letevék. A király gondokodóba esett, félvén Kassandertól,⁶ az aiakida⁷ ellenségétől, és magában töprenkedve sokáig hallgatásba merült. Eközben Pyrrhos magától előmászott, kezeivel megfogá a király köpenyét és Glaukias térdei előtt fölemelkedett. Ezzel kezdetben mosolyt, majd szánakozást keltett fel, mintha csak könyekkel szemében oltalomért esedeznék.

Mások meg azt állítják, hogy Pyrrhos nem Glaukias térdeihez kuszott, hanem az istenek oltárába fogózkodott, majd

⁶ Kassander macedoniai király, N. Sándor anyjának Olympiának gyilkosa.

⁷ Aiakos Zeus és Aigina fia, Pyrrhos nemzetségének, az aiakidáknak őse.

felállt az előtt és kezeivel körül kulcsolá; s ez a dolog Glaukias előtt isteni jelnek tűnt fel. Ez okból Pyrrhost azonnal átadá nejének, meghagyván, hogy gyermekeivel együtt gondozza. Nemsokára aztán ellenségei visszakövetelték a gyermeket, sőt Kassander kétszáz talentumot⁸ is ajánlott, de Glaukias nem adá ki, sőt midőn az tizenkét éves lett, serege kíséretében visszavivé Epirusba és királylyá tevé. Pyrrhosnak arczkifejezésében volt valami királyias, mely azonban inkább félelmet mint tiszteletet keltett. Fogsora nem volt teljes, hanem felső álkapcsán egy összefüggő csontot képezett, a melyen a fog közök gyenge rovátkákkal voltak jelezve. Azt tartották róla, hogy a lépkórságot meg tudta gyógyítani, azzal hogy egy fehér kakast áldozott fel és a hanyott fekvő betegnek lépét jobb lábával gyengéden megnyomta. Senki sem volt annyira szegény és alacsony sorsú, hogy kérelme folytán ez orvoslásban ne részesült volna. Pyrrhos elfogadá a feláldozott kakast is, a mely tiszteletdíj a legkedvesebb volt előtte.

Mondják, hogy e lábának hüvelykujja bizonyos isteni erővel bért, úgy annyira, hogy halála után a midőn egész testét elégették, azt a tűztől érintetlenül, sértetlenül találták meg. De ezekről később.

IV. Midőn tizenhét esztendő lett és királyságát megszi-lárdultnak vélte, útja akadt azon alkalomból, hogy Glaukias fiainak egyike, a kikkel együtt nevelkedett, nősülni szándékozott. Ez alatt a molossok fellázadtak ismét, kiűzték barátait, kincseit felharácsották és Neoptolemosnak veték alá magukat. Pyrrhos így elveszítvén királyságát, elhagyatva mindenkítől Antigonoszhoz, Demetrios fiához vette magát, a ki hugát Deidamiát birta nőül: ez még fiatal leány korában jegyese vol Sándornak, Roxane fiának, de aztán, hogy ezek szerencsétlenül jártak,⁹ mint felserdült leány Demetrios neje lett. Ama nagy ütközetben, a melyet Ipsos¹⁰ mellet a föld minden

⁸ 943,000 korona.

⁹ Roxane N. Sándor neje, volt, ki az itt említett fiával együtt Kassander keze által veszett el 309-ben Kr. sz. e.

¹⁰ A N. Sándor hálálát követő u. n. diadochok (utódok) döntő csatája.

királyai vivtak, Pyrrhos is jelen volt. noha még egész ifjan, és Demetrios oldalán harczolt, a vele szemben levő ellenséget megfutomítá és fényesen kitünteté magát a küzdők között. Midőn Demetrios kudarczot vallott, nem hagyá el, hanem a reá bízott görögországi városokat hűségesen megőrizé és hogy Demetrios Ptolemaiosszal egyezsége lépett, érte mint kezes Egyiptomba hajózott. Itt Ptolemaios előtt úgy a vadászatokon mint a testgyakorlatokon erejének, kitartásának számos jeleit adta, majd tapasztalván, hogy Berenike Ptolemaios nejei közül a legnagyobb befolyással bír és erényre meg esélyességre fölötte áll a többinek, kiválókép törekedett ennek kegyeit megnyerni. Minthogy ügyesen tudott saját érdekében a hatalmasoknak hízelkedni, valamint hogy az alacsony sorsukat lenézte, de meg erkölcsös, józan életű is volt, számos fejedelmi származású ifjú közül elsőséget nyert Antigoné, Berenike leányának kezére, a kit Fülöptől szült volt, mielőtt Ptolemaiosszal egybekelt.

V. E házasság folytán Pyrrhos tekintélye mindinkább növekedett és minthogy Antigonéban egy derék nőt nyert magának, oda vitte a dolgot, hogy pénzre és haderőre tevén szert, királysága visszaállítására Epirusba küldetett.

Meg is érkezett oda, a nép pedig szívesen fogadá Neoptolemos ellen való gyűlölete miatt, a kinek uralma erőszakos és terhes volt. Mindazáltal félt attól, hogy Neoptolemos a többi királyok egyikéhez fordul segedelemért, békét és szövetséget kötött tehát vele, az uralkodás közösségének feltétele mellett. Idő folytán akadtak emberek, a kik alattomban egyiket a másik ellen ingerelték és egymás iránt gyanut keltettek bennök. De a mi leginkább felboszantotta Pyrrhost, arra állítólag, a következők szolgáltatottok alkalmat. Az epirusi királyoknál szokásban volt, hogy Molossis egy községében, névszerint Passarónban, a harczi Zeusnak áldozatot hoztak, a mely alkalommal az epiroták előtt megesküdtek arra és viszont tőlük esküt vettek arról, hogy ők a törvények szerint uralkodnak, a nép pedig a törvények szerint őrzi meg a királyi méltóságot. Ez a két király jelenlétében meg is történt, a kik barátaik társaságában együtt voltak, a

midőn számos ajándékokat osztottak ki és viszont fogadtak. Ez alkalommal Gelón, Neoptolemos bizalmas embere barátságosan üdvözlé Pyrrhost és két pár igás ökörrrel ajándékozá meg. A szintén jelenlevő Myrtilos, a pohárnok, elkéré ezeket Pyrrhostól. Ő azonban nem neki adá azokat, hanem másnak. Neheztelt e miatt Myrtilos, s ez nem került ki Gelón figyelmét. Meghivja őt magához vendégségre és mint némelyek állítják, bor közben ifjonti bájaival visszaél, majd beszéd közben felszóllítja, hogy álljon Neoptolemos pártjára és mérgezze meg Pyrrhost. Myrtilos szívesen veszi ajánlatát, mintha helyeselné azt és egyetértene vele, de feljeleníti a dolgot Pyrrhosnak. Meghagyására Gelónnak figyelmébe ajánlja Alexikratest, a főpohárnokot, mint a ki szívesen részt veend vállalkozásukban. Pyrrhos ugyanis azt óhajtá, hogy a bűnnek minél több tanuja legyen. Miután Gelón így törbe esett, bukásában magával rántá Neoptolemost is, ki abban a meggyőződésben, hogy ármányuk jó úton halad, nem türtözteté magát és örömében közlé azt barátaival. Egykor hugánál Kadmeiánál lakmározván, elkezdett csevegni e dolgokról, abban a hiedelemben, hogy senki se hallja. És közelében nem is volt senki más, csak Phainarété, Samónnak, Neoptolemos nyáj- és csordafelügyelőjének felesége. Ez arczczal a fálnak egy ágyon feküdt és aludni látszott. Azonban észrevétlenül mindent hallott. Másnap elmegy Antigonéhez, Pyrrhos nejéhez, és mindent elmond, a mit csak Neoptolemostól, mikor az hugával beszélgetett, meghallott. Pyrrhos erről értesülvén, ekkor ugyan hallgat, azonban egy áldozás alkalmából vendégségre hívja meg Neoptolemost és megöli. Tapasztalá ugyanis, hogy a leg-hatalmasabb epiroták hajlandósággal viselkednek ő hozzá és sürgetik, hogy szabadítsa meg magát Neoptolemostól és ne elégedjék meg a királyságnak egy kis részével, hanem használja fel természetes tehetségeit, hogy nagyobb vállalatokhoz foghasson és ha valami gyanuját megerősíti, előzze meg Neoptolemost és veszítse el.

VI. Pyrrhos Antigonétól született fiát Berenike és Ptolemaios emlékére, Ptolemaiosnak nevezé el, majd az epirusi Chersonésoson várost alapítván, azt Berenike nevével ruházá

fel. Ettől az időtől kezdve, számos nagy vállalatokat kezdett forgatni agyában és minthogy reménységét főleg meg első sorban a szomszéd államokra irányítá, a következő ürügyet találá fel arra, hogy Macedonia ügyeibe avatkozzék. Kassander fiának legidősbike, Antipater, megölé anyját Thessalonikét, testvérét Sándort pedig elüzé. Ez Demetrioshoz küld, segítségét kérve és Pyrrhost is felhivja arra. Minthogy Demetrioszt más dolgai késleltették, Pyrrhos nyomult elő és szövetsége díjjául Nymphaiát,¹¹ Macedonia partvidékét követelé, a meghódítandó tartományok közül pedig Ambrakiát, Alkarnamiát és Amphilochiát, ezeket a fiatal fejedelem átengedvén Pyrrhosnak, ez megszállja és őrséggel rakja meg őket, a többieket pedig szövetségese részére hódítja meg és megharácsolja Antipatert. Lysimachos király számos foglalatosságai közepett is óhajtott Antipater segítségére menni, de tudván azt, hogy Pyrrhos Ptolemaiosnak sem kellett tenni, sem tőle valamit megtagadni nem hajlandó, koholt levelet küld hozzá és Ptolemaios nevében azt ajánlja neki, hogy hagyjon föl hadjáratával, a miért Antipatertől háromszáz talentumot¹² fog kapni. Pyrrhoz alig hogy felbontja a levelet, azonnal észreveszi Lysimachos furfangját. Mert nem a szokásos üdvözlést tartalmazta, t. i. «Az atya üdvözlését küldi fiának», hanem «Ptolemaios király üdvözlését küldi Pyrrhos királynak.» Pyrrhos ugyan korholta ezért Lysimachost, mindazáltal békét kötött és össze is jöttek a királyok, hogy az áldozati állatokra esküt tegyenek. Midőn e célból egy bikát, kecskebakot és kost elővezetnek, a kos hirtelen megdöglök. a mi fölött a többiek ugyan nevetésre fakadnak de Theodotos jósló eltiltja Pyrrhost az eskütől; azt mondván, hogy az istenség az eset által a három király egyikének halálát jelezi előre; így Pyrrhos nem is tartá meg a békét.

VII. Noha Sándor ügyei már rendbe jöttek, Demetrios mégis beállított és azonnal kiderült, hogy kérés nélkül jött és csak félelmet okozott. Alig voltak pár nap együtt, már mind a ketten bizalom hiányában cselszövényeket fontak egymás

¹¹ Illyriában.

¹² 1,414,000 korona.

ellen. Demetrios élve az alkalommal, megelőzte a fiatal fejedelmet, megölte és Macedonia királyává kiáltotta ki magát. Már előzőleg volt Demetriosnak panasza Pyrrhosra, de ez is tett egy pár betörést Thessaliába; e mellett a fejedelmeknek velük született betegsége, a kapzsiság, szomszédságukat kölcsönösen a félelem meg bizonytalanság kutforrásává tevő, főleg pedig a Deidameia¹³ halála után. De midőn mind a ketten uralmukba vették Macedoniát és érdekeik egy ugyanazon ponton összeütközésbe jöttek, viszálykodásukra is több és több ürügy nyílt, Demetrios tehát az aetolok ellen indult hadával és ezeket legyőzván, Pantauchost tekintélyes sereggel ugyanott hátra hagyta, maga pedig Pyrrhos ellen indult, Pyrrhos meg a mint erről értesült, ő ellene. Utjokban azonban eltévedtek és egymás mellett vonultak el, Demetrios ekkor betört Epirusba és azt felprédálta, Pyrrhos pedig Pantauchosba botlott és harczos kelt vele. A katonák összecsapnak, borzasztó nagy küzdelem fejlődik ki, főleg a vezérek körül. Pantauchos, a ki Demetrios vezérei között kétségtelenül a legkiválóbb volt úgy bátorságra, mint testi erőre és ügyességre, e mellett vakmerő és büszke is volt, páros viadalra hívá ki Pyrrhost. Pyrrhos pedig, a ki nem állt hátrább, egy fejedelemnél se erőre vagy bátorságra és Achilleus dicsőségének osztályosa inkább erénye mint származása által kívánt lenni, az első sorokon keresztül Pantauchos ellen megy. Először dárdáikat használják, azután kézre mennek és kardjaikat épp oly ügyesen, mint erővel forgatják. Pyrrhos egy sebet kap; de kettőt ad ellenfelének, egyet czombjára, egyet meg nyakára, majd leveri és földre teríti. De nem öli meg, mert annak barátai kezeiből kiragadják. Az epiroták fellelkesedve királyuk győzelmén és bámulva annak vitézségét, áttörék a macedonok phalanxát, a futamodókat üzőbe veszik, közülük számosakat megölnek, ötezeret pedig foglyul ejtenek.

VIII. Ez ütközet nem annyira haraggal és gyűlölettel tölté el a macedonokat Pyrrhos ellen, mind azért, a mit tőle szenvedtek, mint inkább bámulatot és tiszteletet gerjesztett

¹³ Pyrrhos huga, Demetrios neje.

vitézsege felül mindazokban, a kik csak látták tetteit és a harcban vele együtt küzdöttek. Hasonlónak találták arczkifejezését, fürgeségét, mozgását Nagy Sándoréval és azt hívék, hogy benne az ő zordonságának és hevésségének árnyékát, utánzását látják; és míg a többi királyok biboröltönyvel, testőrökkel, meghajlott nyakkal és felemelt hanggal utánozták Sándort, addig egyedül Pyrrhos állította őt eléjük karjainak, fegyverének erejében. A taktikában és hadvezetésben való jártasságának, tudományának tanujelei feltalálhatók azon iratokban, a melyeket e tárgyban maga után hagyott. Antigonos is, midőn kérdezték, ki a legderekabb hadvezér, állítólag ezt felelé: «Pyrrhos, ha megöregedhetett volna.» És ő csak kortársaira vonatkozólag nyilatkozott így. Hannibal pedig az összes vezérek közt tapasztalatra és ügyességre Pyrrhost jelentette ki elsőnek, Scipiót a másodiknak, maga magát meg harmadiknak, a mint ezt Scipio életrajzában megírtuk.

Egyáltalán úgy látszik, hogy Pyrrhos csakis a hadi mesterségre adta magát és szüntelen azon töprengett, mint a királyokhoz legméltóbb foglalkozáson és minden más finomabb művészetet semmibe se vett. Beszélük, hogy midőn egy lakozáson azt kérdezik tőle, vajjon Pythónt vagy Kaphisiast tartja-e jobb fuvolásnak, ezt felelé: «Polysperchon¹⁴ hadvezért,» mintha egy királyhoz egyedül ezt volna méltó tudakolni és tudni. Barátaival szemben nyájas volt, haragjában engesztelékeny, pontos és buzgó az elismerésben.

Midőn Aeropos meghalt, nagyon meg volt hatva, azt mondá, hogy Aeropost ugyan emberi sors érte, de maga magát vádolja és ócsárolja, hogy habozott, késlekedett háláját tanusítani iránta. Mert az adósságot a hitelezők örököseinek is vissza lehet fizetni, de ha a jó szolgálatok viszonzását az illetők már nem érezhetik, ez bánthatja a becsületes és igazságos férfit.

Ambrakiában¹⁵ némelyek azt kívánták tőle, hogy száműzzön egy rossz nyelvű embert, a ki őt, Pyrrhost is rágalmazta. «Csak maradjon itt, mondá, és rágalmazzon engem

¹⁴ Némelyek szerint ez N. Sándor hires vezére lett volna.

¹⁵ Epirusi város, most Arta.

inkább kis számú emberek közt, mint hogy a világnak menjen és sok emberek közt terjeszsze rossz híremet.» Egykor fiatal emberek borozás közben ócsárolták, aztán hogy e miatt felelősségre vonattak, megkérdezé tőlök Pyrrhos, hogy csakugyan mondták-e azt. «Igen, válaszolt az ifjak egyike, de még többet is mondtunk volna, ha több borunk van.» Pyrrhos elnevetve magát, elbocsátá őket.

IX. Hogy megszilárdítsa állását és hatalmát, Antigone halála után, több nővel lépett házasságra. Így Autoleónnak, a paionok királyának leányával: Birkennával az illyriai királyával, Bardyllisszal, majd Lanassával, a syrakusai Agathokles leányával, a kivel hozományul kapta Korkyrát, az Agathokles által elfoglalt várost. Antigonétól egy fia volt, Ptolemaios, Lanassától Sándor és Birkennától Helenos, ez volt a legifjabb. Ezeket mind derék és szenvedélyes katonákká nevelte, a mennyiben már bölcsőjüktől kezdve erre lelkesíté őket. Midőn ezek egyike állítólag még mint gyermek azt kérdezé tőle, hogy kire hagyja a királyságot, azt felelé: «Arra, a kinek kardja a legélesebb lesz.» E nyilatkozat megegyezik ama tragikai átokkal: ¹⁶

élesre fennt

Testvéri kard tesz majd osztályt közöttük.

Ennyire tűrhetetlen és állatias a kapzsiság vágya!

X. E győzelem után dicsőség fényétől övezve, büszke örömmel tért hazájába Pyrrhos. Az epiroták pedig sasnak nevezék el. «Ti átlalatok lettem sassá, mondá, és hogy is ne, hisz a ti fegyvereiteken, mint sebes szárnyakon emelkedtem a magasba?» Nem sokára aztán értesülvén Demetrios betegségeéről, hirtelen becsapott Macedoniába, hogy ott portyázzon és zsákmányra tegyen szert. És kevésbe mult, hogy mindent meg nem hódított és a királyságot kardcsapás nélkül el nem foglalta, mert egész Edessáig¹⁷ hatolt ellenállás nélkül, sőt a lakosok közül számosan csatlakoztak hozzá s egyesültek seregével.

¹⁶ Oedipos átka fia ellen, a «Phoenissák»-ban.

¹⁷ Macedoniában az Erigon folyó partján, a macedon királyok régi székhelye.

E veszély Demetrioszt, gyengesége daczára talpra állítá; de barátai és vezérei is rövid idő alatt számot tevő sereget hoztak össze és bátran, lelkesen indultak Pyrrhos ellen. Ez, mint-hogy inkább rablás végett jött, nem állt helyt, hanem visszavonult és minthogy a macedonok útközben hegyibe estek, elveszté seregének egy részét. De Demetrios azért, hogy oly gyorsan és könnyen kiüzé Pyrrhost országából, nem merült gondtalanságba. Elhatározván magában, hogy nagy vállalatba fog és atyai örökségét 100,000 emberrel meg 500 hajóval vissza szerzi, nem akart Pyrrhossal összeütközésbe jönni, sem pedig e vállalkozó és alkalmatlan szomszédot a macedonok nyakán hagyni, hanem magának arra érkezése nem lévén, hogy vele háboruszkodjék, inkább hajlandó volt kiegyezni és békét kötni, hogy így aztán a többi királyok¹⁸ ellen fordulhasson. Midőn e célból tárgyalásba bocsájtkoztak és Demetrios nagy arányú készülődései egyben szándékát is nyilvánvalóvá tették, a megrémült királyok Pyrrhoshoz követeket küldöttek és leveleket, a mikben csodálkozásukat fejezik ki, hogy elszalasztván a reá nézve kedvező alkalmat, bevárja a míg Demetrios fog a háborúba, hogy, bár hatalmában áll kivetni őt Macedoniából, a midőn számos ügyes-bajos dologba van bonyolodva, addig vár, a míg az szabad kezét nyer és új erőre kap, hogy aztán a molossok földén küzdjön vele élethalál harcztot az ő templomaikért, sirjaikért és pedig épp akkor, midőn ez alig hogy Kerkyrától meg nejétől megfosztá. Lanassa ugyanis zokon vevén Pyrrhostól, hogy barbár nejeihez jobban ragaszkodik, Kerkyrába távozott és királyi házasságra óhajtván lépni, meghívá Demetrioszt, a kiről tudta, hogy a királyok közt leginkább hajlandó nősülni. Demetrios tehát Kerkyrába evezett, összekelt Lanassával és helyőrséget hagyott hátra a városban.

XI. Akközben hogy a királyok ezeket irták Pyrrhosnak, maguk is nyugtalanítani kezdék a még mindig habozó és készülődő Demetrioszt. Ptolemaios nagy hajóhaddal áthajózáván, elpártoltatá a hellén városokat. Lysimachos betört felső Ma-

¹⁸ Seleukos, Ptolemaios és Lysimachos.

cedoniába és azt prédálta. Pyrrhos pedig ezekkel egyidejűleg Beroiára¹⁹ rontott, előre látván azt, a mi be is következett, hogy Demetrios Lysimachosnak elébe sietvén, alsó Macedoniát védetlenül hagyja. Pyrrhos azon éjjel álmlában úgy vélé, hogy Nagy Sándor őt magához szólítja és a midőn hozzá megy, ágyban fekvé találja. Sándor őt barátságos, jó indulatú szavakkal fogadja és megígéri neki, hogy buzgón segíteni. Pyrrhos bátorságot vesz magának itt erre a megjegyzésre: «De hogy lehetnél, oh király, beteg létedre, segítségemre.» «Pusztán nevemmel,» felelé Sándor, és egy nésaiai²⁰ lóra vetvén magát, előre vágatott. E látvány új erőt ad Pyrrhosnak. Gyorsan előre nyomul, keresztül száguld a közben fekvő vidéken és hatalmába veszi Beroiát, seregének nagyobb részét itt elszállásolja, a többi tartományokat pedig vezérei által hódítja meg. Midőn Demetrios ezeket meghallá és észrevevé, hogy táborában a macedonok közt veszedelmes nyugtalanság támadt, félt tovább előre nyomulni, nehogy katonái a macedoniai származású és hirneves király²¹ közelébe jutván, ahhoz csatlakozzanak. Azért visszafordult és az idegen, meg a macedonok előtt gyűlöletes Pyrrhos ellen vonult.

Midőn seregével vele szemben táborba szállt, Beroiából számosan jöttek ki és magasztalták Pyrrhost, mint egy oly dicső férfit, a ki a hadban győzhetetlen, a foglyokkal pedig szeliden, barátságosan bánik. Voltak olyanok is, a kiket maga Pyrrhos küldött ki, ezek macedonoknak adván ki magukat, azt hangoztaták, hogy itt az ideje, hogy megszabaduljanak Demetrios nyomasztó uralmatól és a népszerű, meg katonás Pyrrhoshoz pártoljanak. E beszédek folytán a sereg legnagyobb része lázongásba jött és szemeikkel már is Pyrrhost keresték, a ki történetesen épp akkor tevé le sisakját. Majd meggondolván magát, ismét feltevé és egyszerre felismerték feltűnő sisak-forgójáról, meg kecske szarvairól, úgy, hogy a macedonok összefutnak és a jelszót kérik tőle, mások meg

¹⁹ Macedoniai város, Pellától délre.

²⁰ A médiai Néssaiát körül fekvő síkság lovai az ókoriaknál nagy hirben állottak, sőt még most is jó hirnévnek örvendenek.

²¹ Lysimachos.

tölgyfa ágakkal koszorúzzák meg magukat, mert az övét is megkoszorúzza pillantják meg. Sőt némelyek magának Demetriosnak szemibe merik mondani, hogy jó lenne, ha arra tökélné el magát, hogy félre álljon és lemondana az uralomról. Ez látván, hogy a mozgalom a táborban megfelel e beszédnek, megrémül és titokban eloson, széles peremű kalap meg ócska köpeny alá húzva magát. Pyrrhos ott teremvén, a tábort kardcsapás nélkül elfoglalja és a macedonok királyává kiáltatik ki.

XII. Lysimachos is megjelenik; és Demetrios megbuktatását közös művüknek tekintvén, a királyság felosztását követeli. Pyrrhos, a ki nem igen bízott a macedonokban és kétségekben volt hűségök felül, elfogadja Lysimachos ajánlatát és így felosztották egymás közt a városokat, meg a vidéket. Ez ugyan pillanatnyilag hasznukra szolgált és elejét vette köztük egy háborúnak, de nemsokára belátták, hogy e felosztás reájuk nézve nem képezi az ellenségeskedés megszűnését, hanem kezdetét a vádaskodásoknak és torzsalkodásoknak. Mert a kik kapzsiságának sem tenger, sem hegység, sem lakatlan sívatag nem szab határt, s kiknek sem az Európát meg Ázsiát elválasztó határ nem korlátozza szenvedélyeit, azok mint közvetlen érintkezésben levő szomszédok, hogyan maradnának nyugton jelen javaikban, jogtalanság elkövetése nélkül. Ez lehetetlenség! Sőt kell hogy háborúskodjanak egymással, mert a cselszövény és irigység lelkükben gyökeret ver. E két szót, háborút és békét, mint a pénzt használják, a hogy jön, saját érdekükért, nem pedig az igazságért. És helyesebb is, ha nyíltan viselnek hadat, mintha a jogtalanság tétlenségének, szünetelésének az igazság és barátság nevét adják. Ezt bizonyítja Pyrrhos esete is. Hogy az ismét lábra kapó Demetriosnak gátat vessen és hogy hosszas betegségéből felüldülni kezdő erejét megbénítsa, a görögöket támogató és megjelent Athénben. Fölment az Akropolisra, áldozatot mutatott be Athénának, de még az nap lejött onnét, azt mondván, hogy meg van elégedve a népnek ő iránta tanúsított jó indulatával és bizalmával, de ha eszük helyén van, a jövőben ne ereszsenek egy királyt se a városba, se kapuikat föl ne

nyissák. Ezután békét kötött Demetrioszal; de midőn ez nemsokára Ázsiába vitorlázott, Lysimachos ösztökélésére Thessaliát elpártoltatá és a görög helyőrségeket megtámadá, mert a macedon katonákat jobbaknak tapasztalta a hadban, mint a nyugalomban; de egyáltalában ő nem is termett a békes életre. Végre, miután Demetrios Syriában vereséget szenvedett, Lysimachos biztonságban érezvén magát, egyenest Pyrrhos ellen indult, a ki Edessa körül táborozott. Itt Lysimachos megtámadja Pyrrhos élelmi szállítmányait és azokat kezeire kerítvén, először is éhség veszélyének teszi ki, azután leveleivel, beszédeivel megejti a legelőkelőbb macedonokat, szemükre hányván, hogy egy idegent választottak fejedelmüknek, a kinek elődei mindenha rabszolgái voltak a macedonoknak s a kik Sándornak barátait és bizalmasait pedig kitaszították Macedoniából. Midőn számosan hajlanak biztatásaira Pyrrhos megijed és visszavonul az epirótákkal meg a szövetségesesek haderejével; így elveszté Macedoniát ugyan úgy, a mint birtokába vette. Ezért nem vádolhatják a királyok a népet, hogy az érdeke szerint változtatja érzületét. A köznép ebben csak a fejedelmek példáját követi, a kik a hűtlenségnek és árulásnak tanító mesterei és a kiknek az a meggyőződése, hogy az arat legtöbb sikert, a ki legkevesebbet ad az igazságra.

XIII. Ekkor, hogy Pyrrhos Epirusba szorult és Macedoniát feladta, a sors megadá neki azt, hogy jelen javait nyugalomban élvezze és békében kormányozza saját királyságát. De ő unalmasnak, türehetetlennek tartá az életet, ha másoknak kárt nem okozhat, vagy ilyet másoktól nem szenvedhet. Mint Achilleus nem türe a tétlenséget:

hanem helyt ülven, fájdalom ölte
Lelkét a harczért s csak is harczért lángodozónak.²²

Vágyai hamarosan alkalmat találtak uj tevékenységre.

A rómaiak háborút viseltek a tarentumiakkal. Ezek egy-iránt képtelenek levén úgy annak folytatására, mint megszün-

²² Ilias I. 491. Szabó fordításában.

tetésére a népvezérek vakmerősége és gonoszsága miatt, elhatározták, hogy Pyrrhost teszik vezérükké és a háború vezetésére meghívják, mint olyat, a kinek a királyok közül legtöbb érkezése van és a legügyesebb vezér hírében áll. Az idősb és józan polgárok nyíltan szembe szálltak e véleménynyel, azonban a háború-pártiak kiabálása, erőszakoskodása miatt kudarcot vallottak. A többiek ezt látva, elhagyták a közgyűlést. Egy józan férfiú, név szerint Metón, ama napon, a melyen a határozat szentesítendő volt és a nép már helyet foglalt, vesz egy hervadt virágkoszorút, meg egy kis lámpát, mint a részegek, és maga előtt egy fuvolázó nővel a népgyűlésbe támolzog. Itt ennek láttára, mint az egy rendet nem tartó népies gyülekezetben történni szokott, némelyek tapsba törnek ki, mások nevetnek; de senki se állja útját, sőt még fel is szólítják a nőt, hogy csak fuvolázzék, őt pedig hogy jöjjön a középre és énekeljen. És úgy látszott, hogy meg is teszi, de midőn csendesség lett, ezt mondá: «Tarentumi férfiak, jól teszték, hogy nem boszankodtok azokon, a kik tréfálni és enyelegni akarnak, a míg az lehetséges. Ha eszetek helyén van, ám élveztétek mindnyájan a szabadságot, mert más kormányotok, életetek és alkotmánytok lesz, mihelyt Pyrrhos bevonul a városba.» E szavak számos tarentumira kedvező benyomást tesznek, és zsibongás futja keresztül a gyülekezetet, hogy helyesen beszélt.

De azok, a kik tartottak attól, hogy a béke létre jötte esetén a rómaiaknak kiszolgáltatnak, korholták a népet, hogy ily könnyen veszi egy részeg ember arczátlan csufondároskodását; erre aztán összecsoportosultak és Metont kidobták. Ily módon a határozat elfogadtatván, követeket küldének Epirusba és pedig nem csak a saját, hanem az itálok nevében is, hogy Pyrrhosnak ajándékokat vivén, adják elő, hogy nekik csak belátásos, hirneves vezérre van szükségük, Itáliában ők tekintélyes haderővel rendelkeznek, így a lucánok, a messápok, a samniták, a tarentumiaiak 20,000 lovast és közel 35,000 gyalogost állítanak ki. Ez aztán nemcsak Pyrrhost lelkesíté föl, ha nem az epirotákban is kedvet, vágyat keltett a hájáráshoz.

XIV. Élt ekkor egy Kineas nevű thessaliai férfiú, a ki mély belátású ember hírében állt és Demosthenes szónok tanítványa volt. Úgy látszott, hogy korának szónokai közül egyedül, vagy legjobban tudja ő Demosthenes szónoki hatalmának és erejének képét hallgatói emlékébe vissza idézni. Bizalmas viszonyban levén Pyrrhossal, általa követképp gyakran küldetett a városokba és igazolta Euripides ama versét, hogy a szó mindent legyőz.

Megtészi azt, mit ellen tesz vasával.

Ezert mondá Pyrrhos, hogy Kineas szavaival több várost hódított meg, mint ő saját fegyvereivel. De szüntelen kiváló tiszteletben is tartá e férfiút és tanácsával élt. Kineas látván ekkor, hogy Pyrrhos indulóban van Italiába, felhasználva annak szabad idejét, ily beszélgetést kezdett vele: «A rómaiak, mint mondják, harczkedvelők és számos harczias népeken uralkodnak. Ha az isten megengedné, hogy legyőzzük ez embereket, mire használjuk fel győzelmünket?» «Nagyon világos dolgot kérdezel tőlem, Kineas», felelé Pyrrhos. «A rómaiak legyőzése után, nem létezik Italiában sem barbar, sem hellén város, mely képes velünk harczra kelni. És így egyszeriben birni fogjuk egész Italiát, a melynek nagysága, termékenysége és hatalma bárki előtt inkább ismeretlen lehet, mint te előtted.» Kis vártatva Kineas ezt kérdezé: «De ha Italiát elfoglaljuk, királyom, mit tevők leszünk?» Pyrrhos nem látván még be Kineas gondolatát, így felelt: «A közeli Sicilia karjait nyújtja felénk; ez pedig egy gazdag, népes sziget, melyet könnyű elfoglalni. Mert Agathokles halála óta ott minden lázadásban van, a városokban fejtelenség és a népvezérek szenvedélye uralkodik.» «Ez valószínű, úgymond Kineas, de vajjon Sicilia elfoglalása határa lesz-e hadjáratunknak?» «Ám az isten adjon szerencsét és sikert, felelé Pyrrhos, ez csak előjátéka lesz nagy vállalatainknak. Mert ugyan ki tartóztatná meg magát Lybiától és Karthágótól, ha egyszer kezünk ügyébe kerül, a melyet Agathokles,²³ titokban kiszökvén Syrakusá-

²³ Agathokles syrakusai kényur Himaeránál megveretvén Syrakusában a karthágóiaktól, ostromzár alá vétetett. Ekkor válogatott csa-

ból és kevés számú hajóval átkelvén, kevésbe mult, hogy el nem foglalt. Hogy pedig, ha mindezeket hatalmunkba kerítjük, fennhéjázó elleneink közül senki sem fog velünk szembe szállni, ugyan ki merné tagadni.» «Senki, felelé Kineas. Hisz világos, hogy egy ily hatalommal úgy Macedoniát vissza lehet foglalni, valamint egész Hellas fölött biztonságban lehet uralkodni. De ha mindent magunk alá vetettünk, mit fogunk akkor cselekedni?» Pyrrhos elnevette magát. «Teljes nyugalmat élvezünk, kedvesem, napról-napra pohárral a kezünkben, egymás társaságában vidám beszélgetés közt örülünk az életnek.» Hogy idáig jutott Pyrrhos, Kineas félbeszakítja: «Vajjon most mi akadályoz minket abban, hogy ha akarjuk, poharat vegyünk kezeinkbe és szórakozzunk egymás társaságában, a midőn az már most is kezünk ügyében van, minden fáradság nélkül, a mihez vérrel, nagy vesződésekkel és veszélyekkel fogunk eljutni, miután ezer bajt okoztunk másoknak és szereztünk minmagunknak.» E beszéddel inkább fölbozintá Kineas Pyrrhost, mint más útra terelé, mert ez belátta ugyan, hogy mily boldogságot hagy el, de reményeit, a mik után sóvárgott, feladni képtelen volt.

XV. Pyrrhos előre elküldé Kineast a tarentumiakhoz 3000 katonával, azután hogy Tarentumból megérkezett egy egész sereg lószállító hajó, fedett gálya és mindenféle szállítószér, beszállított azokra 20 elefántot, 3000 lovas, 20,000 gyalogost, 2000 ijaszt, meg 500 parittyást, és midőn mindennel elkészült, megeresztve vitorláit a tengere szállt. Az ión tenger közepe táján éjszaki szél zudul hegyike, a mi az évszakban szokatlan. Ő maga ugyan hajóslegényei és kormányosai ügyessége, buzgalma folytán kiállta a szélvész erejét és nagy fáradsággal, veszedelemmel a part felé haladt, de a hajóraj egyéb része széjjel szóródott és az elszélyesztett hajók közül némelyek Italiától elüzetve, a lybiai és siciliai tengerre vetődtek, mások meg nem tudván megkerülni az iapygiai²⁴ hegyfokot,

patait 60 hajóra rakja és titokban kionson a kikötőből, átevez Afrikába és a karthágóiakat saját hazájukban megtámadván, magára nézve előnyös békére szorítja.

²⁴ Bruttiumban, a tarenti öböltől délre.

az éjtől lepettek meg. A viharos, hullámzó tenger a hajókat rejtett szirtekhez, zátonyokhoz csapta és mindnyáját összeroncsohá, kivéve a királyi hajót. Ez míg a hullámok oldalt érték, nagysága és szilárdsága folytán ellenállt és kiállta a tenger csapásait; de midőn a szél megfordult és a szárazföld felül kezdett fujni, nagy veszélyben forgott a hajó, hogy az előrészt csapdozó hullámoktól szétzuzatik. Az pedig, hogy ismét át engedjék azt a vadul zajló tengernek és a mindenuntalan változó szél rohamának, a fennforgó bajok legfélelmeesebbikének látszott. Ekkor Pyrrhos fölkel és beleveti magát a tengerbe, erre barátai meg testőrei egyszerre buzgó versenyre kelnek körüle. De az éj, meg a hullámok borzasztó zugásukkal és heves torlódásukkal megnehezíték a segélynyújtást, úgy hogy napkeltekor és a szél csillapodtával nagy keservesen vetődött ki a partra, testileg teljesen kimerülve, de lelkiileg bátran és erélylyel szembeszállva a vészszel. Egyidejűleg a mesapok, a kiknek földjére kivettetett, összefutnak és tehetségükhöz képest szíves segítséget nyújtanak neki és összehoznak néhány megmentett hajót is, a melyeken egészben is kevés lovas, kétezernél kevesebb gyalogos és két elefánt találkozott.

XVI. Ezeket Pyrrhos összeszedvén Tarentum felé vonult. Kineas pedig, amint erről értesült, elibe ment katonáival. Bevonulván a városba, semmit se tett a tarentumiak tetszése ellen, sem erőszakot nem alkalmazott, a meddig csak hajói a tengeren biztonságba nem jutottak és seregének java része össze nem gyűlt. Ekkor aztán, látván hogy e nép szigorú kényszer alkalmazása nélkül nem képes sem magát, sem másokat megmenteni, sőt még kitelik tőle, hogy míg ő érte küzd, az otthon a sutban ül és a fürdőkben meg lakmározásokon ténfereg, elzáratá a gymnasiumokat és sétányokat, a hol tétlenkedve szóval harczoltak a közügyekért és az időszerűtlen tivornyázásokat, vigasságokat, ünnepségeket eltiltá. Fegyverre szólította őket és az ujonczozásnál oly kérlelhetetlen szigort alkalmazott, hogy számosan elhagyták a várost, mert a parancshoz nem voltak szokva és szolgaságnak nevezték a kéjek nélkül való életet.

Ekközben jelentik, hogy Laevinus római consul tekin-
télyes sereggel vonul ellene és Lucaniát pusztítja. Bárha
a szövetségesek még nem csatlakoztak hozzá, Pyrrhos vesze-
delmesnek tartá a vesztegelést és annak bevárását, hogy
az ellenség közelőbb hatoljon. Kivonult tehát seregével, de
hirdetőt küldött előre a rómaiakhoz, azzal a kérdéssel, vajjon
nem volnának-e hajlandók, mielőtt háborúra kerülne a dolog,
az itálok részéről adandó elégtétellel beérni és őt békéltetőnek,
választott birónak elfogadni. Laevinus azt felelé, hogy a
rómaiak nem fogadják el Pyrrhost választott birónak és nem
is félnek tőle, mint ellenségtől. Pyrrhos tehát előre nyomult
és Pandosia meg Heraklea²⁵ városok közt fekvő síkon tábor-
t ütött. Értesülvén, hogy a rómaiak közel vannak és a Sirius
folyón túl táboroznak, a folyó felé lovagol szemlére. Midőn
megtekinté hadállásukat, őrségeiket, szép rendjüket és táboruk
berendezését, elcsodálkozik, és barátai közül a legközelebb
állóhoz fordulva. «Ime, mondá, Megakles, a barbárok hadi
rendje éppen nem barbár. Majd meglátjuk mit tudnak.» De
a jövő végett aggódva, elhatározá, hogy bevárja a szövetsége-
seket. E közben, arra az esetre, hogy a rómaiak előbb kísér-
lenék meg az átkelést, őrséget állított szemben velük, hogy ez
a tolyón viasszorítsa őket. A rómaiak azonban sietnek elibe
vágni abbeli elhatározásának, hogy bevárja szövetségeseit és
az átkeléshez fognak. A gyalogság a gázlókon, a lovasság
pedig több helyeken kel át a folyón, úgy hogy a körülzárolás-
tól félő hellének visszavonulnak. Pyrrhos ezt észreveszi, zavarba
jő, de mégis megparancsolja a vezéreknek, hogy állítsák hadi
rendbe a gyalogságot és fegyverben vesztegeljenek. Ő maga
pedig 3000 lovassal előre vágat, abban a reményben, hogy
az átkelőben levő rómaiakat még szétszóródva, rendetlenség-
ben találndja. De midőn látja már a folyón innét feltűnő
számos pajzsot, meg a rendben előre ügető lovasságot, elő-
ször zárt sorban intéz támadást; azonnal szembe tűnik rend-
kívüli pompával kiállított fegyvereinek szépségével, fényével,
de tetteivel is megmutatja, hogy hirneve nem áll hátrább

²⁵ Közel a tarentumi öbölhöz, a Sirius folyó torkolatánál. Pan-
dosia a mostani Anglona.

vitéségénél, főleg pedig azzal, hogy egészen beleveti magát a küzdelembe, megtámadóit erőlesen visszaveri, megőrzi öntudatát, nem veszt el lélekjelenletét, sőt mintha csak távoli szemlélő volna, úgy intézi a csata sorát, maga személyében sűrőforog minden felé és segélyegére siet azoknak, a kiket szorultságban lát. Ekkor a macedon Leonnatos észrevetszi, hogy egy italiai Pyrrhosra irányítva figyelmét, lovát feléje fordítja és minden mozdulatát folyton követi. «Látod, királyom, monda, azt a barbárt, a fehér lábú fekete lovon? Úgy látszik, hogy valami nagyon veszedelmes dolgon töri a fejét. Mert szemeit csak rád függeszti és gyűlölettel meg haraggal telt tekintetét csak rád irányítja, a többiekre pedig rá se hederít. Őriz kedjél ez embertől!» «Sorsát senki sem kerülheti ki, válasszóla Pyrrhos; de sem ez, sem bárki más az itálok közül nem fog örömet találni abban, hogy velem kézre jő.» Míg így beszélgetnek, az italiai derékon kapva lándzsáját, megsarkantyuzza lovát és Pyrrhosra rohan. Majd átveri lándzsájával a király lovát, de az ő lovát is keresztül szurja Leonnatos és mind a kettőnek lova összerogyik. Pyrrhost barátai körülveszik és fölemelik, az italiait pedig küzdelem közt megölik. Ez egy frentaniai²⁶ származású lovasszázados volt, névszerint Oplacus.

XVII. Ez eset megtanítja Pyrrhost, hogy jobban őrizkedjék. Látván, hogy lovasai engednek, előszólítja a phalanxot és hadrende állítja, köpenyét és fegyverzetét átadja egyik rokonának, Megaklesnek, ő meg mintegy a Megakles fegyverzete alá rejtí magát, majd a rómaikra rohan. Ezek helyt állanak és összecsapnak, úgy hogy sokáig eldöntetlen marad az ütközet, mert mint beszélük, hét ízben futamodtak meg az ellenfelek váltakozva és üldözték egymást. A fegyverzetnek idejekorán való kicserélésé ugyan a királynak üdvére szolgált, de kevésbe mult, hogy mindent el nem rontott és a győzelemtől meg nem fosztotta őt. Mert ama számosak közül, a kik Megaklesre rontottak, egy bizonyos Dexius találta el először és leteríté, majd felragadván annak sisakját és köpenyét,

²⁶ A frentanok Sammium egy részének lakói voltak.

Laevinushoz vágat, megmutatja neki és elkezd kiabálni, hogy megölte Pyrrhost. A mint a zsákmányt a sorokon végig hordották és felmutatták, a rómaiak örvendő ujjongásba törnek ki, a hellének pedig elcsüggednek és megrémülnek.

Míg aztán Pyrrhos értesülvén ez esetről, fedetlen arczczal elővágat, kezét nyújtja a küzdők felé és hangjáról magát felismerteti. Végre aztán, hogy az elefántok nagyon szorongatták a rómaiakat, a kiknek lovai, még mielőtt közel jutottak volna, megbokrosodtak az állatok látásától és elragadták lovagjaikat, Pyrrhos thessaliai lovasságával megzavarodott soraikra tör és nagy öldöklés közt megfutamtja őket, Dionysios²⁷ azt beszéli, hogy a rómaiak részéről nem kevesebb, mint 15,000-en estek el, Hieronymos²⁸ szerint pedig csak 7000-en. Pyrrhos veszteséget Dionysios 13.000 emberre teszi, Hieronymos pedig nem egészen 4000-re. De elveszté Pyrrhos barátai és vezérei közül azokat, a kiknek legtöbb hasznát szokta venni, s kikben leginkább bízott. Azonban elfoglalá a rómaiak elhagyott táborát, maga részére vont a szövetséges városaikat, nagy terjedelmű vidéket fölharácsol és annyira nyomult előre, hogy Rómától csak 300 stadiumra²⁹ volt. Az ütközet után megérkeztek hozzá nagy számmal a lucánok és a samniták, a kiknek késlekedésükért szemrehányásokat tett. De nem titkolá örömét és büszkeségét, hogy pusztán saját és a tarentumiak haderejével, győzte le a rómaiak roppant hatalmát.

XVIII. A rómaiak nem fosztották meg Laevinust a parancsnokságtól, noha állítólag Caius Fabricius az mondá, hogy nem az epiroták győzték meg a rómaiakat, hanem Pyrrhos Laevinust, értvén azon, hogy a vereség nem a hadsereget érte, hanem a vezért. Kiegészíték tehát kereteiket, nagy buzgalommal ujakat állítanak fel és oly bizalommal, büszkén beszéltek a háborúról, hogy Pyrrhost félelembe ejték. Célszerűnek tartá ezért előzőleg követek által kísérletet tenni a

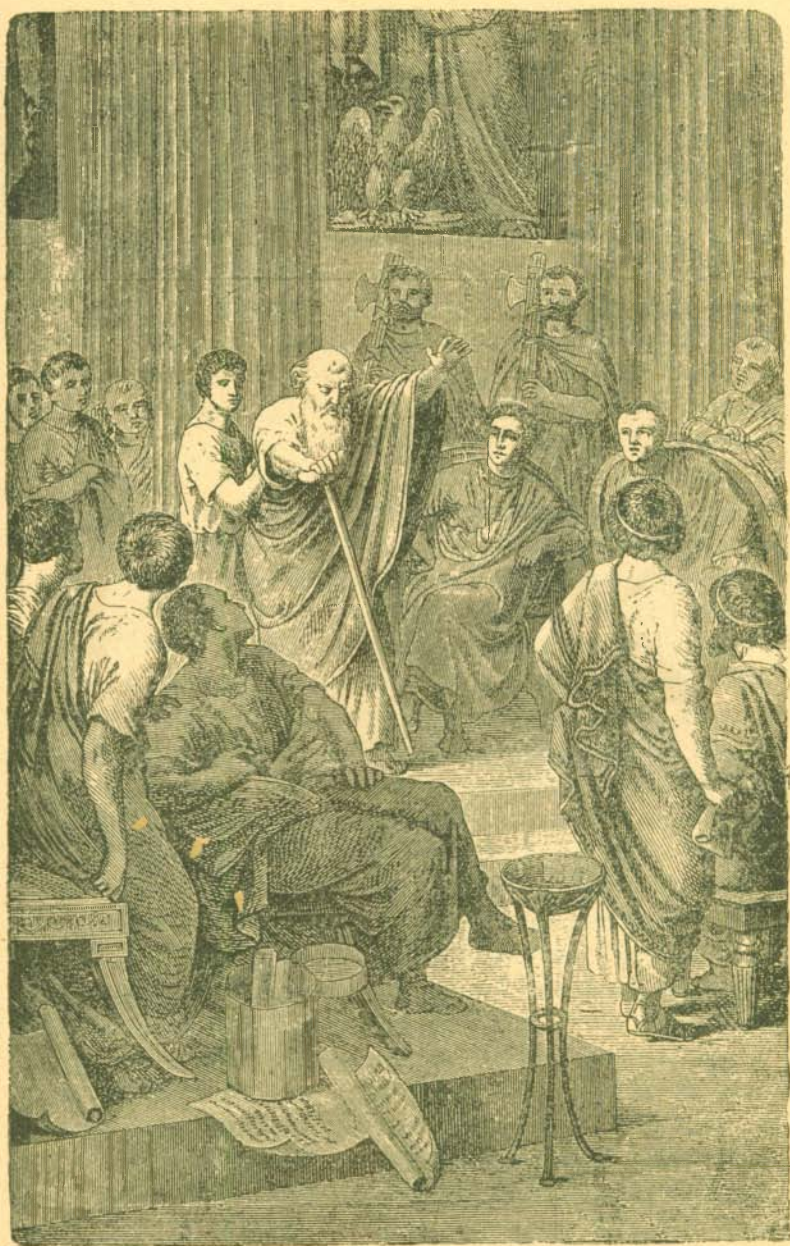
²⁷ Dionysios Halikarnassosból, archaeologiai író.

²⁸ Hieronymos N. Sándor és utódainak történetét írta meg tekintettel az akkori római eseményekre.

²⁹ Nem egészen 60 kilométer.

rómaiakkal, vajjon hajlandók-e békés egyezsége? Mert azt hívé, hogy Róma elfoglalása és meghódítása egyáltalán nem lenne csekély dolog, a rendelkezésére álló haderővel, más-résről azonban egy békés, barátságos kiegyezés a győzelem után nagy dicsőségére válnék. Elküldé tehát Kineast. Ez érintkezésbe tévé magát a legelőkelőbbekkel és gyermekeik meg nejeik számára ajándékokat küldé a király nevében. De senki sem fogadá el azokat, hanem a nők, a férfiak egytől-egyig azt válaszolák, hogy ha a nyilvános békekötés létre jó, akkor ők is szivességgel, hálával adóznak a királynak. Kineasnak megnyerő és barátságos beszéde, a mit a senatus előtt mondott, kedvező és készséges meghallgatásra nem talált, bárha hajlandó volt Pyrrhos a csatában ejtett hadifoglyokat váltságdíj nélkül visszaadni nekik és megígéré, hogy segítségükre leend Itália meghódításában, semmi egyebet nem kívánva viszont maga számára, mint barátságukat és a tarentumiak számára biztonlétet. Számosan azonban nyilvánvalólag hajlandóságot mutattak a békére, mert nagy vereséget szenvedtek és előre gyanították egy másodiknak bekövetkezését, tekintettel az itáloknak Pyrrhoshoz való csatlakozása folytán meggyarapodott hatalmára. Ekkor Appius Claudius, egy kitűnő férfiú, a ki öregsége és vaksága miatt visszavonult a közélettől, értesülvén a király ajánlatairól, mert híre futott annak, hogy a senatus hajlandó megszavazni a békekötést, nem tudja magát türtőztetni; szolgálival gyaloghintóba emelteti és a Forumon át a tanácsházba viteti magát. A kapukhoz érve, fiai és vői fogadják, a kik őt támogatva bevezetik. A senatus pedig e férfiú iránti tiszteletből és becsülésből, mély hallgatásba merül.

XIX. Appius azonnal előlép. «Ez ideig, így szól, látásom elvesztét keserves szerencsétlenségnek tartám, most azonban fájdalom, hogy vakságom mellett nem vagyok még süket is, mert hallanom kell szégyenletes tanácskozástokat, határozatokat, melyek meggyalázzák Róma dicsőségét. Mivé vált az egész világ előtt szerte hirdetett ama véleményetek, hogy ha Nagy Sándor Italiába jött és harczba bocsájtkozott volna velünk, még akkor ifjakkal, vagy atyáinkkal éltük virágában,



A vak Appius a senatusban.

most őt nem énekelnék meg mint győzhetetlen hőst, hanem futásával, vagy itteni hálálával Rómát még nagyobb dicsőségben hagyta volna hátra? Mind ezt ti üres henczegessé, dicsekvéssé teszitek; a midőn félték a macedonok mindenkori zsákmányától a choanoktól és molossoktól és reszkettek Pyrrhostól, a ki egyebet se tett, mint hogy Nagy Sándor egyik testőrét folyton szolgálta és követte. Most is nem annyira az itt levő hellének támogatása végett kódorog Itáliában, mint inkább azért, hogy az ott való ellenségeitől szabaduljon és fenhatóságot ígér nekünk Italiában, avval a haderővel, a mely nem volt neki arra se elegendő, hogy azzal Macedonia jelentéktelen részét megőrizze. Ne képzeljétek, hogy meg fogtok szabadulni e férfitól, ha barátotokká teszitek, sőt még azokat is magatokra uszítjátók, a kik titeket, mint bármely jött mentnek a zsákmányát, megvetnek, ha Pyrrhos, a helyett, hogy vakmerőségeért bűnhődnek, a rómaiak meggyalázásának díja fejében a Tarentum és Samnium elnyerésével távozik.» Appius e szavai folytán felbuzdulnak a háborúra és azzal a válaszszal küldik vissza Kineast, hogy távozzék Pyrrhos Italiából, ekkor aztán, ha tetszik neki, bocsátkozzék tárgyalásba a béke és barátság felől; de a míg fegyverben itt áll, a rómaiak küzdeni fognak vele teljes erejükből, ha ezer Laevinust verne is még le. Mondják, hogy Kineas a tárgyalások folyamán egyidejűleg feladatává tette és törekedett megfigyelni a rómaiak erkölceit és tanulmányozni alkotmányuk kiváló előnyeit, a miket a legelőkelőbb férfiakkal meg is beszélt. Egyet mást Pyrrhos tudomására is hozott és elmondá, hogy előtte a senatus, királyok gyülekezetének tünt fel, a népet illetőleg pedig fél, hogy egy lernai hydrával ne kelljen harcolniok. Mert a consul rendelkezésére már is kétszer akkora sereg gyűlt össze, mint az előbbi és ugyanannyian még sokszor találkoznak a rómaiak közt, a kik képesek fegyvert viselni.

XX. Ezután a hadifoglyok végett követek jöttek Pyrrhoshoz, Caius Fabriciusszal élükön, a kiról Kineas azt állítá, hogy nagy tekintetben áll a rómaiak közt, mint becsületes ember és derék katona, de rendkívül szegény. Ez iránt Pyrrhos különösen barátságos volt és kérte, hogy fogadjon el

pénzt tőle, nem valami szégyenletes czélból, hanem vegye azt barátsága, vendégszerete jeleül; Fabricius visszautasítja. Pyrrhos pedig egyelőre békében hagyja. De más nap meg akarván őt ijeszteni, mert még nem látott elefántot, megparancsolá, hogy ez állatok legnagyobbikát állítsák beszélgetésük folyamán hátuk mögé egy függöny mellé. Ez megis történt. Az adott jelre a függöny felemelkedik, a vadállat egyszerre fölmelt orrmányát Fabricius feje fölé tartja és borzasztó ordítást hallat. Fabricius nyugodtan megfordul és mosolyogva mondja Pyrrhosnak: «Sem tegnap aranyod meg nem ingatott sem ma állatod.»

A lakomán a társalgás különféle tárgyak körül forgott, főleg pedig Hellas és a bölcselek körül. Kineas történetesen felhozá Epikurost és fejtegeté követői tanait az istenekről, az alkotmányról és az emberi végcélról, hogy azt a gyönyörben találják fel, a politikát pedig kerülik, mert megrontja és megzavarja a boldogságot és az isteneket, menten a haragtól, a jóságtól és a rólunk való gondoskodástól tétlen és gyönyörrel telt életre utalják. Kineas még beszédben volt, a midőn Fabricius hangosan felkiáltott. «Óh Hercules, vajha elfogadnák a samniták és Pyrrhos e tanokat, mialatt mi ellenünk harcolnak!» Pyrrhos csodálva e férfiú magasztos lelkületét és jellemét, még inkább vágyott békében, mint háborúban állni a rómaiakkal. Sőt négy szemközt föl hívá Fabriciust, hogy a béke megkötése után kövesse őt, éljen vele együtt, hogy barátai és vezérei közt első lehessen. Ez pedig nyugodtan válaszolá neki: «Az néked éppen nem válik előnyödre, király. Mert azok, a kik most téged tisztelnek és csodálnak, ha egyszer megismernek, inkább engem óhajtanak, mint téged királyuknak.» Ilyen volt Fabricius.

Pyrrhos e szavakat harag és zsarnoki szeszély nélkül hallgatá, sőt barátainak tudomására hozá Fabricius nagylelkűségét és egyedül ő reá bizá a hadifoglyokat ama kikötéssel, hogy, ha a senatus nem szavazza meg a békét, rokonaik üdvözlése és a Saturnaliák megünnepelése után, küldjék vissza ismét azokat hozzá. És az ünnepség után vissza is küldötték őket, mert a senatus halálbüntetést szabott minden visszamaradóra.

XXI. Midőn ezek után Fabricius átvette a parancsnokságot, egy ember jött táborába és levelet hozott a király orvosától, a ki ajánlkozott, hogy elveszti méreg által Pyrrhost, ha a háború veszélytelen befejezéseért jutalom biztosíttatik számára. Fabricius méltatlankodva ez ember merénylete fölött, hivataltársában is hasonló hangulatot keltett, hamarosan levelet ír Pyrrhosnak és felhívja, hogy őrizkedjék a kelepczétől. A levél tartalma ez volt: «Caius Fabricius és Quintus Aemilius római consulok üdvözlétüket küldik Pyrrhos királynak! Úgy látszik, hogy sem barátaid, sem ellenségeid megválasztásában nincs szerencséd. Ha elolvastad a hozzánk küldött levelet, megtudod, hogy becsületes és igaz emberekkel háborúskodol és hamis meg gonosz emberekbe helyezed bizalmadat. De ezt nem irántad való szivességből hozzuk tudomásodra, hanem hogy szerencsétlenséged minket rágalomba ne keverjen és olybá tűnjünk fel, hogy árulással vetettünk véget annak a háborúnak, a melyet vitézséggel befejezni képtelenek voltunk.» E levelet elolvastván Pyrrhos, meggyőződött az árulásról, az orvost megbünteté, vizontszolgálat fejében Fabriciusnak és a rómaiaknak váltság nélkül visszaadá a hadifoglyokat és ismét elküldé Kineast, hogy eszközölje ki számára a békét. A rómaiak azonban, embereiket váltság nélkül, sem mint az ellenségtől való szivességet, sem mint becsületességükért való jutalmat, elfogadni nem akarták, hanem ugyanannyi tarentumit és saminitát bocsájtottak szabadon hozzá és kijelenték, hogy békéről és barátságról nem engednek addig beszélni, a mig csak seregével, táborával fel nem kerekedik Itáliából és azokon a hajókon, a melyeken jött, vissza nem vitorlázik Epirusba. Így Pyrrhos viszonyai egy újabb csatát tettek szükségessé. Megindul tehát seregével és Asculum³⁰ városa körül a rómaikkal harczba bocsájtkozik. Itt a lovasságra nézve alkalmatlan terepre, egy cserjés, szakadékos folyam-völgybe szoríttatván, hol az elefántok a phalanx támogatására fel nem vonulhattak, számos halottat és sebesültet veszít és csak az éj beállta vet véget küzdelmének. Másnap hadi műveleteivel oda törekedett

³⁰ Apuliában közel az Aufidus folyóhoz, a melyet Horácz gyakran megénekelt.



Az asculumi csata.

vinni a dolgot, hogy az ütközet sík vidéken essék meg, a hol az elefántokat az ellenség soraira vetheti. Ezért előre megszállja a vele szemben kedvezőtlen pontokat, az elefántok közé számos ijászt és dárdavetőt kever, és sűrű tömegbe sorakozott seregét nagy erővel és nyomatékkel vezeti előre. A rómaiak nem tudván, mint azelőtt, félre vonulni és ismét más oldalról előre törni, a síkföldön arctámadást intéznek. Törekeshetnek Pyrrhos nehéz fegyverzetű katonáit viaszorítani, míg az elefántok előre nem nyomulnak és kemény harcuk akad kardjuknak szemben a lándzsákkal; nem kimélik magukat, csak arra néznek, hogy megsebesítsék és leterítsék az ellenfélt, saját bajukra pedig mit se vetnek. Mégis, hosszas küzdelem után, mint beszélik, a futás azon a részen vevé kezdetét, a hol Pyrrhos állt, a ki teljes erővel neki vetette magát a vele szemben álló hadsorokra. Azonban legtöbbet hajtott végre az elefántok erejével, rohamával. A rómaiak pedig az ily küzdelemben képtelenek voltak bátorságukat érvényesíteni és meggyőződtek arról, hogy kénytelenek mintegy az előre rohanó hullám és vészthozó földindulás elől kitérni, tétlenül nem várván be a halált és nem tevéni ki magukat minden haszon nélkül a végveszélynek. S ámbár mindössze csak táborúig futottak, mégis, mint Hieronymos beszéli, 6000-en estek el közülök, Pyrrhos részéről pedig a királyi jegyzékekbe 3505 halott vétetett föl. Dionysios azonban azt állítja, hogy Asculum körül nem történt két ütközet, sem a rómaiak veresége kétségtelen nem volt; hanem egyhuzamban nap nyugtáig küzdvén, csak nagy nehezen váltak szét, miután Pyrrhos karját egy dárda megsebesíté, podgyászát pedig a samniták fölharácsolták és hogy a rómaiak meg Pyrrhos részéről együtt véve több mint 15000 ember esett el.

Igy váltak el egymástól. Pyrrhos állítólag a szerencsét kívánók egyikének azt mondá: «Ha még egy ily győzelmet aratunk a rómaiakon, teljesen elvesztünk!»⁸¹ Mert a magával hozott haderő nagy részét már elveszté, valamint barátait meg vezéreit is kevés híján. Másokat hozatni nem volt tehetségé-

⁸¹ Innen maradt fenn ez a közmondás: «Pyrrhusi győzelem.»

ben, itáliai szövetségesei pedig, mint tapasztalá, lanyhábbak lettek. A rómaiaknál ellenben a tábor, mintegy kiapadhatlan hazai forrásból, gyorsan és bőségesen újra megtelt és vere-ségeik, nem hogy bátorságukat elvették volna, sőt még inkább növelték erejüket, győzelmi vágyukat elkeseredésből, hogy folytassák a háborút.

XXII. Ily szorult helyzetben levén, ismét üres remények-nek és kétes vállalatoknak engedi át magát.

Egyidejűleg ugyanis Sziciliából követek jöttek hozzá, a kik Agrigentumot, Syrakusát és Leontinit földadják neki, arra kér-vén őt, hogy üzze el a karthágóiakat és szabadítsa meg e szigetet a zsarnokoktól. De egyben jelentik Hellasból is, hogy Ptolemaios³² Keraunos seregével együtt a gallokkal való csa-tában elveszett és ha valaha, úgy most van annak az ideje, hogy a macedonok között, a kiknek királyra van szükségük, megjelenjék. Pyrrhos erősen kikel a sors ellen, hogy az most egyszerre két nagy vállalatra is nyújt neki alkalmat és meg-győződven arról, hogy a midőn mind a kettő kínálkozik, az egyiket vagy a másikat fel kell áldoznia, hosszú ideig hánkyó-dik töprengései közepett. Azután, hogy Szicilia ügyei nagyobb fontossággal látszottak birni, főleg Lybiához való közelsége miatt, erre a részre hajlik és elküldi Kineast, mint szokta volt, hogy előleges tárgyalásba bocsájtkozzék a városokkal.

Maga pedig a Tarentum-beliek közé helyőrséget tesz, a kik boszankodnak és követelik, hogy vagy teljesítse feladatát, a mely régett jött, és harczoljon velük együtt a rómaiak ellen, vagy pedig ha területüket feladja, hagyja a várost úgy hátra, a miként átvevé. Pyrrhos mogorván azt válaszolja, hogy maradjanak nyugton és várják be, míg érkezése lesz, majd aztán elhajózik. Hogy Sziciliában partra szállt, reményei hama-rosan megerősödést nyertek, mert a városok készségesen ren-delkezése alá bocsájtották magukat, a hol pedig fegyveres erő alkalmazása vált szükségessé, kezdetben semmi se tudott neki ellentálni, mivel 30,000 gyalogossal, 2500 lovassal és 200 hajóval támadá meg a karthágóikat, elűzé őket és uralmukat

³² Mellékneve: keraunos = villám, macedoniai király.

megdönté. Váraik közül Eryx³³ volt a legerősebb, mely számot tevő őrséggel volt ellátva Pyrrhos azt rohammal szándékozott bevenni. Serege készen állván, fölölté fegyverzetét, előre lép és fogadalmat tesz és Hercules tiszteletére küzdőjátékot és ünnepi áldozatot ígér, az esetre, ha pártfogását nyújtja neki, hogy nemzetségéhez és jelen hatalmához méltónak mutassa magát a Siciliát lakó hellének előtt. Erre trombitával jelt adat, lövegeivel széjjel szórátja a barbárokat, majd előhozatja az ostrom-lajtorját és első lép a falakra. Számosan szembe szállnak vele, ő védekezik és egy részüket a bástya két oldalán letaszigálja, leveti, a legtöbbeket azonban kardjával lesújtja és maga körül szinte halmot csinál a holttestekből. Neki magának semmi baja sem esik, mert már tekintetével is megrémíté az ellenséget és bebizonyítá, Homér amaz állításának helyességét, tapasztalati voltát, hogy minden erény közül egyedül a vitézség van gyakran rajongó meg dühöngő rohamokkal egybekötve. A város elfoglalása után nagyszerű áldozatot hozott Hercules tiszteletére és különféle látványos játékokat rendezett.

XXIII. A Messéné körül lakozó barbárok, névszerint a mamertinok,³⁴ sokat sanyargatták a hellén népeket, sőt néme-lyeket még adófizetőikké és tettek, mert sokan és harciasak voltak, miért latin nyelven martialisoknak neveztetek. Pyrrhos adószedőiket elfogató és megöleté, magukat pedig csatában meggyőzővén, számos váraikat feldúlá. A karthágóiaknak, a kik hajlandók voltak a kiegyezésre és készek voltak bizonyos pénzüsszeget fizetni, ha békére lép velük, sőt még hajókat is rendelkezésére bocsájtani, többre törekedvén, azt válaszolá, hogy egyedül az esetben lép velük békére és szövetségre, ha egész Siciliát elhagyják és a lybiai tengert tekintik határnak maguk és a hellének között. Szerencséje és jelen dolgainak sikere által elragadtatva, kecsegtetve magát azon reményekkel, a melyek végett kezdetben hajóra szállt, fő törekvését Libyára irányítá.

³³ Nyugoti Siciliában a hasonló nevű hegy lábánál.

³⁴ Mamers vagy Mavors, a hadisten után, a mely nevet állítólag egy samnitatorzs vette fel.

Volt ugyan számos, de hiányos felszerelésű hajója, azért evezősokeket szedett, a mi közben a városokkal nem bánt szeliden, tapintatosan, sőt zsarnoki módon tette azt, haragjában erőszakoskodva, büntetve. Ám kezdetben éppen nem így viselte magát, mert jobban mint bárki más tudott megnyerő lenni, kellemes érintkezése, mindenben való bizalma és a torzsalkodás kerülése által. Egyszerre csak zsarnok lett a népbarátból és keményszívűségével még a hálátlanság meg a hűtlenség látszatába is került. Mindezt azonban, noha méltatlankodva, mint elkerülhetlen szükségét csak tűrték. Volt Syrakusában két vezérszerepet vivő férfiú, Thoinón és Sósistratos, a kik legelőször hívták meg őt Siciliába és alig, hogy oda érkezett, átadták neki a városokat, meg a siciliai vállalatokban kiválókép segítségére voltak. Ezeket gyanuba fogván, sem magával vinni, sem hátra hagyni nem akará. És minthogy Sósistratos félelemből elpártolt tőle, Thoinónt is hasonló szándékkal vádolta és megöleté. Erre helyzete rögtönösen, egyszerre megváltozott, a városok keserű gyűlöletre gerjedtek ellene és részben a karthágóiakhoz csatlakoztak, részben meg a mamertinokhoz állottak. Mindenütt csak elpártolást, lázadást és erőszakos felkelést lát maga körül, akkor veszi a samniták és tarentumiak levelét, a kik értesítik, hogy városaikban csak keservesen tudják a háborút folytatni, mert az egész vidékről kiszorultak és segítségére nagy szükségük van. Ez a körülmény tisztességes ürügyet szolgáltat néki arra, hogy elvitorlázása se a futásnak, se pedig az ottan való dolgai fölötti kétségbeesésének színét ne viselje magán. Valójában pedig úgy állt a dolog, hogy nem tudván hatalmába keríteni a szigetet, mint egy vihartól üzött hajóból kiszállni igyekezvén, ismét Itáliára veté magát, távozásakor, mind mondják, tekintetét a szigetre fordítá és környezetének azt mondá: «Barátaim! minő küzdő teret hagyunk hátra a karthágóiaknak, meg a rómaiaknak.» És ez, a mint gyanítá, nem sokára be is teljesedett.

XXIV. A barbárok egyesültek ellene elhajózásakor és kénytelen volt a karthágóiakkal a tengerszorosban harczra kelni, a midőn számos hajót veszített, a többivel pedig Itá-

liába menekült. A mamertinok közül mintegy 10,000-en már előre átkelvén, nyíltan szembe szállni ugyan nem mertek vele, de a nehéz járásu vidékeken elrejtőzködtek és hegyibe esván, egész táborát zavarba hozták. Elveszett itt két elefánt és a hávédelem nagy része. Pyrrhos tehát az előcsapattól oda vágat és a küzdelemben nagy veszedelemnek teszi ki magát szemben e bátor és harcedzett ellenséggel. De fején kard-vágást kapván, kényszerül rövid időre visszavonulni a harcztól, a mi még inkább felbátorítja az ellenséget. Egy nagy természetes férfi, fényes fegyverzettel, jó távolságra a többiek elé rohan, fenyegető hangon kiált a királyra és felszólítja, hogy jöjjön elő, ha még él. A fölingerült Pyrrhos visszafordul pajzshordozói erőszakoskodása ellenére és haraggal eltelve, vérrel befecskendezve, borzasztó tekintettel áttörtet köztük és a barbárt megelőzve, oly vágást mér annak fejére kardjával, hogy az karja ereje és a vas kitűnő edzettsége folytán, az alsó részéig hatol, úgy, hogy a kétté vágott testnek részei egyidejűleg hullottak két felé. E tett feltartóztatá a barbárokat előrenyomulásukban, mert mint egy felsőbb lényt kezdék bámulni Pyrrhost és borzadály fogta el őket. Ő pedig utját bátorságban folytatá és 20,000 gyalogossal és 3000 lovassal eljutott Tarentumba. A tarentumiak közül a legderekabbakat seregéhez csatolván, azt tüstént a rómaiak ellen vezeté, a kik a samniták földjén táboroztak.

XXV. A samnitok ügyei romlásnak indultak és büszke öntudatuk alászállott, mert számos csatákban meggyőzettek a rómaiaktól. De Pyrrhos ellen is ingerültek voltak Sziciliába való hajózása miatt és azért nem is sokan csatlakoztak hozzá, Pyrrhos összes seregét két részre osztá; az egyiket Lucaniába küldé, hogy akadályozza meg az egyik consult, hogy tisztársának segítségére jöhessen. A másikat pedig maga vezeté Manius Curius ellen, a ki Beneventum város körül biztos állásban erősíté meg magát és Lucaniából segítséget várt. Valószínű azonban, hogy a jó sok a madárjoslatokkal és áldozatokkal is visszatartóztatták őt az ütközettől, azért nyugton maradt. Pyrrhos siet ezt megtámadni, mielőtt a segítség megérkeznék, magához veszi tehát

serege javát, meg a legharcziasabb elefántjait és éjjel a tábor ellen fölkerekedik. De míg a sűrű erdőkön keresztül hosszú kerülőt tesz, fákyái kialusznak és katonái tévutakra jutnak. Ily esélyek közt telik az idő és az éj elmulik.

A napkeltével együtt aztán az ellenség észreveszi őt, a mint a hegyekről előre nyomul, mire nagy zavar és mozgalom támad. Ekközben Manius az áldozatokból kedvező előjelt nyer, de meg a körülmények is kényszerítik a védekezésre, kivonul tehát és megtámadja az ellenség első sorait, megfutamítja azokat, a többieket meg félelembé ejti, mert sokan estek el közülük és az elefántokból is elfogatott egynehány. E győzelem vitte arra Maniust, hogy a sikon csatába bocsájtkozzék. Nyílt támadást intéz tehát és az ellenséget az egyik szárnyon megszalasztja. A másikon azonban az elefántok őt szorítják meg és visszavetik a táborba. Ekkor előszólítja a tekintélyes számú táborőrséget, a mely már fegyverben állt és még friss erőben volt. Ez erős állásából előre tör és lövegeivel visszafordulásra kényszeríti az elefántokat, a melyek futásukat hátra felé a szövetségeseken keresztül vevén, nagy zavart és keveredést okoznak, a mi a győzelmet a rómaiak kezére jutattja és azzal fennhatóságukat megszilárdítja. Mert az itt tanúsított vitézségük és dicső küzdelmük nemcsak öntudatukat és hatalmukat növelte, hanem a legyőzhetetlenség hírét is megszerezte számukra, úgy hogy e pillanattól kezdve urai lettek Itáliának, kevésbé utóbb pedig Siciliának.

XXVI. Így semmisültek meg Pyrrhosnak Italiára és Siciliára való reményei. Hat évet vesztvén az itteni háboruszkodásban, ügyei ugyan hanyatlásnak indultak, de a vereségek közepett megőrizé legyőzhetetlen bátorságát. Azt tartják, hogy hadi tapasztalatra, személyes bátorságra messze fölötte állt a korabeli királyoknak, de a mit kardjával megszerzett, azt hiu reménykedésével elveszíté és a távol levők iránt való vágyakodásból nem iparkodott a meglevőket, úgy mint kell, felhasználni. Azért Antigonos kockajátékoshoz hasonlítja őt, a ki ugyan számos szép dobásokat tesz, de a vetéseknek nem tudja hasznát venni.

Epirusba 8000 gyalogost és 500 lovast hozott vissza, de pénze nem volt, háború után nézett tehát, hogy seregét táplálhassa. Egy csapat gall csatlakozván hozzá, becsapott Macedoniába, a hol Antigonos, Demetrios fia uralkodott, hogy zsákmányoljon, raboljon. De minthogy több várost elfoglal és 2000 katona is hozzá pártol, nagyobb reményt kezd táplálni, Antigonos ellen indul, a szorosok körül megtámadja és egész seregét zavarba ejti. Csak az Antigonos hátvédét képező gallok tekintélyes számú csapata fejt ki erősebb ellenállást. Heves csata fejlődik ki, a melyben ezek jó részt felkoncizoltatnak, az elefántok vezetői pedig körül kerítettven, feladják magukat, valamint az összes állatokat.

Ily előnyt nyervén Pyrrhos, inkább a szerencsének engedé át magát, mint a megfontolásnak és megtámadá a macedonok phalanxát, a mely a vereség folytán félelemmel, zavarral telvén el, tartózkodott a támadástól és a küzdelemtől. Ekkor Pyrrhos jobbát nyújtja feléjük, a vezéreket és osztagparancsnokokat névszerint szólítja meg és ezzel Antigonosnak majdnem egész gyalogságát átpártolásra bírja.

Antigonos csekély lovasságával megfutamodik és csak néhány tenger melléki város marad birtokában. Pyrrhos minden sikerei közül a gallok felett nyert győzelmet tartá annak, a mely legnagyobb dicsőségére szolgált, azért a zsákmányból a legszebbet és legpompásabbat az itonisi³⁵ Athénának szentelé, a következő hősi versekből álló felirással:

Galloktól ragadott pajzsokkal, Athéna Itónis,
Pyrrhos nyújtja neked hódolatát, a moloss,
Antigonost hogy tönkre veré ő. Ám ne csudálkozz':
Most is, mint azelőtt, hősök az aiakidák.³⁶

Ez ütközet után visszafoglalá a macedoniai városokat. Az aigaiokat³⁷ legyőzván egyébként is keményen bánik el velük, meg őrsereget is helyez városukba ama gallok közül, a kik alatta hadakoztak. A gallok, egy kincsekben telhetetlen faj,

³⁵ Athénának — Minerva — mellékeve Itóné thessaliai város után.

³⁶ L. a 7. jegyzetet.

³⁷ Macedoniai város, az Alkmeon folyó partján.

neki esnek az ott eltemetett királyok sírjainak, azokat feltörik, a kincseket elrabolják, a csontokat pedig czéda módon széjjel szórják. Pyrrhos, úgylátszott, könnyen, kicsinylőleg vette e kihágást, lehet, hogy fontosabb foglalkozása akadt, lehet, hogy félelemből hagyta abba a barbárok menfenyítését, s ezért rossz hire támadt a macedonok között. És noha viszonyai szilárdságot, intézményei tartosságot nem nyertek, új reménységek fogamzottak meg agyában; csúfot üzött Antigonosból, arczátlanak nevezte, mert a helyett, hogy egyszerű köpönyeget öltene, még mindig bibort visel. Ekközben hozzá érkezik a spártai Kleonymos és Spartába hívja, ő pedig szívesen hajt szavára.

E Kleonymos királyi származású volt ugyan, de mert erőszakos, egyeduralmi hajlamokkal bíró embernek tartották, sem jó indulatban, sem bizalomban nem részesült és Areus jutott a királyságra. Ez volt régibb keletű és általános jellegű panasa polgártársai ellen, Kleonymos ezenkívül, már öregebb korában egy rendkívül szép és királyi származású nőt, Leótychidas leányát, Chilónist vette feleségül. Ez pedig őrvjögésig beleszeretett Akrotatosba, Areus fiába, egy szépségének virágában levő ifjuba; ez aztán sok bánatot és szégyent hozott a házasságban Kleonymosra, a ki bensőleg szereté feleségét. Mert minden spartai tudta, hogy neje őt megveti. Így politikai keserűségeihez családi bánat járulván, haragjában, boszuságában Spartába vezeté Pyrrhost 25000 gyalogos, két ezer lovas és 24 elefánt élén, úgy hogy már készülleteinek nagysága is azonnal nyilvánvalóvá tévé, hogy nem Spartát akarja meghódítani Kleonymosnak, hanem a Peloponnésost saját magának, noha szóval azt maguk a spartai követtek előtt, a kik Megalopolisba jöttek, váltig tagadá. Azt állítá ugyanis, hogy az Antigonos hatalma alatt álló városok megszabadítása végett jött, meg azért, hogy, ha valami közbe nem jó, ifjabb fiait Spartába küldje és a lakóniai erkölcsökben neveltesse, hogy így ez az előnyük is meglegyen a többi királyokkal szemben.

E cselszövényével félrevezeté még azokat is, a kik utközben vele találkoztak; de mihelyt Lakóniába tévé lábát, azonnal rabolni, fosztogatni kezd. Midőn a követek szemére

lobbantották, hogy hadüzenet nélkül visel ellenük háborút, így felelt: «Hisz ti rólatok, spartaiak, szintén tudjuk, hogy nem szokjátok másoknak az orrára kötni, a mit tenni szándékoztok.» A jelenlevők egyike, névleg Mandrókleidas, lakóniai szójárás szerint, erre ezt mondá: «Ha isten vagy, nem történik bajunk, mert jogtalanságot nem követtünk el rajtad, ha pedig ember, majd találkozok náladnál is hatalmasabb.»

XXVII. Ezután levonult Pyrrhos Lakedaimón ellen. Kleonymos ugyan tanácsolá neki, hogy Spartát útjában azonnal rohanja meg, Pyrrhos azonban tartván attól, mint beszélük, hogy a katonák felharácsolják a várost, ha éjjel támadják meg, ettől tartózkodott, azt mondván, hogy azt nappal is meg fogják tenni; mert a spártaiak kevesen is készületlenek is valának a váratlan támadásra, sőt Areus maga se volt ott, mivel Krétába ment a háborúskodó Gortynia-beliék segítségére. De ezen elhagyatottsága és lenézett gyengesége menté meg főképpen a várost, Pyrrhos, abban a hiedelemben, hogy senki sem áll ki a harczra, sátort ütött, Kleonymos barátai és helótái pedig rendbe hozták házát és készületeket tesznek, mintha csak Pyrrhos nála költené el vacsoráját. Az éj beálltakor a spártaiak elhatározták, hogy elküldik a nőket Krétába. Ezek azonban ellenszegültek. Sőt Archidamia karddal kezében jött a tanácsülésbe és szemire lobbantá a nők nevében a férfiaknak, hogy felteszik róluk, hogy élni kívánnak, a midőn Spárta elvész. Ezután elhatározzák, hogy az ellenség táborával párhuzamos árkot huznak, annak mind a két végére szekereket helyeznek és ezeket a kerék-agyig beföldelik, hogy nehezen levén helyekből kimozdíthatók, gátul szolgáljanak az elefántoknak. Midőn a munkához fogtak, hozzájuk jöttek a hajadonok fölővezett köpenyben, az asszonyok meg rövid alsó ruhában, hogy az idősbekkel együtt dolgozzanak. Föl-szólítják azokat, a kiknek harczolni kellend, hogy pihenjenek, aztán maguk vesznek mértéket és az árokból a magukra vállalt egy harmadrészt elkészítik. Ennek a szélessége 6, a mélysége 4 könyök, hosszúsága pedig 8 plethron³⁸

³⁸ Körülbelül 259 méter.

volt, a mint Philarchos beszéli; Hieronymos szerint azonban annál kevesebb volt. Midőn hajnal hasadtával az ellenség mozgásba jött, át nyújták az ifjaknak fegyvereiket és átadák az árkot, szívükre kötven, hogy azt megvédjék, megőrizték, mert a mily édes a győzelem a haza szemei előtt, oly dicső a halál az anyák és nők karjai között, a midőn Spartához méltón esnek el. Chilónis pedig hátra huzódván, hurkot kötött nyakára, hogy a város elestekor, élve ne kerüljön Kleonymos kezére.

XXVIII. Pyrrhos maga hoplitái élén heves rohamot intéz a spártaiaknak vele szemben sűrű hadi rendbe állított soraira és az árokra, melyen átjutni nem lehetett és a mely földjének hig volta miatt, biztos támpontot nem nyújtott a küzdőknek. Fia Ptolemaios 2000 gall és a chaonok válogatott csapata élén az árok mentén vonul el és megkísérli a kocsik felett az átkelést. Ezek mert mélyen és sűrűen voltak egymás mellett a földbe leásva, nemcsak az ellenségnek tevék nehezzé az átkelést, hanem egyuttal a spártaiaknak is a védelmet. A gallok már kiszaggaták a kerekeket és a folyóba³⁹ döntötték a szekereket, midőn az ifjú Akrotatos belátva a veszélyt, 300 emberével keresztül rohan a városon és horhos utakon megke-
rülí Ptolemaios, a nélkül, hogy ez őt észrevette volna, míg csak a leghátulsókat meg nem támadá és kényszeríté, hogy megfordulván, ő vele harczra keljen. Az ellenség közt tolongás támad, számosan az árokba és a kocsikba esnek, míg végre nagy öldöklés közt visszaveretnek. A vének és az asszonyok tömegesen tanui voltak Akrotatos dicső tetteinek. Midőn az egész véresen, büszkén vissza tér a városon keresztül állomására, a lakoniai nők előtt nagyobbnak és szebbnek tűnik fel, és irigyelik Chilónistól kedvesét. Az öregek közül pedig némelyek utána menve ezt kiabálják neki: «Menj, Akrotatos és öleld meg Chilónist, de aztán derék gyermekeket adj Spártának». Makacs küzdelem fejlődött ki ott is, a hol Pyrrhos állt és számosan vitézül harczoltak, főleg pedig Phyllios, a ki sokáig tartott ki és számosakat ölt meg. Ez midőn érzé, hogy számos sebei miatt ereje

³⁹ Az Eurotas.

hanyatlik, a háta mögött állók egyikének engedi a helyét és a sarok közt esik össze, hogy holtteste ne juthasson az ellenség kezére.

XXIX. Az éj vetett véget a csatának. Pyrrhosnak pedig álmában látománya lőn. Ugy tetszett neki, mintha villámokat szórna Lakedaimónra, azt egészen lángra lobbantaná és örvendezne e miatt. Örömében felébred, megparancsolja vezéreinek, hogy az egész sereget tartsák készen és elbeszéli álmát barátainak, azt a jelentőséget adva annak, hogy rohammal fogja bevenni a várost.

Mindnyájan csodálatos módon bizakodnak ebben, Lysimachosnak azonban nem tetszik e látomány és kijelenti abbeli aggodalmát, hogy valamint a villámtól sújtott helyek megközelíthetetlenek, úgy az istenség tán Pyrrhosnak is azt jelezze előre, hogy a város reá nézve hozzáférhetetlen leend. Pyrrhos azt mondá, hogy ez csak a tömeg félrevezetésére irányuló balga fecsegés, a minek semmi alapja nincs; jobb tehát, ha fegyvert ragadnak és megemlékeznek e mondásról:⁴⁰

Egy madarat becsülök: megküzdeni Pyrrhos ügyében.

Erre aztán felkelt és napkeltével előre vezeté seregét. A spártaiak bátran és emberi erőt meghaladó vitézséggel védik magukat. Jelen vannak az asszonyok is, kézhez adják a lövegeket, ételt és italt hoznak azoknak, a kiknek arra szükségük van és a sebesülteket folszedik. A macedonok megkísérlik az árok föltöltését, mindenféle anyagot hordanak össze és ezzel az árokban heverő holttesteket és fegyvereket elborítják. Midőn a spártaiakat az ellen védekeznek, megpillantják Pyrrhost, a mint az árok és a szekerek mellett lóháton betör a városba. Az ott állomásozó katonák kiabálni kezdenek, az asszonyok pedig jajveszékelve futkosnak. Pyrrhos már keresztül tör és a szemben levőket leveri, a mikor egy krétai nyíl találja hasán lovát, mely halálvergődésében Pyrrhost a sikamlós és meredek talajra veti. Midőn e miatt kísérete zavarba

⁴⁰ Ilias XII. k. 243. v. azzal a változtatással, hogy a peri patridos = «a haza mellett», ezzel van fölcserélve: peri Pyrrhu = «Pyrrhos ügyében»; a «madár» szón a madár nyújtotta jós-jel értendő.

jő, a spártaiak oda szaladnak és lövegeikkel elűzik mindnyájokat. Ennek folytán Pyrrhos az egész vonalon beszünteti a csatát, azon hiedelemben, hogy a spártaiak engedni fognak, minthogy majdnem mindnyájan megsebesültek, számosan pedig elestek közülük. Azonban a város jó szerencséje, akár mert eléggé próbára vetette e férfiak vitézségét, vagy mert bizonyosságot akart arról tenni, hogy a kétséges körülmények közt minő hatalommal rendelkezik, a midőn már a spártaiak a kétségbeeséshez közel állottak, segítségükre hozta a phokisi Ameiniaszt, Antigonos egyik vezérét, egy zsoldos csapat élén Korinthosból. És alig, hogy ezt bebocsájták, megérkezett hozzájuk Areus király is Krétából két ezer emberével. Erre az asszonyok azonnal házaikba széledtek, nem akarván többé a hadi dolgokba ártani magukat. Elbocsájták azokat is, a kik meglett koruk daczára szükségből teljesítettek hadi szolgálatot és maguk álltak a csatasorba.

XXX. Pyrrhost e segítség megérkezésére még jobban elragadja heve és becsvágya, hogy a várost elfoglalja. De miután semmire sem ment vele, nagy veszteséggel visszavonult és a tartományt elpusztítá, azzal a szándékkal, hogy ott fog telelni.

De végzetét senki se kerülheti el. Argosban ugyanis Aristas és Aristippos pártviszályban állottak és minthogy úgy látszott, hogy Aristipposzt Antigonos pártolja, Aristas, hogy azt megelőzze, Pyrrhost hívá be Argosba. Ez folyton remények közt hánykodván, sikereit újabb sikerek elnyerésére vezető eszköznek tekinté. — kudarczait meg új vállalatokkal akarván helyre hozni, sem a vereség, sem a győzelem által nem hagyá magát korlátoltatni abban, hogy magának vagy másnak zavart okozzon. Ezért rögtön fölkerekedik Argos felé, Areus számos cselet vet neki és megszállván az út legveszélyesebb pontjait, elvágja a gallokat, meg a molossokat, a kik a hátvédet képezik. Pyrrhosnak a jós, abból a körülményből, hogy az áldozati állat máját lebernyeg nélkül találta, megjövendelé rokonai egyikének elvesztét. Ez a nagy mozgalomban és zavarban épp rosszkor vesztí el higgadságát. Megparancsolja ugyanis fiának Ptolemaiosnak, hogy egy válogatott

jóvas csapattal siessen azok segítségére, ő maga pedig gyorsan kivonja seregét a szorosból és tovább vonul. Ptolemaios körül heves küzdelem támad. A spártaiak válogatott serege, a melyet Eualkos vezetett, a Ptolemaios előtt küzdőkkel összebonyolódik, ekkor a krétai Apterából való Oryssos, egy fürge, sebesfutású ember, a bátran küzdő ifjú oldalához iramodik, vágást mér rá és leteríti. Midőn elesett, övéi megfutamodnak, a győztes spártaiak pedig üldözés közben észre se veszik, hogy a sikra érnek és a nehéz fegyverzetűek tőlük elmaradnak. Pyrrhos épp akkor értesülván fia haláláról, nagy lelki fájdalomában a molossok lovasságát bocsájtja rájuk. Első sorban ő vágat közibük és vérükben gázol, mert bár mindenha győzhetetlennek és borzasztónak mutatta magát a harcban, ekkor vakmerőségben, hevessebben felülmulá minden előbbi fegyvertényeit.

Midőn lovával Eualkosra vágat, az oldalt húzódik és kicsibe mult, hogy le nem vágja Pyrrhos kezét, a mivel a kantárt fogta, de csak a kantárt találja és vágja keresztül. Pyrrhos erre dárdájával keresztül veri, majd leszökvén lováról, gyalog harcol és megöli mind, a ki csak a válogatott csapatból Eualkos tetemeért küzd. Spárta e nagy, meg hiában való veszteséget a háború befejeztével a vezérek becsvágyának köszöné.

XXXI. Miután Pyrrhos fia szellemének úgy szólván halotti áldozatot hozott, meg fényes temetkezési játékokat rendezett, és az ellenségen kitöltött boszujával lecsillapítá fájdalmát, előre nyomult Argos felé. Értesülván, hogy Antigonos megszállta a sikságból kiemelkedő magaslatokat, Nauplia⁴¹ körül üttötte fel táborát. Másnap hírnököt küldö Antigonoshoz és dögvészesnek czimezvé, felhivá, hogy szálljon alá a sikra és küzdjön meg vele a királyságért. Ez pedig azt felelé, hogy az ő haditudománya nem annyira a fegyvereken, mint a körülmények helyes megválasztásán alapszik; Pyrrhos előtt azonban számos út áll nyitva a halálhoz, ha megunta az életet.

Eközben mind a kettőjükhöz követek érkeznek Argosból, azzal a kéréssel, hogy távozzanak és engedjék meg, hogy

⁴¹ Közel Argoshoz.

ők semlegesek maradhassanak, fenn tartván mind a kettőjükkel a barátságot. Antigonos beleegyezik és fiát adja tuszúl az argosiaknak; Pyrrhos is megígéri, hogy eltávozik, de kezeséget nem nyújtván, még gyanusabbá lőn. Itt Pyrrhosnak rendkívüli jelenség adta magát elő. A feláldozott ökröknek a törzstől már elválasztott és a földön fekvő fejei, láthatólag kinyújták nyelvüket és saját vérüket nyalták, Argos városában pedig Apollo Lykeiosnak papnője kifutott az utcára, azt kiabálva, hogy a várost holttestekkel és vérrel telve látja, azután hogy a küzdőtér felé tartó sas⁴² hirtelen eltűnt.

XXXII. Pyrrhos sötét éjjel közelit a falakhoz és megtalálván az Aristeastól csapatja számára nyitva hagyott kaput, a melyet Diamperesnek neveznek, a gallok beosonnak és észrevetlenül megszállják az Agorát.

De a kapu szűk volt az elefántoknak és épp e miatt a tornyokat le kelle szedni, majd ismét a sötétben és zavarban vissza rakni, a mi idővesztést okozott, az alatt az argosiak észreveszik a dolgot és az Aspisra⁴³ meg más erődített helyekre futnak, majd Antigonosért küldenek. Ez a város közelébe nyomul és megfigyelő állást foglal, vezéreit és fiát azonban tekintélyes segítő sereggel a városba küldi. Areus is megérkezik ezer krétáival, meg a legfürgébb spártaiakkal. Ekkor együttesen a gallokra rohannak és nagy zavarba ejtik őket. Pyrrhos pedig a Kylarabis⁴⁴ felől vonul be, hadi kiabálással meg lármával, s minthogy a gallok válasza nem hangzott bátran, biztatóan, gyanítá hogy zavarban és szorongásban vannak. Annál inkább is siet tehát és szorítja előre lovasait, a kik nehezen haladnak a csatornák közt, a melyekkel a város tele van, és sok veszélylyel küzdenek. A mozdulatokat és parancsokat illetőleg különben is nagy bizonytalanság uralkodott ez éjjeli csatában, a katonák eltévednek és megrekednek a szűk utcákban, a hadvezetés tehetetlen a sötétség, a zavaros kiabálás és szűk terep miatt. Mind a két fél tehát tétlen veszteg-

⁴² Vonatkozás Pyrrhosra, a kit katonái sasnak neveztek el.

⁴³ Szó szerint pajzs, egy meredek hegynek a neve, a mely Argos városában emelkedik.

⁴⁴ Egy gymnasium pár száz lépésre a szóban forgó várostól.

gel, várva a reggelt. A mint kivirradt, az ellenséggel tömve megrakott Aspis látása, zavarba hozta Pyrrhost, de midőn az Agorán többféle emlékek közt megpillantá az ércz farkast és bikát, mintha harcban volnának egymással, megrémült, megemlékezvén egy reá vonatkozó régi jós ígére, hogy a végzet halálát rendeli, hahogy bikával küzdő farkast lát.

Ez a szobor-csoport, mint az argosiak beszélik, egy ősrégi esemény emlékére állíttatott fel náluk. Midőn Danaos állítólag első ízben érkezett vidékükre, Argos felé haladtában, közel Pyramiához, Thyrea földén megpillantott egy bikával viaskodó farkast. Abban a föltevésben, hogy a farkas őt magát jelenti, mert ő is, mint a farkas, idegen létére a bennszülötteket támadá meg, megállapodott és nézte a küzdelmet. Midőn a farkas győztes maradt, Danaos a lykeusi Apolló segítségül hívása után hozzá fogott vállalatához és győzött, Gelanor ugyanis, az argosiak akkori királya, lázadás folytán elüzetett. Ez a jelentése van a szobor-csoportnak.

XXXIII. Pyrrhos e látványra, meg hogy semmi reménye be nem vált, bátorságát elveszítvén, elhatározá hogy visszavonul.

De mivel a kapuk szűk volta miatt aggódott, parancsot küldé fiához, Helenoshoz, a kit tekintélyes haderővel a városon kívül hagyott, hogy rombolja le a falak egyrészét és vegye védelmébe a kivonulókat, ha az ellenség nyugtalanítaná őket. De a küldött sietségében és az általános zavarban jelentését nem tette meg kellő világossággal, így a fiatal királyfi a tévedés következtében fölkerekedik és a többi elefántokkal, meg a legderejobb katonákkal a kapukon át bevonul a városba, hogy atyjának segítségére siessen. Ekkor már Pyrrhos visszavonulóban volt. A mig az Agora tért nyújtott neki a visszavonulásra és a küzdelemre, szembe fordult és harczolva visszanyomta az előre törő ellenségét, de midőn az Agoráról egy a kapukhoz vezető szűk utczába szorul, összehatalálkozik azokkal, a kik az ellenkező irányból segítségére sietnek. Egyrészüik nem érti meg a kiabálását, hogy vonuljanak vissza, más részüket pedig, a kik erre nagyon is hajlandók voltak, a kapuk felül hátulról beözönlők szorongatják.

Mert a legnagyobb elefánt a kapu alatt keresztben összeesett és vadul ordítózva elzárá a visszavonulók előtt az utat. A már bevonult elefántok egyike, névszerint Nikón, föl akarván venni számos sebei miatt leesett vezetőjét, szembe rohan a kivonulókkal és különbség nélkül, barátot ellenséget egymásra hajigálja. Végre megtalálván a vezető holttestét, orrmányával fölemeli, majd agyaraira vevén, mintegy őrjögve visszafordul ismét és összegázolja mind, a kivel csak találkozik. Így egymás közt összeszorulva, összezsufolva, egyikük se képes a maga erejéből magán segíteni, hanem mint egy összeékeltest, az egész tömeg majd ide, majd oda vetődik, hullámszik. Voltak ugyan jelentéktelen összecsapásaik az ellenséggel, mely folyton kapkodá őket és hátulról szorongatá, de a legtöbb bajt maguk okozták maguknak. Mert a ki kardot rántott, vagy lándzsát szegezett, nem volt képes amaszt visszahúzni, vagy ezt leeresztetni, átjártak ezek mindent, a mi csak utjukba esett, és így a harcosok egymás keze által vesztek el.

XXXIV. Pyrrhos látván az őt környező vihart, fergeteget, forgóját, mely sisakját feltűnővé tévé, leveszi és társai egyikének adja át, majd lovára bizva magát az üldöző ellenség közé vágat. Vértjén át dárdasebet kapván, nem ugyan súlyos, sem nagyot, megsebesítője felé fordul. Ez nem valami előkelő argosi ember volt, hanem egy vénasszonynak szegény fia. Anyja akkor, mint a többi asszonyok, a háztetőről nézte a csatát és a hogy fölismeré a Pyrrhossal küzdő fiát, a veszély miatt magán kívül két kezével felragad egy cserepet és Pyrrhosra hajítja. A cserép a sisak hátsó részén a fejére esik és szétzuzza nyakának alsó csigoláit, mire szemei elhomályosodnak, kezei a kantárt eleresztik, majd megtáncorodva a Likymnios sírja mellé esik, a nélkül, hogy a többiek felismernék. Egy bizonyos Zópyros, a ki Antigonos seregében szolgált és két vagy három más katona odafut; ezek felismerik és egy ház előcsarnokába vonszolják, mialatt a csapástól felkezdett ocsudni. Zópyros kirántja illyriai kardját, hogy fejét levágja, Pyrrhos borzasztó tekintetet vet reá, úgy hogy ez megrémül, kezei reszketnek, mégis hozzá fog, de teljes zavarában, felindulásában elhibázza a vágást, a mely a száját meg

az álkapcsát éri és csak nagy vesződséggel tudja lassan fejét szegni. Ez esemény már soknak tudomására jött, midőn Alkyoneus⁴⁶ oda sietvén, elkéri a fejet, hogy felismerje, majd magához veszi és atyjához lovagol, a ki barátai társaságában üldögélt és az elibe dobja. Antigonos rápillantván, felismeri, de fiát bottal ütlegelve elkergeti és szentségtörőnek, barbárnak nevezi. Azután szemeit köpenyével befedi és könnyekre fakad, visszaemlékezvén atyjára Demetriosra, meg nagyatyjára mint a sors állhatalanságának családi példáira, Pyrrhos fejét és törzsét pedig ünnepélyesen elégetteté. Midőn aztán Alkyoneus találkozott Helenossal, nyomorúságos állapotban, viseltes köpenyébe burkoltan, barátságosan üdvözli őt és atyjához vezeti. Antigonos rá néz. «Helyesebben cselekszel, ugyan fiam, mondá, mint előbb, de most sincs egészen rendjén a dolog, hogy ki nem vetköztetted őt e ruhából, a mely mi reánk, győzőkre több szégyent hoz, mint ő reá.» Eztán barátságosan fogadja Helenost, kitüntetésekkel halmozza el és visszaküldi Epirusba. Hasonló kegyességgel bánik Pyrrhos barátaival is, miután a tábor és az egész hadsereg ura lett.

⁴⁶ Antigonos fia.



XXII.

GAIUS MARIUS.

(157—86. Kr. sz. e.)



I.

GAIVS MARIUS harmadik nevét ép úgy nem tudjuk megmondani, mint Quintus Sertoriusét, a ki Iberiát meghódítá, vagy Lucius Mummiusét, a ki Korinthost elfoglalá. Mert ez utóbbi az «Achaicus» nevet tettei után nyeré, valamint Scipio az «Africanus»-t és Metellus a «Macedonicus»-t. És éppen ezzel véli főleg Posidónius azokat megczáfolni, a kik a rómaiak harmadik nevét tartják az ő tulajdonnevüknek, mint például Camillust, Marcellust, és Catot, mert így azok, a kiknek csak két nevük van, tulajdonnévvel nem is bírnának. Posidonius figyelmét azonban kikerüli az, hogy ily okoskodással élve, viszont a nőket névtelenekké teszi, tekintve, hogy a rómaiaknál egy nőnek sincs első neve, a mit pedig Posidonius tulajdonnévnek tart. A másik két név elseje, szerinte a család közös neve, mint a Pompeiusok, a Manliusok, a Corneliussok, vagy mint mondani szokják, hogy a Herakleidák, a Pelopidák. A második meg melléknév, a mely bizonyos sajátosságokról, cselekményekről vagy a testnek alkotásáról és fogytkozásairól vétetik, mint a Macrinus¹ a Torquatus, a Sulla vagy mint a görögöknél a Mnemón, a Grypos, a Kallinikos. De e tekintetben a szokások eltérő volta tág teret nyit a vélekedésre.

¹ Macrinus, macer-től = sovány. Torquatus, torques-től = nyakláncz. Sura, surula = vastaglábú, Mnemon, emlékező, Grypos = hajlott orrú, Kalinikos = szépgyőző.

II. Marius arczkifejezését illetőleg, láttam Ravennában — Gelliában² — márványszobrát, a mely nagyon is megfelel jellege állítólagos zordonságának, keménységének. Természeténél fogva férfias és harcias levén, inkább katonai mint polgári neveltetésben részesülvén, hevét a hatalom birtokában mérsékelni nem volt képes. Mondják, hogy nem tanulmányozá a görög tudományokat, sem pedig a görög nyelvvel fontos ügyekben nem élt, mert nevetségesnek tartá oly ismereteket elsajátítani, miknek mesterei másoknak rabszolgái. Második diadalmenete után egy templom felszentelése alkalmából görög játékokat rendezett, a színházban meg is jelent, de csak éppen hogy leült és azonnal távozott.

Igy, valamint Plató gyakran szokta volt mondani Xenokratesnek³ a sötét tekintetű és fanyar kedélyű bölcsnek: «Drága Xenokratresem, ugyan áldozzál a Charisoknak!» — úgy, ha valaki rábirhatta volna Mariust, hogy áldozzék a hellén Muzsáknak és Charisoknak, dicső hadi polgári ténykedéseire nem tett volna oly undok koronát, a midőn indulatossága, időszerűtlen uralomvágya, telhetetlen kapzsisága által vénségben a legnagyobb kegyetlenségekre, vadságokra vetemedett. És ez tetteinek elbeszéléséből mihamar ki fog derülni.

III. Marius teljesen névtelen szülőktől származott szegény kezük munkája után élő emberektől. Atyjának vele hasonló neve volt, anyját Fulciniának hívták. Csak későn látta meg a várost és izlelte meg annak szórakozásait. Mind ezideig az arpinumi vidékhez tartozó Cirrhaiaton⁴ nevű faluban édegélt, a mely életmód a városi csíszolt erkölcsökhöz mérve ugyan paraszti volt, de józan és a régi rómaiak nevelésének megfelelt. Első hadjáratában a keltiberek ellen hadakozott, a midőn Scipió Africanus Numantiát ostromolta volt. E vezér figyelmét nem kerülte ki az, hogy Marius bátorságra a többi ifjak közül kiválik és legkönnyebben alkalmazkodik ahhoz a megváltoztatott fegyelemhez, a melyet Scipio a fényűzéssel és puhálkodással megrontott seregébe behozott.

² Az Akadémia feje, Plató unokaöcse.

⁴ A név — úgy látszik — el van rontva; talán inkább Cornetum.

² Gallia Cisalpina, vagyis Olaszország felső része.

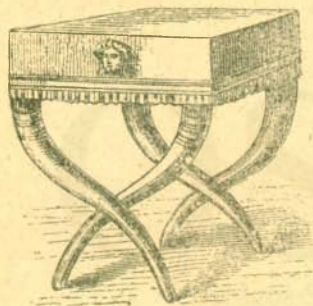
Azt is mondják, hogy egy ellenséget páros viadalban a vezér szemeláttára terített le. Ezért Scipio egyéb kitüntetésekkel is törekedett őt magának megnyerni, de meg egykor étkezés után, midőn szoba jöttek a hadvezérek és a jelenlevők egyike akár mert valójában kételye támadt, akár mert tetszeni akart Scipiónak, azt kérdezé tőle, vajjon ki lesz ő utána a római népnek olyan vezére, védője? erre Scipio a mellette ülő Mariusnak vállát megveregetvén, ennyit mondott: «Talán ez.» Ily szerencsés volt az egyik, hogy ifju korában kimutatá nagyságát, a másik, hogy a kezletből kiismeré a jövőt.

IV. E mondás volt az, mely állítólag mint egy isteni szózat főkép föllekesíté reményeiben Mariust. A politikára vetette tehát magát és elnyerte a tribunatust Caecilius Metellus szorgolása folytán, a kinek családját már eleve atyai örökségkép tisztelé. Tribunsága alatt törvényjavaslatot terjesztett elő a szavazás tárgyában, mely a hatalmasokat a biráskodásban való befolyásuktól megfosztani látszott. Cotta consul ennek ellene szegült és rá vette a senatust, hogy foglaljon állást e törvényjavaslat ellen és hívja fel Mariust, hogy adjon számot az eljárásról. A határozat meghozatván, Marius megjelent a senatus előtt, anélkül, hogy zavarban lett volna, mint afféle fiatal ember, a ki fényes mult nélkül csak ép hogy megkezdé politikai pályafutását, sőt már eleve oly öntudatos magatartást tanusított, a minőre csak későbbi tettei jogosíták.

Megfenyegeté Cottát, hogy börtönre vetetti, ha vissza nem vonja a határozatot. A consul Metellushoz fordul és véleményét kérdezi, ez felkel és a consult támogatja. Marius behívatja a lictort, és megparancsolja, hogy vigye Metellust magát a börtönbe. Metellus a többi tribunokra hivatkozik, de senki nem jó segítségére, a senatus tehát kényszerűségből mellőzi a határozatot. Marius pedig fénytől övezetten megy a népgyűlésre és jóváhagyatja törvényét. Ettől fogva tartották őt oly férfiúnak, a kit a félelem meg nem rendít, a tekintély meg nem hajlít és a kit tehetségei képessé tesznek arra, hogy a senatusszal szembe szálljon és a nép kegyét magának megszerezze. Azonban e vélekedést csakhamar az ellenkezőre változtatá egy nyilvános jellegű tettével. Midőn ugyanis a gabna-

felosztás tárgyában törvényjavaslat tétetett, ennek Marius hevesen ellenszegült és győzvén, egyiránt bevette magát mind a két párt becsülésébe, mint olyan, a ki a közérdek rovására egyiknek se hajlandó kedvét keresni.

V. A tribunság után a magasabb aediliségre pályázott. Az aediliségnak ugyanis két fajtája van. Az egyik a görbelábu széktől⁵ nyerte a nevét, a melyen ülve gyakorolja az illető hatalmát, a másik alsóbb rangu és plebejusinak neveztetik. Midőn megválasztották a magasb méltóságukat, azonnal a másodranguak választásához fogtak. A mint kiderült, hogy Marius az első aediliségnél háttérbe szorult, azonnal a másik felé fordult és arra pályázott. De mert vakmerőnek, daczos-



Sella curulis.

nak tartották, megbukott. És noha egy napon kétszer vallott kudarcot, a mi eddig senkivel sem esett meg, büszkeségéből egy cseppet sem engedett. Nemsokára ezután a praetorságra pályázván, kevésbe mult, hogy meg nem bukott. Ekkor, hogy az utolsó helyen kihirdették, bepanaszolták szavazatvásárlás miatt. Gyanut főleg az keltett, hogy Cassius Sabacónak rabszolgáját a korlátokon belül látták a sza-

vazók közé vegyülni. Sabaco pedig legbizalmasabb barátja volt Mariusnak. Midőn Sabacót a bírák kérdőre vonták, ez azt mondá, hogy a hőség miatt szomjuhozván, friss vizet kért és szolgálja ivóedénynyel bement hozzája, de mihelyt ő ivott azonnal eltávozott. Mindazáltal a következő censorok kiűzték a senatusból, és úgy látszott, hogy rászolgált e gyalázatra, akár hamis vallo-mása, akár vigyázatlansága miatt. Gaius Herennius is tanúságtételre hivatott fel Marius ellen, a ki azonban azt állítá, hogy a hazai szokásokkal ellenkezik a cliensek ellen való tanuskodás és hogy a törvény felmenti e kényszer alól a patronusokat, — így nevezik ugyanis a rómaiak a védnököket, —

⁵ A sella curulis, innét az aedilis curulis.

Mariusnak szülei pedig, sőt maga Marius is, mindenha cliensei voltak a Herenniusok házának. A bírák már elfogadták e tanuskodástól való mentegetődzést, Marius azonban maga mondott ellent Herenniusnak, hogy azon pillanattól kezdve, a midőn hatósági hivatalt nyert, kilépett a cliensek sorából; a mi azonban nem volt teljesen helyén. Mert a patronusok iránt való kötelességeiktől nem minden közhivatal szabadítja meg azokat, a kik azt elnyerték, sem a családjaikat, hanem azok, a melyeknek a törvény megadja a sella enrulist. Mindazáltal Marius pöre az első napokban rosszul állt és a bírák kedvezőtlen hangulatot tanusítottak iránta, de az utolsó nap minden várakozás ellenére felmentették, mert a szavazatok egyenlően voltak megosztva.

VI. Praetorsága alatt csak gyér dicséretet aratott. Praetorsága után sorshuzás utján a külső Iberiát⁶ nyervén el, beszélik, hogy megtisztítá a rablóktól e tartományt, mely erkölcsiiben durva és vad volt és az iberiek akkor még mindig szép dolognak tartották a kalózkodást. A közélet terére lépven nem rendelkezett sem gazdagsággal, sem ékesszólással, a mely eszközök segítségével az akkori legtekintélyesebb emberek a népet vezetni szokták. De mert polgártársai rendkívüli öntudatosságát, fáradhatlan munkásságát, népies életmódját bizonyos tekintetben érdemszámba vették, az iránta tanusított tisztelet csak növelé befolyását, úgy hogy fényes házasságot kötött, nőül vevén a Caesarok kitűnő családjából Juliát. Caesarnak nagynénjét, azét a ki később a rómaiak legnagyobb embere lett és a ki valószínűleg e rokonságból kifolyólag példányképül vette magának Mariust, a mint azt életrajzában megírtuk. Dicsérik Mariusnak józanságát és türelmét is, a minek jeleit adta egy sebészeti műtét alkalmával.

Tudvalevőleg mind a két lábszára telve volt nagy vérdaganatokkal és minthogy e formátlanság bántotta, elhatározá, hogy orvos kezére adja magát. Az egyik lábát lekötés nélkül nyújtá át neki, és egy moczczanás, egy sóhaj nélkül, nyugodt arccal hallgatag tűré a műtét közben a rendkívüli fájdalomra-

⁶ Spanyolországnak az Atlanti Óceán felé elterülő része.

kat. De midőn az orvos a másik lábához akart fogni, nem adá oda, mondván: »Ugy látom, hogy felgyógyulásom nem ér fel a fájdalommal.«

VII. Midőn Caecilius Metellus consul a lugurtha ellen való hadjárat vezérévé neveztetett ki, legátusul Mariust vitte magával Afrikába. Itt nagy tettekre, fényes küzdelmekre nyílván alkalma, édes keveset törődött azzal, hogy mint a többiek, Metellus nagyságát elősegítse és annak érdekében dolgozzék, azt vélvén, hogy nem annyira Metellus hívta meg őt a legatusságra, mint hogy a szerencse vezette a legkedvezőbb körülmények közt, a legszebb tettek színpadára, ezért minden erélyét, bátorságát napfényre hozta. E hadjárat számos viszontagsággal levén összekötve, nem hátrált a nagy forradalmak elől, sem a kisebbeket le nem nézte, egyenrangú társait józan belátásával, eszélyességével multa felül, tekintettel levén a hasznosra, a közkatonákkal meg mértékletességben, kitartásban kelt versenyre és így megszerzé az egész sereg jóindulatát.

Általában úgy látszik, hogy a fáradalmak között mindenkinek vigaszul szolgál az, ha azokat mások önkényt megosztják, mert olybá tűnik az fel, mintha azzal a fáradalmak kényeszerű voltát megszüntetnék. A római katonának legkedvesebb látványt nyújt az, a midőn a vezér szemei előtt eszi a közönséges kenyeret, egyszerű fekhelyen nyugszik és a sánczmunkálatoknál vele együtt dolgozik. Nem becsülik annyira azokat a vezéreket, a kik kitüntetések, pénzeket osztogatnak, mint a kik a fáradalmakat, a veszélyeket osztják meg velük, sőt jobb szeretik azokat, a kik velük együtt dolgoznak, azoknál a kik a henyélkedést elnézik.

Marius ily eljárásával a katonák előtt népszerűsége révén szert, hova tovább betölté Afrikát, majd Rómát nevével, dicsőségével, mert a táborból a katonák váltig azt irogatták az otthonlevőknek, hogy se hossza, se vége nem lesz a barbár ellen való háborúnak, ha Gaius Mariust consulnak nem választják.

VIII. Metellus nem titkolá ezek miatt való boszankodását. Leginkább bántá azonban Turpilius esete. E férfiú, atyai hagyománykép, vendégarbárságban állt Metellusszal és akkori-

ban a mesteremberek felügyelője⁷ volt a hadseregben. Vacca⁸ tekintélyes várost tartá őrizet alatt és minthogy a benntlakóknak bántására nem volt, sőt szeliden, barátságosan viselte magát velök szemben, megbizott bennök és észrevétlenül az ellenség kelepczéjébe esett. Befogadták ugyanis Jugurthát a lakosok, Turpiliust azonban nem bántották, sőt kérelmök folytán kieszközölték sértetlen elbocsájtását. Ezért bevádolták hazáulással. Marius a pörben mint bíró szerepelvén, nemcsak maga tanusított ingerültséget iránta, de még társai legtöbbjét is feltűzelte ellene, úgy hogy Metellus akarata ellenére kényszerült őt halálra ítélni. Nemsokára kiderült a vád hamis volta és a többi bírák részt vettek Metellus fájdalmában, csak Marius örült; az egész ügyet saját maga számára igényelte, és nem restelte járás-kelés közben azt hangsúlyozni, hogy ő volt az, aki a vendégbarátját megölő Metellus fejére zuditotta a bosszuálló furiákat. Ez időtől fogva nyílt ellenségeskedésben állottak egymással és egy alkalommal állítólag Metellus azt mondá gunyosan Marius jelenlétében: «Tehát csak el akarsz minket hagyni derék férfiú és haza vitorlázni, hogy a consulságra pályázhass? Nem érnéd be azzal, hogy ezzel a fiammal együtt viseljed a consulságot?» Metellus fia akkoriban még szinte legényke volt. De Marius csak sürgeté szabadságolását, Metellus pedig folyton halogatá azt, majd a midőn már a consulválasztásig csak tizenkét nap volt hátra, utjára bocsájtá. Marius a hosszú utat a táborból a tengerfelé Utticába két nap és egy éjjel tette meg és hajóra szállta előtt áldozatot mutatott be. Állítólag a jós ez alkalommal kinyilatkoztatá, hogy az istenség Mariusnak rendkívüli nagy és minden reményét túlhaladó sikert ígér. Ezek által felbuzdítva hajóra szállt és kedvező széllel négy nap alatt átkelt a tengeren. A nép legott örvendő vágyakodással pillantá meg őt, a tribunok egyike pedig a népgyűlésbe vezeté, a hol a Metellus ellen megeresztett számos vádaskodás után a consulságért folyamodék, megigérvén, hogy vagy megöli vagy élve hatalmába keríti Jugurthát.

⁷ Praefectus fabrum.

⁸ A mostani Vegia Algirban: Plutarchos Bagá-nak írja.

IX. Fényes megválasztása után azonnal katonaaállításához fogott, a midőn a törvény és szokás ellenére számos szegényt és rabszolgát irt össze. Az őt megelőző vezérek ily embereket nem szoktak a seregbe felvenni, mert a fegyvereket, mint más tisztségeket, csakis a becslés alapján juttatták az érdemeseknek, a mennyiben mindegyikök vagyonukkal kereskedni látszott. De nem ez tette főleg Mariust hirhetté, hanem megvetéssel, dölyffel teli merész beszédei sértették az előkelőket. Azt kiabálá, hogy consulsága lesz a zsákmány, a mit az előkelők és gazdagok puhaságán ejt; a nép előtt inkább saját sebeivel dicsekedett, nem pedig halottai emlékével⁹ vagy idegen képekkel. Gyakran névszerint hivatkozott az Afrikában kudarcot vallott vezérekre, így Bestiára és Albinusra, mint előkelő származásu, de a szerencsétől cserben hagyott emberekre, akik a harczban mit se érnek, bukásukat pedig tapasztalatlanságuknak köszönik és megkérdé a jelenlevőktől, valjon mit gondolnak, hogy ezek elődei nem inkább ő hozzá hasonló utódokat óhajtottak-e maguk után hagyni, tekintve, hogy ezek maguk se nemesi származásuk, hanem erényeik és dicső tetteik által lettek hiresekké. E fajta beszédeket nem hiuságból, hányavetiségből mondott, de nem is akarta hiábavalólag a hatalmasok haragját magára vonni, hanem a nép, mely örült a senatus legyalázásán és a szellemi nagyságot hangzatos szavak után mérte, ösztökelte és sarkalta őt, hogy ne kimélje az előkelőket, ha a nép kedvében akar járni.

X. Midőn Marius visszahajózott Afrikába, Metellus áten-gedvén magát az irigységnek és azon való kesergésnek, hogy miután ő bevégezte már a háborút és most semmi egyéb nem maradt hátra, mint Jugurtha személyének kézrekerítése, ime megérkezett Marius, a ki emelkedését az ő iránta tanusított hálátlanságnak köszöni, hogy tőle a koszorut, a diadalmenetet elragadja, azért nem tudta magát arra birni, hogy vele találkozzék, hanem még megérkezése előtt eltávozott, a hadsereget pedig Rutilius adta át Mariusnak, a ki Metellus legatusa volt.

⁹ A rómaiak őseik mellszobrait házuk előcsarnokában szokták felállítani, ilyenekkel pedig Marius mint «homo novus» (új ember), nem birt.

De a sors keze utoléré Mariust is, még hadi vállalatának befejezése előtt; mert a siker dicsőségét Sulla ép úgy elragadá tőle, a mint ő Metellustól. Hogy mi módon, azt csak röviden érintem, minthogy az idevonatkozókat Sulla életrajzában körülményesen megírtam. Bocchus a felsővidéki barbárok¹⁰ királya, ki ipa volt Jugurthának, úgy látszik, ennek háboruszkodása alatt nem igen volt segedelmére, ürügyül adván annak megbízhatatlanságát, de meg mert félt emelkedésétől. Midőn a szökevény és szerte kóborló Jugurtha kényszerűségből utolsó reményét Bocchusba helyezte és oltalma alá menekült, ez inkább szegyenkezésből, mint jó indulatból, befogadá a menekültöt és kezéügyében tartá. Nyilvánosan közben is járt Mariusnál veje érdekében és levelet intézvén hozzá, egyenesen kijelenté, hogy nem fogja neki kiszolgáltatni, titokban azonban árulást forralt ellene és magához hivatá Lucius Sullát, Marius quaestorát, aki a hadjárat folyamán némi szolgálatokat tett Bocchusnak. Sulla bizván benne, hozzá utazik, de a barbár megváltoztatja szándékát és megbánja tettét, több napon át ingadozik, fontolgatván, vajon Jugurthát adja-e ki, vagy Sullát tartsa vissza. Végre a tervezett árulásnál állapodik meg és élve kiszolgáltatja Jugurthát Sullának kezére. Ez volt az első csirája annak az engesztelhetetlen és keserű viszálynak, mely kevésbe mult, hogy Rómát föl nem forgatá. Mert számosan irigykedvén Mariusra, a fenti tettet Sullának akarták betudni. Sulla maga pedig pecsétgyűrűt készíttetett magának, a melynek vésett műve Jugurthának Bocchustól az ő kezére történt kiszolgáltatását ábrázolta. Ezt viselte és használta folyton, ezzel boszantotta Mariust, e becsvágyó, a dicsőséget megosztani nem tudó, veszekedő embert. Nagyrészen hozzájárultak ehhez az ő ellenségei is, akik, a háború első és legnagyobb sikerét Metellusnak, a végsőt és annak befejezését Sullának tulajdonították, hogy a nép szűnjék meg végre folyton őt bámulni és hozzá jobban, mint bárki máshoz ragaszkodni.

XI. Azonban e gyűlöletet, irigységet és rágalmakat mihamar eloszlatá és elfordítá Mariusról ama veszély, mely napnyugot felől

¹⁰ Azaz a mórok, a mostani Marocco vidékén

fenyegeté Itáliát. Mert a városnak iziben szüksége támadt egy nagy hadvezérre és oly férfiut keresett szemeivel, a kit kormányosnak alkalmazván, megmenekülhessen e roppant háború örvényétől. A nagy nemzetségek és gazdag házakból senki se jelenvén meg a consulválasztó gyűlésen, megválasztják Mariust, noha távol volt. Alig érkezett be a Jugurtha elfogatásáról szóló jelentés, már is hire futamodott a cimbereknek és teutonoknak, a mi ugyan eleinte az előnyomuló sereg nagysága és ereje tekintetében hitelre nem igen talált, később azonban kiderült, hogy a valóságnak jóval mögötte maradt. Mert 300,000-en voltak a harczosok, akik fegyveresen nyomultak előre és ezek állítólag a gyermekek és asszonyok még nagyobb tömegét vitték magukkal, hogy földet keressenek, a mely e roppant sokaságot táplálni képes legyen és városokat, a melyekben letelepedvén élhessenek, a mint hogy értesülésünk szerint ő előttük a kelták is elragadták a tyrrhénoktól Itáliának legjava részét és azt uralmokba vették. Minthogy e népek másokkal érintkezésben nem állottak és oly nagy területen vonultak át, nem tudták, hogy miféle emberek ezek, honnét kerekedtek fel, hogy mint egy felhő zuduljanak Galliára meg Italiára.

Leginkább el volt terjedve az a gyanítás, hogy az éjszaki ocean mellékén lakó german törzsekhez tartoznak, tekintvén testök nagyságát, kék szemöket és azt, hogy a germánok a rablókat kimbereknek nevezik. Némelyek meg azt állítják, hogy a kelták nagy terjedelmű földje, a szélső ¹¹ tengertől és az északi égtájtaktól kelet felé a Maeotis tava irányában terül el és a pontusi Skythiával érintkezik; és innét jó a két fajnak összekeveredése. Ezek aztán felkerekedvén, nem ugyan egy csoportban, vagy szüntelen, hanem évről évre, tavasszal folyton előre nyomultak és huzamos időn át háboruval zaklatták a szárazföldet. Ezért, noha törzsenként számos nevök volt, hadseregöket közönségesen kelta szittyáknak nevezték. Mások szerint meg a kimmerek, akik elsőben is a görögök előtt lettek ismeretesekek és csak kis részét képezték e népnek, pártvillongás vagy a szittyák nyomása folytán kiszorulván a Maeotis vidé-

¹¹ A mostani Északi Tenger.

kéről, Lygdomios vezérlete alatt Ázsiába keltek át. Legnagyobb részök, mely a legharczosabb is, a szélső tenger legtávolabbi vidékein lakik, azon a sötét erdős földön, a melyre a nap sugarai nem juthatnak a sűrű és mély rengetegek miatt, a melyek a Hercini erdőségekig¹² nyomulnak el. Égaljuk alatt, a sark oly nagy emelkedést vesz a párhuzamos körök elhajlása folytán, hogy az a vidék függőleges pontjának látszik. A nappalok rövidsége, hosszúságra teljesen egyenlők és az időt két egyenlő szakaszra osztják.¹³ Ez szolgáltatott anyagot Homérosnak¹⁴ a Nekyia regéjéhez. Innét indultak ki Itália ellen e barbárok, a kik kezdetben kimmereknek, akkor azonban, nem éppen alap-talanul, kimbereknek neveztettek. Mindez azonban inkább vélekedés, semmint biztos történeti tényeken alapul. Számuk az írók többsége szerint nem volt kisebb, sőt nagyobb, mint emlitém. Bátorságukra, merészségükre ellenállhatatlanok voltak, midőn csatára rohantak, karjaik munkája hasonlított a tűz hevéhez és gyorsaságához, támadásukat senki ki nem állta, sőt a kik csak utjokba kerültek, zsákmány módra széjjelszó-rattak, hordattak. Számos tekintélyes római sereg és vezérek, a kik az Alpokon innét levő Galliát védelmezték, dicstelenül széjjel-verettek. És főleg ezeknek silány hadakozása vonta Rómába a barbárok fergetegét. Legyőzván azokat, a kikkel találkoztak, tömérdek kincsre tévén szert, elhatározták, hogy semmiféle földön nem települnek, míg csak fel nem forgatják Rómát és szét nem harácsolják Itáliát.

¹² A mai Schwarzwaldtól kezdve (Hessen-Darmstadban) Frankonián át egész Felső-Magyarországig elnyúló erdőség, mely Pomponius Mela szerint 60 napi járó földet tesz.

¹³ A magas északra vonatkozó téves nézetet fölösleges czáfolgatni.

¹⁴ Az Odysseia XI. könyvének, a Nekyiának idevágó helye Szabó, István fordításában :

a mély Okeanos túlszélén

Hol Kimmer népnek ködök és éjféli homályok
Burkolták országa vagy on ; nem is ejti reájok
A nap szép szeminek fénypillantását, akár ha
Feltámaszkodik a csillagzatos égre, akár ha
Mennyei utjáról földhöz leereszkedik ismét ;
De nyavalyás polgári felett örök éjszaka sátoroz.

XII. Midőn e hírek számos helyről beérkeztek, a rómaiak Mariust hívták meg a hadjárat vezetésére és másodizben választották meg consulnak, noha a törvény tilalmazta az olyan-
nak ismételt megválasztását, a ki távol volt és az első consul-
ság után a meghatározott időközöt ki nem töltötte. De a nép minden ellenkezést visszautasított. Azt tartá, hogy nem ez az első alkalom, hogy a törvény a közérdek előtt meghátrált, hogy a jelenleg fenforgó indokok nem kevésbbé parancsolók annál, a melynek alapján Scipiót a törvény ellenére consulnak választották, tekintve, hogy akkor nem saját hazájok elvesztéséről félték, hanem a karthágóiakét vágytak megsemmisíteni. E vélemény helyesnek találtatott, Marius tehát seregét visszazá-
llítván Afrikából, ugyancsak január kalendáin, a melyen a rómaiak az év kezdetét ünnepelték, átvevé a consulságot és megtartá diadalmenetét, hihetetlen látványt nyujtván a római-
aknak t. i. Jugurthát, mind hadi foglyot, a kinek életében senki se reménylő a háboru befejezését, mert annyira tudott e férfiú alkalmazkodni a sors esélyeihez, elannyira egyesítette szerfölötti ravaszsággal a bátorságot. Mondják, hogy a diadalmenet köz-
ben eszt veszté. Az ünnepség után pedig börtönre vetették. Itt némelyek erővel leszaggatták róla öltönyét, mások meg sietségekben, hogy aranyfüggőit elragadhassák, ezekkel együtt fülczimpáit is lerepítették, azután meztelenül egy mély üregbe taszították. A mint ledobták, egészen megzavarodva, fogát vaczogtatva azt mondá «Hercules uccse, de hideg a fürdőtök.» Hat napig küzdött az éhséggel, és utolsó pillanatáig vágyakozva csüggött az életen, de végre elvette gonoszságainak méltó büntetését. Mondják, hogy e diadalmenet alkalmával 1007 font aranyat,¹⁵ 5775¹⁶ font nyers ezüstöt, pénzben pedig 17.028¹⁷ drachmát vittek elő. A diadalmenet után Marius a Capitoliumba hívta össze a senatust és akár feledékenységből, akár pedig szerencséjében való durva elbizakodásában, diadalmeneti ruhában lépett oda be. De gyorsan észrevevén a szenátus méltatlankodását, felkelt és kicserélvén a bibor szegélyű tógát, ismét visszatért.

¹⁵ Körülbelül 2.600,000 korona.

¹⁶ Több mint 400,000 korona.

¹⁷ Nem egészen 10.000 korona.

XIII. E hadjáratban seregét még utközben is edzé, különféle futásokban, huzamos menetelésekben gyakorolá és kényszeríté, hogy mindenki vigye saját podgyászát és készítse el eledelét, úgy hogy azóta a munkakedvelő és a parancsokat hallgató, jó indulattal teljesítő embereket, Marius öszvéreinek nevezik. Ámbár némelyek ez elnevezésnek más okát adják. Szerintök midőn Scipio Numantiát ostromolá, szemlét akarván tartani nemcsak a fegyverek és lovak, hanem még az öszvérek és szekerek felett is, hogy azokat mindegyik miként gonдозza és kezeli, Marius is elővezeté a sajátkezüleg kitünően ápolott lovát és öszvérét, a mely szemre, tanulékonyására és erejére jóval kivált a többiek közül. A vezér nagyon meg volt elégedve Marius állataival és gyakran felemlítette azokat, így aztán a szorgalmas fáradhatlan munka szerető embert dicséretkép Marius öszvéreinek szokják tréfásan nevezni.

XIV. Ugylátszik Mariusnak akkor nagy szerencséje volt. Mert a barbárok rohamukban mintegy visszafelé torlódván, előzőleg Iberiát ¹⁸ árasztották el és így ideje volt embereinek testét megedzeni, valamint bátorságát megerősíteni, ami pedig a fő, maga-magát velők megismertetni. Keménysége a parancsnokságban, engesztelhetetlensége a büntetésben, a mint hozzá szoktak ahhoz, hogy semmi hibát, semmi engedetlenséget el ne kövessenek, egyben igazságosnak és üdvösnek látszott előttük és arra a meggyőződésre jöttek, hogy indulatának heves-sége, hangjának érdessége és arczkifejezésének vadsága, a mihez lassan-lassan hozzászoktak, nem reájuk, hanem egyedül az ellenségre nézve félelmetes. Leginkább megnyerte azonban a katonák tetszését a biráskodásban tanusított igazságosságával. Erre a következő példát hozzák fel. Unokaöccse, Gaius Lusius mint tiszt szolgált seregében és egyébként ugyan nem látszott rossz embernek, csakhogy bolondja volt a fiataloknak. Beleszeretett egy alatta szolgáló ifjuba, névszerint Treboniusba és több sikertelen kísérletet is tett vele. Végre egy éjjel szolgáját elküldvén, magához hivatja Treboniust. Az ifju el is jön, mert a parancsnak ellenére nem tehetett. A

¹⁸ Spanyolország.

sátorba bevezettetvén, erőszakot kísérel meg rajta, az ifju kardot ránt és megöli Lusiust. Mindez Marius távollétében történt, de mihelyt visszajő bíróságot ül felette. Sokan lépnek fel mint vádlók ellene, s védője nem akad. Trebonius bátorságosan lép a bíróság elé, elbeszéli az esetét és tanukra hivatkozik, hogy Lusius kísérleteit többször visszautasítá és daczára nagy ajándékainak, semmiért a világon nem engedé oda magát neki. Marius örömében, bámulatában koszorut hozat, a melylyel az ősi hagyomány a jeles tetteket szokta megjutalmazni, kezébe veszi azt és maga koszoruzza meg Treboniust, a mért oly időben, a mely jó példákban szükölködik, valóban szép tettet vitt végbe.

Ennek hire Rómába jutván, nem kis mértékben segíté elő Marius harmadik consulságát. De mert a tavasz kinyíltával a barbárokat is várták, nem voltak hajlandók bárki más vezérsége alatt ezekkel szemben a veszedelemnek magukat kitenni. Ezek azonban nem jöttek meg oly hamar, mint várták és Marius consulságának ideje ujólag letelt. A tisztujítások küszöbén, meg hivatalársai is meghalálózván, Marius a hadsereget Manius Aciliusra hagyá, maga pedig Rómába ment. Számos derék férfit pályázott a consulságra, azonban Lucius Saturninus, a kinek a tribunok közül legnagyobb befolyása volt a népre, de meg mert Mariustól is megnyeretett, beszédet intézett a néphez és felhivta, hogy azt válassza consulnak. Marius a kevélyet játsza és azt mondja, hogy a consulságot visszautasítja hogy azt nem keresi. Saturninus erre hazaárulónak nevezi őt, a miért ily roppant veszedelem alkalmával kerüli a vezérséget. Nyilvánvaló volt, hogy a Mariustól előirt szerepet rosszul játszotta, de a nép belátván, hogy a körülmények az ő ügyességét és jó szerencsáját teszik kívánatossá, megválasztá negyedizben is consulnak, tisztársává pedig Lutatius Catulust tevő, azt a férfit, a ki az előkelők tiszteletében állt és a nép előtt sem volt gyűlöletes.

XV. Marius az ellenség közeledésének hírére gyorsan átkelt az Alpokon és táborát a Rhodanus folyó partján megerősítvén, azt bőven ellátta eleséggel, hogy terve és saját előnye ellenére a szükséges élelmi szerek hijában csatára kelni

ne kényszerüljön. Serege szükségleteinek szállítása a tengeren át hosszadalmas és költséges levén, azt rövidde, olcsóvá tevő. A Rhodanus torkolatait ugyanis a tenger árja nagyon elszápolta és a hullámok mély iszapréteggel töltötték föl; ez aztán az élelem-szállító hajóknak nehézzé, veszélyessé és keskenynyé tevő a bejárást. Marius pihenő seregét iderendelvén, széles csatornát ásatott, a folyóvizének nagyobb részét abba beleereszté és elvezeté azt a tenger egy kedvező pontjára, ahol az mély és a nagy hajók befogadására alkalmas, a szélről és a tenger hullámaitól ment torkolatot nyert. E csatorna még maig is megőrzé az ő nevét. ¹⁹ A barbárok ekközben két részre oszoltak. A cimbereknek az a feladat jutott, hogy Noricumon ²⁰ keresztül felülről nyomuljanak Catulus ellen és erőszakolják ki az átjárást, a teutonoknak és ambrónoknak pedig, hogy a tenger mentén a ligurok földén át vonuljanak Marius ellen. A cimberék több időt töltöttek és késedelmeskedtek. A teutonok meg az ambrónok azonban rögtön fölkerekedtek és a közben fekvő vidéken áthatolván, megjelentek végtelen tömegben, borzasztó külsejükkel és oly lármával, zajjal, a mely elűtött bármely más népétől. Ellepték a sikság nagy részét, majd tábort ütöttek és csatára hívták ki Mariust.

XVI. Marius azonban mindezekre kevesett adott; visszatartá a táborban katonáit, keményen megfeddé a vakmerősököket és hazaárulóknak nevezé azokat, a kik hevőktől elragadtatva csatába akartak ereszkedni. Mert most nem a diadalmenetben, vagy győzelmi jelvényekben kell keresniök becsvágyukat, hanem abban, hogy elűzzék a háboru e roppant fellegét, fergetegét és megmentsék Itáliát. Ezeket mondá különösen a tiszteknek és parancsnokoknak. A közkatonákat pedig szakaszonként a sánczokra állítá, megtekinteté velök az ellenséget és hozzászoktatá őket, hogy kiállják az ellenség tekintetét, eltűrjék annak teljesen szokatlan meg vad lármáját, megismerjék fegyverzetét, mozdulatait, így idővel a szemlélet által megbarátkoztatá őket azzal, a mi képzeletökben oly borzasztónak tűnt fel. Mert azt tartá, hogy az ujdonság sok olyat hozzá

¹⁹ Fossa Mariana.

²⁰ A mostani Krajna és Karinithia vidéke.

költ a félelmes dolgokhoz, a mivel tényleg nem is birnak, holott a szokás által még a valóban félelmes tárgyak is elvesztik ijesztő jellegüket. Így a barbárok naponkint való látása nemcsak csökkenté lassanként katonái félelmét, hanem azok fenyegetései és türhetetlen henczegése bátorságot keltett fel bennök, felmelegítette, feltüzelt szíveket, főleg midőn azok a környéken mindent szanaszét vittek, hurczoltak, sőt arczátlan vakmerőségekkel még a sánczokra is támadást intéztek. Ugy hogy a katonák ilyes méltatlan kiabálásokban törtek ki Marius ellen: «Micsoda gyávaságunkat tapasztalta Marius, hogy mint az asszonyokat, zár és lakat alatt távol tart bennünket az ütközettől? Nosza, viseljük magunkat szabad emberek módjára és kérdezzük meg tőle, vajjon más katonákra vár, a kik küzdeni fognak Itáliáért és minket egyáltalában csak napszámosokként akar fehasználni, a midőn árkot ásni, sarat eltisztogatni és folyókat elvezetni kell. Mert, ugy látszik, csak erre gyakorolt be minket számos fáradalmak között és hazatérve, ezeket fogja mutogatni polgártársainak, mint consulsága műveit. Vagy tán Carbo és Caepio sorsától fél, a kik Mariustól dicsőségre, vitézségre nagyon is távol állottak és sokkal rosszabb sereget vezényeltek? De mégis szebb dolog cselekvés közben kudarcot vallani, amazok módjára, mint tétlenül szemlélni szövetségeseink elpusztulását».

XVII. Örvendett Marius, a mint ezeket hallá és azzal csöndesíté katonáit, hogy nem bizalmatlankodik bennök, hanem bizonyos jósigék alapján a győzelem kedvező alkalmát és helyét várja be. Volt ott egy syriai asszony, névszerint Martha, a kit jósnőnek tartottak. Ezt Marius teljes tisztelettel mindig gyaloghintón vitte magával és csakis ennek az utasítása szerint végezte áldozásait. A senatus ezt a nőt annakelőtte visszautasítá, a midőn jelentkezett és a jövőre nézve kinyilatkozásokat akart tenni. Aztán asszonyokhoz fordult és tanuságot tett tudományával. Főleg pedig Marius nejének, midőn egy alkalommal annak lábainál ülve jelen volt egy gladiator küzdelemnél és előre megmondá, hogy ki fog győzni. Ez Mariushoz küldé őt, aki nagy bámulója lett. Többnyire hátul gyaloghintón viteté magát és midőn áldozni ment, kétszer festett bibor öltönyt

viselt, a melyet kapcsok tartottak össze, kezében pedig szalagokkal, koszorúkkal feldíszített lándzsát hordott. E szinpadi fellépés sokakat kétségben tartott aziránt, vajon Marius komolyan hitt-e ezekben, vagy pedig csak teteté magát és vele együtt komédiázva mutogatá e nőt. Különben csodálatos egy történet az is, a mit a myndosi Sándor a keselyűkről elbeszél. Két keselyű jelent meg ugyanis mindig a sikeres vállalatokat megelőzőleg a sereg körül és azt követték, ércz nyak-karikájukról levén ismereteseek. Ezeket elfogásuk alkalmával a katonák tették nyakukra, azután elbocsájták. Ez időtől fogva felismerték ezeket a katonák és üdvözölték, ha pedig a kivonuláskor megpillantották, örvendeztek, mert valami sikert következtettek ebből a körülményből. De számos csodajelenségek is történtek, a melyek egyébként közönséges jeleggel birtak. Ameriából és Tudertumból pedig, két itáliai városból azt jelentették, hogy éjnek idején lángoló lándzsákat és pajzsokat láttak az égen, melyek eleinte külön száguldoztak, azután egymásra rontottak, és olybá tűntek fel, mintha küzdő emberek mozdulatait vinnék véghez. Végre aztán az egyik része engedett, a másik pedig ennek hegyibe tört, majd mind a kettő napnyugta felé eltűnt. Körülbelül ez időtájban érkezett meg Pessinusból ²¹ Batakes, az Ősanya papja és jelenté, hogy az istennő szentélye mélyéből kinyilatkoztatta neki, hogy a rómaiak e háboruban győzelemhez és fenhatósághoz jutnak. Hitt ebben a senatus és elhatározá, hogy az istennő tiszteletére győzelmi templomot építtet. De midőn Batakes a nép elé járulván, ugyanezt el akará mondani, Aulus Pompeius néptribun ebben megakadályozá és szemfényvesztőnek nevezvén őt, a szószékről gyalázat közt lekergeté. És ép ezzel a körülménnyel nyert Batakes mondása megerősítést. Mert a népgyűlés feloszlása után, alig hogy hazaért Aulus, oly heves lázba esett, hogy hire futott az egész városban és hetednapra meg is halt.

XVIII. Marius tétlenségének láttára megkísérlék a teutonok ostrom alá venni táborát. De a sánczokról a lövedékek egész özöne fogadja őket és övéik közül néhányat elveszítvén,

²¹ Phrygiai város Kis-Ázsiában; az Ősanya = Kybele, az istenek anyja.

elhatározták, hogy csak azért is előrenyomulnak, abban a hitben, hogy bátorságosan átkelnek az Alpokon. Felkészülődnek tehát és a rómaiak tábora mellett elvonulnak. Szertelen sokaságuk ekkor tűnik csak fel, menetelésök hossza és az idő folytán, a melyet az igénybe vesz. Mert, mint mondják, Marius sánczai előtt hat napon át szakadatlan menetelésben vonultak el. Oly közel haladtak, hogy nevetgélve kérdezők a rómaiaktól, mit izennek feleségeiknek, mert rövid idő múlva náluk lesznek. Midőn a barbárok eltávoznak és előre haladnak, Marius is fölkerelkedik és nyomban követi őket, folyton közelükben táborozik, erős állásokat foglal, a melyeket sánczczaal vesz körül, hogy biztonságban tölthesse az éjt. Így haladván előre, eljutnak az ugynevezett sextusi vizekhez, a honnét nem nagy utat kelle tenniök, hogy elérjék az az Alpokat. Marius azért készülteket tesz itt a csatára. Táborával szilárd helyen állást vesz, mely azonban vizekben nem bővelkedett, hogy, mint mondják, ezzel is tüzelje katonáit. Mert midőn számosan zúgolódtak és panaszkodtak, hogy szomjaznak, kezével egy folyóra mutatott, a mely a barbárok táborának közelében folyt: ott, mondá, vehetnek vizet vérükön. «Miért nem vezetsz tehát minket, felelék a katonák, rögtön az ellenség ellen, a mig folyik ereinkben a vér?» Előbbb, mondá Marius nyugodt hangon, táborunkat kell még megerősíteniünk.

XIX. A katonák bár kelletlenül, de megadták magukat. A szolgálk csapata azonban nem rendelkezvén sem a maguk, sem állatjaik számára vízzel, csapatosan mentek le a folyóhoz, némelyek fejszét és baltát, mások meg kardot vagy lándzsát vesznek magukhoz korsóik mellett, hogy még harc árán is ellássák magukat vízzel. Eleinte az ellenségből csak kevesen támadták meg ezeket, mert nagyobbára a fürdés után reggeliztek vagy még fürödtek; e vidéken ugyanis meleg források fakadnak, és a rómaiak a barbárok egy részét mulatozás meg a hely gyönyöreinek élvezése közben lepték meg. A kiabálásra mind többen szaladnak össze, és Mariusnak nehéz dolga akadt, hogy a szolgálkat féltő katonákat visszatartóztassa. De az ellenség legharcosabb része, a mely már előzőleg megverte volt a rómaiakat Mallius és Caepio vezérlete alatt, — ambrónoknak nevezték ezeket és magukban 30.000 emberből álltak, — fegyvert

ragadván felkerekedett. Bár a lakmározás megnehezíté testüket, a bor pedig emelé és lelkesíté öntudatukat, nem nyomultak előre fegyelmetlenül, őrjöngő futással, vagy zavart hadi kiálltással, hanem bizonyos ütemben zörgették fegyverzetüket, a mire mindnyájan ugráltak és ismételten saját nevöket: «ambrónok» kiabálták, akár hogy egymást nógassák, akár, hogy az ellenséget e kijelentéssel már előre rémületbe ejtsék.

Az itálok közül legelőször a ligurok vonultak le az ellenség ellen. A mint meghallák és megérték e kiáltást, hasonló kiáltással válaszolának, mely egyuttal az ő nemesi nevök is; a ligurok ugyanis származásuk után szintén így nevezik magukat. E kiáltás tehát sűrűen ismétlődik és visszhangzik mind a két részről, mielőtt kézre mennének; mind a két fél egyes osztályai sorban hangoztatják ezt, mintegy vetélkedve, hogy hangjuk erejére egymást felülmulják és így ez az ordítás is emelé, tüzelé a bátorságot. De az ambrónokat szétválasztja a folyó, mert mielőtt átkeltükben csatarendbe állhattak volna, a ligurok rohamlépésben rögtön az elsőkre vetik magukat és így megkezdődik a csata. A rómaiak a ligurok segítségére sietvén, a magaslatokról a barbárokra rohannak és erővel visszavetik őket. Nagy részüket, a mint a part körül tolongnak, levágják és vérrel meg holttestekkel töltik el a folyót. Majd átkelnek rajta a rómaiak, öldösik azokat, a kik nem mernek szembeszállni és a táborig meg a szekerekig futnak.

Itt szemben találják magokkal az asszonyokat, a kik karddal, szekerczével kezökben, fogcsikorgatva, borzasztó, őrjöngő harczra kelnek úgy a futókkal valamint az üldözőkkel, azokkal mint árulókkal, ezekkel mint ellenségeikkel. A küzdők közé furakodnak, pusztá kézzel elrántják a rómaiak pajzsait, megragadják kardjaikat, fel sem veszik, hogy sebeket kapnak, hogy testöket összeszabdalják és végső lehelletökig bátorságuk meg nem törik.

Igy e csata állítólag inkább véletlenből mint a vezér elhatározásából esett meg a folyó partján.

XX. Miután a rómaiak az ambrónok közt nagy pusztítást vitték végbe, a sötétség beálltakor visszatértek. Azonban a hadsereget egy ily roppant siker után nem fogadták, a mint

az ilyenkor várható, győzelmi énekek, italok a sátrak alatt és az asztal örömei, sem az, a mi a legédesebb ama férfiak előtt, a kik szerencsével küzdöttek, a szelid álom, ellenkezőleg, az egész éjet félelemben, nyugtalanságban tölték. Mert táboruk nem volt körülsánczolva, megerősítve, a barbárok közül sok ezren még legyőzetlen maradtak, a megfutamodott ambrónok pedig, a kik ezekkel egyesültek, az éj folytán oly panaszos kiáltozásban törtek ki, a mely nem hasonlított emberi jajgatáshoz, sóhajtozáshoz, hanem vad orditozás volt ez, fenyegetéssel, jajveszékléssel vegyült bömbölés, mely a rettentő sokaságból tört ki, és megreszketteté a környező hegyeket, meg a folyó partjait. Így borzasztó moraj terjedt el a sikon, mely félelemmel tölté el a rómaiakat, sőt Mariust magát is rémületbe ejté, mert rendetlen, zavarral teljes éjjeli csatától tartott. A barbárok azonban sem az éjjel, sem a reá következő napon támadólag fel nem léptek, hanem az időt sorakozással, készülődéssel töltötték el. Azalatt Marius, minthogy a barbárok feje fölött meredek völgyek és sűrű bozótos szakadások terültek el, elküldé oda Marcellust 3000 nehéz fegyveres élén, azzal, hogy észrevétlenül álljon lesbe és fogja hátba a küzdőket. Serege többi részét pedig, miután az idejében megvacsozolt és kipihente magát, hajnalhasadtával a tábora előtt hadi rendbe állitá, lovasságát pedig előre küldé a sikságra. A teutonok ennek láttára nem türtőztették magokat addig, míg a rómaiak levonultak, hogy velök a sikon küzdjenek meg, hanem sietséggel, haraggal fegyvert ragadtak és a halom felé törtettek. Marius mindenüvé széjjelküldé a tiszteket a katonákhoz, azzal a parancscsal, hogy álljanak meg, várják be a támadást, dárdáikat csak biztos távoból hajtsák el, azután használják kardjaikat, kifeszített pajzsokkal pedig vessék vissza a barbárokat. Mert a talaj sikamlós volta miatt sem az ellenség vágásának nem lesz ereje, sem saját pajzsaiknak szilárd összefüggése, minthogy testök a talaj egyenetlensége folytán ingadozásnak, eltántorodásnak lesz kitéve. Ezek voltak rendelkezései, a miknek végrehajtásában aztán elsőnek is mutatá magát. Mert testének gyakorlottságára senkinél hátrább nem állt, merészségre pedig mindenkit felülmult.

XXI. A rómaiak szembe állnak és összecsapnak a fölfelé rohanó ellenséggel, a mely visszaveretése után lassankint lehúzódik a sikra. Már az elsők köztük rendbe sorakoznak az egyenletes talajon, a midőn a hátulsók közt nagy kiabálás, zavar támad. Mert Marcellus nem engedé elsiklani a kedvező alkalmat, hanem mihelyt a zaj fölért a magaslatokra, fölkerekedik övével és futva, hadi kiabálás közt az ellenség hátába esik és kaszabolja a hátulsókat. Ezek magukkal ragadják az előttiük levőket és hamarosan az egész sereget zavarral töltik el, így keresztűtüzbe jutván, nem sokáig állnak ellen, soraik megszakadoznak és futásnak erednek. A rómaiak üzőbe veszik őket és 100.000-nél többet ejtenek, vagy fognak el közülök. Urai lévén a sátraknak, szekereknek és hadi kincseknek, elhatározzák, hogy mindezt, a már elsikasztottak kivételével, Mariusnak adják. S bármily fényes ajándékhoz jutott is, nem tartották azt eléggé méltónak hadvezéri szolgálatainak megjutalmazására, tekintettel a veszedelem nagyságára. A többi írók nem értenek egyet sem a zsákmány elajándékozására, sem az elesettek számára vonatkozólag. Azt állítják, hogy a massiliabeliek²² szőlőiket a csontokkal kerítették körül, a föld pedig, miután a tetemek benne elrothadtak, a télen át meg a záporok hullottak alá, olyannyira kövérré vált és a korhatag anyagok annyira átjárták, hogy a következő nyáron hihetetlen mennyiségű gyümölcsöt hozott és az igazolta Archilochos²³ ama mondását, hogy az ilyes anyagok kövérré teszik a mezőket. Nem minden valószínűség nélkül mondják azt is, hogy a nagy csaták után esőszakadások szoktak bekövetkezni, akár azért, hogy valamely istenség a földet tiszta és égből aláhullott vízzel megtisztítsa és lemossa, akár mert a vér és a rothatag anyagok nedves, terhes gőzöket párologtatnak fölfelé, a melyek a természeténél fogva változékonny és a legcsekélyebb okból könnyen átalakuló levegőt megsűrűsítik.

XXII. Marius az ütközet után kiválasztá a fegyverekből és a barbárok zsákmányából mindazt, a mi legkiválóbb és

²² A mostani Marseille.

²³ Paros szigetéről való költő, a ki után csak kevés töredék maradt fenn, a VIII. századból Kr. sz. e.

legépebb és alkalmas volt arra, hogy diadalmenetének pompás külsőt adjon, a többit pedig máglyára halmozván össze, abból nagyszerű áldozatot áldozott. Seregét fegyverben, megkoszoruzva körül állítá, maga pedig római szokás szerint felölvözve, biborba öltözve, megragad egy égő fáklyát, mindkét kezével az ég felé emeli és ép a máglya alá akarja dugni, a midőn néhány barátját pillantják meg, a mint lóháton feléje vágatnak, úgy hogy mindnyájan mély hallgatásba és várakozásba merülnek. Midőn azok közel érnek, leugrálnak lovaikról, üdvözlík Mariust és tudatják vele a jó hirt, hogy ötödizben consullá választották és átadják az erre vonatkozó iratokat. A győzelem örömeihez így ujak járulván, a sereg lelkesedésében fegyverzőrej és tapssal vegyes hadikiáltásba tör ki, a tiszték ujólag borostyánkoszorúkkal ékesítik föl Mariust, mire ez meggyújtja a máglyát és befejezi az áldozást.

XXIII. De az a hatalom, mely nem hagyja tisztán zavartalanul a nagy sikerek fölött való örömét, hanem a jónak és a rossznak összekeverésével oly változatossá teszi az emberi életet, nevezzük azt sorsnak, nemesisnek, vagy az emberi dolgok végzetes természetének, pár nappal később Mariusnak hivataltársáról, Catullusról olyas hirt hozott, a mely mintegy felhő a tiszta derült égen, ismét más félelmet és zivatart zudíta Rómára. Catulus ugyanis, a ki a cimberekkel állt szemben, lemondott az Alpok átjáróinak megvédéséről, nehogy serege, ha azt több részre kénytelen felosztani, azáltal meggyengüljön. Hamarosan leszállt tehát Itáliába és az Atison ²⁴ folyó mögé vonván magát, az átjárást mind a két oldalról erős sánczokkal elárta, hidat is vert azon, hogy a tulsó parton levő csapatainak segítségére mehessen, ha a barbárok a szorosokon át őrskéit szorongatnák. Ezek azonban oly megvetést és vakmerőséget tanusítottak ellenségeikkel szemben, hogy inkább erejük megmerészségük fitogtatásával, mint tényleges szükségből, meztelenül fagyos esővel áztatván magukat keresztül, mély jég és hó közepette megmászták a sziklákat, majd a csucson széles pajzsukat maguk alá helyezvén, úgy eresztették el magukat

²⁴ A mai Adige vagy Ets folyó.

és csusztak le a sikamlós szakadékok és feneketlen mélységeken keresztül. Midőn a folyó közelében felütötték táborukat és megvizsgálták az átjárást, megkísérlék azt feltölteni. Gigasok módjára elhordották a körül fekvő halmokat, a folyóba vonszolták a fákat gyökerestül, szikladarabokat, földgörmöngyöket és elzárták ezekkel annak futását, majd súlyos tárgyakat eresztettek a hid támasztékjainak, a melyek az ártól ragadtatva csapásaikkal megrendítették a hidat. Erre a katonák nagy része megrémülve elhagyta a nagy tábor és visszahúzódott. Itt Catulus olyannak tanusítá magát, a minőnek kell lennie egy derék és tökéletes parancsnoknak, a ki feláldozza saját becsületét polgártársaiért. A midőn ugyanis nem birta reávenni a katonákat, hogy helyökön maradjanak és látta, hogy megrémülve hátrálnak, fölemeltette a sasokat, a visszavonulók első soraihoz futott és azok élére állt, hogy a szégyen ő reá essék, ne pedig a hazára, és ne látszassák az, mintha futnának, hanem hogy a vezért követve vonulnak vissza. A barbárok pedig a folyón tul levő váracst megátadván, elfoglalták, azonban az ott levő rómaiaknak, a fölött való csodálkozásukban, hogy azok bátor embereknek tanusították és hazájukhoz méltóan veszélynek tették ki magukat, szabad elvonulást engedtek és megesküdtek az érczbikára, ²⁵ a mely később a csata után, állítólag mint elsőrangú győzelmi zsákmány Catulus házába vitetett. Majd pedig előzőnlötték a védetlenül maradt tartományt és elpusztították.

XXIV. Marius ez események folytán Rómába hivatott. Megérkezvén, mindnyájan azt hívék, hogy diadalmenetet fog tartani és a senatus szívesen meg is szavazá azt neki, de ő nem fogadá el, akár mert nem akará katonáit és bajtársait e megérdemlett tisztelettől megfosztani, akár azért, hogy szemben a jelen veszélyeivel felbátorítsa a népet, a mennyiben az első sikereinek dicsőségét a város szerencséjére háritá, hogy ez azt a második győzelem alkalmával még fényesebben szolgáltatssa vissza. Miután a körülményekhez mért beszédet mondott, Catulushoz sietett, bátoritá és saját seregét visszahivatá Galliából.

²⁵ A cimberék hadi jele, mint a sas a rómaiaknál.

Ennek megérkezéével átkelt az Eridanoson²⁶ és megkísérlé belső Itáliától visszatartani a barbárokat. Ezek azonban a teutonokat várták és csodálkoztak, mint mondják, hogy késedelmeskednek, így a csatát elhalasztották, tán mert valóban nem tudták azok veszedelmét, tán mert tetették magokat, mintha azt nem hinnék. Mert rútol elbántak azokkal, a kik azt hírül adták nekik, és Mariustól követek útján földet meg elegendő városokat követeltek maguk meg testvéreik számára a letelepülésre. Midőn Marius azt kérdezé a követektől, hogy kiket értenek testvéreik alatt, ezek pedig a teutonokat nevezék meg, fmindnyájan nevetésre fakadtak, Marius pedig gunyosan veté oda: «Ám hagyjátok békével testvéreiteket, van már ezeknek öldjük, mindörökké fogják ők azt birni, a mit tőlünk kaptak». A követek megértvén a gúnyt, szidni kezdék Mariust, hogy a cimberék iziben boszut állanak rajta, a teutonok pedig mihelyt megérkeznek. «De már itt is vannak, mondá Marius és nem volna szép tőletek, hogy eltávozzatok, mielőtt üdvözlénétek testvéreiket». Ezt mondván, megparancsolá, hogy a teutonok királyait bilincsekben vezessék elő; ezeket ugyanis futásukban fogták el a sequánok az Alpok közt.

XXV. Midőn ez a cimberék tudomására jutott, rögtön egyenest Marius ellen indultak, de ez nyugton maradt és táborát őrizte. Mondják, hogy Marius ezzel az ütközettel szemben, a dárdákra nézve ujitást hozott be. Ugyanis azelőtt a dárda fanyelete, a melybe a vasat illesztették, két vasszeggel volt ehhez erősítve, Marius csak az egyiket tartá meg, a másikat meg egy könnyen törhető faszeggel helyettesíté. Célja az volt, hogy midőn a dárda az ellenség pajzsát találja, ne maradjon abban egyenest, hanem ha a faszög eltörik és a dárda nyele a vasnál meghajlik, a dárda, hegyének elgömbülése miatt fennakadván, nyelét maga után húzza. Boióríx, a cimberék királya, kevesed magával a tábor elé vágatott és kihívta Mariust, hogy meghatározott napon és helyen álljon elő és küzdjön meg vele az ország birtokáért. Marius azt felelé, hogy a rómaiak ugyan soha sem szoktak tanácsot elfogadni az ellenségtől a

²⁶ Vagy Padus, a mai Pó folyó.

küzdelemre vonatkozólag, mindazáltal megteszi abban is a cimberek kedvét. A küzdelem idejeül a manaptól számítva a harmadikat, teréül pedig a Vercellae ²⁷ körül levő sikot tüzeltek ki, mely alkalmas volt a rómaiaknak, hogy lovasságukat kihasználhassák, a barbároknak meg, hogy tömegöket kifejleszthessék. Bevárták tehát a kitűzött határidőt és csatarendbe állottak egymással szemközt. Catulusnak 20,300 ember állt a parancsnoksága alatt, Mariusnak körülbelül 32,000 főt tevő serege a két szárnyra volt beosztva, a mivel közre fogá, a középen álló Catulust, mint azt Sulla, a ki e csatában küzdött, megírá. Marius ugyanis, mint mondja, abban a reményben, hogy az ellenség oszlopai főleg a hadvonal szélére és a szárnyakra vetik magukat és így Catulus nem vehet részt az ütközetben, sem az ellenséggel össze nem csaphat, minthogy a központ a hosszú homlokvonallal mellett rendesen be szokott hajolni, úgy állítá fel a sereget, hogy kizárólag az ő katonáinak jusson a győzelem. Állítólag maga Catulus is így vélekedett e dologról és Mariust nagyfokú rosszakarattal vádolá. A cimberek gyalogsága nyugodtan vonult ki a sánczokból és a homlokvonallal hosszúságával egyenlő mélységet vett fel, ugyanis a hadvonal minden oldala 30 stádiumra ²⁸ terjedt. Lovasságuk, a mely 15,000 főből állt, ragyogva vágatott előre. Félelmes fenevadak torkához és különös alakú állatok szájához hasonló sisakokat viseltek, a mik felett szárnyas kócsagok emelkedtek és ezzel is magasabbaknak tündek fel. Vas vértékkel és fehér, tündöklő pajzsokkal voltak ellátva. Lövegül mindegyiknek kettőshegyű dárdája volt, az összecsapásnál pedig hosszú, súlyos kardot használtak.

XXVI. Ez alkalommal nem támadták meg arczban a rómaiakat, hanem jobbra kanyarodván, lassanként észrevétlenül ama pontra vonták őket, a mely közöttük és a baloldalon felállított gyalogságuk között feküdt. A római vezérek belátták ugyan e cselszövényt, de nem volt már arra érkezésök, hogy katonáikat visszatartóztassák, mert ezek egyikének arra a kiáltására, hogy fut az ellenség, mindnyájan felkerekedtek az üldözésére. E köz-

²⁷ Prémontban.

²⁸ Közel 6 kilométer.

ben előnyomult, mint egy véghetetlen és zajongó tenger, a barbárok gyalogsága is. Ekkor Marius megmosá kezeit és az égre emelvén azokat, az isteneknek száz ökörből álló áldozatot ajánlott fel. Catulus hasonlóképp felemelvén kezeit, fogadalmat tett, hogy e nap szerencsájének templomot emelend. Mondják, hogy Marius az áldozás közben, a midőn az áldozati állatok beleit megtekinté, harsány hangon így kiáltott fel: «Enyém a győzelem!» A roham közben olyas történt Mariusszal, a mi isteni bosszúnak tünt fel Sulla elbeszélése szerint. Szörnyű porfelleg emelkedett fölfelé, mint képzelhető és beborítá mind a két sereget, elannyira, hogy Marius, a mint elsőbben az ellenség üldözésére indult, maga után vonva seregét, elhibázta az ellenséget, annak hadoszlopai mellett vonult el és jó ideig bolyongott a sikon. Történetből aztán a barbárok Catulusba ütköztek és így főleg ő vele, meg az ő katonáival szemben folyt le az ütközet, ezek közé volt Sulla is beosztva, a mint azt maga beszéli. A rómaiak segítségére volt a nagy hőség és a nap is, mely a cimberék szemébe sütött. Ezek ugyanis edzettek voltak a dermesztő hideg eltűrésében, árnyékos, hűvös vidékeken nevelkedvén, a mint azt fentebb elbeszéltük, de a hőség teljesen kimeríté őket, izadtság borította el testüket, lélekzetük szakgatott lett és pajzsaikkal fedték el arcukat, mert a nyári napforduláskor történt az ütközet, három nappal az újhordja előtt annak a hónap, a melyet most augusztusnak, akkor pedig Sextilis hónap neveztek a rómaiak. Bátorságuk emelésére szolgált az is, hogy a porfelleg elrejté előlük az ellenséget. Mert távolról sem látták annak roppant tömegét és mivel futva ütköztek össze azokkal, a kik elibök kerültek, már kéztusában voltak, mielőtt látásuk megrémítette volna őket, különben is testök annyira meg volt edzve és a fáradalmakhoz szoktatva, hogy egy rómaint se láttak izzadni, avagy zihálni, noha a roham tikkasztó hőségben és futólépésben történt, a mint azt állítólag maga Catulus beszéli el, hogy katonáit kiemelje.

XXVII. Itt tehát az ellenség legnagyobb és legharczasabb része felkonczoltatott. Mert, hogy a hadi rend szét ne szórasék, az első sorbeliek hosszú övükhöz erősített lánczokkal voltak egymással összekötve. Midőn a futókat sáncaikra vetették



Teuton nők a szekérsánczon.

a rómaiak vissza, itt a legszomorúbb jeleneteknek tettek tanúi. A nők fekete ruhába öltözve, a szekerekre álltak és a futókat öldösték, némelyek férjeiket, mások testvéreiket vagy atyáikat. Saját kezeikkel fojtották meg kisdud gyermekeiket és kerekék, meg a vonós állatok lábai alá vetették, majd aztán magukat ölték meg. Egyik nő, mint beszélik, a rúd végére akasztá magát két gyermekeivel, a kik nyakuknál fogva kötélén csüngtek le egyik-egyik sarkáról. A férfiak pedig, fák híjában, az ökrök szarvaihoz, vagy lábszáraihoz hurkolták nyakukat, azután tövisekkel ingerelvén ezeket, a megvadult állatoktól meghurczolatva, agyontapostatva veszték el. Bárha ily módon számosan pusztultak el, mégis 60,000-en felül estek fogságba, a halottak száma pedig állítólag kétszer annyira rúgott. A kincseket Marius katonái szétharácsolták, de a hadi zsákmány, a jelvények és trombiták, állítólag Catulus táborába vitettek; és Catulus főleg arra a bizonyítékra támaszkodott, hogy a győzelmet magának tulajdonítsa. Mivel azonban, mint gyanítható, a katonák is vitatkoztak e fölött, azért mintegy választott bíráikká tették a Panormus-beliek ép jelenlevő követeit. Ezeket Catulus katonái az ellenség holttetemei közt körül vezették és megmutatták nekik, hogy az ő dárdáik járták azokat keresztül, ezek ugyanis felismerhetők voltak Catulus nevének kezdőbetűiről, a miket az a dárda nyelére vágatott. Mindennek daczára, tekintettel az előbbi győzelmére, és magasabb méltóságára, ²⁹ az egész dolgot Mariusnak tulajdonították. A nép pedig Róma harmadik ³⁰ alapítójának nevezé el, mert nem kisebb veszedelmet hárított el, mint a minő volt a kelta szerencsétlenség. Otthon meg ünnepeskedés közt mindnyájan gyermekeik, feleségük társaságában az istenekkel egyidejűleg Mariusnak is ajánlottak fel étel- és italáldozatokat és azt kívánták, hogy egyedül tartsa meg mind a két diadalmenetet.

Ő azonban nem így járt el, hanem Catulusszal együtt tartá meg ünnepélyes bevonulását, mert a rendkívüli szerencsében is mértékletesnek akará magát mutatni. De lehetséges

²⁹ Marius t. i. consul volt, Catulus pedig proconsul.

³⁰ Az első volt Romulus, a második Camillus, ki a gall pusztulás után újra építteté Rómát.

az is, hogy tartott Catulus katonáitól is, hogy ezek ellenezni fogják az ő diadalmenetét, ha ez a tisztességből kizáratnék.

XXVIII. Ekkor ötödizben viselte a consuli tisztelet. De a hatodikra is olyannyira sóvárgott, mint senki más az elsőre. Törekedett hízelgéseivel megnyerni a népet, kedvét kereste mindenben a tömegnek, ellenére nemcsak kiváló és nagyméltóságu közhivatalának, hanem még saját jellemének is, népszerű és hajlékony igyekeztével lenni, a mi legkevésbé sem állt természetéhez. Sőt ellenkezőleg, mint mondják, a nyilvános életben és a népzavargások közt becsvágya őt rendkívül félénkké tette, a csatákon tanúsított hajlíthatatlansága, szilárdsága a népgyűléseken cserben hagyta, bár honnét jövő dicséretet vagy gyalázás pedig magamagából kiforgatta. Beszéli ugyan, hogy midőn egyszerre ezer Camerium-beli férfiút, a kik a háborúban vitézül küzdöttek, polgárjoggal ajándékozott meg, a mi pedig törvénytelennek látszott és némelyektől kifogásoltatott, azt monda, hogy a fegyver zajától nem hallotta meg a törvény szavát. Mindazáltal úgy látszik, hogy inkább a népgyűlések zajától ijedt és rémült meg. Mert a harcban nagy tekintélye, befolyása volt, használhatósága miatt, a polgári ügyekben azonban híjában lévén az első fő tulajdonságoknak, a nép jóindulata, kegye után vetette magát, és hogy a legnagyobb lehessen, lemondott arról, hogy a legjobb legyen. Koczódásban volt ő minden aristokratával, ellenszenve azonban főleg Metellusra irányult, a kivel oly hálátlanul bánt el. Ez erényénél és természeténél fogva nyílt ellensége volt mindazoknak, a kik nem jóra való szándékból vették be magukat a nép szívébe és hízkeléssel keresték annak kedvét, azért fűt fát megmozdított Marius, hogy kiűzhesse e férfiút Rómából. E célra benső viszonyba lépett Glauciával és Saturninusszal, két rendkívül vakmerő emberrel, a kik a szűkösködő és lázongásra hajlandó tömeggel rendelkeztek és törvényjavaslatokat tétetett velök. Azonkívül a katonaviselt embereket felhajtva, ezeket a népgyűlésre becsozdította és pártviszályt szított Metellus ellen. A hogy Rutilius,³¹ e különben igazságszerető és becsületes,

³¹ Marius kortársa, ennek életrajzát írta meg latin nyelven, egy római történetet pedig görögül; mindakét műve elveszett.

de Mariusszal személyes ellenségeskedésben álló férfiú beszéli, Marius hatodizben való consulságát annak a nagy pénzösszegnek köszönhetette, a mit a tribusok közt szétosztott, megvesztegetvén ezeket, hogy mellőzzék Metellust, Valerius Flaccust pedig inkább szolgálójul nyerte a consulságban, mint hivaltársul. Egyébiránt a nép, Valerius Corvinust kivéve, ő előtte senkit sem ruházott fel annyiszor a consulsággal, mint őt. Azonban, mint mondják, amannak első és utolsó consulsága közt 45 év folyt le, holott Marius az első után a többi ötöt egyfolytában viselte szerencsével.

XXIX. Főleg azonban az utolsóinak tatama alatt tette magát gyűlöletessé, a midőn Saturninusszal együtt számos visszaéléseket követett el. Ide tartozik Noniusnak megöletése is, a kit Saturninus azért tett el láb alól, mert vele szemben pályázott a tribunságra. Aztán, hogy ez tribun lett, előterjeszté ismét a földfelosztásra vonatkozó törvényt, a melyben ki volt mondva, hogy az összegyűlt senatus esküdjék meg arra, hogy megtartja mindazt, a mit a nép határozott és annak semmiben sem szegül ellene. És ép a törvénynek e szakaszát támadá meg színleg Marius a tanácsban, kinyilatkoztatván, hogy nem fogja letenni az esküt, de nem is hiszi, hogy azt egy okos ember is letegye. Mert ha nem volna is hátrányos e törvény, már az is sértés a senatusra nézve, ha ilyesmire reábeszélés nélkül, akarata ellenére kényszerítik. Mindezt nem azért mondotta, mintha úgy gondolkozott volna, hanem hogy Metellusnak kelepcczét készítsen, a miből ki ne menekülhessen. Mert Marius a hazugságot erény és ügyesség számba vette és esze ágában sem volt, hogy a senatus előtt tett nyilatkozatai által magát kötve érezze. De másrészt tudván, hogy Metellus szilárd jellemű férfiú, a ki az igazságot Pindaros szerint a valódi erény alapjának tartja, azt a senatus előtt való vonakodása által már eleve le akará kötni, abból a célból, hogy ha megtagadja az esküt, a nép engesztelhetetlen gyűlölségét vonja magára. És ez meg is történt. Mert Metellus kinyilatkoztató, hogy nem fog megesküdni, mire a senatus szétszolt. Pár nap múlva Saturninus a senatorokat a szószékre hívá és kényszeríté, hogy tegyék le az esküt. Ekkor

Marius előlép, csend áll be és mindenki szemeit ő reá függeszti; ő pedig hosszú időre búcsút vesz a senatus előtt tett hangzatos nyilatkozataitól és azt mondja, hogy nyaka nem elég vastag³² arra, hogy egy ily fontos ügyben egyszer és mindenkorra végleges nyilatkozatot tegyen; kész megesküdni, és a törvénynek engedelmeskedni, ha már az egyszer törvény. Ezzel a furfanggal élt, hogy mintegy elleplezze gyalázatát. A nép eskűjét örömujongással, tapssal fogadja. A patriciusok ellenben mély csüggetettséggel és gyűlölettel telnek el Marius ellen változékonysága miatt. Azonban a néptől félve, mindnyájan sorban leteszik az esküt, Metellust kivéve.

Metellus, bár barátai kérve kérték, hogy esküdjék meg és ne tegye ki magát annak az elviselhetetlen büntetésnek, a mit Saturninus az esküt megtagadókra szabott, Metellus hajlíthatatlan maradt elhatározásában és nem esküdött meg. Hű maradt jelleméhez, kész lévén bármi borzasztót inkább elszenvedni, mintsem hogy valami gyalázatotst elkövessen és eltávozott a Forumról, környezőinek azt mondván, hogy rosszat tenni gyalázat, jót tenni, veszedelem nélkül, közönséges dolog, csak az erényes embernek a sajátsága az, hogy jót tegyen, még ha veszélylyel jár is az. Erre Saturninus rögtön határozatot hozatott, hogy a consulok Metellust a tűztől, víztől és hajléktól tiltsák el. Sőt a népsöpredék már arra is készen állt, hogy meggyilkolja e férfiút. A legelőkelőbb polgárok pedig, teljes részvétellel összesereglettek védelmére, Metellus azonban nem akará, hogy személye miatt lázadás törjön ki, hanem józanul meggondolva a dolgot eltávozott Rómából. «Vagy megjavulnak a viszonyok, mondá, és a nép megbánja tettét, akkor majd hívására visszatérek, vagy pedig a dolgok állása ugyanaz marad, ebben az esetben jobb távol lennem.» Hogy Metellust, mily tisztelet és szeretet környezé száműzetésében, mi módon élt Rhodos szigetén a bölcselkedésbe merülve, mindezt célszerűbben lehet elbeszélni az ő életrajzában.³³

XXX. Marius a szolgálat viszonzása fejében kénytelen lévén szemet húnyni Saturninus mindenre kiterjeszkedő vakmerősé-

³² Vagyis nem elég büszke, öntudatos.

³³ Nem maradt reánk.

gére és hatalmára, nem vevé észre, hogy ezzel türhetetlen bajt okoz, a mely a háború és vérengzés útján egyenest a kényuralomra és az alkotmány felforgatására vezet. Félvén az előkelőktől, de meg, hogy a tömegnek is kedvét keresse, a legalacsonyabb nemtelenség és csalfaság tettét követé el. Egy éjjel ugyanis előkelő férfiak jöttek hozzá, és felhívták, hogy tegyen valamit Saturninus ellen, ugyanakkor azonban, tudtkon kívül, más ajtón át azt is bebocsátá házába. Azután mind a két félt hasmenésével áztatván, majd az egyikhez, majd a másikhoz futott lakásán, hogy még inkább felingerelje és feltűzelje őket egymás ellen. Midőn pedig a senatorok és lovagok méltatlankodva összegyülekeztek, Marius fegyvereseket hozott a Forumra és a Capitoliumra űzé és éhséggel vevé meg ezeket, miután a vízvezetékeket elvágtá. Ezek kétségbeesésükben Mariushoz folyamodtak és megadták magukat, bízva az úgynevezett közhűségben. Marius minden követ megmozdított, hogy megmentse e férfiakat, de eredmény nélkül, mert alig hogy a Forumra lejöttek, mindnyájan kivégeztettek. Ez eljárásával úgy az aristokraták, valamint a nép ellenszenvét is magára vonván, a censorválasztás elérkezésekor, bárha mindenki várta, nem pályázott, hanem hagyta, hogy más jelentékeltenebb egyéneket válasszának, mert tartott a kudarcztól. Maga azonban azzal szépítgeté a dolgot, hogy a polgárok életmódjának és erkölcsének szigorú vizsgálatával nem akarja magára vonni ellenszenvüket.

XXXI. Javaslát tétetvén az iránt, hogy Metellust hívják haza a száműzetésből, Marius, miután szóval és tettel hiában sokat erőlködött az ellen, végre letett arról, a nép pedig szívesen fogadta az indítványt. Marius nem bírván magát arra elszánni, hogy tanúja legyen Metellus hazatérésének, Kappadociába és Galatiába hajózott, színleg, hogy az istenek anyjának fogadott áldozatokat teljesítse, azonban elutazásának más indoka volt, mit a nép nem ismert. A békés polgári életre természeténél fogva alkalmatlan levén, nagyságát egyedül a háborúnak köszönnén, abban a meggyőződésben, hogy a tétlenség és nyugalom lassan-lassan elhervasztják dicsőségét, hatalmát, új vállalkozásokra keresett alkalmat. Abban reménykedett ugyanis,

hogy ha a királyokat³⁴ összeveszíti, főleg pedig, Mithridatest, a ki nyilvánvalólag tanusította hajlandóságát a háborúra, föl-izgatja és föltüzeli, őt rögtön vezérnek fogják választani, akkor aztán Rómát új diadalmenetekkel, házat pedig pontusi zsákmánynyal és királyok kincseivel fogja eltölteni. Ez okból bár Mithridates őt teljes udvariassággal és tisztelettel fogadá, Marius hajthatatlan, meginghatatlan maradt, sőt azt mondá: «Vagy törekedjél király, hatalmasabb lenni a rómaiaknál, vagy hallgatag teljesítsed parancsukat.» Megrémült erre a király, mert bár gyakran hallott római beszédet, de ily nyílt szót ez alkalommal először.

XXXII. Marius visszatérván Rómába, házat épített magának a Forum közelében, vagy, a mint ő maga mondá, hogy látogatóit megkímélje a hosszú út fáradalmaitól, vagy mert azt hivé, hogy annak távolfekvése szolgál akadályul arra, hogy azt gyakortabb nem látogadják, mint a másokét. De ez nem így történt, hanem, mivel a társalgás kellemére és a polgári ügyekben való használhatóságára nézve másoknak jóval mögötte maradt, azért akárcsak egy hadieszközt a béke idején, egyszerűen elhanyagolták. Hogy mások az ő dicsőségét elhomályosították, azon keveset boszankodott, de rendkívül bántotta őt az, hogy Sulla, a kit a hatalmasoknak az ő ellene táplált gyűlölsége emelt fel, a vele való viszálykodást tette politikai szerencséjének alapjává. Így midőn a numidiai Bokchus, a ki a rómaiak szövetségesei közé volt beírva, a Capitoliumba győzelmi jeleket tartó istennőket és ezek mellé arany képeket helyezett, a melyek Jugurthának Bokchustól, Sulla kezére történt átszolgáltatását ábrázolták, Mariust haragja és féltékenysége önkívületbe hozta, attól félván, hogy Sulla amattetteket magának tulajdonítja és készülődött, hogy a fogadalmi ajándékokat erőszakosan lerontja, Sulla pedig ennek erélyesen ellene szegült és e miatt már-már lázadás volt kitörőben, a midőn közbe jött a szövetséges háború, a mely hirtelenében zúdult Rómára. Mert a legharczosabb és legnépesebb itáliai nemzetek egyesülve fellázadtak Róma ellen és kevésbe mult,

³⁴ Nicomedes, Bithynia és Mithridates, Pontus királyait.

hogy annak uralmát meg nem semmisítették, mert nemcsak fegyverekkel és legénységgel voltak bőven ellátva, hanem rendkívül bátor és ügyes vezérekkel is rendelkeztek, a kik méltó vetélytársai lettek a rómaiak vezéreinek.

XXXIII. E háború, mely gazdag volt a viszontagságokban és változatos az esélyekben, a mily mértékben növelé Sulla dicsőségét és hatalmát, ugyan úgy csökkenté Mariusét. Ez ugyanis lassúnak mutatkozott támadásaiban, rendkívül habozónak és határozatlannak minden más dolgokban, akár mert az öregség a tevékenységet és lelkesedést kioltá belőle, hisz már túl volt 65-ik évén, akár mert mint ő maga mondá, idegbántalmakban szenvedvén, tette képtelen szervezetével álszeméremből erején túl vállalkozott a hadjáratra. Mindennek daczára ekkor nagy csatát nyert, 6000-et levágott az ellenségből és sehol se nyujtott annak födetlen helyet, sőt sánczai mögé engedé magát záratni, és daczára gúnyolódásuknak, meg kihívásuknak, nem jött ki sodrából. Beszélik, hogy Publius Silo, a ki az ellenségnél legnagyobb tekintélyben és tiszteletben állt, egy alkalommal azt kiáltá neki: «Ha nagy hadvezér vagy Marius, ám jöjj be a küzdelemre.» Ez meg azt válaszolá: «Te pedig, ha nagy vezér vagy, ám kényszeríts engem akaratom ellenére a küzdelemre.» Máskor meg, a midőn az ellenség kedvező alkalmat nyujtott neki a támadásra, a rómaiakat azonban félelem szállta meg, mind a két fél visszavonúltával, összehívá katonáit, «Nem tudom, mondá ekkor, vajjon az ellenséget, vagy titeket nevezzelek-e gyávábbaknak, mert sem annak nem volt bátorsága a ti hátatokat nézni, sem nektek az ő tarkóját.» Végre aztán letevé a parancsnokságot, azzal mentegetvén magát, hogy arra testi gyengesége miatt teljesen képtelen.

XXXIV. E közben az itáliai zavarok végők felé járván, számosan pályáztak Rómában a népvezetők közvetítése mellett a mithridatesi hadjárat parancsnokságára, a midőn minden várakozás ellenére, Sulpicius néptribun, egy rendkívül vakmerő ember, Mariust tolta előtérbe és Mithridates ellen vezérnek hozta javaslatba proconsuli címmel. A nép két pártra szakadt, az egyik Mariust óhajtotta, a másik meg Sullát kívánta és felhívta

Mariust, hogy menjen Baiaeba, ³⁵ hogy ott, a mint maga mondá, az öregségtől és csúztól sanyargatott testét gondozza. Bírt ugyanis Marius ott Misenum körül egy pompás nyaralót, mely sokkal kényelmesebb és fényesebb volt, hogy sem egy oly férfiúhoz illett volna, a ki annyi háború és hadjáraton a maga erejéből vergődött keresztül.

Ezt állítólag Cornélia ³⁶ 75,000 drachmán vette, nem sokkal később azonban Lucius Lucullus 2.500,000 drachmával fizette meg.

Ily rohamosan emelkedett a fényezés, ennyire növekedtek a kéjelgésre vonatkozó kiadások. Marius azonban ifjonti becsvágyában, öregségét, gyengeségét mintegy letörlendő, minden áldott napon lement a Mars mezejére és az ifjakkal gyakorolta magát; megmutatá, hogy teste még ügyes a fegyverhordásra, erős a lovaglásra, ámbár az öregségében terjedelmessége miatt már nem volt fürge, hanem inkább elhusosodott és nehézkessé vált. Némelyeknek tetszetek e tettei és elmentek oda, hogy lássák becsvágyó törekvéseit, viaskodásait. A tisztességes emberek azonban szánakozva nézték e férfiú telhetetlenségét és dicsőségvágyát, a ki bár a szegényből a leggazdagabb, a jelentéktelenből a legnagyobb lett, még sem tudott szerencsájének korlátot szabni, sem pedig be nem érte azzal, hogy az őt környező tiszteletet és jelen javait békében élvezze, hanem, mintha csak mindennek szükiben lett volna, annyi dicsőség és diadalmenet után késő vénségében Kappadociába és a Pontus Euxinushoz törekedett eljutni, hogy Archelaossal és Neoptolemoszal, Mithridates vezéreivel csatázzék. Mariusnak e tárgyra vonatkozólag előadott indokai mindenki előtt hiábavalóknak látszottak, azt mondá ugyanis, hogy fiát saját jelenlétében akarja a hadakozásba begyakorolni.

XXXV. Ezek voltak azok a tényezők, a melyek a város régóta lappangó betegségét kitörésre bírták, a mennyiben Marius, Sulpicius vakmerőségében feltalálá a közromlásra vezető legczélszerűbb eszközt. Ez minden másban bámulója, utánzója

³⁵ Campaniában, a rómaiak kedvencz fürdője.

³⁶ A Gracchusok anyja, 75,000 drachna körülbelül 56,500 korona, 2.500,000 drachma pedig 2 millió korona.

volt Saturninusnak, csakis annak félénkségét és habozását kifogásolta a közügyek terén. Ő azonban nem habozott; folyton maga körül tartott 600 lovagot, mint egy testőrséget és azt ellensenatusnak nevezé el. Egykor fegyveres erővel támadá meg a consulokat,³⁷ a kik népgyűlést tartottak. Ezeknek egyike megmenekült a Forumról, fiát azonban kézre kefté és megöleté. Sulla pedig Marius háza felé üzetvén, mindenkinek várakozása ellenére abba beosont és a midőn üldözői mitse gyanítva, futva elrohantak a mellett, Marius, mint mondják, egy más ajtón kibocsájtá és így bátorságoosan eljutott a táborába. Sulla azonban «Emlékiratai»-ban azt állítja, hogy ő nem menekült Mariushoz, hanem erővel vonszolták oda, hogy tanácskozzék egy javaslat fölött, a melynek megszavazására Sulpicius őt akarata ellenére kényszerítette; mezítelen kardokkal véteték körül és Mariushoz hajtata, míg aztán innét a Forumra menvén, visszavoná előbbi tetteit, a mint azok kívánták. Ezek megtörténtével Sulpicius immár hatalomra jutván, Mariust vezérnek választatá. Marius pedig megtevéen előkészületeit a kivonuláshoz, két hadi tribunt küldve ki Sulla seregének átvételére, Sulla azonban föllázítá seregét, a mely nem kevesebb mint 35,000 legionáriusból állott és Róma ellen vezeté. A katonák megtámadták a Mariustól kiküldött hadi tribunokat és felkoncizolták őket. Viszont Marius Rómában Sullának számos barátait megöleté, és nyilvános hirdetményben szabadságot ígért a rabslolgáknak, ha őt támogatják. Mint mondják, csak hárman jelentkeztek. Így Sulla előrenyomulásával szemben csak gyenge ellenállást tanúsítván, hamarosan legyőzetett és megfutott. Mihelyt kitette lábait a városból, pártosai elszéledtek, ő pedig a sötétség beálltával egyik nyaralójába, Soloniumba menekült. Innét elküldé fiát, hogy ipának, Muciusnak közelfekvő birtokán szerezzen be élelmiszereket, maga pedig Ostia felé iparkodott, a hol egyik barátja, Numerius, számára hajót tartott készen; itt be sem várta fiát, hanem maga mellé vévén mostoha fiát, Graniust, elhajózott. A fiatal Marius pedig megérkezvén Mucius földjére, beszerzé, összekészíté a szükségesse-

³⁷ Sullát és Pomponius Rufust, ez utóbbi fiát öleté meg Sulpicius.

ket, de minthogy a nappal ott éré, az ellenség majdnem észrevevé, ugyanis lovasok jöttek e vidékre valamiféle gyanúból. Ezeket, hogy a jószág felügyelője előre megpillantotta, egy babbal megrakott szekéren rejté el Mariust, majd befogá ökreit és a lovasok elibe indul, mintha szekerét a városba hajtáná, Így jutott az ifju Marius neje házához, a hol beszerzé mindazt, a mire szüksége volt, aztán éjjel a tengerhez jutott és egy Afrikába induló hajóra szállván, útrakelt.

XXXVI. Eközben az öreg Mariust, hogy a tengerre szállt, a kedvező szél Itália partja hosszában lefelé hajtja. De félvén bizonyos Geminiustól, egy előkelő terracinai³⁸ polgártól, a ki ellensége volt, meghagyá a hajósoknak, hogy tartsák magukat távol Terracinától. Ezek hajlandók kedvét megtenni, de egyszerre szél kerekedik a tenger felől, nagy hullámokat ver befelé, úgy hogy az ártól körülzajolt hajó képtelennek látszik ellenállni. De Marius se bírja tovább, kit a tengeri betegség gonoszul megviselt és így nagy keservesen Circaeum³⁹ körül a partnál horgonyt vetnek. De midőn a vihar erősödik és az élelmiszerekből kifogynak, partra szállnak és minden cél nélkül kóborolnak, mint az nagy sanyarúságok közt rendszeren történni szokott, a midőn az ember a jelentől, mint a legnyomasztóbb bajtól menekülni törekszik és reményeit a bizonytalanba veti. Mert ellenségük a föld, ellenségük a tenger, félős nekik emberekkel találkozni, de félős azokkal nem találkozni, a szükségesek híjában lévén. Végre későn valahogy néhány pásztorra akadnak, a kik ugyan mit sem adhatnak nekik, a mire szükségök van, de felismervén Mariust, azt tanácsolják neki, hogy hovatovább távozzék, mert csak az imént láttak számos lovasokat, a kik keresése céljából a vidéken portyáztak. Marius a végszükségre jutván és látván, hogy követőit az éhség teljesen kimeríté, letér az útról és egy sűrű cserjésbe húzza meg magát, hol keservesen tölti az éjt. Másnap az éhségtől űzve, de mert erőit is használni kívánta, mielőtt azok teljesen kimerülnének, a tengerpart felé veszi

³⁸ Latiumi város előfokkal.

³⁹ Délre Terracinától, nevét Circe bűvésznőtől nyerte, a ki állítólag itt tartózkodott.

lépteit, bátorítván, kérvén követőit, hogy ne csüggedjenek el a végső remény küszöbén, a mire, bízva egy régi jóslatban, önmagát tartogatja. Még egész ifjú korában, a midőn a vidéken lakott, köpenyével egy leeső sasfészeket fogott fel, a melyben hét fióka volt. Ennek láttára a csodálkozó szülők megkérdezték a jósokat; ezek azt mondták, hogy kitűnő ember lesz Mariusból és az a rendeltetése, hogy a legnagyobb méltóságot és uralmat hétszer nyerje el. Némelyek azt állítják, hogy ez valóban így esett meg Mariusszal. Mások azonban, a kik akkor, majd pedig későbbi futásában ezt tőle hallották és el is hitték, egy valóban regeszerű esetet jegyeztek fel. Mert a sas csak két tojást rak és így állítólag füllent Musaios,⁴⁰ a midőn a sasról azt mondja hogy:

Hármat nemz, de kikölni kettőt szok s nevel egyet.

Az azonban tény, hogy Marius futásában, úgy végső szűségekben gyakran mondogatta, hogy meg fogja még érni a hetedik consulságot is.

XXXVII. Körülbelül húsz⁴¹ stádiumra vannak Minturnaetól,⁴² egy itáliai várostól, midőn távolról megpillantanak egy csapat lovast, a mely feléjük vágtatott, de véletlenből útban levő két teherhajót is. A mint lábuktól, erejüktől kitelik, mindnyájan a tenger felé iramodnak, majd bele vetvén magukat, a hajók felé úsznak. Granius eléri ezek egyikét és átkel a szemben fekvő szigetre, a mely Aenaria nevet visel. A nehéz testű és gyámoltalan Mariust pedig, a kit két rab-szolgája csak nagy ügygyel-bajjal tudott a tenger színén tartani, a másik hajóra teszi, a midőn ott teremnek a lovasok, és a part-ról kiáltanak a hajósokra, hogy vagy kössenek ki, vagy vessék Mariust a tengerbe, aztán menjenek a maguk útján. Marius könyörög, sír. a hajótulajdonosok pedig, miután rövid alatt többször változtatták meg elhatározásukat, végre azt válaszolják a lovasoknak, hogy nem adják ki Mariust. Alig hogy ezek haraggal távoznak, a hajósok ismét más gondolatra jönnek és a szárazföld

⁴⁰ Egyik legrégebbi görög költő; ismeretes «Hero és Leander»-e.

⁴¹ Közel 4 kilométer.

⁴² Campániában a Liris folyó torkolatánál.

felé tartanak. Majd a Liris folyó torkolatánál, a mely ott mocsarakban ömlik szét, horgonyt vetnek, felszólítják Mariust, hogy szálljon ki és vegyen magához táplálékot, gondolzza elsan-yargatott testét, a míg kedvező szellő lesz; ez pedig rendszeren akkor keletkezik, a midőn a tengerről jövő szél lecsillapodik és a mocsarak felől elég erős szellő támad. Marius enged és úgy cselekszik, aztán, hogy a hajósok kiteszik a szárazra, ledől a füre és a jövővel mit se gondol. Ezek meg hamarosan a hajóra szállnak és a horgonyt fölszedvén, sietve eltávoznak, abban a hitben, hogy tőlük nem volna sem tisztességes kiadni Mariust, sem pedig őt megmenteni. Marius így teljesen elhagyatva, sokáig szótlanul fekvé marad a parton, aztán hogy nehezen összeszedé magát, keservesen kullog az úttalan vidéken, átkel mély mocsarokon, sárral meg vízzel telt árkokon és egy mocsármunkás aggastyán kalibájára akad, ennek lábaihoz veti magát és könyörög, hogy legyen megmentője és gyógyítója, majd ha a jelen veszedelemből megmenekül, minden reményén túl meg fogja jutalmazni. Az öreg pedig, akár mert őt rég ismerte, akár mert külseje után magasb állásu embernek becsülte, azt mondá, hogy ha csak nyugalomra van szüksége, erre kunyhója elégséges, de ha csak azért bolyong, hogy üldözői elől meneküljön, úgy oly helyre fogja őt rejteni, a mely több biztonságot nyújt neki. Marius kéri, hogy tegye meg azt neki. Az öreg erre elvezeté őt a mocsárba és meghagyá neki, hogy bújjék egy mélyedésbe közel a folyóhoz, majd sok sást vet reá és más könnyű anyagot hord hegyibe, a mely őt elfedi, a nélkül, hogy sérelmet okozhatna neki.

XXXVIII. Kis idő vártatra a kaliba felől zaj, láрма üti meg füleit. Geminius ugyanis Terracinából számos embereket küldött ki üldözésére, a kik közül néhányan ide vetődnek és ráförmednek, ráíjesztenek az öregre, hogy a rómaiak ellenségét fogadta be és rejtegeti. Marius erre fölkel, levetkőzik és lebo-csájtja magát a sűrű és iszapoš vizű mocsárba. E miatt aztán keresői észreveszik. Mezitelenül, sárral telve kihúzzák, Minturnaeba vezetik és átadják a hatóságnak. Ugyanis már minden városba parancsolat érkezett Marius végett, hogy hatóságilag üldözzék és ha elfogják, végezzék ki. Mindazáltal az előljárók

jónak látják előzőleg tanácskozni és elhelyezik Mariust Fannia nevű asszony házába, a ki, úgy látszik, régi okon nem valami jó indulattal volt Mariushoz. Fanniának volt ura, névszerint Titinnius, midőn ettől elvált, tekintélyes hozományát visszakövetelélé. A férj házasságtöréssel vádolá és Marius volt ez ügynek bírása hatodizbeni consulsága alatt. A pör folyama alatt kiderült, hogy bár Fannia kicsapongó életet élt és férje azt tudta, mégis nőül vette és vele huzamos ideig együtt élt. Marius mind a kettővel érezteté haragját, a férjet hozomány kiadására kötelezte, a nőt pedig becstelenség czímén négy rézpénz bírsággal sújtotta. Fannia ekkor nem viselkedett a megsértett asszony módjára, sőt a mint megpillantja Mariust, távolról sem érzett boszút iránta, hanem tőle telhetőleg gondjába vette és bátorította. Marius megköszöni ezt és megnyugtatja, hogy bátorsága visszatért, mert csak imént kedvező jelensége volt. És pedig ilyenforma. Midőn fedezett alatt Fannia háza elé ért és a kapu kinyilott, egy számár futott ki onnét, hogy a közel levő forrásból igyék. Bátran és vidáman nézett Mariusra, elsőben megállt előtte, majd hangosan ordítani kezdett és csintalanul ugরاندозott krülötte. Ebből Marius, mint mondá, azt a következtetést vont, hogy az istenség az ő szabadulását inkább a tenger, mint a föld felől jelezi, mert a számár, anélkül hogy a száraz takarmánynyal törődött volna, attól a víz felé fordult. Miután azt Fanniának elbeszélte, pihenni kívánt és meghagyá, hogy ajtaját reteszeljék be.

XXXIX. A Minturnae-beliek előljárói és tanácsosai tanácskozást tartván, elhatározzák, hogy minden késedelem nélkül kivégeztetik Mariust. De a polgárok közül senki sem vállalkozik e dologra. Ekkor egy gall vagy cimber lovas, — a történet kétféleképp nevezi — veszi kardját és belép hozzája. A szobának ama része, a hol Marius feküdt, nem igen kapott bőven világosságot, sőt lehetőleg sötét volt: mondják, hogy a katona előtt úgy tűnt fel, hogy Marius szemeiből erős lángok lövellenek ki és a sutból harsány hang tör elő: «Ficzkó, te mered megölni Gaius Mariust?» A barbár erre rögtön kifut, a mi közben eldobja a kardját és a házból távozik, folyton azt kiabálva: «Nem tudom megölni Gaius Marius!» Erre mindnyájukat



Marius Minturnaeus.

rémület, majd szánakozás meg bánat szállja meg és szemrehányást tesznek magoknak, hogy ily törvénytelen, hálátlan határozatot hoztak e férfiúra, a ki megmentette Itáliát és a kitől megtagadni a segítséget már magában bűn volna. «Menjen, meneküljön csak, mondák a lakosok, a hová akar, hogy végzete másutt érje. Mi pedig imádkozzunk, hogy az istenek ne vegyének rajtunk boszút, mert Mariust ügyefogyottan, mezitelenül kidobtuk városunkból.» Ily elmélkedések közt tömegesen behatolnak szobájába, közre veszik és a tengerpartra vezetik. Egyik ezzel, másik azzal segíti szívesen, s bár mindnyájan sürgölődnek, az idő csak telik. Mert az úgynevezett Marica ligete, a melyet olyannyira tiszteletben tartanak, hogy őrizkednek abból bármit is kivinni, a mit abba bevittek, a tengerhez vezető útban feküdt és annak megkerülése késedelemmel járt. Ekkor egy idősb polgár felkiált, hogy egy út sem tilos, vagy járatlan, a melyen megmenthetik Mariust. És először is maga vesz fel valamit azokból a tárgyakból, a miket a hajóra vinni szándékoznak és keresztül megy a ligeten.

XL. Így buzgósággal, gyorsan mindent összeszereznek Mariusnak és egy bizonyos Belaeus hajót állít rendelkezésére. Ez később az eseményeket lefesteté és a képet Marica templomába fölállítá. Innét hajóra száll Marius és kedvező szélről véletlenből az Aenaria szigetére vitetik, a hol találkozik Graniusszal meg a többi barátjával és ezeknek társaságában Afrika felé hajózik. Szűkiben levén a víznek, kényszerűségből Siciliában, közel Eryxhez partra szállnak. Történetből e vidéket a római quaestor őrizte és kicsibe múlt, hogy Mariust partra szálltában el nem fogta. De vizet beszerző legényeiből mintegy tizenhatot megölt. Marius tehát sebtén vitorlát ereszt és a nyílt tengeren Méninx⁴³ szigetére kel át, a hol először értesül arról, hogy fia, Cethegusszal együtt megmenekült és hogy ezek a numidák királyához Hiempsalhoz utaznak, segítséget kérni. Ennek folytán kissé fellélegzik és bátorságot vesz magának, hogy a szigetről Karthágó vidékére hajózzék.

Akkor Afrikában Sextilius volt a praetor, egy római fér-

⁴³ Közel Afrika partjaihoz, Tripolis és Tunis közt. Ma Zerbi.



Marius Karthágó romjain.

fiú, a ki Mariustól se jóban, se rosszban nem részesült, a kitől tehát talán könyörületességből is segítséget várt. De alig hogy kevesed magával partra száll, elibe jön egy lictor, vele szemben megáll, és azt mondja: «Marius, Sextilius praetor megtiltja neked, hogy Libyába tedd lábaidat, ellenkező esetben kinyilatkoztatja, hogy a senatus határozata erejénél fogva, mint a rómaiak ellenségével fog veled elbánni.» Ennek hallatára fájdalomában, bánatában Mariusnak elakad a szava, sokáig mozdulatlanul marad, rettentő pillantást vetve a lietorra. Ez megkérdezi, hogy mit válaszol, mit mondjon a praetornak, Marius mélyen felsóhajtva, így válaszol: «Jelentsed tehát, hogy láttad a menekülő Gaius Mariust Karthágó romjain ülni», ezzel nem helytelenül utalt e város szerencsétlenségének és saját sorsa változandóságának példájára. Eközben Hiempsal, a munidák királya, nem tudván kinek a pártjára álljon, az ifjú Mariust és társait tisztességben tartá ugyan, de a midőn távozni szándékoztak, különféle ürügyből folyton tartóztatá őket és nyilvánvaló volt, hogy e huzavonát semmi jóra nem teszi. Előfordult azonban történetesen valami, a mi üdvökre vált. A deli tekintetű ifjú Marius meg nem érdemlett sorsa meghatotta volt a király egyik ágyasát, így a szájalom volt kezdete, ürügye a szerelemnek. Az ifjú Marius eleinte visszautasítá e nőt, de midőn látá, hogy nincs más útja a menekülésnek és a nő komolyabb vonzalmat tanusít, mint zabolátlan szenvedélyt, elfogadja szerelmét, segedelmével megszökik és Mariushoz fut. Megölelik egymást és tovább utaznak a tenger mentén, amidőn két egymással küzdő skorpióra bukkanak. Ezt rossz jelnek tartja Marius. Rögtön halászbárkára szállnak tehát és átkelnek Kerkina szigetére, a mely nem esett messze e szárazföldről. És csak annyi előnyt nyertek, hogy elindulván, már is megpillantják, a király lovasait, a kik ama hely felé vágatnak, a honnét ők a tengerre szálltak. Ezt tartá Marius egyik legnagyobb veszedelmének, a miből kimenekült.

XLI. Eközben Rómában értesültek arról, hogy Sulla Boiótiában küzd Mithridates hadvezéreivel, a consulok pedig viszályba keveredtek és fegyvert ragadtak. Csatára kerülvén a dolog, Octavius győzedelmeskedett, elűzé Cinnát, a ki fölötté zsarno-

kilag kezdett uralkodni és helyébe consulnak Cornelius Merullát tevé. Cinna Itália többi részéből csapatokat vonván össze, ismét fegyverre kelt ellenök. A mint Marius erről értesült, elhatározá, hogy mihamarább vitorlát ereszt. Maga mellé vesz Lybiából néhány mór lovast, valamint egy néhány itáliai menekültet, a kik együttvévé sem tettek ki többet ezer főnél és ezekkel tengerre száll. Megérkezvén a tyrrhéniai Telamonba, kiszáll és hirdetményileg szabadságot ígér a rabszolgáknak. A környékbeli földművesek és szabad pásztorok az ő hírnevére a tengerparton összefutván, ezek legizmosabbjait megnyeré magának és rövid napok alatt nagy haderőt gyűjt össze, a melylyel negyven hajót tölt meg.

Tudván, hogy Octavius becsületes férfiú, a ki hivatalát igazságosan szándékozik betölteni, de azt is, hogy Cinna gyanus Sulla előtt és ellensége a fennálló alkotmánynak, elhatározza, hogy ehhez csatlakozik haderejével. Követség útján tehát azt izeni neki, hogy mint consulnak minden parancsait teljesíteni fogja. Cinna elfogadja ajánlatát, kinevezi proconsulnak és elküldi neki a fascéseket, valamint méltóságának egyéb jelvényeit. Marius azonban kijelenti, hogy ez az ékesség nem illik sorsához, hanem ócska ruhába öltözve, számkivetésének napjától fogva megeresztett hajjal, mint egy hetven évet meghaladó aggastyán vontatott lépéssel jár-ke, hogy könnyörületet indítson, és szálnalmas külsejébe vegyült tekintetének sajátos félelmetessége és levertsége alól kitűnt nem annyira lealázott, mint a balsorstól elvadított lelki állapota.

XLII. Miután üdvözölte Cinnát és a katonákhoz beszédett intézett, azonnal hozzá látott a dologhoz és a közügyekben nagy fordulatot idézett elő. Először is hajóival elzárá az élelemszállítmányokat a szárazföldről, megharácsolá a kereskedőket és így a piacz urává tevé magát, azután körülhajózáván, a tengermelléki városokat elfoglalá. Végre árulás folytán Ostia is hatalmába került, a hol a kincseket felprédálta és a lakosok közül számosakat megölt, majd áthidalván a folyót,⁴⁴ teljesen elmetesztette a tengeri közlekedéstől az ellenséget. Aztán felke-

⁴⁴ A Tibert.

rekedvén seregével, Róma ellen indúlt és megszált a Janiculus nevű hegyet, a midőn Octavius nem annyira tapasztalatlanságával volt a közügy ártalmára, mint inkább az igazság szoros szemmeltartása miatt mellőzé a szükséges intézkedéseket a közérdek rovására. Octavius ugyanis, a midőn sokan unszolták, hogy a szabadság ígérete alatt szólítsa fegyverre a rabszolgákat, azt válaszolá, hogy nem teheti részesévé a rabszolgákat annak a hazának, a melytől Gaius Mariust is eltiltja, hogy a törvényeket megvédelmezhesse. Ekkor érkezett meg Rómába Metellus, annak a Metellusnak a fia, a ki Afrikában harczolt, majd Mariustól száműzetett és minthogy sokkal jobb vezérnek tartották Octaviusnál, a katonák elhagyták Octaviust és hozzá jöttek azzal a kéréssel, hogy álljon élükre és mentse meg a várost, mert derakasan fognak küzdeni és meg is verik az ellenséget, ha tapasztalt, vállalkozó hadvezért kapnak. Metellus e fölött való boszankodásában a consulhoz utasította őket, ezek azonban az ellenséghez mentek át, de Metellus is elkotródott, kétségbe esvén a város fölött. Octaviust a chaldaeusok és bizonyos áldozó papok, meg sibyllisták visszatarták Rómában, azzal biztosítván, hogy minden jól fog menni. És e férfiú, a ki egyebekben a legjózanabb volt a rómaiak között, a ki a consulság méltóságát minden hízelgéstől távol a hazai törvényeket és szokásokat mintegy megváltozhatatlan szabályok alapján megőrizte, úgylátszik e tekintetben gyöngeségben leledzett, a mennyiben több időt töltött a szemfényvesztők és jósok, mint az államférfiak meg katonák társaságában. Ugyan őt, még Marius bevonulása előtt, az előre küldött katonák a szószekről lerántották és megölték; holta után állítólag keblében egy chaldeai jóstáblácskát találtak. Szerfölött különös dolog az, hogy e két kitűnő vezér közül, Mariusnak a jóslatban való hite üdvére vált, Octaviusnak pedig vesztét okozta.

XLIII. A dolgok ily állapotában a senatus összeülvén, követeket küldé Cinnához és Mariushoz azzal a kérelemmel, hogy vonuljanak be a városba és kíméljék meg a polgárokat. Cinna mint consul a sella curulison ülve fogadá a követeket és barátságos feleletet adá nekik. Marius széke mellett állt és egy szót sem szólt, de komor arczvonásával és ravasz tekin-

tetével elárulá, hogy hová-hamarább öldökléssel tölti el a várost. Ezután felkelnek és megindulnak ; Cinna testőrei kíséretében vonúl be, Marius azonban megáll a kapuk előtt és gúnynyal vegyes haraggal azt mondja, hogy ő száműzött és a törvény megtiltja neki, hogy hazájába lépjen, ha tehát szükségök van jelenlétére, egy másik határozattal semmisítsék meg azt, a mely őt száműzé, mintha csak valami törvénytisztelő ember lenne és egy szabad városba térne vissza. Összehívja tehát a népet Forumra, azonban mielőtt három vagy négy tribus szavazott volna, leveti álarczát, mellőzi visszahívatasának üres formáját és a hozzá csatlakozott rabszolgákból válogatott testőrsége élén, a kiket bardyaeusoknak⁴⁵ nevezett, bevonúl a városba. Ezek aztán számosakat legyilkolnak egy parancs szavára egy pillantására. Sőt még Anchariust is, egy tanácsbeli férfiút és volt praetort, a ki Mariusszal találkozá, ez nem fogadá el üdvözléseit, szemei előtt karddal megtámadják és lekaszabolják. E pillanattól kezdve, mindazokat, a kiknek megszóllítását vagy üdvözlését nem viszonzá, mint egy adott jelre rögtön lekaszabolták az utczákon, úgyannyira, hogy még barátai is aggodalommal telve, reszketve közelítének Mariushoz, hogy üdvözljék. A sok gyilkosság után Cinna végre megundorodott és eltelt a vérontással, Marius azonban napról-napra növekedő szenvedélylyel és vérszomjjal veté magát mindazok után, a kikre bármiképen gyanakodott. Minden utcza, az egész város telve volt azokkal, a kik az elrejtőzködőket, szökevényeket üldözték, nyomozták. Bebizonyosodott ez alkalmmal, hogy sem a barátság, sem a vendégjog nem biztos a balsorsban, mert csak kevesen találkoztak olyanok, akik a hozzájuk menekülteket el nem árulták. Valóban méltán magasztalni, bámulni lehet Cornutus rabszolgáit, a kik urukat otthon elrejtvé, a számos holttestek közül egyet nyakánál fogva felakasztották, ujjára pedig arany gyűrűt húztak és úgy mutatták meg Marius bérenczeinek, azután, mint akár magát Cornutust pompa közt eltemették.

S•minthogy senki sem gyanakodott, így Cornutust észrevétlenül Galliába vitték rabszolgái.

⁴⁵ Valószínűleg illyrai rabszolgák.

XLIV. Bár Marcus Antonius⁴⁶ szónoknak is volt egy odaadó barátja, mégis szerencsétlenül járt. Ez egy a népből való szegény ember volt, a ki a rómaiak legelső emberét fogadván be magához, tehetségéhez képest meg akará vendégelni. Elküldi tehát szolgáját a szomszédba a korcsmároshoz, hogy hozzon bort. S minthogy ez a bort gondosabban megizleli és jobbat kíván kiméretni, a korcsmáros azt kérdezi tőle, hogy mit jelentsen az, hogy szokása szerint nem új és közönséges bort vesz, hanem kevesebbet és drágát. A rabszolga pedig együgyűen elbeszéli neki, mint bizalmas ismerősének, hogy ura a nála rejtőzködő Marcus Antoniusat akarja megvendégelni. A hűtlen és gonosz korcsmáros, alig hogy a szolga eltávozik, Mariushoz igyekezik, a ki vacsoránál ül és elibe vezetettvén, felajánlja neki Antonius kiszolgáltatását, Ennek hallatára, mint mondják, Marius hangos kiáltásra fakad és örömeiben tapsolni kezd, sőt kevésbe múlik, hogy felkelvén, maga nem rohan a jelzett helyre. De barátai visszatartják. Anniust küldi tehát el katonák élén, azzal a parancscsal, hogy íziben hozza el Antonius fejét. Midőn a kérdéses házhoz érnek, Annius a kapu előtt marad, a katonák pedig a lépcsőn felmennek szobájába. De midőn megpillantják Antoniusat, egyik a másikat biztosítja, nógatja a gyilkosságra. Mert, mint látszik, oly elragadó és elbűvölő volt szónoki hatalma, hogy midőn beszédbe kezdett és életéért könyörgött, senki sem mert hozzányúlni, de még rá se pillantani, hanem földre szegezvén szemeiket mindnyájan sírtak. Az idő múlván, Annius felmegy és midőn látja, hogy Antonius szónokol, a katonák pedig el vannak bódulva, bővölve, összeszidja őket, Antoniushoz rohan és saját kezével veszi fejét. Lutatius Cutulus, a ki együtt volt Mariusszal consul és vele tartotta diadalmenetét a cimberék felett, midőn Marius az ő érdekében közbenjáróknak és könyörgőknek csupán ennyit válaszolt: «Meg kell hálnia!» szobájába zárkóza, meggyújta egy rakás szenet, s úgy fulladt meg. Az utcákra dobott és összetaposott fejnélküli holtteteknek szánakozást nem kellett, mert e látványra mindenkit csak borzadály és reszketés

⁴⁶ A hasonló nevű híres triumvirnek nagyatyja.

fogott el. Legjobban elkéséríték a népet az úgynevezett bardyaeusok kicsapongásai. Mert miután ezek a házigazdákat felkonczták, a fiúkat meggyalázták és erőszakot tettek az úrnőkön, korlátlanul raboltak, gyilkoltak, míg Cinna és Sertorius egyesülve, alvás közben megtámadták ezeket a táborban és mindnyájukat felkonczták.

XLV. Eközben mintha csak megfordúlt volna a sors és mindenünnét követek érkeztek azzal a hírral, hogy Sulla befejezvé a mithridatesi háborút és az elveszett tartományokat visszafoglalván, tekintélyes haderejével Róma felé evez. E hír rövid szünetet, kevés pihenést adott a kimondhatatlan csapások közepe, mert ezek okozói a háborút immár fejökre látták lezúdulni. Marius hetedízben consullá választatván, midőn január kalendáin, a mi az év kezdete a rómaiaknál, nyilvánosan fellépett, valami Sextus Luciust letaszított a tarpei szikláról, a mi az ő pártosaira, úgy az egész városra nézve új csapások borzasztó előjelének látszott. Marius, inimár a fáradságtól elcsigázva, a gondoktól kimerülve és mintegy elborítva, egy új háborúnak, új küzdelemeknek roppant gondjával szemben a már kiállott veszedelmek és fáradságok félelmétől megrendült lelkét nem bírja többé fölemelni, megfontolván, hogy nem Octaviusszal, vagy Merullával, a gyűlevész tömeg és lázongó csapatok vezéreivel fog élethalál harcra kelni, hanem hogy az a Sulla vonul ellene, a ki őt korábban hazájából kiűzte, most pedig Mithridatest szorítja a Fekete Tengerre. Ily gondolatoktól összezúzva, szemei elé idézte hosszas bolyongását, számkivetését, üldöztetése közben a szárazon és vízen kiállott veszedelmeket, borzasztó aggodalomba esett, éjjeli rémlátomások, nyugtalanító álmok kínozták, mintha szünet nélkül hallaná, hogy valaki azt kiabálja:

Messzi oroszlánnak még hült helye is veszedelmes. ⁴⁷

Az álmatlanság levén a legfélelmeesebb neki, az ivásra és a korához nem illő tivornyázásra adta magát, hogy meneküljön a gondoktól és álmodt szerezzen magának. Végre midőn a tenger felől valaki hírt hozott neki, új félelmek vettek rajta

⁴⁷ Közmondás-féle valamely ismeretlen költőtől.

erőt, egyrészt aggódva a jövőn, másrészt mintegy megutálva meggyűlölve a jelent, csak egy csekély rázkódtatásnak kelle közbejönni, hogy oldalnyilalás támadja meg egészségét, mint azt Posidonios ⁴⁸ történetíró beszéli, a ki azt állítja, hogy meglátogatta a már beteg Mariust és értekezett vele az ügyek felől, a mik végett követségben járt. Valami Gaius Piso történész pedig azt beszéli, hogy Marius vacsora után barátaival sétálgatván, beszélgetésbe eredt velök az ő tetteiről, előlről kezdvén és a gyakori sorsváltozandóságok tárgyalása közben kijelenté, hogy egy okos embernek sem szabad magát soha a sorsra bízni. Azután a jelenlevőktől búcsút vevén, hét napon át folyton ágyban fekvő maradt és meghalt. E betegségében, mint némelyek beszélik, kimutatá teljes nagyságában becsvágyát, a mely egész az örületig fajult, azt képzelvén, hogy a Mithridates ellen való háborúban parancsnokoskodik és mint a küzdelmekben szokása volt, különféle állásokat vett és mozdulatokat tett testével, miközben hangosan ordított és sűrű hadi kiáltásokat hallatott. Ily heves és csillapíthatatlan vágy szállta meg lelkét ama hadjárat parancsnokságáért való rajongásában és féltékenységében.

Hetven évet töltött be; az első volt a rómaiak közt, a ki hét ízben viselte a consulságot, oly gazdagságnak és háznak a birtokában, a melylyel együttesen több király beérte volna, mégis siránkozott sorsán, mintha csak szegényen és vágyainak teljesülése előtt halt volna meg.

XLVI. Plató már közel levén a halálhoz, magasztalá jó szellemét és sorsát, hogy először is mint ember, aztán mint hellén, nem pedig mint barbár, vagy oktatlan állat jött a világra, ezenkívül, hogy születése Sokrates korszakába esett. Sőt mint mondják, a tarsnsi Antipater ⁴⁹ is előszámlálá halálos ágyán mind azt a boldogságot, a mit élvezett és nem felejtkezett meg még Athénbe való szerencsés visszahajózásáról sem, mintegy bő hálával adózván a kedvező szerencsének minden adományáért, és mindvégig megőrizvén azokat emlékezetében, a mi az emberi javaknak legbiztosabb tárháza. A feledékeny és gon

⁴⁸ Stoikus bölcsező és történetíró Syriából. Cicero tanítója.

⁴⁹ Stoikus bölcsező, Tarsos ciliciai városból.

datlan embereknél a történetek elenyésznek az idő folyásával. És ép azért, mert semmit sem ragadnak meg és tartanak meg mindig a javak hijában leledzenek, de telvék reményekkel, csak is a jövőre vetik tekintetüket, a jelent meg elszalasztják. Noha a sors amazt megghiusíthatja, ezt azonban el nem ragadhatja. Mégis a jót, a mit a sors juttat neki, mintegy idegent eltaszítják és a bizonytalanról álmodoznak. De méltóképen is bűnhődnek. Mert mielőtt megvetették volna észszel és okossággal a külső javak alapját, ágyát, — összehordják, összehalmozzák azokat és képtelenek aztán lelkök telhetetlenségét kielégíteni. Marius hetedízben való consulságának tizenhetedik napján húnyt el. Nagy öröm és elbizakodás szállta meg azonnal Rómát, hogy megszabadult a nyomasztó zsarnokságtól. De pár nap múlva észrevették, hogy a vén zsarnok helyett cserébe fiatal és erős urat kaptak; oly vadságot és kegyetlenséget tanúsított Mariusnak a fia, a midőn a legderejobb és legtekintélyesebb férfiakat elveszté.

Az ellenséggel szemben vakmerőnek és rettenthetetlennek mutatván magát, kezdetben Mars fiának nevezék őt, de midőn tetteiből ismeretes lett, csakhamar Venus fiának hívták. Végre, midőn Sulla Praenestébe ⁵⁰ zárta volt és élete megmentéséért sok hiábavaló kísérletet tett, látván hogy a város bevételeivel meg nem szabadulhat, maga oltá ki életét.

⁵⁰ Latiumi város, most Palestrina.



XXIII.
LYSANDROS.

(470—394. Kr. sz. e.)



I.

Az Akanthos-beliek¹ kincsháza Delphiben a következő felirást viseli: «Brasidas és az akanthosiaiak az athéniektől.» Ezért vélik sokan azt, hogy e házban, az ajtó mögött álló márványszobor Brasidas-é;² holott ez Lysander képszo­bra, a régi divat szerint hosszú hajjal és tiszteletre­nieltó megeresztett szakállal. Mert nem áll az, a mit némelyek állítanak, hogy midőn az argosiai súlyos vereségek után bá­natuk jeléül lenyiratkoztak, a spártaiak ellentétben ezekkel, sikereik fölött való örö­mükben hosszúra ereszték hajukat. De az sem áll hogy a Korinthusból Lakedaimonba futó Bakchiadák,³ midőn kopaszra nyirt fejökkel csúf és formátlan alakot mutattak, a spártaiak ettől kaptak kedvet a hosszú hajviselőre. Mert ez Lykurgos intézménye. És ennek tulajdonítják ama mondást is, hogy a megeresztett haj, a szépeket még szebbekké, a rútakat pedig még félelmesebbekké teszi külsőleg.

II. Lysandros atyja, Aristokleitos, állítólag nem származott ugyan királyi házból, mindazáltal a Heraklidák törzséből eredett. Lysandros szegénységben nevelkedett, engedelmességet tanusított, mint senki más, a hazai szokások iránt, meg bátorságot; győzedelmeskedett az élvezeteken, kivéven azt, a mit

¹ Akanthos város a khalkidikei földszoroson Athos hegyéhez közel; kincsházak ama kisebb épületek Delphiben, a mikben az egyes városok vagy magánosok áldozati ajándékai őriztettek.

² Híres spartai vezér a peloponnésosi háborúban.

³ Bacchis korinthusi király utódai.

szép tettek nyujtanak a tisztelet és sikerek folytán. Mert ettől legyőzetni nem szégyen az ifjakkak Spártában. Hisz azt akarják a spártaiak, hogy a fiúk már idejekorán érzékenyek legyenek a dicsőség iránt, hogy rösteljék a feddést, és büszkéek legyenek a dicséretre. Mert a ki ezek iránt érzéktelen és közönyös, az mint renyhe és az erényért nem buzgó ember, megvetésben részesül. Így dicsvágya és vetélkedő hajlama, beoltva a spártai nevelés által, megöröködött lelkében, és ennek folytán ezek miatt nemigen lehet hibáztatni jellemét. De úgy látszik, hogy természeténél fogva udvariasabb volt a hatalmasokkal szemben, mint egy spártaitól várható volt, és könnyen viselé el a büszkeség nyomasztó terhét, saját érdekében, a mit némelyek a politikai ügyesség nem jelentéktelen elemének tartanak.

Aristoteles a nagy szellemeket, mint Sokratest, Platot és Heraklest, búskomoraknak akarván kimutatni, azt mondja, hogy Lysandros nem ugyan eleinte, hanem idősb korában búskomorságba esett. Különös sajátsága abban állt, hogy ő, ki a szegénységet oly jól tudta elviselni, a ki sohasem engedé magát a pénztől legyőzetni és megrontatni, gazdagsággal meg pénzvagygyal tölté el hazáját, és megszünteté annak bámulatát, azzal, hogy éppen nem csodálta a gazdagságot, a midőn nagy mennyiségű ezüstöt és aranyat hozván be Spártába az attikai háború után, magának abból még egy drachmát sem tartott vissza. Midőn Dionysius, a kényúr, az ő lányai számára drága siciliai ruhákat küldött, nem fogadá el azokat, azt mondván, hogy fél attól, hogy leányai azokban majd rútabbaknak látszanak. De nemsokára aztán, a midőn hazájától ugyanazon zsarnokhoz követségbe menesztetett, és ez két öltönyt küldé hozzá azzal a kéréssel, hogy válaszsza ki közülök, a melyet leányának elvinni óhajt, azt felelé, hogy leánya majd jobban kitudja választani, és mind a kettőt elvivé.

III. A peloponnésosi háború hosszúra nyulván, úgy látszott, hogy az athéniek a siciliai szerencsétlenség után iziben elvesztik tengeren való uralmukat, aztán nemsokára mindenről lemondanak, midőn a száműzetésből visszatért Alkibiades az ügyek élére állván, nagy fordulatot idézett elő azokban és

képessé tette az athénieket, hogy a tengeren szembeszállhassanak ellenfeleikkel. Ekkor a lakedaimonok ismét aggódni kezdettek, és megújult buzgalommal láttak a háborúhoz, a mely ügyes hadvezért és a legerélyesebb előkészületeket igényelte, elküldék tehát Lysandrost a tengeri haderő élére. Ez megérkezvén Ephesosba, azt találá, hogy e város ugyan jóindulattal van ő hozzá és a spártai érdekeket szíven viseli, de hogy ez idő szerint visszas állapotban leledzik és veszélyben forog, hogy elbarbárosodik a perzsa erkölcsökkel való érintkezés által, tekintve hogy Lydiától volt körülvéve, és a királyi vezérek ugyanott sokat időztek.

Lysandros tehát itt üté fel táborát, ide vontatá mindenünét a teherhordó hajókat, hajógyárat állíta fel háromevezősök készítésére, megnyitá a kikötőket a kereskedelmi árúk előtt, elárasztá a piacot üzerekkel, megtölté a házakat, műhelyeket iparczikkokkal, úgy hogy a város azon időtől fogva jutott Lysandros által mostani fényéhez és nagyságához, ő vetette meg először ebbenváló reményeik alapját.

IV. Értesülvén, hogy Kyros,⁴ a király fia Sardesbe érkezett, fölrándult oda, hogy értekezzék vele, és bevádolja Tisaphernest, a ki parancsot nyervén arra, hogy nyujtson segítséget a spártaiaknak és űzze el az athénieket a tengerről, úgylátszott Alkibiades unszolására lanyhán fogott a dologhoz és szűkmarkú előlegeivel veszni hagyta a hajóhadat. Kyrosnak is kapóra jött, hogy Tisaphernes, e gonosz ember, a ki neki személyes ellensége volt, gyanúba, rossz hirbe keveredik. Ezekkel és egyéb társas kellemeivel megszeretteté magát Lysandros, a ki midőn az udvarlásban való jártasságával meghódítá a fiatal herczeget, egyben háborús szándékában is megerősíté. Midőn távozni készült, Kyros megvendégelé és kéré, hogy ne utasítsa vissza barátsága jeleit, hanem kérjen tőle, amit csak akar, és ő biztosítja, hogy semmit sem fog tőle megtagadni. Lysandros erre így válaszolt: «Minthogy ily jóindulatot táplálsz, Kyros, kérlek, könyörgöm, tégy még egy obolost⁵ a

⁴ Dareios Nothos ifjabbik fia; ennek érdekében küldötték ki a spártaiak Xenophont, Artaxerxes ellen, a kinek trónját Kyros vitássá tette.

⁵ 13 fillér; az athéniek, t. i. 3 obolost fizettek matrózaiknak.

matrózok béréhez, hogy négy obolost kapjanak a három helyett. Örült Kyros e férfiú nemeslelkűségének és tizezer Darius-aranyat ⁶ adott neki, a miből Lysandros egy obolosszal megszorította a hajósok bérét, és e hőkezűségével rövid idő alatt üressé tévé az ellenség hajóit.

Mert sokan mentek át azokhoz, a kik többet fizettek, a kik pedig maradtak, elkedvetlenedtek, békétlenkedtek és napról-napra bosszantották vezéreiket. De jóllehet Lysandros így megszakgatta és megkárosította az ellenséget, mégis átallott a tengeren megütközni, félvén Alkibiadestől, e vállalkozó szellemű férfiutól, a ki főlényben volt hajóinak számával, és a ki mind ez ideig szárazon és vizen minden csatában legyőzhetetlen maradt.

V. Midőn Alkibiades Samosból Phokaiába hajózott, a hajóhadat Antiochos kormányos vezérleteire bizta. Ez az Antiochos, hogy mintegy kigunyolja Lysandrost és jelét adja saját merészségének, beevezett az ephesosi kikötőbe két három-evezőssel, és a hajóállomás mellett nagy nevetés és láрма közt büszkén elvonult. Lysandros boszankodva ezen, kezdetben néhány hajót eresztett a vízre és üzőbe vette őt, de látván, hogy az athéniek segítségére mennek, többeket is megrakott legénységgel és így aztán összecsapván, tengeri csatába keveredtek, a melyben Lysandros győzött, és tizenöt háromevezőst elfogván, győzelmi oszlopot emelt. E miatt haragra gerjedt az athéni nép Alkibiadesre, és a parancsnokságtól elmozdította őt, a ki már a samosi katonaság tiszteletét, jóvélekedését is elvesztvén, elhajózott a táborból Chersonesosba. Ezt az ütközetet, noha tényleg nem volt valami jelentékeny, az Alkibiades miatt beállott sorsfordulat nevezetessé tette. Lysandros pedig a többi városokból Ephesosba hivatá mindazokat a férfiakat, a kikről tudta, hogy a néptömegből vakmerőségre és büszke önérzetre kíválnak, elhintette köztök magvát annak az újításnak és olygarchikus alkotmánynak, a mely később az ő befolyásával életbelépett, biztatta, bátorította őket, hogy pártcsoportokat alakítsanak, és kísérvék figyelemmel a közdolgot,

⁶ Körülbelül 180,000 korona.

mert mihelyt az athéniek hatalma romba dől, megszabadulnak a népuralomtól és vezérszerepet visznek hazájokban.

Ezekre vonatkozólag tettekkel nyújtott mindenkinek biztosítékot, mert eddigi barátait és házigazdáit fontos ügyekkel, tisztességekkel és vezérségekkel bizta meg, és ezek kapzsiságát kielégítendő, részese lett jogtalanságuknak, visszaéléseiknek, úgy hogy mindnyájan rajta csüngtek, kedvét keresték, és óhajtották maguknál, abban a reményben, hogy vágyaik, bármi nagyok legyenek is, teljesülésbe mennek, ha ő uralomra jut.

Azért már eleve rossz szemmel nézték Kalikratidast, a ki Lysandrost felváltani jött a hajóhadparancsnokságban; sőt, midőn később kitapasztalták, hogy rendkívül igazságos és derék ember, nem tudták magukat beletalálni parancsnokságának módjába, a mely egyszerű, egyenes és minden ízében dór volt. Bámulták ugyan erényét, de csak mint egy hős szobrának szépségét; sajnálták azonban Lysandros buzgóságát, bajtársi szeretetét, a miben saját hasznukat keresték, úgy hogy elhajózásakor elcsüggedtek és könyekre fakadtak.

VI. De Lysandros ezeket még inkább elfogultakká tévé Kallikratidas iránt azzal, hogy visszaküldé Sardesba annak a pénznek a maradványát, a mit Kyros a hajóhadra adományozott neki, kijelentvén, hogy kérjen maga Kallikratidas, ha akar, és nézen utána, hogy mint látja el katonáit. Végre elhajózásakor, fennen bizonykolá Kallikratidas előtt, hogy egy, a tengeren teljesen uralkodó hajóhadat ad át neki. Kallikratidas bebizonyítani akarván dicsvágyának dőre és hivalkodó voltát, azt mondá: «Tehát miért nem tartasz balra Samostól, hogy Miletosba evezve, ott adjad át a háromevezősoket, hisz nem kell félni áthajóztunkban az ellenségtől, ha mienk a tenger.» Lysandros erre azt felelé, hogy nem ő, hanem Kallikratidas a hajók parancsnoka, aztán elhajóza a Peloponnésosba, nagy zavarban hagyva hátra Kallikratidast. Mert ez sem hazulról nem hozott magával pénzt, sem pedig nem tudta magát arra elhatározni, hogy a keservesen sanyargatott városokat erőszakkal megharácsolja. Nem maradt tehát más hátra, minthogy Lysandros példájára a királyi vezérek ajtajához járuljon és

kérjen, a mire pedig legalkalmatlanabb volt, szabadságszerető, büszke férfiú lévén, a ki tisztességesebbnek tartott a görögökre nézve bármely a görögöktől szenvedett vereséget, mint a hizelkedést és csuszás-mászást a barbárok ajtai előtt, a kiknek ugyan sok pénzők van, de egyéb érdemök sincsen.

Végre a szükségtől kényszerítve felrándul Lydiába, egyenest Kyros palotájához megy és bejelenteti magát, hogy Kallikratidas a hajóhadparancsnok eljött és vele értekezni kíván. Az ajtónállók egyike azt mondja neki: «Barátom, Kyrosnak most nincs érkezése, mert iszik». Kallikratidas egész egyszerűségében ezt válaszolja: «Se baj, majd elálldogálok addig, míg ivott». Ekkor aztán, hogy valami parasztnak tartották, a barbárok gunyakaczaja közt eltávozott.

Midőn másodizben jött ajtajára, ismét nem nyert bebozsájtást. Erre mély felháborodásában visszatért Ephesosba, szidalmakkal halmozva el azokat, a kik első ízben ennyire meghunyászkodtak a barbárok előtt, és megtanították arra, hogy gazdagságuk miatt rakoncátlankodjanak másokkal. Majd megesküvék a jelenlevők előtt, hogy mihelyt visszajut Spártába, mindent elkövet a hellének összebékítésére, hogy ők legyenek félelmesek a barbárok előtt és szünjenek meg ezek segítségét kérni egymás romlására.

VII. Azonban Kallikratidas, ki Spártához valóban méltó érzülettel birt, és igazságosságra, nagylelkűsége, vitézségre a hellének legkitűnőbbjeivel bátran versenyzett, nemsokára ezután az Arginusa szigetek⁷ mellett való tengeri ütközetben legyőztén, letűnt a közélet szinpadáról. Hogy az ügyek rossz fordulatot vettek, a szövetségesek követeket küldének Spártába és Lysandrost kérék hajóvezérnek, mint a kinek vezetése alatt buzgóbban fognak a dologhoz látni. Ugyanezt kívánta Kyros is üzenetében. De minthogy a törvény nem engedé meg, hogy ugyanaz kétszer egymásután vigye a hajóhadparancsnokságot, a spártaiak, a szövetségeseknek kedvökben akarván járni, a hajóhadvezéri címet valami Arakosra ruházzák, Lysandrost pedig névleg, mint másodparancsnokot, tényleg azonban, mint

⁷ Három kis sziget a lesbosi tengeröbölben.

teljhatalmú főparancsnokot küldék ki. Nagy része azoknak, a kik a városokban a kormányt vitték és tekintélyben álltak, már régóta sóvárogva várta Lysandros eljövetelét, mert azt reménylél, hogy állása méginkább megszilárdul általa, ha a népuralom romba dől. Ellenben azok, a kik a vezérben az egyszerű, nemes lelkű jellemet becsülték, Lysandrosban, összevetvén őt Kallikratidasszal, csak a cselszövőt, sophistát látták, a ki hadi vállalatai jó részét csalárd úton vitte dűlőre és az igazságot csak a saját érdeke szempontjából magasztalta, egyébként pedig a hasznost tekintette egyedüli jónak, abban a meggyőződésben, hogy az igazság lényegében nem ér többet a hazugságnál, mert mindegyiknek becsét a haszon határozza meg. Azoknak pedig, a kik azt kívánták, hogy Herakles leszármazói ne éljenek csellel a háborúban, nevetve tanácsolák, hogy: «A hová nem ér el az oroszlán bőre, ott hozzá kell varrni a rókaét».

VIII. Ilyen volt állítólag működése Miletosban. De barátai és bizalmasai, a kiknek megígérte, hogy a népuralmat ledönti, és ellenfeleiket kiűzi, mást gondoltak és kiegyeztek ellenségeikkel. Lysandros nyilvánosan úgy tetetvé magát, mintha ennek örülne és résztvenne kibékülésökben, négy szemközt azonban ócsárlá, szidalmazá őket, arra ingerelvén, hogy támadják meg a népet. Midőn értesült arról, hogy a lázadás kitört, gyorsan segítségökre sietett, és bevonulván a városba, a lázongás fejeit, a kikkel találkozott, szóval lehurogatta és keményen megfedte, hogy meg fogja őket büntetni, a többieket pedig biztatta, hogy legyenek bátorságban és semmitől se tartsanak, míg ő jelen van. Ez azonban csak színészkedés, ravasz áltatás volt tőle, azt akarván elérni, hogy a legkiválóbb és legtekintélyesebb néppártiak el ne meneküljenek, hanem maradjanak a városban és ott veszszenek. A mi meg is történt, mert mindnyájan legyilkoltattak, a kik csak biztak szavában.

Androkleides⁸ rosszalólag idézi Lysandrosnak egy mondatát, a mely bizonyítja annak nagy könnyelműségét az esküt illetőleg. Azt tanácsolák ugyanis, mint Androkleides állítja, hogy

⁸ Spártai történetíró, egyébként ismeretlen.

a gyermekeket koczkával, a férfiakat meg esküvel kell rászedni. Ebben a samosi Polykratest utánzá, de helytelenül, mint a vezér a kényurat. Azonban a lakoniai erkölcsökkel sem egyezett meg az, hogy az istenekkel ellenség módjára bánják, sőt még megvetőbben. Mert a ki hámis esküvel követ el csalást, az bevallja, hogy fél ellenségétől és hogy megveti az istenséget.

IX. Ekközben Kyros Sardesbe hivatá Lysandrost, ellátá pénzzel, meg ígérettel, és hogy kedvében járjon, fiatalos felhevülésében még azt is mondá, hogy ha atyja semmit sem ad, az ő saját vagyonát állítja rendelkezésére, ha pedig az teljesen elfogy, összetöreti, úgymond, trónját, a melyen nyilvános tárgyalásokon ülni szokott, és a mely aranyból meg ezüstből való volt.

Végül, atyjához akarván felrándulni Mediába, utalványt adott Lysandrosnak a városok adóira és rábizta országának kormányát. Elbucsuzván tőle, kéré, hogy tengeri ütközetbe ne bocsájtkozzék az athéniekkel, míg ő vissza nem tér, a mikor aztán számos hajót hoz magával Phoeniciából és Kilikiából, Ezzel elutaza atyjához. Lysandros nem tudván egyenlő számú hajóval ütközetbe ereszkedni, sem pedig annyi hajóval tétlenül vesztegelni, a tengerre száll, egy néhány szigetet meghódoltat, majd Aiginán és Salamison kikötván, azokat elpusztítja. Aztán az attikai földön partra száll, üdvözli Agis királyt, a ki eljött hozzá Dekeliából, és megmutatja az ott levő szárazföldi seregnek a tengeri haderőt, a mely ura levén a tengernek, bátran evezhet oda, a hová csak akar.

Azonban észrevevén, hogy az athéniek üldözésére jönnek, más irányt ad hajói futásának és a szigetek közt elmenekül Ázsiába. A Helléspontost védetlenül találván, maga a tengerről intéz hajóival támadást Lampsakosra, Thorax pedig, a ki szárazföldi seregével ugyanoda érkezett, a falakat ostromolja. Majd rohammal beveszi a várost és fölprédálásra katonáinak engedi át. Az athéniek hajórajja, mely 180 háromevezősből állt, ép akkor vetett horgonyt Elaius⁹ előtt a Cherso-

⁹ A thrakiai félszigeten fekvő város a Helléspontos bejáratánál az európai oldalon, Lampsakos pedig az ázsiai részen.

nésosban. Értésülvén Lampsakos elveszéséről, hamarosan Sestosba¹⁰ vitorlázott, itt ellátván magát élelmiszerekkel, az Aigos potamoshoz evezett, szemben az ellenséggel, a mely még Lampsakos körül horgonyzott. Az athénieknek több vezérük volt, ezek közt az a Philokles is, a ki arra a határozatra vette rá a népet, hogy a hadi foglyoknak messék le jobb hüvelykujját, hogy dárdát ne viselhessenek, csakis az evezőt hajthassák.

X. Ekkor azonban mind a két fél elpihent abban a várakozásban, hogy a következő nap tengeri csatára kelnek. De Lysandros mást tervelt. Kiadá a parancsot a hajókormányosoknak és a hajósoknak, hogy szálljanak, mintha hajnalhasadtával megtörténnék az ütközet, a háromevezősökre, rendben foglalják el helyöket és csendben várják be a további intézkedést, ugyanigy a szárazföldi sereget is a tengerparton hadirendben vesztegelteté. Napkeltekor az athéniék is előnyomultak homlokvonalan minden hajóikkal és csatát ajánlottak, Lysandros azonban, bár hajójáját még az éj folyamán élével állította az ellenséggel szembe és megrakta legénységgel, nem indult ki, hanem jelző hajókat küldvén az első sorban álló hajókhoz, megparancsolá, hogy ne moccanjanak, maradjanak nyugton hadirendben, és szembe ne evezzenek az ellenséggel. Így midőn alkonyat fele az athéniék visszavonultak, nem bocsájtá el hajóiról a katonaságot, míg az a két vagy három hajó, a miket a kémszemle végett küldött ki, azzal a hirrel érkeztek be, hogy látták az ellenséget partra szállni. Ez történt a következő nap is, meg a harmadik, sőt negyedikén is, úgy hogy az athéniék bátorságot kaptak és megvetni kezdték az ellenséget, mintha ez megfélemledett, megjuhászodott volna. Ekközben Alkibiades, a ki történetből a Chersonésoson tartózkodott a saját kastélyaiban, lóháton az athéniék táborához vágztatott, és szemére hányta a vezéreknek, először is hogy rossz és veszedelmes horgonyzó helyet választottak, a nyílt és kikötésre alkalmatlan partokon, azután hibáztatta őket, hogy távolból, Sestosból szerzik be élelmiszereiket,

¹⁰ Szintén a thrakiai félszigeten; szemben vele Abydos. Az Aigos potamos = kecske-folyó, Sestostól északra.

szükséges volna tehát, hogy hamarossan kikötőbe és Sestosba evezzenek, hogy távol tartsák magukat a leselkedő ellenségtől, a melynek serege egy vezértől veszi parancsát, és azt kész félelemből, mint egy adott jelre, gyorsan végrehajtani. Alkibiadesnek ezt az előterjesztését meg se hallgatták, sőt Tydeus azzal a dölyfös válaszzal fizette ki, hogy nem Alkibiades a vezér, hanem mások.

XI. Alkibiades tehát eltávozott, bár gyanítá, hogy valami árulásban törik fejüket. Az athéniek az ötödik napon megteszik szokásos kivonulásukat, és ismét visszatérnek nagy hányavetiséggel, büszkélkedve, Lysandros pedig kémhajókat küld ki, megparancsolván a hajókapitányoknak, hogy mihelyt meglátják az athénieket partra szállni, forduljanak meg, teljes gyorsasággal evezzenek vissza, és midőn a szoros közepére jutnak, a hajó elő részére ércpajzsot tüzzenek fel a támadás jeléül. Maga pedig a hajókapitányokhoz, meg a kormányosokhoz evez, felhívja és buzdítja őket, hogy tartsák együtt jó rendben az egész hajószemélyzetet, úgy a matrózokat, valamint a tengerészkatonákat, és a jeladásra erősen, bátran induljanak az ellenség ellen. A mint a pajzsot a hajókon kitűzték és a parancsnoki gályáról trombitával megadták a jelet a támadásra, a hajók megindulnak, a szárazföldi sereg pedig vetélkedve siet a tengerparton levő magaslatokra. A két szárazföldnek egymástól való távolsága itt tizenöt stadiumnyi¹⁰ a min a buzgó, lelkes evezősök rövid idő alatt átrepülnek. Konón, athéni vezér, első pillantja meg a szárazföldről az előnyomuló hajórajt, és azonnal elkiáltja magát, hogy szálljanak a hajókra, majd a szerencsétlenség teljes tudatában, nevéen szólítja az egyiket, kéri a másikat, kényszeríti a harmadikat, hogy szereljék fel a háromevezőseket. Azonban buzgalmának nincs sikere, mert az emberek szerteszét vannak. Ugyanis, alig hogy a partra tették lábaikat, mintha mitől se tarthatnának, a piacra mentek, a vidéken kóboroltak, a sátrak alatt elaludtak, a reggeli készítéshez fogtak, mit se vetve a jövőre, a vezérek gondatlansága folytán. Már harsány kiabálással és

¹⁰ Körülbelül 3 kilométer.

evező csattogással közelített az ellenség, a midőn Konón nyolcz háromevezőssel elosont, és futva Kyprosba kelt át Euagorashoz. A többiekre pedig rávetették magukat a peloponnésosiak és elfoglalák, minthogy teljesen üresek voltak, aztán összetörték azokat, a melyekre csak az imént szállt fel a legénység. Az emberek részben a hajók előtt vesztek el, a mint fegyver nélkül, szórványosan segítségre siettek, részben pedig a szárazföldön futás közben koncizoltattak fel a partra szálló ellenségtől. Lysandros 3000 hadifoglyot ejtett a vezérekkel együtt, elfoglalta az egész hajóállományt, a Paralost¹¹ és a Konónnal elmenekült nyolcz gályát kivéve.

Lysandros, miután vontatóra fogta az elfogott hajókat és fölharácsolta a tábort, fuvolaszó és győzelmi ének közt visszahajózott Lampsakosba; így vitt végbe csekély fáradsággal nagy művet és fejezett be egy óra lefolyása alatt egy hoszszadalmas, szerencsétlenségekben változatos és hihetetlen esélyekben gazdag háborút, a minő ő előtte soha elő nem fordult, egy háborút, mely a küzdelmek számtalan formáit és az ügyek viszontagsággal teljes forgandóságát mutatta fel, elemésztett több vezért, mint Hellasnak összes előző hadjáratai, és ezt egyetlenegy ember okossága, ügyessége szünteté meg; ez okon némelyek azt az istenség művének tekintették.

XII. Találkoztak olyanok, a kik azt állították, hogy mihelyt Lysandros kievezett a kikötőből az ellenség ellen, a Dioskurok,¹² mint csillagok ragyogtak fel a kormánylapát mindkét oldalára helyezkedvén. Mások meg azt vélték, hogy egy kőnek a leesése jelezte az athéniek e szerencsétlenségét. Ugyanis, a mint általánosan állítják, egy rendkívül nagy kő hullott alá az égből az Aigos potamos mellett. Még most is mutogatják azt, és a chersonésosiak nagy tiszteletben tartják. Anaxagoras, állítólag, előre¹³ megmondá, hogy az égen megerősített testek egyike, valami rázkodás, ingadozás folytán elszakad attól és lebukik, lehanyatlik. Szerinte egyik csillag

¹¹ Szent hajó, a melyet csak fontosabb küldetésekre szoktak felhasználni az athéniek.

¹² Kastor és Pollux a hajósok istenei.

¹³ Plinius szerint 60 évvel ez ütközet előtt.

sem létezik azon a helyen, a melyet a természet kijelölt számára. Mert köves, súlyos anyagból állván, csakis az aether visszaverődése és sugározása folytán fénylenek; ezek ugyanis ellenállhatlan erővel ragadtatnak tova, a világegyetem forgataga és körmozgása által, a mi már kezdettől fogva megakadályozta azokat abban, hogy lezuhanjanak, a midőn a hideg és súlyos anyagok kiváltak a világösszeségből. Némelyek ilyes vélekedésével szemben több valószínűsége van annak, hogy a hulló csillagok nem kilövelései vagy részecsei az égő aethernek, mely a föllángolás pillanatában kialszik a levegőben, sem pedig a légtömegnek a felső körökben történő feloszlása folytán való elégeése és föllángolása, hanem, hogy ezek aláhullott, lezuhant égitestek, a melyek a sebességnek alábbhagyása, vagy valamely elhajlító mozgás folytán tova ragadtatnak körforgásukban, és a melyek, a földnek nem ugyan lakott részein, hanem többnyire ezeken túl, a nagy tengerbe zuhanak alá, a miért is észrevétlenül maradnak. De Anaxagoras mellett tanuskodik Daimachos is, a ki «Az istenfélelemről» irt művében azt beszéli, hogy e kő leesése előtt hetvenöt napon át szüntelenül egy rendkívül nagy égő testet láttak az égen, mint egy lángoló felhőt, a mely nem maradt helyén, hanem számos fordulatokat, különféle irányokat vett rohantában, úgy hogy sebes meg szabálytalan mozgása folytán tüzes lángok szakadtak ki belőle, a melyek szerteszét röpködtek és világítottak, mint a hullócsillagok. Midőn aztán a test a kérdéses vidéken aláhullott és a lakosok rémületekből, bódult, ságukból magukhoz térve összejöttek, a tűznek semmi hatását, semmi nyomát sem látták, egy kő feküdt ott, a mely ugyan elég nagy volt, de úgy szólván csak egy jelentéktelen részét képezte annak a tüzes égitestnek. Hogy Daimachosnak türelmes olvasókra van szüksége, ebből is kiviláglik. Azonban, ha ez elbeszélés való, úgy alaposan megczáfolja azok nézetét, a kik szerint ez valami szirttetőről zivatartól és forgószelettől leszakított szikla lett volna, a mely mint a forgásában magára hagyott csiga, a midőn körforgó erejében ellankad és alábbhagy, kisiklik és alázuhan. De, hitemre lehetséges az is, hogy az a több napos jelenség valóban tűz volt, és hogy annak

égése. fölemésztődése, heves szelekre és mozgalmakra szolgáló légköri változást idézett elő, a minek következése volt aztán annak a kőnek az elszakadása. Ezekkel azonban más természetű munkában kell foglalkozni.

XIII. Lysandros, miután a tőle ejtett 3000 athéni hadifoglyot a tanács halálra ítélte, előhivatá vezérüket Philoklest, és megkérdezé tőle, micsoda büntetést szab magamagára, hogy ily tanácsot adott polgártársainak a görögök ellen. Philokles, a kit a balsors éppen nem sujtott le, azt felelé, hogy ne vádolja őt oly cselekedetek miatt, a miknek nincsen bírójuk, hanem tegye azt, mint győző, a mit, mint legyőzött szenvedett volna.

Azután megfürödvén, fényes köpenyt öltött és mint első vezető polgártársait a halálra, a hogy Theophrastos beszéli. Azután Lysandros sorra járta hajóhadával a városokat, és meghagyta az athénieknek, a kikkel csak találkozott, hogy menjenek Athénbe; mert senkit sem fog megkimélni, hanem mind megöleti, a kit csak a városon kívül talál. Ezt tevő Lysandros s így Athénbe üzé mindnyájukat, azt akarván elérni, hogy a városban mihamarább nagy szükség és éhség támadjon, abból a célból, hogy sok dolgot ne adjanak neki és bőséges készletekkel ne szegüljenek ellen az ostromnak. Majd megszüntetvén a népuralmat és egyéb alkotmányokat, minden városban egy spártai harmostest¹⁴ hagyott hátra, tiz kormányzóval, a kiket az ő általa városonként összetoborzott párt-szövetkezetből vett. Így járt el az ellenséges valamint a szövetséges városokban is, a melyek mellett kényelmesen elhajózott, és előkészíté bizonyos tekintetben a maga számára a fenhatóságot Görögország felett.

Mert a hatóságok választásában nem volt tekintettel sem az előkelő származásra, sem a gazdagságra, hanem barátaira és bizalmasaira bizta a közügyeket, korlátlan uraivá tevén őket a jutalmazásnak és a büntetésnek.

Számos kivégzéseknél személyesen jelen volt, elősegítette barátait ellenfeleik elűzésében, a mivel nem valami tisztességes

¹⁴ Kormányzó-féle, a minőt a spártaiak meghódított városok élére szoktak állítani.

példát adott a spártaiak uralmáról. Azért úgy látszik, Theopompos, a komikus, nem találja fején a szeget, a midőn a spártaiakat a csaplárosokhoz hasonlítja, hogy miután a szabadság édes italát megízleltették a hellénekkal, abba hamarosan eczetet kevertek. Mert az ital eleitől kezdve kellemetlen és keserű volt. Hisz Lysandros sehol se engedett a népnek önrendelkezést a közügyekben, hanem a legvakmerőbb, a legnyakasabb olygarchák kezére bízta a városokat.

XIV. Mivel ez intézkedései némi időt vettek igénybe, Lysandros követeket küldött előre Spártába azzal az értesítéssel, hogy 200 hajóval érkezőben van, majd egyesült Attikában Agis és Pausanias királyokkal, abban reménykedvén, hogy hamarosan beveendik Athént. Minthogy azonban az athéniek erélyesen ellenálltak, azért hajóra szállván, ismét átkelt Ázsiába.

Itt minden város alkotmányát, hasonlókép a többiekhez, eltörlé, és helyökbe a tizek kormányát tevé, a midőn mindenütt számosan kivégeztettek, számosan pedig száműzettek. A samosiakat egytől-egyig elűzé, és városaikat a száműzötteknek adá át. Sestost, melyet az athéniek birtak, elfoglalván, a sestosiaknak nem engedé meg az abban való lakást, hanem az alatta szolgált hajókormányosoknak és evezős altiszteknek adományozá úgy a várost, valamint annak területét. És ezen ütköztek meg legelőször a spártaiak, és a sestosiakat vissza is helyezték hazájokba.

Azonban Lysandrosnak a következő intézkedéseit, hogy az aiginaiak¹⁵ hosszas idő multával szülővárosukat visszanyerték, hogy a mélosiakat,¹⁶ és Skióné-belieket visszatelepíté, miután az alhénieket elűzte, és ezek e városokról lemondottak, minden hellén örömmel nézte. Majd értesülvén arról, hogy az athénieket az éhség keservesen sanyargatja, a Piraeusba hajózott, és kényszeríté a várost, hogy az általa szabott feltételek alapján magát feladja. Ha lakedaimonok elbeszélésére hallgatunk,

¹⁵ Az Aigina-belieket mindjárt a peloponnésosi háború elején elűzték az athéniek, és földjeiket felosztották, gyarmatosaik közt.

¹⁶ Mélos sziget az aegei tengerben, Skioné városa a thrakiai Paléné nevű félszigeten, ezek lakosait szintén elűzték az athéniek.

ugy Lysandros ezt írta volt az ephoroknak: «Athén bevétetett,» az ephorok pedig ezt válaszolták: «Elég, hogy be van véve». Ezt az elbeszélést azonban, a dolog szépítése céljából költötték.

Az ephorok tulajdonképpen való határozata így szólt: «A spártaiak előjárói a következőket határozták: Lerontván a Piraeust, és a hosszú falakat, kiürítvén minden várost, és csakis a magatok földjét birtokolván, így cselekedvén, békét nyertek, egyszersmind kárpótlást fizettek és a száműzötteket hazabocsájtjátok. A hajók számára vonatkozólag tegyétek azt, a mi a spártaiaknak jónak látszik». Az athéniek elfogadták e skytalét, Theramenes, Hagnón fiának tanácsára. Ekkor, állítólag egy fiatal demagog, bizonyos Kleomenes, azt kérdezé tőle, hogy merészel ellenkezőleg tenni és beszélni Themistoklesszel, a midőn feladja a spártaiaknak a falakat, a miket Themistokles a spártaiak ellenzése daczára emelt; Theramenes így felelt: «Fiatal ember, hisz én semmit se teszek ellentétben Themistoklesszel, mert ugyanazon falakat, a miket ő a polgárok üdvére emelt, mi szintén a polgárok üdvére romboljuk le. Ha csak a bástyák teszik a városokat boldogokká, Spártának kell a leggonoszabbul állnia, minthogy nincsenek falai».

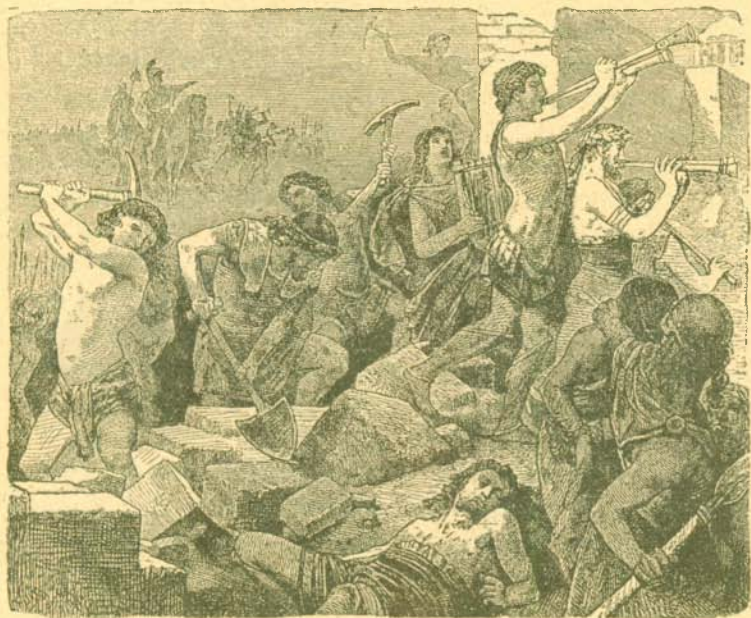
XV. Lysandros tehát mihelyt hatalmába vevé az atheniek minden hajót, tizenkettőnek kivételével, és falait, a Munchiön¹⁷ hó tizenhetedikén, a mely napon az athéniek tengeri csatában győzelmet arattak Salamisnál a barbárokon, rögtön azzal kezdett foglalkozni, hogy alkotmányukat megváltoztassa. Az athéniek elkeseredve ellenszegültek. Lysandros erre azt üzente a népnek, hogy megsértették a feladási egyezséget, mert még állanak a falak, noha a határidő, a mely alatt a lerombolásnak meg kelle történnie, már lefolyt, tehát újlag tanácskozni fog ügyökben, minthogy az egyezséget megszegték. Némelyek azt állítják, hogy komolyan szóba került a szövetségesek tanácsában az athéniek teljes leigázása, a midőn a thébai Erianthos azt indítványozá, hogy rombolják le Athént, és területét hagyják legelőnek. Aztán, hogy a vezérek lakomát

¹⁷ Nagyban összevág a mi áprilisunkkal.

tartottak, és ivásközben valami Phokis-beli ember Euripides Elektrájából¹⁸ egy karénekbé fogott, a mely így kezdődik:

Elektra, óh Agamemnon lánya,
Im' eljövék szegény lakodba,

mindnyájan könnyörületre gerjedtek és belátták, hogy mily bor-



Az athéni «hosszú falak» lerontása.

zasztó dolog volna egy ily híres és annyi jeles férfit szülő várost elpusztítani, lerombolni.

Midőn aztán az athéniék mindenben ráadták fejüket, a városból számos fuvolázó nőt hozatott és összegyűjtötte a táborban levőket is, fuvolaszó mellett ledöntetvé a falakat, fölégeté a háromevezősöket, a megkoszoruzott és mindenféle játékokat üző szövetségesek jelenlétében, mintha csak e napon

¹⁸ 167. vers.

venné kezdetét a szabadság. Erre rögtön felforgatá az alkotmányt és a városban harmincz, a Piraeusban pedig tíz archont állított fel, az Akropolisba őrséget helyezett a spártai Kallibios harmostes vezérlete alatt. Midőn az Autolykos athletára, a kinek számára írta Xenophon Symposionját, botját emelvén, megakarta verni, ez utóbbi lábainál fogva fölemelte és földhöz vágta, Lysandros nem osztá amannak boszankodását, sőt korholá, mondván, hogy nem tud szabad embereken uralkodni. De a harminczak, hogy Kallibiosnak kedvében járjanak, nem sokára aztán elvesztették Autolykost.

XVI. Ezek megtörténtével Lysandros maga Thrakiába hajózott, pénzének maradványát, mindazokat az ajándékokat és koszorukat, miket, mint feltehető, szép számban adtak a ha-

talmas embernek és bizonyos tekintetben Hellas urának, mind elküldé Spártába Gylipposzal, a ki Siciliában vezérkedett. Ez pedig, mint beszélük, a zsákok varrását alólról följejtette, és miután mindenikből nagy mennyiségű pénzt



Athéni pénz a bagolylyal.

vett ki, ismét összevarrá, nem tudván, hogy azok mindegyikében egy táblácska volt, mely jelezte az összeget.

Spártába érkezvén, az elsikkasztott pénzt házának cserépetője alá rejté, a zsákokat pedig átadá az ephoroknak, és megmutatá a sértetlen pecségeket. Midőn ezek a zsákokat kinyiták és a pénzt megszámlálták, annak mennyisége nem egyezett meg a táblácskákkal; az ephorok nem tudták mire vélni a dolgot, midőn Gylippos egyik szolgálja talányképpen értésükre adá, hogy a cserép alatt számos bagolyok tanyáznak. Úgy látszik, akkoriban az athéniek legtöbb pénzérme a bagoly lenyomatát viselte.

XVII. Gylippos pedig, a ki előző fényes és nagy tetteit ily gyalázatos, nemtelen eljárással szennyezte be, önkényt elvándorolt Lakedaimonból. A legszélyesebb spártaiak, főleg e

körülmény miatt megrémülvén a pénz hatalmától, a mely a legelőkelőbb polgárokat is megragadta, korholták Lysandrost, és könyörögtek az ephoroknak, hogy szállítsanak el minden aranyat és ezüstöt, mint egy fertőző ragályt.

Ezek tárgyalás alá is bocsájtották a kérdést. Ekkor, Theopompos szerint Skiraphidas, Ephoros szerint pedig Phlogidas, tette azt az indítványt, hogy nem kell a városba befogadni az arany- és ezüstpénzt, hanem használják nemzeti pénzüket. Ez pedig vasból volt; a mit először is izzó állapotban eczetbe mártottak, hogy kovácsolható ne legyen, mert e bemártás folytán törekenynyé, erőtlenné vált, aztán rendkívül súlyos és nehezen volt elszállítható, és nagy tömege, meg terjedelme mellett csekély belértékkel birt. Az ősrégi pénzzel minden valószínűség szerint így állt a dolog: vas, vagy némelyek réz dárdácskákat használtak pénzképpen, innét származik az, hogy egy csomó apró pénz még ma is obolosnak, neveztetik, hat obolos pedig drachmának, mert ennyit képes a kéz felmarkolni. Ennek az indítványnak Lysandros barátai ellenszegültek és mindent elkövettek, hogy a pénz a városban maradjon. Így határozatba ment, hogy az ily pénz csak az állam szükségletére hozható be, és ha magánegyén találta annak a birtokában, az halállal bünhődik, mintha Lykurgos a pénztől, nem pedig az abból eredő kincsvágytól félt volna, a mit a magánosokra vonatkozó tilalom nem szüntet meg oly mértékben, a mily mérvben föléleszti azt az államra vonatkozó engedély, mert a használat annak értékét és az utána való vágyakodást növeli. Hisz lehetetlen volt, hogy azt megvessék egyénenként mint haszontalant, a miről látták, hogy az állam tiszteletben tartja, és magánhasználatra semmi értéket nem tulajdonítsanak annak a tárgynak, a mi nyilvánosan oly keresett és kedvelt volt. Mert a szokások a nyilvános intézmények útján sokkal gyorsabban ömlenek át a magánéletbe, mint a hogyan az egyesek hibái és szenvedélyei töltik meg a városokat gonosz elemekkel. Hisz természetsszerűleg az egészszel inkább megromlanak a részek, ha ugyan a rosszra hajlanak, míg az egyes részeknek az egészre irányuló káros befolyásai az egészséges részekben sok ellenállásra, gyógyszerre találnak.

A spártaiak a polgárok házai elé, hogy be ne hatoljon azokba a pénz, örökképpen a félelmet és a törvényt állították, de a lelkeket nem tudták a pénzzel szemben érzéktelenül, érintetlenül megőrizni, mert mindenki ben felköltötték a gazdagodásnak, mint valami tiszteletreméltó, nagy dolognak a vágyát. Azonban ezeket illetőleg már egy más iratomban korholtam a spártaiakat.¹⁹

XVIII. Lysandros a zsákmányból saját magának, valamint minden egyes hajóparancsnoknak ércszobrot állított fel Delphiben és két aranycsillagot, a melyek a Dioskurokat jelezték; ezek azonban a leuktrai csata előtt eltűntek. A Brasidas és az akanthosiaiak kincses házában volt egy aranyból és elefántcsontból készített két-könyöknagyságú háromevezős, a melyet Kyros küldött Lysandroznak győzelmi ajándékol.

A Delphi-beli Anaxandrides beszéli, hogy Lysandros ugyanoda letétkép egy ezüst talentumot, 52 minát, és még 11 statért²⁰ helyezett el; oly állítás, a mely nem egyezik meg az e-férfiú szegénységéről táplált nézettel. Ekkor aztán Lysandros oly hatalomra jutott, a minőt előtte egy hellén férfiú sem birt, de hatalmát meghaladó büszkeséget és dőlyfösséget is látszott tanúsítani. Ő volt az első a hellének közt, mint Duris²¹ beszéli, a kinek tiszteletére, akár csak egy istennek, oltárokat emeltek és áldozatokat hoztak a városok. Ő reá énekeltek elsőben győzelmi dalokat, a melyek közül, egy állítólag, így kezdődik: «A dicső Hellas vezérét, a nagy hatalmú Spárta fiát magasztaljuk énekünkkel. Ió Paian!»

A samosiak pedig elhatározták, hogy a náluk divó Héraiát²² Lysandreianak fogják nevezni. A költők közül Choirilost folyton maga körül tartá, hogy tetteit költő művészetével ékesítse. Antilochosnak meg, a ki pár középszerű verset csinált reá, örömeiben egy tele kalap pénzt adott. Antimachos, Kolophónból és valami Nikératos, Hérakleiből egy «Lysandreia» költeménnyel versenyeztek előtte, Lysandros Nikera-

¹⁹ Lykurgos életrajza XXX. fejezet.

²⁰ Valamivel több 8000 koronánál mindösszevéve.

²¹ Samosi történetiró.

²² Héra (Juno) ünnepe.

tost koszorúzá meg, erre Antimachos boszuságában megsemmisíté költeményét. Az akkoriban még ifjú Plato csodálván Antimachos költői tehetségét, a vereségen röstelkedő költőt azzal bátorítá, vigasztalá, hogy a tudatlanság az oktalanokra épp oly baj, mint a vakság a világtalanokra.

Midőn Aristonos, a czithera-dalos, a ki hat izben győzött a pythiai játékokon, hogy Lysandrosnak kedveskedjék, megígéré neki, hogy újabb győzelme esetére Lysandros tanítványakép hirdetteti ki magát, ezt veté oda neki Lysandros: «Tán rabszolgájakép?»

XIX. Azonban Lysandrosnak e becsvága egyedül az előkelő és vele egyenrangú polgártársainak volt terhére. De minthogy e becsvágygyal együtt rendkívüli fenhéjázás és kegyetlenség vette be magát szívébe, hizelgői miatt, nem tartotta meg a közönséges mértéket sem a jutalmazásban, sem a büntetésben, mert a barátság és meghittség jutalma fejében felelősség nélkül való uralmat és ellenőrizetlen zsarnokságot engedett, haragjának kielégítését pedig egyedül az előtte gyűlöletes egyéniségnek vesztében találta, a kinek még a menekülés is lehetetlen volt. Így később Milétosban tartván attól, hogy a néppárt fejei elmenekülnek, másrészt pedig az elrejtőzködötteket elő akarván rejtekökből keríteni, megesküdött, hogy nem lesz bántásukra. Ezek bizva szavaiban, előjöttek, ő meg átadá ezeket, a kik együttvéve nem voltak kevesebben nyolczszáznál, kivégzés végett az olygarcháknak. A néppártiak száma, a kik a többi városokban meggyilkoltattak, meg nem állapítható, mert nemcsak személyes indokból ontott vért, hanem mindenfelé birt barátai számos gyűlölségének és birvágának is kedvére szolgált ezekben, és előmozdította céljaikat. Azért helyeselték a spártai Eteokles ama mondását, hogy Hellas két Lysandrost nem birt volna ki.

Ugyanezt állította Theophrastos szerint Archestratos Alkiadesről.

Azonban ennél a dolyfősséggel és az önhittséggel összekötött kéjvágy okozott leginkább ellenszenvet, holott Lysandrosnál, jellemének keménysége tevő hatalmát félelmessé, terhelessé. A spártaiak nem sokat vetettek az ő többi panaszlóira,

de midőn Pharnabazos, a kit tartományának fölprédálásával, kirablásával sértett meg, Spártába küldött követeket bevádolására, a boszus ephorok, barátai és vezértársainak egyikét Thoraxot, a kinél pénzt találtak magánhasználatra, kivégezték, Lysandrosnak pedig megküldék a skytalét, azzal a parancscsal, hogy jöjjön haza. A skytalé pedig ebből állt.

Midőn az ephorok hajóparancsnokot, vagy vezért küldenek ki, két tökéletesen egyforma hosszú és vastag gömbölyű fapálczát készíttetnek, hogy a végöknél összevágjanak egymással, ezek egyikét maguknál tartják, a másikat meg a kiküldöttnek adják. Ezeket a fadarabokat nevezik skytalénak. Ha valami titkos és nagyfontosságú dolgot akarnak értésökre adni, egy szíjhoz hasonló, hosszú, keskeny szalagot metszenek, és azt felcsavarják a nálok levő skytaléra, úgy hogy semmi hézag ne támadjon, hanem a papír annak egész felületét köröskörül befödje. Ennek megtörténtével a szalagra írják a mit akarnak, a mint az a pálczára van tekerve, majd, ha beirták, leveszik a szalagot és azt a pálcza nélkül elküldik a vezérhez. Ez kezéhez vevén a szalagot, nem képes másképp elolvasni a betűket, a melyeknek nincs összefüggésök, és szét vannak szórva, mint ha a kezénél levő skytaléra fölcsavarja, így aztán a tekervény előbbi helyére kerül, az első betűkhöz csatlakoznak körben a következők és a szemek folytatólagosan megtalálják az összefüggést. E szalagot, hasonlókép a pálczával szintén skytalénak hívják, mint a hogy a megmért tárgyat a mérték után szokják nevezni.

XX. Lysandros, a midőn megérkezett hozzá a Helléspontusba a skytalé, zavarba jött, és főleg Pharnabazos vádjaitól tartván, igyekezett azzal értekezésre összejönni, hogy viszályukat megszüntesse. Találkozáván vele, kérte, hogy irjon egy más levelet az ephorokhoz, hogy nem érzi magát sértve sem pedig vádat nem emel ellene.

Azonban nem tudta, hogy, mint a közmondás tartja, a krétai, Pharnabazosban egy másik krétaira talált. Ez megígérte, hogy megtesz mindent és Lysandros szeme láttára oly levelet irt, a minőt ez kívánt, azonban titokban egy másikat tartott magánál készen. A bepecsételésnél kicserélé a leveleket,

a melyek külsőre semmit sem különböztek egymástól, és átadá Lysandrosnak azt, a melyet titokban írt. Lysandros megérkezvén Spártába, szokás szerint a kormánypalotába ment, és átadta Pharnabazos levelét az ephoroknak, abban a meggyőződésben, hogy azzal eloszlatja az ellene emelt legterhesebb vádat, mert a spártaiak kedvelték Pharnabazost, minthogy e háborúban a király vezérei közül a legbuzgóbbnak tanusította magát. Midőn az ephorok elolvasták a levelet, megmutatták azt Lysandrosnak, és ez megértette hogy :

nemcsak Ulysses alattomos ám,

és mélyen megzavarodva távozott ezúttal. Pár nappal később ismét felkeresé az előljárókat és kijelenté, hogy Ammón templomához²³ kell neki felrándulnia és az istennek amaz áldozatokat bemutatnia, a melyeket a csaták előtt fogadott volt. Némelyek ugyanis komolyan állítják, hogy midőn az aphytisiak városát ostromolta Thrákiában, álmában megjelent előtte Ammón. A miért mintegy az isten rendeletéből megszüntette az ostromot, megparancsolta az aphytisiaknak, hogy áldozzanak Ammónnak, és igyekezett Afrikába utazni, hogy az istent kiengesztelje. De a többség azt tartá, hogy csak ürügykép hozta fel az istent, voltaképp azonban azért vágyódott valami kóborlás- és utazásfélére, mert félt az ephoroktól és otthon nem tudta elviselni az igát, nem tűrhette az alárendeltséget ; akár az a ló, a mely szabad legelőről, mezőről ismét visszatér a jászolhoz és a szokásos munkára kerül. Arról az indokról, a mit Ephoros az utazásról felemlít, kevésbé lejjebb beszélendek.

XXI. Végre nagy nehezen engedélyt eszközölvén ki az ephoroktól az elutazásra, elhajózott.

Eltávoztával a királyok tudatára jöven annak, hogy az általa alakított pártszövetkezetekkel teljesen kezében tartja a városokat és egész Hellas urává, parancsolójává tette magát, hozzáláttak, hogy a néppártiak kezére juttassák a közdolgokat, és Lysandros barátait elűzzék. Midőn azonban ez irányban

²³ Jupiter Ammónnak híres temploma és jóshelye volt felső Egyiptom egy oázisán, a hová N. Sándor is elvándorolt később.

mozgalom támadt, és elsőben is az athéniek Phyleből²⁴ megtámadták, sőt le is győzték a harminczakat, Lysandros sebtében hazatért és reábeszélte a spártaiakat, hogy az olygarchiát támogassák, a néppártiakat pedig fenýítsék meg. Ezek elsőben is a harminczaknak 100 talentumot küldöttek a háború folytatására, vezérnek pedig magát Lysandrost. Azonban irigyei a királyok,²⁵ félvén attól, hogy ismét elfoglalja Athént, elhatározták, hogy egyikök a sereg élén fog kivonulni. Pausanias tehát kivonult, látszólag, hogy a zsarnokokat támogassa a néppel szemben, tényleg azonban, hogy a háborúnak véget vessen, nehogy Lysandros barátai útján ismét úrrá tegye magát Athénben. És ezt könnyen keresztül is vitte; össze békítette az athénieket, lecsendesítette a lázadást, és megfosztotta ezzel Lysandrost becsvágyának kielégítésétől. De minthogy az athéniek nemsokára ezután ismét elszakadtak, azzal vádolták Pausaniast, hogy az oligarchiától megzabolázott népet szabadjára bocsájtotta, hogy az ismét féktelenkedjék, rakoncátlankodjék, másfelől meg Lysandrosnak öregbítette tekintélyét, mint egy oly férfit, a ki a vezéri tisztelet nem mások kedvére, nem is színvadi tetszelgésből, hanem egyedül és kizárólag Spárta érdekei szempontjából viseli.

XXII. Lysandros beszédében büszke volt és szinte féltelmes azokra, a kik ellene szegültek. Az Argos-belieknek, a kik határkérdésben viszálykodtak és érveiket igazságosabbnak vélték a spártaiaknál, kardjára mutatván azt mondá; «A ki ezt kezében tartja, az legjobban érvel a határkérdésekben». Valami megarai ember egy értekezleten szabadszóval élt ellene. «A te szavaid, barátom — mondá neki — egy városnak híjával vannak».²⁶ A boiotok kétkulacsoskodtak, Lysandros azt kérdé tőlük, vajjon fölemelt vagy leeresztett lándzsával vonuljon e köröszül földjükön. Midőn a korinthusiak elpártolásakor falaik alá vezeté a spártaiakat és észrevevé, hogy csak haboznak a támadással, egyben pedig egy nyulat láta a sánczon

²⁴ Város Boiotia és Atikka határán.

²⁵ Agis és Pausanias.

²⁶ Azaz ha valaki oly fennen beszél, annak egy városra kell támaszkodnia, a honnét semmitől se tarthat.

keresztül ugrani, így szól hozzájuk: «Nem szégyenlitek magatokat, hogy oly ellenségtől féltetek, a kinek a tétlensége miatt sánczain a nyulak elalusznek».

Midőn Agis király elhalálozott, testvérét Agesilaost és vélt fiát Leotychidast hagyta maga után. Lysandros, a ki kedvelte volt Agesilaost, unszolta ezt, hogy emeljen igényt a királyságra, mint Herakles törvényes leszármazója. Mert Leotychidast azzal gyanúsították, hogy Alkibiadestől származott, a kinek titkos viszonya volt Timaiával, Agis nejevel, az idő alatt, a míg mint száműzött Spártában tartózkodott. Agis ugyanis állítólag időszámítás útján rájövén arra, hogy nem ő tőle fogantatott Leotychidas, ezt elhanyagolá és folyton látni engedé, hogy nem ismeri el őt. Midőn azonban betegen Heraiába ²⁷ vitetett és közel érezte halálát, engedve az ifjú és barátai könyörgéseinek, többek jelenlétében fiának nyilvánítá Leotychidast, és kéré a jelenlevőket, hogy tegyenek tanúságot erről a spártaiak előtt, aztán meghalt. Ezek tanuskodtak is Leotychidas mellett. De Agesilaosnak hirneve és Lysandros támogatása mellett is kárára szolgált Diopeithes, egy a jóslásban tekintélyes férfiú, a ki a következő jóslatot idézte Agesilaos sántaságára :

Büszkélkedj' bár Spárta, vigyázz, hogy meg ne gyötörjön
Míglen erőd még ép valamely rossz, sánta királyság;
Mert majd hosszú nyomor sanyarítja reménytelen élted,
S öldöklő viadalnak a habja zudúl le fejedre.

Sokan meghajoltak e jósige előtt, és Leotychidas pártjára állottak. Lysandros azonban azt állítá, hogy Diopeithes nem fogta fel helyesen a jóslatot; az isten ugyanis nem azt rosztalja, hogy valami sánta uralkodjék a spártaiakon, hanem azt mondja, hogy sánta lesz a királyság, ha korcsok és aljas származásuak uralkodnak a heraklidákkal együtt. E magyarázatával és nagy tekintélyével kereszülvitte aztán, hogy Agesilaos lett a király.

²⁷ Arkadiai város Elis határán.

XXIII. Lysandros mindjárt azután ösztökélte, biztatta Agesilaost, hogy keljen hadjáratra Ázsiába, azzal a reménységgel kecsegtetvén, hogy meg fogja semmisíteni a perzsákat, és rendkívüli nagy ember leend. E mellett ázsiai barátjainak is irt, meghagyván ezeknek, hogy Agesilaost kérjék a spártaiktól vezérnek a barbárok ellen való hadjáratához.

Ezek engedelmeskedtek és ily kéréssel követeket küldöttek Spártába; s ez egy oly tisztesség volt Agesilaosra nézve, a mely nem állt hátrább a Lysandros révén szerzett királyságnál. A becsvágyó jellemek ugyan egyébként nem alkalmatlanok a vezérségre, de az irigység, a melylyel a dicsőség miatt a hasonló állásuak ellen viselkednek, nem kis akadályul szolgál nekik szép tettek véghezvitelében, mert az erényre vonatkozólag ellenlábasaikká teszik azokat, a kiket lehetséges volna munkatársaikul felhasználni.

Agesilaos a harmincz tanácsos közül magával vivé Lysandrost, abban a szándékban, hogy barátai közül főleg és első sorban az ő szolgálatait veszi igénybe. A midőn Ázsiába érkeztek, a lakosok nem lévén ismeretségben Agesilaossal, vele ritkán és keveset értekeztek, ellenben Lysandrost, a kivel már előzőleg sűrű összeköttetésben állottak, nemcsak barátai kényeztették, hanem félelemből a gyanus egyéniségek is sűrűen járultak ajtai elé és követték nyomdokait. Így valamint a tragoediákban is némelykor megесik a színészekkel, hogy az, a ki hívívő, vagy szolga szerepet ad, tetszést arat és főszerepet vinni látszik, míg az, a ki koronát és jogart visel, meghallgatásban sem részesül; úgy itt is a tanácsosnál volt az uralom méltósága, és a királynál nem maradt más, mint a hatalom pusztá neve. Lysandros e túlhajtott becsvágyának kétségtelenül korlátot kelle vetni és őt a második sorba viszszahelyezni, de teljesen lesujtani, lealázni a dicsőségért egy jóltevőt és barátot, ez nem volt méltó Agesilaoshoz. Elsőben is vállalatokra nem nyújtott neki semmő alkalmakat, sem vezérséggel meg nem bizta, azután, a kikiről csak észrevette, hogy Lysandros érdeklődik irántuk és ügyeiket előmozdítja, azokat folyton úgy utasítja el magától, hogy mit sem végezhettek, és bármely jöttmentnél rosszabb fogadtatásban része-

sültek, ezzel lassanként ellensúlyozá és megsemmisíté amannak tekintélyét. Midőn tehát Lysandros mindenben kudarcot vallott és belátta, hogy buzgósága barátainak hátrányára válik, felhagyott pártfogásukkal és kérte őket, hogy ne közelítsenek hozzá, ne udvarolják őt, hanem forduljanak a királyhoz és azokhoz, a kik a jelen körülmények között nagyobb hasznára lehetnek tisztelőiknek. Ezek hallatára legtöbben megszűntek őt zaklatni ügyesbajaikkal, de nem hagytak fel udvarlásával, sőt körülözönlötték sétáiban, testgyakorlataiban, még jobban boszantván, mint azelőtt Agesilaost, a ki irigylette e tiszteletet. Úgyannyira, hogy míg számos egyszerű katonát fontos ügyekkel, városok igazgatásával bízott meg, addig Lysandrost húskiosztónak nevezte ki. Aztán mintegy kigunyolandó az iónokat, így szólt: «Menjetek csak, és udvaroljátok húskiosztómat!» Lysandros jónak látta szóbahozni ezt Agesilaos előtt; és rövid, lakonikus szóváltás támadt köztük. «Ugyancsak jól értesz hozzá, Agesilaos, hogy barátaidat lealázzad!» «Igen, felelé ez, ha nagyobbak akarnak lenni nálamnál, holott, a kik öregbítk az én hatalmammat, igazságos, hogy azok abban részt is vegyenek». «Lehetséges, felelé Lysandros, hogy neked többet beszéltek, mint a mit én tettem, de kérlek az idegen emberek végett is, a kiknek szemei rajtunk csüngnek, állíts seregedben oly helyre, a hol rendeleted folytán, nézeted szerint, legkevésbbé leszek alkalmatlan neked, sőt lehetőleg hasznos».

XXIV. Ezután küldetésben a Helléspontosba menesztetett, és bár haragot táplált Agesilaos ellen, nem mulasztá el kötelességeit teljesíteni, Spithridatest, egy derék perzsát, a ki egyenletlenségben volt Pharnabazossal és egy sereget tartott parancsnoksága alatt, elpártoltatá ettől és Agesilaoshoz vezeté; de semmi egyéb szolgálatot nem tett e hadjáratban neki, és kevés idő multával dicstelenül visszahajózott Spártába. Hargudván Agesilaosra, meggyűlölván most inkább mint valaha az egész kormányzatot, elhatározá, hogy az újításokra, forradalomra irányuló régi terveit keresztül viszi, kieszközli, és eltökélé magában, hogy minden haladék nélkül a kivitelhez fog. E tervek pedig ebből álltak: A dórokkal összekeve-

redett és a Pelloponnésosba visszatért Heraklidáknak számos tagból álló és fényes családjai virágzottak Spártában, de ezeknek nem mindegyike birt öröklési joggal a királyságra. Csakis két családbbeliek viselték a királyi méltóságot: az úgynevezett Eurypontidák és az Agiadák. A többiek, előkelő származásuk mellett, semmi joggal nem birtak a kormányzatban; az érdemen alapuló tisztségek ugyanis minden derék polgár előtt nyitva állottak. Ezek egyikéből származott Lysandros, és minthogy tettei által nagy hirre vergődött, számos barátokat és nagy tekintélyt szerzett magának, boszankodott, a midőn látá, hogy az állam ő általa öregbedett hatalomban, de mások királykodnak fölötte, a kiknek származása nem volt előkelőbb az övéénél. Az volt tehát a szándéka, hogy a két családtól elvonván a királyi uralmat, azt minden Heraklidának közös tulajdonává teszi, vagy mint némelyek állítják, nemcsak a Heraklidáknak, hanem minden spártainak, hogy ez ne csak a Heraklidák joga legyen, hanem mindazokéi is, a kik mint Herakles, e jutalomra méltónak találtatnak derékségök folytán, a mely egyedül juttatta ezt is az isteneket megillető tisztelethez. Azt reménylél ugyanis, hogy ha a királyi méltóság ily ítélet alá esik, egy spártai sem tétetik ő elébe.

XXV. Először is ahhoz fogott és arra tett előkészületeket, hogy polgártársait rábeszéléssel nyerje meg tervének, és betanult egy erre a célra a halikarnassusi Kleontól készített beszédet. Aztán tekintetbe vevén, hogy újításának nagysága, különössége, merészebb eszközökre szorul, mint a tragoediában, polgártársaival szemben gépezetet vett alkalmazásba. Jóslatokat, jóvendőléseket koholt, eszelt ki, abban a meggyőződésben, hogy semmi hasznára se lesz Kleon ékesszólása, ha vallási félelemmel, babonasággal előzőleg meg nem félemlíti, meg nem szelidíti polgártársait, hogy beszédére előkészítse őket. Ephoros beszéli, hogy Lysandros elsőben a Pythiát igyekezett megvesztegetni, azután a dodonai papnőket törekedett Pherekles által megnyerni, de kudarcot vallott, majd fölment Ammón templomához és értekezvén a papokkal, nagy összeg aranyat ajánlott nekik. Ezek pedig méltatlankodva Spártába követeket menesztettek Lysandros bevádolására.

Midőn ez fölmentetett, a libyaiak távoztukban ezt mondták: «Mi ugyan jobban fogunk ítélni, spártaiak, ha hozzánk jöttök Libyába letelepülni». Emlegettek ugyanis valami régi jóslatot, hogy a spártaiak Libyában települnek le.

Ezt az egész cselszövényt és csalárd koholmányt, a mely különben nem volt valami hiábavalóság, sem pedig közönséges dolgokból nem keletkezett, hanem, mintegy mennyiségtani feladat, számos és fontos alaptételből indult ki, és nehéz bonyolult előzményeken keresztül közelített a megfejtéshez, mindezt részletesen elbeszélendjük, követvén egy történész ²⁸ és bölcs férfiú előadását.

XXVI. Élt a Fekete-Tenger mellékén egy asszony, ki azt állítá, hogy Apollótól teherbe esett. Sokan mint feltehető, ennek hitelt nem adtak, sokan azonban igen, úgy hogy, midőn fiút szült, számos előkelő személyek buzgólkodtak, hogy fölneveljék, gondozzák a gyermeket, a kinek, bizonytalan okból Seilénos nevet adtak. Ezt a körülményt vette Lysandros alapul, és erre szötte, fonta többi tervét. Számos és előkelő személyeket használt fel e mese szereplőiként, a kik a gyermek származása hírének minden gyanut kizárólag hitelt szereztek.

Ezek egy más mondát is hoztak Delphiből, és szélnek eresztették, elhíresztelték, hogy a papok a titkos irások közt bizonyos ősrégi jósigéket őriznek, a miket azonban sem ezeknek, sem másoknak nem szabad megérinteni, elolvasni, míg csak hosszú idő múltával Apolló fia meg nem érkezik, az örök előtt nyilvánvaló jelétadja származásának és magához veszi azokat a táblákat, a miken a jóslatok vannak. Ezek kieszelése után kelle Seilénosnak Delphibe menni és mint Apolló fiának a jóslatokat követelni, a beavatott papoknak pedig mindent pontosan meg kelle vizsgálniok és kitudakolniok születése körülményeit, és végre miután teljes meggyőződést szereztek, mint Apolló fiának megmutatniok az irományokat. Ez pedig felolvassa sokak jelenlétében a többi jóslatok közt azt is, a mi miatt készült a cselszövény, t. i. a királyságra vonatkozót:

²⁸ Ephoros Kumaiból Atioliaban.

hogy jobb és üdvösb volna a spártaiaknak a legkitünőbb polgárok közül választani királyaikat. Midőn Seilénos már fölserdült és beállított, hogy a dologhoz fogjon, Lysandros szindarabja bebukott színészei és czinkosai egyikének gyáva-sága folytán, a ki a cselekvés pillanatában megfélemledett és visszavonult. De Lysandros életében semmi se került nap-fényre, csakis halála után.

XXVII. Lysandros meghalt még mielőtt Agesilaos vissza-tért Ázsiából, miután belekeveredett a boiotiai háborúba, vagy inkább miután beleártotta abba Hellast. Mert kétfélekép adják elő a dolgot. Némelyek Lysandrost okolják, mások a thébaia-kat, míg mások pedig mind a két félt. A thébaiaknak fel-panaszolják, hogy Aulisban az áldozati oltárokat széjjelszórták, és hogy a király pénzen megvett Androkleides és Amphitheos megtámadták a phokisiakat és félprédálták országukat, abból a célból, hogy a spártaiakat hellén háborúba bonyolítsák. Másrészről pedig azt állítják, hogy Lysandros haragosa volt a thébaiaknak, mert egyedül ezek formáltak igényt a zsákmáy tizedrésszére, a midőn a többi szövetségesek meg se moczczan-tak, és boszankodtak, hogy Lysandros a kincseket Spártába küldötte volt, főleg pedig azért, mert az athénieknek a har-mincz zsarnok alól való felszabadításához a kezdetet megadták. Ezeket Lysandros állította fel, a spártaiak pedig, hogy hatal-masbakká, félelmesbökké tegyék, elhatározták, hogy az athéni menekültek bárhonnét is visszavezetendők, és ellenségnek te-kintendők mindazok, a kik a visszavezetőknek ellenszegülnek. Ezzel szemben pedig a thébaiak azt a Herakles²⁹ és Bacchus tetteihez méltó, testvéries határozatot hozták, hogy: minden lakás, minden város Boiotiában nyitva álljon a segítségre szoruló athéniek előtt, a ki pedig a visszahurczolandó s menekültnek segítséget nem nyújt, egy talentum³⁰ birságot fizessen, ha meg valaki a zsarnokok ellen Athénbe fegyvert visz Boiotián ke-resztül, annak egy thébai ne legyen se tudója, se látója. És a thébaiak nem szorítkoztak e valódi hellén meg ember-szerető határozatra, nem czáfolták meg tetteikkel betűiket, mert

²⁹ A thebaiak nemzeti istenségei.

³⁰ 4715 korona.

Thrasybulos és társai, a kik Phylét elfoglalták, Thébából kerekedtek fel; a thébaiak szolgáltatnak nekik fegyvert, pénzt és eszközöket vállalatuk észrevétlen megkezdésére. Ezek voltak Lysandros vádjai a thébaiak ellen.

XXVIII. Az egyébként is türhetetlen természetű Lysandros, a kinek aggkorában haragját a búskomorság még inkább növelé, fölizgatá az ephorokat, és rábirta őket, hogy sereget küldjenek a thébaiak ellen, s ennek élén maga vonult ki. Később pedig Pausanias királyt is elmeneszték egy csapattal. Azonban Pausanias kerülőt tett és a Kithairon hegyen át szándékozott betörni Boiotiába, míg Lysandros Phokison keresztül ment elibe számottevő serege élén. Elfoglalja Orcho-menost, a mely önkényt feladja magát, Lebadeiát pedig ostrommal veszi meg és fölprédálja. Majd levelet küld Pausaniához, a melyben felszólítja, hogy Plataiából kerekedjék föl és Haliartosnál csatlakozzék hozzá; ennek falai alatt halhasadtával ő is meg fog jelenni.

E levél azonban a thébaiakhoz jutott, mert annak vivője kémszemlések kezeibe került. A thébaiak a segélyökre jött athéniekre bizák városukat, maguk pedig az első álom idejében felkerekednek és kevésel előbb érkeznek Haliartos alá, mint Lysandros, majd seregök egy része be is vonul a városba. Lysandrosnak az volt a szándéka, hogy seregével egy halmon foglal állást és itt várja be Pausaniast; minthogy azonban a nap előhaladtával tétlenül nem maradhatott, fegyverbe állítja seregét, lelkesíté szövetségeseit; majd egyenes oszlopban vonul az út mentén a falak felé. A thébaiak közül azok, kik a falakon kívül maradtak, balra megkerülek a várost és megtámadják az ellenség hátsó sorait, az úgynevezett Kissusa forrás alatt. A mythologia szerint itt mosdatták meg a csecsemő Bacchust, mindjárt születése után dajkái. Ennek vize borszinben csillog, átlátszó és kellemes italú. Nem messze innen terem a krétai sás is, a miből a haliartosiak azt következtetik, hogy e vidéken lakott Rhadamanthys.³¹ Sirját is mutatják, a melyet Aleának neveznek; közelében van Alkmene

³¹ Kretai király, az alvilág biráinak egyike.

emléke, a kit, állítólag, itt temettek el, miután Amphitryon halálával Rhadamanthys neje lett. A városban levő thébaiak a haliartosiakkal együtt csatarendbe állván, mindaddig nyugton maradnak, a míg megpillantják, hogy Lysandros első hadvonalával a falakhoz közelít. Ekkor hirtelen kitárják a kapukat, kirohannak, és megölik Lysandrost magát, jóspapját és néhányat a többiek közül, legtöbben azonban gyorsan a főszereghez iramlanak. A thébaiak nem engednek ezeknek lélegzetet, hanem hegyibök esnek, ezek futásukban mindnyájan a halom felé menekülnek, de ezenen elesnek közülük. A thébaiakból is 300-an vesztek el, a kik az ellenséggel egy nehéz járású zordon vidéken csaptak össze. Ezek a spártaiakhoz való szítás vádjá alatt álltak, és abbeli törekvésökben, hogy polgártársaik előtt magukat ettől tisztázzák, az üldözés közben nem kimélték magukat és egy szálig elvesztek.

XXIX. E szerencsétlenségről Pausanias Plataiából The-spiái felé haladtában értesült, és csatarendben vonult Haliartos ellen. Megérkezett Thrasybulos is az athéniek élén. Pausanias fegyverszünetet akart kérni a halottak eltemetése céljából. Az idősb spártaiak azonban méltatlankodva boszankodtak magukban, majd a királyhoz járultak és esküdöztek, hogy nem akarják Lysandrost fegyverszünet árán eltemetni, készek inkább harcolni holt teteméért, és ha győznek, úgy temetik el vezérüket, ha pedig legyőzetnek, dicső dolog leend vele együtt a harczytéren feküdni. Így beszéltek az öregebbek. Pausanias belátván azt, hogy nehéz dolog lesz harczyban leküzdeni az ép most győző thébaiakat, és hogy Lysandros holtteste a falak közelében feküdvén, bajos lenne azt fegyverszünet nélkül, még a győzelem esetén is megszerezni, hirtűt küldött ki és megkötvén a fegyverszünetet, visszavezette seregét. Lysandros holttestét pedig, a mint azzal Boiotia határán átkeltek, a Pano-peus-beliek barátságos, szövetséges földén temették el, a hol még most is áll emléke a Delphiből Chaironea felé vezető út mentén. Midőn itt a sereg táborozott, mondják, valami phokis ember egy másiknak, a ki a csatában nem vett részt, ezt elbeszélvén, azt mondá, hogy az ellenség akkor rontott reájok, a midőn Lysandros a Hoplitesen már átkelt. Ez elbámult,

egy spártai pedig, Lysandros barátja, azt kérdezé, mi az a Hoplites, ismeretlen előtte e név. «Hisz ott kaszabolták le első sorainkat az ellenségek. Mert a város mentén folyó patakot nevezik Hoplitesnek». Ennek hallatára a spártai könyekre fakadt és azt mondá, hogy az ember nem kerülheti ki végzetét. Lysandros ugyanis állítólag egy jóslatot kapott, a mely így hangzik:

Jóslatom: Hoplítés zuhogó árját kikerüljed'!

S tudd: leskodik utánad a föld gaz szörnye, a sárkány.

Némelyek szerint a Hoplites nem Haliartos előtt folyik, hanem ez egy sebes patak Koroneiánál, a mely a város mellett szakad a Philarosba. Ezt régenten Hopliasnak. most pedig Isomantosnak nevezik.

A Neochóros nevű Haliartos-beli, a ki megölé Lysandrost, pajzsán egy sárkányjelt viselt, és erre utal, mint vélik a jóslat

Mondják, hogy a peloponnésosi háború alatt a thébiaiak is nyertek egy jóslatot. Ismenionból,³² mely egyben a déli³³ ütközettel, ezt a harmincz évvel később történt haliartosit is előre megjövendölte. Ez így szólt:

Dárda előtt farkast kergetve kerüld ki a mesgyét,

Szint' így Orchalidés dombját, hol a róka tanyázik.

A mesgyén, a jóslat Délion területét érti, a hol Boiotia és Attika földje érintkezik, az orchalidesi dombon pedig, a melyet most Alópekosnak³⁴ neveznek, azt a halmot, a mely Haliartos vidékének a Hélikon felé terülő részén fekszik.

XXX. Ily véget ért Lysandros. A spártaiakat ez annyira meghatotta, hogy Pausaniast tüstént főbenjáró perbe idézték. Ezt ő nem várta be, hanem Tegeába³⁵ menekült, és Athéna istennő védelme alatt annak szentélyében töltötte el napjait. Lysandros szegénysége halálával derült ki, és nyilvánvalóbbá

³² Az isménioni Apolló temploma, nevét Ismenetől, a thebe előtt folyó pataktól nyerte.

³³ A thebaiak ebben erősen megverték az athéneieket.

³⁴ Magyarul rókát jelent.

³⁵ Város Arkádiában.

tette erényét. Annyi kincsek és hatalom, annyi kedveskedések közepett, a mikkel a városok és királyok elhalmozták, vagyónilag legkevésbé se emelte házának fényét, a mint azt Theopompos beszéli, a kinek több hitelt kell adni a midőn dicsér, mint a midőn korhol, mert szívesebben korhol mint dicsér.

Kevéssel később, mint Ephoros beszéli, vita támadván Spártában a szövetségesek közt, azoknak az iratoknak betekintése vált szükségessé, a miket Lysandros magánál tartott; Agesilaos tehát ennek lakására ment.

Talált itt egy könyvet, a melyben le volt írva az alkotmányt tárgyaló beszéde, hogy t. i. az Eurypontidákat és Agiadákat meg kell fosztani a királyságtól, azt közössé tenni, és a legderékabb polgárok választásához térni át. Agesilaos már megindult, hogy közölje e beszédet a polgárokkal, és kimutassa, hogy minő polgár volt alattomban Lysandros. Lakratidas azonban, e józan férfiú, a ki előlülője volt akkor az ephoroknak, visszatartóztatá Agesilaost, és azt mondá, hogy ne ássa fel ismét Lysandrost, sőt inkább temesse el vele együtt e ravaszul és meggyőzőleg megszerkesztett levelét is. Mindennek daczára különféle tiszteletben részesíték a spártaiak Lysandrost halála után; így leányainak kérőit, a kik azután, hogy Lysandros halálával szegénysége ismeretessé lőn, visszavonultak, megbüntették, mert míg gazdagnak vélték, udvarolták őt, és bár szegénysége daczára becsületes, igazságos voltát megismerték, cserbenhagyták. Mert tudvalevőleg Spártában büntetést vont maga után a nőtlenség, a későnvaló házasság, sőt még a tisztességtelen házasság is. Ez alá estek főleg azok, a kik a derék és rokon családok helyett a gazdagok után vetették magukat.

Ezek azok, amiket Lysandros életéről elmondhattam.



XXIV.
S U L L A.

(138—78. Kr. sz. e.)



I.

Lucius Cornelius Sulla, a patriciusok nemzetségéből származott, akiket minálunk eupatridáknak neveznek. Elődeinek egyike Rufinus állítólag consul volt, de a tisztségénél nevezetesebbé tette gyalázata. Bebizonyosodott ugyanis róla, hogy több mint tiz litra feldolgozott ezüsttel birt, amit pedig a törvény tiltott, és ennek folytán a senatusból kiűzetett. Utódai ettől fogva alacsony sorsban éldegéltek, Sulla maga sem valami bő vagyoni körülmények közt nevelkedett; felserdülván, másoknál vett lakást csekély lakbérért, a mit aztán később szemére is hánytak, mert érdemén felül jól látszottak folyni dolgai.



Sulla.

Midőn az afrikai hadjárat után hánytorgatta magát büszkeségében, állítólag egy derék, tisztességes polgár azt mondá neki: «Hogyan lehetnél te becsületes ember, hisz te reád atyád semmit sem hagyott, és mégis akkora vagyonnal bírsz.» Mert bár akkor már a rómaiak életmódja nem maradt meg erkölcsös tisztaságban, becsületességben, sőt a kéjelgés és a fényűzés vágya belopózkodott, bevette magát abba; mégis egyformán szégyenletesnek tartották a tisztességes vagyont elfe-

csérelni, valamint atyáiknak szegénységét meg nem őrizni. Később, midőn hatalomra jutott és számos polgárokat kivégeztetett, egy fölszabadult rabszolga fia, aki abban a gyanuban állt, hogy a száműzöttek egyikét magánál rejtegette és amiatt a szikláról¹ való letaszítás várt reá, szemeire lobbantotta Sullának, hogy a midőn hosszú időn át bérlakásban együtt éltek, ő maga a felső részért 2000 sestertiust, Sulla pedig az alsóért 3000-et fizetett, így szerencsájök ezer sestertiusszal különbözik, ami 250 attikai drachmát² tesz ki. Ezeket beszélik Sulla régibb vagyoni helyzetéről.

II. Testének alkatát egyebekben képszoirai is feltüntetik; kék szemeinek iendkívül kemény, szuró tekintetét arcszíné még felelmesebbé tette. Mert fehér foltokkal tarkított arcza átható vörösségében majd kicsattant, és e szín után nyerte állítólag nevét³ is. Az athéni gephyristák⁴ egyike szintén ezen gunyolódik versében:

Szedervörös bőrét mikéntha lisztel pettyegette volna be.

De nem is helytelen az ilyes adatokat felhozni arról a férfiról, aki természeténél fogva, állítólag, annyira szeretett gunyolódni, hogy még ifju és névtelen korában is színészekkel, bohócokkal benső viszonyt folytatott, és együtt dorbézolt. Sőt midőn mindenek ura lett, maga köré gyűjtötte a legarczátlanabbakat a színpadról meg a színházból, és napról-napra ivott, bohóczkodásokban versengett velük, amidőn tekinteten kívül hagyta vénségét, és a mellett, hogy uralma méltóságát meggyalázta, elmulasztott egyben számos gondosságot követelő ügyet. Mert asztal mellett Sullával nem lehetett semmi fontos dolgot elintézni, és a más időben oly tevékeny és szigoru tekintetű ember, teljes változáson ment keresztül, mihelyt

¹ T. i. a tarpeji szikláról.

² 185 korona.

³ Sulla = vörhenyeges; sullaceus color Vitruviusnál a. m. bibor szín.

⁴ Az Eleusis felé vezető uton volt egy hid — gephyra — az Ilyssos folyócskán. A tétlen athéniek a hidon szoktak dülöngeni és a járókelőkkel tréfálkozni, enyelegni, ezek aztán a hid görög elnevezése után nyerték a gephürista nevet.

a társas örömekbe, borba merült. Egészen megszelidült az arczjátékosokkal, tánczosokkal szemben, és mindenféle pajzán-ságra képes, hajlandó lett. E fajta kicsapongásokból eredett, valószínűleg, egy másik nyaválája is: a szeretkezési hajlam, a kéjvágy szenvedélye, ami nem szünetelt nála még öregségében sem. Métrobios, valami színész féle, volt ifju korában huzamosan kedvencze. Aztán ilyesféle is megesett rajta.

Beleszeretvén egy nyilvános, de vagyonos nőbe, név szerint Nikopolisba, udvarlásával, ifjonti kellemeivel úgy be tudta magát venni ennek viszonzszeretetébe, hogy meghalván e nő, örökösévé tette. De napától is örökölt, aki úgy szerette, mint tulajdon fiát, és ezek folytán tisztességes vagyoni helyzetbe jutott.

III. Quaestornak választatván, az akkor a consulságot első ízben viselő Mariusszal Afrikába hajózott a Jugurtha ellen való háborura. E hadjárat folyamán egyebekben is nevezetessé tette magát, és egy kínálkozó alkalmat sikeresen használván fel, megnyerte Bokchusnak, a numidák királyának barátságát. Mert ennek a numida rablóktól menekülő követeit szívesen fogadta, és ajándékokkal, meg biztos fedezettel visszaküldötte. Bokchus történetesen már régóta gyűlölte vejét, Jugurthát és félt tőle. Akkoriban, hogy ez legyőzetett és hozzá menekült, vesztén töprengve, magához hivatá Sullát, mert inkább óhajtá, hogy amannak elfogatása és kiszolgáltatása Sulla által történjék, mint tőle.

Sulla közli Mariusszal az esetet, magához vesz néhány katonát és kiteszi magát a legnagyobb veszedelemnek, amidőn a barbárnak hitére bizza magát, aki hűtelen volt legközelebbi rokonaihoz, és kezére szolgáltatja magamagát, hogy egy mást elfogjon.

Bokchus azonban, aki mindakettő sorsának ura lett, és es abba a kényszerűségbe juttatta magát, hogy az egyiket vagy a másikat elárulja, hosszas habozás után azt határozá, hogy megmarad első árulási tervénél és átszolgáltatja Sullának Jugurthát. Marius volt ugyan az, aki a diadalmenetet megtartotta, de e sikernek a dicsősége, amelyet a Marius ellen való irigység Sullának tulajdonított, alattomosan boszantá Mariust. A természeténél fogva nagyzó Sulla, aki alacsony és ismeretlen

sorsból először lett szóbeszéd tárgyává polgártársai között és először izlelte meg a köztiszteletet, oly messzire ment becsvágyában, hogy e tényt gyűrűjébe vésette, és szüntelenül ezt viselte, használta. E metszet azt a jelenetet ábrázolá, amidőn Bokchus átadja, Sulla pedig átveszi Jugurthát.

IV. Boszantá mindez Mariust, de kisebbnek tartván Sulát, semhogy irigyelhetné, felhasználá hadjárataiban, és pedig második consulsága alatt mint legatust, a harmadik alatt mint hadi tribunt, és számos fontos dolgot vitt általa sikerrel végbe. Legatus korában elfogá a tektóságok⁵ fejedelmét, Kopillost, tribunsága alatt meg reábeszélé⁶ a marsusokat, hogy a rómaiaknak barátai, szövetségesei legyenek.

Észrevevén, hogy ezek folytán Marius haragosa lett, és nem nyújt neki szívesen többé alkalmat a cselekvésre, sőt utját állja előmenetelének, Marius hivataltársához Catalushoz, e derék, de a küzdelmekben kissé lanyha férfiuhoz csatlakozott. Ez a legelső és legfontosabb ügyeket bizván reá, Sulla hatalomban, dicsőségben nagy előmenetelt tett, fegyverrel megvette nagy részét az Alpokban lakó barbároknak, majd midőn az élelmiszerek megfogyatkoztak és ő az ezekről való gondoskodást magára vállalta, oly bő készletekre tett szert, hogy Catulus katonáinak fölös ellátása után még Mariuséinak is jutott. Ami saját állítása szerint szerfölött boszantá Mariust. Így ez az ellenségeskedés, amely ily csekély és gyermekes alapból vette kezdetét, azután véres belháborun és engesztelhetetlen viszályokon keresztül a zsarnoksághoz és az állam teljes felforgatásához jutott el, valójában kimutatta, hogy bölcs és az állam bajaiban járatos férflu volt Euripides, amidőn óva int a dicsőségvágytól, a mely a legveszedelmesebb, leggonoszabb démona azoknak, akik magukat annak átengedik.

V. Sulla azt vélvén, hogy a háboruban szerzett dicsősége elegendő arra, hogy politikai tisztségekre jusson, mindjárt a

⁵ Déli Franciaországban, a mostani Toulon tájékán lakó kelta néptörzs.

⁶ A mai Vestphalia környékén lakó népek, akik a teutonokkal együtt szándékoztak Itáliába betörni, Sulla azonban elibök ment és lebeszélé tervükről.

hadjárat bevégezte után a közügyekre adta magát, és a városi praetorságra ⁷ pályázott, de kudarcot vallott, amiért a köznépet okolta. Azt mondja ugyanis, hogy ez tudta Bokchusszal való baráti viszonyát, és abban a várakozásban, hogyha a praetorság előtt lesz aedilis, ⁸ fényes vadászatokat és afrikai vadállatok küzdelmeit fogja láthatni, másokat választott praetoroknak, hogy őt az aediliségre kényszerítse. Ugy látszik azonban, mint a tények is bizonyítják, hogy Sulla nem vallá be kudarcának valódi okait. Mert a rákövetkező évben eljutott a praetorságra, miután a népet részben hizelgéssel, részben pénzzel a maga részére vonta.

Azért midőn praetorsága alatt Caesarnak ⁹ haraggal azt monda, hogy saját hivatalának hatalmát fogja ellene érvényesíteni, Caesar nevetve felelte neki: «Helyesen mondod magadénak hivatalodat, hisz vétel után birod.» Praetorsága után Cappadociába küldetett. E hadjáratra látszólagos ürügyül szolgált Ariobarzanes visszahelyezése, a valódi oka azonban az volt, hogy korlátok közé szorítsa Mithridatest, aki mindenbe beleártotta magát és terjesztette uralmát meg tényleges hatalmát. Csak jelentéktelen saját csapatokat vitt magával, de felhasználá a készséges szövetségeseket, és ezekkel számos Cappadociabelit, de még több arméniait vágott le, akik amazok segítségére jöttek volt, elűzé Gordiést és visszahelyezé Ariobarzanest királyságába. Mig az Euphrates mellett időzött, beállított hozzá a parthus Orobazos, Arsakes király követe. A két nemzet soha azelőtt nem állt érintkezésben egymással, és ugy látszik ez is Sulla nagy szerencséjének tulajdonítható, hogy ő volt az első a rómaiak között, akivel a szövetséget és barátságot óhajtó parthusok tárgyalásokba bocsájtkoztak.

Ez alkalommal, mint beszélük, három széket tétetett elő, egyet Ariobarzanesnek, egyet Orobazosnak, egyet pedig magá-

⁷ Praetor urbanus, a római polgároknak, a praetor peregrinus pedig az idegeneknek szolgáltatott igazságot.

⁸ Többek közt a nyilvános játékok és szinte az azok felett való felügyelettel rendezéssel bizattak meg.

⁹ Valószínűleg Sextus J. Caesar s nem a híres Julius Caesar, aki akkor csak 4 éves volt.

nak, s minkettőjük közt ülve tárgyalt velők. Ezen az okon ölette meg később a parthusok királya Orobazost.¹⁰ Sullát pedig némelyek dicsérték, hogy a barbárokkal ily fennen bánt, mások azonban korholták hányavetiségét és időszerűtlen becsvágását. Beszélik, hogy egy chaldeai férfinak Orobazos kíséretéből, miután behatólag megtekinté Sulla arcvonásait, megfigyelé lelkének, testének mozgásait, és éppen nem futólag, hanem művészetének elvei alapján tanulmányozá jellemét, azt mondá, hogy e férfinak szükségkép a legnagyobbnak kell lenni, és csak azon csodálkozik, hogy miként türtőzteti magát, mikép már most is nem az első mindnyájuk között.

Visszatérvén Rómába, Censorinus zsarolással vádolá, hogy a törvény ellenére nagy összeg pénzzel sarczolt meg egy barátságos, szövetséges királyságot. De ítéletre nem került a dolog, mert Censorinus elejtette a vádat.

VI. Eközben a Mariusszal való viszály újra lánggra lobbant, amihez Bokchus becsvágya nyujtott anyagot. Ez ugyanis, hogy a római népnek hizelegjen és Sullának kedvét keresse, győzelmi jelet tartó istennőket állított fel a Capitoliumban, ezek mellé pedig Jugurtha arany szobrát, a mint ő ezt Sullának kiszolgáltatja. Marius e miatt mélyen neheztelvén, már lerontani készült azokat, mások azonban Sullának fogták pártját, úgy, hogy a város már-már tűzben állt ezek viszálya miatt, amidőn a régóta szunnyadozó szövetséges háboru lángokban tört ki Róma ellen és egyidőre elfojtotta a lázadást. E nagy, rendkívüli lefolyásában változatos háboruban, amely a rómaiakra szám-talan bajt és kemény csapást hozott, Marius semmi jelentékenyet sem tudott véghezvinni, és bebizonyította azt, hogy a hadi erénynek testi erőre és kitartásra van szüksége, Sulla ellenben nevezetes tetteket hajtván végre, arra a dicsőségre tett szert, hogy polgártársai vagy barátai a legnagyobb, ellenségei pedig a legszerencsésebb hadvezérnek tartották. De mégse tett úgy, mint Thimotheus Konónnak fia, ki amidőn ellenségei sikeres vállalatait a szerencsének tulajdonítván, lefestették őt alvó állapotban egy képre, míg a Szerencse hálóval ösz-

¹⁰ Mert Sullának e tárgyalások folyamán elsőséget engedett az ülésben.

szefogdossa a városokat, durva panaszszal tört ki azok ellen, akik ezt elkövették, mintha csak megfosztották volna tetteinek dicsőségétől, és azt mondá egy sikeresen végzett hadjárat után hazatértekor a népnek: «Ime athéniek, a hadjáratban semmi sincs a Szerencsének.» Ez istenség, állítólag Thimotheus nyilvánvaló becsvágyát azzal tréfálta meg, hogy ettől fogva Thimotheus semmi fényes tettet nem vitt végbe, sőt minden vállalkozásaiban kudarcot vallott, a nép nehezitelését magára vonta, és végre a városból száműzetett.

Sulla ellenben nemcsak örömmel vette, hogy jó szerencsét, kedvező sorsát magasztalták, hanem hogy maga is nagyítsa és egekig emelje tetteit, a Szerencsének tudta be azokat, akár hiuságból, akár mert ez volt hite az istenségről. Hisz emlékirataiban ezt mondja, hogy ama vállalatainál, a mikről azt hívé, hogy helyesen megfontolta, sokkal jobbra fordultak azok, amiket elhatározása ellen, sőt mintegy véletlenből kockáztattott. Sőt a midőn azt írja, hogy jobban rátermett a szerencsére, mint a háborura, ugylátszik többet ád a szerencsére mint a derékségre. Egyáltalán a szerencse fiának tartja magát, a midőn még tisztársával és ipával Metellusszal való jó egyetértését is isteni szerencsés véletlennek tudja be, mert azt hitte, hogy sok dolga akad ezzel és a közös hatalom vitelében kiváló szelid embert talált fel benne. Lucullusnak, pedig emlékiratában, aki nek e művét ajánlotta, azt tanácsolja, hogy semmit se tartson oly biztosnak, mint amit az az istenség az éj folytán parancsol néki.

Midőn hadsereggel küldetett ki a szövetséges háborura, beszéli, hogy Laverna¹¹ körül egy repedés támadt a földön, és nagy tűz lövelt ki abból, majd fényes lángok csapkodtak még felé. A jósök kijelenték, hogy egy feltűnő, kiváló külsejű bátor férfiú jut a hatalomra, a ki meg fogja szabadítani Rómát jelen zavaraitól. Sulla pedig hozzátevő, hogy ez ő, mert külsejének kiváló sajátosságot ád aranysárga haja, bátorsága mellett pedig annyi szép meg nagy tettek után nem röstell maga tanulkodni. Ennyit vallásosságáról. Jelleme egyebekben úgy lát-

¹¹ Valószínűleg Lavernának, a tolvajok istennőjének berke.

szik következetlen és önmagában meghasonlott volt. Elragadt sokat, de még többet elajándékozott; ok nélkül tiszteletet osztogatott, ok nélkül ócsárolt; kedveskedett azoknak, a kikre szüksége volt, fennhéjázó volt azokkal szemben, akik reá szorultak, elannyira, hogy nem tudható, vajjon természeténél fogva büszke avagy hizelgő volt-e inkább. A büntetésben való következetlenségét, hogy a legjelentéktelenebb indokból gyilkolásra vetemedett, és viszont a legnagyobb büntetteket megtorlatlanul hagyta, hogy türhetetlen sértéseket könnyen megbocsájtott, holott csekély és hiábavaló ballépéseket, halállal jószágkobzással sujtott, tán úgy lehetne megmagyarázni, hogy természeténél fogva vad haragu és boszuálló levén, hevesességét meggondolásból rendelte alá érdekeinek. Ugyanezen szövetséges háboruban katonái egyik tisztjét, legatusát, névszerint Albinust kövekkel és botokkal agyonverték, Sulla rá se hederített, és nem torolt meg egy ekkora kihágást, sőt hivalkodva mondogatta, hogy katonái annál lelkesebbek lesznek a háboruban, hogy e vétköket bátorságukkal jóvá tegyék, korholóira mitse vetett, mert abban az eltökélésben, hogy Mariust megbuktatja, és abban a várakozásban, hogy a szövetségesek elleni háboru vége felé járván, vezérnek neveztetik ki, Mithridates ellen törekedett az alatta álló seregnek kedvében járni. Visszatérvén Rómába, Quintus Pompeiusszal consullá választott ötven éves korában. Majd fényes házasságra lépett Caecilíával, Metellus főpap leányával, amiért a plebeiusok sok gunydalt énekeltek reá, sőt az előkelők közül is számosan boszankodtak, méltatlannak tartván őt e nőre, holott méltónak ítélték őt a consulságra, amint Livius mondja.

De nem ez volt első neje. Ifjonta nőül vette Juliát, akitől egy leánykája született; azután Aeliát, majd harmadizben Cloeliát, akitől magtalan volta miatt el is vált, de tisztességesen, dicséretnek közt és ajándékokkal. De midőn pár nappal utóbb Metellát nőül vevé, úgy látszott, hogy Cloeliát alaptalanul vádolá a miatt.

E Metellával mindvégig szeretetteljesen bánt, ugyannyira, hogy a római nép, amidőn Marius pártosát a száműzetésből visszahívni óhajtotta, Sulla azonban azt megtagadta, a nép

Metella segítségéért folyamodott. Sőt úgy látszik, hogy Athén elfoglalása alkalmával annak lakóival azért bánt el oly keményen, mert ezek Metellát a falakról gúnyolták, gyalázták. Erről azonban később.

VII. Sulla ekkor a consulsággal, tekintettel a jövőre, keveset törődött, mert csak a mithridatesi háborúra vágyott a lelke. De a dicsőségért rajongó, becsvágyó Marius, a kiben e szenvedélyek soha meg nem öregedtek, szembeszállt vele, bár teste elnehezedett, és a legutóbbi hadjárat vezetésére agg kora miatt képtelennek bizonyult, mégis külföldi, tengerentuli háborúra törekedett. S míg Sulla dolgait rendbehozandó táborába tért, Marius otthon huzta meg magát és szötte-fonta azt a romboló lázadást, amely több kárt okozott Rómának, mint a többi háboruk együttvéve, ahogy azt az istenség előre is jelezte nekik. Így a dárdanyelekből, amelyeken a hadi jelek vitetnek, magától tűz csapott ki, és csak nehezen volt eloltható. Három holló fiókait az utca közepére hozta és fölfalta, majd a maradványokat ismét visszavitte a fészekbe. Egy templomban az egerek megrágcsálták az ott levő aranyat, az örök ezekből egy nőtényt csapdában megfogtak, ez aztán magában a csapdában öt fiut vetett, s ezekből hármat meg is evett.

Ami pedig a legfontosabb, felhőtlen és teljesen derült időben trombita szó hallatszott, mely oly élesen panaszosan hangzott, hogy mindnyájan önkivületbe estek, és megrettentek annak borzalmassága miatt. Az etruriai jósok e csodajelekből egy új nemzedék létrejöttét és a világ átalakulását jövendelték. Egészben, mint mondák, nyolcz emberi nemzedék létezik, a melyek életmódra, erkölcsre egymástól különböznek. Az istenség minden egyes nemzedéknek előre megállapította időtartamát, amelynek határát a nagy év korszaka képezi. Midőn e korszak végére jár, és egy másik következik be, csodálatos jelek támadnak az égen, vagy a földön, hogy nyilvánvaló legyen azok előtt, akik az ilyesekkel foglalatosság, és megtudják rögtön, mikép más életmóddal, más erkölcsökkel bíró emberek jöttek a világra, akikről az istenek inkább, vagy kevésbé gondoskodnak, mint az előzőkről. E nemzedék-cserében, mint

mondják, egyéb dolgok is nagy változáson mennek át, így a jóslás tana is öregbedni fog tiszteletben, és a jóvendelések beteljesülnek, a midőn az istenség világos és tiszta jeleket ad, viszont egy más nemzedéknél a jóslás tana alacsony állást foglal el, mert jobbára találommon épül, és bizonytalan, homályos tényekből következtet a jövőre. Ezeket mondták a legügyesebb etrusiai jósok, akik többet látszottak tudni másoknál. Midőn a senatus Enüo¹² templomában összeült, és a jósokkal ezeket illetőleg tárgyalt, mindenki szemeláttára, veréb repült be csőrében egy szöcskével, amelynek egy részét elejtván, ott hagyta a másikkal pedig eltűnt. A haruspexek¹³ ebből a földbirtokosok és a városi, piaczi tömeg viszályát, egyenetlenségét jóvendelték meg; mert ez lármás mint a veréb, amazok meg szeretik a mezei életet, mint a szöcské.

VIII. Marius társává tette Sulpicius néptribunt, azt az embert, akinek nem akadt párja az aljas gonoszságokban, elannyira, hogy nem azt kelle keresni, hogy ki volt nálánál elvetemültebb, hanem hogy miben lehetett valaki nálánál elvetemültebb. Elmerülve a vadságban, vakmerőségben és kapzsiságban, nem tántorodott vissza semmi gyaláztatól, büntől. Szabadon bocsájtott rabszolgáknak, és idegeneknek áruba bocsájtotta a római polgárjogot, és egész nyíltan számítgatta annak árát egy asztalon, amely a Forumon áll. Zsoldjában tartott háromezer törrel felfegyverkezett embert, és folyton körülötte volt egy csapat mindenre kész fiatal lovag, akiket ellenszenatusnak nevezett. Törvényt hozatott, hogy egy tanácsbelinek sem szabad 2000 drachmán¹⁴ felül adósságot csinálni, maga pedig halálakor három millió drachma adósságot hagyott hátra.

Ezt a szörnyeteget uszította Marius a népre, aki aztán a közviszonyokat erőszakkal, vassal felforgatta, számos veszedelmes törvényt hozott, a többek közt azt is, amely Mariusnak adta a vezérséget a mithridatesi háboruban. Ezek miatt a senatusbeliek törvényszünetet hoztak, és midőn a Dioskurok templomában ülészttek, Sulpicius nagy néptömeggel rontott

¹² Enüo latinul Beilona, a háboru istennője.

¹³ Madárjósok.

¹⁴ 1560 korona.

rájuk, és számosokat megölt, köztük Pompeius consul fiát. Maga Pompeius futással menekült meg, Sullát azonban üldözői Marius házába szorították, és kényszerítették, hogy menjen a Forumra, a törvényszünet hatályon kívül helyezése végett. Ennek folytán Sulpicius Pompeiust proconsullá tette; Sullát ugyan nem fosztá meg a consulságtól, csakis a mithridatesi háboru vezérletét adta át Mariusnak, és hadi tribunokat küldött rögtön Nolába,¹⁵ hogy vegyék át a sereget és vezessék Mariushoz.

IX. De Sulla megelőzvéen ezeket, táborába menekült, katonái pedig, értesülvén a történekekről, agyonkövezték a hadi-tribunokat. Viszont Marius Rómában megöleté Sulla barátait, és fölprédálá vagyonukat. Igy elérkezett a menekülés, a kivándorlás ideje, amennyiben egyfelől a táborból Rómába, másfelől meg innét Rómába költözködtek. A senatus elvesztette rendelkezési jogát, mert Marius és Sulpicius parancsaitól függött. A senatus értesülvén arról, hogy Sulla Róma ellen vonul, két praetort Brutust és Serviliust küldé hozzá azzal a tilalommal, hogy tovább ne hatoljon. De ezeket, minthogy Sullával merész hangon értekeztek, a katonák megrohanták, hogy megöljék, összezúzták fasceseiket, leszaggatták biboröltönyüket és sok gyalázattal visszaküldötték őket. Mély levertség szálta meg a várost, amidőn meglátták a jelvényeiktől megfosztott praetorokat és ezek jelentették, hogy a lázadás immár nem zabolázható, nem orvosolható.

Marius és övéi készülődtek, Sulla pedig hivatalársával teljes hat legio élén felkerekedett Nolából. Bárha látta, hogy serege készségesen vonul rögtön Róma ellen, ingadozott elhatározásában és félt a veszélytől. Azonban Postumius jós, miután megvizsgálá a Sulla hozta áldozat jelenségeit, mind a két kezét Sulla felé nyujtá és kéré, hogy bilincseltesse meg, vegye őrizet alá a csata végeig, kész levén a legszigorubb büntetésnek magát alá vetni, ha vállalata jól és gyorsan nem sikerül. Beszéli, hogy álmában megjelent Sullának az az istennő, aki nek tisztelését a rómaiak a Cappadocia-beliectől vették át, már akár Seléne,¹⁶ vagy Athéna avagy Enüo volt az. Ugy vélte

¹⁵ Campániai város.

¹⁶ Hold.

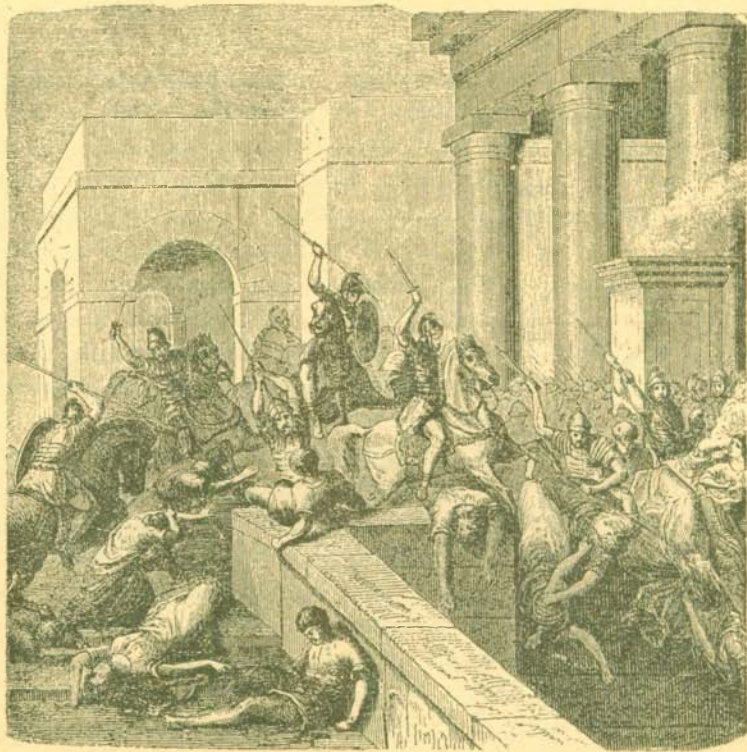
Sulla, hogy az elibe állt, kezeibe villámot adott, és egyenkint megnevezvén ellenségeit, megparancsolta, hogy sujtsa le azokat, ezek pedig találva lerogytak és eltűntek. Felbátorodva e látványon, amelyet közölt hivataltársával is, még aznap felke-rekedik Róma ellen. Pikte körül egy követséggel találkozik, amely kéri, hogy ne rontson mintegy ajtóستól egyenest a városba; a senatus elhatározta, hogy minden igazságos elintézést nyerend. Sulla megígéri, hogy letáborozik, és megparancsolja a tiszteknek, hogy szokás szerint mérjék ki a tábor helyét, úgy hogy a követek bizodalommal távoznak. Ezek elmenete-lével azonnal elküldi Lucius Basiliust és Caius Mummiust, hogy szállják meg az Esquilinus hegy mellett levő kaput és bástyá-kat, azután maga is teljes sietséggel hozzájuk csatlakozik. Ba-silius beront és erővel behatol csapatával a városba, de a fegyvertelen csőcselék a tetőkről zsindelet és köveket hajigál-ván rá, megakadályozza a továbbhatolásban, és viisszaszorítja a bástyákig. Eközben megjelenik Sulla is, és látva a történte-ket, azt kiáltja, hogy gyujtsák fel a házakat, majd égő fáklját ragadva, maga megy legelől, és megparancsolja a nyilasoknak, hogy vessenek tüzes lövegeket a tetőzetekre.

Minden eszélyesség ellenére, szenvedélyétől elragadtatva, indulatára bizza az események vezérletét, nem lát mást, csak elleneit, nincs semmi tekintettel, semmi könyörülettel barátai, rokonai, meghittjei iránt, tüzzel nyomul előre, amely nem ismer különbséget a vétkesek és ártatlanok közt. Ily körülmé-nyek között Marius viisszaszorittatván a Tellus templomáig, hirdetményileg fegyverre szólítja a szabadság ígérete mellett a rabszolgákat, de az előretörő ellenségtől legyőzetik és elme-nekül a városból.

X. Sulla összehíván a senatust, halálra ítélteté Mariust, és még másokat, köztük Sulpicius néptribunt. Sulpicius ki is végeztetett. Árulója saját rabszolgája volt, akit Sulla ugyan felszabadított, de aztán letaszittatott a szikláról. Marius fejére dijat tűzött, ami nem volt sem nemeslelkű, sem háladatos tett, tekintettel arra, hogy kevéssel azelőtt e férfit házában an-nak kezébe szolgáltatatta magát, és ez őt bátorságban elbocsájtá. Ha Marius ahelyett, hogy eleresztette Sullát, átengedte volna

őt Sulpiciusnak, hogy kivégeztesse, módjában ált vala, hogy mindenek urává tegye magát, és mégis megkímélte, míg Sulla pár nap múlva hasonló helyzetbe jutván, Mariusszal szemben nem járt el hasonló módon.

Sullának e viselkedése bántotta ugyan a senatust, de ezt



A pártharczok korából.

nem fejezte ki, a népnek ellenszenve, boszuja azonban tetteiben nyilvánult ellenében. Nonius, az ő unokaöccse és Servius pályáztak a consulságra, de szégyenletesen megbuktak, mert másokat választottak consulokká, akiknek e megtiszteltetése vélekedésük szerint leginkább boszanthatta Sullát. Ez mindezekhez jó arczot vágott, mintha csak a nép ő általa jutott

volna el a szabadság élvezetéhez, hogy azt tegye amit akar ; és hogy a tömeg boszúját megengesztelje, a másik pártból Lucius Cinnát tette consullá, miután esküvel, átkokkal lekötötte, hogy jó indulatot tanusít az ő tervei iránt. Cinna ugyanis fölmenvén a Capitoliumra, kezében egy kővel, letette az esküt, azután átkot mondott magamagára, hogy ha nem őrzi meg a Sulla iránt való hűséget, vessék ki a városból, mint akár a kezében levő követ, amelyet sokak jelenlétében a földre hajított. De amint átvevé az uralmat, azonnal hozzáfogott a fennálló alkotmány felforgatásához, sőt perbe fogta Sullát is és a vád emeléssel Verginiust az egyik néptribunt bizta meg. Sulla azonban úgy erre, valamint az egész bíróságra keveset vetett hanem felkerekedett Mithridates ellen.

XI. Mondják, hogy abban az időtájban, a midőn Sulla haderejével Itáliából elindult, a Pergamosban¹⁷ időző Mithridatesnek számos isteni jelenségei lőnek. A többek közt a koszorut tartó győzelmi istennő, amelyet a Pergamos-beliek bizonyos gépezettel szoktak felülről Mithridatesre alábocsájtani, amidőn az majdnem fejét érte, összetörött, és a koszoru a színházban darabokban a földre zuhant. Ez az eset borzadályt keltett a népben, de Mithridatest is nagyon lehangolta, bár akkoriban vállalatai reményen felül beütöttek. Mert elragadta a rómaiaktól ázsiai birtokaikat, a bithyniai és cappadociai királyoktól pedig országaikat, és Pergamosban ültette fel székhelyét, hol barátai közt osztogatta a kincseket, fejedelemségeket és zsarnoki uralmakat, fiainak egyike birta Mithridates régi birodalmát, a Pontus és Bosporus mellett, mely a Maeotison tul levő lakatlan vidékekig terjedt, anélkül hogy valaki háborgatta volna. A másik, Ariarathes, nagy sereg élén meghódította Thráciát és Macedoniát. Más országokat meg vezérei vettek hatalmukba seregeikkel. Ezek közül a legkiválóbb, Archelaos, hajóhadával majdnem az egész tengeren parancsolt, leigázta a Cycladokat, és a többi szigeteket, amelyek a Malea¹⁸ hegyfokon innét fekszenek, sőt még Euboiát is elfoglalta. Majd Athénből kiindulva egész Thessaliáig Hellas min-

¹⁷ A régi Phrygia fővárosa. Kis-Azsiában.

¹⁸ A Peloponnesos déli hegyfoka.

den népeit elpártoltatta a rómaiaktól, bár Chaeronea körül kis kudarcot vallott. Itt ugyanis szemben találta magát Bréttius Surával, Macedonia praetorának, Sentiusnak legatusával, egy oly férfiúval, aki merészségével és belátásával kivált. Ez Archelaosnak, aki ragadó patak módjára tört Boiotiára, erélyesen ellene szegült, ezt három csatában megvervén, kiűzte, és ismét a tengermellékre szorította vissza. De minthogy Lucius Lucullus megparancsolta neki, hogy adjon helyet az érkezőben levő Sullának, és engedje át neki egy határozat alapján a hadviselést, Brettius azonnal elhagyván Boiotiát, visszavonult Sentius-hoz bár vállalatai reményen felül sikerültek és Hellas már hajlandó volt e férfiú tiszteletreméltó tulajdonságai folytán, a rómaiakra kedvező állást venni. De Brettiusra már e haditényei is fényes dicsőséget hoztak.

XII. Sulla hamarosan birtokába vette a többi görög városokat, a melyek követeket küldöttek hozzá és magukhoz hívták, kivéve Athént, a melyet Aristón, a király hűségében megmaradni kényszerített. Sulla tehát számos seregével ellene megy, körülzárolván ostrom alá veszi a Pireust, minden gépeit felállítja, és gyakori csatározásokba bocsájtkozik. Módjában lett volna, hacsak kevés ideig türtőzteti magát, minden koczkáztatás nélkül elfoglalni a felső várost, a melyet az élelmi szerek híján beállt éhínség a végletekre hozott. De minthogy Rómába sietett, ahol lázadástól tartott, sűrű veszedelmekkel, számos csatákkal és nagy költekezésekkel sietteté a háborút. Mert egyéb anyagokon kívül, a hadigépek szolgálatára tizezer igaz öszvért alkalmazott, a melyek napról-napra munkában voltak. Minthogy azonban számos gépei majd saját súlyok alatt összetörtek, majd pedig az ellenség szüntelen tüzes lövegei által felgyújtattak, a fában fogyatkozás állott be, Sulla tehát a szent ligetekre vetette kezét és letarolta az Akademiát, mely az athéni sétányok közül legbővebb volt fákban, és a Lyceumot. De minthogy tömérdek pénzre is volt szüksége a háboruban, megsértette Hellas szent menhelyeit, amennyiben majd Epidaurosból,¹⁹ majd Olympiából elhozatá a legszebb, legdrágább

¹⁹ Epidauros Argolisban Asklépios templomaival, Olympia Elisben.
L. I. kötet 90 lap.

áldozati ajándékokat. Sőt irt az amphiktyonoknak Delphibe is, hogy jobb volna Apolló kincseit hozzá szállítani, mert egyfelől biztosabb őrizet alatt tartaná azokat, másfelől ha felhasználná, úgy értéköket megtérítené. El is küldé barátai közül a phokisi Kaphist azzal a rendelettel, hogy mérték szerint vegyen át minden egyes darabot. Kaphis elment Delphibe, de átallott a szent tárgyakhoz nyulni és az amphiktyonok jelenlétében sűrű könyekét hullatott kényszerű helyzete fölött. Azt állítván némelyek, hogy halották Apolló lantját megcsendülni a szentélyben, tán mert ennek hitelt adott, vagy mert Sullát vallási babonaságra akarta hangolni, megirta neki a dolgot. Ez meg gunyosan azt válaszolá, hogy csodálja Kaphis tudatlanságát; hiszen a czitera-szó, az örömmek, nem pedig neheztelésnek jele; meghagyá tehát neki, hogy csak bátorsággal vegyen mindent magához, mert az isten szívesen adja. A görögök többségének figyelmét kikerülte e tárgyak elküldése, de az ezüst hordót, amely még megmaradt a királyi²⁰ ajándékokból, sulya és nagysága miatt nem tudván szekérre felrakni, az amphyktyonok kényszerültek szétzuzni; ekkor eszükbe jutott Titus Flaminius meg Manius Acilius és Paulus Aemilius, akik közül az előbbi kiüzte Antiochost Hellasból, az utóbbiak pedig a macedon királyokat verték le, hogy ezek nemcsak megtartóztatták magukat a hellén szentélyektől, hanem még gyarapították azokat ajándékokban, tiszteletben, méltóságban. Csakhogy e férflak, akik józan és a törvényes parancsnokoknak hallgatag engedelmeskedni tudó csapatokat vezérlettek, maguk is lélekben királyok, de igényeikben egyszerűek lévén, mérsékelt, rendes szükségletekre szorítottak, és gyalázatosabbnak tartották hizelkedni katonáiknak, mint félni ellenfeleiktől. Ellenben az akkori vezérek, akik nem az erény, hanem az erőszak útján szerezték meg az elsőséget, és akiknek inkább egymás ellen volt szükségük a fegyverekre, mint az ellenséggel szemben, kénytelenek voltak a vezérségben a népszerűséget hajhászni, aztán azon összegekkel vették meg a katonák fáradoalmait, amiket azok kéjvágyának kielégítésére elfecséreltek, nem vevén észre, hogy egész hazájukat eladóvá,

²⁰ Kroesus ajándéka.



Az ókori Athén térképe.

magukat pedig a leggaládabb emberek rabjaivá tették, hogy a jobbak felett uralkodhassanak. Ez üzte ki Rómából Mariust, ez vezette őt ismét vissza Sulla ellenében; ez tette Cinnát Octavius, ez Fimbriát Flaccus gyilkosává. De mindezeknek alapját főleg Sulla vetette meg, aki, hogy megrontsa és magához csalogassa a mások parancsnoksága alatt valókat, bő marku és tékozló volt saját katonáival szemben, és amidőn másokat árulásra, az övét pedig feslett életre vezette, tömérdek pénzre volt szüksége, főleg ez ostrom alatt.

XIII. Sullát erőszakos, makacs vágy szálta meg Athén bevételére; lehet becsvágyból, hogy a város régi dicsőségének árnyékával harczra keljen, lehet boszuságból, azok miatt a gunyolódások és üres fecsegések miatt, amikkel Aristion a zsarnok napról-napra a falakról csufolta és ingerelte őt és Metellát. Ez az ember, akinek lelke bujaságból és vadságból volt megalkotva ki a Mithridates gyengeségeinek, szenvedélyeinek leggonoszabb vegyülékét magában egyesítette, ki Athént, amely előzőleg annyi háborútól, annyi zsarnokságtól és lázadástól szerencsésen megmenekült, a végletekre ugyszólván halálos ágyra vetette; ez akkor amidőn a városban ezer drachma²¹ volt egy medimnos buzának az ára és a lakosok az Akropolis körül termő zsásfafüvel táplálkoztak, amidőn saru meg olajos-korsó²² darabokból főzött eledeleket ettek, ez az Aristion napról-napra szüntelen tivornyázott, vendégeskedett, tánczolt és gunyolódott az ellenség fölött. Eltúrte, hogy Athéna szent mécsse, olaj szükében kialudjék, és a főpapnőnek, aki fél mérő buzát kért tőle, borsót küldött helyette. A tanácsosokat és papokat, akik esdekeltek, hogy könyörüljön a városon és kössön békét Sullával, nyíllövésekkel üzte széjjel. Végre nagy nehezen kiküldötte két vagy három tivornyázó pajtását a béke tárgyában; de ezeknek Sulla, minthogy semmi üdvös javaslatot nem tettek, hanem csak Theseusszal, Eumolposszal²³ és a méd. háborukkal büszkélkedtek, ezt a választ adá: «Menjete, jó emberek, vigyétek vissza szép beszédeiteket Engem

²¹ 780 korona, medimnos = 50 liter.

²² Arra kell gondolni, hogy az olajat bőr-edényben is tarthatták.

²³ Museus fia, az eleusisi mysteriumok megalapítója.

nem azért küldötték a rómaiak Athénbe, hogy a szép tudományokat tanuljam, hanem hogy a lázadókat leigázzam.»

XIV. Ekközben, mint beszélnek, valami emberek kihallgatták az öregeket a Kerameikosban²⁴ amint egymás közt beszélgettek, és gáncsolták a zsarnokot, hogy nem vette őrizet alá a bástyáknak a Heptachalkos erősség felé néző bejáratát és kiszögellését, ahol az ellenségnek egyedül volt lehetséges könnyű szerrel azokat megmászni, és megjelentették ezt Sullának. Ez nem vette foghegyre a dolgot, hanem éj idején odament, megtekintette a bevehető helyet és a munkához fogott. Mint Sulla maga beszéli emlékirataiban, Marcus Ateius mászta meg először a bástyát, amidőn is egy vele szembeszálló ellenség sisakjára oly erős vágást mért, hogy kardja széttört, de azért nem adta föl helyét, hanem ott maradt és kitartott.

Igy tehát erről az oldalról vétetett be Athén, miként ezt az athéni öregek előre gyanították. Sulla pedig a pireusi meg a szent²⁵ kapu közt levő bástyát lerontatá, a földdel egyenlővé tétetvé, és éjféltajt szerteszét borzalmat gerjesztve bevonult a városba, harsány trombita és kürtszó mellett, katonáinak győzelmi zaja és rivalgása közt, akik a rablásra, gyilkolásra töle szabadjukra eresztve, kivont karddal rohantak az utcákon.

Száma nem volt a lemészároltaknak, de annak nagyságát még ma is következtetni lehet arról a térségről, amit a kiömlő vér elborított. Mert nem számítva az egyéb városrészekben legyilkoltakat, az Agorán kiontott vér elfödte az egész Kerameikost a Dipylon-on²⁶ belül, sőt sokan azt állítják, hogy az a kapukon át az elővárosokba áradt. S bár ily módon annyian haltak meg, nem kevesebben valának azok, akik maguk olták ki életüket, keservükben, bánkódásukban hazájuk elvesztén.

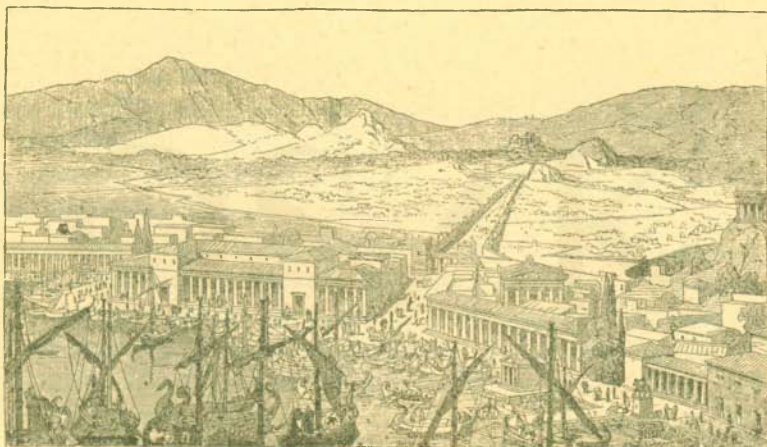
Mert a legderekabb polgárokat, ép az ejtette kétségbe és félelembe a megszabadulás felől, hogy Sullától semmi emberszeretet, semmi mértékletességet nem várhattak. De Meidiás

²⁴ Köztér Athénen kívül, mely a hazáért elesettek emlékeivel volt diszítve.

²⁵ Az Eleusis felé vezető kapu.

²⁶ Kettős kapu az Akadémia felé.

és Kalliphón, két száműzött kérésére, akik lábaihoz vetették magokat, majd meg ama tanácsosoknak a városért való könyörgésére, akik Sulla oldalán harczoltak, Sulla, maga is kitöltvén immár boszuját, magasztalni kezdé a régi athénieket, és azt mondá, hogy kegyelmet ad sokaknak kevesekért, és az élőknek a halottakért. Mint maga beszéli emlékirataiban, Martius Kalendáin²⁷ foglalta el a várost, ami körülbelül megfelel az Anthesterion hónap ujholdjának, s ez véletlenül összeesik azokkal az emlékűnnepségekkel, amiket az esőszakadások által okozott károk és pusztulás miatt ülnek meg; mert az időtáj-



Az ókori Athén és a Piraeus.

ban történt meg az özön víz. A város elfoglalása után a zsarnok az Akropolisba menekült, ahol Sulla rendeletére Curio ostrom alá fogta. Huzamos ideig ellent állt, de végre szomjúságtól kényszerítve megadta magát. És az istenség rögtön megnyilatkozott.

Mert ugyanazon napon, órában, amikor Curio levezettette a zsarnokot, az addig derült eget felhők futották be és heves zápor eredt alá, amely vízzel tölté meg az Akropolist. Nem-

²⁷ Márcz. 1-jén, 87-ben Kr. sz. e.

sokára elfoglalta Sulla a Pireust, és azt jobbára fölégette, a többek közt Philo bámulatos művét, a hadi szertárt is.

XV. Eközben Taxiles Mithridates vezére, leszállt Thráciából és Macedoniából 100 000 gyaloggal, 10.000 lovassal és 90 négylovas kaszás szekérrel,²⁸ és magához hívta Archelaost, aki még Munichia körül horgonyzott, és sem a tengert feladni nem szándékozott, sem pedig a rómaiakkal csatára kelni bátorságot nem érzett magában, hanem inkább a háborút nyújtani, és azokat élelmi szerezéktől elvágni igyekezett. E körülményeket azonban Sulla jobban belátta mint amaz, és azokról a sovány vidékekről, amelyek még békében sem nyújtottak elégséges táplálékot, felkerekedett Boiotiába. Számosan azt hívék, hogy csalatkozott számításában, amidőn Attikát e hegyes és lovasságra alkalmatlan vidéket elhagyván, Boiotia sikságaira és nyílt térségeire vetette magát, noha tudta, hogy a barbárok ereje a fogatokban és lovasságban állt. De midőn kerülte, amint elbeszéltük, az éhséget, a szükségét, egyben kényszerült a csata esélyeinek magát kitenni. Ezenkívül nyugtalankodott Hortensius, egy jeles és vállalkozó hadvezér miatt is, akinek útjában, hogy seregét Thessaliából Sullához vezesse, a barbárok lest vetettek a szorosok közt. Ez okokból vonult Sulla Boiotiába. De Kaphis honfitársunk, kijátszván a barbárokat, a Parnassuson át, más utakon vezette le Hortensiust Tithora alá, mely nem volt akkortájt oly nagy város mint most, hanem csak egy meredek, köröskörül szakadásos sziklán álló erőd, a hová az előnyomuló Xerxes elől menekvő Phokisbeliek, vagyonukat elhelyezték, és ahol biztonságot letek. Itt táborozott Hortensius, nappal viaszorítván az ellenséget, éjjel pedig járatlan utakon levonulván Patrónis felé, egyesült az elibe jövő Sulla seregével.

XVI. Ez egyesülés után megszállták az Elatea²⁹ melletti sikság közepén emelkedő termékeny és tágas magaslatot, amelynek lábát víz öntözte; Philoboiótosnak nevezik ezt, és Sulla annak alkatát, fekvését csodálatosan dicséri.

²⁸ Perzsa hadi szekér, a kerekre vízszintesen ráerősített kaszákkal.

²⁹ Phokis jelentékeny városa.

Táborozásuk alkalmával egyáltalán csekélynek tűntek fel az ellenség előtt. Mert nem volt több lovasuk 1500-nál, gyalogosuk pedig kevesebb 15000-nél. Ezért a többi vezérek erőszakoskodva Archalaossal, csatarendbe állították a haderőt, és eltöltötték a sikot lovassággal, szekerekkel, pajzsokkal, mellvértekkel. A levegő ugyyszólván nem tudta befogadni a hadi kiáltását, rivalgását e tömérdék népnek, amely itt csatasorba állt, Drága felszerelésük fénye, pompája nem volt hatás nélkül való, sőt rémületet keltett. Aranynyal, ezüsttel gazdagan ékesített fegyverzetük csillogása, a méd és szittyá öltönyök élénk színei, vegyítve az ércz és vas fényével, fordulataik, mozdulataik közben tüzes és félelmes látványt nyújtottak, elannyira, hogy a rómaiak sánczaik közé huzták magukat, és Sulla képtelen volt bárminemű beszéddel kábultságukon erőt venni. De mert erőszakolni se akarta elbátortalanodott embereit, nyugton maradt, és türte keservesen, amint a barbárok szemei előtt nevetgélve, henczegve, csufondároskodtak. És ép ez vált főleg előnyére. Az ellenség amely egyébként sem igen ismert a vezérek nagy száma miatt engedelmességet, megvetésében nagy fegyelmetlenségbe merült. Csak kevesen maradtak a sánczok között, a legnagyobb csapat, rablástól, zsákmánytól vonzatva több napijárásra a tábortól szerte kóborolt. Mondják, hogy ez alkalommal dúlták fel Panopea³⁰ városát, kifosztották Lebadeát, és megrabolták a jóshelyet, anélkül, hogy egy vezér erre rendeletet adott volna. Sulla, akinek szemelátára pusztultak el a városok, méltatlankodásában, fájdalomában, nem engedé továbbá katonáit tétlenkedni. Kivezetvén tehát a táborból, arra kényszeríté őket, hogy a Képhisost medréből elvezessék és csatornát ássanak. Oldalukon állván, nyugtot senkinek sem adott, az ernyedezőket könyörtelenül megbüntette: czélja az volt, hogy e fáradságos munkában kimerülván, szivesebben vállalkozzanak a veszedelemre. És ez meg is történt. Mert harmadnapi munkájok közben, amidőn Sulla körutját tevő köztük, lármásan kérték, hogy vezesse őket az ellenségre. Sulla azt feleli, hogy e láрма nem azt mutatja, hogy harczolni kíván-

³⁰ Panopea Phokis-beli város, Lebadea Boiotiában.

nak, hanem hogy nem akarnak dolgozni. De ha valóban harcias hangulatban vannak, ám fogjanak tüstént fegyvert és vonuljanak előre, megmutatván nekik a parapotamosiak előbbi fellegvárát, mely akkortájt a város elpusztulása után nem volt egyéb, mint egy sziklás, köröskörül meredek halom, melyet az Assos folyó választ el Hédyliós hegységtől. Ez az Assos aztán a halom lábainál összeömlik a Képhisszal, és sebes folyásával erős tábor-állássá teszi e magaslatot. Sulla látván, hogy az ellenség ércpajzsosai e halom felé tolongnak, meg akará alázni őket e helynek elfoglalásában, és meg is szállá, felhasználván katonáinak lelkesedését. Midőn Archelaos e helyütt kudarcot vallott, Chaironea felé fordult. A Sulla seregében szolgáló Chaironea-beliek kérték őt, hogy ne hagyja el városukat. Ez a haditribunok egyikét, Gabiniust küldé ki egy legióval, és elereszté a Chaironea-belieket is, akik minden jó akaratuk mellett se valának képesek megelőzni Gabiniust. Ily derék férfiú volt Gabinius, aki a város megmentésében több buzgalmat tanusított, mint azok, akik a megmentésre szorultak. Juba szerint nem Gabinius, hanem Ericius küldetett ki. Ennyien állt, hogy városunk megszabadult a veszedelemtől.

XVII. Eközben a rómaiak kedvező előjeleket és győzelmet ígérő jóslatokat nyertek Lebadiából, meg Trophoniostól. Ezekről a lakosok sokat tudnak beszélni.

Amint azonban maga Sulla írja emlékiratainak tizedik könyvében, úgy Quintus Titius, a Hellasban ügyködők egyik legkiválóbbika, már a Chaeroneánál kivívott győzelem után jött hozzá jelenteni, hogy Trophonios rövid időn belül e vidéken egy második ütközetet és győzelmet helyez kilátásba. Ezután pedig egy legióbeli katona, névszerint Salvinus, közölte vele az isten kinyilatkoztatását, hogy az itáliai ügyeknek minő kiemelete leend. Mindaketten ugyanazt mondták az isten megjelenéséről, mert azt állították, hogy nagyságra és szépségre hasonlónak tűnt fel előttük a capitoliumi Jupiterhez. Erre Sulla átkel az Assoson, előre nyomul Hédylos hegység alá, és Archelaossal szemben tábort üt, aki magát az Akontios és Hédylios hegyek közt, az ugynevezett Assioinál, erősen

elsánczolta. Ama hely, ahol sátorozott, mai nap is Archelaosnak nevezetik ő után.

Sulla csak egy napig marad itt, majd Murenát, egy legióval és két cohorsszal az ellenség nyugtalanítására hátrahagyván, maga a Képhisos mentén áldozatot mutat be, és ennek végeztével Chaeronea felé vonul, hogy magához vegye az ott levő sereget és megtekintse az ugynevezett Thuriont, amelyet az ellenség már eleve megszállt. Ez egy meredek, kup alaku csucsos hegy, amelyet mi Orthopagosnak nevezünk. Ennek a lábánál folyik a Morios, és itt áll a thurioni Apolló temploma. Ez istenség Thurótól, Chairón anyjától vette nevét, aki mint mondják, alapítója volt Chaironeának. Mások meg azt állítják, hogy a pythói istentől Kadmosnak utvezetőkép adott tehát itt jelent meg, és ettől nyerte nevét e hely, mert a «thór» a phöníciaiak nyelvén üszőt jelent. Sulla közeledvén Chaeroneához, az e városba rendelt hadi tribun seregének élén fegyveresen kivonult elébe és borostyán koszorut hozott neki. Míddön ő ezt átvevén üdvözlé a katonákat és szemben a veszélylyel bátorítá őket, két chaeroneai férfiú jelenik meg előtte, Homoloichos meg Anaxidamos, és ajánlkoznak, hogy a Thuriont megszállva tartá ellenséget elűzik, ha néhány katonát ad melléjük. Létezik ugyanis egy, a barbárok előtt ismeretlen ösvény, amely az ugynevezett Petrachostól kiindulva, a Museion mellett Thurionig az ellenség feje fölé vezet; ahová ha eljutnak, nem lesz nehéz azt megrohanni és felülről agyonkövezni vagy a síkságra leszorítani. Miután Gabinius kezeskedett e férfiak bátorságáért, hűségéért, Sulla meghagyja nekik, hogy lásanak a dologhoz. Maga pedig hadirendbe állítja a phalanxot, s a lovasságot a két szárnyhoz osztja be; ezek közül ő a jobbat tartja meg, a balt pedig Murénának adja át.

Galba és Hortensius legatusok a hátvédre rendelt cohorsok élén a magaslatokon foglalnak őrállomást a körülkerítés megakadályozása végett. Észrevették ugyanis, hogy az ellenség előkészületeket tett arra, hogy számos lovasságával és könnyű seregével, a saját szárnyát könnyűvé, hajlékonyná tegye a fordulatokra abból a czélból, hogy nagy kerülővel körülkerítse a rómaiakat.

XVIII. Eközben a Chaironea-beliek, akiknek vezérükké Sulla Ericiust tette, észrevétlenül megkerülik Thuriont, majd egyszerre előttünek. Nagy zavar támad a barbárok közt, akik futásukban jobbra egymástól vesznek el. Mert ellent sem állnak, hanem hanyatt-homlok rohannak lefelé, amidőn majd övéik dárdáiba esnek, majd egymást letaszígják a meredélyekről, míg az ellenség felülről támad rájuk és fedezet nélkül kaszabolja őket, úgy hogy 3000-en esnek el Thurion körül. A futóknak egyrészét a már hadirendbe álló Murena vagdossale és pusztítja el, a többiek pedig saját táboruk felé szorítatva, a hadsorokba rendetlenül betörnek és a csapatok legnagyobb részét félelemmel töltik el, a vezéreknek meg késlekedést okoznak, ami főképpen kárukra vált.

Sulla ugyanis gyorsan előre nyomul a megzavarodott ellenség ellen és a közbenső térségen oly szaporán halad keresztül, hogy a sarlós kocsiknak hatásosságát megsemmisíti. Mert ezek ereje főleg futásuk hosszúságában rejlik, ami a rohamnak hevességet és szilajságot ad, míg azok, amelyek rövid távolságról iramodnak, hatás nélküliek és lanyhák rohamukban, mint akár a nyilak, amelyeknek nincs feszerejük. Ez történt meg akkor a barbárokkal is. Mert az első szekereket, melyek ügyefogyottan indultak és lanyhán rontottak az ellenségre, a rómaiak könnyen visszaverik és taps meg nevetés közt másokat kívánnak, a hogy a circusi futtatásokon szokják tenni. Ekkor aztán a gyalog csapatok is egymásra rontanak.

A barbárok kifeszítették hosszú lándzsáikat, és törekeshetnek összeszorított pajzsaikkal fenntartani zárt soraikat. A rómaiak eldobják rövid dárdáikat, kardot rántanak és félretaszítják azok lándzsáit, hogy haragjukban hova hamarabb kézre jöjjenek velük. Ekkor pillantják meg az ellenség közt ama tizezer rabszolgát, akiket a király vezérei a városokban hirdetés útján szabadoknak nyilvánítottak, és a nehéz fegyverzetűek osztagaiba elhelyeztek. Azért mondotta állítólag egy római centurio, hogy tudtával csakis a Saturnáliákon³¹ részesei a rabszolgák a szabadságnak. Ezeket soraik mélysége és sürü-

³¹ E római ünnep tartama alatt tudvalevőleg a római rabszolgák korlátlan szabadságot élveztek.

sége miatt csak nehezen tudták a rómaiak visszaszorítani, mert természetök ellenére merészebben tartották magukat, és csakis a hátsó sorokban álló rómaiak sűrű nyilai és dárdái fordították meg, hozták zavarba őket.

XIX. Midőn Archelaos kiterjeszti jobb szárnyát, hogy a rómaiakat körülkerítse, Hortensius futó lépésben rohamra indítja cohorsait, hogy annak oldalába essék. Archalaos gyorsan ellene fordítja 2000 lovasát, Hortensius pedig a sokaságtól szorongatva visszahuzódik a magaslatokra, amidőn lassan-lassan elszakad a sereg zömétől, és körülfogatik az ellenségtől. Ennek hallatára Sulla a jobbszárnyról, amely még ütközetbe nem keveredett, segítségére siet. Archalaos a roham folytán támadt porfellegből következtetvén a történeendőket, ott hagyja Hortensiust, és megfordulván, a jobbszárny ellen indul, ahonnét Sulla jött, abban a reményben, hogy azt vezér nélkül lepi meg. Egyidejűleg Taxiles és Muréna ellen vezeti ércpajzsosait, úgy hogy a két oldalról támadt rivalgással szemben, amit a hegyek visszhangoztatnak Sulla megállapodik, nem tudván, hogy mely oldalra kelljen fordulnia.

Majd elhatározván, hogy előbbi helyére visszatér, elküldi Hortensiust négy cohors élén Muréna segítségére, maga pedig megparancsolja az ötödiknek, hogy kövesse, és a jobbszárnyra törekszik, amely már egyenlő erővel küzd Archalaossal. Megjelenésével övéi minden erejüket megfeszítik és győzelmeskedve a folyóig meg az Akontion hegyig üldözik a hanyatt-homlok szaladó ellenséget.

De Sulla nem feledkezik meg a veszélyben forgó Murenáról se, és segítségére siet.

Ám látván győzelmét, csakis az üldözésben vesz részt. A barbárok közül sokan estek el a sikon, de legtöbben a tábor felé rohantukban kaszaboltattak össze, úgy, hogy csak 10.000-en menekültek Chalcisba, annyi ezer meg ezer népből. Sulla azt állítja, hogy seregéből csak tizennégy ember hiányzott, majd estefelé ezek közül is ketten előkerültek. Azért a diadaljelekre a Mars, a Győzelem és Venus nevét iratta, hogy sikereit nem kevésbbé köszöni a Szerencsének, mint saját ügyességének, és bátorságának.

A diadaloszlopot a csatasíkon állította fel, ahol Archelaos csapatai engedni kezdtetek és a Melas patak felé visszavonultak.

A másik pedig a Thurion csucsán áll, ahol a barbárok körülkerítettek és rajta görög felírás jelezi Homoloichos és Anaxidamos hősiességét. Ez ütközet győzelmi ünnepét Thebábon ülte meg, és Oidipus kutjánál thymelét³² emelt. A versenyzőbirák azonban más görög városokból hívtak, mert engesztelhetetlen gyűlölettel volt a thebaiak ellen. Ezeket területek felétől is megfosztotta és azt a pythiai Apollónak, meg az olympiai Zeusnak szentelte, azzal a parancssal, hogy annak jövedelméből térítessenek vissza az isteneknek azok a kincsek, amiket ő elvont tőlök.

XX. Ezek után Sulla értesülve arról, hogy Flaecus az ellenpártból consulnak választatott, és haderővel átkelt az ióniai tengeren, névleg ugyan Mithridates ellen, tényleg azonban ő ellene, Thessaliába indult, hogy vele találkozzék, Meliteia város közelébe érkezvén, mindenünnét tudósítások érkeztek be, hogy a háta mögött levő vidéket ismét egy királyi sereg prédálja, amely nem csekélyebb az előbbinél. Dorylaos ugyanis hatalmas felszerelésű hajóhaddal kötött ki Chalcisnál, s ezen 80.000 embert hozott át, Mithridates seregének legedzettebbjeit, legjobban felszereltjeit; ezekkel rögtön betört Boiotiába, meghódította annak egész területét és ütközetbe bocsátkozni vágyott Sullával, mitse vetvén Archelaosra, aki erről lebeszélni törekedett, sőt az előbbi csatára vonatkozólag kinyilatkoztatta, hogy árulás nélkül ennyi ezer meg ezer ember nem veszhetett el. De Sulla hamarosan visszafordult, és megmutatta Dorylaosnak, hogy Archelaos belátásos ember, aki legjobban ismeri tapasztalatból a rómaiak vitézségét. Mert miután Sullával Tiíphóssion³³ körül jelentéktelen ütközetbe bocsátkozott; ő volt az első, aki azt állítja, hogy nem szabad ütközetet kockáztatni, hanem időhalogatással, költekezéssel kell huzni, halasztani a háborút. Mindazáltal némileg bátorságot keltett Archelaosban az orchomenosi vidék, amelyen tábo-

³² Zenekarnak csarnokot.

³³ Egy hegy Boiotiában, nem messzire Haliartostól.

rozának, s amely rendkívül alkalmas vala a küzdelemre azoknak, akiknek döntő ereje a lovasságban állt. Mert Boiotiának legszebb és legnagyobb siksága az, amely Orchomenos városát érintve, nyíltan és fák híjában terült el a mocsarakig, a melyekben a Melas folyó elvesz. E tekintélyes folyó Orchomenos városa alatt ered, és az egyedüli a hellén folyók közt, amely forrásától kezdve hajózható. Mint a Nilus, a nyári napéjegyen idején árad meg és az ottani növényekhez hasonlókat terem, csakhogy ezek gyümölcsöt nem hoznak, és magasba nem nőnek, folyása azonban nem hosszú, mert jobbra azonnal eltűnik a sűrű és habarzos mocsarakban, és csak egy kis része egyesül a Képhisszal, azon a helyen, ahol a mocsárban a fuvolákra alkalmas nád terem.

XXI. Midőn itt egymás közelében táboroztak, Archelaos nyugton vesztegelt, Sulla azonban mind a két oldalon árkokat ásatott, hogy amennyire lehetséges, elvágja az ellenséget a szilárd, meg a lovasságra alkalmas talajtól, és a mocsarakba szorítsa. Az ellenség ezt nem tűrhette, hanem miután vezéreitől engedelmet kapott, heves, erős támadást intéztek, és nemcsak Sulla munkáit szélesztette el, hanem még a fedezetökre rendelt csapatot is futásra kényszerítette. Ekkor Sulla leszökik lováról, hadi jelvényt ragad kezébe és a futókön át törtet az ellenség felé, miközben ezt kiáltja: «Reám nézve, rómaiak, dicső dolog lesz, itt meghalni. Ti pedig, ha kérdezik tőletek, hogy hol árultátok el vezéreteket, ne feledjétek azt mondani, hogy Orchomenosnál.» E beszéd megfordítja őket, majd midőn a jobbszárnyról két cohors jó segítségére, az ellenségre veti magát, és megfuttatja azt. Aztán kissé hátra vonul seregével, reggelit ad neki, és ismét az ellenség táborának elárkolásához fog. Az ellenség pedig nagyobb rendben mint előbb, ismét rohamra indul.

Ekkor esett el Diogenes, Archelaos mostoha fia, aki a jobbszárnyon kiválólag kitüntette magát. A nyilasok, akik a rómaiaktól szorongatva, nem rendelkeztek kellő lőtérrel, marokra veszik nyilcsomóikat, és kard módjára vagdalják, szurkálják azokkal a rómaiakat. Végre táborukba záratnak, ahol a sebesültek és halottak közt, keservesen huzzák ki az éjet. Haj-

nal hasadtával Sulla ismét az ellenség táborához vezeti katonáit és folytatja az árkolást.

Az ellenség tömegesen kitör csatázni, Sulla összecsap azzal, és megfuttatja, majd minthogy félelemből senkisémm áll ellen rohammal elfoglalja a tábort.

És a halottak vérével, holttesteivel telt meg a mocsár meg a tó, elannyira, hogy bár közel 200 esztendő folyt le a csata óta, még most is számos barbár nyilak, sisakok, vas mellvért darabok, és kardok találhatók a macsárban elsüllyedve. Így estek meg állítólag a Chaeroneia és Orchomenos melletti csaták.

XXII, Minthogy Cinna és Carbo Rómában törvénytelenül, erőszakosan bántak el a legkiválóbb polgárokkal, hogy a zsarnokságtól szabaduljanak számosan. Sulla táborába mintegy révbbe menekültek, és így rövid idő alatt körüle valóságos senatus képződött. Megérkezett Metella is, aki nagy nehezen lopakodott ki gyermekeivel együtt a városból, és tudomására hozta, hogy az ellenség házát, majorságait fölégette, és kérte, hogy jöjjön segedelmére az otthon levőknek. Sulla nem tudta mittevő legyen, mert egyfelől sem nem akarta elhanyagolni sanyargatott hazáját, sem pedig eltávozásával bevégzetlenül hagyni ezt a roppant művet: a mithridatesi háborút.

Töprengése közben jött hozzá Archelaos délioni kereskedő, aki titokban reményekkel kecsegtető üzeneteket hozott Archelaostól, a király vezérétől. E dolog annyira tetszésére volt Sullának, hogy sietett összejönni Archelaossal tárgyalásokra. Össze is jöttek a tengerparton Délion körül, ahol Apolló temploma áll. Archelaos kezdette meg a szóváltást és kérte Sullát, hogy Ázsiát meg a Pontust odahagyván, hajózzék Rómába a belháboru befejezése céljából, amely esetben a király annyi pénzzel, háromevezőssel és csapatokkal fogja ellátni, amennyit csak kíván, Sulla közbeavágván azt tanácsolá Archelaosnak, hogy ne törődjék Mithridatesszel, hanem adja át a hajóhadat, kössön szövetséget a rómaiakkal és legyen Mithridates helyett a király. Archelaos megbotránkozott ez áruláson. «Mit, mondá Sulla, te, Archelaos, egy kappadociai, aki rabszolgája, vagy ha úgy akarod barátja vagy egy barbár

királynak, nem vállalkozol gonoszságra ily előnyökért és nekem, aki a rómaiak hadvezére vagyok, egy Sullának merészség árulást ajánlani. Mintha csak nem is azaz Archelaos volnál, aki 120,000 ember csekély maradványával futottál meg Chaeroneiától, aki két napon át az orchomenosi mocsarakban rejtőzködöttél és a halottak tömegétől járhatatlan állapotban hagytad hátra Boiotia utjait.» Erre aztán alább hagyott Archelaos, és Sulla lábai elé vetve magát, kérte, hogy vessen véget a háborúnak és béküljön ki Mithridatesszel. Sulla elfogadá ajánlatát, és a béke a következő feltételek alatt jöve létre: Mithridates lemond Ázsiáról és Paphlagoniáról, visszaadja Bithyniát Nikomedesnek, Cappadociát pedig Ariobarzanesnek, fizet a rómaiaknak 2000³⁴ talentumot, és kiszolgáltat nekik 70 érczorru hajót teljes felszereléssel, Sulla ellenben biztosítja számára a többi országainak birtokát és elfogadja a rómaiak szövetségésének.

XXIII. E béke megkötése után Sulla visszatérve, utját Thessalián és Macedonián keresztül a Hellespontusnak vette, magával vivén Archelaost, azt nagy tiszteletben tartotta. Mert amidőn ez Larissa körül veszedelmes betegségbe esett, utjában megállapodott és úgy ápolta, mintha vezéreinek vagy tisztársainak egyike lett volna. Ez aztán gyanut keltett az iránt, hogy a chaeroneai ütközet nem ment annak rendje-módja szerint, hogy amidőn Mithridates többi barátait, akik hadi fogásba estek, mind vissza bocsájtotta, egyedül Aristion zsarnokot vesztette el méreggel, aki ellensége volt Archelaosnak; főleg pedig rossz vért szült, hogy neki a Cappadocia-belinek Euboi szigetén 10,000 plethron³⁵ földet ajándékozott, őt magát pedig a rómaiak szövetségésének és barátjának nyilvánította. De mind e gyanúsításoktól tisztázta magát Sulla emlékírataiban. Ekkortájt érkeztek meg a követek Mithridatestől, akik kinyilatkoztatták, hogy ez elfogadja a többi feltételeket, de Paphlagoniát nem hajlandó feladni, sem pedig a hajók átadásába beleegyezni. «Mit beszéltek, tört ki haraggal Sulla Mithridates ellenszegül Paphlagonia kiadásának, és megtagadja a hajókat? ő akinek lábaimhoz kellene borulnia, hogy meg-

³⁴ 11.430,000 korona.

³⁵ Plethron, mint térmérték — 0.252 hektár.

hagytam neki a jobbkezét, amivel annyi rómaid pusztított el. Bizonyára hamarosan más hangot cserél, ha átkelek Ázsiába. De most, hogy Pergamonban üldögél, ám tervelgesse azt a háborút, aminőt még nem látott!» A követek megrémülve hallgattak, de Archelaos megragadván Sulla kezét, könyek közt lecsillapította, kiengesztelte haragját. Végre reá birta, hogy küldje őt magát Mithridateshez, ő majd kedve szerint való békét eszközöl ki tőle, ha pedig nem tudja erre rávenni, úgy sajátkezűleg öli meg. E megállapodás következtében el is küldötte Sulla Archelaost, maga pedig betört Maidike ³⁶ földjére és nagy pusztítást vivén véghez, ismét visszatért Macedoniába, ahol Philoppoi körül találkozott Archelaossal, aki jelenté neki, hogy minden jól megyen, csak hogy Mithridates minden áron vele kíván értekezésre összejönni. Ennek pedig főképpen az volt az oka, hogy Fimbria, miután a másik pártbeli consult, Flaccust, megölte és Mithridates vezérét leverte, egyenest ő ellene vonult. Mithridates pedig ettől való féltében inkább óhajtott Sulla barátjává lenni.

XXIV. Az összejövetel Dardanosban, egy troasi városban történt meg. Mithridatesszel volt 200 evezős hajó, szárazföldi serege pedig 20,000 nehéz fegyverzetű gyalogosból, 6000 lovasból és számos sarlós szekérből állt. Sullának négy cohorssa és kétszáz lovassa volt. Midőn Mithridates elibe ment és kezét nyújtotta, Sulla azt kérdezé tőle, hogy véget akar-e vetni a háborúnak, azok alatt a feltételek alatt, amikben Archelaos megállapodott. Aztán, hogy a király hallgatott, így folytatá: «Hisz a kérelmezőknek tiszte elsőben beszélni, a győzteseknek pedig elég, ha hallgatnak.» Erre Mithridates védekezni kezdett és törekedett a háborút részben az istenekre, részben a rómaiakra tolni. De Sulla szavába vágva azt mondá, hogy régen hallotta másoktól, most pedig személyesen meggyőződött arról, mikép szerfölött jártas a szónoklásban, amidőn oly galád és törvénytelen tettek szépitgetésére látszólagos érvek hijában nem szükölködik. Majd keserűen szemeire lobbantván tetteit, ismét megkérdezé tőle, hogy teljesíti-e az Archelaossal történt meg-

³⁶ Thrácia egy vidéke.

állapodásokat. Midőn Mithridates igenlő választ adott, akkor üdvözölte csak Sulla őt, megölelte, megcsókolta, majd Ariobarzanes és Nikodémos királyokat hozzávezetvén, összebékelteté őket vele. Mithridates aztán átadá a 70 hajót, meg 500 ijjast, és elhajóza a Pontosba.

Sulla, midőn észrevevé, hogy katonái e békekötéssel elégedetlenek, mert borzasztónak tartották azt, hogy a királyok leggonoszabbika, akinek rendelkezésére egy napon 150,000 ázsiai római polgár gyilkoltatott meg, szemök láttára hajózzék el ugyanannak az Ázsiának a kincseivel, zsákmányaival, amelyet négy éven át szüntelenül rabolt és zsarolt volt; azzal védekezett előttük, hogy képtelen lett volna egyben Fimbriával meg Mithridatesszel háborút viselni, hogyha ezek mindaketten egyesültenek ellene.

XXV. Erre innét Fimbria ellen indult, aki Thyateiroi³⁷ körül táborozott, majd közelében megszállván, sánczczal vette körül annak táborát, Fimbria katonái egész pőrén kijöttek a táborból, és üdvözölvén Sulla katonáit, buzgón segítették azokat munkálkodásukban. Midőn Fimbria észrevette e változást, de meg most Sullától is félt, mint engesztelhetetlen ellenségétől, sajátkezüleg vesztette el magát a táborban. Sulla Ázsiára egyetemlegesen 20,000³⁸ talentum birságot rótt, az egyes házakat pedig külön-külön a beszállásoltak féktelenségével, kapzsiságával sanyargatta. Mert ki volt adva a parancs, hogy minden gazda a hozzá beszállásolt katonának 16 drachmát³⁹ fizessen naponta és lássa el étellel úgy őt, valamint minden barátját, akit csak meghívni akar. Egy centuriónak naponként 50 drachma⁴⁰ járt és külön öltözet ruha az otthon időzésre, külön az Agorán való megjelenésre.

XXVI. Majd minden hajójával Ephesosnál tengerre szállt, és harmadnapon horgonyt vetett a Piraeusban. Miután beavatkozott a mysteriumokba, eltulajdonítá a téioszi Apellikon könyvtárát, amelyben Aristotelesnek és Theophrastosnak legtöbb

³⁷ Lydiai város, nem messze Pergamontól.

³⁸ 114.300,000 korona.

³⁹ 12 korona 48 fillér.

⁴⁰ 39 korona.

művei feltalálhatók voltak; ezekről akkortájt a közönség még nem igen birt biztos tudomással. Állítólag e gyűjtemény Rómába vitetvén, Tyranión nyelvész rendezte nagyobbára e könyveket, és ettől szerezte meg a rhodosi Andronikos azok másolatát, aki aztán közzétette és a mostani czimlapokkal ellátta azokat. A régibb peripatetikusok bizonyára felvilágosult és tanult emberek voltak ugyan, de ugylátszik, Aristotelesnek és Theophrastosnak nem ismerték sok munkáit sem valami pontosan, mert a Sképsis-beli Néleus öröksége, akire Theophrastos könyveit hagyta, tudvágy nélkül való, bárdolatlan emberek kezeire jutott. Mig Athenben tartózkodott Sulla, fájdalmas bénaság és elnehezülés szállta meg lábait, amit Strabo a podagra dadogásának nevez. Áthajózott tehát Aidepsosba ⁴¹ hogy a hévizeket használja, egyben mulatozott, és napjait a Dionysos művészei társaságában töltötte. Egykor a tenger partján sétálgatván, valami halászok rendkívül szép halakat hoztak hozzá Sulla örült ennek az ajándéknak, és midőn megtudta, hogy a halászok Halaiából valók, azzal a kérdéssel fordult hozzájuk, hogy él-e még valaki a Halaiából valók közül? Történetesen ugyanis, az orchomenosi csata után Boiotiának három városát, Anthédont, Larymnát és Haliaiát feldulta volt. Ezek az emberek rémületükben megnémultak; Sulla pedig mosolyogva mondá, hogy csak távozzanak bátorságban, híz derék és figyelemre méltó szószólókkal jöttek.

Mint mondják, az e szavakra felbátorodott Halaia-beliek ismét visszatértek városukba.

XXVII. Sulla Thessalián és Macedonián át levonulván a tenger felé, előkészületeket tett, hogy 1200 hajóval átkelhesen Dyrrachiumból⁴² Brundisiumba. Dyrrachium közelében fekszik Apollonia, és e mellett van a Nymphaion, egy szent hely, ahol a zöldelő lapályból és mezőből szórványosan szünet nélkül tűzforrások törnek elő.

Itt, mint beszélük, elfogtak egy alvó satyrt, olyat, aminőt a szobrok és festmények ábrázolnak. Ezt Sullához vezették, és több tolmács kérdezgeté, hogy kicsoda; de semmi érthető

⁴¹ Euboia szigetén.

⁴² A mostani Durazzo Illyriában

feleletet nem adott, mert érdes hangja, amit hallatott vegyüléke volt a lónyerítésnek, meg a bakkecske mekegésének; Sulla megrémülve vitette el maga elől. Midőn átkelőben volt, tartott attól, hogy katonái, ha Itáliába teszik lábaikat, mindnyájan szerte szélednek a városokba; de ezek a maguk szántából megesküdtek, hogy mellette maradnak és szándékosan erőszakot nem követnek el Itáliában. Majd midőn látták, hogy sok pénzre van szüksége, mindegyikök tehetsége szerint adakozott és pénzt szolgáltatott be. De Sulla nem fogadta el ezt az adományt, hanem megdicsérvén, felbátorítván őket, átkelt a tengeren, hogy mint maga beszéli, 15 vezér ellen vonuljon, akik 450 cohors felett rendelkeztek. De az istenség sikereinek legnyilvánvalóbb jelenségeit adta. Mert midőn átkelte után hamarosan áldozatot mutatott be Tarentumban, az áldozati állat mája a borostyán koszoru formáját mutatta, amelyről két szalagocska csüngött alá. Kevéssel átkelése előtt, láttak Campaniában a Tiphaton hegy körül világos nappal két nagy kecskebakot egymással verekedni, ami közben ugyanazt tették és szenvedték mint ami a küzdő emberek közt szokott megtörténni. De ez csak látomány volt, amely lassanként fölemelkedett a földről és széjjel oszlott a levegőben, mint akár a ködkép, aztán teljesen eltűnt.

És nemsokára ugyanerre a helyre a fiatal Marius, meg Norbanus consul nagy hadsereget vezetvén, Sulla, anélkül hogy csatarendet képezett és seregét hadi sorba állította volna, pusztán az általános lelkesültség erejével meg katonáinak kitörő bátorságával megkergette az ellenséget és Norbanust hétezer ember veszteséggel Capua városába zárta. Ez volt az oka annak, amint ő maga beszéli, hogy katonái nem oszlottak szét városaikba és hogy semmibe vették az ellenséget, bárha ez jóval számosabb volt.

Továbbá azt mondja, hogy Silviumban ⁴³ Pontiusnak rabszolgája, mintegy isteni elragadtatással jött hozzá, és azt mondá, hogy Bellona nevében győzelmet és sikeres háborút jelent neki; de ha nem siet a Capitoliumra, felgyújtják.

⁴³ Apuliai város.

Ami meg is történt ugyanazon napon, amelyen azt a rab-szolga jelezte volt, vagyis a Quintilis Nonáit megelőző napon, amely hónapot most Juliusnak nevezzük. De még egyet. Marcus Lucullus, Sulla alvezéreinek egyike, Fidentia ⁴⁴ körül tábo-rozott 16 cohorssal, szemben az ellenség 50 cohorsával, s bár bizott katonáinak lelkesültségében, de mert ezek jobbára fegy-vertelenek voltak, habozott. Mig így tanakodott, töprenkedett a sikságról, amelynek közelében rétség terült el, szelid szellő támadt, amely számos virágokat hozott a seregbe, és azt mint-egy magától behintette; ezek rászállottak a mellvértre, a sisakokra, és rajtok is maradtak, úgy hogy az ellenség előtt megkoszorúzva tűntek fel a katonák. Ennek folytán még in-kább felbátorodva összecsaptak az ellenséggel, meggyőzték azt, 18,000 emberét levágtak, és táborát elfoglalták. Ez a Lucullus testvére volt annak a Lucullusnak, aki később Mithridatest és Tigranest leverte.

XXVIII. Sulla mindenünnét számos ellenséges seregtől és tábortól körül özőnölve látván magát, egyesíté a ravaszságot az erővel és felhívá a consulok egyikét, Scípiót, békétárgyalá-sokra. Ez hajlandó levén, több értekezés, összejövetel történt; de Sulla mindig tudott ürügyet, halasztást találni, miközben elcsábítá Scipio seregét saját katonái által, akik ép oly járta-sak voltak a ravaszságban, csalárdságban, mint tulajdon vezérök.

Ezek bementek az ellenség táborába, közibük keveredtek és némelyeket pénzzel, másokat ígérettel, majd másokat ismét hízélgéssel és rábeszéléssel megnyertek. Végre midőn Sulla 20 cohorsszal közelükbe vonult, katonái üdvözölték Scipio vité-zeit, akik viszonzták az üdvözlést és átmentek hozzájuk. Scipio sátorában magára hagyatván elfogatott, majd szabad-jára bocsájtatott. Így Sulla 20 cohorsszal mint akár a szelidi-tett madarakkal, törbe csalta az ellenség 40 cohorsát, és vala-mennyit táborába vezetett.

Ekkor monda, állítólag, Carbo, hogy oroszlánnal és róka-val harczol, amelyek Sulla lelkében lakoznak, de a róka több bajt szerez neki. Ez időtájban Marius, akinek Signium ⁴⁵ körül

⁴⁴ Felső-olaszországi város Parma és Piacenza közt.

⁴⁵ Város Róma közelében.

85 cohorsa volt, csatára hívta fel Sullát. Sulla fölötte vágyott még az nap megütközni, mert történetből álmában a következő látománya lőn. Ugy rémlett előtte, mintha az öreg Marius, aki már rég meghalt, intette volna fiát, Mariust, hogy óvakodjék a következő naptól, a mi nagy szerencsétlenséget hoz reá. Ezért vágyott Sulla megütközni; és elküldött Dolabelláért, aki tőle távol táborozott. De minthogy az ellenség elállta és elzárta az utakat, Sulla katonái harczolva csináltak maguknak utat és elfáradtak; egy nagy zápor, mely gyötrelmek között érte őket, még több sanyaruságot hozott rájuk. Amely okon a hadi tribunok Sullához járulván, kérték, hogy halaszsa el a csatát; egyben rámutattak a fáradságtól elernyedő katonákra, akik hogy fölüdítsék magukat, pajzsaikon a földre terültek.

Sulla, noha kelletlenül, beleegyezett, és kiadta a parancsot a táborba szállásra. A katonák tehát elkezdettek sánszot hányni és árkot ásni a tábor előtt, amidőn előre tört büszkén Marius, serege élén rugtatva, abban a hitben, hogy szét fogja szórni Sulla rendetlenségbe és zavarba jött csapatait. Itt tehát teljesedésbe ment az a szózat, amit az istenség Sullának álmában kijelentett. Mert katonái haragra lobbanva Marius ellen, abban hagyják a munkát, letűzik a sánczokra dárdáikat, majd kardot rántva, hadi kiáltásba törnek ki és kézremennek az ellenséggel. Ezek nem sokáig állnak ellen, hanem hátat fordítanak, amidőn nagy vérengzés történik köztük, Marius Praenestébe⁴⁶ fut, de a kapukat már zárva találja. Majd kötelelet bocsájtanak alá, ezt dereka köré csavarja, és így huzzák fel a bástyákra. Némelyek, köztük Fenestella,⁴⁷ azt állítják, hogy Marius nem is vette észre az ütközetet, mert a jeladásakor a virrasztástól és fáradalomtól kimerülve ledőlt a földre, az árnyékba, és elszunyadt, és csak az üldözés beálltakor ébredt fel nagy nehezen. E csatában, mint Sulla beszéli, csakis 23 embert vesztett, holott az ellenségből 20,000-et levágott és 8000-et foglyul ejtett. Hasonló siker érte vezérei, Pompeius, Crassus, Metellus és Servilius révén. Mert ezek semmi vagy

⁴⁶ Város Róma közelében.

⁴⁷ Egykoru történetíró, akitől csak pár töredék maradt reánk.

csak jelentéktelen veszteséggel az ellenség nagy seregeit zavarták fel, úgy hogy Carbo, aki leginkább tartotta össze az ellenpártot, éjjel megszökött saját hadától és Afrikába hajózott.

XXIX. De a legutolsó ütközetben kicsibe mult, hogy a samnita Telesinus, aki mint egy ephedres⁴⁸ vetette magát a már elfáradt bajnokra, Sullára, ezt le nem sujtotta, le nem terítette Róma kapui előtt. Ez ugyanis a lucaniai Lamponiuszal tekintélyes haderőt gyűjtven össze, Praenestéba sietett, hogy Mariust az ostromtól felmentse. De midőn értesült arról, hogy Sulla szemben, Pompeius pedig hátulról jön sebes menekülésben ellene, és így előről és hátulról is szorongatva van, mint aféle ügyes harczos és nagy küzdelmekben kipróbált ember, felkerekedik és éjjel egész táborával Róma ellen vonul. És nem sokat hibázott, hogy a védetlen várost rohammal meg nem vette. Azonban 10 stadiumra⁴⁹ a Porta Collinától megállapodott és az éjet a város falai alatt töltötte, eltelve büszkeséggel, és szárnyaló reményekkel, hogy annyi és ily hadvezérek kifogott.

Napkeltekor a legelőkelőbb ifjak lóháton kivonultak ellene, akik közül számosakat levágott, így Appius Claudius is, egy nemes származásu derék férfit. Nagy zavar támad erre, mint képzelhető, a városban az asszonyok kiábálnak, lótnak, futnak, mitha csak rohammal vétetett volna meg a város, amidőn megpillantják Balbust Sulla seregéből, amint 700 lovassal sebtiben előre vágat. Ez csak annyi ideig állapodik meg, a mig izzadt lovai kifújják magukat, aztán ismét felkantároztat, és gyorsan az ellenségre veti magát. Eközben Sulla is megjeleNIK; az elsőben érkezőket megreggelizteti, majd csatarendbe állítja őket. Dolabella és Torquatus nagyon kéri, hogy állapodjék meg, és ne tegye ki magát kimerült csapataival a végső veszedelemnek, mert nem Carboval és Mariusszal, hanem a samnitákkal, meg a Lucania-beliakkal, Rómának legnagyobb ellenségeivel és a legharczasabb törzsekkel ütközik össze.

⁴⁸ Így nevezték azt a küzdőt, aki két másiknak küzdelmét leste, hogy a győztessel tusára keljen. Ephedreuó = lesben fekszem. Ily küzdő alakok láthatók Ó-Budán Aquincumban a nagy lakóház mozaikpadozatán.

⁴⁹ Körülbelül 2 kilométer.

Sulla visszautasítja őket és megparancsolja, hogy trombitával adjanak jelt a támadásra. Az ütközet folyamán, amelyhez hozzáfogható egy se volt, a jobbszárny, amelyet Crassus vezénylett, fényesen győz, de a balszárny szorongatott, keserves helyzetbe jő. Sulla tehát tüzes és gyors lábu fehér paripáján segítségére siet. Erről megismerik őt ketten az ellenségből és fölemelik lándzsájukat, hogy ráhajítsák. Sulla maga nem vette ezt észre, lovása azonban végig vág lován, amely egy ugrással előre tör, úgy hogy a lándzsák a ló farka mellett furódnak a földbe. Mondják, hogy Sulla a csatákon mindig a keblén viselt egy Delphiből való arany képecskéjét Apollónak. Ekkor megcsókolá azt, és így szólt hozzá: «Ő pythiai Apolló, aki annyi ütközetben nagygyá és dicsővé tette a szerencsés Sullát, most hogy hazája kapuihoz vezette, itt sujtod őt le és hagyod gyalázattal elveszni polgártársaival együtt?» Így fohászkodott, mint mondják Sulla az istenhez, katonáit pedig felváltva majd kéri, majd fenyegeti és korholja.

Végre, hogy a balszárny megtörik, a futók közé vegyül, és táborába menekül, elvesztvén számosakat barátai, társai közül. De nem kevesen veszték el és tapostattak agyon azok közül, akik a városból a csatalátványra kijöttek. Ez okon már azt vélték, hogy a város sorsa eldőlt, és kevésbe mult, hogy Marius ostromzára meg nem szűnt. Mert számosan tolongtak futásukban Praenestébe és felszólították az ostromot vezető Lucretius Ofellát, hogy szedje fel sátorfáját, minthogy Sulla elveszett és Róma már az ellenség hatalmába került.

XXX. Késő éj volt már, amidőn Sulla táborába követek jöttek Crassustól, és annak valamint katonáinak vacsorát kértek; ez ugyanis meggyőzte az ellenséget és katonái Antennaeig⁵⁰ folytatván az üldözést, ott táborba szálltak. Midőn Sulla erről, valamint arról is értesült, hogy az ellenség javarésze elpusztult, napkeltével Antennába jött, és háromezer embernek, akik magukat megadni hajlandók voltak, megígérte, hogy biztonságot nyújt nekik az alatt a feltétel alatt, ha mielőtt

⁵⁰ Város a sabinok földjén.

hozzá csatlakoznának, a többi ellenségnek valami kárt okoznak. Ezek bizván szavában, hegyibe estek a többieknek, és mindakét részről számosan elpusztulnak. Mindennek daczára, Sulla ugy ezeket, valamint a többieket akik hatalmába kerültek, körülbelül hatezeret, a Circusba gyűjté össze, a senatust pedig a Bellona templomába hívá meg, és amidőn ő beszédébe fogott, kirendelt katonái a hatezeret felkonczolták. A szűk helyiségben lemészárolt ennyi tömérdek embernek jajveszéklése, mint képzelhető, messzire elhatott, és midőn a senatorok megrémültek, Sulla nyugodt és mozdulatlan arcz kifejezéssel folytatá beszédét, és kéri őket, hogy figyelmezzenek szavaira, a kívül történőkkel pedig ne foglalatoskodjanak; néhány gonosz embert fenyitenek meg az ő parancsára. E szavak még a legkorlátoltabb rómaival is megértették azt, hogy a zsarnokságban csak változás történt, nem pedig megszabadulás.

Mariusnak már eleve zordon természete a hatalommal nem változott meg, csak erőszakosabb lett. Míg Sulla, aki kezdetben mérséklettel meg eszélyességgel használta fel szerencsáját, aki azt a véleményt keltette föl, hogy aristokratikus hajlamaiban a népnek jóakaró vezére lesz, és aki már ifjonta szerette a vigasságot, sőt fogékony volt a könyörületességre is, elannyira, hogy könnyen sirásra fakadt, méltán gyanuba hozta a rendkívüli hatalmat, hogy az a jellemet nem engedi megmaradni eredeti állapotában, hanem büszkévé, zabolátlanná és embertelenné teszi azt. De hogy a jellemnek e változását módosulását, a sors idézi e elő, avagy inkább a hatalom a már meglevő alattomos gonoszságot hozza-e napfényre, ez a kérdés más értekezés keretében oldandó meg.

XXXI. Sulla tehát az öldöklésre vetette magát, és megtölté a várost gyilkosságokkal, amiknek sem száma, sem vége nem volt. Számosan veszték el személyes gyűlölség miatt, akiknek semmí bajuk nem volt Sullával, mert az, hogy barátainak kedvében járjon, azt megengedé. Egy fiatal ember, Gaius Metellus bátorságot vett magának megkérdezni a senatusban Sullától, hogy e csapásoknak mikor lesz vége, és meddig fog még haladni, hogy a jelen bajoknak megszűnését várni ehesse. «Mert nem azok életéért könyörgünk, mondá, akik-

nek vesztét elhatározta, hanem azoknak biztonságáért, akiknek megmentését eltökélted.» Sullának arra a feleletére, hogy nem tudja még, kiket fog elveszíteni, azzal vágott vissza Metellus: «jelents ki tehát, hogy kiket akarsz megbüntetni!» Sulla azt mondá erre, hogy úgy fog tenni. Némelyek szerint, ez utóbbi szavakat nem Metellus mondotta, hanem Fufidius, Sulla hízolgőinek egyike.

Sulla tehát iziben 80 polgárt száműzött anélkül, hogy azt valamelyik hatósággal közölte volna. Midőn aztán mindnyájan méltatlankodtak, egy nap mulva 220 más egyéniséget számkivetett, azután harmadnap ismét ugyanannyit. Ezek után nyilvános beszédet intézvén a néphez, azt mondá, hogy vád alá fogta mind, aki csak eszébe jutott, azokat pedig akikről most megfélelkezett, majd utólag fogja vád alá helyezni. Halált szabott mindazokra, akik a száműzötteket befogadják vagy megmentik, büntetésül emberszeretetökért, nem vevén ki sem a testvért, sem a fiut, avagy a szülőket. A gyilkosnak pedig az emberölés jutalmánl, két talentumot ⁵¹ ígért, bárha a rabszolga urát, és a fiu atyját ölné is meg. A legnagyobb jogtalanságnak látszott pedig az, hogy a száműzötteknek fiait, sőt unokáit is becstelenséggel sujtotta, és minden javaikat elkobozta.

A száműzetés nem szorítkozott egyedül Rómára, hanem kiterjedt Itália minden városára, és nem maradt tiszta a gyilkosságtól se az istenháza, a vendéglátó tüzhely, se az atyai ház, a férjek nejük oldalán ölettek meg, a gyermekek anyjok karjai közt. De a harag és gyűlölség miatt elvesztetteknek száma, semmire volt azokéhez képest, akik gazdagságuk végett gyilkoltattak meg.

Ugy hogy a gyilkosok bátran mondhatták, mikép ezt nagy háza ölte meg, amazt kertje, egy másikat meg hőforrásai. Quintus Aurelius, egy békeszerető férfiu, aki hite szerint csak annyiban vett részt a köznyomoruságban, amennyiben mások szerencsétleesége iránt részvételt volt, a Forumra menvén, elolvasta a száműzöttek lajstromát és midőn azon saját nevét megtalálta, így kiálta fel: «Oh én szerencsétlen, albániai földem a

⁵¹ 9430 korona.

vádolóm.» Majd pár lépést előre halad, mire üldözője legyilkolja.

XXXII. Ekközben Marius az elfogatás küszöbén kioltá életét. Sulla pedig Praenestébe menvén, először is egyenként vonta a bíraskodás és büntetés alá az embereket.

Aztán, nem levén érkezése, tömegesen egy helyre hajtató őket össze, számszerint 12,000-et, és mindnyájokat lemészároltatá, csakis házigazdájának ada kegyelmet. De ez nemes lelküleg azt mondá neki, hogy nem akarja saját üdvét hazája hóhérijának köszönni, és önkényt a többi polgártársai közé vegyülvén, lekaszaboltatott. A legborzasztóbbnak látszott azonban Lucius Catilina⁵² esete. Ez még a polgárháboru eldőlése előtt megölte volt testvérét, és akkortájt arra kérte Sullát, hogy vonja azt vád alá, mintha csak élne, ami meg is történt, Catilina aztán hogy háláját Sullának lerója, megölt valami Marcus Mariust, aki az ellenpárthoz tartozott, és ennek fejét a Forumon üldögélő Sulla elébe vitte, majd a közel tekvő Apolló templomának tisztító edényéhez ment és megmosá kezeit.

XXXIII. Nem tekintve e vérontásokat, egyebekben is keserűségeket hozott Sulla a rómaiakra. Dictatornak jelentette ki magát, és ezzel a kormány-hatóságnak ezt a 120 év óta mellőzött nemét újra helyreállította. A multakra nézve teljes bántatlanságot szavaztatott meg magának, a jövőre pedig az élet és halál fölött való rendelkezést, a vagyon-elkobzás, a föld-felosztás, a város-alapítás és elpusztítás jogait, továbbá azt, hogy a királyságtól bárkit is megfoszthasson és ezt arra ruházza, akire akarja.

Az elkobzott javak nyilvános árverését, bírói székén ülve, oly rakoncátlanul, zsarnokilag végezte, hogy kiutalásai gyűlöltebbé lettek, mint vagyon-elkobzásai. Mert szép asszonyoknak, énekeseknek, színészeknek és szabadon bocsájtott csöcseléknek oda ajándékozott egész országokat és a városok jóvelmeit.

Sőt némelyekkel új házasságokat is köttetett nejeik ellenkezése daczára. Így a nagy Pompeiust magához akarván

⁵² Az a Catilina, aki Cicero beszédjei által később oly hírhedté lön.

csatolni, arra kényszeríté, hogy üzze el nejét, és feleségül adta neki Aemiliát. Scaurusnak, meg Metellának, az ő nejének leányát. akit Manius Glabriótól viselős állapotban szakított el. E fiatal nő Pompeiusnál halt meg gyermekágyban.

Midőn Lucretius Ofella, aki Mariust ostromolta, a consulságra pályázott, kívánczozott, Sulla kezdetben egyszerűen eltiltotta attól. Majd hogy ez számosak pártfogása mellett a Forumon fellépett, Sulla egy környezetében levő centuriót küldött oda és megölette, a miközben maga bírói székén ült a Dioskurok templomában és a magasból nézte a gyilkosságot. Az emberek megragadták a centuriót és bírói széke elé vezették, Sulla csendet parancsolván a zajongó tömegnek, azt mondá, hogy az az ő rendeletére történt, és szabadon bocsájta a centuriót.

XXXIV. Diadalmenete a királyi zsákmány drágasága és különlegessége miatt ugyan pompás volt, de ékességét, szépségét még inkább emelte a száműzöttek látványossága. Mert a legkiválóbb és legtekintélyesebb polgárok felkoszoruzva követték diadalszekerét, és megmentőjüknek, atyjoknak nevezték Sullát, hogy visszavezeté őket hazájukba és visszaadá nekik gyermekeiket, nejeiket. Az ünnepségek befejeztével a népgyűlésen tetteinek magasztalásába fogott, előszámlálván nem kisebb buzgalommal a szerencse sikereit, mint saját vitéz tetteit, végre elrendelé, hogy a jövőben «szerencsés»-nek nevezék; a «felix» szó ugyanis tulajdonkép szerencsését jelent. Ő maga a görögökkel való levelezéseiben, tárgyalásaiban Epaphroditosnak⁵³ czimezte magát. A nálunk levő diadaljelek e felírást viselik: «Lucius Cornelius Sulla Epaphroditos.» Ezenfelül, midőn Metella iker gyerekeket szült, a fiut Faustusnak, a leányt pedig Faustának nevezé el; a rómaiak ugyanis a szerencsését, kedvezőt «faustus»-nak mondják. Elannyira jobban bizott szerencséjében mint tetteiben, hogy miután tömérdek polgárt kivégeztetett és rendkívüli ujitásokat, változtatásokat hozott létre a városban, lemondott a dictaturáról és a népet ismét a consulválasztó gyűléseknek urává tette, maga pedig

⁵³ Venus kegyeltje.

nem pályázott azokon többé, hanem mint magányzó járt kelt a Forumon és személyét bárkinek is rendelkezésére állította elégtétel adás végett. Ez időtájt óhaja ellenére egy merész férfiú és az ő személyes ellensége, Marcus Lepidus közel állt ahhoz, hogy consulnak választassék, nem ugyan személyes érdemei, hanem Pompeius buzgalma és kérései folytán, aki-nek a nép a kedvében kívánt járni. Ezért midőn megpillantá a győzelmi mámorban hazatérő Pompeiust, magához hívá, és ezt mondá neki: «Mily szép politikai fogás tőled, fiatal ember, hogy Catulus helyett inkább Lepidust választottad meg, a legbátrabbat, a legderekabb helyett, óvakodjál, hogy el ne aludjál, miután ellenlábасodat magadnál erősebbé tevéd.» Ezt Sulla mintegy jóvondelésképp mondotta; aminthogy Lepidus hamarosan vakmerően polgárháborút is szított Pompeius ellen.

XXXV. Miután összes javainak tizedrészét Herculesnek feláldozata volt, drága vendégséget adott a népnek. És oly nagy bősége volt az élelmi készleteknek, hogy naponként tömérdek eledelt vetettek a folyóba, és negyven éves, sőt még vénebb borokat is ittak. A több napon át tartó vigasságok közepette meghalt Metella betegségben; és mivel a papok megtiltották Sullának, hogy a beteghez menjen, vagy házát a holttesttel befertőztesse, váló levelet intézett hozzá Sulla, és még élve elvitette egy másik házba. Ez esetben tehát pontosan megőrizte babonáságból a hazai szokásokat, de áthágta azt a törvényt, amelyet a temetési költségek korlátozása végett maga hozott, amidőn semmi költekezést sem kimélt ez alkalommal. De megszegte hasonlóképp a lakmározás egyszerűségére vonatkozó tulajdon rendelkezéseit⁵⁴ is, mert az evés ivás gyönyöreivel meg a bohóczkodásokkal törekedett gyászában vigasztalni magát.

Pár hó mulva gladiatori játékok tartattak Rómában. Akkoriban a színházban a helyek még nem voltak elkülönítve, hanem a nők a férfiakkal vegyest foglaltak helyet. Így történetből Sulla közelében egy kiváló szépségű előkelő származású nő ült. Ez Messalának a leánya, Hortensius

⁵⁴ Sulla megtiltá 30 sestertiusnál nagyobb költekezést tenni az asztalnál személynként, ami körülbelül 6 koronának felel meg.

szónoknak a huga volt, névszerint Valéria, aki csak az imént vált el férjétől. E nő Sulla mellett hátulról elhaladtában kezével megérinté őt, és ruhájából egy kis pamutot kihuzván, visszatért a saját helyére. Midőn Sulla csodálkozva tekintett rá, a nő így szólt hozzá: «Semmi rossz nincs ebben, imperator, csak-hogy én is óhajtok kis mértékben résztvenni szerencsédben.» Sulla nem kellettlenül hallotta e szavakat, sőt elárulá, hogy kelemesen hatottak azok reá, mert kéz alatt nevét, származását és életmódját tudakolá. Majd ennek folytán kacsingatni kezdettek egymásra, fejüket folyton egymásfelé forgatták és mosolyt cseréltek, végre aztán létrejött az eljegyzés és a házasság.

A nő bizonyára nem érdemelt e miatt gáncsot, Sullát azonban, ha még annyira tisztességes és erényes is volt Valéria, nem vezették tisztességes és szép indokok e házasságra, amenynyiben egy ijonc módjára kacsingatásokkal és hízelkedésekkel elbolondította magát, ezekből pedig rendesen a leggyalázatosabb és leggonoszabb szenvedélyek szoktak fakadni.

XXXVI. De daczára annak, hogy házában volt Valéria, életét színésznők, czithera-játszók és tánczosok társaságában töltötte és ezekkel éledeglét kora reggeltől rissz-rossz ágyakon heverészve.

Akkortájt a legnagyobb befolyással voltak reá Roscius, a színész, Sóríx az első bohóc, és Métrobius, aki női szerepeket játszott és kit, bár az előrehaladott korban állt, minden titkolódzás nélkül, folyton szeretett. Ez az életmód csak növelte betegségét, amely kezdetben jelentékteien volt; ugyanis hosszú időn át nem tudta, hogy belső részei evesedésnek indultak, ami megrothasztá husát, és azt tetvekké változtatta át, elannyira, hogy bár éjjel-nappal számosan foglalkoztak a genyedség eltávolításával, az semmi arányban sem állt az újlag keletkezővel, mert e korhasztó nedű elárasztotta minden ruháját, fürdőjét, sőt eledelét is, oly roppant tömegben jelentkezett.

Ezért naponkint többször fürdőt vett, hogy leöblitse, lemossa testét; de ez mit se használt. Mert a rothadás rohamosan növekedett, és a genyedés tömege kifogott minden tisztításon. Mondják, hogy az ősrégi időkben Peleus fiát Akas-

tost ették meg a tetvek, az újabb időkben pedig Alkmant a lyrai költőt, Pherekydest, a hittudóst és az olynthiosi Kalisthenest, a míg a börtönben feküdt, és végre Muciust, a jogászt. De ha még az olyanokról is meg kell emlékeznünk, akik ugyan semmi kiváló körülmény alapján, de mégis ismeretesek lettek, úgy mondják hogy a sicíliai rabszolgaháború kezdeményezőjét, névszerint Eunust, miután elfogatván Rómába vitetett, szintén a tetvek emésztették meg.

XXXVII, Sulla nemcsak hogy előre tudta halálát, hanem bizonyos tekintetben le is irta azt. Mert emlékiratainak XXII ik könyvét, két nappal elhunyt előtt fejezte be, és abban elmondá, hogy a chaldeusok megjövendölték neki, hogy egy dicső élet után szerencséjének dellőjén kell neki meghalnia. Azt is beszéli, hogy fia, aki kevéssel Metella előtt halt meg, álmában megjelent előtte, ócska ruhába öltözve, és kérte atyját, hogy hagyja abba töprengéseit, és jöjjön vele anyjához Metellához, hogy azzal békében, foglalatosság nélkül élhessen.

Ennek daczára, nem szünt meg a közügyekkel vesződni. Halála előtt ugyanis tiz nappal lecsillapítá a lázongókat Diaearchiában⁵⁵ és törvényt hozott számukra, amely szerint kormányoztatni fognának. Egy nappal azelőtt pedig értesülvén arról, hogy Granius praetor azt az összeget, amivel a közkincstárnak adóssa, megfizetni nem akarja, hanem csak az ő halálát várja, szobájába hívatta azt az embert, és szolgálait körülé állítá, azzal a parancscsal, hogy fojtsák meg. De kiabálása, és rángatódzása folytán kelevénye megfakadt, és sok vért vesztett.

Ennek következtében ereje mindinkább megfogyatkozott, majd egy keservesen töltött éj után meghalt. Metellától két kis gyermeket hagyott maga után. Mert Valeria Sulla halála után hozott a világra egy leánykát, akit Postumának hívtak; így nevezik ugyanis a rómaiak az atyjok halála után születetteket.

XXXVIII. Számosan Lepidushoz futottak ekkor és vele egyesültek, hogy megakadályozzák Sulla holttetemének tiszt-

⁵⁵ Görög neve a latin Puteolinak, ma Pozzuoli.

tességes eltemetését. Pompeius azonban, bár neheztelt Sullára, — mert barátai közül egyedül őt mellőzte végrendeletében — némelyiket kedvezéssel és kéréssel, másokat meg fenyegetéssel eltérítvén szándékoktól, Rómába vitetvé a holttestet, és a temetésnek egyben biztonságot meg tiszteletet szerzett. Beszélik, hogy a nők erre oly mennyiségű illatos szereket hoztak, hogy azonkívül amit kétszázhusz kocsin vittek, Sullának egy nagy szobrot és egy lictort is készítettek még a drága tömjénből és fahéjból. Minthogy az ég reggel be volt borulva, és esőt vártak, csak kilencz óra⁶⁶ felé emelték a holttestet a máglyára. Ekkor aztán éles szél kapott bele a máglyába, amely nagy lángra lobbantá azt s a holttestet hamarosan megemészté, majd alig hogy a máglya elhamvadt, és a tűz elaludt, nagy zápor ömlött alá, mely az éj beálltáig tartott. Így szerencséje állhatatosságával mintegy segédkezni látszott temetésénél. Emléke a Mars mezőn áll. A feliratot állítólag maga hagyta hátra írásban; s ennek értelme lényegében az, hogy senki sem multa őt felül sem jó tetteiben barátai iránt sem rosszakban ellenségeivel szemben.

LYSANDROS ÉS SULLA EGYBEVETÉSE.

I. Miután e férfiú életét is elbeszéltük, ám térjünk át az egybevetésre. Mindakettőnek közös tulajdona, hogy emelkedőket, nagyságukat maguknak köszönik. De Lysandros sajátossága, hogy minden tisztséget polgártársai szabad és józan elhatározásából nyert el; semmit se erőszakolt ki akaratok ellenére, és nem gyarapította hatalmát a törvény ellenére;

Pártharcokban a rosszak rosszát is koszorúzzák

mint Rómában akkortájt, ahol, minthogy a nép meg volt romolva az alkottmány pedig megrontva, egymásután más és más uralkodó vetette fel magát, így nem lehetett csodálkozni azon, hogy Sulla ragadta magához a hatalmat, amidőn a Saturninusok, a Glauciák kiűzték a városból a Metellusokat, a consul-

⁶⁶ Vagyis délután 3 órakor a mi időszámításunk szerint.

nak fiait a népgyűléseken meggyilkolták, ezüstön és aranyon szerezték meg a fegyvereket, megvásárolták a katonákat, tűzzel és vassal hoztak törvényeket, és erőszakoskodtak az ellent mondókon. Nem vádolom ugyan azt, aki, az ily körülmények közt mindent elkövet, hogy a legfőbb hatalomra jusson, de a kitűnőség jelének se tartom azt, hogy valaki első lehessen ily megromlott államban, Ellenben az, akit az akkortájt főleg törvényes és rendezett viszonyok közt levő Spárta, a legkiválóbb vezérségekkel és vállalatokkal bizott meg, az jóformán a kitűnők közt a legkitűnőbbnek, az elsők közt a legelsőnek tartatott. Azért többször visszaadá polgártársainak a hatalmat és többször visszanyeré ismét; mert megmaradt benne az a fensőség, amely az erény jutalmát képezi. Mig Sulla egyszer a hadsereg vezérévé választatván, tíz éven át szünet nélkül megmaradt a fegyverek birtokában, majd mint consul, majd mint proconsul, majd mint önhatalmából való dictator, de mindig ugyanaz a zsarnok.

II. Lysandros, mint elbeszéltük, megkísérlé ugyan az alkotmány megváltoztatását, de szelidebb és törvényesebb módon, mint Sulla, a rábeszélés után, nem pedig fegyverrel, fenekestül mindent felforgatva miként Sulla, mert csakis a királyokra vonatkozó intézkedések megjavítását célozta. Az pedig természetsszerűleg jogosnak látszott, hogy a legjobb uralkodjék a legjobbak közt Hellasnak abban az államában, amely derék volta, nem pedig előkelő származása miatt vitte a vezérszerepet.

Mert, valamint a vadász nem azt keresi, ami a kutyától származik, hanem magát a kutyát, és a lovász magát a lovat, nem pedig ami ettől származik, — mert mi lenne akkor, ha a ló öszvért ellene —, így az államférfiu is teljes tévedésben leledzenék, ha nem azt keresné az uralkodóban, hogy kicsoda ő magától, hanem hogy kitől születik. Hisz a spártaiak maguk fosztották meg néhány királyukat az uralomtól, mert nem birtak királyi tulajdonságokkal, hanem hiábavalók, semmirekelők voltak. És ha a gonoszság a származás daczára mindig megbecstelenítő, viszont az erény nem a származás, hanem maga miatt tiszteletre méltó. Mindaketten követtek el igaztalan-

ságokat: Lysandros barátai érdekében, Sulla pedig még barátai ellenére is. Mert kétségtelen, hogy Lysandros hibáinak legjava részét pártosai miatt követte el, és a legtöbb kivégeztetéseket az ő érdekekben hajtotta végre, hogy ezek az uralkodásra, zsarnokságra jussanak.

Sulla azonban irigységből Pompeiust is elűzte a hadvezérségtől meg Dolabellát is megkísérlé a hajóparancsnokságtól megfosztani, amit pedig ő maga adott neki, sőt saját szemei előtt gyilkoltatá meg Lucretius Ofellát, aki számos és fontos szolgálatai folytán a consulságra pályázott, és így legbensőbb barátainak leggyilkolásával rémületbe, félelembe ejte minden embert.

III. De az élvezetek és kincsek után való törekvés még inkább tanusítja, hogy az egyiknek elvei fejedelmiek, a másiké pedig zsarnokiak voltak. Lysandros semmi kicsapongást, semmi ifjonti hóbortot nem követett el, jóllehet rendkívüli jogköre, hatalma volt; sőt, ha valaki, úgy ő képezett kivételt e közmondás alól:

Otthon oroszlányok, rókák a szabadban ;

ily józan, lakoniai, és rendszeres életet folytatott mindenütt. Sulla vágyait ellenben sem fiatalságában nem mérséklé a szegénység, sem pedig öregségében a vénség. És bár a házasságra meg a józanságra vonatkozólag adott polgártársainak törvényeket, maga azonban csak szeretkezett, és folytatta házasságtöréseit, amint Sallustius beszéli. Emiatt Rómát oly szegénynyé és pénzben szűkösködővé tette, hogy a szövetséges és barátságos államoknak pénzért kelle a szabadságot és önkormányzatot eladnia, habár naponként kobozta és árvereztette a legpénzesebb és legnagyobb családok javait. Mert a hízelgők iránt való pazarlásában, bőkezűségében mértéket nem ismert. De minő takarékoságot, számítást lehet attól várni a dőzsölésben és a kedvezésben, aki, amidőn egy alkalommal nyilvánosan a néptől környezve, egy tekintélyes birtokot elkótyavetyélt és azt egyik barátja javára potom áron leüttette, de valaki más magasb árt ígért, a hirdető pedig ezt az ajánlatot nyilvánosságra hozta, boszankodva mondá: «Kegyetlen-

ség, zsarnokság az én ellenemben, kedves polgártársaim, ha tulajdon zsákmányom felett nem szabad úgy intézkednem, amint én akarom.» Holott Lysandros meg a neki juttatott ajándékokat is elküldé a többi zsákmánnyal együtt polgártársainak Spártába. De e tettét én éppen nem dicsérem: mert tán többet ártott Spártának e kincsek megszerzésével, mint Sulla Rómának azok elvonásával; csak bizonyoságul hozom azt fel, e férfiú önzetlensége mellett. Mindenik különös hatással volt a saját hazájára. A zabolázatlan és pazarló Sulla józanná tette polgártársait, Lysandros ellenben eltöltötte szülővárosát azokkal a hibákkal, a miktől ő maga mentes volt. Az tehát abban a hibában leledzett, hogy rosszabb volt a saját törvényeinél, az pedig, hogy rosszabbá tette polgártársait, maga magánál. Mert megtanította Spártát, hogy azt kívánja, amit maga nélkülözni tanult. Ezeket politikai ténykedésökre nézve.

IV. Hadi tényekre és vállalatokra, a diadaljelek sokaságára, továbbá a veszedelmek nagyságára nézve Sulla összehasonlíthatatlan. Mindazáltal Lysandros két tengeri csatát nyert. Hozzá tehetem még Athén elfoglalását is, ami ugyan tényleg jelentéktelen dolog volt, de hírében rendkívül fényessé vált. A Boiotiában, Haliartos előtt történtek tán a balszerencse játéka, de meggondolatlanságnak látszik az, hogy be nem várta a királynak⁵⁷ a Plataiából már-már megérkező nagy seregét, hanem indulatosságból, dicsvágyból időszerűtlenül rontott a bástyáknak, úgy hogy a jött-ment emberek dicstelenül verték le a kirohanás alkalmával. Mert nem úgy esett el a halálos csapás alatt, mint Kleombrotos, aki szembeszállt a szorongató ellenséggel, sem mint Kyros, sem mint Epameinondas, midőn bomladozó csapatait feltartóztatta, és a győzelmet biztosította. Ezek királyi és hadvezéri halállal haltak meg; Lysandros azonban valami peltasta⁵⁸ vagy kém szemlélő módjára dicstelenül vesztette el magát és hebizonyította, hogy igaza volt a régi spártaiaknak, amidőn őrizkedtek volt a bástya-csatáktól, amikben megeshetik, hogy nemcsak bármiféle harcos, hanem még egy gyermek, avagy asszony csapása alatt is elhullhatik a leg-

⁵⁷ Pausanias spártai király.

⁵⁸ Könnyű fegyverzetű gyalogos.

bátrabb katona, mint ahogy állítólag Páris elejtette Achilleust a kapuk alatt. Hogy Sulla hány nyílt csatában győzött, hány ezer meg ezer ellenséget kaszabolt le, azt előszámlálni nehéz dolog lenne. Rómát magát kétszer foglalta el, az athéni Piraeust pedig nem éhséggel vette meg, mint Lysandros, hanem számos és kemény küzdelmek árán, miután a szárazföldről a tengerre szorította Archelaost.

De nagy különbség volt az ellenséges vezérek közt is. Részemről, gyermekjátéknak, tréfának tekintem, Alkibiades kormányosának, Antiochosnak, tengeri ütközetben való legyőzését, és hogy rászedte az athéni demagogot, Philoklest:

a dicstelen s csak pörge nyelvű henczegöt,

akiket Mithridates nem lett volna hajlandó lovasával, sem pedig Marius lictorával felcserélni. De nem is beszélvén azokról a fejedelmekről, consulokról, vezérekről és demagogokról, akik Sulla ellen támadtak, ugyan ki volt a rómaiak közt Mariusnál félelmesebb, a királyok közt Mithridatesnél hatalmasabb vagy az itálok közt Lamponiusnál és Telesinusnál harcziásabb? Sulla elűzte az elsőt, meghódoltatta a másodikat, a többieket pedig megölte.

V. De nézetem szerint az előadottak közt legnagyobb fontosságú az a körülmény, hogy Lysandros sikereit mindenben előmozdították polgártársai, Sulla ellenben, számkivetve, elnyomatva ellenségeitől, amidőn még neje is elüzetett, háza leromboltatott, barátai kivégeztettek, Boiotiában szembeszállva ezer meg ezer ellenséggel és veszedelemmel hazája érdekében, maga állította fel diadaljelét. És Mithridates iránt, aki felajánlá szövetségét, haderejét ellenségei ellen, egyáltalán semmi engedékenységet, semmi szivességet sem tanusított, sőt meg se szólította, se jobbját addig el nem fogadta, míg ennek szájából nem hallotta, hogy lemond Ázsiáról, átadja a hajóit és visszabocsájta Bithyniát meg Kappadociát királyainak kezére. Nékem úgy tetszik, hogy ennél nincs szebb, sem magasabb lelkültre valló tette Sullának. Mert a közérdeket elibe helyezé magánérdekének, és mint aféle jeles fajú kutya, ellenfelét nem ereszté ki addig fogai közül, amíg ez be nem ismeré le-

győzetését, és csak akkor sietett magánérdekeinek megboszulására. Ezenkívül Athénnel szemben való viselkedésök, szintén valami súlylyal bir jellemök egybevetésénél, Sulla elfoglalá e várost, amidőn az Mithridates hatalmának és fenhatóságának érdekében ellene sikra szálla, de meghagyá szabadságában, önkormányzatában. Lysandros elienben, nem könyörült meg rajta midőn az lebukott elsőségéről, uralmáról, sőt a nép uralmát megszüntetvén, a legkegyetlenebb törvénytíró zsarnokokat helyezte abba. Ám vedd fontolóra, vajjon nem tévünk-e el nagyon az igazságtól, amidőn azt állítjuk, hogy Sulla több sikereket vivott ki, Lysandros pedig kevesebb hibákat követett el, és ennek az önmegtagadás, a józanság, annak pedig a hadviselés és vitézség pálmáját nyújtjuk.



Az I. és II. kötetbeli képek forrása.

1. Falke «Hellas und Rom»-jából köv. képek: I. kötet 31., 90., 111., 114., 124., 230., 324., 337., 338., 339., 340., 349., 372., 402., 404. és 466.; II. kötet 446. lap.
 2. Wägnér «Hellas und Rom»-jából: I. kötet 39., 56., 62., 72., 82., 131., 149., 152., 154., 163., 226., 228., 246., 256. és 476.; II. kötet 11., 29., 30., 84., 88., 122., 162., 167., 171., 238., 261., 271., 283., 292., 313., 317., 340., 363., 379., 406., 427. és 439. lap.
 3. Baumeister «Denkmäler des class. Alterthums»-jából: I. kötet 29., 181. és 287. lap.
 4. Oehler «Klassisches Bilderbuch»: A II. kötet 53. és 211. lapjain levő képek.
 5. Erbe «Cornelius Nepos»: II. kötet 19. és 139. lap.
 6. Kuhn «Roma»: I. kötet 233.; a II. kötet 377. lap.
 7. Fényképek után: I. kötet 92. és 174. lap.
 8. Langl «Bilder zur Geschichte»: I. kötet 22. lap.
 9. «Magyar Salon»: II. kötet 141. lap.
 10. Wirth «Das Geld»: II. kötet 407. lap.
 11. «Görög Földön» cz. műből: II. kötet 442. lap.
-

Lényegesebb sajtóhibák.

Pelopidas. XIII. fejezet 95. l. alulról 9-ik sor *az* helyett olvasandó **azt**.
 Marcellus. XIV. fejezet 233. l. Hippokrates, *sőt* helyett olvasandó **Hippokratestől**.

Aristides. II. fejezet 164. l. *felherülten* helyett olvasandó **felhevülten**.

« VIII. fejezet 172. l. *kedjünk* helyett olvasandó **kezdjünk**.

« XIII. fejezet 177. l. *fogadott el* helyett olvasandó **fogatott el**.

Cato. II. fejezet 198. l. *kik* helyett olvasandó **ki**.

« V. fejezet 203. l. *bármi* helyett olvasandó **bánni**.

« XVI. fejezet 214. l. *veszélyeinek* helyett olvasandó **szeszélyeinek**.

« XXVI. fejezet 226. l. *veszély* helyett olvasandó **viszály**.

Aristides és Cato egybevetése. II. fejezet 229. l. *vetiltársaival* — csatolandó **szemben**.

Philopoemén. XII. fejezet 247. l. és *ha* megbokrosodnak, megvadulnak, helyett olvasandó és megbokrosodnak, megvadulnak, **ha** mást.

Philopoemén és Flaminus egybevetése. II. fejezet 286. l. *ezé* helyett olvasandó **azé**.

Pyrrhos. VII. fejezet 298. l. *harczos kelt* helyett olvasandó **harczra kelt**.

« XXVIII. fejezet 328. l. *sarok közt* helyett olvasandó **sorok közt**.

Marius. II. fejezet 338. l. *Gellia* helyett olvasandó **Gallia**.

« IX. fejezet 344. l. *kereskedni* helyett olvasandó **kezeskedni**.

Lysandros. XXII. fejezet 413. l. *csak* helyett olvasandó **ezek**.

Sulla. VI. fejezet 433. l. *semmi* után kimaradt **része**.

« XVI. fejezet 449. l. *alázni* helyett olvasandó **előzni**.

« XXV. fejezet 458. l. *de meg most* helyett olvasandó **de meg mert**.

« XXXV. fejezet 470. l. *pamutot* helyett olvasandó **pamatot**.



OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1895

OSZK

Digitized by Google

